DİJİTAL KÜTÜPHANE KANALI

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

https://rantey.org

Yedek ve Duyuru Kanallarımız
Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

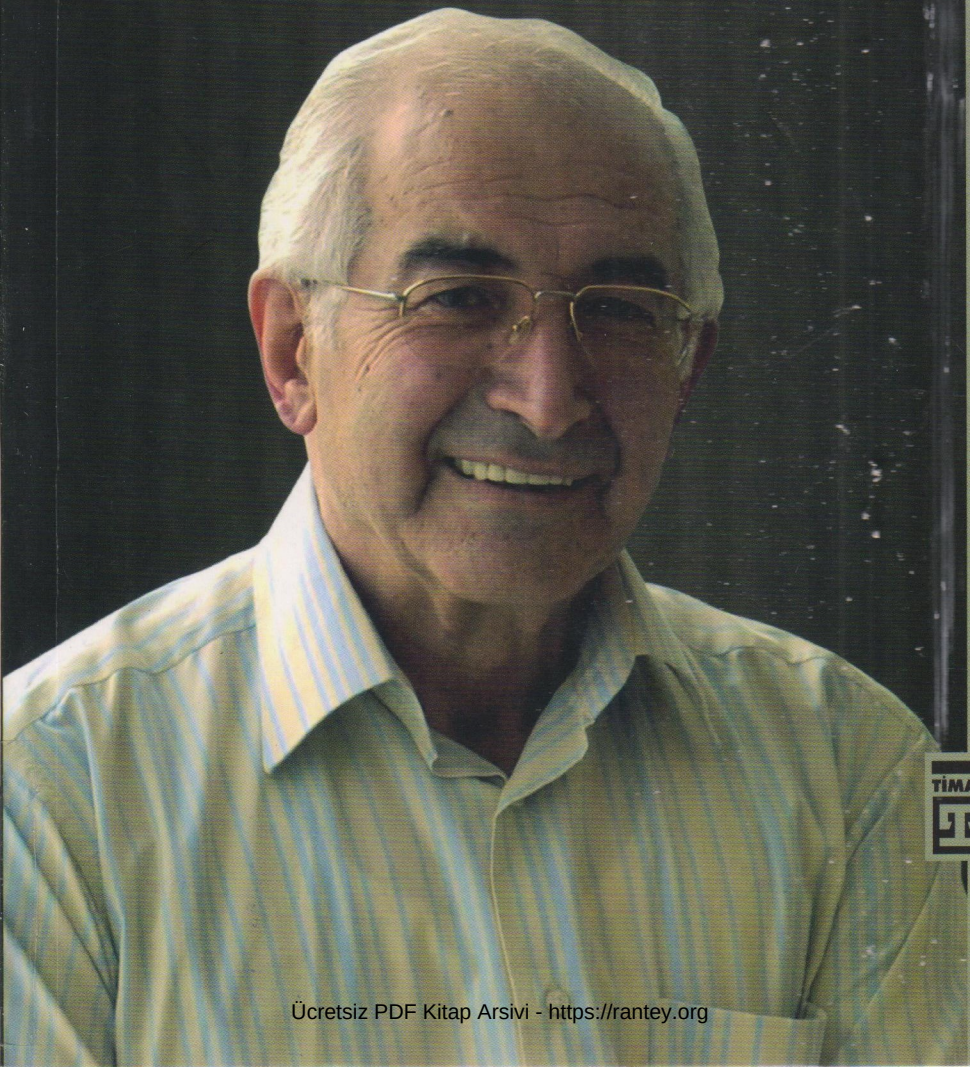
• Telegram: https://t.me/birkitapbir

• WhatsApp Kanalımız : https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4IvMoc0Y

Ahmet Yaşar Ocak Kitabı

Arı Kovanına Çomak Sokmak

Söyleşi: Haşim Şahin

TİMAŞ

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

iyi ki kitaplar var...

TİMAŞ YAYINLARI
İstanbul 2014

timas.com.tr

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

ARI KOVANINA ÇOMAK SOKMAK
Taşra Kökenli Bir Tarihçinin Sıradan Meslek Hayatı
Ahmet Yaşar Ocak
Söyleşi: Haşim Şahin

TİMAŞ YAYINLARI | 3590
Hatırat Dizisi/Nehir Söyleşi | 36

PROJE EDİTÖRÜ
Adem Koçal

EDİTÖR
Zeynep Berktaş

KAPAK FOTOĞRAFI
Mevlüt Karabulut

KAPAK TASARIM
Ravza Kızıltuğ

1. BASKI
Temmuz 2014, İstanbul

ISBN
ISBN 978-605-08-1672-3
9 786050 816723

TİMAŞ YAYINLARI
Cağaloğlu, Alemdar Mahallesi,
Alayköşkü Caddesi, No: 5, Fatih/İstanbul
Telefon: (0212) 511 24 24
P.K. 50 Sirkeci / İstanbul

timas.com.tr
timas@timas.com.tr
facebook.com/timasyayingrubu
twitter.com/timasyayingrubu

Kültür Bakanlığı Yayıncılık
Sertifika No: 12364

BASKI VE CİLT
Sistem Matbaacılık
Yılanlı Ayazma Sok. No: 8
Davutpaşa-Topkapı/İstanbul
Telefon: (0212) 482 11 01
Matbaa Sertifika No: 16086

YAYIN HAKLARI
© Eserin her hakkı anlaşmalı olarak
Timaş Basım Ticaret ve Sanayi Anonim Şirketi'ne aittir.
İzinsiz yayınlanamaz. Kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

ARI KOVANINA ÇOMAK SOKMAK

TAŞRA KÖKENLİ BİR TARİHÇİNİN SIRADAN MESLEK HAYATI

AHMET YAŞAR OCAK

SÖYLEŞİ: HAŞİM ŞAHİN

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

HAŞİM ŞAHİN

1978 yılında Bolu'da doğdu. Üniversiteyi Eskişehir'de okudu. Sakarya Üniversitesi'nde yüksek lisansını; Marmara Üniversitesi'nde "Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Döneminde Dinî Zümreler 1299-1402" adlı teziyle doktorasını tamamladı. 2001-2008 yılları arasında Marmara Üniversitesi'nde görev yaptı. 2012 yılında doçent oldu. Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nde öğretim üyesi. Eskişehir Anadolu Üniversitesi Tarih Bölümü'nde ders veriyor.

Akademik ve popüler dergilerde, kolektif eserlerde makaleleri, Türkiye'de ve İran'da yayınlanan İslâm Ansiklopedilerinde tasavvuf tarihi üzerine maddeleri bulunmaktadır. Türklerin İslamlaşma süreci, Selçuklu ve erken Osmanlı döneminde din-devlet ilişkileri, Bektaşîlik ve Alevîlik tarihi, Selçuklu beslenme kültürü, çocuk tarihi konuları üzerine araştırmalarını sürdürmektedir. *Orta Zamanın Türkleri* (2011, ikinci baskısı 2013) ve *Osmanlı Dünyasında Çocuk Olmak* (Nurdan Şafak ile, 2012) isimli iki kitabı var.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

İçindekiler

SUNUŞ NİYETİNE
AHMET YAŞAR OCAK HOCA'MIZA DAİR..... 7

BİRİNCİ BÖLÜM
ANADOLU'NUN BAĞRINDA GEÇİRİLEN
ÇOCUKLUK VE OKUL YILLARI

ÇEVRESİ, AİLESİ VE ÇOCUKLUK DÖNEMİ..... 17
İLKOKUL YILLARI:
YOZGAT CUMHURİYET MEKTEBİ VE GAZİ PAŞA
İLKOKULU'NDA (1951-1956) 55
YOZGAT İMAM-HATİP OKULU YILLARI
(1956-1963) 73
YÜKSEK TAHSİL YILLARI, TAŞRADAN İSTANBUL'A:
İSTANBUL YÜKSEK İSLAM ENSTİTÜSÜ'NDE
(1963-1967) 97
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİ
YILLARI (1967-1971) TARİH BÖLÜMÜ'NDE ÖĞRENCİLİK
YAHUT BİR ÖZLEMİN GERÇEKLEŞMESİ 141

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

İKİNCİ BÖLÜM
YEPYENİ DÜNYALAR, YEPYENİ HAYATLAR: ASİSTANLIK VE HOCALIK YILLARI

OSMANİYE İMAM-HATİP OKULU'NDA MESLEK DERSLERİ ÖĞRETMENLİĞİ (1971-1972) 165
AKADEMİK HAYATA GEÇİŞ: HACETTEPE'DE ASİSTANLIK VE YÜKSEK LİSANS (1972-1974) 169
STRASBOURG ÜNİVERSİTESİ'NDE DOKTORA YILLARI (1974-1978) 185
FRANSA'DAN DÖNÜŞ VE HACETTEPE YILLARI (1978-2013) 225

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
TÜRKİYE'DE TARİH YAZIMI VE YAYINI

TARİHÇİLİK ANLAYIŞI VE ZİHNİYETİ 241
ARAŞTIRMA ALANLARI 253
TÜRKİYE'DE TARİH YAYINCILIĞI 329

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
BİR BİLİM ADAMININ TARİHE DÜŞTÜĞÜ SIRADIŞI NOTLAR

ÇALIŞTIĞI VE İŞLEDİĞİ KONULAR 341
"KÜÇÜK ASYA'DA İSLAM" 361
OSMANLI İSLAMI 391
BEKTAŞİLİK VE ALEVİLİK, GÜNÜMÜZ TÜRKİYE MÜSLÜMANLIĞI 441

DOSTLARININ GÖZÜYLE 469
KRONOLOJİK YAŞAM ÖYKÜSÜ 491
AHMET YAŞAR OCAK BİBLİYOGRAFYASI 493
ALBÜM 507
İNDEKS 519

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

SUNUŞ NİYETİNE AHMET YAŞAR OCAK HOCA'MIZA DAİR

Çocukluk yıllarımdan itibaren Hz. Ali Cengnâmelerini okumaktan büyük bir zevk alırım. Hayder-i Kerrâr'ın kahramanlıkları etrafında şekillenen destanların hemen hepsi aklımda. Üniversitede tarih bölümünü seçmemin başlıca sebeplerinden birisi buydu. İkinci sınıfta Osmanlı Tarihi hocamız, merhum Mehmed Fuad Köprülü'nün Osmanlı Devleti'nin kuruluşuna dair kitabını okumamızı istemişti. Köprülü ile tanışmam bu kitap sayesinde gerçekleşti. Kuruluş nazariyelerine bakışı, analizleri, harika üslûbu beni öylesine cezbetti ki vakit kaybetmeden diğer çalışmalarını temin ettim, ilk olarak da *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*'ı okumaya başladım. Burada sözü edilen, bilhassa Ahmed Yesevî, Yunus Emre ve Osmanlı Devleti'nin kuruluş devrinde isimleri geçen Geyikli Baba, Abdal Musa gibi Kalenderî dervişlerinin, o kendilerine has, dünya nimetlerine itibar etmeyen yaşam tarzları bu konuya daha da ilgi duymamı sağladı. Köprülü'nün diğer çalışmalarını, Abdülbaki Gölpınarlı'yı, ilaveten tasavvuf sahasında yazılan eserleri, bilhassa Mustafa Kara'nın kitaplarını temin edip okudum. Bu alandaki okumalarım derinleştikçe, aslında sahanın yaşayan en önemli isimlerinden birisinin Ahmet Yaşar Ocak olduğunu fark ettim. Kısa sayılabilecek bir sürede *Vefâyî Karenî ve Üveysîlik*, *Türk Folklorunda Kesikbaş*, *Türk Halk İnançlarında Hızır Yahut Hızır İlyas*

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

Kültü, Kalenderîler isimli kitaplarını temin edip okudum, kendimce bazı notlar aldım.

Dördüncü sınıfa giderken, 1998 yılında Hoca'nın *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler* isimli kitabı yayımlanmıştı. Bu eser tarihçilik ve metodoloji konusunda yeni bakış açıları kazanmamı sağladı. Böylece muhafazakâr zihinlerde kalıplaşmış pek çok bilgiye nasıl eleştirel ve bilimsel bir metotla bakılabileceğini, duyguların esiri olmanın tarihi doğru bir şekilde kavramanın önünde nasıl büyük bir engel olduğunu anlamaya başladım. Bir yandan da Hoca'nın farklı dergilerde yayınlanmış makalelerini topluyor, özetlerini çıkarıyordum. Burada şu hususu bahtiyarlıkla belirtmek isterim ki, Ahmet Yaşar Hoca'yı okuduktan sonra, bu sahada çalışmaya kesin olarak karar verdim. İslam tarihinin farklı dönemlerine dair kaleme aldığı yazılar yeni bakış açıları kazanmamı sağlıyor, beni Türk sufîliğinin değişik evreleri üzerinde daha fazla düşünmeye teşvik ediyordu. Okuyanlar çok iyi bilirler, Hoca'nın en belirgin hususiyetlerinden birisi, meselelere problematikler üzerinden yaklaşarak sorgulayıcı bir üslup kullanması, bu suretiyle okuyucuyu da araştırma sahasının içerisine dâhil ederek işlediği konular üzerinde araştırma yapmaya sevk etmesidir.

Üniversiteden mezun olduğumda, Hoca'nın çalıştığı konular üzerinde araştırmalar yapmaya, eserlerinde belirttiği problematiklere bir de kendi zaviyemden bakmaya çoktan karar vermiştim. Belki yaptığım çalışmalar özgün değil, Hoca'nın yazdıklarının bir tekrarından ibaret olacaktı. Belki onun görüşlerine karşı çıkarak kendisine muhalefet edecektim. Sonuç her ne olursa olsun, Türkiye tarihinde İslamiyet konusunu çalışmaya, yani Hoca'nın kulvarında yürümeye karar vermiştim. Fakat o zamana kadar, belki de öğrenci çekingenliği ile olsa gerek, Hoca ile tanışmaya hep çekindim.

Yüksek lisansa başlayınca, hazırlamam gereken bir ödevi de fırsat bilip cesaretimi topladım ve karar verdim; ilk fırsatta Ankara'ya gidecek ve Hoca ile tanışacaktım. Sorun şu ki o zamana kadar kendisinin nasıl biri olduğunu bilmediğim, fakat eserlerini çok iyi tanıdığımı düşündüğüm, daha doğru ifadeyle hayranlık duyduğum

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

bir ilim adamını görme ihtimali beni ziyadesiyle heyecanlandırıyordu. Bir gün herhangi bir randevu talep etmeksizin soluğu kapısında aldım. Öğle vaktiydi ve o sırada Hoca, -belki de yemekten geliyordu-, odasına girmek üzereydi. Kapıda kendisini beklediği anlaşılan bir öğrenci vardı ve Hoca'ya tam olarak duyamadığım bir soru sordu. Hoca, kendisinin bu konu hakkında bir fikri olmadığını, o konunun ilahiyat sahasıyla ilgili bulunduğunu fakat kendisinin ilahiyatçı olmadığını söyleyip öğrenciyi gönderdi. Bu konuşmaya şahit olduktan sonra, zaten habersiz ve uzaktan gelmiş olduğumdan, bir yandan, "Eyvah, aksi bir adama denk geldik, şimdi beni de gönderir kesin, bunca yolu boşuna mı geldim?" diye hayıflanırken, Hoca'nın, "Siz ne istemiştiniz?" sorusuyla hem kendime geldim hem de çocuksu bir tedirginlikle, hafifçe kısık bir sesle kendisini ziyarete geldiğimi, hiçbir sorumun olmadığını söyleyiverdim. Az önce gördüğüm soğuk tavırlı adam gitmiş, yerine bambaşka birisi gelmişti sanki. Beni odasına buyur etti, sonraki dönemlerde yüzünden hiç eksik etmediğini gördüğüm bir tebessümle –ki bu beni çok rahatlatmıştı- yer gösterip oturmamı söyledi. Girer girmez odasındaki tertip, düzen ve âhenk hemen dikkatimi çekmişti. Kendimi tanıttıktan sonra çalışmak istediğim alanı anlattım. Ayrıca kitaplarını okuduğumu ve her şeyden evvel kendisiyle tanışmak amacıyla geldiğimi söyledim. Beni ilgiyle dinledi, pek çok tavsiyelerde bulundu ve daha sonraları pek çok defa şâhidi olacağım her zamanki cömert tavrıyla iki kitabını imzaladı, çok sayıda makalesinin de ayrıbasımını hediye etti. Böylesine zor bir konuyu seçtiğim için işimin müşkil olduğunu söyledi ve tebrik etti. Daha önce kafamda biriktirdiğim ve rahatlıkla kendisine yöneltme imkânı bulduğum pek çok soruya da en ufak bir memnuniyetsizlik belirtisi göstermeksizin sabırla cevap verdi.

Artık sadece eserleriyle değil beyefendi kişiliğiyle de zihnimdeki Ahmet Yaşar Ocak portresi tamamlanmıştı. Kendisiyle konuşurken bir taraftan odasına göz gezdirmeyi de ihmal etmiyordum. Arkasındaki duvarda güzel bir hat levhası asılıydı. Kitaplarla kaplı odada, katıldığı bazı konferanslarda dostlarıyla çekilen iki fotoğraf ve her zaman hayırla yâd ettiği hocası Prof. Nejat Göyünç'ün ve

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Prof. Irene Mélikoff'un birer resimleri vardı. Hoca sevecen tavrı, yardımseverliğiyle, bilim adamlığının sadece ciltler dolusu kitap yazmakla değil, aynı zamanda erdemli, nezâket sahibi ve yardımsever olmakla mümkün olabileceğini daha yirmili yaşlarımda göstermişti bana. Bir hayli sohbet ettikten sonra müsaade isteyip odasından çıktım. Neticede bende hâkim olan duygu şuydu: İyi ki böylesi bir alanı seçmişim ve böylesine kıymetli bir insanla tanışmışım. Hâlâ da aynı fikirdeyim.

İlerleyen yıllarda bu sahada kendi çapımda bazı çalışmalar yaptım. Çalıştığım hemen her konuya ya doğrudan yahut bir vesileyle Ahmet Hoca tarafından değinildiğini gördüm. O zaman onun neden sahasında dünyanın en önde gelen isimlerinden birisi olduğunu çok daha iyi anladım. Büyük bir gayretle, yorulmak bilmeksizin yaptığı yayınları takip ettim. Zaman zaman kendisiyle görüşme fırsatım oldu, zaman zaman da fırsat yaratmaya gayret ettim. Yaptığı çalışmalarda bilhassa metodoloji vurgusu, meselelere yaklaşım tarzı, sorgulayıcı bakışı, "dairenin dışındakiler"in de tarihin en temel unsurları arasında olduğuna dönük vurguları oldukça ufuk açıcıydı. Hoca, bir çalışmanın sağlıklı olabilmesi için analiz yapmanın, bilgiye duygusal olmayan yollarla ulaşmanın gerekliliğini sıklıkla vurguluyordu. Bu yöntemi doktora tezi olan kendi ifadesiyle, "ufkunu açan" *Babaîler İsyanı* isimli kitabından bu yana çalışmalarında uyguluyordu.

Süreç içerisinde zihnimin bir köşesinde böylesine değer verdiğim bir insanın hayatını anlatan bir kitap yazmak hep vardı aslında. Kim istemez, kendisine yürüyeceği yolu açan bir ilim adamının düşünce dünyasını bütün meraklıların hizmetine sunmayı? Ama teklif etmeye de hep çekindim açıkçası. Su akar yolunu bulur misali, işi biraz da oluruna bıraktım. Nihayet, 2008 yılının yaz aylarında, değerli arkadaşlarım Fulya İbanoğlu ve Filiz Dığıroğlu, TİMAŞ Yayınları bünyesinde başlatmış oldukları "hatırat" projesi kapsamında fikir teâtisinde bulunurken, "Sence kimin hatıratı yazılsa iyi olur?" sorusunu sorduklarında, vereceğim cevabın tahmini zor olmasa gerekti. Hepimiz çok heyecanlıydık. Söyleşiyi yapma vazifesi bana lütfedildi. Kıymetli arkadaşlarıma, "Ama ben

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

söyleyemem, utanırım" diyerek mazeret bildirdim. Bunun üzerine Filiz ve Fulya Hanımlar ilk önce Hoca ile telefonda görüştüler, bu fikrimizi açıkladılar. Sağ olsun Hoca'mız bu teklifimize olumlu baktı. Daha sonra randevu alıp hep birlikte Ankara'ya giderek kendisiyle görüştük. Projenin detaylarını konuştuk. Böylece kitabın hazırlanmasındaki ilk adım da atılmış oldu.

Sonraki dönemlerde uzunca bir zamana yayarak, hoş sohbetler yaparak, hazırladığım program dâhilinde soru-cevap tarzında kitap üzerinde çalışmaya başladık. Uzunca sayılabilecek bu süreçte pek çok iyi ve kötü anıyı paylaştık. Mesela, biz 2008 yılında kitabı hazırlamaya başladığımız zaman Ercüment Kuran Hoca henüz hayattaydı, rahmetli oldu. İstanbul'da Karacaahmet'te cenaze namazını birlikte kıldık, duygulandık.

Hoca'mızın bu söyleşi kitabının yanı sıra baskısı biten bazı kitaplarının yeniden yayına hazırlanması yahut makalelerinden oluşan kitaplarının neşri aşamasındaki ciddiyetine bizzat şahit oldum. Kendime ders ve hisse çıkardım. Bu nedenle, "Keşke bu söyleşi hiç bitmese" diye düşündüğüm zamanlar oldu. Hacettepe Üniversitesi'ndeki diğer değerli dostlarla, meslektaşlarla tanıştım, onların misafirperverliklerini gördüm, zaman zaman meşhur çay sohbetlerine dâhil oldum. Kitabı hazırlarken bazı soruları önceden hazırlamıştım, ama daha ziyade sohbet esnasında gelişen sorularla yönlendirme yöntemini tercih ettim.

Görüşmelerimiz bazen uzun süren belli aralıklarla Hoca'nın Hacettepe Üniversitesi'ndeki odasında gerçekleşiyordu. Hoca'nın verdiği cevapları ses kayıt cihazına kaydettim, sonrasında onları metne aktardıktan sonra yeniden gözden geçirmesi için Hoca'mıza gönderdim. Bu şekilde yapılan bazı ilave ve çıkarmalarla elinizdeki kitap meydana gelmiş oldu.

Söyleşileri gerçekleştirdiğimiz süreçte Hoca'mızın çalışmalarının bazılarını yeniden tekrar tekrar okudum. Dostlarıyla sohbetler yaptım, bu sayede Hoca'mızın farklı yönlerini, kendisinin dışındaki bir zaviyeden de takip etme imkânı ortaya çıktı. Hoca'nın yaptığı çalışmalara mutaassıpça yaklaşmaktan kaynaklanan bir

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

iki istisnanın dışında, hiç kimseden olumsuz bir cümle duymadım. Hemen hepsi de Hoca'nın tarihçiliğinden, kişiliğinden övgüyle söz ettiler, bazı hocalarımız bu görüşlerini bizimle paylaştı, bunların kitabın sonunda ekler kısmında yayınlanmasına müsaade ettiler. Kendilerine burada teşekkürlerimi sunmak benim için zevktir.

Her insan, her hayat başlı başına bir kitaptır. Ve her kitaptan öğreneceğimiz, hayatımızda tatbik edeceğimiz, sonraki nesillere aktarabileceğimiz bilgi ve tecrübeler vardır. İşte bu noktada Prof. Dr. Ahmet Yaşar Ocak Hoca'mızın meslek hayatı da, bilhassa düşünce, İslam Tasavvuf Tarihi, Alevîlik, Bektaşîlik, Türk tarihinde İslam algısı konularında çalışanlar için iyi okunup anlaşılması gereken bir kitaptır. Her ne kadar tevazu göstermip kendisi kabul etmek istemese de, M. Fuad Köprülü ile başlayıp, Abdülbaki Gölpınarlı ve Irene Mélikoff ile devam eden çizginin dördüncü halkası olduğu muhakkaktır. Yazdığı eserleri ve yetiştirdiği öğrencileri vasıtasıyla Türk tarihçiliğinin gelişmesine önemli katkılar sağlamıştır. Eserlerinin okunma oranı, bu çalışmaların içerideki ve dışarıdaki yansımaları, onun çalışmalarına atıf yapan, ilham alan ve metodunu benimsemiş çok sayıda genç bilim adamının mevcudiyeti bunu apaçık ortaya koymaktadır. Yaptığı çalışmaların gerek Türkiye'de gerekse dünyada pek çok meslektaşının haklı takdirini kazanmış olması bunun en güzel göstergesidir. Kendisine karşı yapılan eleştiriler karşısında, bilimsel etikten taviz vermeyen, soğukkanlı ve tamamen bilimsel bir üslubu muhafaza ederek takındığı tavır Hoca'nın belki de gözden kaçırılmaması, bilim ile uğraşan hemen herkes tarafından benimsenmesi gereken hususiyetlerinden birisidir. Hoca, tarihçilerin ülkenin, toplumun değerlerini iyi bir şekilde kavramaları, ancak bunu yaparken belirli bir bilimsel metot kullanarak objektif bir şekilde meselelere yaklaşmaları gerektiği düşüncesini sıklıkla dile getirmektedir. Meseleleri örtbas etmek yerine, sebeplerini araştırmak yine üzerinde ısrarla durduğu bir diğer husustur. Yaptığımız bu söyleşi sırasında bu hususları, hayatını, dostlarıyla ilişkilerini, neden böyle bir konu seçtiğini gayet samimi ve içten bir şekilde ifade etmiştir.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Hoca'mızın meslek hayatına dair hazırladığımız bu kitaba, *Arı Kovanına Çomak Sokmak* ismini verdik. Hatırlanacağı üzere, yıllar önce yazdığı bir makale "Türkiye'de İslam'ı Çalışmak Yahut Arı Kovanına Çomak Sokmak" ismini taşıyordu. Hoca burada, "dairenin dışındakiler"in tarihini yazmanın ne kadar zor bir iş olduğunu, bunun büyük bir disiplin ve ciddiyet ile gerçekleştirilmediği, hislerle hareket edildiği takdirde tarihin, özelde de İslam tarihinin anlaşılamayacağını ifade ediyordu. Bunu yaparken, aslında kendisinin aşağı yukarı kırk yıldır yapmakta olduğu işin zorluğunu özetliyordu. Bu nedenle eldeki kitaba başlık olarak bu metaforu kullanmanın uygun düşeceğine karar verildi.

Kitabı hazırladığımız dönemde hem olumlu hem de olumsuz eleştiriler aldım. Pek çok arkadaşımın, meslektaşımın ve öğrencilerimin de destek ve yardımlarını gördüm. Dostluğun ve yardımlaşmanın kıymeti böyle zamanlarda daha iyi anlaşılıyor. Hepsine sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Sevgili Bülent Arı, kitabın hazırlanma sürecinde en başta gelen destekçilerimden birisiydi. Bölüm başkanımız Arif Bilgin Beyefendi de bana fevkalade anlayışlı davrandı ve bölümle ilgili, benim çoğu defa ihmal ettiğim işlerde son derece müsamahakâr davrandı. Kendisine müteşekkirim. Kitabın hazırlanması ve basımı sürecinde yakın ilgi ve desteğinden dolayı kitabımızın Proje Editörü Adem Koçal'a teşekkürü borç bilirim. Ayrıca kitapta yer alan bazı fotoğrafların dijital ortama aktarılmasındaki katkısından dolayı Hacettepe Tarih Bölümü Öğretim Görevlisi Serhat Küçük'ü de burada teşekkürle anmak isterim. Ve hepsinden önemlisi, kıymetli Ahmet Yaşar Ocak Hoca'mıza minnettarlığım sonsuzdur. Bu nedenle kendilerine teşekkürlerimi kelimelere sığdırmak istemiyorum. Umarım okuyucularımız da hazırladığımız bu kitabı beğenirler ve özellikle genç tarihçiler yararlanacak bir şeyler bulurlar. Biz de böylece amacımıza ulaşmış oluruz.

Haşim Şahin
Serdivan, 5 Mart 2014

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Birinci Bölüm:

Anadolu'nun Bağrında Geçirilen Çocukluk ve Okul Yılları

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

ÇEVRESİ, AİLESİ VE ÇOCUKLUK DÖNEMİ

Hocam, 1946 yılında Yozgat'ta dünyaya geldiniz. Bilirsiniz, Anadolu'da pek çok aile, bebekleri uzun süre yaşamadığı için, yeni doğana Yaşar adını koyar, sizin isminizin de böyle bir anlamı mı var? Ayrıca, Ahmet Yaşar şeklinde iki isminiz olmasının özel bir gerekçesi bulunuyor mu?

Ben Yozgat'ta, yani 18. yüzyılın ünlü âyân ailelerinden Çapanoğulları'nın rezidansı olan merkez kasabada doğdum. Doğum tarihim açıkçası çok kesin değil. Çünkü rahmetli annem bazen 1945'te, bazen 1946'da doğduğumu söylerdi, ama dedemin vefatından üç ay sonra doğmuş olduğumu da belirtirdi ki bu sebeple doğum tarihim büyük ihtimalle 1945 olmalı. Fakat 1971 yılında bir vesile ile mahkemece yaş tashihi yapılarak 1947 oldu. O tarihten sonra da bütün resmî muamelelerde 1947 esas alındı ve bugüne gelindi.

Adımın neden Yaşar konulduğunu anneme sorduğumda sebebini şöyle anlattı: Benden önce iki erkek kardeşim olmuş, lakin biri doğumdan hemen sonra, diğeri altı aylıkken ölmüş. Dolayısıyla geleneğe uygun olarak "Bu da ölmesin, yaşasın" diye benim adımı Yaşar koymuşlar. Halk inanışı işte sonuçta. Halen Marmara İlahiyat'tan emekli, Yozgat İmam-Hatip Okulu'nda ve İstanbul Yüksek İslam'da birlikte okuduğumuz (benden üç sınıf üstteydi),

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

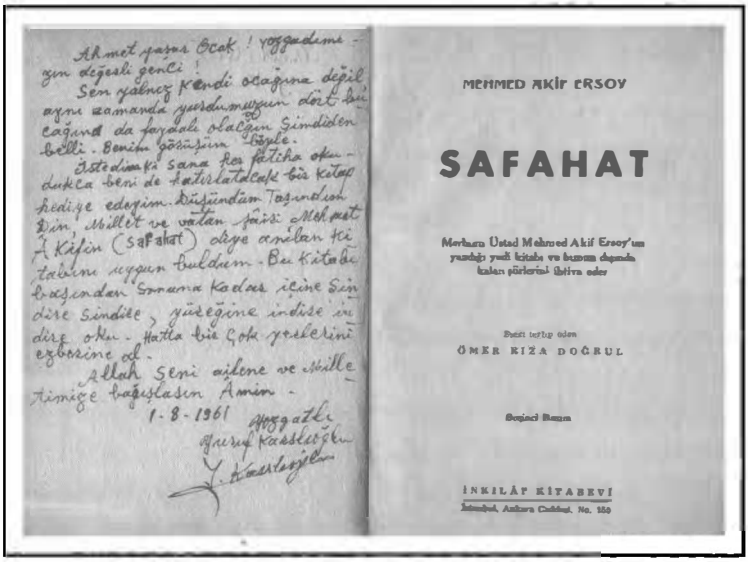

Ahmet Yaşar Ocak, babasının dizinde

Hadis profesörü, değerli bir hemşehrim ve ağabeyimin adı da Mehmet Yaşar (Kandemir)'dır. Sanırım onun adı da bu gelenekle ilgili olmalı. Ama göbek adım Ahmet olmuş. Daha sonra Yozgat İmam-Hatip Okulu'nda okurken bu iki isim birleştirildi. Yusuf Karslıoğlu isminde yaşlıca, dava vekilliği yapan bir aile dostumuz vardı. İstanbul Darülfünunu Mekteb-i Hukuk mezunu olup, 1929 ve 1936 yılları arasında Yozgat Belediye Reisliği'nde bulunmuş. 1950'ye kadar Cumhuriyet Halk Partisi'den, 1950'den itibaren de Demokrat Parti'den birkaç dönem Yozgat milletvekili olmuş. Aynı zamanda da Yassıada duruşmalarının başkanlığını yürüten hâkim Salim Başol'un kayınpederidir.

O, İmam-Hatip okulunda okuduğum için beni çok severdi. Hatta kütüphanesinden bana birkaç tane Osmanlı Türkçesi kitap ve *Safahat*'ın 1956 tarihli beşinci baskısını da hediye etmişti. Babamdan daha yaşlı olmasına rağmen yakın ahbabıydı ve sık sık dükkânımıza gelirdi. Biz de bayramlarda evine ziyarete giderdik. Çok hatıralarını dinledim. Babamla iyi dostluğu yüzden olsa gerek, bir gün sohbet esnasında, "Ben bu 'Ahmet' ile 'Yaşar'ı birleştireceğim, çünkü böyle olmaz. Evde ve yakınlar arasında Yaşar, okulda Ahmet. Karışıklığa sebep oluyor. Bütün hukuki muameleyi de ben üstleniyorum, siz hiç meşgul olmayın" dedi. Daha sonra mahkemeye müracaat etmiş, karar çıkarttırmış, nüfusa kaydettirmiş. Böylece 1962 yılından itibaren, adım nüfus cüzdanıma resmen Ahmet Yaşar olarak kaydedildi ve bu yıldan itibaren bütün resmî muamelelere böyle geçti. Nitekim ben de ona hürmeten ve resmen de artık öyle

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ahmet paşa Ocak ! yaşadıma -
zın değerli genci !
Sen yalnız kendi ocağına değil
aynı zamanda yurdumuzun dört bu-
cağında da faydalı olacağın şimdiden
belli. Benim gönlüm böyle.
İstediğin sana her fatiha oku-
dukça beni de hatırlatacak bir kitap
hediye ediyim. Düşündüm Taşıdığın
Din, Millet ve vatan şairi Mehmet
Akifin (Safahat) diye anılan ki
tabını uygun buldum. Bu kitabı
başından sonuna kadar içine Sin
dire Sindire, yüreğine indire in
dire oku. Hatta bir çok yerlerini
ezberine al.
Allah seni ailene ve Mille
timize bağışlasın Amin.
1-8-1961
Yozgatlı
Yusuf Karslıoğlu

MEHMED AKİF ERSOY

SAFAHAT

Merhum Üstad Mehmed Akif Ersoy'un
yazdığı yedi kitabı ve bunun dışında
kalan şiirlerini ihtiva eder

Tashih ve tıbkı eden
ÖMER RIZA DOĞRUL

Beşinci Basım

İNKILÂP KİTABEVİ
İstanbul, Ankara Caddesi, No. 150

Yusuf Karslıoğlu'nun Ahmet Yaşar Ocak'a hediye ettiği *Safahat*

olduğu için devamlı olarak Ahmet Yaşar ismini kullandım ve kullanıyorum. Ancak aile ve akraba çevresinde, yakınlarım arasında bana hep Yaşar derler, hiç kimse bana Ahmet diye hitap etmez. Halen de bu böyledir. İlkokuldan itibaren bugüne kadar bütün okul hayatımda ise hep Ahmet denilmiştir. Bütün meslektaşlar beni Yaşar diye değil, bu isimle çağırır.

Yozgat'ta doğdunuz. Yozgat denilince, ilk olarak hemen hemen herkesin aklına sizin de vurguladığınız gibi 18. yüzyılın meşhur âyân ailesi Çapanoğulları gelir genellikle. Fakat mutlaka daha önceki dönemlere ait bir tarihi olması da gerekir. Siz, doğduğunuz şehir olan Yozgat'ın tarihi ve Çapanoğulları hakkında kısaca neler söyleyebilirsiniz?

Yozgat'ın bulunduğu bölgenin antik çağlarda çok hareketli bir tarihi var. Etilerden, Friglerden, Romalılardan, Galatlardan kalma antik yerleşim yerleri Yozgat'a ortalama yaklaşık 30-40 km uzaklıkta bulunuyor. Mesela hemen yakınında Hititlerin merkezi Boğazköy, Alacahöyük; Galatların bir kolu olan Trokmelerin merkezi Tavium (Küçük Nefes köyü); Friglerin büyük kenti Pteria

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

(Kerkenez, Keykâvus Kalesi); Bizans Kharsiana temasının merkezi Kharsianon (Muşalim Kalesi köyü) Yozgat'ı çepeçevre kuşatır.

Yozgat'ın bulunduğu bölge Osmanlı taşra teşkilatında Bozok Sancağı olarak bilinen bölgedir. Ünlü tarihçi Gelibolulu Mustafa Âlî de bir ara burada yöneticilik yapmış. Günümüzde Osmanpaşa Tekkesi diye bilinen nahiyede Emirci Sultan Zaviyesi'ni ziyaret etmiş ve oradaki misafirliği esnasında zaviyenin şeyhinden dinlediği uzunca bir menkabeyi, bu zat hakkında verdiği bilgi ile beraber kitabında anlatmıştır. O tarihlerde Yozgat diye bir kasaba henüz mevcut değildir. Hatta Evliya Çelebi de *Seyahatnâme*'sinde Emirci Sultan'dan bahseder ve Bozok Sancağı için "Memâlik-i Osmaniye'de mamur şehri olmayan tek sancaktır" diyerek buna işaret eder. Bozok Sancağı özellikle 16. yüzyıldaki bazı isyanların meydana geldiği bir sancaktır ve bu yüzden Koca Nişancı Celalzâde Mustafa *Tabakâtü'l-Memâlik* adındaki eserinde bu durumu "Ma'den-i eşirrâ-yı kec-râ(h) ve menba-ı eşkıyâ-yı mefâsid-ârâ" yani "Eğri yollu şer insanların ve sürekli fesat peşinde koşan eşkıyanın madeni ve kaynağı" diye niteler. İşte Çapanoğulları, bu kötü şöhretli Bozok Sancağı'nda 18. yüzyıl başlarında bir mamur şehir bina etmişler ve adına da Yozgat demişlerdir.

Yozgat, rivayete göre, Çapanoğulları gelmeden önce bir yörük köyü imiş. Çok araştırdığım halde bununla ilgili bir belgeye rastlayamadım. Fakat Çapanoğulları sülalesinden bugün yaşayanların anlattıklarına ve bizim de eskiden beri duyduğumuza göre bugünkü kasabanın yerinde on/on beş haneli bir yörük köyü varmış. Çapanoğulları'nın büyük babası, yani sülalenin kurucusu olan Çapar Ömer Ağa –bu isim oradan geliyor zaten, Çaparoğulları Çapanoğulları olmuş- Mamalı Türkmenlerinden oldukları rivayet edilen kendi kabilesi ile Çorum'un kazası Sungurlu'dan (eski adı Bozga) bu köye gelip yerleşmiş. 1642 tarihli icmal defterinde Sungurlu "Bozga" diye zikrediliyor. Bugün Çapanoğulları'nın yaptırdığı Yozgat'taki büyük camiin haziresinde Çapar Ömer Ağa'nın ve oğlu Ahmet Paşa'nın o dönemden kalma çok güzel mermer birer mezarı vardır. Çapar Ömer Ağa'nın mezarının şahide taşı kitabesinde kendisinden "Aslı Bozgalı Çapar Ömer Ağa" diye

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

behsediliyor. Sonradan birileri Bozga'nın ne olduğunu anlayamamış olacak ki Bozgalıyı "be"nin noktasının yanına bir nokta ve bir de "elif" ile "lam" arasına "dal" harfi kazıyarak "Yozgatlı" şekline çevirmişler. Böylece "Aslı Bozgalı Çapar Ömer Ağa", "Aslı Yozgatlı Çapar Ömer Ağa" olmuş. Çapar Ömer Ağa'nın oğulları tarafından besbelli ki sonradan yaptırılan mezar oldukça süslü ve itinalı yapılmış.

14. yüzyılın sonlarına doğru Dulkadirli Beyliği bu bölgeye hâkim olduktan sonra Dulkadirli Türkmenlerinden, Maraş ve Halep taraflarından göç ettirilen Bozok koluna mensup bazı boylar, özellikle Mamalı Aşireti'ne mensup olanlar bölgeye iskân edilince burası Bozok diye anılmaya başlamış. Osmanlı hâkimiyetine geçtikten sonra da sancak statüsü verilerek aynı isimle anılmaya devam edilmiş. Yozgat ismiyle ilgili Çapar Ömer Ağa'nın kahramanı olduğu bir de menkabe vardır.

Nedir bu menkabe?

Çapar Ömer Ağa sürülerini otlatırken, Hızır Aleyhisselam yaşlı bir adam kılığında gelip çok susadığını söyleyerek Ağa'dan süt ister. Ağa, hemen bir koyundan sağdığı sütü Hızır Aleyhisselam'a ikram eder. Tabii Çapar Ömer Ağa bu yaşlı adamın kim olduğunu bilmez. Hızır Aleyhisselam onun davranışından çok memnun kalır ve sütü içtikten sonra, "Yozuna yoz katılsın" diye dua eder. Bildiğiniz gibi "yoz", yaklaşık dört yüz elli beş yüz koyundan oluşan sürüye derler. Aslında *Yozkat* adı, Mamalı Aşireti'ne mensup, bir Türkmen boyunun adı. Öyle görünüyor ki tarihsel olarak kasabanın adı muhtemelen bu boyla ilgili.

Zamanla, Ömer Ağa'nın tek oğlu Ahmed-i Ağa (sonra Ahmet Paşa)'nın oğlu Süleyman Bey, voyvoda yani vergi muhassılı olduktan sonra, kardeşi Mustafa Bey'le burayı kendilerine merkez edinmeyi düşünmüşler. Barok tarzda büyük bir de cami yaptırmışlar. Kasaba bu cami etrafında oluşmuş. Kayseri, Çorum, Tokat ve Ayıntab gibi şehirlerden Türk; Girit'ten Rum ve doğudan Ermeni ahalisini getirip iskân etmişler, onlara Safranbolu ve Beypazarı

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Çapanoğlu Camii, eski bir fotoğraf

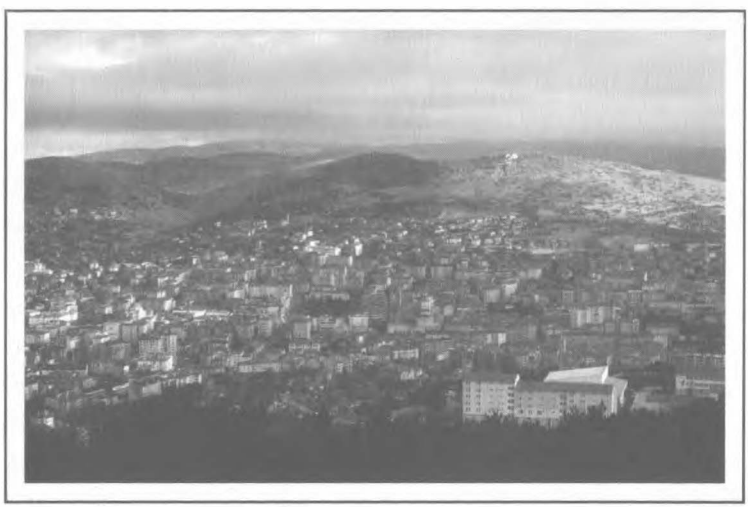

Çapanoğlu Camii, bugün

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

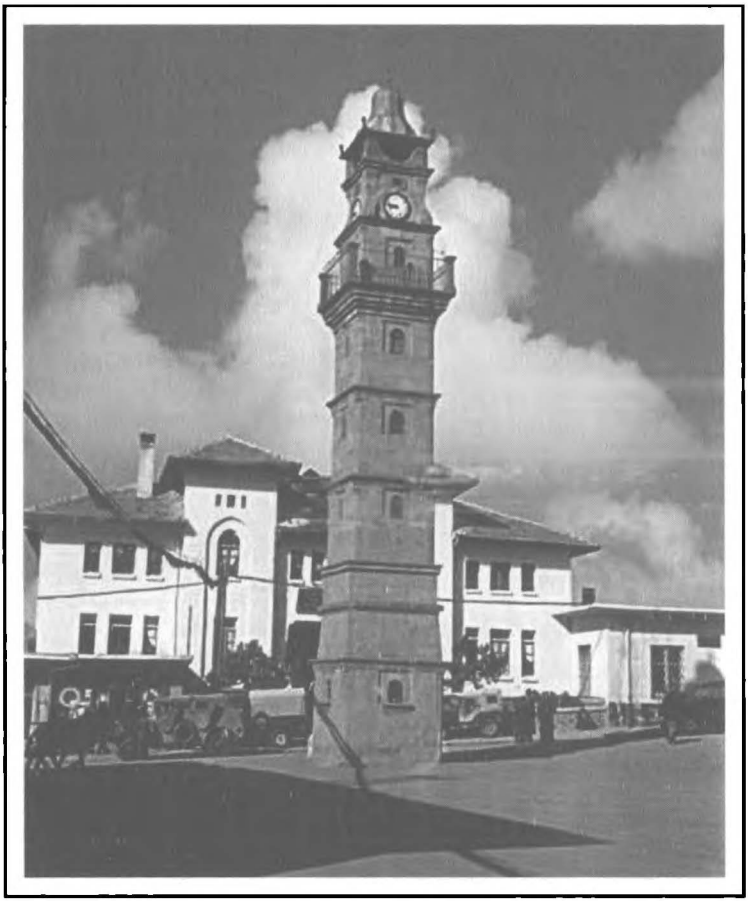

Yozgat'ın güneyden genel bir görünümü, 1960

Yozgat'ın bugünkü genel görünümü

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Yozgat saat kulesi

evleri tarzında evler inşa ettirerek kasabayı imar edip güzelleştirmişler ve canlı bir ticaret merkezi haline getirmişlerdir. Soyadları Çorumluoğlu, Tokatlıoğlu, Kayserilioğlu olan Türk eşraf ailelerini hatırlıyorum çocukluğumda. Çapanoğlu Camii'nin ve mahallelerdeki mescitlerin hazirelerinde bu ailelerin halen mevcut, ama zamanla aşınıp kitabeleri zor okunur hale gelmiş mezarları var.

Yani, gayrimüslim nüfusun şehirdeki yerleşimi bu döneme mi rast geliyor?

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Evet öyle. Benim çocukluğumda Yozgat'ta oturmakta olan Ermeni ve Rum nüfusun kökeni bu. Şehirde Ermeni ve Rum mahalleleri ve bu mahallelerde kiliseleri vardı. Çocukluk arkadaşlarımdan bazıları Rum veya Ermeni'ydi. Aileleri Paskalya'da bize kırmızı boyalı yumurta ve paskalya çörekleri getirirler, bizim dinî bayramlarımızda bizi tebrike gelirlerdi. Sözünü ettiğim kiliseler sonradan okul binaları olarak kullanıldı ki, benim mezun olduğum Gazi Paşa İlkokulu güzel bir bina olan Ermeni kilisesiydi.

Sadece taş ustaları mı, yoksa diğer zanaat sahipleri de var mı?

Evet, zanaatkârlar, esnaf ve tüccar da var. Çapanoğulları bu şekilde burayı bir ticaret ve kültür merkezi, bir şehir haline getirip kendilerine merkez yapabilmek için böylesi bir iskân faaliyetine girişmişler. Nitekim 18. yüzyıl ortalarıyla 19. yüzyılda Yozgat'a uğrayan Avrupalı seyyahlar ve gözlemciler Çapanoğulları'nın sarayını, Ermeni ve Rumlar tarafından inşa edilen ve onların, Türklerin oturdukları konakları, bahçeleri, çeşmeleri, cadde ve sokakları, özellikle Cami-i Kebir de denilen Çapanoğlu Camii'ni uzun uzun hayranlıkla anlatırlar. Ama bugün Yozgat'a gittiğinizde bu tarihî şehirde, berbat bir restorasyon felaketine uğratılan Cami-i Kebir'den, aynı felakete maruz kalmış ve hazireleri yıkık mezar taşlarıyla dolu birkaç eski mahalle mescidinden, Abdülhamid'in yaptırdığı lise binası ile Askerlik Şube binasından ve hele o kundaklanıp yerine beton yığınları dikilen güzelim konaklardan –müze haline getirilen üçü hariç- hiçbir şey bulamazsınız. Halvetî Tekkesi'nin sadece haziresi kalmış ve bugün perişan bir durumda. Mevlevî Tekkesi çocukluğumda kütüphane olarak kullanılıyordu, şimdi ise mescit olarak kullanılıyor. Kısaca bugün Çapanoğulları'nın muhteşem Yozgat'ının yerinde yeller esiyor diyebilirim.

Mezar taşlarıyla ilgili bir çalışma yapıldı mı?

Benim böyle bir teklifim oldu. Belediye başkanına ve Yozgatlı sanat tarihçisi iki meslektaşa meseleyi açtım, ama ne yazık ki kimse aldırış etmedi. Bilirsiniz, bizim memleketimizde belediye

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Eski Yozgat konakları, bugün yoklar

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Yozgat Rum Kilisesi, şimdilerde Fatih Camii

başkanları pek az istisnasıyla, her yerde tarihi dokuyu tahrip ederek sözüm ona şehri imar etmek adına berbat hale getiren şahısların başında gelir. Daha açıkçası belediye başkanları ve meclis üyeleri partilerine faal görünüp milletvekili olma peşinde oldukları için bunu yaparlar. Aslında Yozgat'ın toplumsal yapısının ve ailelerinin tarihi bu mezar taşlarında yazılıdır. Üstelik bunlar sanat, edebiyat ve estetik bakımından da gerçekten nefis birer örnekti. Benim bu konudaki bütün teşebbüslerim duymazlıktan gelindi.

Bizim milletimiz tarihine taparcasına bağlı ve sadıktır, ona laf söyletmez ama iş o tarihin bıraktığı eserleri korumaya gelince sanırım yeryüzündeki en hoyrat, en duyarsız ve en tahripkâr milletlerden birisidir. Neyse olan olmuş, ama mevcudu kurtarmak için zaman giderek aleyhimize işliyor. Çünkü asit yağmurları bu mezar taşlarındaki kitabeleri yavaş yavaş okunamaz hale getiriyor. Bu itibarla en kısa zamanda bu işi halletmek lazım. Ben mezar taşlarını incelerken Yozgat'taki bir mahalle mescidinin haziresinde ilkokul, çocukluk ve delikanlılık arkadaşım olan değerli gazeteci ve araştırmacı Taha Akyol'un büyük dedesinin mezarını da bulmuştum, şahide taşında "Jandarma Başçavuşu Çerkez Bekir Efendi"

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Halveti Tekkesi'nden geriye kalan

şeklinde geçiyordu ismi. Nitekim Taha Akyol'un ailesi Yozgat'ta Çerkez Bekirler diye anılır, öyle bilinir.

Bu bilgiyi Taha Akyol ile mutlaka paylaşmış olmalısınız?

Evet, bunu paylaştım. Kitabesini kopya edip ona verdim yıllar önce. Tabii çok memnun olmuş ve sevinmişti. Mezarı ilk defa bulduğumda ben de çok memnun olmuştum. 1980'li yılların başlarında hazireleri tek tek dolaşarak sözünü ettiğim bu mezar kitabelerinin çoğunu kopya ettim, fotoğraflarını çektim. Çünkü hayalimde bir Yozgat tarihi yazmak vardı. Bu sebeple dört yıl, yaz tatilleri boyunca Yozgat kasabasını ve ilini adım adım dolaşıp fotoğraf çektim ve bilgi topladım. Bunlar hâlâ bende duruyor. Bu araştırma gezilerim sırasında şimdi Hacettepe Üniversitesi Tarih Bölümü'nde Yrd. Doç. olan Hulusi Lekesiz Bey ve kardeşleri bana refakat ederlerdi. Otuz altı yıl Çapanoğulları'nın Cami-i Kebiri'nde baş imam hatiplik ve İmam-Hatip okulunda meslek dersleri ve Kur'ân kursu hocalığı da yapan, tarihe çok meraklı olup aynı zamanda fevkalade bir amatör jeolog da olan kayınpederim Fazlı Lekesiz, bu araştırmaları kolayca yapayım diye arabasını

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

bana tahsis etmekteydi. Çünkü o zaman henüz arabam yoktu. Bu sebeple ona ve ailesine çok minnettarım.

Ne yazık ki yazmayı düşündüğüm Yozgat tarihini henüz yazamadım ama inşallah yazmayı çok istiyorum. Aslında bunu bir proje haline getirip Yozgatlı akademisyen meslektaşların da katılımıyla 1995 yılında ortaklaşa bir Bozok Sancağı ve Yozgat tarihi yazalım diye çabaladım. Türk Tarih Kurumu projeye onay verdi. İki yaz tatili bu meslektaşlar yörede dolaştılar, malzeme topladılar. Ama sonra dağıldılar. Biri hariç diğerleri maalesef katkı yapmaktan vazgeçti. Herhalde kendilerine göre "mazeret"leri vardır. Sadece Hakkı Acun mimari kısmını yazdı ve kurumda yayımlandı. Gerçi sekiz on yıldır Yozgat tarihi ve folkloru konusunda makale ve kitap yazan Yılmaz Göksoy, Ali Şakir Ergin, M. Öcal Oğuz, Orhan Sakin ve Burhaneddin Kapusuzoğlu gibi bazı akademisyen veya mahalli amatör araştırmacılar epeyce zamandan beridir güzel yayınlar yaptılar, ama benim düşündüğüm tarih biraz daha farklı.

Kökeninde aslında bir Türkmen boyu, aşireti yer almakla birlikte, sizin de bir kitabınızın konusunu teşkil eden bir Hızır-İlyas kültüne de sahip bir şehir.

Çok doğru. Yozgat'ta eskiden Hıdrellez çok önemliydi. Her yıl 6 Mayıs günü özel olarak kutlanır, varlıklı aileler kuzu keserler, Çamlık denilen ormanlık mesire yerinde ailece hep birlikte yemek yenir, eğlenilirdi. Tabii dilekler tutulur, dualar edilirdi. Gelin adaylarına süslü kuzular yollanır, hediyeler gönderilirdi. Ayrıca kasaba dışında Kırıklı denilen yerde at yarışları düzenlenirdi. Modern hayatın ortadan kaldırdığı diğer âdetler gibi artık Hıdrellez âdetleri de kalkmış durumda.

Sözünü ettiğim bu Yozkat boyu sadece buraya ismini vermekle kalmamış, gittikleri yerlerde beş tane daha Yozkat köyü kurmuşlar. Bunu tahrir defterlerinden tespit ettim. Bunlardan bir tanesi Ankara'nın bugün Elmadağ adıyla bilinen ilçesi. Asıl adı Çapanoğlu İsyanı dolayısıyla Asi Yozgat olarak da bilinmekle birlikte, tahrir

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

defterinde Yozkat adını taşıyor bu yerleşim yeri. Bir tanesi Afyon taraflarında, bir tanesi Kayseri taraflarında, bir de Antalya'nın Kaş kazası taraflarında var. Ama sanırım isimleri çoktan değişmiştir.

Buralarda yaşayan Yozkat Türkmenleri birbirlerinin akrabası olduklarının farkındalar mı?

Bunu bilemiyorum. Şimdi çok değişmişlerdir tabii ki. Bir de Yozgat taraflarından Afyon Emirdağı'na da iskân edilen Türkmenler var. Bugün Emirdağlıların bazı âdetleri ve yemek kültürü ile Yozgat'ınkiler birbirinin hemen hemen aynıdır. Kendileri de Yozgat tarafından gittiklerini biliyorlar. Yozgat'ın kuruluş hikâyesi bu şekilde...

Tabii kasaba zamanla gelişiyor, güzelleşiyor. Çapanoğulları Mustafa Bey, Süleyman Bey ve Ahmet Bey zamanlarında, Avrupalı seyyahlardan buraya uğrayanlar var. Bunlar seyahatnâmelerinde Yozgat'ı anlatıyorlar. Bu olaylar 18. yüzyılın başlarında meydana geliyor. Osmanlı Devleti'nde âyânlık müessesesi gelişirken, Çapanoğlu sülalesi de voyvodalıktan âyânlığa yükselmiş, bölgede nüfuz ve itibar kazanmış, oradaki tüm ahalinin işleriyle ilgilenmişler, dolayısıyla İstanbul'daki Osmanlı merkezî iktidarı ile bölge halkı arasında bir aracı vazifesi üstlenmişler. Eğer hâfızam beni yanıltmıyorsa, Vital Cuinet'in 1896'da Paris'te basılan *La Turquie d'Asie* (Asya'daki Türkiye) isimli meşhur eserinde –ki Türkçeye de çevrildi- şehrin 19. yüzyıldaki nüfusunun 40.000 civarında olduğunu yazıyor. Oysa benim çocukluğumda ve delikanlılığım sırasında nüfus 23.000 civarında idi. Demek ki ticaret hayatı bu dönemde oldukça gelişmiş durumda olmasına rağmen, muhtemelen Millî Mücadele sırasındaki Çapanoğlu İsyanı'ndan sonra ve bir de meşhur 6-7 Eylül olayları üzerine Ermeni ve Rum ailelerin Yozgat'ı terk etmesiyle şehrin toplumsal ve ekonomik hayatında bir gerileme vuku bulmuş. Bu eski dönemi değerli hemşehrim ve meslektaşım Prof. Ahmet Güner Sayar'ın babası ünlü yazar Abbas Sayar *Yozgat Var Yozgatlı Yok* isimli değerli kitabında anlatır. Benim çocukluğumda Yozgat'ta Safranbolu evleri gibi evler hâlâ mevcuttu. Ben bu evlerden birinde doğdum. Dedemin eviydi.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Büyükçe bir konaktı. Geniş bahçesi, içinde mermer havuzu ve üç bronz lüleli mermer çeşmesi, dolaplı kuyusu bulunan; ahırı, samanlığı, yaylı denilen atlı binek arabasını park edecek çatılı büyük çatal kapısı olan bir evdi.

Cumhuriyet döneminde durum nasıl?

Cumhuriyet'ten önce şehirde asıl esnaf ve tüccar kesimi, Türklerden de bulunmakla beraber çoğunluk itibarıyla Ermeni ve Rumlardan oluşuyor. Vilayet meclisinde de onların yer aldığını salnâmelerden biliyoruz. İsimleri birer birer kayıtlı. Bu gayrimüslim esnaf ve tüccarın sicil kayıtları Yozgat Ticaret Odası'nın arşivinde de mevcut. Ben bunları inceledim ve notlar aldım. Şimdi bu belgeler yerlerinde mi, bilmiyorum. Nüfus defterleri de var, fakat sorduğunuzda "yandı" cevabını alırsınız. Bunun doğru olmadığını, çünkü belgelerin saklandığını biliyorum. Ermeni esnaf da çok, Rum esnaf da çok, Türk esnaf da var. Cumhuriyet'in ilk yıllarında belediye ve valilik Ermeni ve Rumlardan boşalan dükkânlara ve evlere el koymuş, Türklere çok ucuza kapatmışlar. Bu suretle zengin olan bazı aileleri biliyorum.

Çapanoğulları, Bozok bölgesinde voyvodalık yani devlet adına vergi toplayıcılığı yaptıkları yıllarda zenginleşip gelişerek çok geniş ve güçlü bir âyân ailesi durumuna gelmiş. İçlerinden hattat, şair ve bürokrat yetişmiş. Mesela, Tanzimat döneminin meşhur şairlerinden Akif Paşa ve gazeteci Agâh Efendi bu aileye mensuptur. Elbette başkaları da var. Mesela aynı aileden Kastamonu Müddei-i Umumi Muavini Yusuf Ziya Bey *Temâşây-i Celâl-i Hüdâ* ve *Temâşây-i Âlem* adında iki kitap yazmıştır. Bu kitaplarda eski Yozgat'ı, çevresini, kendi soyunun tarihini anlatıyor, bu sülaleden ve şehirden yetişen şair, edip ve hattatlardan, Yozgat ve çevresindeki ulemâ ve sufîlerden, tekkelerden bahsediyor. Yozgat hakkında başka yerlerde bulunmayan çok değerli bilgiler veriyor.

Biliyorsunuz, Tanzimat'la beraber âyânlık sistemi sona erince ailenin iyi yetişmiş bazı mensupları imparatorluğun muhtelif vilayet

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

ve sancaklarında kâtiplik, mutasarrıflık gibi görevler yapıyorlar. Mesela, Mahmut Celaleddin Paşa, Edip ve Celal Beyler bunlardan yalnızca üçü. İlki Halep mutasarrıflığı görevinde de bulunmuş. İttihat ve Terakki bunları mağdur etmiş. Bunun üzerine onlar da Hürriyet ve İtilaf Partisi'ne girmişler. Millî Mücadele başladığı zaman, Mustafa Kemal Paşa ve Millî Mücadele'nin önde gelen bazı simaları köken itibarıyla İttihat ve Terakki mensubu oldukları için, Çapanoğulları bunlara karşı bir güvensizlik duygusu besliyor, memleketi bir kez daha harbe sokacaklar diye endişeleniyorlar. Dolayısıyla Mustafa Kemal Paşa'yı ve onun kadrosunu İttihatçılar olarak nitelendiriyorlar. Ayrıca İttihatçıların mağduriyetine uğradıkları için, Millî Mücadele'nin esprisine karşı olmamakla beraber, Mustafa Kemal Paşa ve kadrosuna biraz mesafeli duruyorlar. Mustafa Kemal Paşa bunu biliyor ve onları Millî Mücadele saflarına kazandırmak istiyor. Çünkü onların bölgedeki nüfuz ve itibarlarını biliyor. Bu yüzden Yozgat'a bir "heyet-i nâsıha" gönderiyor. Ayrıca Ankara Valisi Yahya Galip Bey'i de görevlendiriyor. Mustafa Kemal Paşa, Yahya Galip Bey'e, Çapanoğulları ailesini ikna etmesini, bunların eski âyân ailesi olduğu için itibar görmek istediklerini, buna göre davranmasını öğütlüyor. Heyet Yozgat'a geldiğinde bütün Yozgat eşrafını topluyor, bu arada Çapanoğulları'ndan Edip ve Celal Beyler de geliyorlar. Onlar Hürriyet ve İtilaf Partisi'nin mensupları olarak bakalım bu iş nasıl yürüyecek diye biraz beklemeyi tercih ediyorlar, çünkü tereddüt içindeler. Yani, acaba Mustafa Kemal'in gerçek niyeti ne, başında bulunduğu kadronun niyeti ne, bunu görmek istiyorlar; bu yüzden de olayların gelişmesini görmek üzere beklemeyi tercih ediyorlar. Açıkçası Mustafa Kemal Paşa'nın saltanat ve hilafeti ilga edeceğinden de endişe duyuyorlar. Üstüne üstlük Ankara Valisi Yahya Galip Bey'in yanlış hareketleri, Gaziantep'ten gelen Kılıç Ali'nin Yozgat'ta askerlerine Çapanoğulları'nın konaklarını ablukaya aldırması, adamlarının Çapanoğulları ailesi mensuplarına hakaret

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

etmesi, onları aşağılamaları aileyi çok kızdırıyor. Bu yüzden, bunlar Millî Mücadele'ye karşı koymaya karar veriyorlar.

Yozgat isyanı bu şekilde başlıyor...

Evet, isyan bu şekilde başlıyor, ama aslında bu önceden düşünülmüş, tasarlanmış bir isyan hareketi değil. Zaten daha ilk başta, Arap Seyfi denilen mevkide yapılan muharebe alanında bozguna uğruyorlar. Kısa sürede darmadağın oluyorlar. İsyana öncülük eden, ailenin genç elemanı Halit Bey idam ediliyorsa da, Celal ve Edip Beyler sonra affediliyorlar. Bugün onların soyu devam ediyor.

Burada mühim olan şu bence: Çapanoğulları Yozgat'ı kendilerine bir çeşit rezidans, ikametgâh olarak seçtikleri için, burayı sahiplenmişler, ticaretin, kültür hayatının gelişmesini teşvik etmişler. Mağazalar, dükkânlar açılmış. Aynı zamanda şair ve edipleri toplamışlar. Okur-yazar takımını toplamışlar, medreseler, tekkeler açmışlar. Çok güçlü bir kültür hayatının oluşmasını sağlamışlar. Kısacası imparatorluk başkentinin küçük çaplı bir benzerini, Evliya Çelebi'nin 17. yüzyılda "Memalik-i Osmaniye'de mamur şehri olmayan tek sancak" diye nitelediği Bozok Sancağı'na çok güzel bir şehir armağan etmişler. Tabii bir âyân aristokrasisi de oluşturmuşlar. Yozgat, bu aristokrasinin başkenti olarak özel bir statü kazanmış. Klasik müzik kültürü, divan edebiyatı kültürü var. Bu medreselerden yetişmiş çok önemli insanlar var.

Sizin aileden kimse var mı, bu medreselerde okuyan?

Aynı zamanda bir şeyh olan büyük dedemiz Molla Osman, babamın babası Molla Bekir ve ağabeyi Molla İsmail, yani baba tarafından sülalenin bazı fertleri bu Yozgat medreselerinde okumuşlar, molla olmuşlar.

Söz aileye gelmişken, ailenizin Yozgat ile olan macerası ne zaman başlar? Başlangıçtan beri Yozgat'ta mı yaşamışlar, yoksa başka bir bölgeden göç mü etmişler?

Baba ve anne tarafım civar köylerden göç etmişler. Baba tarafım Çiçekdağı tarafından, Alahacılı köyünden. O bu köyde do-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

ğup büyümüş. Fakat babası, dedesi, amcası, mesela adını aldığı, Çanakkale'de şehit düşen büyük amcası Hüseyin hep Yozgat medreselerinde okumuşlar. Babam anlatırdı, dedem Molla Bekir'in bir sürü kitapları varmış. Hem molla hem tacir. Deve kervanıyla Halep ve Şam taraflarına ticaret için gidip gelirmiş. En büyük amcamın adı Molla İsmail. Çok sofu ve ehl-i tarik imiş. Hâlâ ziyaret edilen bir türbesi var. Babam doğduğunda, babası çoktan vefat etmiş, bu yüzden babasını hiç hatırlamıyor. Ancak annesinin anlattığı kadarını biliyor. Babamın çocukluk hatıraları arasında şu da var: Dedem vefat ettikten sonra, babaannem, eve gelen imamların, hocaların önüne dedemin kitaplarını hep getirir, "Alın istediğinizi götürün, nasıl olsa artık bizden okuyan eden yok" diye. Sonuçta harp dönemi bu.

Maalesef, bu tür durumlara Anadolu'nun diğer bölgelerinde de rastlanıyor. Oldukça sık karşılaşılan bir durum. Hatta bizim ailede de bu şekilde bir söylenti mevcut. Büyük dedemin çuvallar dolusu kitapları olduğu, dışarıdan gelen hocalara bunların dağıtıldığı şeklinde. Dedenizle ilgili daha başka neler hatırlıyorsunuz?

Baba tarafından aile bir tasavvuf geleneğine mensup. Büyük ihtimalle Nakşîbendi olabilirler. Büyük ihtimalle diyorum, çünkü elimizde kesin bilgi veya kayıt yok. Çok araştırdım ama maalesef bir sonuç alamadım. Ancak o devirde Nakşîliğin Halidî kolunun çok yaygın olduğunu bildiğimiz için böyle bir ihtimal olabilir. Fakat köyde oturuyorlar ve yazları Sivas yakınlarında Akdağ Madeni yaylalarına gidiyorlar. Koyun sürüleri, develeri var. Onlarla birlikte gidiyorlar. Babam, yaylaya nasıl gittiklerini, oradaki hayatlarını anlatırdı sık sık. Tabii sonra 1938'de annemle evlenince anne tarafından dedem onları Yozgat'a getirmiş ve kardeşiyle ortak aldıkları geniş avlulu, iki katlı büyük beyaz konağa yerleştirmiş. Dedem konağı kardeşiyle paylaşmışlar. Yarısını dedem, yarısını kardeşi almış. İkiye bölünmesine rağmen bizim oturduğumuz kısım da çok büyüktü. Konak bugün Bozok Üniversitesi Rektörlük binası

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

olan, ama çocukluğumda benim üç yıl okuduğum Cumhuriyet İlkokulu'nun hemen yanında bulunuyordu. Bugün ise yerinde çirkin apartmanlar var.

Böylece bizim aile o tarihten itibaren devamlı Yozgat'ta oturmuşlar. Ben de orada, o konakta doğdum ve Yozgat'ta büyüdüm. Babam hem manifaturacı idi, hem de celeplik yapardı. Her sene iki sürü (yaklaşık beşer yüz erkek koyundan bin koyun) satın alır, çobanlarına teslim eder, kış gelince büyükçe bir ağıl kiralayarak kışlatır, Mayıs ayında yünlerini kırktırır, sonra Akdağ Madeni'ne yaylaya yollardı. Koyunlar yaylada Eylül'e kadar kalır, iyice semirirlerdi. Sonra Yerköy'den trene yükletip İstanbul'a götürür, Sütlüce'deki komisyoncular vasıtasıyla satardı. Hatırladığım kadarıyla da çok iyi para kazanırdı. Dolayısıyla benim bu kırsaldaki toplumsal hayat kültürüne aşinalığım buradan geliyor.

Yarı göçebe hayat tarzı...

Aşağı yukarı öyle tabii. O dönemdeki bütün Anadolu kırsalı yaklaşık bu tarihe kadar yarı göçebe bir hayat tarzını sürdürmüşlerdir. Kışları köyde oturuyor, Mayıs gelir gelmez yaylaya gidiyorlar. Ailenin bir bölümü köyde kalıp ziraatla uğraşıyor. Ama bu yaylacılık Orta Anadolu'da yaklaşık 1940'larda bitmiş.

Demin de söylediğim gibi, babamın babası aynı zamanda kervan ticareti de yaparmış. Bu kervanlarla büyük bir ihtimalle buğday, arpa vs. yani zahire götürüp satıyorlar. Dedemin yaklaşık sekiz on deveden oluşan bir katarı varmış. Hatta ben çocukken halamın evinde dedemin bu dönemde giydiği kıyafetleri bizzat görmüştüm. Bir de şu meşhur eğri Şam kılıçlarından bir kılıcı vardı, onunla oynamayı da severdim. Sonra bunlar nereye gitti, bir daha görmedim.

Ailenin mezarları köyde mi?

Mezarların bir kısmı köyde, bir kısmı da büyük dedemiz Molla Osman'ın türbesinin haziresinde bulunuyor. Mesela babamın, annemin, amcalarımın ve yengelerimin, tek halamın ve maalesef

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

genç denecek yaşta vefat eden tek oğlunun mezarları bu hazirede. Babannemin mezarı ise Yozgat'ta. Eskiden bayramlarda babamla ziyarete giderdik. Türbede yatan büyük dedemiz Molla Osman, yani babamın dedesinin de dedesi büyük bir ihtimalle II. Mahmud döneminde yaşamış. Aile şeceresini nüfus kayıtlarından çıkardım. Onun yaşadığı dönem imparatorluktaki ilk nüfus sayımının yapıldığı 1831'den hemen öncesine rastlıyor yaklaşık olarak. Bugün Ankara'dan Yozgat'a giderken Yerköy yoluna sapmadan önce, yolun sağ tarafında bu dedemizin kubbeli bir türbesi var. Eskiden kitabesiz, açıkta bir mezardan ibaretti. Türbe sonradan yapıldı. Etraftan buraya halen yoğun ziyaretler gerçekleştirilir. Bazı ruhsal hastalıklara şifa bulmak niyetiyle insanlar türbeyi ziyaret edip adaklar adıyorlar. Biliyorsunuz, Anadolu'daki yüzlerce benzerinden bir tanesi. Bu dedemiz sebebiyle bizim geniş aile ocak olarak kabul edilir. Bu yüzden bizi Alevî ocaklarından zannedenler de oluyor ara sıra. Hatta merhum Dedebaba Bedri Noyan bu yüzden bana yazdığı bir mektupta benim Alevî ocakzâdesi olup olmadığımı sormuştu. Olmadığımı bildirdim. Herhalde pek memnun olmamıştır.

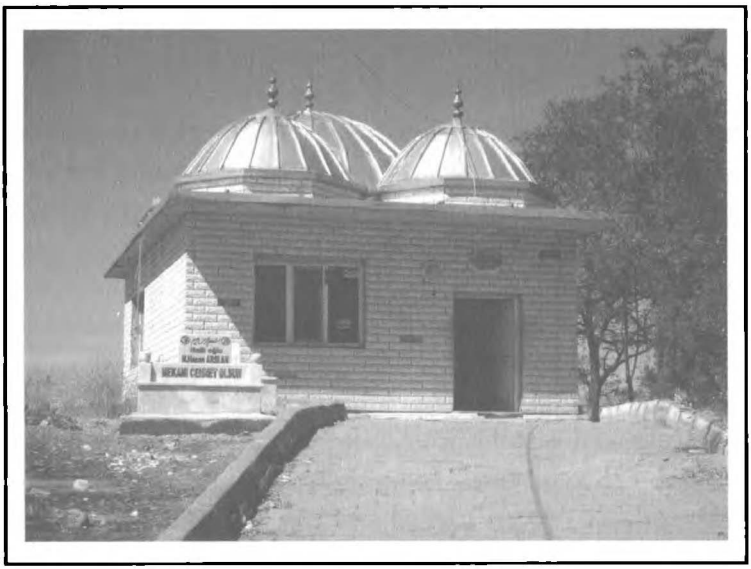
Soyadınızı buradan almış olmalısınız o zaman...

Evet, "Ocak" soyadımız buradan geliyor. Soyadı kanunu çıktığı zaman nüfus memuru, "Sizin soyadınız *Ocak* olsun, çünkü siz büyük bir sülaleden geliyorsunuz" demiş. Ocak soyadımız bu şekilde alınmış. Ama Molla Bekir dedemin ikinci hanımından olan amcalarımın soyadı bu değildir. Nedense onlar bu soyadını almamışlar.

Büyük dedemiz Molla Osman hakkında çevrede pek çok menkabe anlatılır. Ağzı eğilenler, felç olanlar, değişik ruhsal hastalıklara yakalananlar hâlâ türbeyi büyük bir saygı ile ziyaret ederler.

Türbeye, özellikle belli bir hastalığın tedavisi için de geliniyor mu? Mesela, Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde yaşayan Karaca Ahmed'i bilirsiniz. Onun türbesine genellikle akıl hastaları giderler ve onun akıl hastalarını, ruh hastalarını, çocuğu

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Molla Osman Türbesi

Molla Osman'ın mezarı

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

olmayan kadınları tedavi ettiğine inanılır. Sizin dedenizin de bu şekilde belli bir hastalığa dönük bir tedavi sahibi olduğu konusunda yaygın bir inanış var mı?

Evet. Daha ziyade halk arasında "çalınma" adı verilen, yarı felç şeklindeki hastalığa yakalanan insanların geldiğini, özellikle bu tür hastalıklara maruz kalanların türbeyi ziyaret ettiklerini biliyorum. Ziyaretçiler her türbede olduğu gibi kurban da adıyorlar. Bu uygulama halen devam ediyor.

Dedenizin Nakşibendî olabileceğinden bahsettiniz? Bunu, türbeyi daha sonra ziyaret eden belli gruplar üzerinden hareketle tespit etme imkânı oldu mu? Nakşibendîler bu türbeyi ziyaret ediyorlar mı?

Evet, Yozgat havalisindeki Nakşibendîler türbeyi sık sık ziyaret ederler. Mesela Yozgat'ta meşhur Nakşî şeyhlerinden Şeyhzâde Ahmet Efendi (Ahmet Şevki Ergin) de hasta hanımını birkaç defa bu türbeye getirmiş, hatta bizzat köye kadar götürmüştür. Merhum büyük Amcam Mustafa, bizim seyyid sülalesine mensup olduğumuzu söylerdi. Ellerinde siyâdetnâme olduğunu da ifade etmesine rağmen bu siyâdetnâmeyi görmek mümkün olmadığı gibi, o gündür bu gündür de ortalarda yok. Demek ki bu bir rivayet olarak geliyor sadece. Büyük amcam, ailenin bölgedeki prestijine bakarak, böyle olması gerekir diye düşünmüş de olabilir. Bunu tam olarak bilemiyorum. Nüfus defterlerinde, dedelerimin, yani ailenin diğer üyelerinin kayıtları var 1831'den itibaren.

Öyle anlaşılıyor ki Molla Osman dedemiz yazın aşiretiyle beraber yaylaya giden, kışın köyde oturan bir taşra mollası ve sufîsiymiş. Nitekim yaylaya giderken hastalanmış ve bugün türbesinin bulunduğu yerde vefat ettiği için, köye götürülmeyip buraya gömülmüş. Burayla ilgili de bazı menkabeler anlatılır. Ben vaktiyle bunları derlemeyi düşünmüştüm, ama fırsatım olmadı. Birkaçını halen hatırlıyorum.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Neler var mesela bu menkabeler arasında?

Mesela, hırsızları nasıl yakaladığına dair çok meşhur bir menkabe var. Hırsızlar gece vakti çaldıkları birkaç hayvanla tam türbenin yanından geçerken şiddetli bir fırtına çıkar. Rüzgârda savrulmamak için birer ağacın gövdesine tutunurlar. Fırtına ancak şafak sökerken diner. Hırsızlar bir de bakarlar ki ağaç diye tutundukları birer küçük çalı. O zaman yaşadıklarının dedemizin bir kerameti olduğunu anlayıp bir daha hırsızlık yapmaya tövbe ederler ve çaldıkları hayvanları götürüp sahiplerine geri verirler. Yine başka bir menkabede anlatıldığına göre, burayı ziyarete gelen bir baba-oğul namaz kılmak istemişler. Oğul molla olduğu için imam olmuş, babası da arkasında namaza durmuş. Fakat bir güç kendisini yavaşça sol tarafa itmiş. Namaz bittikten sonra baba, oğluna, "Ben senin arkana durdum, ama bir güç beni sürekli sola doğru itti" diyor. Oğlu da, "Seni iten bu türbede yatan Molla Osman'dı, sen onu görmedin, ama o geldi benim arkamda namaz kıldı" diyor.

Babanız hangi yıllarda dünyaya gelmiş? Kardeşleri var mı? Çocukluk dönemine dair anılarını sizinle paylaşır mıydı? Babanızın çocukluğu döneminde bölgenin kültür hayatını, geleneklerini tespit edebildiniz mi?

Babamın anlattığına göre, dedem Molla Bekir biraz sert ve öfkeli bir adammış, hemen parlarmış. Bu yüzden pek de üzerine gidemezlermiş. Bu dedemin iki hanımı varmış. İkisinin adı da Zeliha imiş. Bu hanımların birinden babam, iki amcam ve halam, diğerinden de üç amcam doğmuş. Toplam yedi kardeşler. Ben bu babaannelerimi de görmedim, çünkü babam daha evlenmeden önce vefat etmişler. Dedem Molla Bekir'i de görmedim. Babam 1324 (1906) doğumlu. Yani, Sultan Hamid döneminin son yıllarında henüz bebekmiş demek ki. Dolayısıyla o bir son Osmanlı diyebilirim. Babamın Hüseyin adında çok sevilen bir amcası varmış. Bu amcası Çanakkale'de şehit düşmüş. Babam doğunca onun adını vermişler. Babası da babam üç yaşındayken vefat etmiş. O yüzden babasını hiç tanımadığını hep özlemle söylerdi. Babaları

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

erken vefat ettiğinden aile ile dayılar ilgilenmiş. Zaman zaman ihtiyaçları için Yozgat'a gelip gitmişler. Bu dönem harp yılları. O yıllarda çok sıkıntı çekmişler. Millî Mücadele başladığında henüz köyde yaşıyorlarmış. Annemle evlendikten hemen sonra 1941 yılında Yozgat'a gelmişler. Daha doğrusu annemin babası Salim dedem onları Yozgat'a getirmiş ve buraya yerleştirmiş.

Babam bu harp yıllarında çok büyük sıkıntılar çektiklerini, kardeşleriyle birlikte zor bir hayat sürdüklerini anlatırdı. Okuma imkânı olmadığını, bu yüzden, benim ve kardeşlerimin mutlaka okumamız gerektiğini söylerdi. Okumaya çok meraklıydı. Okuyup yazmayı askerlikte öğrenmiş. Oldukça güzel, Fransız stili el yazısı vardı ve "ı"ların üstüne hep nokta koyardı bu yüzden. Askerden geldikten sonra kendini epeyce geliştirmiş. Bilhassa Osmanlı tarihine çok meraklıydı. Bir anlamda bendeki tarih ilgisini ilk uyandıran ondaki bu tarih merakı olmuştur.

Ailede bir bölünme olmamış ama değil mi? Çekilen bu sıkıntılar yüzünden herhangi bir şekilde evlat verilme gibi bir durum söz konusu olmamış? Anadolu'da bu tip durumlara oldukça sık rastlanıyor bilirsiniz...

Hayır, bölünme olmamış. Evlatlık verilme durumu da söz konusu değil. Çünkü babaannem böyle bir şey istememiş. Çok iyi ata binermiş, hatta silahı da varmış. O dönemin şartlarında çocuklarıyla yalnız kalan pek çok köylü kadını gibi. Çocuklarının üzerine de âdeta titrermiş. Ölünceye kadar sorumluluğu elden bırakmamış.

Tipik Osmanlı köylü kadını...

Evet. Babam ve amcalarım harbin o yokluk yıllarında sıkıntı çekerek büyümüşler tabii, ama elverdiğince de iyi kötü, geçinebilmek için yapabildikleri kadar ticari faaliyetler yapmışlar. Dolayısıyla Yozgat'a sık sık gidip geliyorlarmış. Babamın anlattığına göre, dayısıyla işte yine böyle bir Yozgat dönüşünde, Yerköy yolunda Çapanoğlu İsyanı'nı bastırmak için Yozgat'a gelmekte olan Çerkez Ethem ve müfrezesine rastlamışlar. Çerkez Ethem ve kardeşi de

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

faytonla, müfrezenin başında Yozgat'a gidiyorlarmış. Sarayköy denilen yerde karşılaşmışlar. Babam, o zaman on dört yaşlarındaymış. Haberi duydukları için faytondakinin Çerkez Ethem olduğunu tahmin etmişler. Çerkez Ethem babamın dayısına, "Kongreci misiniz, şeriatçı mısınız?" diye sormuş. O zaman Millî Mücadele'yi destekleyenlere bildiğiniz gibi "kongreci", İstanbul hükümetini destekleyenlere de "şeriatçı" deniyordu. Dayısı birden sorulan bu soruya çok şaşırmış. Bereket bu arada, Çerkez Ethem'in yanında oturan kalpaklı zat (ağabeyi Tevfik Bey), "Şeriatçı mısınız?" dendiğinde, "Hayır deyin" anlamında kaş atmış. Onun üzerine, dayı durumu anlamış ve, "Kongreciyiz" demiş. Babam dayısının çok korktuğunu ama böylece paçayı kurtardıklarını söylerdi.

Anne tarafından dedeniz, akrabalarınız hakkında neler söyleyebilirsiniz?

Anne tarafım Yozgat'ın Sorgun kazasına bağlı Termezli köyünden. Köyün bu adının nereden geldiğini ancak 2012 yılındaki Özbekistan seyahatimde fark ettim. Meşhur Termez (Araplar Tirmiz demişler) şehrini bilirsiniz. Tahminime göre demek ki sülale 13. yüzyılda oralardan Anadolu'ya göç eden ve adı geçen köyü kurarak yerleşen bir Türkmen oymağıyla alakalı olmalı. Yerleştikleri köye de bu adı vermişler. Zaten Özbekleri gördüğümde anne tarafıma ne kadar benzediklerini hayretle müşahede ettim. Hele tanıştığım birinin annemin İstiklal Harbi gazisi dayısıyla olan inanılmaz benzerliği beni çok şaşırtmıştı.

Salim dedem Termezli köyü ve havalisinin eşrafındanmış ve çok zengin biriymiş. Bunu ben daha sonraları Yozgat'ta dedemi tanıyanlardan da çok duydum. Babam ve annem de anlatırdı. Büyük arazileri, çiftlikleri, bağ ve bahçeleri varmış. İşleri dolayısıyla sık sık Yozgat'a gidip gelirmiş. Böyle bir köy ağası ama tam ağa yani, samur kürk giyen, abanoz ağacından kehribar uçluklu ağızlıkla sarma tütün içen, abanoz baston kullanan şişmanca, orta boylu tıknaz bir köy ağası. Yalnız burada bir şeyi ayırt etmek lazım. Doğu Anadolu'daki ağa tipi ve ağalık sistemiyle Orta Anadolu'dakileri

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

mukayese etmek aldatıcı ve yanlış olur. Çünkü Orta Anadolu'da oradaki gibi marabalık sistemi yoktur.

Dedem mamafih dindar, aynı zamanda fakir fukara babası bir kimseymiş. Bizim oralarda onun yaptığı iyilikleri hâlâ anlatırlar. Kendisi Çiçekdağı tarafına koyun ticaretine gidip gelirmiş. Bu seferlerinden birinde babamdan bahsedildiğini, babamın koyun ticaretiyle uğraştığını ve becerikli bir insan olduğunu duyuyor ve tanışmak istiyor. Çünkü dayılarım çiftçilikle uğraştığı için koyun işlerinde kendisine yardım edecek becerikli, genç birini arıyor. Burada babamla tanışıyor, halini tavrını, muamelesini beğeniyor. Babam da o sıralarda, 1.90 cm boyunda, yiğit, yakışıklı bir delikanlı. Köyde dükkânı varmış, esnaflık da yapıyormuş aynı zamanda. Yani hem esnaf, hem de koyun ticareti ve celeplikle uğraşıyor. Salim dedem bunun üzerine babama durumunu anlatıyor ve ortaklık teklif ediyor. Babam da zaten dedemin şöhretini duyduğu için gıyaben de olsa kim olduğunu biliyormuş. Babam teklifi kabul ediyor. Dedem aradan bir süre geçtikten sonra bakmış ki, babamın muamelesi çok düzgün, aynı zamanda ticarete yatkın ve becerikli. Bir süre sonra bir kızını vermiş. Böylece iki ailenin yolu kesişmiş kısacası.

Annem dedemin en büyük kızı, adı Nazife. Dedem çok severmiş onu ve "evimin direği" dermiş. Daha sonra dedem, işleri dolayısıyla Yozgat'a çok sık gidip geldiği için orada demin sözünü ettiğim konağı satın almış. Babam dedemin işleriyle meşgul olurken annem onu evlerine girip çıkarken uzaktan da olsa görürmüş ve beğenirmiş. O sırada babam 35, annem de 25 yaşındaymış. Nişanlanmışlar ve evlenmişler.

Anadolu geleneği dikkate alındığında babanız ve anneniz geç evlenmiş gibi...

Evet. İşte harp sonrasının toplumsal ve ekonomik şartları... Hayat daha yavaş işliyor ister istemez ve insanlar ona uymak zorunda. Önünde babası yok, annesi ise yedi nüfusu doyurmanın ve hayatta

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

kalmanın mücadelesini veriyor. Kim evlendirecek? Kim ilgilenecek, kim ön ayak olacak?

Dedemin satın aldığı konak, çoğu Yozgat'taki Ermeni ve Rum esnafına ait konaklardan biri. Mübadele başlayınca, göç edenlerin konaklarına ve dükkânlarına el konulmuş. Bunu da söylemek lazım. Babamın anlattığına göre tehcir sonrası Ermenilerden ve mübadele sonrası Rumlardan kalan dükkânları ve konakları Yozgat Belediyesi peyderpey Türk esnafa çok ucuz fiyata satmış. Dolayısıyla Ermeni ve Rum esnafın yerini o zamana kadar azınlıkta olan Türk esnafı alıyor. Fakat yine babamın anlattığına göre, Yozgat'ta daha önceleri Ermeni ve Rum esnafının hâkimiyeti bayağı güçlüymüş. Fakat o zaman Yozgat'ta daha çok hayvancılık ve hayvan ürünleri, yani yapağı, tiftik, deri, tekstil üzerinden, zahire alım-satımı üzerinden işleyen bir ticari hayat var. Başka bir geçim kaynağı, yani hafif sanayi filan yok orada. Yüksekçe iki tepe arasına yerleşmiş, gelişmeye pek müsait olmayan bir kasaba.

Yozgat'ta Çapanoğulları'na rakip bir aile olan Başçavuşzâdelerden dava vekilliği yapan Behçet Efendi, dedemin mahkemeye intikal eden işleriyle ilgileniyormuş. Behçet Efendi'nin Salim ismindeki oğlu, tıpkı babam gibi uzun boylu ve meslektaşı olup yakın dostuydu. CHP'den bir dönem milletvekilliği ve Yozgat Belediye Reisliği yapmıştı. Kendisi çocukluğumdan beri tanıdığım biridir. Dedemi de çok iyi tanıyor. Mesela onun anlattığına göre Çapanoğulları İsyanı sırasında Çerkez Ethem Yozgat havalisinden silah, at, para vs. pek çok şey toplamış. Dedemin de çok iyi bir atı ve silahı varmış. Onları gasp etmek isteyince dedem karşı koyuyor. Bunun üzerine uygun bir yerde öldürmek üzere dedemi alıp götürüyorlar. Yolda, "Şu tepeyi aşınca şunu öldürelim de, silahına ve atına el koyalım" diye kendi aralarında konuşuyorlar. Fakat köyde o sıra yanlarından geçmekte olan Çerkez bir hanım bu konuşmayı duyunca hemen koşup dedemin babasına haber veriyor. Adamcağızın etekleri tutuşuyor tabii, oğlan elden gidecek diye. Hemen bir halı heybe dolusu "kırmızı lira" (altın para) alıyor yanına, atına

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

atlayıp doğruca Çerkez Ethem'in arkasından koşturuyor, altınları verip dedemi, atı ve silahı kurtarıyor. Bunları Salim Bey'den bizzat dinledim. Ben ne yazık ki Molla Bekir dedem gibi Salim dedemi de görmedim. Çünkü annemin anlattığına göre ben doğmadan üç ay önce vefat etmiş.

Ailenin her iki tarafının da Çerkez Ethem'le bir anısı var...

Evet, her iki tarafın da yolu bir şekilde Çerkez Ethem'le kesişmiş. Ebeveynim ve kardeşlerimle birlikte ailece 1954 yılına kadar içinde doğduğumuz o konakta yaşadık. Tam karşımızda bulunan Cumhuriyet İlkokulu'na da orada başladım ve üçüncü sınıfın yarısına kadar devam ettim. Sonra orası küçük dayımın mülkiyetine geçti, o ailesiyle yerleşti ve biz 1954 yılında oradan ayrıldık.

Daha sonraki dönemde babanız ticareti bıraktı mı peki?

Hayır, 1983 yılına kadar manifaturacılığı, tiftik ve yapağı alım satımını bırakmadı. Sadece 1968 yılında celepliği bıraktı, çünkü artık yaşlanmıştı ve dere tepe, kır bayır dolaşamıyordu.

Babanızın iş çevresi ve iş arkadaşları hakkında neler söyleyebilirsiniz?

Dediğim gibi babam manifaturacı olduğu için Yozgat'taki manifaturacı esnafıyla çok yakın ahbaplığı vardı. Zaten Yozgat'ın tanınmış ve sevilen esnafından biriydi. Meslektaşlarının her zaman yardımına koşar, elinden geleni esirgemezdi. Burada bir şeyi vurgulamak isterim özellikle. Eski taşra esnaf kültürünü anlamak bakımından bence çok önemli bu. Gayet iyi hatırlıyorum, mesela esnaf arasında para alıp vermede senet, çek gibi şeyler hiç bahis konusu değildi. İstanbul veya Kayseri'deki toptancı esnafından vadeli aldıkları malların senetlerinin ödeme vakti geldiğinde, kendinde yeteri kadar parası olmayan esnaf, herhangi bir meslektaşından rahatlıkla ihtiyacı olan meblağı alır, ne senet ne çek verirdi. Her şey karşılıklı itimat üzerineydi. Para istenen esnafın o sırada parası yoksa "yok" demez, gider başkasından temin edip getirir meslektaşına verirdi.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Buna ben defalarca şahit olmuşumdur. Bu tür ilişkilerin İslam'ın "karz-ı hasen" yani "karşılık beklemeden ihtiyacı olana faizsiz ödünç para verme" düsturuna dayalı, eski Ahilik kültürünün bir devamı olduğuna şüphe yok. Zaten Anadolu kasaba esnafı genellikle çok dindardır. Modern ekonomi ve ticaret hayatının kuralları bu eski esnaf kültürünü ortadan kaldıralı çok oluyor.

İşaret etmek istediğimve bence çok önemli bir başka husus, çocukluğumdaki esnaf dükkânlarının bir çeşit sohbet mekânları oluşudur. Özellikle ikindi namazından sonra, alışveriş yoğunluğunun tavsadığı saatlerde, Yozgat'ın eski Osmanlı bakıyesi, taşra ulemâ ve sufîyesi, önde gelen bürokratları, yahut esnafın bizzat kendileri dükkânlara ziyaretlerde bulunur, üçü beşi toplanıp çay kahve içer, sohbetler ederlerdi. Benim neredeyse bütün çocukluk ve delikanlılık çağım bu sohbetlere şahit olmuştur.

Yaz tatillerinde bizim dükkânda çıraklık yaparken çok ilginç sohbetler dinledim. Bu sohbetlerin konusu bir yanda ticaret hayatı, günlük siyaset vs. olduğu kadar, bilhassa ulemâ ve sufîyeye mensup yaşlı zevat dinî sohbetler yapar, hatıralarını anlatırlardı. II. Meşrutiyet dönemi ve sonrası harplerinin, İstilal Savaşı gazilerinin hatıralarını dinledim. Yakın görüştüğümüz ailelerin akşam misafirliklerinde de çok benzer sohbetler olurdu. Şimdilerde "sözlü tarih" denilen şeyin bir bakıma ta kendisiydi bu. Babamın arkadaşlarından bazıları Yozgat'ın ileri gelen ailelerine mensuptular. Bir kısmının ailesinde eski taşra ulemâsı ve sufîyesine mensup şahsiyetler bulunuyordu. Bunları düşününce iyi ki o zamanlar televizyon yokmuş diye şükrediyorum. Radyo ise ancak varlıklı ailelerin evinde bulunurdu.

Dükkânlardaki bu sohbetlere her kesimden insan katılır mıydı?

Bu sohbetler öyle programlı, saatli değildi. Çeşitli vesilelerle kendiliğinden oluşan ortamlarda cereyan ederdi. Dükkân sahibinin değişik kesimlerden ahbap ve dostları, hatırlı müşterileri katılırdı. Babamın müşterisi olan çok yaşlı bazı gazilerin geldiğini de hatır-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

lıyorum. Osmanlı Devleti'nin son dönemindeki savaşlara, mesela Yemen ve Balkan Harbi'ne, İstiklal savaşına katılan iki gaziyi tanımıştım. Bunlar o sıralarda seksen küsur yaşlarında insanlardı. Yani bundan neredeyse elli küsur sene öncesinden bahsediyorum.

Mesela, babamın müşterilerinden Divanlı köyünden İsmail Ağa diye biri vardı. Ufak tefek, ak saçlı, sakallı çok muhterem bir adamcağızdı. Yirmi üç sene askerlik yapmış. On altı yaşındayken seferberlikle alıp götürmüşler, Yemen'e sevk edilmiş, orada savaşmış, sonra Kafkas Cephesi'ne götürülmüş, Galiçya'da savaşmış, İngilizlere esir düşmüş. Büyük sefaletler, sıkıntılar çekmiş. Bu adam, yirmi üç yıl askerlikten sonra köye döndüğünde hiç kimsesinin kalmadığını görmüş. Ne anne, ne baba, ne aile, hiç kimse... Düşünün, on altı yaşında evden ayrılmış, yirmi üç yıl o cephede bu cephede savaştıktan ve esir düştükten sonra, adamcağız köyüne geldiğinde neredeyse kırk yaşına gelmiş. Ama hayatını yeniden kurmayı başarmış. Bu örneği bütün Anadolu çapında düşünün ve gerisini siz hayal edin.

Birinci Dünya Harbi'nde Osmanlı Devleti'nin savaştığı bütün cepheleri dolaşmış nerdeyse?

Evet, ama sadece o değil. Onun gibi başkaları da vardı. Onlardan birkaçını da dinledim. Mesela Yozgat'ın Selimli köyünden Şeyh Mehmed Efendi isimli birisi vardı. Adındaki Şeyh kelimesi sizi yanıltmasın. Şeyhlikle filan alakası yok. Bu türlü isimler oldukça yaygındır Yozgat havalisinde. İşte bu Şeyh Mehmet Efendi de çeşitli savaşa katılanlardan birisi. Bu adamcağız bir ara askerden kaçıp eşkıyalık falan da yapmış. Eşi öldükten sonra oğlunun evinde gelininden pek yüz bulamadığı için çoğu akşamları bizim eve misafir olurdu. Gündüzleri dükkânımıza da sık sık gelirdi. Altından bir saati, kösteği ve tütün tabakası vardı. Kehribar ağızlık kullanırdı. Çocukken bunlar benim dikkatimi çekerdi, merakla bakardım. Bu adamcağızın birçok hatırasını zevkle dinledim. Çok da güzel anlatırdı mahalli şiveyle. Nasıl hayat sürdüklerini, Millî Mücadele döneminde neler yaptıklarını, hepsini anlatırdı. Azizli-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

bağları köyünden Ömer Ağa isminde babamın başka bir ahbabı vardı. O da çok ilginç harp hatıralarını anlatırdı, aman ya Rabbi, neler neler! Şimdi hepsini hatırlayamıyorum.

Sözlü tarih...

Evet, sözlü tarih... Ama maalesef Türkiye bu fırsatı kaçırmış, heder etmiştir.

Bu insanların anıları bir şekilde kayıt altına alınabildi mi?

Keşke bu yapılabilseydi, ama kimin aklına geliyordu, kim kayıt altına alacaktı bu hatıraları? O zamanlar kimsede böyle bir şuur olmadığı gibi, teknik imkânlar da yoktu. Şimdiki gibi ne ses kayıt cihazı, ne fotoğraf makinesi, ne de mültifonksiyonel cep telefonları var! Bu vakıayı Türkiye genelinde düşününüz, eğer bunlar kayda geçirilebilseydi, ne önemli bir fırsattı bu. Kanaatimce çok önemli, bir daha ele geçmemek üzere heder olan bir fırsat. O insanlar çoktandır tarih olmuşlar, artık yaşamıyorlar. Cumhuriyet döneminde yayımlanan –bazı gerçekleri de ister istemez saklayarak veya tahrif ederek anlatan- bazı hatıratları saymazsak Türkiye, Millî Mücadele tarihini sadece *Nutuk*'tan ve onu temel alan araştırmalardan öğreniyor yıllardır. Halkın gözünden bir Millî Mücadele tarihi Türkiye'de henüz yazılmadı ve yazılması da bundan sonra imkânsıza yakın gibi geliyor bana. Çünkü bu dönem halkın tarihi ancak sözlü tarih yöntemiyle yazılabilirdi, onun da kaynakları artık yok. Gelecek nesillerin Millî Mücadele ve erken dönem Cumhuriyet tarihini resmî tarihin bakış açısıyla öğrenmekten başka imkânı kalmamıştır. Bu korkunç bir şeydir.

Umarım daha sonraki kuşakların, Kore Savaşı ve Kıbrıs Harekâtı gazilerinin anıları iyi bir şekilde derlenir de aynı pişmanlık yaşanmaz...

Belki. Herhalde onlar kısmen toplanmıştır. Ama onlar Türkiye tarihi için bu anlattıklarım ölçüsünde önemli değil bence. İşte bu zikrettiklerimin dışında, dükkânımıza Molla Bekir dedemin med-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

rese arkadaşları gelirdi. Mesela babamın Damatzâde Necip Efendi diye çok yaşlı birinden bahsettiğini hatırlıyorum. Aynı sülaleden Nuri Efendi adındaki zat da sık sık dükkânımıza uğrardı. Ben onu tanıdım. Bunlar çok yaşlı insanlardı, medrese hatıralarını anlatırlardı. Nasıl ders okuduklarını, nasıl imtihana hazırlandıklarını, müderrisleri, günlük hayatlarını filan hikâye ederlerdi. Okudukları kitaplardan bahsederlerdi. Öğrencilik yıllarında, birbirlerinin tuhaflıklarını anlatırlardı. Bazen de Şeyhzâde Ahmet Efendi gibi eski dönemin bir iki tasavvuf erbabı gelirdi.

Şeyhzâde Ahmet Efendi, Yozgat dışında daha ziyade Yozgatlı Ahmet Efendi ismiyle tanınıyor sanırım...

Evet, kendisi büyük bir şeyh ailesine mensuptur.

Bildiğim kadarıyla, bu muhterem zat, üç tarikattan icazetli, yani Nakşî, Halvetî ve Kadirî geleneklerini şahsında toplayan birisi, yanılmıyorum değil mi?

Hayır yanılmıyorsunuz. O, bu üç sufî geleneği şahsında toplayan birisiydi gerçekten. Aile tasavvufi hayata ilk olarak büyük dedesinin mensup bulunduğu Halvetî tarikatı içerisinde başlamış. Adını aldığı büyük dedesi Ahmet Şevki Efendi, yanılmıyorsam Sultan V. Murad'ın annesi Şevkefza Hanım Sultan'ın şeyhlerinden. Kastamonu'daki Şeyh Şaban-ı Veli geleneğine mensup bir Halvetî şeyhi. Daha sonra, Yozgat'a yerleşiyorlar. Bu aile haddi zatında Kafkas göçmeni. 93 Harbi'nde Türkiye'ye gelip İstanbul'a yerleşiyorlar. Oradan Şevkefza Hanım Sultan, büyük şeyh Ahmet Şevki Efendi'ye bir vakıf tesis etmek üzere yüklüce miktarda para veriyor. O da Yozgat'a geldiğinde, şu anda bitişikte kendi türbesinin de bulunduğu camiyi ve çeşmeyi inşa ettiriyor. Her ikisinin de kitabesi vardır. Orada anlatılır bu hadise. Torun Ahmet Şevki Efendi, Gedikhasanlı köyünde ikamet eden Şakir Efendi isimli büyük bir Nakşî şeyhine intisap ediyor. Nakşî geleneği aileye bu şekilde bağlanıyor. Bilahare Şeyhzâde Ahmet Şevki Efendi'nin İstanbul'da büyük bir Nakşî-Kadirî şeyhi olan Mustafa Hulusi

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Efendi'yle de bağlantısı olmuş. O vesileyle de Kadirî geleneği aile içerisine dâhil oluyor.

Kendisi daha sonraki, sizin de onu tanıdığınız dönemde Nakşî geleneğini mi sürdürüyordu?

Evet. Çok müridi vardı. O yüzden evi devamlı ziyaretçilerle dolup taşardı. 2002 yılında vefat edinceye kadar bu böyle devam etti. Yozgat İmam-Hatip Okulu'nda okuduğum zamanlarda bizim hocamız da oldu kendisi. Arapça ve Siyer derslerine girerdi. 1950'li yıllarda Türkiye'de peş peşe İmam-Hatip okulları açılmaya başladığı zaman, öğretmen sıkıntısı sebebiyle meslek derslerinde bu tür eski medrese ve tekke mahreçli yaşlı insanlardan öğretmen olarak yararlanılmıştır. Bunlar bu okullarda geleneksel İslami bilgiyi ve kültürü ağabeylerimize ve bizim neslimize aktardılar. Bu çok önemli bir şeydir. Bugün Türkiye'de muhafazakâr dindar halkın İslam algısı adına eğer bir şeyler varsa, Cumhuriyet dönemi taşrasında temelini bu insanlar atmışlardır. Bizim tarihçilerimiz bu çok önemli konuyla hiç meşgul olmadılar. Aynı hatayı ilahiyatçılar da işlediler. Cumhuriyet dönemi Türkiye Müslümanlığının tarihinin malzemesi gerek söz, gerek görüntü, gerekse -varsa- yazılı hatıralar olarak sözünü ettiğim bu insanlar henüz hayattayken toplanmalıydı. Tıpkı halkın gözünden bir Millî Mücadele ve erken Cumhuriyet tarihi inşa etmek için kaçırılan fırsat gibi bu fırsat da kaçırıldı.

Evet, haklısınız. Toplum üzerinde onların derin bir etkisi var şüphesiz...

Yalnız şunu da söyleyeyim: Esnaf dükkânlarındaki bu şifahi kültür son derece önemlidir. Kendilerinden önce babalarının ve sonra da kendi nesillerinin yaşadıklarının sözlü tarihi işte bu esnaf dükkânlarında naklediliyordu. Böylece bu kültür bu şekilde nesilden nesile şifahi olarak sürüp gidiyordu. Taşradaki esnaf dükkânları ta ortaçağlardan gelen bir geleneği zamanımıza taşıyordu. O çağların İslam dünyasında esnaf orta sınıf olarak toplum, kültür, hatta bilim ve yerine göre siyaset hayatında çok

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

etkili olmuştur. Bunu İslam tarihinden çok iyi biliyoruz. *Tabakat* dediğimiz klasik biyografi kitaplarına baktığınız zaman bunun pek çok örneğini görürsünüz. İlk âlimler ve sufilerin çoğu, bu sınıf içinden çıkmıştır.

Günümüz Türkiye'sinde de özellikle taşrada muhafazakâr kitlenin ana dinamiği yine esnaftır. Onlar tarihin derinliklerinden gelen bu rollerini kanaatimce hâlâ sürdürüyorlar. Bundan günümüz büyük şehir esnaf ve tüccarının muhafazakâr olmayan kesimlerini hariç tutmak lazım. Kastettiğim o kesim değil, anlıyorsunuz.

Dolayısıyla Çapanoğulları sayesinde Yozgat'ta hem şifahi hem de yazılı kültür epeyce gelişmişti. Çapanoğulları kendilerine âdeta küçük bir İstanbul yaratabilmek için uğraştılar. Bu sebeple Yozgat'ı bence diğer taşra kasabalarıyla bir tutmamak lazım. Bir âyân ailesinin rezidansı olması, orasını renkli bir kültür mekânı haline getirmiş. 19. yüzyıl sonlarıyla 20. yüzyıl başlarında Hüznî ve Fennî gibi iki mühim divan şairi yetişmiş. Bunların fevkalade güzel divanları birkaç sene önce neşredildi.

Yozgat'ta okuma-yazma nispeti de oldukça yüksekti benim çocukluğumda. Yozgat Lisesi, CHP'li meşhur siyasetçi Avni Doğan, meşhur hukukçu Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, ünlü romancı Abbas Sayar gibi çok önemli şahsiyetleri mezun etmiştir. Bir de bu kültür hayatının diğer bir cephesi var Yozgat'ta. Şehir içerisinde her mahallede oranın zengin ve nüfuzlu bir şahsiyetinin, yani eşrafının bir "oda"sı bulunuyormuş. Ben onlardan bazılarının ancak harabelerini gördüm.

Odadan kastınız, Anadolu'nun pek çok bölgesinde de görülen, insanların bilhassa kış gecelerinde toplandıkları, yiyip içtikleri, sohbet ettikleri, bazı oyunlar oynadıkları, geleneksel Türk kültürünün yoğun bir şekilde yaşatıldığı mahalle odaları mı?

Evet, aynen öyle. Babam o döneme yetişmiştir. Onun anlattığına göre, bazı Anadolu kasabalarında olduğu gibi Yozgat'ta da her mahallede bir oda varmış. Akşamları buralarda toplanılır, sofralar

açılır, yemekler yenilir. Sonra da ulemâdan, sufîlerden, şair ve ediplerden sözü sohbeti dinlenenler, çeşitli konularda sohbetler açar, sesi güzel hâfızlardan kasideler, gazeller dinlenilirmiş. Oda, mahallenin hangi zengin eşrafına aitse, yeme içme masraflarını o üstlenirmiş. Buralarda bir kültür üretiliyor. Toplumsal âdâb ve erkânı gençler buralarda öğreniyorlar. Babamın anlattığına göre henüz gramofonun yaygınlaşmadığı o dönemlerde yaz akşamları hemen hemen her mahallede hâfızlar bu odalarda gazeller, kasideler okurlarmış. Mesela bunlardan çok meşhur bir Hafız Süleyman Efendi varmış. Onun okuduğu gazeller ve kasideler plağa da alınmıştır.

Hocam, çocukluk yıllarınıza gelecek olursak, bu döneme dair ilk anılarınız nelerdir, yani hayatınıza dair ilk neleri hatırlıyorsunuz?

Ele avuca sığmayan bir çocukluk dönemim oldu. Yaşıtlarımla oyun oynamayı, yaz tatillerinde Yozgat'ı dolaşmayı, düğünlere gidip oralarda halk arasında "çalgıcı" tabir edilen müzisyenleri seyredip dinlemeyi, özellikle de kemancıyı seyretmeyi pek severdim. Bu müzisyenler genellikle Ermenilerden olurdu. Bu da Türk musıki kültürünün onlar arasında iyi bilindiğini gösterir. Çok güzel şarkılar, oyun havaları çalarlardı. Bazıları sonradan Müslüman olmuşlardı. Belki gerçekten istedikleri için, belki de sayıları iyice azaldığından göze batmamak, rahat yaşayabilmek, "gâvur" gözüyle görülmemek için. Artin Usta diye çok iyi bir de terzi vardı. Ona birkaç defa elbise diktirmiştim. 1970'te Ankara'ya göçtü ve sanırım orada öldü. Bu insanların inançlarının dışında bizden hiçbir farkları yoktu. Yozgat'ta benim çocukluğumda mevcut olan iki Ermeni ve bir Rum kilisesi artık faaliyette olmadığı için, Ermenilerin ve Rumların inançlarını yaşayacakları, ibadetlerini yapacakları yerleri de yoktu. Bu onlar hesabına çok hüzün verici bir şeydir. Kendinizi onların yerine koyduğunuzda, yaygın tabiriyle empati yaptığınızda bunu daha iyi anlarsınız.

Bu anlattıklarımın dışında, hemen her çocuk gibi masal kitapları, macera romanları okumaya, sinemaya gitmeye bayılırdım. Tabii arkadaşlarımla buluşup onlarla bugün artık çoktan unutulmuş, apartman çocuklarının hiç bilmediği oyunlar da oynardık. Bazı sabahlar evden ayrılıp mahalle mahalle gezer, orada burada dolaşırdım. Mesela benim en çok ilgimi çeken şeylerden birisi, kiracısı taşınmış boş konaklara girip odalarını gezmek, etrafa bakınarak hayal kurmaktı. Bu boş evleri gezmek bende enteresan bir duygu uyandırırdı. Orada oturan insanların nasıl yaşadıklarını düşünürdüm.

Hoşlandığım bir başka şey, tamir edilmekte olan kamyonları seyretmekti. Bu size tuhaf gelebilir bugün. Ama benim çocukluğumda bizim kasabada ve benzeri yerlerde motorlu vasıtalar bugünkü gibi bol olmadığı için bu, bizlerde merak ve ilgi uyandırırdı. Yozgat'ta iki tane kamyon vardı. Birisi Bektaşlar diye zengin bir ailenin, diğeri Necip Batum isimli birisinin idi. Bunların dışında, Yozgat'ta sadece iki ailenin özel otomobili vardı. Birisi Nizamoğulları diye zengin bir ailenin otomobiliydi, diğeri de yine Sayarlar isimli zengin bir aileye aitti. Daha önce de söylediğim gibi, değerli İktisat Tarihçisi Prof. Ahmet Güner Sayar'ın babası romancı ve şair Abbas Sayar işte bu ailedendir.

En çok sevdiğim bir şey de sanırım her çocuk gibi, özellikle uzun kış gecelerindeki misafirliklerdi. Bu gece misafirliklerinde ikram edilen değişik meyveler, kuru yemişlerin dışında asıl en çok hoşuma giden, büyüklerin anlattıkları hatıraları, olmuş hikâyeleri, bir sürü değişik konuları dinlemekti. Bunlar çok ilgimi çekerdi. Bu kış gecesi misafirlikleri, dışarıdaki yoğun kar ve fırtınaya rağmen hiç aksamazdı. Çünkü televizyonun olmadığı, radyonun da ancak nadir evlerde bulunduğu 1940'lı, 50'li hatta 60'lı yıllarda herhalde bu misafirlikler kasabalarda uzun kış gecelerinde iyi vakit geçirmek bakımından önemli bir işleve sahipti. Sokak lambaları bugünkü gibi modern ve yaygın olmadığı için insanlar gece misafirliklerine giderken denizci feneri taşırlar, yollarını onunla aydınlatırlardı. Ben

fener taşımayı çok severdim. Zaten Yozgat gibi bir yerde bile çoğu evde, özellikle fakir evlerinde elektrik yoktu. İnsanlar tenekeden yapılmış, içine konulan gazyağını yakan "idare lambası" denilen huni şeklinde basit bir teneke lamba veya gaz lambası kullanırlardı.

Çocukluğumda Yozgat'ta kömürle çalışmakta olup halk arasında "motorhane" tabir edilen ve önünde kocaman bir havuzu olan bir elektrik santrali vardı sadece. Havuzun içinde biz çocuklar ağaçtan veya çam kabuklarından yaptığımız kayıkları yüzdürürdük. Yakın arkadaşım Taha Akyol'la çok kayık yüzdürmüşüzdür. Sık sık elektrik kesintisi olurdu. Bu sebeple sinemaya gittiğimizde bazen elektrik kesintisi yüzünden filmi yarıda bırakıp çıkmak zorunda kalırdık. Gece saat 12.00 olduğu zaman elektrikler sönerdi. Buna rağmen biz o saatlere kadar oturmayı severdik büyüklerle. O çağların bu misafirlik kültürünün aynı zamanda biz çocukların toplum içine karışmasını, bazı ahlaki düsturları, davranış biçimlerini, edep, hayâ ve terbiye kavramlarını, büyüklere, akrabaya karşı nasıl hareket edilmesi, nasıl konuşulması gerektiğini, kısaca eskilerin "âdâb-ı muâşeret" tabir ettiği sosyalleşmeyi sağladığını çok sonraları fark ettim. Bugün benim neslimin ahlaki ve toplumsal değerlerinin bu eş dost akraba misafirliklerinde oluştuğunu rahatlıkla söyleyebilirim. Günümüzde ise bunların yerini çoktan başka şeyler aldı. O yüzden benim neslim, bu yeni toplumsal hayatı, yalnızlaşmış aile tiplerini, bitmiş komşuluk ve yalnızca çıkara dayalı akrabalık ilişkilerini, büyüklerine karşı pervasız konuşan, hatta bazen terbiyesizliğe ve küstahlığa varan davranışlar sergileyen, bilgisayar ve cep telefonu bağımlısı, kitap okumayan "audio-visual" çocuklarını ve gençlerini pek anlayamıyor.

Çocukluk yılları denilince, oyun olmadan olmaz? Oyun da çocuğun sosyalleşme aracı tabii ki. Mesela siz ne gibi oyunlar oynuyordunuz? Hatırladığınız oyunlar var mı?

İlkokul ve ortaokul yıllarında çelik-çomak oynardık. O zamanlar çok yaygın bir oyundu bizim Yozgat'ta. Ayrıca dalya, aşık (koyunun arka bacağının eklem yerindeki küçük kemik parçası), hırsız-

polis oynardık. Bunları çok severdik. Bizim mahallede üç dört kişiden oluşan samimi bir arkadaş grubumuz vardı. Taha Akyol ve ben bu gruptandık. Özellikle ikimiz, ailelerimizden kaynaklanan bir sevk-i tabii ile Osmanlılara hayrandık. Ailelerimizdeki Osmanlı tarihi sevgisi bizi biraz diğer mahallelerdeki çocuklardan farklı kılmıştı sanırım. Mesela sinemada seyrettiğimiz, Feridun Fazıl Tülbentçi'nin romanlarından yapılan *İstanbul'un Fethi, Yavuz Sultan Selim Ağlıyor* gibi o zamanlar yeni çevrilmiş olan siyah beyaz Türk filmlerini çok severdik. Kartondan yeniçeri başlığı, tahtadan kılıçlarımızla o filmleri kendi aramızda taklit ederdik. Hollywood'un tarihî ve kovboy filmleri de bizim ilgimizi çok çekerdi. Babalarımızın İstanbul'dan getirdiği oyuncak tabancalarla, bayramlarda harçlıklarımızla aldığımız mantar tabancalarıyla, bazen de kendi imalatımız olan tahtadan tabancalarla hırsız-polis ve kovboyculuk oynardık. Herhalde o yıllarda bütün Türkiye çapında çocukların oynadığı oyunlardı bunlar.

Ayrıca ben aşık ve misket oyununu da çok sever ve oynardım. Büyük şehirlerin çocukları aşık oyununu bilmezler. Annemin yün boyalarıyla çeşitli renklere boyadığı bir torba dolusu aşığım ve yine bir torba dolusu renkli cam misketim vardı. Aşık oyunu Türklerin çok eski bir oyunudur. Göçebe kültürün bir ürünüdür. Şimdiki çocuklar bu oyunları bilmiyorlar. Bu yüzden de ortak bir iş yapmayı, paylaşmayı kolay kolay benimseyemiyorlar.

İLKOKUL YILLARI: YOZGAT CUMHURİYET MEKTEBİ VE GAZİ PAŞA İLKOKULU'NDA (1951-1956)

Yapı olarak sakin yaradılışlı değil de çok hareketli bir çocuk olduğunuz anlaşılıyor...

Evet, annem de öyle söylerdi. Çok hareketliymişim. Hatta o kadar ki benden, orayı burayı karıştırmamdan bıkmış kadıncağız. Lakin bu yaramazlıklarımdan dolayı ondan sopa yediğimi hiç hatırlamıyorum. Yaramazlıklarıma babam da annem de çok müsamaha gösterirlerdi işin doğrusu. Herhalde biraz da benden önce ölen ağabeylerimin acısından olsa gerek diye düşünüyorum. Annemin sandığını karıştırmak en büyük hobimdi. O misafirliğe gittiği zaman hemen sandığın başına geçer içinde ne var ne yok karıştırırdım. Annem gelince görür, biraz kızardı tabii. Zaten yaramazlığımdan dolayı annemin isteğiyle beş yaşını bitirir bitirmez evimizin karşısındaki Cumhuriyet Mektebi'ne postalandım.

Önceleri sanıyorum kayıtsız gittim. Öğretmenlerin bazıları babamın tanıdıkları idi. Fakat gelin görün ki aslında ben okula gitmek istemiyordum, çünkü öğretmenlerden çekiniyordum. Ama büyük dayımın büyük oğlu ve halamın oğlu bizim yanımızda okudukları için onların kitaplarından ve dergilerinden büyük harflerle okuyup yazmayı öğrenmiştim. Bu nasıl oldu, hatırlamıyorum. Herhalde

onları yazı yazarken seyrederek öğrenmiş olmalıyım. Annem siyah önlük dikti, beyaz naylon bir yaka ve bir de o yıllarda çok yaygın tahta bir çanta alındı. İçine alfabe, defter, kalem, silgi koydular. Bir de çikolata aldı babam ağlamayayım diye. Çünkü beş yaşını bitirmişim ve öğretmenlerden de çekiniyor, hatta korkuyorum. O devirde öyleydi. Öğretmenler sanki bizim için değişik dünyanın insanları gibiydiler. Bize kızacaklar, bizi dövecekler diye içimizde bir endişe olurdu.

Babam beni bir sabah elimden tuttu, okula götürdü. Siyah önlüğüm, beyaz naylon yakam ve elimde tahta çantam. O günü hâlâ bütün teferruatı ile hatırlıyorum. Böylece başlamış oldum okula. Ama ondan sonra okulu, öğretmenlerimi, arkadaşlarımı çok sevdim. Hatta bazen geç kalıyorum diye annemin bütün ısrarlarına rağmen kahvaltı etmeden gittiğimi hatırlıyorum.

Bu dönemdeki öğretmenlerinizden hatırladıklarınız var mı?

Var tabii ki, nasıl olmaz? İlkokul öğretmenleri hiçbir zaman insanın hatırından çıkmıyor. Çünkü çocuğun karakterini evde belli ölçüde anne-baba, mahalledeki arkadaş grubu nasıl yönlendiriyor ve yoğuruyorsa, ilkokul öğretmenleri belki onlardan daha fazla belirleyici oluyorlar. Benim ilkokul öğretmenlerim, zannediyorum sonradan öğrendiğime göre, büyük kısmı Pazarören mezunu idi. Yani Köy Enstitüsü mezunu.

Farklı bölgelerden mi?

Değişik yerlerden. Yozgat'ın içinden de vardı ama dışarıdan, farklı vilayetlerden tayinle gelen öğretmenler de vardı. Sonra onların bir kısmı Yozgat'a yerleştiler. Mesela ilkokul birinci sınıfta ilk öğretmenim, Allah rahmet eylesin, Aziz Caner isminde birisiydi. Babam beni ilk defa okula götürdüğü gün, işte onun sınıfına teslim etmişti. Beni en ön sıraya oturttular. Ben ürkek ürkek etrafıma göz gezdirdim, bir baktım, herkes bana bakıyor. Tabii sınıfa yeni gelen birini merak ediyorlar. Tahtaya baktım, o zamanki alfabede üzerinde küçük bir oğlan çocuğunun oturduğu bir at resmi vardı

birinci sayfada, öğretmen tahtaya onu çizmiş. Altında da, "At, at, at!" diye yazıyor. Öğretmen bana, "Oku bakayım, ne yazıyor burada?" dediği zaman ben mırın kırın ettim, öğretmen biraz kızdı, "Oku bakayım" dedi tekrar. Ben okudum, ondan sonra, "Aferin" dedi, fakat ağlamaya başladım. Bunun üzerine babam çantadan çikolatayı çıkardı, bana verdi. Çikolatayı herkesin gözü önünde bir güzel yedim orada. Sonra babam bırakıp gitmek istedi, adamcağız kapıya yöneldi. Ben ağlayarak peşinden koştum. Öğretmen, "Gel bakayım, otur yerine" dedi. Öylece birinci sınıfa başladığımı hatırlıyorum. Annem okula başladığım için çok sevinmiş. Sonradan anlattığına göre, beni kucağına alır, bahçe kapımızın önünden geçip okula giden çocuklara bakıp benim de bir gün onlar gibi olmam için dua edermiş.

Sözünü ettiğim öğretmenimiz Aziz Bey çok muhterem bir insandı. Kır ama bol saçlı, kalın, siyah çerçeveli gözlükleri olan biriydi. Biri yakın, diğeri uzak gözlüğü. Birini takar, öbürünü çıkarır, birini çıkarır öbürünü takardı. Ondan hem çok çekinir hem de onu çok severdim. Okulun bahçesinin bir köşesinde arı kovanları vardı. Öğle tatilinde hademelere dışarıdan lavaş pide getirtir, dolabında sakladığı tereyağını da çıkarıp ballı dürüm yapar, fakir çocuklara verirdi. Çok muhteşem bir şey, bunu hiç unutmuyorum. Ama sert görünümlüydü. Bazen kızardı, biz de korkardık. Aynı zamanda çok dindardı. Zaten hâfızmış da. Sabah namazından önce camide mukabele okurmuş. Babamın anlattığına göre Pazarören'de okumuş, ama inançlarından hiçbir şey kaybetmemiş. O zamanki köy enstitülerindeki eğitim sitemi malum, biliyorsunuz.

Diğer öğretmenleriniz...

Sıtkı Bey diye bir öğretmenim daha vardı. Biz ikinci sınıftayken öğretmenimiz Aziz Bey maalesef vefat etti. Ondan sonra bir ara Kasım Çıtak diye uzun boylu, zayıfça biri, sonra da Sıtkı Bey geldi. O da çok muhterem bir insandı, çok babacandı. Hele konuşma tarzı o kadar hoşumuza giderdi ki. Bir gün sınıfta bir dergi gösterdi. Dergide mağarada ateş yakan bir mağara adamı resmi vardı. O

resim bende ilk insanların hayatına karşı bir merak uyandırdı. Her hafta yeni gelecek dergiyi sabırsızlıkla beklerdim. O dergileri 10 kuruşa alır, zevkle okurduk.

Sıtkı Bey uzun yaşadı, sanırım on beş yıl öncesine kadar hayatta olduğunu, hacca gidip geldiğini duymuştum. Bu arada şunu da ifade edeyim, ben ilkokulu iki ayrı okulda okudum. Cumhuriyet Mektebi'nde 1951'den 1954'e kadar üç sene kaldım. Üçüncü sınıfın ikinci sömetrinde Gazipaşa İlkokulu'na geçtim.

Okul değiştirmemin sebebini daha önce anlatmıştım. Sıra Söğüt Mahallesi'ndeki konaktan yine bir konağa, ama bu defa Medrese Mahallesi'ndeki daha küçük bir konağa taşındık. Çok mutlu iki çocukluk yılımın geçtiği mahalledir burası. Nedendir bilmiyorum, babamın mali durumu çok iyi olduğu halde, emlak satın almaya pek hevesi yoktu. O yüzden 1968 yılında babamın akrabalarının ısrarı üzerine Yerköy'e taşınıncaya kadar Yozgat'ta hep kirada oturduk. Annem de kızardı babama ve bir ev satın alması için ha bire ısrar ederdi ama babam hiç dinlemezdi. Anladığım kadarıyla parayı celeplikte ve manifaturacılıkta kullanmayı tercih ediyor, emlak işlerine heves etmiyordu.

Medrese Mahallesi'nde Gazipaşa İlkokulu'na kaydoldum. Daha önce de söylediğim gibi burası önceleri bir Ermeni kilisesiymiş. Çok güzel, büyük bir binaydı. Taha Akyol ile ve kısa zamanda samimi olduğum diğer iki arkadaşımla orada tanıştım. Başka arkadaşlarım da vardı ama ben en çok onlarla arkadaşlık yapardım. Biz dördümüz aynı kafadan, sinemayı, kitap okumayı, tarihi seven dört kafadar idik. Taha Akyol ile hâlâ muarefemiz devam ediyor.

Bu arkadaşlarla bir başka şey daha yaptığımızı hatırlıyorum: Sinemacılar film gösterimi sırasında kopan bazı film parçalarını atarlardı. Biz bunları alıp saklardık. Diğer samimi arkadaşım Atillaların evinin bahçesindeki tandır evinin pencerelerini perde ile kapatarak burasını bir çeşit minyatür sinema salonu haline getirirdik. Sonra bir duvarına raptettiğimiz büyücek beyaz bir

Yozgat Cumhuriyet Mektebi

Cumhuriyet Mektebi'nin önünde birinci sınıf öğrencileri

kartonu sinema perdesi yapardık. Bir merceği sehpa gibi bir şeyin üstüne yerleştirir, dışarıdan güneş ışığını bir ayna ile pencerede bıraktığımız boşluktan içeri yansıtıp ayna ile mercek arasında o film parçalarını tutmak suretiyle görüntüyü büyütülmüş olarak duvardaki beyaz kartona yansıtırdık. Düzeneğimiz çok basitti, ama biz, hem mahalledeki diğer çocuklar seyrederdik. Bazen on-on beş kuruşa çocuklara seyrettirirdik.

Birlikte mi okudunuz Taha Akyol ile?

İki sene yani 4. ve 5. sınıfları Gazi Paşa Mektebi'nde beraber okuduk. Okuldan çıkar çıkmaz mahalledeki boş arsada akşam karanlığına kadar oynardık. Ama ilginçtir, futbol bizim pek ilgimizi çekmedi. Bizim ilgimiz daha çok başka oyunlar oynamaya, kitap okumaya ve sinemaya yönelik idi.

Peki, bu dönemde ne tür kitaplar okudunuz?

Sanırım o yıllarda bizim gibi çocuklar ne okuyorlarsa onları okuyorduk. Herhalde ilk okuduğumuz *Pekosbil, Roket, Macera* adlı çizgi romanlar oldu. Arkasından o yıllarda yeni yayınlanmaya başlayan ve giderek bütün çocukların tiryakisi olduğu *Tommiks* ve *Teksas* devreye girdi. Fakat bunların dışında o dönemde, özellikle, çok yaygın olan masal kitapları vardı. Mesela, Eflatun Cem Güney'in Varlık Yayınları'ndan çıkan tadına doyulmaz masal kitapları. *Dünya Çocuk Masalları* serisi. O seriden çıkan Grimm Kardeşler'in masalları. *İki Çocuğun Devri Âlemi*. Michel Zevaco'nun ünlü *Pardayanlar* serisi. Ferit Namık Hansoy'un güzel bir Türkçe ile tercüme ettiği Jules Verne'in seyahat romanları. Abdullah Ziya Kozanoğlu'nun *Savcı Bey, Sarı Beniz, Emir Süleyman* ve Feridun Fazıl Tülbentçi'nin *Osmanoğulları, Yıldırım Bayezid, Yavuz Sultan Selim Ağlıyor, İstanbul'un Fethi, Barbaros Hayrettin Geliyor*; M. Turhan Tan'ın *Akından Akına* adlı romanları bayıla bayıla okuduğumuz tarihî romanlardı. Bu sonuncusu Kazıklı Voyvoda'nın canavarlıklarını anlatıyordu. *Battal Gazi, Gültekin,* Nihal Atsız'ın *Bozkurtların Ölümü, Bozkurtlar Diriliyor* isimli romanları, Kemalettin Tuğcu'nun kitapları vs.

Duygusal, hamasi kitaplar...

O devirde Kemalettin Tuğcu'yu okumayan çocuk olduğunu tasavvur edemiyorum. Hepimiz onun romanlarını okur, okuduktan sonra da birbirimize anlatırdık. Bu anlatma işini önemsiyorum. Çünkü birbirimizle iletişim kurmanın ve konuşmanın bir yoluydu bu. Yine, mesela, o zaman Özyürek Yayınları ya da başka bir yayınevi de olabilir, ilkokul çocuklarının okuyabileceği tek formalık *Tarihte Türk Kahramanları* diye popüler bir tarih serisi yayınlıyordu. *Barbaros Hayreddin Paşa, Tiryaki Hasan Paşa, Gazi Osman Paşa* gibi seri halinde kitaplar çıkarırdı. Yirmi beş kuruşa satılırdı. Taha Akyol ve ben o tür kitapları okumaya bayılırdık. Bunların bizim çocuk dünyamızda yarattığı hamasi duygular o kadar güçlüydü ki, mesela okulda öğretmenimiz, meşhur "Tuna Nehri akmam diyor" diye başlayan Plevne Marşı'nı söyletirken gözlerimizden yaşlar akardı. Çok duygulanarak, ağlayarak söylerdik o marşları.

Hem öğretmenleriniz, hem de okuduğunuz kitaplar size bir tarih bilinci, kahramanlık ruhu aşılıyor...

Evet, öğretmenlerimiz de bize tarih sevgisini aşıladılar. Gazi Paşa İlkokulu'nda Fahri Bey isminde bir başhocamız vardı. Bizim zamanımızda başöğretmen değil de "başhoca" denirdi. O da son derece muhterem bir insandı. Sabahları fırına ekmek almaya giderken onların evinin önünden geçerdim. O saatlerde pencerenin önünde Kur'ân-ı Kerim okuduğunu görürdüm. Beş vakit abdestinde namazında insanlardı bunlar. Yelek cebinde, kullanıla kullanıla kısalmış bir kurşun kalemi vardı. Harp nesli tabii bunlar. Bu kalemi aylarca kullanır, bize de "Aman çocuklar, tutumlu olun, kalem, kâğıt, defter israf etmeyin, kitaplarınızı dikkatli kullanın" diye öğütler verirdi. Din dersimize gelirdi. Din dersinde bize namaz dualarını ezberletir, sıralar üzerinde namaz kılmayı öğretirdi. Bir de Rıfkı Bey isminde bir öğretmenimiz daha vardı. Çok sinirli birisiydi ama aynı zamanda çok tatlı bir insandı. O da dindardı.

Bir gün öğleden sonra okuldan kaçıp sinemaya gittik. Sinemacı tarafımız ta oradan başlamış olsa gerek. Bilhassa kovboy ve efe filmlerini çok severdik. Yozgat'taki sinemalarda ne hikmetse Çarşamba günleri öğleden sonra bu tür filmler gösterilirdi. Herhalde o gün öğleden sonra lise ve ortaokulların tatil olmasından ileri gelse gerek. İlk zamanlar Yozgat'ta bir tek sinema varmış, fakat yanmış. 1950'li yıllarda Nur Sineması ile Jandarma Sineması vardı. Bayağı tahta sandalyeler üstünde otururdu seyirciler. Daha sonra Büyük Sinema ve Boztepe sinemaları devreye girdi. Daha modern sinema salonlarıydı. Nur Sineması şimdiki hal binasının yerindeydi. Oraya çok güzel, renkli Hollywood filmleri gelirdi. O yıllarda çok tutulan Raj Kapoor ve Nergis ikilisinin oynadığı şu meşhur Hint filmi *Avare*'yi orada seyrettim. Ben ilk film seyretme tecrübemi de orada yaşamıştım. Yazın Nur Sineması'nın önündeki arsada da gezici cambaz kumpanyaları gösteri yaparlardı. Onları da çok seyrederdik.

Yine böyle bir Çarşamba günü öğleden sonra dersimiz vardı. Başöğretmenimiz Fahri Bey sınıfa geldi, baktı ki çocukların yarıdan fazlası yok. Nereye gittiklerini sordu, çocuklardan bazıları arkadaşların sinemaya gittiğini ihbar ettiler. Ertesi gün Fahri Bey ikindi paydosundan sonra onları odasına aldı, bağırdı, çağırdı, kızdı. Ama dövmedi asla. Mekânı cennet olsun. Fakat Rıfkı Bey çok sinirliydi, çok döverdi. Bir keresinde gözümüzün önünde, bizimle aynı sınıfta okuyan kendi oğlunu çok fena dövdü. Rıfkı Bey, zayıf, nahif bir insandı. Sık sık da hastalanırdı.

Benzer bir sinemaya kaçma tecrübesini de İmam-Hatip okulu orta son sınıftayken ben yaşadım. Yine bir Çarşamba günüydü. Büyük Sinema'da Tolstoy'un şu meşhur *Harp ve Sulh* romanından çekilen Hollywood filmi oynuyordu. Müdürümüz M. Kemal Aydoğan'ın girdiği Yurttaşlık Bilgisi dersiydi. Çoğumuz sinemaya kaçtık. Çünkü çok güzel bir renkli sinemaskop film idi. O yıllarda Türkiye'de bu teknikle çekilen yabancı filmler yeni görülüyor idi. Müdür derse girmiş, bir bakmış sınıfın çoğu yok, üç dört kişi

kalmış. Nereye gittiğimizi sormuş, tabii sinemaya kaçtığımızı ihbar etmiş sınıftakiler. Biz filme kendimizi kaptırmış seyrederken, birden bir cep feneri ışığı dolaşmaya başladı koltuklarda. Meğer müdür bizleri yakalayıp getirsin diye muavinini sinemaya göndermiş. Tabii muavin feneri yüzümüze tutarak balık avlar gibi bizi birer birer teşhis edip dışarı çıkardı ve okula götürdü. Filmi seyredemediğimiz gibi, muavinin odasında yediğimiz dayak ve ahlak notumuzun düşürülmesi de yanımıza kâr kaldı.

Çocukluk yıllarınızda izlediğiniz bu filmler sadece efe ve kovboy filmleriyle sınırlı değildi herhalde?

Hayır, elbette değildi. O tarihlerde Yozgat'a çok güzel Hollywood yapımı tarihî filmler, şövalye filmleri, Hind filmleri gelirdi. Johnny Weissmuller'in başrolünü oynadığı siyah beyaz Tarzan filmleri çok sevilirdi. Johnny Weissmuller 1950'li yılların olimpiyat yüzme şampiyonuymuş. İri vücutluydu ve uzun saçlıydı. Enteresan bir tipti. Zaten gittiğim ilk film de onun bir filmiydi. Beni halamın oğlu götürmüştü. Filmdeki hayvanlar böyle üzerimize doğru koşarak gelince ben bağırarak sinemadan kaçtığımı hatırlıyorum. Ondan sonra sinemaya alıştım tabii. Tarzan filmlerinden başka özellikle tarihî filmler çok ilgimi çekerdi.

Kahramanları kimlerdi genelde bu filmlerin? Oyuncularını kastediyorum...

Tabii o zaman biz çocuk kafamızla bu oyuncuların kimler olduğunu pek idrak edemiyorduk. Ama filmlerini seyretmek hoşumuza gidiyordu. Yalnız şunu hatırlıyorum: *Kovadis* (Quo Vadis), İmparator Neron dönemi Roma'sında Hıristiyanlığın yeni yayılmaya başladığı yıllarda geçen bir aşk filmi. İsveçli yazar Henrick Sienkiewicz'in aynı isimli romanını temel almış. O yılların Amerikalı ünlü aktörü Robert Taylor'un başrolünü ve Rus asıllı ünlü aktör Peter Ustinov'un İmparator Neron'u canlandırdığı bir filmdi. O film beni çok etkilemişti. İmparatorluk sarayı, saraydaki yaşantı, dekorlar, kostümler, Roma şehri, şehirdeki yaşantı, Hıristiyanların aslanlara

atılışı, askerlerin kıyafetleri, silahları, çarpışmalar, Roma'nın yanışı, Neron'un yangına bakıp, sarayın balkonundan lyr eşliğinde o çirkin sesiyle şarkı söylemesi vs. bunlar çok ilgimi çekmişti. Bu benim ilkokulda seyrettiğim ilk tarihî filmlerden birisiydi. Sonradan bunun romanını da okudum. Harika bir tarihî romandır ve Maarif Vekâleti Yayınları'ndan çevirisi çıkmıştır. Şimdi başka baskıları da var piyasada. Öğrencilerime hep tavsiye etmişimdir.

Tarihî kitaplar ve tarihî filmler sizin hayatınızı daha bu dönemlerden itibaren çok etkilemiş gibi görünüyor. Bu durum, İlber Ortaylı'nın, "Tarihçi olunmaz, tarihçi doğulur" sözüne bir destek olarak kabul edilebilir mi?

Onu bilemem, ama şunu hatırlıyorum: Çok yakın görüştüğümüz, hatta akrabadan daha ileri samimi boyutlarda dostluğumuz olan bir ailenin ortaokula veya liseye giden iki oğlu vardı. Coşkun ve Erdoğan ağabeyler. Ben ise daha ilkokula başlamamıştım. Evlerine gittiğimizde onların tarih kitaplarındaki resimlerin çok ilgimi çektiğini, onlara bakmak için gizlice odalarına girip kitaplarını karıştırdığımı hatırlıyorum. Asur, Babil, Eti kabartmaları olduğunu okula gidince anladığım kabartmaların resimleri bunlardandı. Nitekim benim tarih üzerine ilk merakım bu ilkçağ Mezopotamya uygarlıkları üzerinedir. Hatta ben o yüzden İmam-Hatip okulunu bitirdiğim zaman arkeoloji okumayı bile düşündüm. Nitekim İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'ndeki ilk kaydım Arkeoloji Bölümü'ne idi.

Bunu da bir parantez cümlesi olarak söyledikten sonra tekrar sinemaya dönecek olursak, şunu söyleyeyim: Sinemadan çıktıktan sonra ben, Taha Akyol, Atilla İlhan, Ayhan Gündüz isimli arkadaşlarımızla birlikte yaptığımız tahta kılıçlarla, ok ve yaylarla, şapkalarla mahalledeki boş arsalarda seyrettiğimiz o filmleri taklit ederek oynardık. Aslında ben, şimdilerde çocukluk ve gençlik dönemini yaşayan nesillerin çocuğu olmadığım için kendimi şanslı hissediyorum. Çünkü bugünlerin nesli olsaydım, herhalde elimde cep telefonu, sabahtan akşama kadar onunla vakit geçiren biri ola-

cak, elimden onu düşürmeyecektim. Ama benim neslim bugünkü çocukların bilmediği harika oyunlar oynadı, kitabı sevdi, kitap okumak en büyük zevkiydi. Birbirleriyle kitap değiş tokuşu yapar, elinde olmayan kitaplara o yolla erişir, okurdu. Kütüphanelere ders çalışmak için değil, kitap okumak için giderdi.

Demin anlattığım o kopuk parça film şeritlerini kullanarak bir çeşit hareketsiz ve sessiz minyatür sinema tecrübesi yapmak, bizim o yaşlarımızda bir yaratıcılıktır. Bugün tatlı tatlı hatırladıkça beni tebessüm ettiren bu oyun, gerçek bir yaratıcılıktır.

Kendi sinemanızı oluşturuyordunuz...

Evet, bir bakıma kendi mini sinemamızı oluşturuyorduk. Ben tahtadan çok güzel kılıçlar, bıçaklar, tabancalar yapardım; zira elim çok yatkındır tahta işlerine. Marangozluğu da halen çok severim. Çeşitli türden kerestelerin, özellikle çamların, gürgenlerin o mis kokusu beni hep cezbetmiştir. Sonra aramızda rol dağıtımı yapardık, işte sen Fatih olacaksın, sen Ulubatlı Hasan olacaksın, ben şu olacağım diye. Ayrıca Karagöz de oynatırdık. Benim resmim iyi olduğu için figürleri mukavvaya ben çizer, keserdim. Atilla iyi ses taklitleri yaptığı için o oynatırdı. Anlayacağınız sinemacılığımız(!) ta o zamandan başladı.

O vakitler çok severek seyrettiğimiz kovboy filmleri de yine 1940'lı 50'li ve 60'lı yılların çok popüler bir aktörü olan Randolph Scott'un başrolü oynadığı filmlerdi. Hepimiz onun filmlerini çok beğenirdik. Hâlâ bende o filmlerden bazılarının DVD'leri vardır. Ara sıra seyrederim. O dönemde çok popülerdi. Şimdi de televizyonda zaman zaman filmlerini gösteriyorlar. Filmleri birkaçı müstesna A sınıfı değil, genellikle B sınıfı westernlerdir. Fakat değişik, seyirciye cazip gelen bir fiziği olduğu gibi, oyunculuğu da çok rahat, çok tabii, abartısızdır. John Wayne'den önce biz onu tanıdık. John Wayne'in filmlerini İstanbul'daki öğrencilik yıllarımda seyrettim daha çok. Ama biz Randolph Scott nesliyiz (!).

Western filmleri insanı başka bir dünyaya götürüyor...

Western türü bütün dünyada sinema türleri içinde bence hep devam edecek ve ilgiyle izlenecek bir türdür. Bu türün sosyolojik açıdan tahlilini yapan bazı kitaplar vardır. Bunlardan birkaçı benim kütüphanemde de mevcut. Bunları bilimsel toplantılara gittiğimde Amerika'dan almıştım. Mesela bunlardan birini, Ian Cameron'un editörlüğündeki *The Book of Western*'i kendim satın almıştım. Gerçekten çok güzel bir kitaptır. Türün bilimsel tahlilleriyle ilgili güzel makaleler vardır. George Fenin ve William Everson'un *The Western* kitabını ise şimdi İngiltere'de Oxford'da bulunan çok takdir ettiğim iki genç meslektaşım hediye etmişti. Metin Gönen'in *Western ve Amerika, Bir Ulus, Uygarlık Kurgusu* isimli kitabı ise fevkalade güzel tahliller ihtiva eden bir kitaptır.

Az nüfuslu küçük tahta kasabaların salonlarındaki kavgalar, düellolar, tren, posta arabası, banka soygunları, hiç şüphesiz seyirciye değişik bir yaşantı sergiliyor. Fakat bunların ötesinde asıl mühim olan, o basit yaşantının içerisindeki toplumsal organizasyon esprisi, demokrasi, hukuk ve adalet mücadelesi, toplumsal düzen. Kilisesi, salonu, okulu, general store'u, şerif ofisi, evleri ve o evlerdeki yaşantı. İşte bunlar Amerikan toplumunun ve demokrasisinin, gelişmişliğinin nasıl doğduğunu anlatır. Tabii 1970'li yıllarda ortaya çıkan spagetti westernleri kastetmiyorum. Onlar çok basit kurgulu, durmadan bir sürü adamın öldürüldüğü, zevksiz filmlerdir genellikle. Onları oldum olası sevmemişimdir. Ben evimizin bahçesinde bu kasabaların, posta arabalarının, tahtadan ve mukavvadan minyatür örneklerini yapar, mahalledeki arkadaşlarımla, kardeşlerimle beraber oynardım.

Kardeşlerinizden bahsetmişken, biraz da onları anlatır mısınız?

Biz iki kız iki erkek olmak üzere dört kardeşiz. En büyükleri benim. Benden sonra sırayla iki kız kardeşim var ve en küçüğümüz de erkek. O hukukçu oldu, şimdi İstanbul'da başsavcı olarak görev yapıyor. Çok iyi bir hukukçudur, mesleğini hakkıyla icra eder. O en küçüğümüzdü ve benim yaptığım bu şeylere imrenerek biraz da çekinerek sadece bakmakla yetinirdi. Çünkü ben onu, "Sakın

elleme, dokunma, bozarsın!" diye maalesef bencilce uyarırdım. Bazen gelir, "Abi, şunu şuraya..." der, "Çık bakayım oradan sen, devirdin, döktün" falan gibilerinden kızardım. Demek ki oldukça bencil ve hoyratmışım herhalde. Aslında haksızlık ediyormuşum ona. Hatırladıkça hâlâ üzülürüm. Bazen konuşuruz, ben üzülürüm, o güler geçer.

Oyuncak yapma, kitap okuma ve sinema dışında hobileriniz var mıydı? Yazar mıydınız mesela?

Daha ilkokulda iken masal dinlemeyi ve okumayı çok severdim dediğim gibi. Küçük amcamın ve küçük dayımın hanımları, yengelerim çok güzel masallar anlatırlardı. Ayrıca mahalledeki yaşlı teyzeler de uzun kış gecelerindeki misafirliklerde bizlere masal anlatırlardı. Yozgat'ta samimi aileler kış geceleri bir araya toplanır, "arabaşı" ziyafetleri yaparlardı. Bu aile ziyafetlerinin dışında, sadece erkeklerin katıldığı arabaşı ziyafetleri olurdu. Arabaşı Yozgat'ın (Kayseri, Niğde, Konya ve Çorum'un) pelte halinde, geniş tepsilere dökülüp soğuduktan sonra baklava dilimleri şeklinde kesilen pişmiş hamur ile içine hindi veya tavuk eti didilmiş salçalı, limonlu, kavrulmuş un çorbasından oluşan yerel bir yemektir. Bu ziyafet, toplantılara bir anlamda vesile teşkil eder, köylerde de kışın sık yapılırdı. O vesileyle toplanılır, sohbetler yapılır, şakalaşılır, fıkralar anlatılır veya geçmiş hatıralar dile getirilirdi.

Ben işte bu değişik mekânlarda dinlediğim masalları evde aklımda kaldığı kadarıyla çizgili lise defterlerine kaydederdim. Ayrıca, o zaman "dosya kâğıdı" dediğimiz şimdiki A4 kâğıtları benzeri, tanesi yüz paraya (iki buçuk kuruşa) satılan kâğıtlara yazardım. Onları katlar, sekizli sayfa haline getirip birkaç forma yaptıktan sonra, dinlediğim bir masalı yazardım. Birkaç sayfasını masalın içeriğine göre resimler, kuru boya ile boyardım. Sonra bu masalları yirmi beş kuruşa mahalledeki çocuklara satardım. Sözünü ettiğim defterleri annem maalesef çeşitli sebeplerle muhafaza edemedi. Buna hâlâ çok üzülürüm, çünkü eminim çoğu yayımlanmamış masallardı.

İnsanın en mutlu, kafasının rahat olduğu bir dönem... Anılarınız, dostluklarınız... Gerçi bazılarından söz ettiniz ama sizde derin izler bırakan arkadaşlarınızdan biraz daha teferruatlı bahsedebilir misiniz? Mesela Taha Akyol...

Taha Akyol tarihe çok meraklı bir arkadaşımdı. Çünkü babası rahmetli Hacı Mustafa Amca öyleydi. O da babam gibi manifaturacıydı. Ailece yakın görüşürdük. Onlara gece ziyaretlerine, oturmaya giderdik, onlar da bize gelirlerdi. Taha Akyol'un babası, Yozgat'ın Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti azası ve Birinci Büyük Millet Meclisi Yozgat mebuslarından Müftü Mehmet Hulûsi Akyol'un yeğeniydi. Mehmet Hulûsi Akyol, İstanbul'da okumuş, dersiâmlık icazeti almış. Daha sonra Yozgat'a ailesinin yanına dönmüş. Yozgat'ta Çapanoğlu İsyanı sırasında müftülük yapmış bir genç âlim. Bu sırada otuz yaşlarında imiş.

Çok zengin bir yazma kütüphanesi vardı. Sonraki yıllarda ben de bir defa görmüştüm, hatırlıyorum. Bu kütüphane vefatından sonra Ankara'da "Kürt" lakaplı bir sahhafa satıldı ve dağıldı ne yazık ki. Duyduğuma göre o da Amerikalılara satmış. Buna benzer örnekleri Türkiye çapında düşününüz. Hayıflanmaz da ne yaparsınız? Suçlu kim, yabancılar mı? Bence hayır. Suçlu önce açgözlü mirasçılar, sonra da bundan yararlanıp o kütüphaneleri ucuza kapatan açgözlü yazma simsarları. Kaç yüzyıldan beridir bu ülkede atalarımızın itina ile biriktirdikleri yazma eserler, yine kaç yüzyıldan beri sürekli ülke dışındaki kütüphanelere aktarılıyor. Türkî cumhuriyetlerin yazma hazineleri ise önce Çarlık Rusya'sı, sonra Sovyet Rusya'sı tarafından alındı; 1990'lardan sonra da bağımsızlığına kavuşan bu ülkelerin paraya muhtaç insanlarının elinden Amerikalı, Fransız, Japon, İngiliz, Alman vs. bilim adamları vasıtasıyla kendi ülkelerine nakledildi. Irak kütüphaneleri yağmalandı. Yaşanan hengâme içinde Suriye'de Şam ve Halep kütüphanelerinin akıbetini ise bilmiyoruz. Herhalde onlar da yağmalanmıştır.

Her neyse... İşte Taha Akyol'un babası bu zengin yazma kütüphanesinin sahibi olan bu zatın yeğeniydi. Dolayısıyla Akyol'un

ailesinde bir yazılı kültür geleneği vardır. Hacı Mustafa Amca tıpkı babam gibi tarihe çok meraklıydı. Babamla birbirlerini çok sayıp severler, birbirlerinin dükkânlarına ziyarete giderlerdi. Mustafa Amca beni çok severdi. Gelir gider, yanağımı okşar, bana takılırdı. Sert yüzlü görünse de aslında çok latifeci bir adamdı. Pek çok şey anlatırdı. Onun anlattıkları beni çok etkilemiştir o zaman. Mesela Ömer Rıza Doğrul'un tercüme ettiği *Asr-ı Saadet* kitabından, Osmanlı tarihinden, Plevne Muhasarası'ndan, Gazi Osman Paşa'dan vs. bahsederdi.

Taha'nın edebiyata, özellikle şiire merakı vardı. Siyasete de çok meraklıydı. Benim babam Demokrat Parti'liydi, Taha'nın babası Millet Parti'liydi o zaman. Taha ile bazen siyaset münakaşaları (!) yapardık. O, babasından dolayı Millet Partisi'ni savunurdu, ben babamdan dolayı Demokrat Parti'yi savunurdum. Bazen birbirimize girer, beş dakika sonra da barışırdık. Demek ki bugünkü TBMM'nin müzkere âdâbı (!), o zamanlar bizim çocukluğumuzda temellenmeye başlamış (!)

Bir de Çapanoğulları'ndan Derviş Bey'in oğlu İsmail Amca vardı ki, inanılmaz şakacı, sempatik biriydi ve çok yakınımızdı. Ailece çok samimi görüşürdük. Ondan babamla sohbetleri esnasında Çapanoğulları'na dair çok şey dinledim. Nitekim Çapanoğlu İsyanı'na dair 1973'te yayınladığım makalede onun anlattıkları da vardır. Şimdi Ankara'da ticaretle iştigal eden çocukları Doğan ve İsa oyun arkadaşlarımdı.

Misafirliklerde, evinize gelen yaşlı zatların hikâyelerinde ve babanızın dükkânında anlatılanlar bilinçaltınızda epeyce yer etmiş anladığım kadarıyla... Taha Akyol'dan bahsediyorduk, nasıl bir öğrenciydi Taha Akyol?

Taha Akyol çok zeki, okumayı çok seven, çalışkan bir öğrenciydi. Ben Gazi Paşa İlkokulu'ndan 1956'da mezun oldum. Bizim zamanımızda ilkokuldan mezuniyet sadece karne notlarına bağlı değildi, sene sonunda bir de imtihan vardı. Okuduğumuz ders-

lerden yazılı ve sözlü imtihanlara girerdik. Taha o bitirme imtihanlarına girmedi, o yüzden de aslında benimle birlikte mezun olacakken, olmadı. Duyduğum kadarıyla babası yaşı küçük diye bir yıl daha okumasını istemiş. Bu nedenle Taha Akyol benden bir sene sonra mezun oldu. Ben babamın arzusu ile aynı yıl Yozgat İmam-Hatip Okulu'na kaydoldum, Taha ertesi sene yani 1957'de Yozgat Ortaokulu'na girdi. Babası onu İmam-Hatip'e vermedi. Sanırım bu okulların o zaman geleceği olmadığı düşüncesi ağır basmış. Ya da oğlunun ileride işlerini yönetmesini düşündüğünden hukuk okumasını istediği için de bu tercihi yapmış olabilir. Tabii bu benim tahminim.

1963 yılında ben İmam-Hatip okulundan, Taha liseden beraberce mezun olduk. Sebebi lisenin altı, İmam-Hatip'in yedi yıl olmasıydı. Taha aramızdaki bir yıllık açığı bu suretle kapatmış oldu. Dolayısıyla yüksek tahsil için İstanbul'a daima beraber gittik. İmam-Hatip mezunlarını lise muadili saymadıkları için Ankara İlahiyat Fakültesi'ne girme hakkına sahip değildim. İşin garibi oraya yalnızca hiç ilahiyat eğitimi görmemiş lise mezunlarını alıyorlardı. O zaman İmam-Hatip okullarından mezun olanların gidebileceği tek yüksek tahsil kurumu olan 1959 yılında sadece İstanbul'da açılan Yüksek İslam Enstitüsü'ne gitmek zorundaydım. Oraya da sınavla alıyorlardı.

Ben İmam-Hatip'ten beraber mezun olduğumuz iki arkadaşımla sınavlara girdim ve İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü'nde okumaya hak kazandım. Yine işin garip tarafı, bu okul da fakülte muadili sayılmıyordu. Bu hakkı elde etmek için sonraki yıllarda çok uğraşıldı ama mümkün olmadı. Ancak 1982'de, yani askerî darbe sonrası YÖK kurulunca, o zaman İstanbul'daki de dâhil, daha sonra açılmış bulunan bütün Yüksek İslam Enstitüleri İlahiyat Fakültesi yapıldı. İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü de böylece 1982'de Marmara Üniversitesi'ne bağlanarak adı Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi oldu. Bu İlahiyat Fakültelerinin o zamanki

hocalarının da lisans tezleri doktora tezi sayılarak doktor unvanını aldılar, akademik kariyere dâhil olarak doçent, profesör oldular.

Bizim Taha ile yakınlığımız İstanbul'daki öğrencilik yıllarımız boyunca da devam etti. O, zaman zaman bizim Enstitü'ye ziyarete gelirdi, ben onun üniversitede okuyan bir iki hemşerimizle beraber kiraladıkları Ortaköy'deki evlerine giderdim. Böylece birbirimize olan saygımız ve sevgimiz, dostluğumuz bugüne kadar hiç eksilmeden devam etti. Halen de devam ediyor.

Arkadaşlarınız arasında başı çeken birisi miydiniz?

Hayır, her zaman değil, ama belki zaman zaman ve duruma göre. Mesela demin bahsettiğim oyunlarımızdaki senaryolarda (!) filan ara sıra inisiyatif alırdım; şöyle yapalım, böyle yapalım, bakın şu şöyle olsun, bu böyle olsun diye fikirler verirdim. Ama bu her zaman geçerli olan bir şey değildi tabii. Diğer arkadaşlarım da böyleydi. Kısaca işi böyle götürürdük.

Bu arkadaşlarınızla hâlâ görüşüyor musunuz?

Sadece Taha Akyol'la. Cumhuriyet İlkokulu'ndan ise bazı arkadaşlarımla yakın yıllara kadar görüştüm. Bir tanesi ile seyrek de olsa hâlâ görüşüyorum: Çok değerli bir diş hekimi, Ankara Üniversitesi Diş Hekimliği Fakültesi'nden emekli Prof. Dr. Mutahher Ulusoy. Babası Vehbi Ulusoy, Yozgat Lisesi'nin eski Fizik-Kimya öğretmeniydi. Son derece köklü bir aileden gelen, çok kültürlü, münevver bir insandı. Yozgat'ta Cumhuriyet döneminde 1930'lu 40'lı yıllarda içinde çok değerli yazılar bulunan *Bozok* dergisini çıkaran lise öğretmeni. Oğlu Mutahher Ulusoy benim Cumhuriyet İlkokulu'ndan sınıf ve sıra arkadaşımdı. Çok zeki, çalışkan, temiz giyimli, güzel resim yapan biriydi. Diyarbakır Dicle Üniversitesi açıldığında Diş Hekimliği Fakültesi'nin kurucu dekanlığını yaptı; daha sonra tekrar Ankara'ya döndü. Çok beğendiğim, sevdiğim, takdir ettiğim bir arkadaşımdır. Sanırım şimdi benim gibi emekli oldu.

Diğer yakın arkadaşım, daha önce sözünü ettiğim Ayhan Gündüz idi. O da Yozgat'ta eşraftan bir esnaf ailesinin çocuğu. Biz onunla ve Taha ile bıçakla oyarak tahtadan yelkenli gemiler yapar, Yozgat'ın içinden geçen derede yüzdürürdük. Ayhan bunları yapmakta çok mahirdi. Onun da eli bu işe çok yatkındı. Bir de ağabeyinin marangozluk aletleri vardı tabii, onları kullanma imtiyazına sahipti. Bizim ise aletimiz yoktu, her şeyi yalnızca bıçakla yapıyorduk. Uzun yıllar sonra, birkaç sene evvel Afyon'dan gelirken onunla karşılaştık. Onca yıl geçmiş aradan. Daha önce de bir kere Yozgat'ta 1977'de görmüştüm onu.

Diğer sözünü ettiğim yakın arkadaşım Atilla İlhan ile yıllar sonra 1990'da Ankara'da görüştük. O liseden sonra askeriyeye intisap etmiş ve tank albaylığından emekli olup İzmir'e yerleşmişti. Orada ticaretle meşgul olmaya başlamış. Sonra irtibatımız kesildi. Ama çok iyi bir arkadaşımdı. Muhtemelen ya Balkan veya Kafkas göçmeni bir ailenin çocuğuydu. Yakışıklı, sarışın ve yeşil gözlüydü. Sinemaya hevesli oluşumda onun payı vardır. *Pekoobil*'leri de bana ilk defa o göstermiş ve okumam için vermişti. Gazi Paşa İlkokulu'nda 5. sınıfta aynı sırada otururduk. Çok da muzipti ve beklenmedik anlarda bizi şoke eden muziplikler yapardı.

Babası Çelebi Amca, Yozgat'ta o zamanlar şu meşhur Singer dikiş makinalarının acentesiydi. Babam, anneme ayaklı dikiş makinesini ondan satın almıştı. Çok kaliteli bir makineydi. Annem evde olmadığı zamanlar onun alet kutusunu çıkarıp oynamak en büyük zevklerimdendi.

YOZGAT İMAM-HATİP OKULU YILLARI (1956-1963)

İlkokulu bitirdikten sonra öğrenim hayatınızı Yozgat İmam-Hatip Okulu'nda sürdürdünüz...

1956 Haziran ayında ilkokulu bitirir bitirmez babam beni üç sene evvel Yozgat'ta açılan İmam-Hatip okuluna yazdırdı.

Neden böyle bir tercihte bulundu babanız? İmam-Hatip okulunda okumanın bir ayrıcalığı mı vardı?

İmam-Hatip okulunda okumanın tek ayrıcalığı, normal ortaokul ve lisede okunan derslere ilaveten Kur'ân-ı Kerim, Arapça, din dersleri, Siyer denilen Peygamber'in hayatı, Akaid yani İslam inançları, Hadis, Tefsir, Fıkıh vb. dinî derslerin okunmasıydı. Babam bu dersler sayesinde inançlı bir insan olsun diye beni buraya vermişti. Zaten çocuklarını bu okullara veren ailelerin genelde arzusu bu idi. Bu ailelerin çoğu, çocukları imam, müezzin olsun diye İmam-Hatip'e göndermiyorlardı; dini öğrensin, bilinçli, bir Müslüman olsun diye yapıyorlardı bunu.

Dinî derslerin dışındaki derslere ortaokul ve lise hocaları giriyordu. Aynı kitaplar okunurdu. Öğrenciler ise zaten bir şekilde ilkokuldan birbirlerinin arkadaşıydı. O yüzden İmam-Hatipli- Liseli şeklinde bir ayrım olmazdı. Hatta yurt gezilerine iki okul hep birlikte

giderdik. Yalnız spor müsabakalarında, münazaralarda genellikle bizim okul onları yenerdi.

1959 yılında İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü açılıncaya kadar İmam-Hatip mezunlarının gideceği bir yüksek tahsil kurumu yoktu. Çünkü bu okulların mezunları o zamanlar sadece Ankara'da bulunan İlahiyat Fakültesi'ne bile kabul edilmiyorlardı. Bu yüzden benim bu okula kaydolduğumu bir şekilde duyan ilkokul öğretmenlerim babamı vazgeçirmek istediler. Okulu tasvip etmediklerinden değil, ama mezunlarının gideceği bir yüksek eğitim kurumu olmadığı, dolayısıyla yüksek tahsil imkânı bulunmadığı için. Çünkü dediğim gibi öğretmenlerin hemen hepsi de muhafazakâr dindar insanlardı. Babam bu ricaları dinlemedi ve vazgeçmedi. İyi ki de vazgeçmemiş, çünkü aksi halde ben sevdiğim bu meslekte, sevdiğim konularla uğraşabilecek formasyona sahip olamayacaktım. Allah kendisinden razı ve mekânı cennet olsun.

Tek parti iktidarının o sıkı baskı dönemini yaşamış toplumun muhafazakâr dindar kesiminin nazarında İmam-Hatip okulu bir kurtuluş yolu görülüyor, gelecek için büyük ümitler besleniyordu. Onlar Demokrat Parti'nin döneminde açılan bu yeni İmam-Hatip okullarını büyük bir şevkle ve sevgiyle karşıladılar. Türkiye'nin her tarafında İmam-Hatip mektep binaları, kurulan dernekler aracılığıyla halktan toplanan paralarla yapıldı. Yozgat'taki bizim okulumuz da öyleydi. Halktan toplanan paralarla yapılan Kur'ân kursu binası, bizim okula tahsis edilmişti.

İlk İmam-Hatip okulu 1951'de İstanbul'da açılmıştı. Onu 1952'de Konya ve yanılmıyorsam Kayseri takip etmiş. Üçüncü veya dördüncü İmam-Hatip okulu da 1953 yılında Yozgat'ta o zamanki müftü merhum Hüseyin Avni Bayraktar'ın insiyatifiyle açılmıştı. Dediğim gibi erkek Kur'ân kursu binası İmam-Hatip okuluna devredilmiş ve gerekli düzenlemeler yapılmıştı. İşte ben de üç yıl sonra orada tahsile başladım. 1960'a kadar yedi sınıf tamamlandı. İlk mezunlarını yanılmıyorsam 1960'ta verdi. O dönemde İmam-Hatip okullarının orta kısmı dört, lise kısmı ise üç yıldı.

Lise muadili sayılmadıkları için üniversiteler buralardan mezun öğrencileri almıyorlardı. Dolayısıyla, sırf bu yüzden bir iki istisna dışında, Yozgat'ın ileri gelen dindar eşrafının bile, çocuklarını İmam-Hatip okuluna göndermediklerini hatırlıyorum. Bunlardan birisi de demin söylediğim gibi Taha Akyol'un babası, Hacı Mustafa Akyol idi. Yani genç gazeteci yazar Mustafa Akyol'un dedesi. Zaten onun adını taşıyor.

Benim bu okuldaki yedi yıllık tahsilim süresince bizzat Yozgat'ın ileri gelenlerinden yalnızca İmam-Hatip Okulu Yaptırma ve Yaşatma Derneği başkanı, zengin bir manifaturacı ve babamın çok yakın dostu olan Hacı Rifat Bacanlı, Şeyhzâde Ahmet Şevki Ergin ve bir de babam çocuklarını buraya göndermişlerdir. Topu topu şehrin varlıklı ailelerinden işte sadece üç öğrenci idik. İki de din görevlisinin çocukları vardı ki, bunlardan biri daha önce adını zikrettiğim, Marmara İlahiyat'tan emekli hadis profesörü Mehmet Yaşar Kandemir, diğeri Kayseri İlahiyat'tan emekli Prof. Muhittin Bahçeci idi.

1960'da yedi sınıfta toplam 107 öğrenci olduğunu çok iyi hatırlıyorum. Bu saydıklarımdan beşini çıkarırsanız, geri kalanların tamamı civar köylerden gelen fakir veya az çok varlıklı aile çocukları idi. Yozgat'ın hayırsever esnafı –öyle olmayanlar da epeyce vardı– onlara zekât verir, giyim kuşam ve ihtiyaçlarını temin ederlerdi. 1970'lerden sonra tabii şartlar değişti. İmam-Hatip okulları yatılı okul statüsüne kavuştu.

Bu durum kanaatimce Türkiye genelinde din görevlisi denilen kesimin nasıl bir sosyal tabandan geldiğini, bunun kültürel ve sosyal açıdan ne anlam ifade ettiğini anlamak bakımından dikkatle üzerinde durulmaya değer ciddi bir konudur. Ne İmam-Hatip okullarında, ne de Kur'ân kurslarında, liselerde veya kolejlerdeki zengin öğrenci profiline benzer bir yapıya rastlayamazsınız. O kesim bu okullara asla itibar etmedikleri gibi, bunları küçümsemiş ve hatta aşağılamışlardır. Mesela Yozgat Lisesi'nin önünden geçen yoldan İmam-Hatip okuluna giderken bazı liseli öğrenciler,

"imamın kayıkları" diye tempo tutar bizimle alay ederlerdi. "İmamın kayığı" tabut demektir biliyorsunuz. Ama bizim okul, futbol hariç bütün spor müsabakalarında ve münazaralarda gerek erkek sanat okulunu, gerekse liseyi hep geride bırakmıştır. Bilhassa atletizmde, güreşte ve voleybolda bizim İmam-Hatip okulu daima birinci gelirdi.

Çok ilginç, hatta ironik bir durum..

Bakın, aslında bu durum gerçekten çok ilginç ve ironiktir. Bu köylü çocukları ilk defa Yozgat'a geliyorlar, o zamana kadar şehir nedir bilmiyorlar. Bunların içerisinde yaşı yirmi yirmi beşi bulan, nişanlı veya evli olanlar vardı. Bizim sınıfımızda da böyleleri bulunmaktaydı. Benim gibi ilkokulu bitirip hemen girenlerle onlar arasında on yaştan fazla fark bulunuyordu. Çünkü bu yaşlı öğrenciler ilkokulu bitirdikten sonra Kur'ân kurslarında okumuşlar, hâfız olmuşlar. Bir kısmı da tamamlayamamış, yarım hâfız olmuş, Arapça okumuş. Ama Kur'ân kurslarından sonra gidecek yerleri yok. Babaları ortaokula da vermek istemiyorlar. İşte İmam-Hatip'e gelen bu köylü çocukları, yurt olmadığı için Yozgat'ın kenar mahallelerinde ucuza kiraladıkları evlerde ikişer üçer kişi bir arada kalırlardı. Yurtlar 1970'lerden sonra açılmaya başladı. Soğuk, sert kış günlerinde, kömür alacak paraları da olmadığı için, bakkallardan topladıkları meyve sebze kasalarını, gazete kâğıtlarını, mukavva kolileri sobada yakarak ısınmaya çalışırlardı. Kışı bu şekilde geçirirlerdi. Beni zaman zaman derslerine yardım etmem, mesela harita ve resim ödevlerini yapmam yahut Nihat Sami Banarlı'nın edebiyat kitabındaki soruları cevaplandırmalarına yardım etmem için evlerine götürdüklerinden, bu durumları yakinen biliyorum. Hangi kıt kanaat şartlarda bu basit, sobalı evlerde yaşadıklarını; neredeyse her akşam köyden getirdikleri bulgurla pişirdikleri pilavla beslendiklerini, soğuk kış günlerinde yataklarından çıkamadan ders çalıştıklarını biliyorum. Bu tam manasıyla bir dramdır. Bu köylü çocukları işte bu kıt kanaat şartlara rağmen bu okullarda okudular.

Şimdiki İmam-Hatip okullarının şartları bunlarla mukayese dahi edilemez derecede mükemmeldir.

İmam-Hatip okulları aleyhine yazan köşe yazarlarının, o okulların, oralarda okuyan öğrencilerin ve onların ailelerinin durumlarına vâkıf olmadan, çocuklarını niçin bu okullara kaydettirdiklerini anlayıp dinlemeden, sosyolojik araştırmalar yapmadan sadece ideolojik bakışla yazı yazdıklarını söyleyebilirim. Bunlar aslında ne yazık ki peşin hükümle ve bilgisizce yazılmış yazılardır. O okullarda bu ilkel şartlarda, mahrumiyet içinde okuyan bu çocuklardan vali, kaymakam, doktor, iş adamı, siyasetçi, akademisyen pek çok insan yetişti. Bugün Türkiye'de eğer muhafazakâr dindar kesim içinde İslam adına bir şeyler varsa, bu okullardan ve İlahiyat Fakültelerinden yetişenlerin ve onları da yetiştiren Osmanlı bakıyesi hocaların eseridir.

Evet, bu çocuklar ve aileleri okuyabilmek, okutabilmek için bir hayli zorluk çekmişler...

Zorluk değil resmen dramdır bu.

Peki neden aileleri bu çocukları ısrarla İmam-Hatip okuluna veriyordu?

Demin de söyledim ama bir kere daha söyleyeyim: İşte asıl püf noktası da burada. Bizim bir kısım aydınlar arasında, basında ve siyaset çevrelerinde bir türlü anlaşılmak istenmeyen veya anlaşılamayan husus tam da budur. Tek Parti döneminin sıkı ve baskıcı din politikasına bir tepki olarak Demokrat Parti zamanında Maarif Vekili Tevfik İleri'nin öncülüğünde İmam-Hatip okulları açıldı. Her ne kadar Demokrat Parti bunları dinî hizmetlerin görülmesine yönelik eğitim kurumları olarak açmışsa da, oralara çocuklarını gönderen insanlar -babam da dâhil- çocukları imam, müezzin, müftü veya vaiz olsun diye değil, dinlerini diyanetlerini, kültürlerini öğrensinler, dinlerine bağlı, inançlı insan olsunlar diye gönderiyorlardı. Burada hemen, "Diğer okullarda ahlaksızlık ve dinsizlik mi öğretiliyordu?" şeklindeki klasik itiraz akla gelebilir. Elbette

-istisnalar hariç- o okullarda dinsizlik öğretilmiyordu, çocuklarını o okullara gönderen aileler, o okullara giden çocuklar, oralardaki öğretmenler de büyük çoğunluğuyla dinsiz değillerdi hiç şüphesiz, ama doğru dürüst din de öğretilmiyordu, daha önemlisi dinî bilimler öğretilmiyordu. Bu yüzden dindar ailelerce İmam-Hatip okulları tercih ediliyordu. Gerçi fakir köylü ailelerden çocukları okusun, hiç olmazsa bir imam, müezzin olsun, masa başına geçsin, kendini hiç olmazsa kurtarsın diye gönderenler de yok değildi elbette, ama asıl niyet söylediğim gibiydi.

Burada bizde yanlış bilinen ve bunun için de hep tartışılan şu hususu açıklamak lazım: Millî Eğitim Bakanlığı hiçbir zaman, -tıpkı Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Sovyetler dağıldıktan sonra Türkî cumhuriyetlerde yaptırdıklarının dışında Türkiye'de hiçbir cami yaptırmadığı gibi- Türkiye'nin hiçbir yerinde ne Kur'ân kursu ne de İmam-Hatip okulu binası yaptırmamıştır. Ama ilkokul, ortaokul ve lise binaları yaptırmıştır. İmam-Hatip okulları ve Kur'ân kursları ise, hemen bütün vilayetlerde, kazalarda "İmam-Hatip Okulu ve Kur'ân Kursu Yaptırma ve Yaşatma Dernekleri" gibi bizzat halk tarafından kurulan hayrat dernekleri tarafından yaptırılmıştır. Millî Eğitim Bakanlığı yalnızca öğretmen kadrosu vermiştir, o kadar.

İşte Yozgat İmam-Hatip Okulu ve Kur'ân kursu da orada kurulan bu tür bir derneğin merkezden ve kazalardan hatta köylerden topladığı paralarla yapılmıştır. Benim babam da Yozgat'taki derneğin faal bir üyesiydi ve her Ramazan zekâtına mahsuben İmam-Hatip okulundan beş ve Kur'ân kursundan beş fakir öğrenciye toplam on takım elbiselik kumaş ve malzemesini verirdi. Yine Ramazan ayında esnaf arasında dolaşıp nakdi veya ayni yardım (elbiselik kumaş, ayakkabı vs.) toplarlar, İmam-Hatip okulunda ve Kur'ân kursunda okuyan fakir çocuklara iftar ve sahur yemeği verdirmek için Ramazan'da bir aylığına lokantaların birini kiralarlardı. İşleyiş böyleydi yani. O çocuklar bu şartlarda okudular. Ben bugüne kadar ikide bir, bilir bilmez tartışılan İmam-Hatip okulları, bu okullara giden öğrenciler ve aileleri hakkında kapsamlı olarak

yapılmış ciddi bir bilimsel araştırmaya rastladığımı hatırlamıyorum. Bizde âdettir zaten, hiçbir ciddi problemimiz, hiçbir ciddi konumuz bilimsel araştırmalara dayanılarak çözüm üretmek için tartışılmaz, ideolojik olarak ve çözümsüzlük üretmek için tartışılır. Bu parlamenter geleneğimizde de maalesef böyledir.

Öğretmenler...

İyi bir meseleye temas ettiniz. Bence bu da hâlâ dediğim şekilde araştırılmayan bir konudur. Daha doğrusu İslam konusunda Türkiye hep böyledir. Bugünkü de dâhil, hiçbir sağ iktidar zamanında da bu yapılmamıştır. Çünkü Türkiye'de hangi problem olursa olsun, hiçbir siyasal iktidar döneminde sosyolojik araştırmalara ihtiyaç duyulmamış, onlara itibar edilmemiş, siyasilerimiz ve bürokratlarımız her şeyi kendi bildikleri veya işlerine geldiği gibi planlamış ve uygulamışlardır. Sonuçları ise malum: Çoğu zaman hüsran veya "yaz-boz" tahtasına dönen kısa vadeli tedbirler.

İlk açılan İmam-Hatip okulu öğretmenlerinin bir kısmı, Demokrat Parti iktidarının tasvibiyle, bu okullarda istenmeyen birtakım hadiseler gelişmesin diye, meslek derslerinin dışında, fen dersleri, Türkçe, edebiyat vs. derslerini vermek için aralarında dinle diyanetle ilgisi olmayan şahıslardan seçiliyordu. Biliyorsunuz, 1950'li yıllar Türkiye'de Ticanî Tarikatı hareketinin olduğu, bazı şehirlerde Atatürk büst ve heykellerinin kırılıp tahrip edildiği (herhalde bu olayların en azından bazılarında da o zamanki derin devletin rolü, tahrikleri söz konusu olduğu) bir dönemdi. İmam-Hatip okulları böyle bir dönemde açıldı. Dolayısıyla bu tür öğretmenlerin görevlendirilmesi bu okulları bir çeşit kontrol altında tutma mekanizması sayılabilir. Müdürler de böyleydi.

Bizim İmam-Hatip okulunun müdürü de o zamanki adıyla Gazi Terbiye Enstitüsü (şimdiki Gazi Üniversitesi) Resim Bölümü'nden mezun olan Mehmet Kemal Aydoğan isminde birisiydi. Yozgat'ın tanınmış, iyi bir ailesinden geliyordu. Yakışıklı, uzun boylu bir adamdı. Resim öğretmeniydi ve aynı zamanda profesyonel bir

fotoğrafçıydı. Bir ara bütün okullarda asılı olan, Yozgat Lisesi'ndeki bir bayrak merasimi sırasında bulutlardaki Atatürk'e benzeyen siluetin fotoğrafını çeken kişiydi. Uzun yıllar okullarda aslı olan bu fotoğraf, Kemalist ideolojinin Atatürk'ü antropomorfist bir zihniyetle hâfızalara nasıl kazıdığının tarihsel bir belgesidir. Benzerleri de, biliyorsunuz daha çok yakın geçmişte üretilmiştir.

Bir de böyle bir okulda ateist olduğunu açıklamakta hiçbir sakınca görmeyen bir Türkçe ve edebiyat öğretmenimiz ve bir iki de fen dersleri hocamız vardı. Türkçe ve edebiyat öğretmenimiz bazen derse akşamdan kalma hali ile gelirdi ve ağzı içki kokardı. Sınıfta sıralar arasında dolaşırken konuştukça biz bu kokuyu hissederdik. Çok sert biriydi, yüzü hiç gülmediği için lakabı aramızda "turşu" idi. Ama harika ders işlerdi. O da Gazi Terbiye Türkçe ve Edebiyat Bölümü mezunuydu. Ben onun derslerinden çok şey öğrendiğimi söylemeliyim. Bende edebiyat zevkinin uyanıp gelişmesinde, bir fikri yazılı metin olarak ifade etme becerisini kazanmamda onun rolü çok büyüktür. Zaten sınıfın yaşça en küçüklerinden, çalışkan, meraklı bir öğrencisi olduğum için beni de çok severdi. Hatta bizzat babamın anlattığına göre dükkânımıza kadar gidip beni İmam-Hatip okulundan alarak liseye kaydettirmesi için kendisine ricada bulunmuş.

İmam-Hatip okulu olduğu için, bunların dışında bir de meslek dersleri öğretmenlerimiz vardı: Kur'ân-ı Kerim, Siyer (Peygamber'in hayatı), Akaid (İslam inançları), Din Dersi, Arapça, Hadis, Tefsir, Fıkıh, Kelam, İslam Tarihi gibi derslere onlar girerdi. Birkaçı eski Osmanlı bakıyesi insanlardı ve tabiatıyla öğretmenlik formasyonu almış profesyoneller değillerdi. Bu yüzden bazı derslerde bazı öğrencilerle problem yaşadıklarını, ara sıra dayağa başvurduklarını bilirim. Ama Matematik, Coğrafya, Yurt Bilgisi, Fizik, Kimya, Biyoloji, Jeoloji, Astronomi, Felsefe, Sosyoloji, Psikoloji derslerine giren öğretmenlerimiz böyle değillerdi. Onlar içinde de bizleri seven, ilgilenen değerli ve güzel ders anlatan öğretmenlerimiz vardı.

Meslek dersleri öğretmenlerimizin arasında müftü, vâiz, cami imam hatibi, Kur'ân kursu hocaları vardı. Mesela, Kur'ân kursu hocası Kur'ân-ı Kerim ve Din dersine geliyordu. İlk yıllarda Arapça hocamız, daha önce de adını zikrettiğim Şeyhzâde diye tanınan, sufî çevrelerde çok iyi bilinen ve büyük saygı duyulan Ahmet Şevki Ergin'di. Arapçanın yanı sıra, Siyer ve Ahlak derslerimize de gelirdi. Son derece yumuşak bir sesle, halim selim, güler yüzlü bir eda ile tatlı tatlı Hz. Peygamber'in hayatını anlatırdı. Onun derslerine bayılırdık. 1960'tan sonra ise, Ankara İlahiyat Fakültesi'nden yeni mezun olmuş genç stajyer öğretmenler bazı meslek derslerine girdiler.

Sizin anlayacağınız, bu okullar yeni açıldığı için öğretmenler derlemeydi. Ortaokul ve liselerdeki fen derslerinin aynısının İmam-Hatip okullarında da okutulduğunu söylemiştim. Nitekim aynı öğretmenler bize de geliyorlardı. Gelmeyi kabul etmeyen mesela fizik, kimya, biyoloji vs. gibi derslerin hocalarının yerine dersler boş geçmesin diye ilkokul öğretmenleri bile alınmıştı.

İmam-Hatip okullarında yabancı dil dersleri de vardı herhalde, değil mi?

Evet. Bazı İmam-Hatiplerde İngilizce, bazılarında Fransızca vardı, bazılarında da Almanca varmış. Bizim yabancı dilimiz Fransızcaydı. Hatırladıkça bazen kendi kendime gülüyorum. Çünkü Fransızca dersleri bir komediydi, profesyonel hocası yoktu. Bir ay bir avukat gelir, o gider bir iki hafta boş geçer, sonra biraz fakültede Fransızca okumuş biri gelir. Bir başka ay bir hâkimin hanımı gelir, biraz sözüm ona o da ders verir, gider. Bu yüzden de doğru dürüst Fransızca görmedik açıkçası. Daha doğrusu hiç görmedik sayabilirsiniz.

Günümüzdeki İmam-Hatip Okulları son dönemde hem fazlaca siyasi hem de eğitim metodu bakımından yetersiz olmakla eleştirildi, malumunuz. Bu da söz konusu okulların spekülasyonlara konu olmasına neden oldu. Bazen yasaklandı, zaman

zaman müfredatına müdahale edildi. Şimdi tekrar açıldı. Bu okullardan mezun olan öğrenciler üniversiteye girişte katsayı problemi ile karşı karşıya bırakıldılar.

İlk olarak şu hususun iyi bilinmesi lazım: İmam-Hatip okulları ilk başta Türkiye'nin din hizmetlerine katkı sağlayabilecek kadroları yetiştirmek amacıyla açılmıştır. Ama dediğim gibi gerek şehirli gerekse köylü ailelerin büyük bir kısmı çocuklarını oraya bu maksatla değil, sadece İslamiyet'i öğrensinler diye verdiler. O zamanki hocalar bu sebeple dersleri çok sıkı tuttular, çok ciddiye aldılar. Çünkü geleceğin büyük âlimlerinin buralardan yetişeceğini, unutulmaya yüz tutmuş İslam gelenek ve kültürünü bu okullardan yetişenlerin yaşatacağını düşünüyorlardı. Bu yüzden öğrencileri takip ettiler, hal ve hareketleriyle, disiplinleriyle yakından ilgilendiler. Yozgat'taki yaşlı muhafazakâr dindar nesil bize karşı büyük bir sevgi gösteriyordu. Bize geleceklerini kurtaracak insanlar gözüyle bakıyorlardı. Sokaktan geçerken severler, harçlık verirler, teşvik ederler, yüzlerimizden öperlerdi. Tek Parti döneminde yaşadıklarını hatırlayarak kendi hayal dünyalarında bize İslam'ın geleceğini kurtaracak nesiller olarak bakıyorlardı. Dolayısıyla bizim üzerimizde onların da gizli bir uzaktan kontrol mekanizması kurduklarını hep hissetmişizdir. Davranışlarımıza dikkat ederdik. Rastgele davranmak, şımarmak, saygısız hareket etmek bizim için olacak şey değildi. Kısacası bu okullar kısa zamanda din görevlisi yetiştirmesi gereken okullar olmaktan kendiliğinden çıkarak bir çeşit İslam kolejlerine dönüştüler. Bu okulların bu dönüşümü iyi gözlemlenip anlaşılmadı. Siyasi muhalefet bu okulları hep ilk kuruluş amaçlarına göre değerlendirdi, sözünü ettiğim dönüşümün niçin, nasıl olduğunu görmek istemedi. Aynı hatayı basın da bilerek veya bilmeyerek işledi. Bu dönüşümün sosyolojik olarak sebebi araştırılmadı, hep ideolojik olarak bakıldı.

Toplumun size yüklediği sorumluluğun bilincindeydiniz yani...

Evet, bu doğru... Bizden beklenenleri biliyorduk; çünkü gerek ailelerimiz, gerek meslek dersleri öğretmenlerimiz, gerekse çevre-

Yozgat İmam-Hatip Okulu öğretmenleri, 1959

mizdeki insanlardan sürekli telkin ve teşvikler alıyorduk. Dediğim gibi bu aynı zamanda bize bir çeşit genel kontrol altında olduğumuzu da hatırlatıyordu. O yüzden davranışlarımıza olabildiğince dikkat etmeye çalışırdık. Tabii, bizden dinî kurallara yüzde yüz riayet etmemiz beklenirdi. Beş vakit namaza, oruca savsaklamadan devam vs. Bu bakımdan o zamanki İmam-Hatip okullarında çok sıkı bir eğitim ve denetim uygulanırdı. İbadetler konusunda ihmaller olduğunda bu konuda öğretmenlerden, aileden, çevreden bazen tatlı sert uyarılar alırdık. Meslek dersleri öğretmenlerimizin çoğunun pedagojik formasyonu olmadığını söylemiştim. Ama nasıl bir sorumluluk duygusuyla görev yaptıklarını çok iyi biliyorlardı. Bizi de o duyguya göre nasıl yetiştireceklerini biliyorlardı ve çok hevesliydiler.

Peki size göre İmam-Hatiplerin sorumluluğu ne olmalıydı? Siz de o dönemdeki öğretmenleriniz gibi mi düşünüyorsunuz?

Öğretmenlerimizden de vatanına milletine faydalı, kültürüne inancına bağlı insanlar yetiştirsinler, çocuklara bu terbiye versinler beklentisi vardı. O yüzden onların üzerinde de bir çeşit manevi dış baskı ve kontrol vardı. Mesela babam namaz konusunda çok titizdi. Benim namaz kılıp kılmadığımı mutlaka kontrol ederdi. Bazen

camiye gittim mi gitmedim mi diye sorguya çekerdi. Mesela yazın yatsı namazını kılmadan mı yattım, kılıp mı yattım, kontrol ederdi.

Şimdiki İmam-Hatip okullarına gelince, özellikle 1970'lerden itibaren Türkiye'deki ideolojik savrulmalardan sonra, bizim zamanımızdaki ciddiyetin pek kalmadığını, hocaların, öğrencilerin çoğunun bizim zamanımızdaki idealleri bizim kadar taşımadıklarını söyleyebilirim. Tabii 1970 sonrası İmam-Hatip okullarındaki öğretmen profili de öğrenci profili de değişti. Her ne kadar meslek dersleri öğretmenleri artık derleme değil, doğrudan Yüksek İslam Enstitülerinden ve İlahiyat Fakültelerinden mezun olanlar olsa da, eski idealist atmosferi sürdüremediler diye düşünüyorum. Onların içinde de şüphesiz çok başarılı akademik kariyer yapanlar oldu. Hayrettin Karaman, Bekir Topaloğlu, Mehmet Yaşar Kandemir ve benzerleri gibi şimdi bazıları meşhur ilahiyatçı olan şahsiyetler, önceleri İmam-Hatip okullarında öğretmenlik yaptılar. Fakat Türkiye geneline göre onlar azınlıktaydı. Bizim zamanımızdaki bazı meslek dersleri öğretmenlerimizin ayrıcalığı, Osmanlı kültürünün son zamanlarını da idrak etmiş olmalarıydı. İşte bu yüzden ben o ilk dönemde okuduğum için kendimi şanslı addediyorum.

Yani günümüzde bazı kesimlerce anlaşıldığı gibi İmam-Hatip okullarının bir kutuplaşma ve ayrışma mekânı olarak algılanmaması gerekir...

Ne yazık ki bu, bizim belli kesimlerimizde oluşan yanlış ve haksız bir yargıdır. Bazen bu okulları iyi tanımamaktan, bazen de peşin hükümlü ve ideolojik yaklaşımlardan ileri gelen bir düşünce. Bugün İmam-Hatip okullarından mezun olan binlerce öğrencinin blok halinde şu partili veya bu partili olduğunu söyleyemezsiniz. Böyle bir şey yok. Mesela benim arkadaşlarım arasında çok değişik tercihleri olanlar var. Elbette her kesimde olduğu gibi bu okullarda okuyanlar arasında da bazı marjinal kişiler olabilir, vardır. Ama bunu genellemek bana göre yanlıştır. Daha önce de söylediğim gibi bizim okulumuzda ateist öğretmenimiz bile vardı ve hiç problem olmadı.

İmam-Hatip okulunda ateist hoca! Bu inancını derslere de yansıtıyor muydu? Tartışma ortamı olur muydu?

Bu öğretmenimizin sınıfta inancını yansıttığını, tartışma yarattığını hiç hatırlamıyorum. Sanki bundan özellikle kaçınırdı. Ama biz onun durumunu bilirdik, zaten kendisi de bazen üstü kapalı hissettirirdi. Buna rağmen severdik de. Çünkü fakir öğrencilerle ilgilendiğini, onlara gizliden yardım ettiğini duyuyorduk. Ramazan ve Kurban bayramlarında diğer öğretmenlerimiz gibi onu da ziyaret eder, elini öperdik. Sınıftaki o sert, yüzü gülmeyen Hoca bize gülümser, ikramlarda bulunurdu. Vefat eden yukarı sınıftan fakir bir ağabeyimizin cenazesinin defni sırasında mezarı yakınında hıçkırarak ağladığını gözümle gördüm.

Tartışmaya gelince bazen öğretmenler odasında kendi aralarında hafif tartışmalar olurmuş. Ama son derece centilmence olurmuş bu tartışmalar. Zaten bunlar bize hiçbir zaman yansıtılmazdı. Orada kendi aralarında kalırdı. Sözünü ettiğim "turşu" lakaplı bu ateist edebiyat öğretmenimizin bizi mezun edip emekli olduktan sonra Ankara'ya taşındığını, tamamen kanaatini değiştirdiğini, inançlı bir insan olduğunu onu Cebeci Camii'nde namaz kılarken birkaç defa gören bir sınıf arkadaşım anlatmıştı. Buna hem şaşırmış, hem de memnun olmuştum.

Size İmam-Hatip okullarının nasıl bir psikoloji içinde varlıklarını sürdürdüklerini göstermesi bakımından bizzat yaşadığım, eski tabirle "ibret-âmîz" bir hadiseyi anlatayım. Şimdi yılını tam hatırlamıyorum, ama 1958 veya 1959 yıllarından birisinin 10 Kasım günüydü. Okulun bahçesinde Atatürk büstü önünde mutat tören yapıldı. Konuşmalar tamamlandıktan, şiirler okunduktan sonra sınıflara girilip derslere devam edildi, fakat bizim o saatteki dersimizin öğretmeni o gün gelmemişti. Biz bahçede oynuyorduk. Büst içeri alınmamış, bahçede bayrağa sarılı, çiçekler ve çam dallarıyla süslenmiş bir kaidenin üstünde duruyordu. Ders boş olduğu için ben ve bir arkadaşım bahçede kovalamaca oynamaya başladık. O sırada nasıl olduysa, büstün kaidesine çarpmışız. Hangimizin

çarptığını hatırlamıyorum. Çocuğuz. Büst düştü, kırıldı. Sesi içeriden duyan müdür hışımla bahçeye geldi. "Kim kırdı bunu?" diye öfkeyle bağırdı. Her ne kadar biz kırmadık desek de inanılacak gibi değildi, çünkü iş ortadaydı ve bahçede bizden başka kimse yoktu. Kendimizi savunmaya çalıştık, ama tabii nafile. Müdür bizi odasına götürdü, tekme tokat bir girişti ki, sormayın. Daha sonra anladık ki, müdür bey büstün kırılmış olmasından ziyade, büstün kırılmış olmasının duyulmasından korktuğu için kızmış. Sebebi de şu: 1950'li yıllarda Kuzey Afrika kökenli Ticanî Tarikatı'nın Ankara'daki şeyhi meşhur Pilavoğlu hareketi vardı. Başta Pilavoğlu olmak üzere hareketin mensupları kendilerince inkılaplara bir tepki olarak Atatürk büstlerini kaldırmayı, kırıp parçalamayı âdet haline getirmişlerdi. Bizim müdür de mesela *Hürriyet* gazetesinde "Yozgat İmam-Hatip Okulu'nda Atatürk büstüne saldırı: Öğrenciler 10 Kasım günü Atatürk'ün büstünü kırdılar!" diye bir haber çıkar da, hem okul hem kendisi şaibe altında kalır endişesiyle, öylesine aşırı bir tepki vermiş. Adamcağız sorumlu kişi olarak çok haklı idi tabii ki.

İşte böyle bir maceramız da oldu. Bu memleket ne günlerin içinden bugüne geldi! Bizde ve Fransızlarda da meşhur bir atasözünü hatırlattı bu bana, "Yaşayan görür" yani "Verra bien qui vivra".

Sonra meselenin aslı anlaşılmıştır herhalde...

Tabii. Nitekim babam geldi, büstün parasını ödedi. Olay duyulmadan Ankara'dan yeni bir büst satın alınıp getirilip yerine konuldu. Bizim de kasıtlı olarak büstü kırmadığımız anlaşıldığı için herhangi bir ceza almadık almasına ama sadece yediğimiz o tokat ve tekmeler, bir de hiç unutmadığım, hatırladıkça gülsem mi ağlasam mı karar veremediğim bu hatıra yanımıza kâr kaldı.

Yeniden öğrenim hayatınıza dönecek olursak, İmam-Hatip okulundayken okul harici yani dışarıdan takviye dersler aldığınız hocalarınızın varlığından söz ettiniz. Kimlerdi bu hocalar? Bir de bu tür eğitim yaygın mıydı?

Taha Akyol'u ve beni babalarımız her yaz tatilinde Kur'ân kursuna gönderiyordu. Babası Taha'nın Kur'ân ve dinî bilgiler öğrenmesini çok istiyordu. Ben de İmam-Hatip okulunda aldığım dersleri takviye etmek için gidiyordum. Kur'ân kursundaki öğretmenlerimizden birisi, aynı zamanda İmam-Hatip okulunda da hem Kur'ân-ı Kerim, hem din dersleri öğretmenimiz olan, Yozgat Cami-i Kebir'i (Çapanoğlu Camii) baş imam ve hatibi Hâfız Fazlı Lekesiz'di. Kendisi sonradan kayınpederim oldu. Çok muhterem bir zattır. Kurrâdandır, fevkalade güzel bir sesi ve tavrı vardır, musikiden anlar. Klasik Osmanlı Kur'ân tilavet geleneğini yıllarca sürdürmüştür ve ne yazık ki Türkiye'de, hacca gidip gelen imamlarımızın bilinçsiz bir şekilde taklit ettikleri Arap okuyuşuna alanı terk eden Osmanlı kıraat geleneğinin son temsilcilerindendir. Kendisi zaten tahsiline 1946'dan itibaren İstanbul'da Nuruosmaniye Camii'nde başlamış ve orada tamamlamış. İstanbul'un ünlü kurrâsından Hâfız Fahri Kiğılı ve Hâfız Hasan Akkuş Bey'in talebesidir ve onlardan icazet almıştır.

İşte her yaz tatilinde onun da aralarında bulunduğu hocalardan Kur'ân talimi öğrenirdik. Ufak tefek de ezberler yapardık. Onun dışında ben yine bütün yaz boyunca Müftü Hafız Haşmet Efendi'den ve yardımcısı Müsevvit Halil İpek Hoca'dan Arapça ve Fıkıh dersleri de alırdım. Bu dersleri bazen Taha'ların evinin bitişiğindeki "Fetvahane" diye anılan sarı kesme taş müftülük binasında müftü efendinin makamında okurduk, bazen de ikindi namazından sonra Cami-i Kebir'de ders yapardık. Her ikisi de –Allah rahmet eylesin- çok esprili, çok hoş insanlardı, dersler hiç sıkıcı geçmezdi. Bu arada zaman zaman da hatıralarını anlatırlardı. Benimle beraber birkaç din görevlisinin derslere devam ettiğini de hatırlıyorum. Bu derslerden gerçekten çok yararlandığımı söyleyeyim. İmam-Hatip yıllarımda, mezun oluncaya kadar bu eski medrese usulü derslere devam ettim.

Kitap okuma aşkınız eksiksiz devam ediyor tabii bu dönemde de...

Evet. Tarih okumalarım devam ediyordu. Bilhassa Ömer Seyfettin'in hikâyelerine çok merak salmıştım o dönemde. Daha önce de sözünü ettiğim "turşu" lakaplı Yusuf Akın ismindeki Türkçe ve edebiyat öğretmenimiz, sınıfa Reşat Nuri'den, Hüseyin Rahmi'den, Yakup Kadri'den romanlar getirir, bunlardan seçtiği pasajları sınıftan herhangi birimize yüksek sesle okutur, bu metin üzerine tartışmalar yaptırırdı. Ömer Seyfettin'in hikâyelerini ben ilk defa İmam-Hatip okulunun orta kısmına devam ederken bu öğretmenimiz vasıtasıyla tanıdım. Bunların dışında Feridun Fazıl Tülbentçi'nin, Nihal Atsız'ın, Abdullah Ziya Kozanoğlu'nun romanlarını okudum. Kerime Nadir'in romanlarını, hatta Murat Sertoğlu'nun efe romanlarını okudum.

Efe merakı hâlâ devam ediyor tabii..

Çok severdim efe romanlarını. Çakırcalı Mehmet Efe, Yörük Ali Efe vs. Ama aynı zamanda Batı (Fransız, İngiliz) ve Rus klasiklerini de çok zevkle okuyordum. Victor Hugo'nun, Goethe'nin, baba- oğul Alexandre Dumas'ların, Jules Verne'in, Tolstoy'un, Dostoyevski'nin, Ernest Hemingway'in hayranıydım. Bunları İmam-Hatip okulu yıllarımda okudum. Leon Cahun'un, Harold Lamb'ın Türk tarihiyle ilgili romanlarını da bu sıralarda okumuştum. Bunların önemli bir kısmını Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları'ndaki çevirilerden takip ettim. Varlık Yayınları'ndan kısaltılmış versiyonlar halinde yayımlanan Amerikan ve İngiliz klasiklerinden *Tom Amca'nın Kulübesi, Hucklebery Finn, Jane Eyre, Oliver Twist* de o yaşlarda en sevdiğim romanlardandı. Hiçbir zorlama, tavsiye olmadan, kendi merakımdan okudum bunları. Ödev olarak okuduklarım da vardır. Mesela Daniel Defoe'nun *Robinson Crusoe*'sunu öğretmen özet çıkarmak üzere ödev vermişti. Goethe'nin Milli Eğitim Bakanlığı yayınlarından çıkan dört kitabını, yine ödev olarak özet çıkarmak için okudum. Çok hoşuma gitmişti bunlar. Bambaşka, tanımadığım bir dünya seriyorlardı gözümün önüne.

Din, dil, cins ayrımı yapmadan insanlara karşı mukayeseli bir bakış açısı kazanmamızı da sağlıyor...

Bu çok doğru, size katılıyorum. Bu romanlarda benim dikkatimi öncelikle kurgu ve anlatılan olaylardaki bilhassa insan davranışları çekiyordu. O romanların kahramanları bizdekilerden çok farklıydı. Davranışları, ilişkileri, konuşma tarzları bizim çevremizdekilere hiç benzemediği için olsa gerek, beni çok etkiliyordu. Jules Verne'in romanlarının büyük bir kısmını, Ferit Namık Hansoy'un tercümelerinden okumuştum. Onun Türkçesi çok güzeldir. Baba Alexandre Dumas'nın *Monte Kristo* ve *Üç Silahşörler* adlı macera romanları ile Victor Hugo'nun o kaç ciltlik *Sefiller*'i beni çok etkilemişti. Hızımı alamadım, o romanları peş peşe ikişer üçer defa hatmettim. Sinemada bazılarının filmlerini de zevkle seyrettim. Sonra polisiye romanları da çok severdim. Mesela o 1 liralık küçük boy Mike Hammer, Arsen Lupen, hatta Nat Pinkerton romanlarını yutarcasına okurdum.

Bu arada asıl şunu söylemeyi unuttum: İmam Hatip'in lise kısmındayken babam bana İstanbul'dan İskit Yayınevi'nin çıkardığı dört ciltlik *Mufassal Osmanlı Tarihi* ile Ankara'da Kardeşler Kitabevi'nden satın aldığı Ahmet Cevdet Paşa'nın dört ciltlik *Kısas-ı Enbiya*'sını getirmişti. *Mufassal Osmanlı Tarihi*'nin sonra iki cildi daha çıktı ve altı ciltte tamamlandı, biliyorsunuz. Ben lise kısmı tarih derslerine bu kitaptan hazırlanarak giderdim. Eğer sağsa Allah ömür versin, ölmüşse rahmet eylesin, Ünal Çakır isimli genç bir edebiyat hocamız vardı. Derste okuduklarımdan yararlandığımı görmek onun çok hoşuna giderdi. O beni tarih tahsili yapmaya teşvik eden ilk hocamdı. Son sınıftayken bana bir gün dedi ki, "Bak, sen bu kitapları okuyup geliyorsun, burada anlatıyorsun, bu çok güzel. Belli ki tarihe meraklısın. Okulunu bitirdikten sonra dışarıdan lise imtihanlarına gir, mutlak surette ya Dil-Tarih Coğrafya'ya yahut İstanbul Üniversitesi'ne kaydol." Dediğini yaptım. Eğer yaşıyorsa ve bir şekilde benden haberi varsa herhalde çok seviniyor olmalıdır.

Tarih merakınızı çok iyi sezmiş...

Evet. Ama işin ilginç tarafı edebiyat öğretmenimiz bu kadar ilgili iken, aksine, tarih öğretmenimiz de bir o kadar ilgisizdi. Beşinci sınıfta Tarih öğretmenimiz Harun Çağlayan adında birisiydi. Hem tarih hem de coğrafya derslerimize gelirdi. Ben o sıralarda Ömer Seyfettin'i taklit etmeye çalışarak beş- altı tane hikâye yazdım. Sait Faik'i de çok beğendiğim için onu taklit etmeye çalışarak birkaç hikâye daha yazdım. Tabii bunlar çok acemice şeylerdi hiç şüphesiz, ama yazmak beni mutlu ediyordu. Lise 2. ve 3. sınıfta iken iki tane de roman yazdım ve bazı sahnelerini resimledim. Birisi Yıldırım Bayezid ve Timur'u, öbürü de Genç Osman'ı konu alıyordu. Bunun dışında Reşat Ekrem Koçu'nun *Osmanlı Padişahları* kitabını taklit ederek, padişah portrelerini de oradan buradan bakarak kendim çizmek suretiyle –çünkü iyi resim yaparım, hâlâ da yaparım- Osmanlı padişahlarının hayat hikâyelerini birkaç kitap ve ansiklopediden derleyip sarı sayfalı bir matematik defterine yazdım. Bunu tarih hocama gösterdim. Tarih hocamız sayfaları şöyle bir karıştırdı, hepsi o kadar. Ama hiç ilgilenmedi. Doğrusu ben bir ilgi ve "aferin" bekledim, ama onun ilgisizliği karşısında da canım sıkıldı tabii.

Ne oldu bu hikâyeler, romanlar? Hâlâ saklıyor musunuz?

Hayır. Maalesef değişik zamanlarda evden eve taşınmalarımız sırasında, annem bazı şeyler arasında onları da ya kaybetmiş, ya da daha büyük bir ihtimalle taşınırken, "Bunlar lazım olmaz boşuna kalabalık etmesinler" diye önemsemeyip yakmış. Tabii sadece sözüm ona hikâyelerim ve romanlarım değil, derlediğim masal defterleri de o arada gitmiş. İşi anladığım zaman anneme çok kızmışımdır, ama nafile tabii. Fakat zaten öyle matah şeyler değildi, taklit işte sonunda.

Yıldırım Bayezid ve Genç Osman romanlarınızdaki kurgularınız nasıldı ana hatlarıyla, size mi aitti?

Bana aitti, ama Feridun Fazıl Tülbentçi rengi çok hâkimdi. O zamana kadar yazılmış bir Genç Osman romanı yoktu. *Mufassal*

Osmanlı Tarihi'ni okurken bu genç padişahın trajedisi beni çok etkilediği için ona dair bir roman yazmaya karar vermiştim. Daha sonra da kitaptaki hikâyesini temel alıp biraz da hayalimde süsleyerek yazmıştım romanı. Ama dediğim gibi bunlar acemice ve çocukça şeylerdi. İlginçtir ve gariptir, yanılmıyorsam bu trajedinin romanı hâlâ yazılmamıştır. Sebebini hep merak ederim. Oysa son yıllarda bir birçok tarihsel roman yazıldı, kendini buna vakfeden yazarlarımız var. Yoksa bana mı bırakıyorlar bu işi (!)

Genç Osman'ın hayatından etkilenmemek mümkün değil gerçekten. Beni de en fazla etkileyen tarihî hadiselerden birisidir. Hep vicdanım sızlar, bir ona, bir de Kanunî'nin oğlu Şehzâde Mustafa'ya...

Şehzâde Mustafa da öyle, vicdanın sızlamaması elde değil. Her ne kadar ikisinin de sonu feci bir ölümle noktalansa da iki olay arasında çok fark var. Şehzâde Mustafa olayında tahtta babası Kanunî Sultan Süleyman gibi biri var ve şehzâdesi haklı haksız tahtı ele geçirmek için kışkırtılmış ve sonunda bunu canıyla ödemiş. Genç Osman ise bizzat tahttaki Osmanlı sultanıdır. On sekiz yaşında gencecik bir delikanlıdır. Birtakım yenilikler düşünmekte, düşündüklerini açıkça etrafındakilere söyleme gafletinde bulunmaktadır. İyi niyetli ama tecrübesizdir. İktidarın bir "kurtlar sofrası" olduğunu idrak edememiştir. Ayrıca etrafında itimat edebileceği kimseler de yoktur. Herkes kendi ikbalinin, çıkarının peşine düşmüştür. Sonuç malum: Yeniçerilerin kaba ve hoyrat davranışları, hakaretleri altında Yedikule zindanlarında hayatı trajik bir biçimde sona erdirilir. Bunu konu edinen bir ecnebi yazarın Türkçeye de çevrilen kitabının dışında, bırakınız romanı, doğru dürüst bir monografi de yoktur yanılmıyorsam.

Kısacası, bu şekilde benim yazma tecrübelerim oldu. Bu arada hüsnü hatta da heves ettim. Kur'ân-ı Kerim ve Din Dersi Hocamız Fazlı Lekesiz Bey hem Latin harflerini hem de eski harfleri çok güzel yazardı. Derste bize okutacağı sureleri önce tahtaya o çok güzel yazısıyla yazardı. Türkçe ve Edebiyat Hocamız Yusuf Akın

da Fransız stili çok güzel elyazısı yazardı. Ben de onları taklit ederek yazımı güzelleştirmeye çalışırdım. Bu iki öğretmenim bende güzel yazı yazma hevesini uyandırmıştır.

Lisede başka hobileriniz var mıydı?

Spor, yani atletizm ve bilhassa vücut geliştirme. O devirde biz gençler arasında Tarzan filmleriyle İtalyan Herkül, Masist filmleri çok revaçtaydı. Steve Reeves, Gordon Scott, Brad Harris gibi bodyci Amerikalı aktörler vardı. Ama bunlar İtalya'da Cinecitta'da film çeviriyorlardı. Türkiye'de bu filmleri seyreden benim gibi kasaba gençleri o zamanlar bu filmlerin etkisiyle vücut geliştirmeye merak salmışlardı, tabii ben de... Yozgat'ta vücut çalışan benim gibi on altı on yedi yaşlarında üç dört delikanlı daha vardı. Bunu söylüyorum ama nasıl çalışıyorduk bir bilseniz! Bugünkü gibi mükemmel kondisyon salonlarında bu işi yaptığımızı sanmayın. Herkes kendi evinde, ağırlıkları betondan dökerek kendimiz yapıyorduk. Ben üç dört yıl yaptım bu halterciliği. Jimnastik de yaptım. Ama futbola falan hiç hevesim olmadı. Bu sayede epey de güzel bir vücudum olmuştu. Hatta o devirde, üçgen vücutlu olmayanlara küçümseyerek baktığımı hatırlıyorum. Yüksek İslam'a gittiğimde orada samimi arkadaşım Turan Sevgili de benim gibi meraklıymış vücut geliştirmeye. O da benim gibi Steve Reeves ve Gordon Scott hayranıydı. Bu ikisi bizim ideal modellerimizdi. Bazı arkadaşlarımız vücut geliştirmenin insanı aptallaştırdığını düşünüyor ve bizi de küçümsüyorlardı, ama yanılıyorlardı tabii. Aksine, bugün çok şükür sağlıklı bir bedenimiz varsa, sanırım bunda yaptığımız bu sporun payı vardır. Çünkü sigara, içki vs. içmiyorsunuz ve beslenmenize dikkat ediyorsunuz.

Hayalinizdeki kahramanın özelliklerine sahip olmak için iyice konsantre olmuşsunuz anlaşılan...

Evet, çocukluk işte. İmam-Hatip okulunda Türk Sanat Müziği'ne de çok ilgi duyardım. Hem iyi bir dinleyiciydim, hem de taklit ederek söylemeye çalışırdım. Tenorlardan ziyade bariton sesleri

çok severdim. O zamanlarda radyoda en çok dinlediğim, merhum Ekrem Güyer ile kardeşi Nevzat Güyer idi. İkisinin de bas bariton, çok yumuşak, kadife gibi sesleri ve hoş bir tavırları vardı. Bundan bir on yıl kadar önce, emekliliğini geçirdiği İzmir'de iken Nevzat Güyer'e bir mektup yazmıştım. Bana yaşadığı çevreyi ve radyoyu anlatan belgesel gibi çok güzel bir mektupla cevap yazdı ki hâlâ saklarım. Nevzat Güyer çok popüler değildi, çünkü gazino sanatçısı değildi. Ankara Radyosu'ndan alınmış bantları vardır bende. İşte onları dinleye dinleye o gençlik yıllarımda bende Türk Sanat Müziği'ne karşı bir merak uyandı. 1960'larda yine çok severek dinlediğim Yaşar Özel ortaya çıktı. Onun sesi ve tavrı da çok güzeldir, ama o daha çok modern, fantezi tarzındaki şarkıları seslendiriyor son zamanlarda.

Şimdilerde Türk Sanat Müziği programları, o muhteşem fasıllar, koro ve solo konserler artık ne yazık ki televizyonlarda pek yer almıyor. Bugünkü gençler de bu konserleri televizyonlarda seyredip dinleme imkânından yoksun ve kulakları çocukluktan beri alışmadığı için bu nefis musikiye yabancılaştılar. Tesadüfen dinleseler de tat almıyorlar. Bu hazin kültür erozyonunun bir sonucudur bence. Sanırım bu musiki birkaç sanatçının ve benim neslim gibi meraklı dinleyicileriyle birlikte bir müddet sonra tarih olacak. Üniversite koroları ve bazı şehir ve kasabalardaki amatör çalışmalar ve konserler yeterli olmuyor.

İmam-Hatip okulunda dinî musiki de öğreniyorduk. O vesileyle 1960'lı yıllarda merhum Kâni Karaca'yı keşfettim, onun hayranıydım. O zamanlar Çarşamba günleri saat 20.00'de İstanbul Radyosu'nda Ruşen Kam yönetiminde 20 dakikalık klasik musiki programı olurdu. Ben o programın tiryakisi oldum. Kâni Karaca o zamanlar gençti ve sesi harikaydı. Onu dinlemek çok hoşuma giderdi. Hâlâ da hayranıyımdır. Türkiye'de klasik ve dinî musikide onun üstüne bir ses ve tavır tanımıyorum. Benim kayınpederim de ses ve tavır olarak ondan geri değildir, ama o popüler olmamıştır ve bundan da kaçar zaten. Zira Yozgat'ta görev yapmıştır. Eğer

İstanbul'da olsaydı, şöhret olacağına eminim. 1986-1989 senelerinde Ankara'da Kocatepe Camii'nde Ramazan'da ikindi namazından önce diğer hâfızlarla beraber mukabele okurdu. Onun okuduğu saatte cami hıncahınç dolardı. Bugün öyle değil.

Yüksek İslam'da iken 1969'da arkadaşım Turan Sevgili ile birlikte İstanbul'da bir ara Beyoğlu Musiki Cemiyeti'nde Teoman Önaldı'nın, Milli Türk Talebe Birliği'nde rahmetli Arif Sami Toker'in derslerine devam ettik. Fakat uzun sürmedi. Çünkü anladım ki, musiki yoğun bir çalışma istiyor. Benim gönlüm ise tarihteydi. O yüzden devam etmedim.

Yüksek İslam'da iken Kâni Karaca'nın hocası rahmetli Ali Üsküdarlı, 80'ine yakın olduğu halde Kur'ân-ı Kerim dersimize gelirdi. Çok muhterem, kalite sahibi, Osmanlı bakıyesi bir zat idi. Gençliğinde Yıldız Sarayı'nda Sultan Abdülhamid'e imamlık bile yapmış. Derste önce kendisi okur, sonra sırayla bizleri okutur, gerek nağmelerde, makamlarda, gerekse tilavetimizdeki yanlışlarımızı düzeltirdi. Bir dersinde beni de okuttu. Okuduktan sonra o güzel İstanbul şivesiyle "Sen kimden talim ettin bakiyim?" dedi. Ben kayınpederimin adını verdim, fakat tanımadı tabii. Ama "Aferin, aferin, dedi, talimini beğendim". Yüksek İslam'da rahmetli Neyzen Halil Can da dinî musiki hocamızdı. Bana "Bak evladım, sen tatilde memleketine gitme, sana burada musiki meşk ettireyim" dedi. Ama ben dinlemedim tabii. Gönlüm musikide kariyer yapmakta değildi çünkü.

Halk Müziği ile aranız nasıldı?

Halk müziğini sadece zevkle dinlerim. Özellikle eskiden Ankara Radyosu'nda merhum Muzaffer Sarısözen yönetiminde her akşam yayınlanan "Yurttan Sesler" programını hiç kaçırmazdım. Çünkü solo ve koro olarak çok güzel türküler seslendirilirdi. Halen de kaliteli olan türküleri severek dinlerim.

Ama asıl sizin sinema merakınız var değil mi?

Tabii. Her zaman var. Özellikle eski Hollywood tarihî filmleri, eski polisiyeler, II. Dünya Savaşı filmleri ve spagetti tarzında olmayan westernler. 1940'lı, 1950'li, 60'lı yıllarda çevrilen Amerikan westernleri. Gary Cooper, Henri Fonda, Glenn Ford, Stewart Granger, Charlton Heston, William Holden, Steve Mc. Quinn, Robert Mitchum, George Montgomery, Audy Murphy, Gregory Peck, Randolph Scott, James Stewart, Robert Taylor, John Wayne, Richard Widmark, en sevdiğim western aktörleridir. 1970'lerde başrollerini Clint Eastwood'un ve diğer Amerikalı aktörlerin oynadığı birkaçı hariç, İtalya ve İspanya'da çevrilen spagetti westernleri sevmem. Bana çok antipatik gelir.

YÜKSEK TAHSİL YILLARI, TAŞRADAN İSTANBUL'A: İSTANBUL YÜKSEK İSLAM ENSTİTÜSÜ'NDE (1963-1967)

Yozgat İmam-Hatip Okulu'ndan mezun olduktan sonra, İstanbul'da Yüksek İslam Enstitüsü'nde yüksek tahsil günleriniz başladı. Bu süreci biraz anlatır mısınız?

Bu süreç iki açıdan biraz zor oldu benim için. Birincisi, hiç alışık olmadığım yepyeni bir eğitim kurumunun hoca ve arkadaş ortamına uyum sağlayabilmek, ikincisi de o zamana kadar hiç ayrılmadığım ailemden ve Yozgat'tan ayrılmak. Açıkçası bu ikisi beni biraz ürkütmüştü. Hatta İstanbul'a gitmek üzere Yozgat'tan ilk ayrıldığım gün ağladığımı hatırlıyorum. O zaman henüz on yedi on sekiz yaşındaydım. Babam ve annem, kardeşlerim de ağlamışlardı. Çünkü ilk defa birbirimizden uzun süreli ayrılıyorduk. Her ne kadar toplu okul gezilerinde zaman zaman kısa süre Yozgat dışına çıkmış olsam da, ailemden ve yaşadığım çevremden uzun süre ayrı kalmaya alışık olmadığım için onlardan ayrılmak bana çok dokunmuştu.

Yozgat'tan İstanbul'a yolculuk bir anlamda taşradan büyük kente ilk adım anlamına geliyor...

Muhakkak bir anlamda öyle. Aslında İmam-Hatip okulu öğrencileri olarak lisedeki öğrencilerden bir grup ile birlikte 1957 yılında Konya'ya, 1959 yılında İstanbul'a birer haftalık geziler yapmıştık. O zaman İmam-Hatip orta kısmındaydım. 1959'da Yozgat'tan Yerköy'e otobüsle, oradan trenle üçüncü mevkide tahta banklar üzerinde saatlerce süren rahatsız bir yolculuktan sonra Haydarpaşa İstasyonu'na inmiştik. Sisli, puslu, iç karartıcı bir sabahtı. Denizi, vapurları ilk defa o zaman gördüm. Gerçi filmlerde hep görüyordum, ama bu farklıydı. 1963 yılı Eylül'üne rastlayan bu gidişimde ise İmam-Hatip mezunuydum, İstanbul'a Yüksek İslam Enstitüsü'nde okumak üzere uzun süreli gidiyordum.

1951'den itibaren mezunları din hizmetlerinde istihdam edilmek üzere açılan İmam-Hatip okullarının, dinî bilimler alanında yetersizliği anlaşılmış olmalı ki, din âlimi yetiştirmek maksadıyla 1959 yılında İstanbul'da adı Yüksek İslam Enstitüsü -ve o zamanki tanıtım broşürlerindeki Fransızca adıyla "Institut d'Etudes Supérieures Islamiques"- 4 yıllık bir yüksek tahsil kurumu olarak açılmış. Tanıtım broşüründe bu Fransızca ismi gören yabancı profesörler burasını İslami bilimler alanında yüksek seviyede araştırmalar yapılan bir kurum zannederlermiş. Bu da ironik bir durum. Üstelik bu "fakültemsi" okulun açılması için de o tarihlerde epeyce mücadele verilmiş. Ama binası yok. Düşünmüşler, sonuçta o zaman Fındıklı'daki Namık Kemal İlkokulu'nun iki katını tahsis etmişler.

Böylece İmam-Hatip okulunu bitirip de din hizmetlerinde görev almak istemeyenler için İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü bir yüksek tahsil kurumu olarak devreye sokulmuş oluyordu. Enstitüde gündüzlü ve yatılı olmak üzere iki grup öğrenci okuyordu. Ama her İmam-Hatip mezunu doğrudan doğruya bu Enstitü'ye öğrenci olamıyordu. Öğrenci olabilmek için de Kur'ân-ı Kerim, Tefsir, Hadis, Fıkıh ve Arapçadan giriş imtihanlarını kazanmak şarttı. İmtihanların sadece dinî bilim dallarından açılmış olması da burasının bu alanlarda iyi eğitim almış uzmanlar yetiştirmek

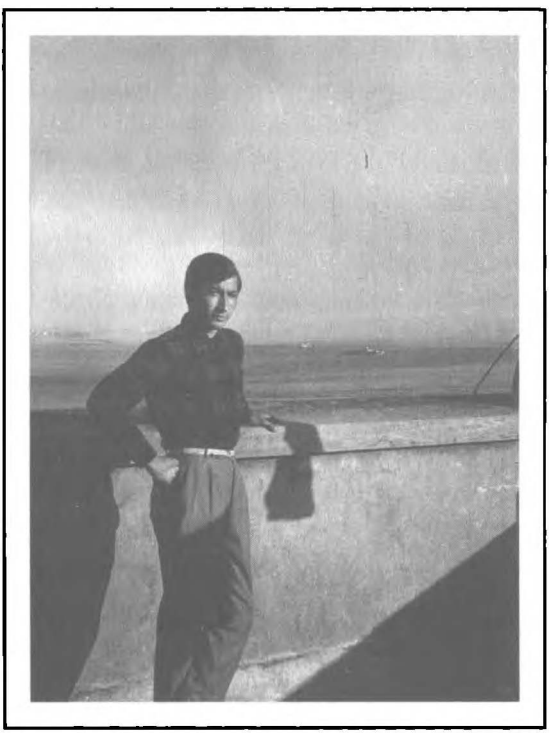
Türkiye Üniversiteleri Akademileri, Yüksek Okulları, Teknikler okulları öğrencilerine ait

KİMLİK KARTI

Üniversite Akademi veya Yüksek okulun
Adı : İ. İslâm Enstitüsü
Şubesi : A
Sömestr, Sınıf, No : III 401
Adı Soyadı : Ahmet Yaşar Ocak
Baba Adı : Hüseyin
Doğum yeri ve yılı : Yozgat 1945
Adresi : Yüksek İslâm Enstitüsü Fındıklı/İST.
İmzası :

Kış Dönemi	Yaz Dönemi
1965 1966	1965 1966

İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü kimlik kartı

İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü'nde öğrenciyken, 1965

İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü, Dolmabahçe Sarayı merdivenleri, arkada Süleyman Uludağ, 1964

amacını taşıdığını gösteriyordu. Bu imtihanlarda belli bir not barajının üstündekiler yatılı kısma girme imkânını elde ediyorlardı. Dolayısıyla bizi de imtihana tâbi tuttular. Ben o imtihanda barajın üstünde puan aldığım için yatılı kısma girmeye hak kazandım. Benimle birlikte Yozgat İmam-Hatip'inden mezun olan iki arkadaşım ise gündüzlü kısmını kazandılar. Lakin yatılı kısmın kontenjanı dolmadığı için onlar da daha sonra yatılı öğrenci oldular.

Yatılıda kalmaya başladığım zaman okul binasının o gri rengi bende bir ürperti uyandırmıştı. Hiç sevmemişimdir o binayı. Zeminler mozaikli gri beton. Kapılar, pencere çerçeveleri gri boyalı. Bende hep böyle bir soğukluk hissi uyandırmıştır. İlk kez taşradan çıkan bir gencin yalnızlık duygusuna bir de İstanbul sonbaharının kapalı, yağmurlu gri havasını eklediğinizde, bendeki ruh halini tahmin ediniz. Yapayalnızsınız, arkadaşlarınızdan henüz kimseyi tanımıyorsunuz. Bize tahsis edilen üst katta sobalı iki büyükçe sınıf ve iki yatakhane koğuşu vardı. Şahsi eşyamızı yerleştirdiğimiz gri renkli tahta dolaplarımız, birbiriyle bir köşede buluşan iki koridorda sıralanmıştı. Aşağıda bodrum katında birkaç duş kabini ve bir çamaşırhane vardı. Aynı şehirden, kasabadan, daha doğrusu aynı İmam-Hatip okulundan gelen hemşeriler birbiriyle sıkı

İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü son sınıf Şile gezisi, önde elini kaldıran Mustafa Öz, 1967

fıkı, her yerde, sınıflarda, yemekhanede, dışarı çıktıklarında hep beraberler. Normal olarak ilk başlarda diğerlerine karşı çekingen idiler. Çünkü hepimiz nasıl konuşacağımızı, nasıl davranacağımızı, konuştuğumuzda karşıdakinin nasıl tepki vereceğini bilmiyorduk.

Demek ki İstanbul'da soğuk başladı biraz, ama zamanla bu duygular değişmiş olmalı. Peki, nasıl buldunuz İstanbul'u? Etkiledi mi sizi belirli bir süre sonra?

Tabii zamanla yatılı öğrenciler olarak birbirimizi tanımaya başladık, birbirimize ısındık. Gündüzlü arkadaşlarımız da vardı. Çok samimi ve candan dostluklar kurduk. Biz birinci sınıfta sadece üç Yozgatlı idik, ama yukarı sınıflarda üç ağabeyimiz daha vardı. Kısacası hemen hemen her İmam-Hatip bulunan ilden, değişik yerel şiveler konuşan, farklı davranışları ve zevkleri olan öğrenciler idik. Çorumlular daha kalabalıktı. Ben daha çok onlarla yakınlık kurdum, çünkü kitap, musiki ve sinema konusunda zevklerimiz uyuşuyordu, hatta kullandığımız yerel kelimeler bile aynıydı.

İstanbul'un beni etkileyip etkilemediğine gelince, söylediğim gibi ilk başlardaki yalnızlık ve yabancılık duygusunun verdiği tedir-

ginlikle pek farkına varmadım, ama zaman geçtikçe İstanbul'u tanımak için can atmaya başladım. İlgimi ilk çeken yerler önce müzeler ve kütüphaneler oldu. Zaten aslında 1959'daki gezimiz sırasında şöyle böyle gördüğümüz müzeleri gezmeyi, kütüphaneleri görmeyi kafama koymuştum. Bu sebeple Osmanlı tarihinin bir hayranı olarak soluğu ilk önce Topkapı Sarayı Müzesi'nde aldım.

Oraya ilk gidişim de biraz komiktir. Ben İstanbul'un acemisi olarak semtleri tanımadığım, dolayısıyla hangi otobüsün hangi güzergâh üzerinden nereye gittiğini bilmediğim için, Topkapı Sarayı'na gittiğini zannedip alnındaki tabelada "Topkapı " yazan bir otobüse bindim. Sonra gidiyoruz, ilerledikçe bakıyorum ama etrafta Topkapı Sarayı'na benzeyen bir bina yok. Otobüsteki yaşlı bir bey benim acemiliğimi anlamış olacak ki, nereye gitmek istediğimi sordu. Ben de, "Topkapı Sarayı'na gideceğim" deyince, adamcağız, "Delikanlı, Topkapı Sarayı, Topkapı'da değil, sen geri dön, Topkapı Sarayı'na Sultanahmet'ten gidiliyor" dedi. Ben de hemen ilk durakta otobüsten inip adamın tarif ettiği şekilde Topkapı Sarayı'na gittim.

Topkapı Sarayı Müzesi'ne doğru dürüst bu ilk ziyaretim beni çok sardı. O günden sonra hemen hemen her hafta Pazar günleri oraya gitmeye başladım. Ama tek başına gidiyordum genellikle. Tuhaftır, hemşehrilerimin pek ilgisini çekmiyordu açıkçası. Bazılarına birkaç defa beraber gelmeleri için ısrar ettiysem de ilgi göstermediler. Onlar daha çok öylesine caddelerde gezmeyi veya İstanbul'daki hemşehrilerini ziyarete gitmeyi tercih ediyorlardı. Benimle müzeye gelmezlerdi.

Benzer bir durumu Fransa'da öğrenciyken Türk arkadaşlarla yaşadım. Ben hafta içi ya Ecole des Langues Orientales veya Bibliothèque Nationale kütüphanelerinde çalışıyordum.

Cumartesi ve Pazar günleri Michelin'in o meşhur yeşil renkli turistik Paris kılavuzunu alıp o müze senin, bu müze benim geziyordum. Türk arkadaşları ısrarla peşime takıp ziyaret etme ihtiyacını

duymadıkları o muhteşem müzeleri ben gezdirdim. 1991 yılında çok değerli Osmanlı tarihçisi Prof. Elizabeth Zachariadou'nun başında bulunduğu Institut for Mediterranean Studies'in Girit'te düzenlediği Uluslararası Osmanlı Beyliği Sempozyumu esnasında Türk meslektaşlara meşhur Knossos Sarayı'nı gezmeyi teklif ettim, gelmediler. Teklifimi Prof. Irène Beldiceanu kabul etti ve ikimiz gittik. Saray ve etrafı tek kelimeyle çok ilginçti. Sonra Girit'teki Arkeoloji Müzesini, Yunanlı yazar Kazancakis'in ünlü romanı *Zorba*'dan uyarlanan ve başrolünde Anthony Quinn ve Irène Papas'ın oynadığı, aynı adı taşıyan filmin çekildiği yerleri ikimiz gezdik. Aynı Türk arkadaşları Atina Arkeoloji Müzesi'ne de zorla yine ben soktum. Onlar, "Ne olacak işte, üç beş taş heykel" diye gelmek istemediler, ama ısrarlarıma dayanamadılar, onları da götürdüm.

Topkapı Sarayı'nın sizi cezbeden yönü neydi peki?

Osmanlı İmparatorluğu'nun yönetim merkezi, padişahların, maiyet erkânının ikametgâhı olarak onların yaşadığı mekân olması tabii. Hayalimde hep onların yaşantılarını canlandırmaya çalışıyordum. Bende müzelerdeki objeleri seyrederken onlar aracılığıyla bir anlamda yapıldıkları ortamı ve zamanı, yapan sanatkârları ve bunları yaparken ne düşündüklerini hayal ederek dolaşma gibi bir itiyat hâkimdir. Bu yüzden ekseriya ya tek başıma veya benimle aynı duyguyu paylaşan yakın bir arkadaşımla dolaşmayı hep tercih etmişimdir. Çünkü ikide bir kolumdan çekiştirerek, "Hadi çıkalım artık" denilmesinden hiç hoşlanmam.

Daha önce anlattığım gibi *Mufassal Osmanlı Tarihi*'nin dört cildini İmam-Hatip lisesindeyken bitirmiştim. Oradaki gravürler, padişah portreleri, savaş tabloları vs. bende müthiş bir Osmanlı'yı tanıma arzusu doğurmuştu. Topkapı Sarayı da Osmanlı'nın en muhteşem mekânı idi. Reşat Ekrem Koçu'nun *Topkapı Sarayı* isimli kitabını da alıp okumuştum. Müştemilatı, içindeki hizmetliler ve yaşanan hayat hakkında az çok bir bilgi edinmiştim. Bu sebeple ikide bir

oraya gidip o zamanı ve içinde yaşayanları tahayyül etmekten çok zevk alıyordum.

Bir nevi hayranlık duygusu yani...

Evet, hem hayranlık, düşkünlük derecesinde bir hayranlık, hem de anlama duygusu! Ama diğer taraftan da yoğun bir tanıma, öğrenme arzusunu da unutmamak lazım. Dediğim gibi ondan sonra her hafta tatilinde ben devamlı Topkapı Sarayı Müzesi'ne gidiyordum. Oradaki seksiyonları ilgimi çeken her obje karşısında dakikalarca seyrederek âdeta mistik bir haz içerisinde dolaşmaktan büyük zevk alıyordum. Şimdi ziyarete açık kısımlar ve teşhirdeki objeler çok daha zengin. Bahsettiğim yıllarda bu kadar değildi.

Okulun verdiği sıkıntıyı saray mı hafifletiyordu?

Evet, tabii ki sıkıntıyı da hafifletiyordu hiç şüphesiz, ama asıl merak duygusuydu; öğrenme arzusuydu; o objelere bakarken tarihle karşı karşıya gelmenin verdiği haz idi. Onun dışında Sultanahmet'te aşağıda sahile yakın yerde Bizans Mozaik Müzesi vardı, orayı gördüm. Derken sırasıyla o zaman İstanbul'da mevcut müzeleri, mesela Askerî Müze'yi, o zamanlar Süleymaniye Camii külliyesinde bulunan Türk-İslam Eserleri Müzesi'ni, Beşiktaş'taki Denizcilik Müzesi'ni defalarca dolaşmışımdır, hem de büyük bir şevkle, zevkle. Askerî Müze çok ilgimi çekmiş ve beni âdeta cezbetmişti.

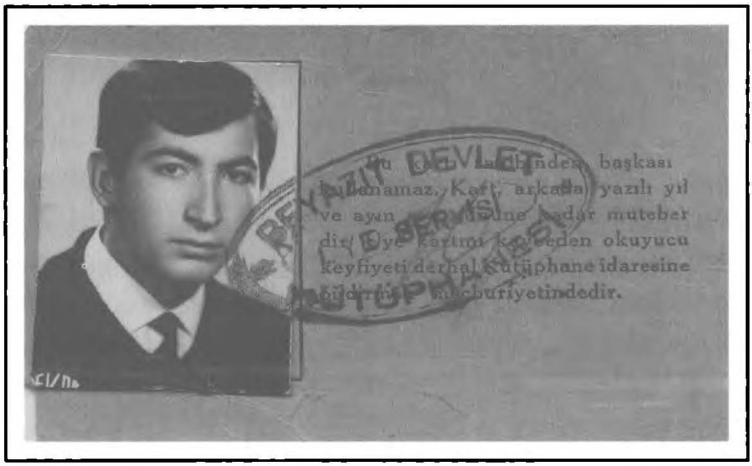
Askerî Müze'de Mahmut Şevket Paşa'nın içinde vurulduğu arabayı da çok ilginç buldunuz herhalde?

O araba içinde paşanın ve yaverinin bana biraz acemice ve itinasız yapılmış görünen manken suretleri vardır. Arabanın önünde Mahmut Şevket Paşa suikastında kullanılan silahlar sergileniyordu. Ben de meraklıyımdır eskiden beri böyle silahlara, tabancalara, tüfeklere... Onları incelerken daha önce western filmlerinde gördüğümüz eski stil toplu Colt 45 modeli tabanca dikkatimi çekti. "Allah Allah, dedim, bu tabanca burada ne arıyor?" Benim bildiğim Samuel Colt'un 1860'lı yıllarda modelini hapisteyken tahtadan

yapıp imal ettikten sonra çok tutulduğu için seri halde ürettiği bir tabanca türü idi Colt 45 ve özellikle "Vahşi Batı"da kovboyların kullandığı bir tabanca modeliydi. Fakat aynı tabancanın başka örneklerini de yine Askerî Müze'nin ateşli silahlar pavyonunda gördüm. Daha sonra ancak bir vesile ile öğrendim ki, 1865'te Amerikan İç Harbi bittikten sonra Osmanlı Devleti'nin oradan ithal ettiği silahlar arasında bu model de gelmiş. Demek ki o tabancalardan birini de suikast yapanlar kullanıyormuş. Sonra o tabancalardan Kapalı Çarşı'daki bazı antikacılarda da gördüm. Bir de Ankara'da ilk Türkiye Büyük Millet Meclisi binasında teşhir edilen silahlar arasında da yine Vahşi Batı'da kullanılan Winchester 73 modeli bir tüfek görmüştüm.

İstanbul'da müzelerden sonraki ikinci merakım kütüphanelerdi. İlk gittiğim kütüphaneler, İstanbul Belediye Kütüphanesi ile Beyazıt Umumi Kütüphanesi idi. Belediye Kütüphanesi, Beyazıt Meydanı yanındaki küçük bir medrese binasının içindeydi (Şimdiki Hat Sanatları Müzesi, kütüphane ise epeyden beri Taksim'de Atatürk Kitaplığı adıyla hizmet veriyor). Enstitüde dersler öğle tatiline kadar sürerdi. Öğleden sonra serbest kalırdık. Ben de işte bazen Belediye Kütüphanesi'nde, bazen Beyazıt Kütüphanesi'nde çok merak ettiğim Osmanlı kroniklerini okumaya çalışıyordum. Tabii İmam-Hatip'te, Enstitü'de ve dışarıdan aldığım Arapça ve Farsça dersleri sayesinde onları okumak nispeten kolaydı benim için ve bu çok hoşuma giderdi. Beyazıt Kütüphanesi'nde *Tarih-i Peçevî*'yi okurken Ömer Seyfettin'in "Başını Vermeyen Şehit" isimli meşhur hikâyesine konu olan Grijgal Kalesi muhasarasını ve olayı anlatan 1. ciltte bilmem kaç beyitlik mesneviyi görmek benim için sürpriz olmuştu (Beyazıt Kütüphanesi'ne giriş kartımı hâlâ saklıyorum).

Hikâyede bir Kuru Kadı vardır, hikâyeyi anlatan O'dur ve aynı zamanda Grijgal Kalesi'nin de imamıdır. Hikâyenin kahramanları Deli Mehmed ile Deli Hüsrev adındaki iki genç muhariptir. "Deli" lakabı, bilindiği üzere, Osmanlı ordusunda düşmanla ilk

Beyazıt Kütüphanesi giriş kartı

saflarda savaşmak için gönüllü olanlara verilirdi. İkisi de düşmanın muhasarası sırasında büyük kahramanlıklar gösterirler. Ömer Seyfettin oradan almıştır konuyu ve hikâyesinin başında referansını da verir. Tabii o zamanlar benim açımdan bu metni bizzat görmek kendi çapımda bir keşif olmuştu. Hemen metni istinsah edip arkadaşlarıma da keyifle göstermiştim. İşte ben bu kütüphanelerde Osmanlı kroniklerini, İslam tarihi ve mezhepler tarihi kaynaklarını okuyordum. Gerçi dinî ilimlerle ilgili kitaplar da okuyordum ama ne hikmettir bilmiyorum, doğrusu onlara karşı bu kadar merakım yoktu.

Beyazıt Kütüphanesi'nden çıkınca da hemen yanı başındaki -şimdi eski statüsünü çoktandır kaybetmiş, berbat taklit hatlar, taklit minyatürler, ders kitapları ve ıvır zıvır kitaplar satılan- ünlü Sahhaflar Çarşısı'nı dolaşır, bazı dükkânların önünde yığılı duran, 19. ve 20. yüzyılda Fransa'da çıkan gravürlü o meşhur eski *Illustration* mecmualarını karıştırırdım. Aradığım veya ilgimi çeken kitap bulduğumda, (gûya!) pazarlık ederek alırdım. Oradan nasıl kitap alınacağının yöntemlerini(!) de öğrenmiştim. Enstitüdeki öğrencilik yıllarımda sahhaflardan çok kitap aldım. Her yaz memlekete giderken en az üç dört koli kitabı Sirkeci'deki nakliye

ambarları vasıtasıyla memlekete yollardım. Fiyatlar da benim bütçemi fazla zorlamıyordu, çünkü -mekânı cennet olsun- babam iyi para gönderiyordu. Yatılı olduğum halde o zamanki parayla ayda bana muntazaman 500 lira geliyordu ki bu çok iyi paraydı. Mesela *Tarih-i Cevdet*'in takımını çok sevdiğim, saygı duyduğum sahhaf merhum Necati Ağabey'den 25 liraya aldığımı hatırlıyorum. Diğer bazı Osmanlı kroniklerini, Ahmet Refik'in kitaplarının çoğunu ondan satın almıştım. Ahmet Refik'inki dâhil, eski *Tarih-i Umumi*'lerden de birkaç takım almıştım. Ama hayıflandığım bir şey var ki hâlâ içim acır: Jules Verne'in o ünlü seyahat romanlarının nefis gravürlerle süslü birinci hamur kâğıda basılmış, büyük boy, altın yaldızlı kırmızı meşin ciltli orijinal baskılarını, oldukça ehven fiyatlara satılmasına rağmen Necati Ağabey'den almadım. İlahiyatçıyız ya! Ne işimize yarayacak! Üstelik Türkçe çevirilerini de alıp okumuşum. Oysa biliyorsunuz, onlar şimdi antika ve çok nadir bulunur, inanılmaz pahalıdır, altın değerindedir. Fransa'da onların aynı eski tarzda basılıp ciltlenmiş taklitlerini satıyorlar şimdi. Onlar bile çok güzel!

Ama bir şeyi itiraf edeyim, İmam-Hatip son sınıfta iken Edebiyat Hocamız Ünal Çakır'ın ondan bahsettiğini bilmeme rağmen, Yüksek İslam'daki yıllarımda henüz Fuad Köprülü'yü ve tabii ki Abdülbaki Gölpınarlı'yı keşfetmemiştim maalesef. Demek ki zamanı varmış!

Sanırım üniversite yıllarında tarih okurken keşfetmiştiniz onları...

Evet, o zaman Nejat Göyünç Hoca'nın delaletiyle Prof. Semavi Eyice'nin ve Prof. Ö. Lütfi Barkan'ın makaleleri üzerinden keşfettim onları. Enstitüdeyken Köprülü ve Gölpınarlı'ya pek ilgi duymuyordum ama İsmail Hami Danişmend ve İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın kitaplarını okuyordum. Danişmend'in *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, Uzunçarşılı'nın *Osmanlı Tarihi*, *Bahriye Teşkilatı*, *Merkez Teşkilatı*, *İlmiye Teşkilatı*, *Saray Teşkilâtı* falan,

hepsini okuyordum. İşte İstanbul macerası bu şekilde yoğun bir şekilde başlamış oldu.

Biraz geriye dönecek olursak, başlangıçta pek de sevemediğiniz, ısınamadığınız İstanbul hayatınız bu şekilde zaman içerisinde çok sevdiğiniz bir şekle dönüştü. Ama İstanbul'da, Yüksek İslam'da yatılı olarak okudunuz. İmam-Hatip yıllarından bahsederken Yozgat'a gelen öğrencilerin yatılı eğitiminin olmaması yüzünden bir hayli sıkıntı çektiklerinden söz etmiştiniz. Sizin yatılı hayatınız nasıl geçti? Enstitüdeki yatılı hayata kolay alışabildiniz mi? Profili nasıldı yatılı öğrencilerin?

Yüksek İslam'daki öğrenciler genellikle sosyo-ekonomik ve kültürel seviyesi benim gibi orta veya daha zayıf kesimden kasabalı veya köylü ailelerin çocuklarıydı. Bazıları benim gibi, arkadaşım İsmail Erünsal ve Turan Sevgili gibi esnaf çocuklarıydı.

İçlerinde samimi olduğunuz, zevklerinizi, hobilerinizi paylaştığınız, dertleştiğiniz arkadaşlarınız yok muydu?

Elbette çok samimi olduğum arkadaşlarım vardı. Ama ilginçtir, önce de söylediğim gibi, kendi hemşehrilerimden ziyade Çorumlu arkadaşlarla daha çok ülfetim olmuştur. Çünkü onlarla zevklerimiz çok uyuşuyordu. Mesela çok samimi olduğum arkadaşlarımdan birisi, deminden beri adını hep zikrettiğim, şu anda Cağaloğlu'nda bir iş yeri olan hattat ressam Turan Sevgili idi. Onunla çok iyi anlaşırdık. Sinema, musiki ve spor zevkimiz aynıydı mesela onunla. O Çorum İmam-Hatip'inde İngilizce okuduğu için Enstitü'den mezun olunca Oxford'da, ben de güya Fransızca okuduğum için Sorbonne'da doktora yapmayı hayal ederdik. Kısmet! Ben Sorbonne'da değil ama *Annales Mektebi*'nin ocağı Strasbourg Üniversitesi'nde doktora yapma imkânını elde ettim, lakin o akademik kariyer yapmaktan vazgeçip sanatkâr olmayı tercih ettiği için Oxford'a veya Cambridge'e gitmedi.

O yıllarda Sorbonne Üniversitesi profesörlerinden, dünyaca ünlü Pakistanlı İslamolog Prof. Muhammed Hamidullah her bahar

sömestrinde İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde İslam Tarihi, Dinler Tarihi ve İslam Hukuku dersleri vermeye geliyordu. Bazı ağabeylerimiz ve arkadaşlarım onun derslerine dört yıl boyunca muntazaman devam ettik. Hoca'nın Türkçesi iyi olmadığı için derslerini bazen Arapça, bazen Fransızca verirdi ve genellikle Salih Tuğ (o zaman genç bir asistandı, şimdi Marmara İlahiyat'tan emekli prof.) tercüme ederdi. Sorbonne'un adını o zamanlar duymuştum. Bu üniversiteye karşı büyük bir hayranlık duygusu içindeydim; acaba günün birinde ben de orada öğrenci olabilir miyim diye düşünürdüm.

Turan Sevgili'den başka Mustafa Öz'ü de çok severdim. O da yatılıdan arkadaşımdı. Çok güzel Kur'ân-ı Kerim okur, sesi güzeldir, tenordur. Gayet güzel ezan, kaside ve hatta gazel ve şarkı da okurdu. Hep güleç yüzlü, sempatik, samimi tavırlı bir insan olduğu için onunla çok çabuk ünsiyet peyda etmiştik. Yatılı olduğumuz için bazı tatil akşamları kendi aramızda eğlence düzenler, toplum hayatından taklitler yapar, şarkılar söylerdik. Dışarıdan tambur ve ud çalan bir iki misafir arkadaş da gelir, Turan Sevgili ile Mustafa Öz onların refakatinde gayet güzel solo şarkılar söylerlerdi. Bir de Süleyman Uludağ ağabeyimiz (Uludağ İlahiyat Fakültesi'nden emekli, Tasavvuf Tarihi profesörü) vardı. Yaşça bizden epeyce büyüktü; çünkü ilkokulu, İmam-Hatip'i ileri yaşında hep dışarıdan bitirmişti. Bize ağabeylik yapardı. İlk sene sahhafları, İslami kaynak kitapları tanımada ondan çok yararlanmışımdır.

Üçü de Çorumlu mu?

Evet, üçü de Çorum İmam-Hatip'inden mezun idi, ama Süleyman Uludağ Amasyalıydı. Sahhaflara bazen Süleyman Ağabey'le beraber giderdim. Bana bazı kitaplar tavsiye eder, ben de onları alırdım. Okulda bazı konular hakkında da tartışır, sohbet ederdik. Bize ilgi gösterirdi.

Süleyman Uludağ sizden üst sınıfta mıydı?

Hayır, aynı sınıftaydık. Dediğim gibi, onlar Çorum İmam-Hatip Okulu'nda İngilizce okudukları için Yüksek İslam'da B şubesindeydiler. Ben ise A şubesindeydim. Bu arkadaşlarla kitap zevkimiz, okuma zevkimiz, sinema zevkimiz bizi yakınlaştırıyordu. Gerçi Mustafa Öz ile Süleyman Uludağ sinemaya pek gitmezlerdi ama Turan Sevgili ile ben hemen her zaman giderdik. Bir de bizimle beraber Ahmet Çelik diye (merhum) çok iyi bir arkadaşımız daha vardı. Biraz Amerikan filmlerinde kötü adam rollerine çıkan ünlü aktör Jack Palance'a benzediği için onu kızdırırdık. Gündüzlülerden ise benden bir sınıf altta bulunan İsmail Erünsal (Prof. İsmail Erol Erünsal) en samimi arkadaşımdı. İstanbul İmam-Hatip Okulu mezunuydu. Onunla ahbaplığa ikinci sınıfta başladık. İsmail, bizim Fransızca derslerimizi takip etmeye gelirdi, zaten onun yabancı dili de Fransızcaydı o zaman. Gerçi yaşlarımız aynıydı ama ben ilkokula bir yıl erken başladığım için demek ki oradan bir yıl kazanmışım. O beni sık sık evlerine yemeğe götürürdü, defalarca merhume annesinin çok nefis yemeklerini yemiş, babasıyla sohbet etmişimdir. Onları daima hürmet ve rahmetle yâd ederim.

Şahap Şimay adında, çok muhterem, mükemmel bir Fransızca hocamız vardı. İşte ikimiz de ondan Fransızca öğrenmeye çalışıyorduk ne kadar mümkünse. Fakat dersler genellikle gramer ağırlıklı idi. İsmail ile sinema, müzik ve hat zevkimiz uyuşurdu. İkimiz de klasik Türk musikisi ve Türk Sanat musikisi severdik. O da benimle beraber bir süre Hamit Aytaç Hoca'nın derslerine devam etti. Fakat daha sonraları bıraktı. Turan Sevgili ile ikimiz devam ettik.

Yüksek İslam'da bu dönemde hangi dersler okutuluyordu ve hangi hocalar geliyordu derslere?

Birkaç ders dışında aşağı yukarı İmam-Hatip okullarında okutulan derslerin aynı idi denilebilir, ama daha yüksek seviyede tabii ki... Öğretim kadrosu ise bazı meşhur eski din görevlilerinden, İstanbul İmam-Hatip Okulu'nun bazı hocalarından, birkaç İstanbul Üniversitesi Hukuk ve Edebiyat Fakültesi hocasından oluşuyordu.

Başta Kur'ân-ı Kerim vardı. İlk iki yıl Kâni Karaca'nın hocası Ali Üsküdarlı geldi bu dersimize, ama çok yaşlı olduğundan olsa gerek, daha sonra derse Rahmi Şenses diye bir hoca girdi. Ali Üsküdarlı merhum çok muhterem biriydi. Ama Rahmi Şenses'i pek sevmemiştim.

Nasıl birisiydi Ali Üsküdarlı Hoca?

Çok hoş, tipik bir İstanbul beyefendisiydi. Hitap ederken, konuşurken, kelimeleri telaffuz ederken bir İstanbul efendisinin karşısında olduğunuzu anlardınız. Yumuşak huylu, hafif beli bükülmüş bir ihtiyardı. Bazen o okurdu, biz dinlerdik. Yaşlılığı dolayısıyla pek sesi kalmamıştı Hoca'nın, ama yine de altındaki o muhteşem taban belli oluyordu. Yani "Cami yıkılmıştı, ama mihrap yerinde" idi.

Kur'ân-ı Kerim'den başka diğer dersler olarak dört sınıfa dağılmış bir şekilde, Arapça, Fıkıh, Hadis, Tefsir, Kelam, İslam Tarihi, Siyer, İslam Coğrafyası, İslam Felsefesi, İslam Medeniyeti Tarihi, İslam Mezhepleri Tarihi, İslami Türk Edebiyatı, Fars Dili ve Edebiyatı, Din Sosyolojisi, Din Psikolojisi ve yabancı dil olarak da Fransızca ve İngilizce dersleri okutuluyordu.

Arapça dersine birkaç değişik hoca girmişti aralıklarla, ama hiçbir zaman yeterli kalitede olmadı. Üstelik pratik ve telaffuz öğretecek Arap bir hoca da yoktu. Böyle bir mektepte bu ciddi bir zaaftır. Düşünün, İslami bilimlerde yüksek seviyede uzman yetiştireceksiniz, ama bu bilimlerin ana dili olan Arapçayı tam manasıyla okuyup anlayacak, üstelik yazıp konuşacak derecede öğrenemiyorsunuz. O yüzden ben dışarıdan eski medrese usulü Arapça ve dinî bilimleri takviye etmeye çalıştım.

Fıkıh dersine Bulgaristan göçmeni olup el-Ezher'de okumuş Ahmet Davutoğlu Hoca gelmekteydi. Çok iyi bir insandı, ama pedagojik formasyonu yoktu. Bazen yatılıda nöbetçi kalırdı, o zaman yanına gider, hatıralarını dinlemeye bayılırdık. Bulgaristan'da Müslümanların yaşadığı sıkıntıları, maruz kaldıkları eziyetleri anlatırdı. Oldukça hoş, sempatik bir Hoca'mızdı. Aynı zamanda

güreşçiydi. Çok koyu muhafazakâr bir bakış açısına sahip olduğu için sonraki yıllarda Hayrettin Karaman Hoca ile bazı polemikler yaşamış, *Dini Tamir Davasında Din Tahripçileri* isimli kitabında onu ve onun gibilerini çok sert eleştirmiştir. Kendisinden çok da faydalandığımızı söyleyemeyeceğim maalesef.

Hadis dersine ise, bu bilimle tek alakası, İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde "İslami Türk Edebiyatında Kırk Hadis" isimli doçentlik tezinden ibaret bulunan, Prof. Dr. Abdülkadir Karahan girmekteydi. İlginçtir ki doğru dürüst Arapçası bile yoktu, ibare okuyamazdı. Biz onun bu durumunu bildiğimiz için bazen dersinden önce tahtaya biraz çetrefil bir hadis yazar, o içeri girince, "Hocam şu hadisi okuyamadık, lütfen okur musunuz?" derdik. Karahan bakar bakar, çıkaramaz, ya yalan yanlış okur, ya da bize kızar, bağırıp çağırırdı. O daha sonra 4. sınıfta İslami Türk Edebiyatı dersine geldi.

1. sınıfta bu derse merhum Nihat Sami Banarlı girerdi ki, müthiş bir insandı, son derece muhtevalı, esaslı ders yapardı. Onun dersini dinlemeye öteki sınıflardan da öğrenci gelirdi. Biliyorsunuz, o Fuad Köprülü'nün öğrencisidir ve tıpkı Fevziye Abdullah Tansel ve Orhan Şaik Gökyay gibi, onun tarafından kasten fakülte dışı bırakıldıkları söylenenlerden biridir. Aynı zamanda Yahya Kemal Enstitüsü ve İstanbul Fetih Derneği başkanıydı. Burada Yahya Kemal'in eserlerini yayımlamıştır. Benim öğrencilik zamanımda liselerde ve İmam-Hatip okullarında okutulan edebiyat kitaplarının yazarı da O'dur. *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi* isimli çok faydalı büyükçe bir kitabı da vardır. Kendine has, ağır ve vakur bir yürüyüşle sınıfa girerdi. Daha sonra 2. ve 3. sınıfta Dr. Necla Pekolcay adında (merhume), İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı mezunu, muhtevalı bir hanım bu derse geldi. Zaten Enstitü'den de emekli oldu.

Tefsire Mehmet Sofuoğlu adında, çalışkan, özverili tam centilmen bir hoca geliyordu. Bize *Celaleyn* ve *Beyzavi* tefsiri okuttu. *Sahih-i Müslim* gibi devasa bir hadis kaynağını da Türkçeye çevirmiştir.

27 Mayıs ihtilalinin zorla Diyanet İşleri Başkanı yaptığı, ama bir seneden fazla tahammül edemeyerek ayrılıp İstanbul müftülüğü görevine tekrar dönen Ömer Nasuhi Bilmen Hoca ise Kelam dersimize gelirdi. Tipik bir medrese hocasıydı. Derste *Muhtasar İlm-i Kelam* adındaki kitabını açar (bir de onun geliştirilmişi olan *Muvazzah İlm-i Kelam* kitabı vardır, *Büyük İslam İlmihali* adındaki çok baskı yapan kitabı meşhurdur), cümle cümle okur, sonra izahını yapardı. Soru sorduğumuzda, "Ee sen şimdi inanmıyor musun gardaşım?" diye kızardı. Derslerinin çok faydalı olduğunu söyleyemem.

Hoca fazla sert değildi, ama yüzü pek gülmezdi. Erzurum şivesiyle konuşurdu. Lacivert takım elbise giyerdi. Kravatı da var mıydı yok muydu onu tam hatırlamıyorum, ama başındaki fötr şapkasını çok iyi hatırlıyorum. Ders verirken şapkasını çıkarıp masanın üzerine koyardı. Ama sertliğine rağmen hoş ve sempatik bir insandı aynı zamanda. Bir keresinde muziplik yapıp ders çıkışında Hoca'ya şapka giymenin günah olup olmadığını sordum. İskilipli Âtıf Hoca hadisesini biliyordum ve sorum maksatlıydı. Üstelik Hoca'nın başında da fötr şapkası vardı. Çok kızdı, hiç cevap vermeden döndü gitti. Adamcağız ne cevap versin? Günah dese, "Siz niye giyiyorsunuz?" diyeceğim; Günah değil dese, "Madem öyle, 'Âtıf Hoca niye giymeyi reddetti?" diyeceğim. Hâsılı kelâm benim yaptığım kabalık ve ukalalık idi, ama gençlik işte. Bir bakıma fütursuzluk demek değil midir?

Zekai Konrapa ismindeki hocamız ise İslam Tarihi dersimize gelirdi. Vaktiyle Şam İdadisi'nde hocalık yapmış, büyük tecrübeleri olan çok hoş, sempatik bir insandı. Zaten derste İslam tarihinden ziyade idadideki hatıralarını anlatırdı. Zevkle dinlerdik. Keşke onları zapt etseydik!

Merhum Mahir İz, Tasavvuf Tarihi hocamızdı. O da bilhassa rahmetli Mehmet Akif ile hatıralarını anlatırdı genellikle. Bazen heyecanlı heyecanlı ezberden nefis şiirler okurdu. *Yılların İzinden* isimli kitabında hatıralarını toplamıştır. Ders notlarından oluşan

Tasavvuf Tarihi adında küçük bir de kitabı vardır. Bize de kitabında olmayan, Cumhuriyet'in ilk yıllarına ait pek çok ilginç hatırasını anlatmıştır. Şimdi hep hayıflanırım, keşke Ahmet Davutoğlu'nun, Zekâi Konrapa'nın ve Mahir İz Hoca'nın hatıralarını defterime kaydetseydim diye. Ama o zaman akıl edememiştim işte.

Muhammed Tanci de bu dönemde dersinize geliyordu değil mi?

Soyadından da anlaşıldığı gibi, Tancalı, yani meşhur seyyah İbn Battuta'nın hemşehrisi idi. Çok değerli bir bilim adamıydı hoca. Dördüncü sınıfta Mezhepler Tarihi dersimize geliyordu. Derslerini Arapça takrir etmesine rağmen açık ve seçik konuştuğu için rahat anlaşılırdı. Dersleri mükemmel geçerdi. Arapça olarak hazırladığı ders notlarını arkadaşım Mustafa Öz ile ben Türkçeye çevirir, teksir eder, sınıfa dağıtırdık. Ondan çok etkilenmiştim, çünkü diğer hocalarımızdan farklı bir havası vardı. Bu sebeple ona derste ve sonrasında hayli sorular sorardım. Hafızam beni yanıltmıyorsa, onun İbn Haldun'un *Şifâü's-Sâil li-Tehzîbi'l-Mesâil*'i ile iki yazma eserini daha neşrettiğini ve Şarkiyatçılar arasında çok tutulduğunu biliyorum.

İstanbul haricinde sadece bir de Ankara İlahiyat Fakültesi'nde görev yaptı değil mi?

Evet, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde de hocalık yaptı. Ama İstanbul'dan önce mi sonra mı onu tam olarak hatırlamıyorum şimdi. Belki sonra olabilir. Mutezileye eğilimli diye bizim Yüksek İslam Enstitüsü'nde Hoca'yı biraz rahatsız ettiklerini biliyordum. Hayrettin Karaman, Bekir Topaloğlu gibi hocalar ondan çok istifade ettiler o zaman.

Tanci Hoca'dan ders alanlar onun ilmi kişiliğini çok beğeniyorlar gerçekten. Benim doktora hocam Prof. Dr. Mustafa Fayda da Tanci Hoca'nın öğrencisiymiş. Ondan sık sık bahsederdi övgüyle...

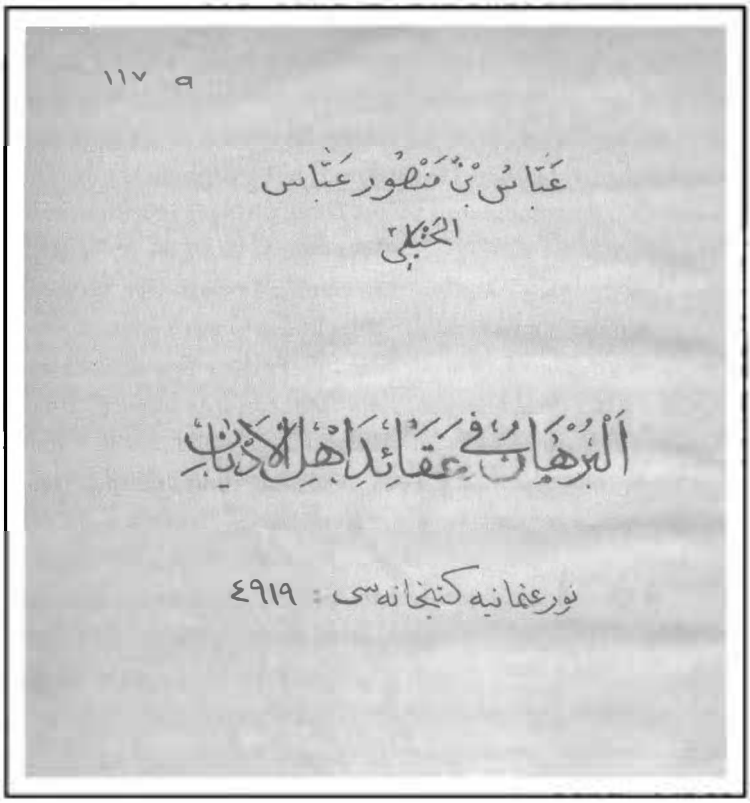
Uluslararası tanınmış bir Oryantalistti Tanci Hoca. Mustafa Fayda Ankara İlahiyat'ta onun öğrencisi olmuş olmalı. Ben ondan ayrıca yazma eserlerin nasıl yayına hazırlanacağı konusunda da yararlandım "hoşaf bulaşığı" kadar. Bir örnek olarak üzerinde çalışmak üzere benden Nuruosmaniye Kütüphanesi'nde 4919 numaradaki neşrolunmamış bir yazmayı, Ortaçağ müelliflerinden Abbas b. Mansur el-Hanbelî'nin *el-Burhan fî Akaiði Ehli'l-Edyan* isimli Arapça küçük kitabını hazırlamamı istedi. Ben bu kitabı her gün öğleden sonra Üsküdar'dan vapura binerek karşıya geçer, kütüphaneye giderek istinsah ederdim. O dönemde dijital fotoğraf makinaları dünyada yok, ama fotokopi bile nerede? Lakin inanır mısınız, bu şekilde çalışmanın da çok faydası var. Çünkü yazmayı öğreniyorsunuz. Bu çok önemlidir bence. Arapça olsun, Farsça olsun, Osmanlı Türkçesi olsun, klasik metinleri yazarak öğrenmek insana çok şey kazandırıyor. Genç meslektaşlarda ben bunun eksik olduğunu görüyorum. Çünkü hem fotokopi var, hem dijital olarak istediğiniz metni, fotoğraf makinanıza, hatta cep telefonunuza çekebiliyor veya bilgisayarınıza aktarabiliyorsunuz. Yazmaya fazla ihtiyacınız olmuyor, dolayısıyla yazma kabiliyetiniz, metne nüfuz melekeniz gelişmiyor. Kısacası, Tanci Hoca'yla o metin üzerinde bir müddet çalıştık, ama maalesef bitiremedik, çünkü Hoca Enstitü'den ayrılmak zorunda kaldı. İstinsah ettiğim o metni hâlâ hatıra olarak saklarım.

Sizdeki merakı görmüş olmalı Tanci Hoca... Bu arada tabii Arapça ve Farsçanızın gelişmesine de katkı sağlamış oluyor. Peki, hangi konu üzerineydi bu risâle? Yayınladınız mı?

Hayır, yayınlamadım. Çünkü tamamlanmadı. Bu kitap Mezhepler Tarihi üzerineydi. İlginç bir eserdir. Tanci Hoca Yüksek İslam'dan ayrılınca, ben de mezun olunca yarıda kaldı.

Neden böyle bir çalışmayı verme ihtiyacı duydu Hoca? Sizdeki isteği, arzuyu gördüğü için mi?

Hoca'dan bizzat ben talepte bulundum aslında. O da benim bu merakımı görünce, "Önce bir metin istinsah etmen gerekiyor" dedi.

١١٧ ٩

عَبَّاسُ بْنُ مَنْصُورٍ عَبَّاس
الحنبلي

البرهان في عقائد أهل الأديان

نور عثمانيه كتبخانه‌سى : ٤٩١٩

Ahmet Yaşar Ocak'ın bizzat kopye ettiği metnin kapak sayfası

Biliyor musunuz, bu çok doğru bir yöntem gerçekten. Batı'daki Şarkiyat araştırmaları da ilk önce böyle metin çalışmaları üzerinden yürütülmüştür hep. Böyle gelişir. Önce metnin mantığına, içinde geçen terimlerin anlamlarına nüfuz etmeye ve kavramaya çalışırsınız. Bu ise ciddi bir filolojik eğitime ihtiyaç gösterir aslında. Bu bizdeki tarih eğitiminde yeterince ciddiye alınmayan bir yöntemdir. Bu sebepledir ki nice Osmanlı tarihçisi meslektaşımız bugün bazı terimleri doğru telaffuz edemezler, yazamazlar.

Ahmet Tahir Karamustafa da bu geleneği sürdürmüş gibi görünüyor. Vahidî'nin *Menâkıb-ı Hâce-i Cihân* ve *Netice-i Cân* adlı o çok ilginç eserini neşretmişti malumunuz...

Evet, 16. yüzyılda Vahidî'nin kaleme aldığı, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Kalenderî zümrelere dair bu çok ilginç manzum metni yayınladı. Ahmet Karamustafa da çok sevdiğim ve beğendiğim bir meslektaşımdır. Vahidî'nin bu eserini 19. yüzyılda Karakaşzâde *Nûru'l-Hüdâ li-men İhtedâ* başlığı altında kendi eseriymiş gibi yayınlamıştır, biliyorsunuz.

Enstitü'deki hocalarımıza tekrar dönelim isterseniz. Tasavvuf Musikisi dersine rahmetli Halil Can geliyordu. O tarihlerde Konya'daki Şeb-i Arus törenlerinde mutrip heyetinde neyzen idi. Son derece mütevazı bir İstanbul beyefendisiydi. Fransız ihtiyarları gibi başında lacivert beresi ile derse gelir, dervişane haliyle anlatırdı dersi. Mevlevî terbiyesi tabii... Bize ilahiler meşk ettirirdi. Bir gün dersten çıktıktan sonra beni yanına çağırarak, "Evladım, sen yazın burada kal, gitme, sana meşk vereyim" dedi. Ama benim gözüm hep tarih eğitimi almakta olduğu için ne musiki meşkine, ne de hat meşkine devam ettim maalesef.

Din Sosyolojisi ve Din Psikolojisi derslerine ise o zamanki lise sosyoloji kitaplarının yazarı Osman Pazarlı Hoca gelirdi. Sakin sakin ders anlatırdı.

Dinî bilimler tarafına da pek meyletmemişsiniz anlaşılan...

Evet, dinî bilimlerde uzmanlaşmaya hiç heveslenmedim. Fakat daha önce anlattığım gibi o bilimlerde de dışarıdan dersler aldım, hatta bazı arkadaşlarımı da merhum Ahmet Muhtar Büyükçınar Hoca'nın derslerine beraberimde götürdüm. Çünkü Hoca'yı tanıyan bendim. Ahmet Büyükçınar Hoca ile tanışıklığım, hanımının Yozgatlı oluşundan ileri geliyordu. Kayınpederi babamın müşterisi ve ahbabıydı. Kayınbiraderi Yozgatlı Ömer Biçer de el-Ezher mezunudur. Demek ki orada tanışıp yakınlaşmışlar. O da o dönemde İstanbul müftü yardımcısıydı. Hoca fîsebilillah ders veriyordu. Bir ara Turan Sevgili ve İsmail Erünsal da benimle birlikte geldiler. Sonra onlar bıraktılar, ben devam ettim. Bazı geceler akşam yemeğinden sonra tek başıma Fındıklı'daki Yüksek İslam

Enstitüsü'nden iki otobüs değiştirerek ta Fatih Çarşamba'da Ahmet Büyükçınar Hoca'nın evine derse giderdim. Bazı kış günlerinde yağmur ve kar altında gece saat 01:30, 02:00'de Enstitü'ye yürüyerek döndüğüm olurdu. Çünkü o saatlerde otobüs bulunmazdı.

Böylece Yüksek İslam'da okuduğum dört yıl boyunca ondan zaman zaman Arapça, Fıkıh, Tefsir dersleri aldım. Bir de Hadis dersleri aldığımız bir Emin Hoca vardı. Şimdi Marmara İlahiyat'tan emekli Prof. Mustafa Bilge'nin evinde akşamları ondan Hadis okurduk.

Bu dersler medrese usulü idi. Yani hocalar hangi dersi okuyacaksak o derse ait klasik Arapça kitabı açar, ibareyi cümle cümle okur, sonra mana verir ve yorumlardı. Bu da çok önemliydi tabii. Çünkü Yüksek İslam'daki Arapça ve dinî ilimlere dair dersler açıkçası o kadar da doyurucu olmuyordu.

Ben bu derslerden gerek Arapçamı geliştirmek, gerekse dinî bilimlere biraz ünsiyet peyda etmek bakımından epeyce istifade ettim. Lakin sonradan anladım ki, bu derslerin hiçbirisi bizi ulaşmamız gereken ideal seviyeye ulaştırmaya yetmeyecektir; nitekim ulaştırmadı, yetmedi. Ama daha sonraki gelişmeleri ve benim tarihçilik kariyerimi nazar-ı dikkate alarak buna da şükrediyorum: İyi ki mekânı cennet olası babam beni İmam-Hatip okuluna vermiş. İyi ki o tahsil sürecinden geçmişim. İdeal ölçüde olmasa da iyi ki ben bu dersleri okumuşum. Sonraki meslek hayatımda bunların büyük faydasını gördüm ve hâlâ da görmeye devam ediyorum. Eğer bugün çalıştığım alanda az çok bir şeyler yapabildiysem, bu sayededir. Bunlar olmasaydı ben herhalde Osmanlı siyasi yahut sosyo-ekonomik tarihi ile uğraşacaktım ve çoğu meslektaşlarımız gibi yalnızca Osmanlı kronikleri ve arşiv vesikaları üzerinde çalışıyor olacaktım bugün. Bunu asla onları önemsiz gördüğüm için değil, ama tek başlarına bu iki kaynak türünü yeterli görmediğim için söylüyorum. Sadece bu malzeme üzerinden Osmanlı tarihinin yeterince ve bir bütün olarak ortaya konulamayacağını, anlaşılamayacağını, çünkü bu kaynaklarla Osmanlı İmparatorluğu'nun sadece merkezden bakan bir tarihinin inşa edilebileceğini, zihniyet,

düşünce ve kültür tarihinin ise arşiv vesikaları ve kroniklerden ziyade, asıl kütüphaneler üzerinden yürütülen çalışmalarla yapılabileceğini anlatmak istiyorum.

Yüksek İslam'daki derslere ve hocalara tekrar dönecek olursam, sınıflar yükseldikçe bazı yeni dersler ekleniyordu. Mesela üçüncü sınıfta İslam Felsefesi dersi vardı ve bu dersi ta Ankara'dan uçakla gelerek merhum Prof. Hilmi Ziya Ülken veriyordu. Sırtında siyah takım elbise ve başında güzel bir siyah fötr şapka olduğu halde şık bir kıyafetle derse girerdi. O zamanlar hem üniversite veya yüksekokul hocaları, hem de biz öğrenciler takım elbise ve gömlek giyer, kravat bağlardık. Babam manifaturacı olduğu için kıyafetten yana sıkıntım yoktu. Bugünkü öğrenciler gibi pahalı, ama zevksiz, paçoz spor kıyafetler, tazı kulaklı spor ayakkabılar giymezdik. O zamanlar böyle şeyler de yoktu zaten. Kot pantolon piyasada yoktu. Kot pantolonu Fransa'da öğrenciyken giydim ilk defa. Zaten Avrupa'daki üniversitelerde takım elbiseli hoca ve öğrenci neredeyse pek yoktur. Takım elbiseli öğrencilere "snob" (züppe) nazarıyla bakılırdı. Gerçi Enstitü'de bazı arkadaşlarım gibi ben de zaman zaman spor giyinirdim, lakin övünmek gibi olmasın (!) belli bir zevki de elden bırakmamaya gayret ederdim.

Yüksek İslam Enstitüsü'ndeki hocalarınızla ders dışı kültürel faaliyetleriniz veya sohbetleriniz oluyor muydu? Bu süreçte okul dışında sohbetlerine devam ettiğiniz, irtibatınızı sürdürdüğünüz, sizi etkileyen hocalarınız kimlerdi mesela?

Beni etkileyen hocaların başında Nihat Sami Banarlı Hoca gelir. Pazar günleri Turan Sevgili ve ben, Nihat Sami Banarlı Hoca'nın Bebek'teki evine giderdik. Hoca'nın yamaçta denize nazır çok güzel bir evi vardı. Bizlerin iyi yetişmesini istediği için olsa gerek, bizi hiç reddetmezdi. Herhalde hizmetçisi hariç, yalnız yaşıyor olmalıydı ki evde başka kimse yoktu. Sohbet sırasında hizmetçisi bize çay ve bisküvi ikram ederdi. Hoca bize Fuad Köprülü'yü, Yahya Kemal Beyatlı'yı örnek vererek, bilimsel çalışmanın nasıl

yapılması gerektiğini, neleri nasıl okursak daha iyi yararlanacağımızı anlatırdı.

Nihat Sami Banarlı Hoca tabii Fuad Köprülü'nün parlak bir öğrencisi olduğu için çok iyi bir metot bilgisine sahipti. Ayrıca şahsiyetiyle, bilim adamı hüviyetiyle, hocalık yönüyle de çok sevdiğim, hayranlık duyduğum ve takdir ettiğim bir Hoca'ydı. Turan Sevgili ile beni her hafta evine kabul etmesi, nezaketini gösterir.

Sizden başka Hoca'nın evine gidip gelen yok muydu?

Vardı belki ama aynı zamana rastlamadığımız için onları bilmiyorum.

Banarlı Hoca'nın evine gittiğiniz dönemde, üzerinde en sık durulan konular neler olurdu?

Nihat Sami Banarlı Hoca o zaman Yahya Kemal Enstitüsü'nün başkanı olduğu için bize Yahya Kemal'den çok bahsederdi. Aynı zamanda İstanbul Fetih Derneği'nin de başkanıydı. Kendisini orada da zaman zaman ziyaret ederdik. Her iki enstitünün neşriyatından bazılarını alıp okumuştum o zaman. Hoca'nın kravatında üstünde Fatih'in meşhur profil resmi bulunan bakırdan yuvarlak küçük bir madalyon takılıydı. O benim çok ilgimi çekerdi. Banarlı Hoca Fatih'in hayranıydı. O nedenle sık sık Osmanlı tarihi üzerine de konuşurdu, klasik edebiyat üzerine sohbetler yapardı. Bu sohbetler genellikle metot ağırlıklı olurdu. Bu onun Köprülü ekolüne mensubiyetinin bir göstergesidir. Ben kendisinden metot bakımından çok şey öğrendim.

Hoca'dan öğrendiğim şeylerin başında belki fiş sistemiyle çalışmak gelir. Bir gün evinde bu sistemi anlatmıştı bize. Mesela bibliyografya fişi, bilgi fişi nasıl düzenlenir, nasıl not alınır, bilfiil göstererek anlatmıştı. Fişlerin ölçülerini de vermişti. Bunun uluslararası ölçüleri vardır, bibliyografya fişi 7.5-12.5 cm olacak, bilgi fişi 12.5-20.5 cm olacak falan diye. Bakınız, anlattıkları hâlâ hatırımda. Sonra İsmail Erünsal da bu fiş usulünde bize katıldı.

Hoca bunu anlattıktan sonra, biz Turan Sevgili ile birlikte hemen koştura koştura Cağaloğlu'ndaki hurda kâğıtçılara gittik. Oradan ucuza kilo hesabı hurda ince karton aldık, matbaalara götürüp onu bu söylediğim ebatlarda kestirdik. Çünkü bugünkü gibi ne büyük marketler, ne onların zengin kırtasiye reyonları, ne de o reyonlarda hazır paketli fişler ve onları koyacağınız güzel kutular vardı.

O zaman kafamda belirli bir konu olmadığı için okuduğum kitaplarda ilgimi çeken kısımları fişlere geçiriyordum. Kitabın künyesini de hem bibliyografya fişine, hem de bilgi fişinin başına yazardım. Bu şekilde çalışırdım. O fişlerimi de hâlâ saklıyorum. Fiş sistemiyle çalışmanın yararını anlayamayan bazı arkadaşlar niçin böyle çalıştığımızı merak ederlerdi. Bazıları da, tıpkı vücut çalışığım için bizi küçümsedikleri, söz aralarında dolaylı olarak aptal olduğumu ima etmeleri gibi, fiş sistemiyle çalışmanın anlamsız olduğunu söylerlerdi.

Bugün artık bilgisayarlarda bu iş için değişik formatlar var, biliyorsunuz, ama onlar fiş sistemi kadar kullanışlı ve pratik değildir. Ekranda en fazla kaç pencere açabilir, açabilseniz bile ne kadar rahat kullanabilirsiniz? İşte bu sebeple ben -belki biraz fazla zaman almasına rağmen- hâlâ fiş sistemini kullanırım. Bu sistemin bir avantajı da, bilgisayarlarda olduğu gibi fişlerinizin "çökme", "silinme" riskinin olmaması ve onları başka araştırmalarınızda da gerektiğinde rahatça kullanabilmenizdir. Bu sebeple yüksek lisans ve doktora öğrencilerime de hep tavsiye ederim. Size de tavsiye ederim.

Sırası gelmişken fiş sistemini nasıl kullandığımı kısaca anlatayım. Üzerinde çalışmakta olduğum konuyla ilgili okumaları yaparken hangi makaleyi, matbu veya yazma kitabı okuyorsam, ilgilendiğim kısmı özet olarak değil, hangi dilde ise -Arapça, Farsça, Osmanlı Türkçesi veya Batı dilleri- fişlerime aynen geçerim. Çünkü daha sonra yine lazım olduğunda belki o kitaba veya makaleye ulaşmanız mümkün olmayabilir. Bu sebeple metni aynen kaydetmeniz çok yararlıdır.

Nihat Sami Hoca'nın dışında ara sıra eski metinler uzmanı, Fars edebiyatçısı Prof. Ali Nihat Tarlan Hoca'nın evine de gittiğimiz olurdu. Hoca tipik bir İstanbul efendisiydi. Ağır ağır, mükemmel bir İstanbul şivesiyle çok güzel konuşurdu. Ali Nihat Tarlan aynı zamanda Prof. Abdülkadir Karahan'ın da hocasıymış. Erenköy Bektaşî Tekkesi'ne mensubiyeti olduğunu duyardık. Derslere çok güzel ve şık giyinmiş olarak gelirdi. Derslerini dinlemeye doyamazdınız. Tahtaya işlek ve istifli güzel bir rik'a ile klasik İran şairlerinden, tasavvuf edebiyatından Farsça metinler yazar ve şerh ederdi. Bizler de not alırdık.

Sizin merakınız var mıydı Bektaşîliğe o zamanlarda?

Hayır, yoktu. Ama İslam Mezhepleri Tarihi'ne çok merakım vardı. Daha önce birkaç yerde yazmıştım: İmam-Hatip ortaokulunda öğrenciyken seyrettiğim Ömer Hayyam'la ilgili bir Hollywood filmindeki Hasan Sabbah karakteri çok dikkatimi ve merakımı çekmişti. Sinema çıkışında doğruca Halk Kütüphanesi'ne gidip Haşhaşîler ve Hasan Sabbah'la ilgili bir kitap aradım, maalesef bulamamış ve hayal kırıklığına uğramıştım. Çocukluk işte. Fakat bu film aslında bende mevcut merakı ortaya çıkardı herhalde. O günden beridir, mezhepler tarihi hep ilgimi çekmiştir. Sanırım Tanci Hoca'nın da bu merakımın gelişmesinde etkisi oldu.

Biraz da o dönemdeki arkadaşlarınıza dönecek olursak, gerçi isimlerini ve ortak aktivitelerinizi anlattınız nispeten, ama sohbet konusu yaptığınız gündemleriniz de oluyordu mutlaka. Biraz da bu sohbetlerinizden söz eder misiniz?

Tabii ki sohbetlerimiz oluyordu. Umumiyetle mesleki konular üzerine konuşurduk. Bazen gece saat birlere, ikilere kadar kitap okur, okuduğumuz kitaplar üzerinde tartışırdık. Süleyman Uludağ daha ziyade Fıkıh ve Tasavvuf ile Mustafa Öz ve Abdullah Çağlar (şimdi doktora öğrencim olan Ali İhsan Çağlar'ın babası) Hadis ve Fıkıh ile ilgili Arapça kaynakları okurlardı. O yıllarda Fıkıh'tan *el-İhtiyar li-Ta'lili'l-Muhtar* ile *el-Fıkhu 'ale'l-Mezahibi'l-Erba'a*, Hadis'ten *et-*

Tâc el-Câmi'u li'l-Usûl fî Ahâdîsi'r-Resûl biz öğrenciler arasında çok popüler idi. Bunları okuyor ve kendi aramızda anlayamadığımız yerleri birbirimize soruyorduk. Bu konuda "hallâl-ı müşkilât"ımız daha ziyade Süleyman Uludağ Ağabey'imiz idi. Onun Arapçası bizden çok daha iyi idi çünkü. Ben ise bunların dışında İslam Tarihi ve Mezhepler Tarihi ile ilgili Arapça kaynakları okuyordum. Mesela Ebu'l-Fida İsmail'in iki ciltlik *Kitabu'l-Muhtasar fî Tarihi'l-Beşer*'i, Mes'ûdî'nin dört ciltlik meşhur *Mürûcü'z-Zeheb*'i, Celaleddin Süyûti'nin *Tarihu'l-Hulefa*'sı, İbnü'n-Nedîm'in *Kitabü'l-Fihrist*'i, Gazzalî'nin *Fadâihu'l-Bâtıniyye*'si, Şehristanî'nin iki ciltlik *Kitabu'l-Milel ve'n-Nihal*'i, Abdulkahir el-Bağdadî'nin *el-Fark Beyne'l-Fırak*'ı, Ebu'l-Hasan el-Eş'arî'nin *Makalâtü'l-İslamiyyîn*'i, İbn Hazm'ın iki büyük ciltlik *Kitabu'l-Fasl*'ı, o dönemde okumaya ve anlamaya çalıştığım klasik kaynaklardır. Anlayamadığım yerleri yukarı sınıflardaki ağabeylerimize veya dediğim gibi Süleyman Uludağ'a sorardım. Bu kitaplardaki ilgimi çeken pasajları hep fişlere notlar alarak okurdum. Bu sebeple yazım işlek hale gelmiştir. Saydığım bu kaynaklar, Osmanlı tarihinin dışındaki ilgi alanımı oluşturuyordu.

Ben ve diğer arkadaşlarım okuduğumuz bütün bu Arapça kitapları o zaman Bağdat'taki Mektebetü'l-Müsennâ isimli kitabevinden getirtiyorduk. O tarihlerde bu kaynakların yeni baskıları İstanbul'daki kitapçılarda bulunmazdı. Ben Fıkıh ve Hadis ile ilgili kitaplarımı da oradan getirtmiştim. Mektebetü'l-Müsennâ'dan aldığım hadis külliyatı (*Kütüb-ü Sitte*) ve diğerleri halen kütüphanemde duruyor. İç kapak sayfalarında satın aldığım tarihler de yazılıdır.

Sözünü ettiğiniz arkadaşlarınız arasında daha sonraki dönemde, tıpkı sizin gibi akademik kariyer yapmış önemli isimler var. Kendileriyle bağınız halihazırda da devam ediyor olmalı...

Evet, onlarla bağım devam ediyor tabii. Mesela Mehmet İpşirli, İsmail Erünsal, Mehmet Yaşar Kandemir ağabeyimiz, Mustafa Öz, Süleyman Uludağ ağabeyimizle devam ediyor. Abdullah Çağlar ile yıllar sonra Hacettepe'ye geldiğinde bir defa görüştük.

Turan Sevgili'yle İstanbul'a gittiğimde ara sıra görüşürüz. Bir de Erhan Yetik adında bir arkadaşım daha vardı, ama onunla hiç görüşmedik yıllardır.

Mesela, Süleyman Uludağ Hoca adını daha ziyade tasavvuf tarihi üzerine yaptığı mükemmel çalışmalarıyla duyurdu. Siz nasıl buluyorsunuz Süleyman Hoca'nın çalışmalarını?

Her ne kadar kendisiyle bazı görüşlerimiz uyuşmasa da, Süleyman Uludağ özellikle tasavvuf tarihi alanına bana göre gerek telif eserleri ve tercümeleriyle, gerekse değişik alanlardaki monografik çalışmalarıyla çok önemli katkılar yapmıştır. Şunu tüm samimiyetimle ifade edeyim ki o benden çok daha kabiliyetli, çok daha zekidir, çünkü o otodidakt bir akademisyendir. Amasya'nın Yazılıtaş köyünden Çorum'a gelip hariçten ilkokulu, hariçten İmam-Hatip okulunu başarıyla bitirmesi inanılmaz şeylerdir. Bu yüzden kendisi Enstitü'deki öğrencilik yıllarımızda benim gibi genç arkadaşlarımızın hayran olduğu bir ağabeyimizdi. Çok da zeki bir insandır. Enteresan görüşleri de vardı. Zaten görüşlerimiz birbirini tuttuğu için biz hep bir aradaydık. Sık sık tartışmalar yapardık. Yatılı okulların o zamanlar bazı mahrumiyetleri olsa da bu tür avantajları da vardır işte. Akşamları ve geceleri de berabersiniz, konuşabiliyorsunuz. Süleyman Hoca'nın eğer şansı yaver gitseydi, imkânı olsaydı da bir Batı üniversitesinde kariyer yapma fırsatını bulsaydı, bana göre bugünkü Süleyman Uludağ'ın çok fevkinde bir Süleyman Uludağ olurdu.

Diğer bir ahbabınız Mustafa Öz ise daha farklı bir alanda çalıştı...

Mustafa Öz çok şen şakrak, latifeci, çok zeki, muhtevalı, güzel Kur'ân okuyan, kaside ve şarkı söyleyen kabiliyetli bir arkadaşımızdı. Nitekim akademik kariyer de yaptı. Ama o da benim "keşke" dediklerimden birisidir. Keşke bu arkadaşlar, Sorbonne veya Oxford'da, Cambridge'de, Heidelberg'de doktora yapma imkânı bulabilselerdi, kesinlikle çok farklı olurlardı; hem İslam dünyasında

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİ YAYINLARI No. 3233

ELVAN ÇELEBİ

MENÂKIBU'L-KUDSİYYE
Fİ
MENÂSIBİ'L-ÜNSİYYE
(HACI BEYRAM-I VELİ HAZRETLERİNİN MENKABEVİ TARİHİ)

Hazırlayanlar:
İsmail E. ERÜNSAL A. Yaşar OCAK

EDEBİYAT FAKÜLTESİ MATBAASI
İSTANBUL — 1984

Ahmet Yaşar Ocak'ın İsmail E. Erünsal ile neşrettiği Elvan Çelebi'nin kitabı

hem Batı'da isim yaparlardı. Aynı şeyleri Hayrettin Karaman ve Bekir Topaloğlu Hocalar için de rahatlıkla söyleyebilirim.

Bir de İsmail Erol Erünsal var. Onunla olan yakınlığınız, ortak bir eser yayınlamaya kadar varmıştı. Elvan Çelebi'nin *Menâkıbu'l-Kudsiyye* adındaki çok önemli eserini ilim dünyasının hizmetine sunmuştunuz. İsmail Hoca'nın öğrenciliğinde bilhassa hangi konulara ilgisi vardı?

İsmail Erünsal da çok zekiydi. O, tarihe de meraklıydı ama daha ziyade klasik Türk edebiyatına, daha doğrusu Dîvân edebiyatına ilgi duyuyordu. Nitekim Edinburg'ta Tâcizâde Cafer Çelebi üzerine doktora yapmıştır. Enstitüde birlikte Fransızca çalışırdık. Bazen ben Arapça veya Fransızca bir kitap alır ona hediye ederdim, bazen o bana hediye ederdi. İtiraf edeyim ki daha çok o bana hediye etmiştir. Çok cömert, gani gönüllü bir insandır. Aklıma gelmişken, bundan birkaç sene evvel, zendeka ve İlhad konusunda topladığı koca bir kutu malzemeyi yeni baskıda kullanayım diye bana yollamıştır. Bu da cömertliğine başka bir örnektir. Bu vesileyle kitabın yeni baskısında gaflette unuttuğum teşekkür borcumu

yerine getirmiş olayım. Yatılı olduğum için beni sık sık evlerine yemeğe davet ettiğini söylemiştim. Annesi ve babası herhalde yatılı yemeklerinden bıkmış olduğumu tahmin ettikleri için olsa gerek, bana ev yemeği yedirmeyi isterlerdi. İlk tanıştığımız sıralarda Tophane'de oturuyorlardı. Daha sonra Üsküdar'da Çiçekçi semtine taşındılar, oradan da Altunizade'deki bugünkü mekânlarına. İsmail Bey bana gurbette bir kardeş olmuştur açıkçası. Bazen babamın yolladığı para geciktiğinde ondan ödünç para alır, sonra kendisine öderdim. Sinema, musiki, kitap zevkimiz birbirini tutardı. Her on beş günde bir Taksim Şan Sineması'ndaki Münir Nurettin Selçuk'un, Nevzat Atlığ'ın yönettiği Türk Sanat Musikisi konserine giderdik. Konserden sonra Beyoğlu'nda bir lokantada yemek yer (hep İsmail Erünsal ısmarlar, bütün ısrarıma rağmen bana para verdirtmezdi), sonra sinemaları dolaşır, beğendiğimiz bir filme giderdik.

İsmail Erünsal aynı zamanda da iyi bir gurmedir. Kaliteli yemek yemeyi sever, damak zevkine düşkündür. Nitekim onunla birlikte üniversiteye gidebilmek için hariçten İstanbul Bakırköy Lisesi'ne bitirme imtihanlarına giriyorduk. O galiba benden bir sene önce müracaat etmiş. Ziya Güvenen isimli Maraşlı bir sınıf arkadaşım benim tarihe olan merakımı görünce, lise bitirmelerine girmemi hararetle tavsiye etti, hatta bana cebir dersi bile verdi (46 yıl sonra bir vasıta ile Maraş'ta izini buldum, söylediğine göre müteahhitlik yapıyormuş halen). Bunun üzerine ben de arkadaşımın söylediğini yapmaya karar verdim. İşte o zaman İsmail Erünsal bana Bakırköy Lisesi'ni tavsiye etti. "Ben oraya gidiyorum, sen de gel" dedi. Böylece kaydımı yaptırdım. Sınav zamanı onunla birlikte Sirkeci'den banliyö trenine biner Bakırköy Lisesi'ne giderdik. O benden bir yıl önce diploma aldı ve üniversiteye girdi. Klasik edebiyata meraklı olduğu için Türkoloji bölümünü tercih etti. Beni cebir ve fizikten bıraktıkları için o sene giremedim. Müdür muavini İmam-Hatipli olduğumuz için aslında bize zorluk çıkartıyordu. Bana, "Ben burada olduğum sürece seni mezun etmeyeceğim" demişti. Ben de Çorum Lisesi'ne naklettim. Çünkü orada felsefe hocası olarak görev

yapan, Yozgat İmam-Hatip ve Kayseri Yüksek İslam mezunu Halis Ayhan isimli hemşehrimiz (halen emekli eğitim tarihi profesörü) vasıtasıyla sınavları orada verdim. Kendisine minnettarım. Ama mezuniyetim ve tabii diplomam Bakırköy Lisesi'ndendir.

İsmail Erünsal ile ahbaplığımız böyleydi. Sonraki yıllarda fakültede okurken de sık sık bir araya geldik. Arada sırada, "Bakalım, benim bildiğimi o da biliyor mu?" diye beni "çaktırmadan" yoklardı. Beni sınadığını, imtihana çektiğini bilirdim, ama hissettirmezdim, daha doğrusu hissettirmemeye çalışırdım. Mesela o sıralarda okumakta olduğu bir Fransızca veya Arapça kitaptan birkaç cümle veya paragraf tercüme ettirir veya -tabii kendisi Edebiyat Fakültesi Türkoloji Bölümü'nde okuduğu için- sahhaflardan yeni satın aldığı matbû eski dîvanları açar, okumamı ve metnin ne demek istediğini sorardı (kulakları çınlasın!). Ben de onun bu "sınav"larının pek de altında kalmazdım açıkçası...

Yine öğrenciliğinize dönecek olursak, bu dönemde okuldaki derslerin haricinde dışarıdan da bazı dersler aldınız kendinizi geliştirmek için. Bu arada çocukluğunuzdan beri bir kitap meraklısı olarak bir hayli bireysel okuma da yapıyor olmalısınız?

Yüksek İslam'da okuduğum yıllarda otobüsle memlekete gidip gelirken Ankara'da aktarma yapıyorduk. Ben bu gidiş ve gelişler sırasında Ankara'da Türk Tarih Kurumu'na gider, İslam Tarihi ve özellikle de Selçuklu ve Osmanlı Tarihi konusunda kitaplar alırdım. Türk Tarih Kurumu'nun kitap satış yeri o zaman Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'nin alt katında, şimdiki Türk Tarih Kurumu'nun olduğu sokağa bakan tarafındaydı. Orada kitap satışından mesul Abdullah Bey diye biri vardı. Ondan istediğim kitapları alırdım. Bazen katalogda "tükendi" yazan kitapları o el altından bize satardı. Bu kitapların çoğu kütüphanemde hâlâ duruyor. Gerçi sonradan *Mısır Tarihi, Roma Tarihi, Yunan Tarihi* vs. gibi zevkle okuduğum ve artık güncelliğini çoktan kaybetmiş olanları elden çıkardım, ama özellikle Osmanlı tarihi, Selçuklu

tarihi ile ilgili kaynak metinleri, Osman Turan'ın neşirlerini, İbn Bibi'nin *El-Evâmirü'l-Alâiyye*'si gibi kitapları ta o zaman almıştım.

Dediğim gibi hemen her öğleden sonra merak ettiğim kitapları okumak için Fındıklı'daki Enstitü'den Beyazıt Kütüphanesi'ne veya Belediye Kütüphanesi'ne giderdim, hem de sahhafları dolaşırdım. Bu ikisi en büyük zevkimdi.

Bu yoğun okumalar neticesinde, zaten küçük yaştan beri tarihe olan ilginiz muhtemelen biraz daha planlı ve programlı hale gelmiş olmalı?

Bir bakıma öyle sayılabilir. Osmanlı tarihi üzerine yoğunlaşmayı düşünüyordum. Bilhassa Osmanlı kurumlar tarihi çok ilgimi çekiyordu. Osmanlı kroniklerini okumaya devam ediyordum. Âlî Bey ve Nihal Atsız neşirleri Âşıkpaşazâde'yi, Peçevî'yi, Solakzâde'yi, küçük boy Selanikî'yi, Naimâ'yı, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları arasında çıkan Çeşmizâde'yi okudum o zamanlar. Bu konuları İsmail Erünsal ile de bir araya geldiğimizde konuşur, ne okuyoruz, ne ediyoruz birbirimize aktarır, tartışırdık.

Bir anlamda karşılaştırmalı okuma yapıyordunuz yani. Peki, kronikleri okurken belirli bir sıralama oluşturmuş muydunuz? Bilhassa dikkat ettiğiniz hususlar var mıydı?

Hayır. Belirli bir sıralama yoktu. O zaman bu kaynakları böyle amatör bir merakla okuyordum. Yoksa *Naima Tarihi* nedir, *Peçevî Tarihi* nedir, *Âşıkpaşazâde Tarihi* nedir, *İslam Ansiklopedisi*'nden öğrendiğim bilgilerin dışında bunları çok bilinçli bir şekilde okuduğumu söyleyemem.

En eskiden en yeniye doğru bir sıralama oluşturmadınız yani...

Hayır, oluşturmadım. Ama isimlerini saydıklarım gibi belli başlı bazı kronikleri okumaya çalıştım. Tarih bilgimi geliştirmek için okuyordum kronikleri. Bu yüzden okurken belli bir sıralamaya dikkat ettiğimi yahut belli bir alana ya da konuya yoğunlaştığımı

söyleyemem o devirde. Çok amatörce, genel bir okumaydı bu benimki.

Yüksek İslam Enstitüsü'nde iken Osmanlı Kronikleri dışında şahsi olarak ne tür kitaplar okurdunuz? Mesela, Antik dönem tarihine de ilginiz var mıydı?

Tabii. Demin de söylediğim gibi özellikle ilkokuldaki öğrencilik yıllarımdan beri çok merak ettiğim eski Mısır, Mezopotamya, Yunan ve Roma tarihi ile ilgili Türk Tarih Kurumu'ndan satın aldığım bazı kitapları okudum. Ayrıca, Türk Tarih Kurumu'nun Arkeoloji ile ilgili yayınlarını hâlâ okuyup zevkle takip ederim. Bazen yurt dışına gittiğimde çalıştığım alanın dışında dikkatimi çeken kitapları satın alır, okurum. Özellikle dünya dinleri üzerine çok kitap aldım ve okudum. Mesela dünya mitolojisi, özellikle de antik Mezopotamya mitolojisi eskiden beri çok ilgimi çok çekmiştir. Çünkü İslam mitolojisinin en önemli köklerinden birini teşkil eder.

Mitoloji özel olarak mı ilginizi çekiyor yoksa genel tarih bilgisi edinmek için mi okuyordunuz?

Genel tarih bilgisi olmaktan ziyade, çocukluğumdan beri merak ettiğim için ilgi duydum. Ama sonraları İslam mitolojisi ile ilgilenmeye başladığımdan beri özellikle eski Mezopotamya mitolojisi, eski Mısır mitolojisi ile ilgili kitaplar da okudum, okuyorum. Çünkü bu mitolojik kültürlerin tarihsel süreç boyunca İslam toplumları içine özellikle sonradan İslam'a dâhil olan muhtelif halklar tarafından dâhil edildiğini biliyoruz. Zaten olayın farkında olan klasik İslam âlimleri buna "İsrailiyyat" demişler. Demek ki daha çok Yahudi kültürü aracılığıyla dâhil olanları kastediyorlardı. Klasik Kısasu'l-Enbiya, Tefsir ve Hadis şerhi kaynaklarında inanılmaz boyutlarda mitolojik malzemeye rastlarsınız. Nitekim birkaç yıl önce *Milel ve Nihal* dergisinde bir İslam ilahiyat problematiği olarak İslam mitolojisi ile ilgili bir makale yayınladım. Çok gürültü koparacağını sanıyordum (demek ki ya meseleyi gereğinden fazla önemsemişim, ya da iyi yazamamışım), lakin şu güne kadar bırakınız "gürültü"yü,

bir "sinek vızıltısı" bile duymadım! Burası Türkiye, biliyorsunuz, başka söze hacet yok sanırım. Halen kütüphanemde dünya mitolojileri ve dinleriyle yerli ve yabancı bazı önemli kitaplar vardır.

Günümüz Sünnî-Alevî halk inançları içerisinde Mezopotamya mitolojisinden bazı izler var mı peki?

Direkt olarak olmasa bile yüzyılların birikimiyle intikal eden, süzüle süzüle gelen birtakım motifler, hatta bazı epizodlar bile var. En açık ve bilineni Hızır İlyas konusunda... Bu da anlaşılmayan bir şey değil. Çünkü Türkler Anadolu'ya gelmeden yüzlerce yıl evvel, bu coğrafyada yani Ortadoğu'da bu mitoloji çok köklü ve canlı bir şekilde mevcuttu. Nasıl Hıristiyanlık Anadolu topraklarında yayılmaya başladığında pek çok antik mitolojik unsuru dönüştürerek kendi içine alıp özümsemiş ve öyle yayılabilmiştir. Çok tipik bir örnek olduğu için hep vurguladığım bir vakıa da İrlanda'da Hıristiyanlığın yayılış sürecidir. Hıristiyan misyoner rahipler İrlanda'daki antik mitolojiyi özümseyip Hıristiyanlaştırarak bu dinin yayılmasını sağlamışlardır. Bunun en güzel örneği 5. yüzyılda İrlanda'da faaliyet gösteren Saint Patrick'tir. İşte aynı süreç İslam'ın yayılışı için de geçerlidir. İslam yayılırken o coğrafyalardaki sıradan halk hiçbir zaman İslam'ın teorik kurallarının bilincine vararak, teolojisinin inceliklerine vâkıf olarak Müslüman olmamıştır. Çünkü bu yüksek seviyede entelektüel bir birikim ister. Dolayısıyla sıradan halk tabii bir şekilde önce kazanacaklarına bakar, İslam'ı kabul etmenin kendine sağlayacağı pratik yararlara bakar, sonra da ilk dikkatini çeken şey, eski inançlarını andıran inançlar olup olmadığıdır. Onlara benzer unsurları hemen kabullenir ve onları eski inançları ve mitolojisi ile özdeşleştirir.

İşte Araplar, İranlılar ve Türkler de gerek kendi eski mitolojilerinden, gerekse temas ettikleri ihtida eden halkların mitolojik kültürlerinden bazı unsurları dönüştürerek içselleştirdiler.

Bu, tarihsel ve sosyolojik olarak kaçınılmaz bir vakıadır. En tipik örneklerinden biri de, İslam toplumları içindeki Hızır-İlyas

kültüdür. Bu kült söylediğim hususu anlamak için bir mihenk taşı gibidir. Mesela Şiîlerdeki ve Alevîlerdeki Kerbela kültünün Mezopotamya mitolojisi kaynaklı olduğunu bilim çevrelerinde artık neredeyse bilmeyen yok. Lakin bununla ilgili olarak bir tek merhum Metin And'ın çok güzel bir kitabı vardır. Ne ilahiyatçılar, ne de eski tabirle halkıyatçılar, yani folklorcular bu çok bâkir ve münbit alanla, yani İslam mitolojisi ile henüz ilgilenmediler. Artık ne zaman bu meselenin önemi kavranır, bilemiyorum. Dediğim gibi burası Türkiye... Ancak dışarıdan birileri bu konuya el atar ve bir iki kitap ve makale yayımlarsa, bizimkiler hemen dikkat kesilip en kısa zamanda onları tercüme ederek yayımlar, onları göklere çıkarır, ondan sonra da taklit çalışmalar yapmaya başlarlar. Türkiye'de ise siz hangi konu olursa olsun, isterseniz çok orijinal çalışmalar ortaya koyun, önemli meseleleri tartışmaya "yeltenin", kimse aldırış etmez. Bilirsiniz, bizde halk arasında biraz kaba bir deyim vardır, "Ev danası öküz olmaz" derler. Fransızlar bunu daha çarpıcı ve daha kibar ifade ederek "Kimse kendi memleketinde peygamber olmaz" derler. Bunları –hâşâ- şahsımda bir keramet gördüğüm için söylemiyorum, memleketimizdeki kendini Olympos'un tepesinde gören, kendini beğenmiş, kibirli bazı sözüm ona, akademisyen ve entelektüellerin bir hastalığını vurgulamak için söylüyorum.

Bu hastalık muhafazakâr dindar akademiyanın ve entelektüel kesimin de hastalığıdır. Onlar da başka açıdan gözlerini ve kulaklarını bahsettiğim meselelere kapatırlar. Bu meselelere parmak basanları ise ya "Oryantalist kafalı" ya "İslam, Türk düşmanlarının ekmeğine yağ süren gafil" ya da en azından "zındık" diye fısıltı gazetesinde dillendirirler, onları değersizleştirmeye, yok saymaya çalışırlar. Fakat tuhaf şeydir, aynı şeyleri bir Batılı akademisyen veya entelektüelden duyduklarında yahut okuduklarında, büyük ilgi gösterirler. Bu yüzdendir ki Türkiye'de bilim ve düşünce hayatı gelişemiyor. Hamasete prim vermeyen, ciddi, önemli problemlere parmak basan, tartışan bilim ve düşünce adamları önemsenmiyor, okunmuyor, okunsa da ciddiye alınmıyor. Başka mazeret aramaya gerek yok bence. Çünkü bana göre başka mazeretler en sonda gelir.

En başta bu söylediğim zihniyet yer alır. İlla dışarıdan birileri bir şeyler ortaya atacak, sonra bizimkiler koştura koştura hayranlıkla peşinden gidecekler.

Bu düşüncelerinize katılmamak mümkün değil. Yerden göğe kadar haklısınız. Sizinle aynı kanaatte olduğumu açık yürekli-likle belirtmek isterim. Fakat izin verirseniz konumuza tekrar dönmek istiyorum: Metin And Hoca'nın Kerbela kültü konusunda *Ritüelden Drama* adlı çalışmasını mı kastediyorsunuz?

Evet. Bu eserde yazar çok haklı olarak Kerbela kültünün Mezopotamya mitolojisi ile bağlantısını vurguluyor ve bunun kanıtlarını gösteriyor. Aslında ben de bunu düşünüyordum, fakat merhum Metin And o işi yaptı, çok da güzel yaptı. Resimleri falan da çok güzeldir. Tabii Metin And'ın *Osmanlı İslam Mitolojisi* isminde bir başka kitabı daha var. Bu kitap, tam benim düşündüğüm niteliklere sahip olmasa da yine de alana dikkat çekmek bakımından başarılı bir çalışma. Son zamanlarda bir iki kitap daha çıktı. O bakımdan umarım İslam mitolojisi ilgi çeken bir alan haline gelir. Çünkü tarihsel süreç içinde İslam kültürünün, İslam İlahiyatı'nın çok önemli bir problemidir.

Antik dönemle ilgili kitapların, İslam ve Osmanlı tarihi kroniklerinin ve mezhepler tarihi kaynaklarının dışında başka hangi konulara dair okumalarınız oldu?

Mesela şehircilik tarihine çok meraklıyımdır. Şehir tarihçiliği kanaatimce sadece mimari açıdan değil, belki daha çok bilim ve düşünce tarihi bakımından da çok önemlidir. Bunları zevkle okudum, okurum. Kütüphanemde halen antik Yunan, Roma, Mezopotamya, Mısır ve İran şehirlerinin, Ortaçağ İslam şehirlerinin tarihi üzerine yazılmış kitaplar vardır. Birkaç yüksek lisans ve doktora öğrencimi de Basra, Kûfe, Isfahan gibi klasik İslam şehirlerinin tarihine yönlendirmeye çalıştım, ama takdir edersiniz, bu gibi konular iyi bir filolojik formasyon ister. Yani kültürel açıdan şehir tarihi çalışacak olanların kaynak dili olarak Arapça, Farsça, Osmanlı Türkçesine

ve Batı dillerine bihakkın vâkıf olmaları gerekir. Bu ise gençleri ürkütüyor ve bu yüzden pek heveslisi çıkmıyor.

Ayrıca arkeolojiye ilgi duyuyorum. Türk Tarih Kurumu'nun yayınladığı arkeoloji raporlarını da hâlâ merakla, zevkle okuyorum. Hatta benim İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'ne ilk kaydım Arkeoloji Bölümü idi. Çocukluğumdan beri Tarih gibi Arkeoloji'yi de çok severim. Hatta ilkokuldayken Taha Akyol ile bizim evin bahçesinde ve bahçenin yanından geçen, içinde kendi yaptığımız oyuncak tahta gemileri yüzdürdüğümüz çayın kenarlarında tarihî eser bulacağız diye çok yer kazdık. Belki bunu o da hatırlar. Hatta, "Bahçeyi berbat ediyorsunuz" diye annem kovalamıştı bizi bir gün. Ama 1967'de fakülteye kaydolurken bu gün pişman olduğum bir şey yaptım: Tarihi çok sevmekle birlikte, Arkeoloji'ye kaydolmuşken, orada Latince ve Grekçe öğrenmek lazım denilince bu bölümü okumaktan vazgeçmiş, kaydımı Tarih Bölümü'ne nakletmiştim. Şimdi keşke diyorum, keşke oraya bir iki sene devam edip de hiç olmazsa biraz Latince ve Grekçe öğrenebilseydim. O zaman çok iyi bir iş yapmış olacaktım.

Bu dönemdeki eğitim sizin ileride bu konulara da hâkim bir tarihçi olmanızda belirgin bir rol oynamış olmalı herhalde...

Bu okumalarımın, yaptığım yayınlarda çok faydası oluyor tabii. Gerek Osmanlı din ve tasavvuf tarihi konusundaki araştırmalarımda, gerekse fakültede verdiğim lisans, yüksek lisans ve doktora derslerinde, yönettiğim tezlerde bu alt yapının elbette büyük faydasını görüyorum. Bunu rahatlıkla söyleyebilirim.

Bütün bu anlattıklarınız, lisans dönemini dolu dolu geçirmenin ne kadar önemli olduğunu gösteriyor açıkçası... Ama vaktinin tamamını ders çalışarak veya sadece kitap okuyarak geçiren bir öğrenci profiline de sahip değildiniz. Daha önce de kısmen konuşmuştuk gerçi, ama okul haricinde de son derece sosyal bir öğrenciydiniz. Birtakım hobileriniz vardı. Bunları biraz daha detaylandırabilir misiniz?

Sinema ve Türk Sanat musikisi dışında tiyatroya da ilgim vardı. Yüksek İslam'da öğrenciyken her Perşembe gecesi İstanbul Şehir Tiyatroları'nın Beyoğlu'ndaki şubesine giderdim. Orada her hafta farklı oyuncu grupları değişik bir oyunu sahnelerlerdi. Harika oyunlar seyrettiğimi hatırlıyorum.

Sahhaflar ayrı bir dünya. Günümüzde eski durumundan pek bir şey kalmamış. Artık sohbetlerin yapıldığı, dostların bir araya gelip halleştiği mekânlar değiller. Kitap satıcısı, ticaret müessesesi haline gelmişler. Ama sizin öğrencilik yıllarınızda şimdi kaybolan bu hususiyetlerin hepsi mevcuttu sanırım. Sahhafların kendileri de bizzat çok entelektüel şahsiyetlerdi yanılmıyorsam...

Hayır, yanılmıyorsunuz. Mesela, sık uğradığım bir sahhaf dükkânı -Allah rahmet etsin- daha önce de sözünü ettiğim Necati Ağabey'in dükkânıydı. O tam bir talebe babasıydı. Bazen param yetmediğinde ya istediğim kitapları ayırıp saklar ya da elime tutuşturur, "Sen al götür, parasını sonra verirsin" derdi. Bir diğer sahhaf dükkânı ise merhum Muzaffer Ozak'ınkiydi. Yazmalar konusunda sanıyorum Raif Yelkenci'den sonra -ben onu tanıma şansına erişemedim maalesef- en büyük otorite oydu. Dükkânı benim oldukça sık uğradığım dükkânlardan biriydi. Merhum Muzaffer Ozak çok ünlü bir sahhaftı. Dükkânı çoğu zaman yurt dışından gelen Şarkiyatçılarla dolu olurdu. Zaten Türkiye dışında da çok meşhurdu. Ama sanırım bir kısmı da onun oralardaki bağlıları idi. Oraya da kitap sormak veya almak için sık giderdim. Sohbetine denk gelirsem bir köşede durur, dinlerdim.

Aynı zamanda dinî/tasavvufi bir misyonu da var kendisinin ve müntesipleri de muhtemelen bir sohbet halkası oluşturuyorlardı dükkânında.

Onun çok ünlü bir Cerrahî şeyhi olduğunu biliyordum. Bazı küçük kitapları da vardır bu konuda. Üzerlerinde "el-Hac Muzaffer Ozak" yazar. Her Perşembe akşamı Karagümrük'teki tekkesin-

de zikir meclisi olurdu. Dükkânında masasının arkasındaki koltuğunda, başında lacivert beresi, boynunda kocaman bir altın madalyon olduğu halde davudi sesiyle konuşurdu. Hatta benim onunla ilgili bir de hatıram vardır. Hiç unutmam, 1976 yazında İstanbul kütüphanelerinde doktora tezimle ilgili araştırmalar yapıyordum. Tezimde Veysel Karenî ve Üveysilik'le ilgili kısa bir bölüm tasarlıyordum. Paris Bibliothèque Nationale'inden, Ecole des Langues Orientales Kütüphanesi'nden, Strasbourg Bibliothèque Nationale'inden epeyce bir materyal toplamıştım. Bunları İstanbul kütüphanelerindeki yazmalardan da takviye etmek istedim. Bu arada Muzaffer Ozak Hoca'nın dükkânına gidip ona Osmanlı döneminde Veysel Karenî ve Üveysilik'le ilgili neler olduğunu sorayım demiştim. Dükkâna girip baktım Muzaffer Ozak Hoca oradaydı. Durumu anlattım Veysel Karenî hakkında dükkânda bir şeyler olup olmadığını sordum. O sırada, halinden ve tavırlarından üniversite hocası olduğunu tahmin ettiğim biraz yaşlı bir bey yanıma geldi, sert bir ses tonuyla, "Sen Fevziye Abdullah Tansel'in Veysel Karenî hakkındaki makalesini okudun mu?" diye sordu. Ne yalan söyleyeyim, ben o makalenin mevcudiyetinden bile haberdar olmadığım için tabii ki okumamıştım. Nitekim okumadığımı söyledim, "Onu okumadan Veysel Karenî'yi nasıl araştırıyorsun? Olmaz! Mutlaka onu okuman lazım" diye küçümser bir tavırla âdeta beni azarladı. Herhalde çok önemli bir makale olmalı diye düşündüm ve çok da utandım, ama hitap tarzına da kızmıştım. Sonra o Hoca'nın bahsettiği makaleyi arayıp buldum, okudum, lakin pek özelliği olmayan, hele benim tasarladığım çalışmaya fazla katkı sağlayacak niteliği bulunmayan bir makaleydi.

Burada üzerinde durulması gereken, makalenin önemli veya önemsiz oluşu değil, genç bir doktora öğrencisine bilgiçlik taslayan o kendini beğenmiş nobran tavırdır. Böyle hocalarımız ne yazık ki hep vardı, var ve hep olacak... Siz Batı'da böyle bir tiple kolay kolay karşılaşmazsınız. Onlar sizin eksiklerinizi kibarca söylerler ve bu daha etkilidir bence.

San Fransisco, Halvetî tekkesi, 1987, M. Ozâk halifesi Amerikalı Psikoloji Profesörü Robert Frager ile

San Fransisco rıhtımı, arkada ünlü Alkatraz Hapishanesi, 1987

Peki, sonradan öğrendiniz mi o hocanın kim olduğunu?

Sorduğum arkadaşlara onu tarif ettim, ama çıkaramadılar. Dolayısıyla öğrenemedim. Kim olduğunu hâlâ da bilmiyorum. Artık her kim ise, o adam gittikten sonra Muzaffer Ozak bana, "Delikanlı, bak gel şu şu kitaplar var. Al, sana hediyem olsun" dedi ve Veysel Karenî ile ilgili birkaç tane Osmanlı döneminde basılmış risâle hediye etti. Onları hâlâ saklarım.

Öğrenciyi teşvik anlamında ne kadar âlicenap bir tavır!..

Kesinlikle! Hem de çok âlicenap bir tavır. Tasavvuf terbiyesinin, kültürünün bir sonucu.

Muzaffer Ozak daha sonraki yıllarda yurt dışına gitmişti. O dönemde takip edebildiniz mi kendisini?

Hayır, edemedim. Duydum gittiğini, ama takip etmedim açıkçası. Çok değişik çevrelerden müritleri vardı. Fakat 1987 yılında Kaliforniya Üniversitesi'nin Berkeley kampüsünde çalışan hocalardan Prof. Grace Martin Smith'in Osmanlı tasavvufu üzerine düzenlediği sempozyum için Amerika'ya gittiğimde (bu oraya ilk gidişimdi), San Fransisco'un banliyösünde onun halifelerinden Amerikalı bir Psikoloji profesörünün (ismini maalesef unuttum) başında bulunduğu bir Cerrahî Tekkesi'ni ziyaret etmiştim. O zamana kadar ben merhum Muzaffer Ozak'ın bu derece etkili bir şeyh olduğunu doğrusu tahmin etmiyordum. Bu çok ilginç gelmişti o zaman bana. Merhumun Amerika'da başka halifeleri olduğunu da o profesörden işitmiştim.

Evet, yabancıların kendisine ilgisi malum... Hatta belki Robert Frager'i burada hatırlamak gerekir, Muzaffer Hoca'nın dükkânına fazlaca devam edenler arasındaymış. Tekrar okula dönecek olursak, İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü'nü 1967 yılında mı bitirdiniz?

Hayır, o yıl özellikle kasten bitirmedim. Aslında normalde mezun olmam gerekirdi ve istesem rahatlıkla mezun olurdum, ama mezun

olduğum takdirde askere gitmem gerekecek ve ben böylece Edebiyat Fakültesi'ne girebilme imkânından mahrum kalacaktım. Bu yüzden mezun olmadım. Fıkıh dersini kasten bıraktım. Böylece öğrencilik statüsünü taşıdığımdan askere gitmedim. Ne zaman bitirdim biliyor musunuz? 1971 yılında, Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nden mezun olduğum yıl, Fıkıh sınavına da girdim ve aynı yıl iki okuldan birden mezun oldum.

Bu durumda kaydınız silinmedi mi?

Hayır, silinmedi. Ama Enstitü'deki sınıf arkadaşlarım 1967 yılında mezun oldular. Yüksek İslam'da fıkıh derslerini o zaman Ahmet Davutoğlu'nun yerine gelen Yusuf Kılıç Hoca veriyordu. Biraz ayak sürüdü ama yine de idare etti sağ olsun.

Bütün aşamaları çifter çifter geçiyorsunuz! İkinci lisenin ardından ikinci bir üniversite...

Bu aslında bana mahsus bir durum değildi. Bazı ağabeylerimiz ve arkadaşlarımız da Enstitü'de okurken aynı şekilde hariçten sınavlara girip lise diploması alarak hem enstitüye hem de üniversiteye devam ediyor ve aynı yılda ikisini birden bitiriyorlardı. Bilhassa Hukuk Fakültesi'ne rağbet bir hayli fazlaydı. Bunlardan bazıları da zaten avukatlık, hâkimlik veya savcılık mesleğine atladılar. Yani vaiz, müftü veya İmam-Hatip öğretmeni olmadılar. Birkaç kişi de Edebiyat Fakültesi'ne gidiyordu. Hatta Tıp Fakültesi'ne gidenlerin olduğunu da duymuştum. Mesela Enstitü'de sıra arkadaşım Mehmet İpşirli, bir süre İstanbul Tıp Fakültesi'ne devam etmiş, ama bırakarak Tarih Bölümü'ne girmişti.

Bu söylediğim konuda, yani İmam-Hatip veya Yüksek İslam'a gidenlerin mezun olduktan sonra ne yaptıkları, neden din hizmet veya görevlerine talip olmak yerine saydığım meslekleri tercih ettiklerine dair vaktiyle sosyolojik araştırmalar yapılmış olsaydı, İmam-Hatipler üzerine havada yürütülen, temelsiz tartışmalar ve polemikler yapılmayacaktı. Ne yazık ki Türkiye toplumu bütün kesimleriyle demokrasiyi, çağdaşlığı, hele de bilimi dilinden dü-

şürmeyen bir toplum olduğu halde, en yukarısından en aşağısına, aslında bunlara hiç itibar etmeyen bir toplumdur. Ne kadar ilginç ve ironik bir durum!..

Her neyse. Benim diğerlerinden farkım belki şu noktadaydı. Ben hem enstitüyü hem fakülteyi beraber bitirmek yerine, kendimi sadece tarih eğitimine verebileyim diye birini bitirdikten sonra diğerine başladım. Zaten Yüksek İslam'da son sınıf sınavlarına girerken bir mektupla bu fikrimi babama yazıp müftü, vaiz veya öğretmen olmak istemediğimi, yeniden üniversiteye giderek bir dört yıl daha okumak suretiyle tarih eğitimi almayı arzuladığımı bildirdiğimde babam hiç itiraz etmedi. Demek ki adamcağız dünden razıymış zaten tam bir Osmanlı tarihi hayranı olduğu için. Cevabî mektubunda bu fikrimi kabul ettiğini ve beni sonuna kadar destekleyeceğini yazıyordu. Tabii ne çok sevindiğimi tahmin edersiniz. Ben böylece üniversitedeki öğrencilik yıllarıma başladım.

Sekiz yıl süren bir yüksekokul eğitimi. Anadolu'da yaşayan bir ailenin çocuğu olarak uzun sayılabilecek bir süre. Babanız desteklemiş. Şanslıymışsınız. Ama ailenizin diğer fertlerinin tutumu da aynı mı oldu? Mesela anneniz, o nasıl karşıladı sizin arzunuzu?

Allah rahmet eylesin, annem itiraz etmiş ve geride bir oğlan kardeşim olduğunu, babama onu okutmada zorluk çekilebileceğini söylemiş. Hakikatte ise babamın yaşı ilerlediği için annem bizlerden birisinin, yani benim veya erkek kardeşimin -fakat aslında benim- baba mesleğini devam ettirmemi, para kazanmamı istiyormuş. Ama babama fazla direnememiş anlaşılan ki babamın dediği oldu.

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİ YILLARI (1967-1971) TARİH BÖLÜMÜ'NDE ÖĞRENCİLİK YAHUT BİR ÖZLEMİN GERÇEKLEŞMESİ

Böylece, 1967 yılında Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'ne kayıt yaptırmış ve çok arzuladığınız tarihçilik yolunda da ilk adımı atmış oldunuz. Hangi dersler vardı bu dönemde hatırladığınız?

Aslına bakarsanız daha önce de söylediğim gibi, ilk önce Arkeoloji Bölümü'ne kayıt yaptırmıştım. Bu belki de geçici bir hevesi tatmin idi. Zaten yanlış hatırlamıyorsam aslında tercihlerim arasında ikinci oydu. Ama sonunda asıl gönlümde yatan bölümde, Tarih Bölümü'nde karar kıldım.

Tarih Bölümü'nde ilk sene bir çeşit hazırlık yılı gibiydi. Birinci sınıfta Tarih bibliyografyaları dersleri vardı. Mesela İlkçağ Bibliyografyası dersine Prof. Adnan Pekman; Ortaçağ Bibliyografyası'na Prof. İbrahim Kafesoğlu; Yeniçağ Bibliyografyası'na Prof. Şehabettin Tekindağ; Sonçağ Bibliyografyası'na da Prof. Cevat Eren giriyorlardı. Bibliyografya derslerinin haricinde bir de Tarih Metodu dersi vardı. Bu derse ilk önceleri Prof. Zeki Velidi Togan gelirdi. O fakültede Umumi Türk Tarihi Kürsüsü'nün başkanıydı.

Zeki Velidi Togan'ın öğrencisi oldunuz. Nasıl ders anlatırdı Togan?

Onun öğrencisi oldum olmasına ama bu sadece bir sömestr sürdü. Çünkü emekli oldu. O emekli olduktan sonra bu dersi Prof. İbrahim Kafesoğlu devraldı.

İlk derslerde Togan'ın ne söylediğini hiç anlamıyorduk. Çünkü şiveli bir Türkçe konuşuyordu. Ama daha sonra yavaş yavaş anlamaya başladık. Onu ilk defa kışın karlı bir günde fakültede görmüştüm. Sınıf arkadaşım Yusuf Halaçoğlu ile beraber Edebiyat Fakültesi zemin katındaki İslam Araştırmaları Enstitüsü'nün önünde, karşıdaki amfide dersimizin başlangıç saatini bekliyorduk. O sırada Enstitü'nün kapısından başında kalpakımsı yün bir şapka, boynunda kaşkol, kısa boylu, tıknaz bir adam çıktı. Halaçoğlu'na, "Bu hademe kılıklı adam kim?" diye sordum. Halaçoğlu, "Yahu sus, duyabilir! O Zeki Velidi Togan, bilmiyor musun?" dedi. Hoca'yı ismen tanıyordum, ama kendisini daha önce hiç görmediğim için teşhis edemedim. Çok şaşırmıştım, çünkü kafamda bambaşka bir Zeki Velidi Togan imajı vardı. Daha sonra dediğim gibi Tarih Metodu dersimize geldi.

İbrahim Kafesoğlu ise çok enteresan bir adamdı, çok zeki birisiydi ve güzel ders anlatırdı.

Hangi dersinize geliyordu metot dersinden başka?

Bir de Ortaçağ Tarihi Bibliyografyası'na geliyordu. Daha sonraki yıllarda ben onun derslerine girmedim, çünkü ikinci sınıfta Prof. Tayyip Gökbilgin'in ve Doç. Nejat Göyünç Hoca'nın çalıştığı Osmanlı Medeniyeti ve Müesseseleri kürsüsünü seçtim. Bu tercihi yapmamda arkadaşım Mehmet İpşirli etkili oldu. Bana, "Diğer bölümler de güzel ama bence sen burayı seç, daha iyi olur" demişti.

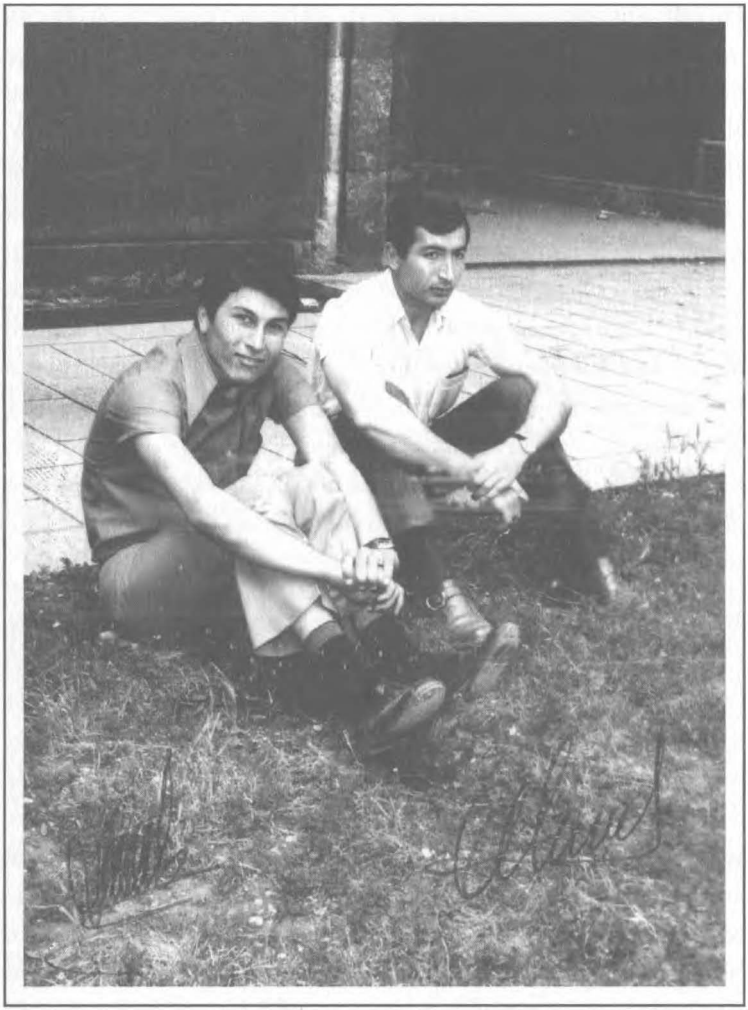
Osmanlı Medeniyeti ve Müesseseleri Kürsüsü'nde okurken sınıf arkadaşlarınız kimlerdi? Hangi hocalar ders veriyordu?

Bu kürsüde benden bir sınıf önde Mehmet İpşirli vardı. Şu an ismini hatırlayabildiğim birkaç arkadaşım mesela Burhan, Hüseyin, Lütfullah, Zekeriya, Yaşar'ı hatırlıyorum. Zekeriya Bülbül Konya'daki üniversitelerden birinin tarih bölümünde hocadır. Belki emekli oldu. Birinci sınıftan samimi arkadaşım olan Yusuf Halaçoğlu ikinci sınıfta Yeniçağ Tarihi kürsüsünü tercih etmişti. O zamanlar Edebiyat Fakültesi'nde kürsü sistemi yürürlükteydi. İkinci sınıftan itibaren öğrenci kürsülerden birini seçmek zorundaydı ve asıl devam edeceği dersler o kürsünün dersleriydi. Ama seçmeli olarak da diğer kürsülerden birinden veya ikisinden, hatta başka bölümlerden ders alabiliyordu. Nitekim ben de Yeni ve Ortaçağ kürsülerinden dersler aldım. Bu vesileyle Cengiz Orhonlu'nun, Şehabettin Tekindağ'ın, Münir Aktepe'nin, Fikret Işıltan'ın derslerine de devam ediyordum. Cengiz Hoca enteresan bir tipti. Amerikalı özel dedektifler gibi kışın trençkot ve fötr şapka giyerdi.

Bu hocaların her birinin ayrı bir tarzı vardı. Tayyip Gökbilgin, Osmanlı diplomatiği, Osmanlı eyalet teşkilatı gibi derslere girer, babacan bir tavırla çok sakin, ağır ağır ders anlatır, sık sık da öğrenciyi kaldırıp sözlü sınava tâbi tutardı. Bu da tabiatıyla bizi korkuturdu. Nejat Hoca tipik bir İstanbul efendisi idi ve güler yüzle ders verir, derslerinin dışında da paleografya ile ilgili seminerler yapardı. Şehabettin Tekindağ derse kendini vererek, heyecanla anlatır, Münir Aktepe sakin ve rahat bir anlatımla dersini takrir ederdi. Fikret Işıltan ise koskoca bir sömestr boyunca sadece bir Haçlı seferini anlattı. Fotokopi henüz ortalarda olmadığı için derslerde hep not tutardık, bazen parmaklarımıza kramp girerdi. O defterleri hatıra olarak hâlâ saklarım.

Cengiz Hoca erken yaşta vefat etmiş olmasına rağmen, bilhassa Osmanlı maddi kültürüne, arşiv belgelerinin niteliğine dair daha önce hiç incelenmemiş konulara önem vermiş. Osmanlı tarihine klasik konuların dışında yaklaşmayı başarmış...

Evet, esaslı bir hocaydı. Ne yazık ki 48 yaşında, kalp krizi yüzünden fakültedeki odasında, çalışma masasının başında vefat etti.

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi bahçesi, Yusuf Halaçoğlu ile, 1971

Mesela Osmanlı İmparatorluğu'nda fethin çok önemli bir aşaması olan iskân meselesini aydınlığa çıkardı. Köprücülük, derbent ve menzil teşkilatı, arşiv belge türlerinden telhisler, hatta eyalet teşkilatı konusunda başka da kimsenin çalışmadığı Habeş Eyaleti benzeri konular ilk defa onun ortaya çıkardığı, kitap veya makale olarak işlediği ilginç konulardı.

Osmanlı Devleti'nde *Bulgarlar ve Voynuklar* adlı bir çalışması da var...

Tabii, Cengiz Orhonlu'nun *Bulgarlar ve Voynuklar, Osmanlı Denizciliği* gibi Osmanlı tarihinin çok değişik alanlarına dikkati çeken çalışmaları var malum. Çok başarılı, çalışkan bir hocamızdı. Allah rahmet eylesin. Benim kanaatime göre, eğer sağ olsaydı en az Halil İnalcık kadar meşhur olacaktı hiç şüphesiz.

Peki, Tarih Bölümü'nde okumak ne gibi avantajlar sağladı size? Çevrenizin tepkisi ne oldu? Hayatınıza ne gibi değişiklikler getirdi? Neticede ortaokul yıllarından beri özlemini duyduğunuz bir bölümde okumaya başladınız...

Hiç şüphesiz büyük bir sevinç içinde idim. Hayalime kavuşmuştum. O zaman üniversite sınav sistemi bugünkü gibi değildi biliyorsunuz. Giriş sınavında yüksek puan alan öğrenci, puanının tuttuğu tercih ettiği her fakülteye girebiliyordu. Ben o zaman suyun genel akışına uygun olarak Tıp, İktisat, Hukuk gibi fakülteleri de tercih sıralamama koymuştum, ama ilk sıralarda tarih ve arkeoloji vardı. Yanılmıyorsam tercih sıralamasına toplam altı fakülte yazılabiliyordu.

Kısacası Tarih Bölümü'ne kaydolduğumu söylediğimde, ailemin dışında, akrabamın, hatta Taha Akyol hariç, bazı arkadaşlarımın pek hoşuna gitmedi. "Tıp Fakültesi varken ne demeye Tarih'e gidiyorsun? Tarih okuyup da ne olacaksın, alt tarafı bir öğretmen olursun" benzeri sözler söylediler. Hatta hiç unutmuyorum aile dostlarımızdan bir tanesi, "Sen enayi misin oğlum, tarih ne demek, bak kazanmışsın neden Tıp Fakültesi'ne gitmiyorsun?" demişti. Çevremin tepkisi bu şekildeydi. Tarihi kimse pek önemsemiyordu açıkçası. Çünkü bütün az gelişmiş ülkelerde olduğu gibi bizde de üniversite sadece "ekmek kapısı" olarak görülüyordu ve en prestijli, en itibarlı fakülteler tıp ve hukuk fakülteleriydi. Tıp insan sağlığıyla ilgili olduğu, Hukuk ise yetki ve güç kazandırdığı için çok saygın idi. Onların da bilimsel tarafı halka bir şey söylemiyordu.

Bilim nedir? Üniversite nedir? Tabii olarak bunlara dair halkın bir düşüncesi, algısı, fikri yoktu. Hoş, bugün de çok farklı bir yerde değiliz aslında. Ben de herhalde o zaman farklı değildim, ama sırf özel merakımı tatmin için böyle bir tercih yapmıştım. Yoksa her zaman söylediğim gibi üniversitenin, bilimin ne olduğunu ancak Yüksek İslam'da, fakültede ve özellikle doktora için yurt dışına gidip orada bir üniversitede okumaya başladığımda anladım.

Tarih Bölümü'ne girdiğim için birisi hariç, İmam-Hatip okulundaki fen dersleri hocalarımdan bile bu tür olumsuz tepkiler aldım. Sadece, daha önce sözünü ettiğim, Gazi Eğitim Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nden mezun edebiyat öğretmenimiz Ünal Çakır beni teşvik etmişti. Ünal Hoca bendeki merakı anlamış ve, "Lise bitirme sınavlarına gir, üniversiteye git, tarih oku" demişti.

Peki, yoğun olarak bölümde hangi kitapları okudunuz? Ağırlık tarih olacak kaçınılmaz olarak ama özel olarak okuduklarınız da var mıydı?

Tarih Bölümü'nde öyle belli kitapları okuduğumuzu hatırlamıyorum. Sadece merak ettiğimiz için bazılarımız Tayyip Hoca'nın *Rumeli'de Yörükler, Tatarlar ve Evlad-ı Fatihan* kitabıyla *Edirne ve Paşa Livası* kitabını, Nejat Hoca'nın o vakit yeni çıkmış olan *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı* isimli kitabını okumuştuk. İşin ilginç yanı, hocaların "okuyun" dedikleri makalelerin ve kitapların dışında ya hâfızam zayıf olduğu için ya da ben kaçırdığım için, başka zorunlu kitaplar okuduğumuzu hatırlamıyorum.

Etrafımdaki arkadaşların çoğu böyle şeylerle pek ilgilenmezler, sadece ders notlarına çalışırlar, sair zamanlarda kız arkadaş edinmeye bakıp günlerini yaşarlardı. Öğrencilerin durumu gerçekten bu idi. Nejat Göyünç Hoca bana bir gün Ömer Lütfi Barkan'ın ve Semavi Eyice'nin zaviyelerle ilgili meşhur makalelerini okumamı tavsiye ederek, "Sen bunları bir oku, bakalım ne diyeceksin, neler düşüneceksin?" demişti.

Ahmet Yaşar Ocak'ın Dergâh Yayınları'ndan çıkan *Babaîler İsyanı* adlı kitabı

Açıkça belirteyim ki, Hoca'nın bu tavsiyesi, benim tarihteki kariyerime vesile olmuştur. Ben o nefis makaleleri okurken sık sık Fuad Köprülü'ye atıflara rastlıyordum. O zaman Köprülü'yü fark ve iyice merak ettim. İlk olarak hemen *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* isimli kitabını, onun ardından da "Anadolu'da İslamiyet" adlı makalesini okudum. Bunları okuyunca kendimi yatağını bulmuş dere gibi hissettim. Bilhassa "Anadolu'da İslamiyet" makalesi beni öylesine etkilemişti ki, anlatamam. O kitabı ve makaleyi öyle bir zevkle, kaç defa üst üste okudum, fişlere notlar aldım.

Aslına bakarsanız, sizinle aynı sahada çalışan birisi olarak bir itirafta bulunmalıyım ki, benim için de sizin *Babaîler İsyanı* adlı kitabınız öyleydi. Aşağı yukarı sizin Köprülü'nün kitabını okuduğunuz zaman hissettiklerinizi hissetmişim ben de. Kitabınızı üniversitede ikinci sınıfa giderken okumuştum. Bizzat yazarına itiraf etmiş olayım istedim bunu şimdi...

Teşekkür ederim. Bu benim için hoş bir sürpriz oldu.

1996'da ikinci sınıfa gidiyordum ve kitabınızın genişletilmiş ikinci baskısı tam da o yıl Dergâh Yayınları'ndan çıkmıştı. Yani 1996 baskısını okudum. Ardından da Fuad Köprülü'nün *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu* adlı kitabını okumuştum.

Köprülü'yü okurken trafik levhası bana Gölpınarlı'yı işaret ediyordu. Yani yolumun üstüne o çıktı. Onun *Yunus Emre ve Tasavvuf*'unu Osmaniye'de öğretmenken zaten bir kitapçıda bulup satın almış, okumuş ve çok ilgi duymuştum. *Dîvân-ı Kebir* tercümesini, Feridüddin Attar'dan çevirilerini okumuştum.

Bunların dışında Tarih Bölümü'nde Yüksek İslam'da olduğu gibi yine kronikleri okumaya, ama bu defa ağırlığı iyice Osmanlı kroniklerini okumaya verdim. Bazılarını sahhaflardan alıyor, alamadıklarımı kütüphanede okumaya çalışıyordum. Bizim Edebiyat Fakültesi'nin ve Türkiyat Enstitüsü'nün çok güzel zengin birer kütüphanesi vardı (şimdi duruyorlar mı, bilmiyorum). Bu kronikleri bazen oralarda, bazen bölümün yine güzel bir kütüphane olan seminer kütüphanesinde okuyordum.

Köprülü'den devam edecek olursak; sizin üzerinizde büyük tesiri olduğu âşikâr. Biraz daha detaylandıracak olursanız, onun eserlerinde sizi en fazla etkileyen neydi?

Açıkçası en başta ele aldığı konular ve tabii ki metodu. Yani konulara yaklaşımı, ele alış biçimi, tahlilleri, kaynakları sorgulayışı, mukayesesi oldu. Aslında Nihat Sami Banarlı Hoca ondan sık bahsederdi, ama o zamanlar onun nasıl bir bilim adamı olduğunu ya idrak edip, merak edip de okumak aklıma gelmemişti, ya da sanırım okuduğumuz ilahiyat derslerinin o kendine mahsus dünyasında ona yer yoktu ve hocalarımız da bahsetmemişlerdi.

Fakültede Fuad Köprülü'yü okuyunca yeni bir dünya keşfetmiş gibi oldum. Kendi kendime, "Aradığım bu" dedim. Çok beğendim onun tarzını. Bana göre haklı veya haksız, bugün ona tevcih

edilen bütün eleştirilere, kendisinin etrafındaki, yakınlarındaki insanlarla ilişkilerindeki bütün bencilliğine ve tutarsızlıklara, pek de dürüst olmayan davranışlarına rağmen, Türk tarihçiliğinde Fuad Köprülü'nün yeri, doldurulabilecek bir yer değildir. Ama temennim doldurulması, hatta ileri geçilmesidir. Bilim şüphesiz ki böyle ilerliyor. Lakin bugünkü üniversitelere, Tarih bölümlerine, bilim zihniyetine, akademik hayatın mantığına ve işleyişine baktığımda, doğrusu pek ümitvar olamıyorum desem yalan olmaz.

Sizin de bildiğiniz gibi Fuad Köprülü, ilk kurucuları kendiyle yaşıt olan Fransızların ünlü *Annales Mektebi*'nin tarihçilik anlayışıyla at başı gidiyordu. Çok önemli bir tarihçi olmasının ötesinde, metodunu Türk tarihinin hemen bütün sahalarında başarıyla uygulayan bir tarihçidir. Orta Asya Türk tarihinden tutun da, Osmanlı tarihine kadar, ilgilenmediği siyasi tarih, müesseseler tarihi, hukuk tarihi, din ve tasavvuf tarihi, edebiyat tarihi alanlarında hiçbir konu yoktur. Çok zor meselelere el atıp o zamana kadar kimsenin bilmediği, kullanmadığı kaynakları kullanarak ortaya mükemmel kitap ve makaleler koyabilmek, yerli yabancı pek çok meslektaşının gözünü açmak öyle sadece çalışmakla yapılabilecek bir şey değildir. Doğuştan gelen bir kabiliyet ve sezgiye ihtiyaç gösterir. Çalışmak bana göre bütün bunlardan sonra gelir. Bu kabiliyet ve sezgiye sahip olmazsanız, ne kadar çalışırsanız çalışınız, isterse piyanosu olan bir evde büyüyün (!), çok ileri gidemezsiniz.

Tarih bilgisinin belirli dönemlere, konulara, belgelere hapsedildiği günümüzle kıyaslandığında, Fuad Köprülü'nün Türk tarihinin çoğu alanlarına hâkim ve diğer alanlarla da besleyebilen komple bir tarihçi olduğunu söyleyebiliriz sanırım...

Günümüzde eleştirilen bazı görüş ve yorumları, fikirleri olmasına rağmen, tabiri caizse böyle bir "âlim-i küll"ün Türkiye'ye bir daha gelebileceğini zannetmiyorum, ama elbette yanılmış olmayı çok isterim. Gelmelidir de. Benim kanaatime göre Köprülü'nün herkeste olmayan, her bilim adamında bulunmayan Allah vergisi bir sezgi kabiliyeti vardı. Hangi konuya el atsa, ilk önce onu teş-

his ediyor, kaynaklarını ortaya çıkarıyor, bu kaynakların eleştirel tanıtımını yapıyor, meseleyi nasıl ele aldığını yani metodunu ortaya koyuyor. Konuyu işlerken öyle analizler yapıyor ki, hayran olmamak elde değil.

Halil İnalcık Hoca -Allah sağlıklı ömür versin- bugün Türk tarihçiliğinin hiç şüphesiz en büyük siması. Osmanlı Devleti'nin siyasi, sosyal ve ekonomik, kurumsal tarihi üzerine dünyada rakipsiz olduğuna, pek çok bilinmeyen meseleyi vukufla aydınlattığına, pek çok yanlışı düzelttiğine şüphe yok. Zaten bu yüzden ona vaktiyle Prof. Ekmeleddin İhsanoğlu "Şeyhu'l-Müverrihîn" yani "Tarihçilerin Şeyhi" unvanını vermişti. Bilenler bilir, bilmeyenler bilmez, ama Hoca'nın 85. yaş günü vesilesiyle Ankara Milli Kütüphane'de düzenlenen Şerif Mardin Hoca'nın da bulunduğu bir toplantıdaki konuşmamda, bizzat karşımda dinleyiciler arasında oturan Hoca'nın yüzüne bakarak tebessümle ,"Siz Şeyhu'l-Müverrihîn filan değilsiniz" dedim. Bunu duyan Halil Hoca'nın ve yanında oturan Şerif Mardin Hoca'nın yüzü değişti, "Bu da ne demek şimdi? Böyle konuşmanın anlamı ne?!" dercesine baktılar; salonda da bir sessizlik oldu; muhtemelen, "Halil Hoca'dan bir tepki gelecek mi?" diye bekliyorlardı merakla. Ama ben hemen sözümün arkasından, "Tasavvufta her vakit şeyh çoktur, ama kutup bir dönemde bir tane gelir; Siz Kutbu'l-Müverrihîn'siniz" deyince hocaların yüzünü tebessüm kapladı; salondan bir alkış tufanı yükseldi. Bunu hep gülerek hatırlarım. Bu unvanın Türkçesini "Tarihçilerin Kutbu" şeklinde İş Bankası'nın çıkardığı *Halil İnalcık Kitabı*'nın kapağında kullandılar, ama kimden kaynaklandığını yazmadılar.

Bunu şunun için anlattım: Halil İnalcık Hoca, Köprülü gibi bütün Türk tarihini ihata etmiyor, sadece Osmanlı sahasında çalışıyor. Allah rahmet eylesin, Zeki Velidi Togan da çok büyük bir âlimdi. Merhum Osman Turan ise Selçuklu Tarihi'nde yeri doldurulamayacak büyük bir isimdi. Claude Cahen bir keresinde Société Asiatique'deki bir konferansında Osman Turan'ı sitayişle zikretmişti. Kaldı ki ona yönelik eleştirileri de vardır.

Kısacası bütün bu isimlerin çok değerli tarihçiler olmasına ve gerçekten mühim eseler ortaya koymasına rağmen, Köprülü'nün yeri hâlâ doldurulamamıştır bana göre. İsmini zikrettiğim bu büyük tarihçilerin hepsi de belirli bir alan veya dönemin büyük ustaları. Köprülü ise yaptığı yayınlarıyla Türk tarihinin bütün alanlarını hem metodolojik hem de muhteva olarak kapsayan komple bir tarihçidir. Benim kanaatimce sade Türkiye'de değil, Köprülü'nün ölçeğinde bugün dışarıda da hiçbir Türkolog yok.

Ama son dönemlerde son örnekte verdiğiniz tarzda, Köprülü'nün tarihçiliğini eleştirmeye dönük bir eğilim var. Köprülü üzerine yapılan çalışmalardan bazıları onu sadece belli bir kesimin tarihçisi olmakla itham ediyor.

Tabii şunu da belirtmem gerekir ki, bugün Köprülü'nün bazı yorumlarının, vardığı sonuçların, kullandığı bazı kavramların pek isabetli olmadığını yazan bazı tarihçi ve antropologlar var. Mesela bundan kaç yıl önce İndiana Üniversitesi'nden Devin DeWeese özellikle "Ahmed-i Yesevî ve Yesevîlik" konusunda yayımladığı makalelerinde ona geniş kapsamlı bazı eleştiriler getirdi. Kadrosunu Washington Üniversitesi'nden Maryland Üniversitesi'ne nakleden çok değerli tasavvuf tarihçisi, meslektaşım Prof. Ahmet T. Karamustafa da, editörlüğünü benim yaptığım bir kitapta yer alan makalesinde hem Köprülü'ye hem bana bazı eleştiriler yöneltti. Anadolu Alevîliği üzerinde çalışan antropolog Markus Dressler de yeni çıkan *Writing Religion: The Making of Turkish Alevî Islam* ismindeki kitabında Köprülü'nün metodunun, ideolojisinin ve bazı görüşlerinin eleştirisine müstakil bir bölüm tahsis etti; bu arada Hocam Irène Mélikoff'un ve benim çalışmalarımız hakkında da bazı eleştirilerini dile getirdi..

Kanaatimce bu eleştiriler bilimin ilerlemesi için olacaktır, olmalıdır ve normaldir. Bir kısmında doğruluk payı yüksek olan bu eleştirilerin kıymetini zaman gösterecek. Hatta benim de haddim olmayarak bazı konularda Köprülü'ye ve mesela Gölpınarlı'ya katılmadığım hususlar vardır. Bunları zaman zaman yazıyorum

da. Ama şu hususu kesin olarak belirtmek isterim ki, bu tip eleştiriler Köprülü'yü hiçbir zaman küçültmez. Lakin şu da gerçektir ki o bir "idol" değildir, olmamalıdır. Fakat bizim toplumumuz her devirde birtakım idoller yaratmaya zihniyeti itibarıyla çok yatkın bir toplumdur. Bugün de çok medyatik, çok popüler idollerimiz var. Bunlar kanaatimce uzun süreli iz bırakacak, çığır açacak nitelikte değildir. Türkiye zaten kendi yarattığı bu tür idollerden çok çekmiştir ve çekmeye de devam ediyor.

Bazı araştırmacılar da artık Köprülü'nün devrinin geçtiğini ve çalışmalarının rafa kaldırılması gerektiğini ifade ediyorlar. Buna ne diyorsunuz?

Bence evvela bunu söyleyen veya yazanların Türk tarihçiliğine ne katkılar yapıp yapmadığına bakıp ondan sonra bir yargıya varmak lazım. Galiba bundan birkaç yıl önce *Hürriyet* gazetesinde yayımlanmış olup "Köprülü'nün Dönemi Bitti" benzeri bir başlık taşıyan yazıyı veya benzerlerini kastediyorsunuz. Bu yazıya çok şaşırmıştım. Bence hele de Köprülü gibi bilime büyük hizmet veren insanlar bu kadar kolay silinmemeli. Çünkü onlar kolay yetişmiyor. Ayrıca bu bir kadir ve kıymet bilmemezliktir. Unutmamalıdır ki bilim hiç şüphesiz bir noktada durmaz, sürekli gelişir, bu da muhakkak ki yerinde ve doğru işleyen bir eleştiri mekanizmasıyla sağlanır. Fakat aynı zamanda kendini yenileyerek gelişen, varlığını sürdüren bir gelenek işidir ve o gelenekle birlikte yaşar. O gelenek ise hizmet verenlerin emeğini takdir etmekle oluşur ve gelişir. Bu yapılmadığı, geçmişte kalan her bilim insanını silip attığınız takdirde geleneği inşa edemezsiniz. Bu itibarla Köprülü'nün çalışmalarının "rafa kaldırılması" öyle kolay bir iş değildir, zaten isteseniz de yapamazsınız.

Demin de ifade ettiğim gibi Köprülü'nün bazı konulardaki fikirleri, yorumları bugün yanlışlanıyor olabilir. Ama bir düşünün Köprülü, Osmanlı tarihi, Türk tarihi üzerine yapılan araştırmaların ilkel bir dönemde olduğu, Şarkiyat'ın henüz Türkoloji sahasını keşfetmediği bir zamanda yazıyordu. Unutmayalım, Şarkiyat'ın

dikkatini Türkoloji'ye çeken ve bu disiplini Batı'da yerleştiren bir bakıma odur. Batı'da Türkoloji, Köprülü'nün yayınları sayesinde başlamıştır. Evet, doğrudur, onun yazdığı dönemden bugüne çok uzun yıllar geçmiş, "köprünün altından çok sular akmıştır". Bazı konularda Köprülü'nün yanılgıları olabilir. Nitekim bunlardan bazıları bugün açığa çıkıyor. Ama bir kez daha ifade edeyim, Köprülü Türkoloji'yi ihya eden, gerçek anlamda Türkoloji haline getiren bir isimdir.

O dönem için Türkiye dışında en iyi tanınan Türk tarihçisi Köprülü...

Tabii ki öyle... Demin de dediğim gibi Batılı Şarkiyatçılar Türkoloji'yi onun çalışmaları sayesinde tanıdılar. Yoksa ondan önce Şarkiyat'ın İslamoloji kesimi sadece Arap ve İran etütleri üzerinden yürümekteydi biliyorsunuz. İslam tarihi denildiğinde sadece Arapların ve İranlıların tarihi, İslam medeniyeti denildiği zaman, sadece Arapların ve İranlıların katkıları düşünülüyordu.

İslam medeniyeti üzerine Köprülü'nün Barthold ile tartışmaları var, Barthold'un İslam Medeniyeti üzerine öne sürdüğü bazı tezler, Köprülü tarafından düzeltiliyor...

Köprülü o zamanlar dünyaca ünlü bir Rus Şarkiyatçısı Vladimir Barthold'un İslam medeniyeti tarihi konusundaki kitabını Türkçeye çevirterek oradaki fikirleri, tezleri tek tek ele almış, bazılarını eleştirmiş, yanlış olduklarını ortaya koymuş, bazılarını yeni bilgilerle zenginleştirmiş, ilave birçok kaynak ve bilgi vermiştir. Bu suretle Barthold'un kitabı yepyeni bir kitap haline gelmiştir. İlk defa o zamanki Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları arasında neşredilen bu kitabında Köprülü çok faydalı bir metin ortaya çıkarmıştır.

Bilimde, özellikle tarih biliminde eleştiri, yanlışlama, bazı tezlerin, görüşlerin eskimesi olağan bir durumdur. Tarih biliminin özelliği budur. Herkesin tezleri yanlışlanabilir, düzeltilebilir. Biraz önce ifade ettiğim gibi, Köprülü'nün bazı tezleri de düzeltilebilir. Hangi

bilim adamınınki düzeltilmeyecek ki bundan sonra? Hocalarımızın yazdıkları, bizlerin yazdıkları da belki hemen, belki yıllar sonra aynı muameleye maruz kalacak. Bilim bu şekilde ilerlemiyor mu zaten? Bu çok normal bir durum... Ama o bilim adamlarının yaptığı katkılar da her zaman anılacaktır.

Daha önce işlenmemiş konularda yazan tarihçilerin yazdıklarında hatalar, yanlış fikirler olabilir. Ama onlar o konuları yazmasalardı, daha sonra gelenlerin işinin ne kadar zor olacağını düşünün. Sonraki nesillere mensup eleştirmenler ancak ortaya çıkan yeni malzemenin katkısıyla onların yazdıklarını eleştiriyorlar. Onların katkıları üzerine basarak bunu yapabiliyorlar. O yüzden Köprülü'nün artık rafa kaldırılmasının zamanı geldiğini söyleyenleri ben, western filmlerindeki, ancak yaşlı ve tecrübeli silahşörü düelloda yendikten sonra kendine şöhret kapılarının açılacağını düşünen gözü pek, ama daha olgunlaşmamış, yeterli mahareti kazanamamış genç silahşörlere benzetiyorum.

Siz Köprülü'nün temsil ettiği çizgiden geliyorsunuz. Köprülü, Gölpınarlı, Mélikoff üçlemesinden sonra sizi dördüncü sıraya yerleştirenler var. Açıkçası benim kanaatim de bu yöndedir. Bu konuda siz ne diyorsunuz?

Benim böyle bir iddiam olmadığı gibi, çalışmalarımı da bu amaçla yapmadım. Kafamdaki problemlerin peşinden gittim daima. O yüzden böyle bir yerleştirmeyi de gereksiz bulurum. Gerçi ben kendimi Köprülü'nün manevî talebesi olarak görüyorum. Bundan da asla gocunmam. Ona yetişip bizzat talebesi olmayı doğrusu çok isterdim. Bu fevkalade, önemli bir ayrıcalıktır. Zaten Köprülü'yü bizzat yüz yüze tanıyamamış olmaktan, talebesi olma ayrıcalığına erişememekten dolayı hep hayıflanmışımdır. Ne çare ki annem ve babam geç evlenmişler, bana geç sahip olmuşlar (!)

Gölpınarlı'yı tanıdınız ama...

Evet, onu tanıdım tanımasına ama İstanbul'da oturmadığım için bizzat yüzyüze yararlanma, sohbetlerine katılma imtiyazına sahip

olamadım ne yazık ki... Ondan yeri gelince bahsedeceğim. Ama burada şunu ifade etmem gerekir ki, fakültede okuduğum yıllarda Abdülbaki Gölpınarlı'nın eserlerini de okudum. Mesela, tıpkı Fuad Köprülü'nün *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* isimli kitabı gibi, *Yunus Emre ve Tasavvuf* kitabı ile *Melamîlik ve Melamîler* kitabı da meslek hayatımda ufuk açan kitaplardandır. Gölpınarlı büyük bir âlimdir. Onun da bazı konularda abartılı hükümleri, gerçeği yansıtmayan yorumları olmuştur. Fakat bunlar onu küçültmez.

Gölpınarlı'nın bahsettiğiniz kitabı Melamîlik tarihi konusunda gerçekten çok önemli bir çalışma ve aynı zamanda ilk olma özelliği de taşıyor. Ancak, sanırım buradaki bilgilerin yeni elde edilen bilgiler de ilave edilmek suretiyle güncellenmesi de gerekiyor. Melamîliğin Osmanlı tasavvufi düşünce tarihi içerisinde önemli bir yeri olduğu âşikâr...

Hiç şüphesiz öyledir. Ben de Melamîlik tarihinin yeniden yazılması gerektiği kanaatindeyim. Ama şu bakımdan: Bana göre Melamîliği sadece ve sadece Osmanlı tasavvuf düşüncesinin bir değişik versiyonu olarak görmek ve bu açıdan değerlendirmek kanaatimce büyük bir hata olur. Zira Melamîlik aslında yalnızca bir tasavvuf meşrebi olmanın çok ötesinde, 16. yüzyıl Osmanlı siyasal, ekonomik ve toplumsal düzeninin bir protestosudur. Bence bu açıdan Osmanlı tarihinde silahlı kıyamlar gerçekleştiren Kızılbaş hareketinden daha önemli bir yere sahiptir. Çünkü Kızılbaş hareketi başlangıçta başka bir devletin güdümünde gelişen bir harekettir. Bu itibarla Melamîliği münhasıran tasavvufi düşünce tarihinin çerçevesi içine hapsetmenin doğru olduğunu düşünmüyorum. Melamîliğe esas olarak bir Osmanlı sosyal muhalefet problemi perspektifinden bakmak ve ona göre değerlendirmek gerekir.

Yeniden İstanbul Tarih Bölümü'ndeki öğrencilik günlerinize dönecek olursak, ikinci sınıfta Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyeti Kürsüsü'ne kayıt yaptırdınız. Nejat Hoca'nın tavsiyeleri sayesinde okuduğunuz makalelerle Köprülü'yü ve Gölpınarlı'yı

keşfedip sahaya adımınızı attınız. Peki, diğer hocalarınız ile ilişkileriniz nasıldı?

Tayyip Gökbilgin Hoca'dan çok yararlandığımı söylemiştim. Hoca'nın bize verdiği derslerden biri de Osmanlı diplomatiği idi. Özellikle dersleri ve seminerleri hem çok zevkli geçer, hem de çok öğretici olurdu. O da beni Nejat Hoca gibi çok severdi. Mezuniyetim sonrasında beni kürsüye asistan olarak almak istediklerini söylemişlerdi. Fakat kadro bulamadıkları için alamadılar. Bu beni çok onurlandıran bir şey oldu hiç şüphesiz.

Tarih Bölümü'ndeki diğer hocalarla bizim kürsüdekiler gibi sıcak bir ilişkimiz olmadı açıkçası. Onlarla bizim kürsüdekilerle olduğu gibi, ders dışında konuşabilme imkânımız, dolayısıyla karşılıklı bir ünsiyet peyda etme fırsatımız yoktu. Sadece derslerine girer, sonra sömestr sonuna doğru -o zamanki sisteme göre- devam karnesini imzalatmak için odalarına giderdik, o kadar. Yani Yeniçağ Tarihi kürsüsündeki Şehabettin Tekindağ ve Münir Aktepe Hocaların derslerine devam ettim ve sertifika aldım. Ortaçağ tarihinden de sertifikam vardı. Orada da Fikret Işıltan Hoca'nın derslerine devam etmiştim. Ama bu dönem için, bir kez daha tekrar edecek olursam, Tayyip Gökbilgin ve Nejat Göyünç Hocaların teşviklerini unutamam. Tayyip Gökbilgin'in nedense sert, çok ciddi, ulaşılmaz bir hoca olarak şöhreti vardı. Fizikî görüntü olarak kalın kaşlı, sert yüz hatlarına sahip birisiydi gerçekten. Ama bu görüntüsünün altında, son derece hoş sohbet, mültefit bir kişiydi. Hep "Ahmedciğim" diye babacan bir şekilde hitap ederdi. Tayyip Hoca bir gün bana *XV-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası* (1952) isimli meşhur kitabını hediye etti. Öğrenci psikolojisi içinde ne kadar mutlu olduğumu herhalde tahmin edersiniz. Hoca öğrencisine kitabını hediye ediyor.

Bölümdeki asistanlar elimde kitabı gördüler, şaşırdılar, "Bunu Hoca'dan nasıl aldın?" diye sordular. Ben de, "Bunu bana Hoca hediye etti" dedim. "Yahu Hoca bize hediye etmiyor kitabını, sana nasıl hediye etti?" dediler. İnanmadılar, ancak Hoca'nın yazısını

ve imzasını görünce inandılar. Hâlâ o kitap merhum Hoca'nın bir hatırası olarak durur bende. Sonra doktora için Fransa'ya gittiğim dönemde de Tayyip Hoca ile yazıştık sürekli. Hoca bazen mektuplarını çok işlek bir rik'a ile yazıyordu. Her mektubunda, "Sevgili Ahmedciğim" diye hitap ederdi. O mektupları hâlâ saklarım.. Bir ara hastalanmış, hastaneye yatmış. Ben ona mektup yazmayı ihmal etmedim. Tabii buna çok memnun olduğunu mektuplarından anlıyordum. Aynı şekilde Nejat Hoca'nın mektupları da durur. O da, "Sevgili Ahmedim" diye yazardı. Irène Mélikoff Hoca ile de vefatına kadar mektuplaşmamız sürmüştür. İlginçtir, Türkçe yazarsa o da hep, "Sevgili oğlum Ahmet" diye hitap ederdi. O mektuplar da bende mahfuzdur. Onunla zaten Türkiye dışındaki çeşitli sempozyumlarda, kongrelerde, kolokyumlarda vefatına yakın zamanlara kadar sık sık bir araya gelmişizdir.

Hocalarıma karşı vefa borcumu elimden geldiğince ödemeye çalıştım yaşadıklarında ve vefatlarından sonra. Bundan da hep mutluluk duymuşumdur. Şimdikilerin çoğu bu duyguyu tanımıyor. Herhalde modası geçmiş bir şey olarak düşünüyorlar.

Ama siz de vefalı bir öğrenciymişsiniz...

Doğrudur, çünkü biz hocalarımıza karşı saygılı ve vefalı olmayı öğütleyen bir terbiye ile büyüdük. Nitekim Mélikoff Hoca bana bir gün, "Ahmet çok doktora öğrencim oldu, ama hiçbirisi senin kadar vefalı çıkmadı" demişti. Allah mekânını cennet etsin, Ercüment Kuran Hoca da aynı şeyi söylemiştir. Biliyor musunuz, ben onlara karşı saygımı ve vefamı hiçbir beklenti içine girmeden, sırf hocam oldukları, bende çok emekleri bulunduğu için severek, büyük zevk duyarak gösterdim. Muhakkak ki onlar da bunu biliyor ve ona göre mukabele ediyorlardı. Hepsini saygıyla rahmetle anıyorum.

Vefa son dönemde çok aranan bir erdem haline gelmeye başladı...

Doğru söylüyorsunuz. Ben de açıkça söylemekte sakınca görmüyorum: Bizim muhafazakâr neslin, yabancı dil ile eğitim veren

kolejlerden mezun –hepsini kastetmiyorum- bazı öğrenciler gibi pervasız, kendini beğenmiş, şımarık tavırları olmamıştır. Bunun belki bazı istisnaları çıkmış olabilir. Ama genel olarak öğretmenlerimize, hocalarımıza karşı saygımız ve vefamız, geleneksel Müslüman Türk terbiye anlayışından ve taşra aile yapısından geldiği gibi, bir bakıma da aldığımız İmam-Hatip terbiyesinden ileri geliyor. Bizim için hoca en az anne-baba kadar muhteremdir ve ölünceye kadar ona minnet duyulur. Hz. Ali'nin meşhur "Bana bir harf öğretenin kırk yıl kölesi olurum" sözü bu terbiyenin esası olmuştur.

Anadolu'da babalar çocuklarını öğretmenlerine emanet ederlerken, "Eti senin, kemiği benim" şeklinde bir tabir kullanırlarmış eskiden... Nasıl da güveniyor, değer veriyor öğretmene Anadolu insanı. Gerçekten bizlere değer veren, iyi yerlere gelmemiz için çırpınan, ilim ve anlayış kazandıran öğretmenlerimiz, hocalarımız saygı ve sevgiyi fazlasıyla hak ediyorlar. Siz zaten hocalarınızı hep hayırla anıyorsunuz. Tayyip Hoca gibi Nejat Göyünç Hoca'yı da hep hayırla yâd ediyorsunuz...

Nasıl etmem? O beni her zaman teşvik etmiş, desteklemiş, her zaman iyi yetişmem için yardımcı olmuştur. Bana tarihçiliği, Osmanlı paleografyasını, siyakat yazısını okumayı öğreten Nejat Hoca'dır. Hangi kitapları okumam gerektiğini söyleyen, söylemenin ötesinde zaman zaman da alıp hediye eden odur. Osmanlı İmparatorluğu'nun dinî hayatı üzerinde çalışmaya teşvik eden odur.

Bu arada bilinsin diye şunu da belirteyim: Biz fakültede öğrenciyken İmam-Hatip okullarına karşı o zamanlardaki genel havayı bildiğimiz için ne olur ne olmaz, başımıza bir terslik çıkmasın diye İmam-Hatip okulu, Yüksek İslam Enstitüsü mezunu olduğumuzu kimseye söylemiyorduk. Bizden önceki Enstitü kökenli ağabeylerimiz, "Sakın kimseye söylemeyin, rahat edersiniz" diyorlardı. Görüyor musunuz? Bu nasıl iştir? İmam-Hatip okulu öğrencilerinin, mezunlarının nasıl bir "mahalle baskısı" altında yaşamak zorunda kaldığını bir kez daha ifade etmek isterim burada. Bu kitabı okuyanların bunu bilmesi, İmam-Hatip okulu mezunlarının bazı

İstanbul Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Osmanlı Medeniyeti ve Müesseseleri kürsüsü hocası Nejat Göyünç ve öğrencileri ile birlikte, 1969

muhitlerde nasıl "cüzzamlı" muamelesine maruz kaldıklarını, nasıl hor görüldüklerini, hatta benim yaşadığım gibi nasıl aşağılandıklarını, nasıl bir "dışlanmışlık", moda deyimiyle nasıl "ötekileştirilme" psikolojisi içine itildiklerini, kısaca neler yaşadıklarını bilmeleri, anlamaları lazım. İmam-Hatiplinin üniversitelerde o zamanlar nasıl görüldüğünü, benzer durumları yaşadıklarını bildiğim Alevîlerin de özellikle bilmesini isterim. Cumhuriyet'in Kemalist ulusalcı ve seçkinci politikasının, bu politikayı uygulayan kadroların, yönettikleri insanlarını bu ülkede nasıl mağdur ettiklerini en çok da onların anlamaları gerektiğini bekliyorum.

Eğer son zamanlarda çok moda olan tabirle "Beyaz Türkler"den, yani merkezdeki yönetici Kemalist elitin içinde yer alan bir aileden geliyorsanız, Türkiye'deki yabancı okullarda, kolejlerde veya ilkokuldan itibaren yurt dışında okumuşsanız, bu söylediklerimin ne ifade ettiğini anlayabilmeniz, empati yapabilmeniz ve kabul edebilmeniz neredeyse imkânsıza yakın derecede zor, hatta mümkün değildir; hemen savunmaya geçer, binbir argüman üretirsiniz. Ben bunları bunun tecrübesini defalarca yaşamış biri olarak söylüyorum. Bu söylediklerimi ancak "çevre"den bakabiliyorsanız,

"öteki"lerden, eski Türkçe ifadesiyle "karabudun"dan iseniz fark edebilir ve kabullenebilirsiniz. Bu söylediklerimi, basitçe kompleks olarak yorumlamayıp empati yaparak anlamaya çalışmak daha uygun olur diye düşünüyorum.

İmam-Hatipli, Yüksek İslamlı olduğunuz öğrenildiğinde fakültede herhangi bir tepki oluşmasından çekindiğiniz için mi saklıyordunuz?

Evet, ama tahmin ederim Nejat Hoca ve Tayyip Hoca bu duruma vâkıf idiler. Çünkü onlarda sözünü ettiğim önyargıyı hiçbir zaman görmedim.

Birinci sınıfta Osmanlıca derslerinden birinde Münir Aktepe Hoca beni tahtaya kaldırıp bir metin yazmamı istedi. O okuyor, ben yazıyordum. Benimkisi de ukalalık işte! Hoca'nın okuduğu metni güzel bir istifli rik'a ile üstelik yanlışsız yazdım. Münir Hoca şöyle bir baktı, şaşırdığı belliydi. "Sen bu yazıyı nereden öğrendin?" diye sordu. Bende hemen şafak attı, ama çabuk toparlandım ve babamdan öğrendiğimi söyledim. İnanıp inanmadığını bilmiyorum, lakin bir şey söylemedi. Belki o da anlamıştı İmam-Hatipli, Yüksek İslamlı olduğumu. Ama işin tuhafı şu ki hiçbir İmam-Hatip okulunda ve Yüksek İslam Enstitüsü'nde ne Osmanlı Türkçesi, ne de yazı dersi gösterilmiştir. Ben bunu kendi isteğimle ve hat dersi alarak öğrenmiştim. Bir de memleketimizde saat tamirciliği yapan, eski rüşdiye mezunu Rıza Hoca adında babamın çok samimi ahbabı ve çok kültürlü bir aile dostumuz vardı. O hattat değildi, ama hem çok güzel nesih hem çok güzel istifli rik'a yazardı. İmam-Hatip öğrenciliğim yıllarında ondan çok yararlandım. Onun yazılarından bazılarını hâlâ saklıyorum. Ben Osmanlı Türkçesini ve rik'ayı asıl onun meşklerinden öğrendim.

Neyse, devam edelim: Üçüncü sınıfa geçtiğim sırada babamın işleri biraz sarsıntıya uğrar gibi olmuştu ve bana para göndermekte sıkıntı yaşadığı anlaşılıyordu. Nejat Hoca durumumu anlamış olacak ki, beni yanına çağırdı ve Türk Petrol Vakfı diye bir kuruluşun karşılıksız burs verdiğini, benim buna başvurmamı söy-

ledi. Vakfın "Kâtib-i Umumi"si Fethi Gemuhluoğlu'nu (merhum) tanıdığını, onun yanına gitmemi söyledi. Ben vakfa gittim, Nejat Hoca'nın öğrencisi olduğumu, selamını söyledim ve durumumu anlattım. Fethi Gemuhluoğlu'nu tanıyanlar bilirler, çok ilginç, değişik karakterde bir insandı. O bana oldukça ilgi gösterdi ve "Allah'a inanıyor musun?" diye beklemediğim soruyla da beni test etti. Burs vereceğini söyledi, ama çok geçmeden babamın durumu düzeldiği için ben bursu almaktan vazgeçtim.

Fethi Bey'in çok kibar bir İstanbul beyefendisi ve çok yardımsever bir şahsiyet olduğu söylenir...

Öyle söylenir ve doğrudur. Onunla doktora dönemimde başka bir karşılaşmam oldu. Onu yeri gelince anlatmak isterim, çünkü çok ilginçtir.

Okuldaki durumunuza, hocalarınızla ilişkinize bakılırsa sevilen başarılı bir öğrenci olduğunuz anlaşılıyor. Okuyan, araştıran üstelik de entelektüel zevkleri olan bir öğrenci olmanızın bunda etkisi olmalı. Hobileriniz de devam ediyor tabii bu dönemde...

Evet, İmam-Hatip ve Yüksek İslam'da okuduğum yıllardaki hobilerim bu dönemde de aynen devam etti. Sinema, edebiyat, Batılı klasik ve tarihî romanlar, musiki severlik, spor, bunlar devam etti.

Tarih bölümünde okuduğunuz yıllarda da Yüksek İslam'daki sosyal çevrenizle ilişkileriniz aynen devam ediyor muydu?

Tam olarak devam ettiğini söyleyemem. Zaman zaman Üsküdar Bağlarbaşı'ndaki eskiden kaldığım yurda gider, benden daha küçük sınıflarda okuyan arkadaşlarla sohbet ederdik, ama hepsi bu kadar. Zaten benim sınıfımda birlikte okuduklarımın çoğu mezun olunca İstanbul'dan ayrıldılar.

İkinci Bölüm:

Yepyeni Dünyalar, Yepyeni Hayatlar: Asistanlık ve Hocalık Yılları

OSMANİYE İMAM-HATİP OKULU'NDA MESLEK DERSLERİ ÖĞRETMENLİĞİ (1971-1972)

Başarılı bir öğrencilik dönemi ve mezuniyet... Artık amacınıza ulaşıyor ve tarihçiliğe adım atıyorsunuz... Yine Nejat Hoca devrede...

Her zaman. Mezuniyetime yakın Tayyip ve Nejat Hocalar beni yurt dışına göndermek istediklerini söylediler. Fakülte yönetimi Tarih Bölümü için iki yurt dışı kadrosu tahsis etmiş. Ama sonra kadrolardan birisini Arkeoloji'ye nakledince, benden bir yıl önce mezun olduğu için haklı olarak öteki kadroyu Mehmet İpşirli'ye tahsis ettiler ve o İngiltere'ye gitti, ben burada kaldım. Doğrusu ben de gidemediğim için hayal kırıklığına uğramadım desem yalan olur. Bunun üzerine Nejat Hoca moralimi yükseltmeye çalıştı, "Sen öğretmenliğini yap, bakalım Allah ne gösterir" dedi. Ben de mecburen öğretmenlik yapmaya karar verdim, çünkü başka seçeneğim yoktu zaten.

Kararımı Nejat Hoca'ya söyledim. Bana, "Ankara'da, Milli Eğitim Bakanlığı'nda, Orta Öğretim Daire Başkanı İsmet Parmaksızoğlu var, benim sınıf arkadaşım; ona benden selam söyle, seni memleketin Yozgat'a yahut oraya yakın bir yere tayin etsin" dedi ve ona verilmek üzere bana bir mektup uzattı. Mektubu alıp doğruca Ankara'ya İsmet Parmaksızoğlu'nun yanına gittim. İsmet Parmak-

sızoğlu bana ne istediğimi sordu, ben de durumumu anlattım, Nejat Hoca'nın mektubunu verdim, mümkün olabilirse Yozgat'a veya oraya yakın bir yere tayin edilmek istediğimi söyledim. Çünkü Yozgat hem memleketim, hem de üçüncü sınıftayken nişanlandığım şimdiki eşim orada oturuyor. Fakat Nejat Hoca'nın mektupta yazdığı bir şeye mi, benim Yozgat'a tayin isteğime mi kızdı veya başka bir şeye mi kızmıştı, anlayamadım; müthiş bir şekilde öfkelenerek bana bağırdı, hakaret etti ve odasından kovdu. Hiç beklemediğim bir tepkiyle karşılaştığım için neye uğradığımı şaşırmış, ama çok da kızmıştım. Sonra bir mektupla durumu Nejat Hoca'ya bildirdim. O da çok şaşırmış. Anlatsam kimse inanmaz –zaten anlattıklarım da pek inanmamıştır sanırım- böyle bir olayı bir de merhum Fethi Gemuhluoğlu ile Fransa'ya gidişimin ilk senesi yaz tatiline geldiğimde yaşadım.

Neyse sonunda kuralar çekildi, Osmaniye İmam-Hatip Okulu'na meslek dersleri öğretmeni olarak tayin edildim. İlginç değil mi? Tarih Bölümü mezunuyum ve tarih öğretmeni olarak tayinimi beklerken, İmam-Hatip okulu meslek dersleri öğretmeni olarak tayin olundum. Yüksek İslam'da yatılı okuduğum için tayinim mecburi hizmet statüsü çerçevesinde bu şekilde olmuştu.

Aynı yıl Yüksek İslam'dan da mezun olduğunuz için olabilir mi bu tayin?

Demek ki Tarih Bölümü mezuniyetimi değil de, söylediğim sebepten Yüksek İslam mezuniyetimi dikkate almışlardı. Neyse ben Osmaniye İmam-Hatip okuluna gitmek üzere eşyamı hazırlayıp Yerköy'de bizimkilere veda ederek trenle Osmaniye'ye yola çıktım. Çok yağmurlu, berbat bir günde Osmaniye garında elimde valiz, trenden indim. İstasyon önünde bekleyen faytonlardan birine bindim. Demek ki o zaman henüz taşrada taksicilik yokmuş. Yozgat'ta da faytonlar vardı o yıllarda. Faytoncuya beni kalabileceğim, iyi bir otele götürmesini söyledim. İyi otel diye beni şimdi adını hatırlamadığım bir otele götürdü. Resepsiyon olması gereken kabindeki adamdan tek kişilik bir oda istedim. Geceliği

Osmaniye İmam-Hatip Okulu öğrencileriyle, 1971-72

5 liraymış. Beni bir odaya çıkardı, baktım berbat... İçimden de faytoncuya kızıyordum bir taraftan.

Hemen aşağı inip yeni bir otel aramaya koyuldum. Sonunda nispeten daha iyi durumda bir otel buldum, oraya yerleştim. O otelde bir ay kadar kaldım, ama tam karşısında şehir kulübü olduğu için gecenin çok geç saatlerine kadar kumar oynayıp oradan çıkan öğretmen, hâkim, savcı vb. kasabanın bu "üst düzey", okumuş kesiminin gürültüsünden pek uyuyamıyordum. Neyse, daha sonra bekâr öğretmenlerin kaldığı bir yurda taşındım. Fakat her odada üç ranza üzerinden altı öğretmenin kaldığı bu ilkel yurtta da rahat edemedim. İmam-Hatip okulunda Akif Bey ismindeki bekâr bir Farsça öğretmeninin kaldığı bir ev olduğunu, onun boş bir odası bulunduğunu söylediler. Eksik olmasın, Akif Bey hiç itiraz etmedi ve onun evine taşındım. Nitekim Osmaniye'deki sekiz aylık öğretmenlik hayatımı o evde tamamladım.

Osmaniye İmam-Hatip okulunda gerek müdür, gerek birkaçı Yüksek İslam'dan arkadaşım olan öğretmenler, gerekse öğrencilerden gördüğüm yakınlık, anlayış ve sıcak dostluk olmasaydı zor dayanırdım. Osmaniye'deki İmam-Hatip okulundaki o güzel yılımı hiç unutamam. Hepsine teşekkür ve minnet borçluyum.

Bir yıl mı sürdü öğretmenliğiniz Osmaniye'de? Hangi dersleri verdiniz?

Tamı tamına sekiz ay sürdü. 1971 Kasım'ı ile 1972 Haziran'ı arasındaki bu kısa dönem boyunca Osmaniye İmam-Hatip Okulu'nda Arapça, Tefsir ve Kur'ân-ı Kerim dersleri verdim. Ayrıca Erkek Sanat Enstitüsü'nde din dersleri öğretmenliği yaptım.

Oradaki meslektaşlarınız nasıl insanlardı? Okul müdürünüz?

Hepsi harikaydı. Müdürümüz Mustafa Poçan Bey idi. Konya Yüksek İslam Enstitüsü'nden mezundu. Çok anlayışlı bir insandı. Ağabeyi Abdurrahman Poçan da bizim İstanbul'daki enstitüden mezun ağabeylerimizdendi. Müdür Muavini (merhum) Naci Şahin ve iki öğretmen daha Yüksek İslam'dan sınıf arkadaşım idiler. Kısa da olsa güzel bir öğretmenlik hayatım oldu. Harika öğrencilerim vardı. İyi ilişkilerimiz oldu onlarla. Çok sevdiler beni, tabii ben de onları. Bu İmam-Hatip okulundan mezun öğrencilerim Hacettepe'ye intisap ettikten yıllar sonra da beni sık sık ziyarete gelirlerdi. Şimdi her biri çeşitli mesleklerdeler.

Yüksek İslam'dan sınıf arkadaşım olan öğretmenler sık sık beni evlerine yemeğe davet ederler, bana yabancılık çektirmemeye çalışırlardı. Onları hiç unutamıyorum. İklim ılıman olduğu için Osmaniye evleri o zaman bacasızdı. Yani kışın soba yanmıyordu. Buna çok şaşırmıştım. Çünkü bizim Yozgat'ın kışı o zamanlarda çok sert ve yaman olurdu. Bazen yağan kar 1 metreye ulaşırdı. Fakat Osmaniye harika idi. Her taraf yemyeşil, bahçeli evler, portakal ağaçlarının çiçeklerinin kokusu nisan ayında ortalığı müthiş bir parfüm kokusuna boğardı. Her pazar mutlaka ormanlara öğretmen arkadaşlarla pikniğe giderdik. Yürüyüş yapar, çevre gezilerine çıkardık. Toroslar'daki Abbasî dönemine ait *sûğur* kalelerinin bazılarını o zaman dolaştım.

Kısacası Osmaniye'deki öğretmenlik zamanımı hâlâ zevkle hatırlarım.

AKADEMİK HAYATA GEÇİŞ: HACETTEPE'DE ASİSTANLIK VE YÜKSEK LİSANS (1972-1974)

Üniversite'ye geçişiniz 1972'de gerçekleşiyor...

1970 yılında Hacettepe Üniversitesi'nin Tarih Bölümü açılmış, bölümün başına da değerli tarihçi rahmetli Prof. Dr. Ercüment Kuran getirilmiş. Ercüment Kuran Türkiye'ye gelmeden evvel Kanada'daki McGill Üniversitesi'nde çalışıyormuş. Prof. Dr. İhsan Doğramacı tarafından Hacettepe Üniversitesi'nde o zamanki adıyla Sosyal ve İdari Bilimler Fakültesi bünyesinde bir Tarih Bölümü kurmak üzere Türkiye'ye davet edilmiş, o da memleketine hizmet etmek maksadıyla oradaki avantajlı konumunu bırakıp daveti kabul etmiş. (Sonradan Hoca'nın McGill Üniversitesi'nin Kanada'da kalması konusundaki ısrarına rağmen Türkiye'ye döndüğünü olaya vâkıf kimselerden dinledim). İşte Hacettepe Tarih Bölümü 1970 yılında böylece resmen kurulmuş. Sonra öğrendiğime göre Ercüment Kuran bölümü kurunca tabii görev yapacak eleman temin etmeye çalışıyor. İlk olarak İstanbul Üniversitesi Tarih Bölümü'nden benim de oradaki hocalarımdan olan rahmetli Cengiz Orhonlu'yu davet etmiş, Cengiz Orhonlu gelmek istememiş ama yerine de Doç. Dr. Nejat Göyünç'ü tavsiye etmiş. Bunun

üzerine Nejat Göyünç Hoca Hacettepe Üniversitesi'nin Tarih Bölümü'ne gelmiş.

Nejat Hoca'nın sizi asistan alabilmek için Ankara'ya geldiği söylenir, doğru mu?

İşin aslı şu: Ben Edebiyat Fakültesi'nden mezun olmadan önce, dördüncü sınıfa giderken -her ikisi de şimdi çoktandır rahmetli olan- Tayyip Gökbilgin ve Nejat Hocalar birkaç defa beni asistan olarak almak istediklerini yüzüme söylemişlerdi. Daha önce de anlattım, çok istemelerine rağmen kadro bulamamışlardı. O yüzden İstanbul Üniversitesi Tarih Bölümü'ne girmek kısmet olmadı. Fakat Nejat Hoca beni mutlaka asistan almayı istiyordu. Bunu sonradan Nejat Hoca'nın hanımı Ayten Hanım da teyit etti, "Nejat seni asistan almak için Ankara'ya gitti" diye. Sonuçta Nejat Hoca İstanbul'daki görevini bırakıp 1971'de Ankara'ya geldi. Yanılmıyorsam 1972 yılının Nisan ayında Hacettepe Tarih Bölümü'nde asistanlık sınavı açılmış. O sırada ben hâlâ Osmaniye İmam-Hatip Okulu'nda meslek dersleri öğretmeni idim. Nejat Hoca mektup yazarak durumu bana bildirdi ve mutlaka sınava girmemi istediğini belirtti. Ben tabii bu habere son derece sevindim ve hemen okul müdüründen izin alarak Ankara'ya geldim.

Sınav gününü hiç unutmuyorum. Çok heyecanlıydım ve kazanıp kazanmayacağımdan emin olmadığım ve şayet kazanamazsam Nejat Hoca'ya da mahcup olacağımı bildiğim için korkuyordum, ama bir kere sınava girmiş bulunuyordum ve bunun geri dönüşü yoktu. Toplam beş kişi müracaat etmişiz. Sınav Hacettepe Üniversitesi'nin şimdiki merkez (Samanpazarı) kampüsünde halen Tıp Fakültesi olan o zamanki Sosyal ve İdari Bilimler Fakültesi binasının zemin katındaki bir salonda yapıldı. Bizi sabah bu salona aldılar. İşte adını duyduğum fakat o zamana kadar kendini görmediğim Ercüment Hoca'yı da ilk defa o gün sınav salonunda gördüm. Uzun boylu, zayıfça, gözlüklü, acele acele konuşan, bir Türk'ten çok Batılı üniversite hocalarına benzeyen biri idi. Meğer aynı zamanda Sosyal

ve İdari Bilimler Fakültesi'nin dekanı imiş. Soruları bir kâğıttan o bize okudu. Elimden geldiğince cevaplandırmaya çalıştım.

Ertesi gün sonuçlar belli oldu. Ben kazanmışım. Bunu öğrendiğimde nasıl sevindiğimi tahmin edebilirsiniz. O gün bir de yabancı dil sınavına soktular bizi. Bana Fransızca *Encyclopédie de l'Islam*'dan bir makale verdiler, çevirdim. Yüksek İslam'da aldığımız Fransızca eğitimi biraz işe yaradı. Onu da kazanınca durumum belli oldu. Demek ki kısmetmiş. Ben tabii büyük bir sevinçle geri Osmaniye'ye döndüm. Durumu öğretmen arkadaşlara da haber verdim ve istifa edeceğimi söyledim. Öğretmen arkadaşlar hem sevindiler hem üzüldüler tabii. Çünkü birbirimize çok alışmıştık. Haziran ayında sömestr bitince öğretmenlikten istifa ederek Ankara'ya geldim. Böylece Hacettepe Üniversitesi Tarih Bölümü'ndeki akademik hayatım asistanlıkla başlamış oldu.

Evet, böylelikle İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü mezunu genç bir tarihçi namzedinin Ankara ve Hacettepe macerası da başlamış oluyor...

Ben bunu kendi lehime gelişme olarak değerlendiriyorum. Kadro olmadığı için Osmanlı Medeniyeti ve Müesseseleri Kürsüsü'nde asistan olma imkânının bulunmaması, bölümümüze tahsis edilen yurt dışı burslardan birinin iptali meğer aslında benim için mutlu bir sonuca yol açacakmış. Ben buna "Kaderin sürprizi" diyorum. Çünkü eğer İstanbul Tarih Bölümü'nde kadro açılıp da oraya girmiş olsaydım, bugünkü kariyerime giden yolu takip edebilir miydim, açıkçası bu konuda şüphelerim var. Biliyorsunuz, Tayyip Hoca Osmanlı Kurumları ve Paleografya, Nejat Hoca ise daha ziyade Osmanlı Sancak Sistemi üzerine çalışmalar yapıyordu. Kendisinin Mardin üzerine bir çalışması var malum. Benim de kendi çalıştığı alana, yani Osmanlı sancak çalışmalarına yönelmemi istiyordu. Nitekim Hacettepe'de master tezi olarak ilk önce Malatya sancağını vermişti. Ben o zamanki imkânlara göre kütüphanelerde kaynak araştırması yaptım, fakat bu konu beni hiç sarmadı. Ben daha fakültedeyken Fuad Köprülü'nün çalıştığı ko-

nulara hevesleniyordum tabii. Zaten o sırada Nejat Hoca da beni –herhalde Yüksek İslam çıkışlı olduğum için olsa gerek- Osmanlı dinî hayatına dair okumalar yapmak için ara sıra yönlendirmişti. Mezuniyet tezim de zaten o konularda idi. Nitekim gerek o zaman İstanbul'da, gerekse Ankara'da kendi okumalarımla Osmanlı din ve tasavvuf tarihi alanında kendimi geliştirmeye çalışıyordum. Nihayet durumu Nejat Hoca'ya izah ettim, karşı çıkmadı. Bana sancak çalıştırmaktan vazgeçti ve master tezi olarak "Osmanlı İmparatorluğu'nda Zaviyeler" konusunu verdi. Ben de böylece asıl istediğim alanda çalışma fırsatını yakalamış oluyordum ve master tezimi bu konuda yaptım.

Anlaşıldığı kadarıyla hem evlilik hem de akademik hayatınız çok yoğun bir süreçte paralel şekilde başlamış. 1972 yılı bir dönüm noktası olmuş hayatınızda.

Bir bakıma öyle sayılabilir. Gerçekten de 1972 Temmuz'unda Hacettepe Tarih Bölümü'nde asistanlığa başladım. Ağustos ayında kadroya atamam yapıldı. Bundan bir ay sonra da, 24 Eylül 1972 tarihinde evlendim. İki sene sonra, 1974'te ilk çocuğumuz oldu. 19 Mart 1974'te ne ilginç bir tesadüftür ki, aynı gün Fransa bursunu kazandığım müjdesini almıştım. Aynı yılın Temmuz'unda Fransa'ya hareket ettim.

1975 yılında askere gittiniz. Türk toplumunda askerliğin çok önemli bir yeri var malumunuz. Askere gitmeyene ne iş ne de kız verilir Anadolu'da..

Askerlik görevimi 1975 yılı yaz tatilinden yararlanarak yaptım. O sene bildiğiniz gibi ilk defa Türkiye'de kısa dönem askerlik imkânı ortaya çıkmıştı. Ben de bundan yararlanmak istedim, müracaat edip 1975 Temmuz'unda askere gittim. Kısa dönem askerliğin süresi toplam üç buçuk aydı. Ancak bizi on beş gün geç alıp on beş gün de erken bıraktıkları için fiilen iki buçuk ay askerlik yaptık. O yıl pek çok arkadaşımız bu imkândan yararlandı. Bu harika bir fırsat oldu bizler için.

Askerliğimi Polatlı'da, o zaman ki adıyla Topçu ve Füze Okulu'nda -sözüm ona- uçak savarcı olarak yaptım. Bir ay boyunca her gün arazide, Polatlı'nın kavurucu sıcağında muntazaman acemi er eğitimine tâbi tutulduk. Bazı arkadaşlarımız sıcağa dayanamayıp zaman zaman bayılıp düşüyorlardı. Belki de o sıcakta talimden kurtulmak için numara yapıyorlardı, günahlarını almayım. Ayrıca her Çarşamba arazide gece eğitimi bile yaptık. Bir ayın sonunda acemi er eğitimi bitti ve bu defa dershanede topçuluk ve uçak savar eğitimi başladı. Muntazaman ve çok sıkı bir şekilde derslere girip çıkıyorduk. Arada sırada da arazide top atışlarını izlemeye götürülüyorduk.

Benimle askerlik yapanların hepsi otuzlu yaş civarında -iki yaş aşağı üç yaş yukarı- kısacası yaşını başını almış pek çoğu üniversite mezunu idi. Kısa dönem askerlik imkânından yararlanmak için benim gibi yurt dışından gelenler oldukça fazlaydı. Komutanlar, karşılarına gelen bu çoğu üniversite mezunu gençlere karşı gerçekten çok anlayışlıydılar. Üslupları gayet saygılıydı, sıradan bir ere davrandıkları gibi davranmıyorlardı. Yemeklerimiz gayet güzeldi. Yatakhanelerimiz oldukça rahattı. Bununla birlikte, komutanların müsamahasını istismar edenler de yok değildi. Hatta öyle tipler vardı ki, ben orada bir üniversite mezununun bu kadar düşük bir karakter sergileyebileceğini o günlere kadar hiç düşünmezdim doğrusu. Orada gördüğüm zaman çok şaşırdım. Komutanlar bile onları azarlamak için utanırlardı bazen. Azarlanmayı çok hak ettikleri halde utanarak ve kibarca yaparlardı bunu. Bazı komutanların, "Arkadaşlar siz üniversite mezunusunuz, belli bir seviyeye gelmişsiniz ben şimdi ne söyleyeyim, utanıyorum size bağırıp çağırmaktan" dediklerini hatırlıyorum. Kısacası benim için değişik, güzel bir hatıra oldu o günler.

Akademik kariyerinize devam etmek üzere 1972 yılına yeniden dönecek olursak, daha önce de belirttiğiniz gibi mesleki anlamda hayatınızın başlangıç noktasını oluşturuyor bu yıl. Öğretmenlikten sonra asistanlığa başlıyorsunuz. Bu arada da

aynı yıl yüksek lisansa başladınız. Yüksek lisans döneminde hangi hocalardan ders aldınız? Bu dönemde ileride çalışmayı düşündüğünüz konular kafanızda şekillenmiş miydi? İsterseniz önce hocalardan başlayalım.

Şimdilerde Marmara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Tarih Bölümü'nde profesör olan Özcan Mert o dönemde Hacettepe Tarih Bölümü'nde göreve başlayan ilk asistandı. Daha sonra Fransa'da Aix-en Provence Üniversitesi'nde meşhur tarihçi Robert Mantran'ın yanında doktorasını yapan, kısa süre önce Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nden emekli olan Bayram Kodaman ilk "öğretim görevlisi" olarak bölüme intisap etmiş. Ondan bir yıl sonra ben girdim. Benden sonra 1973'te de rahmetli Prof. Zeki Velidi Togan'ın eski damadı, Harvard Üniversitesi'nde doktorasını bitirmiş olan Özkan İzgi (merhum), arkasından o sıralar Erzurum Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nden Doç. Dr. Abdurrahman Çaycı bölümümüze katıldı. Onun gelişinden kısa bir süre sonra ise değerli arkadaşım, doktorasını Almanya'da yapmış olan Rifat Önsoy (merhum) geldi.

Hemen hepsi yurt dışında doktora yapmış..

Evet. Ercüment Kuran Hoca daha ziyade yurt dışında doktora yapan gençleri tercih ediyordu. Hacettepe Üniversitesi yeni kurulan bir üniversite olduğu için, yurt dışında doktora yapanları bünyesine dâhil etmeye önem veriyordu. Ama benim gibi henüz doktorasını yapmamış genç asistanlar da vardı tabii. Özcan Mert ile ben öyleydik mesela.

Daha sonra yine Erzurum Atatürk Üniversitesi'nden naklen Tuncer Baykara geldi. Yanılmıyorsam İstanbul Üniversitesi'nde bir ara Prof. Zeki Velidi Togan'ın asistanı olmuş. Böylece epey kalabalık hale geldik. Fakat o zamanki binalar yeterli olmadığı için Tarih Bölümü olarak bize büyükçe bir sınıf tahsis edilmişti. İçinde sekiz tane masa vardı. Prof. Ercüment Kuran hariç, hepi-

miz orada oturuyorduk. Tabii ziyaretçiler gelip gidiyor filan, pek rahat bir çalışma ortamı yoktu. Ama Ercüment Kuran Hoca'nın disiplini ve titizliği sayesinde giderek o odada da iyi bir çalışma ortamı oluşmuştu.

Bu arada Master tezinize de başladınız.

Master tezi olarak "Osmanlı İmparatorluğu'nda Zaviyeler (15.-17. yüzyıl)" konusunu seçmiştim. O zaman Hacettepe Üniversitesi'nde, şimdiki Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün yerinde Mezuniyet Sonrası Eğitimi Fakültesi vardı. Oraya kaydımızı yaptırdık. Bize iki sene süre tanındı. Bu iki senenin bir buçuk yılı ders, geri kalanı da tez yazma süresi içindi. Master eğitimimiz sırasında bölümdeki master derslerine ilaveten Ercüment Kuran'ın tavsiyesiyle Sosyoloji ve İktisat bölümlerinden dersler aldık. Mesela hatırımda kaldığı kadarıyla İktisat Tarihine Giriş, Sosyolojiye Giriş, Kültür Sosyolojisi gibi derslerdi bunlar. Birkaç ders daha vardı. Ama o dersleri veren hocaların isimlerini hatırlamıyorum şimdi. Hemen hepsi de Türkiye dışından, Amerika ve Avrupa'dan, doktoralı, üniversiteye yeni intisap etmiş genç hocalardı. Aldığımız derslerden epeyce yararlandığımızı söylemeliyim.

Bu arada bölümdeki hocalardan da çok yararlı dersler aldık. Ercüment Kuran, Nejat Göyünç, Abdurrahman Çaycı gibi hocalar bize çok ciddi bir şekilde kendi alanlarıyla ilgili, ufuk açacak dersler verdiler. Ercüment Kuran, Osmanlı Modernleşme Dönemi Tarihi; Abdurrahman Çaycı, Yeniçağ Avrupa Tarihi; Nejat Göyünç, Klasik Dönem Osmanlı Müesseseleri Tarihi derslerini verdiler. Tabii bölümün elemanı olduğumuz için son derece teşvikkâr, iyi yetişmemizi sağlayacak şekilde bize hocalık yaptılar. Derslerde öğrenci-hoca ilişkisinden ziyade sanki meslektaşmışız gibi davranıyorlardı. Sağ kalanlara Allah uzun ömürler versin, vefat edenlere de Allah rahmet eylesin diyeceğim, hocaların hiçbirisi bizi incitici, hevesimizi kırıcı bir muamelede bulunmadılar, kendi çalışmaları için bizi kullanmadılar. Ercüment Kuran Hoca'yı bir kere daha rahmetle anıyorum. Çünkü Hacettepe Tarih Bölümü'nün temellerini çok

sağlam bir şekilde atmıştır. Batı üniversitelerinin sistemini burada oturtmaya ve yerleştirmeye çalışmıştır. Bu bölüm şu anda onun kurduğu bu sağlam temel ve prensipler üzerinde devam ediyor. Bu bölümde hiç kimse diğerinin ayak işlerini yapmaz. Herkes kendisi için çalışır. Hiçbir hoca başka bir genç arkadaşı kendi işinin peşinde koşturmaz.

Diğer bölümlere örnek olsun diyorsunuz. Yüksek lisans, o zamanki adıyla master tez konusu olarak Osmanlı zaviyelerini neden seçtiniz?

Aslında bu benim İstanbul Tarih Bölümü'nden mezuniyet tezimin de konusu idi. İstanbul Üniversitesi Tarih Bölümü'nde İlk ve Ortaçağ kürsüleri hariç, diğer kürsülerden mezun olacak öğrenciler için son sınıfta mezuniyet tezlerini Başbakanlık Arşivi'ndeki belgeler üzerinden yapma mecburiyeti vardı. Bana da Nejat Göyünç Hoca 17. yüzyıla ait maliyeden müdevver iki defter üzerinden Osmanlı zaviyelerini çalışmamı önermişti. Ben de bu iki defteri temel alarak diğer ilgili kaynaklar ve modern literatürü de kullanmak suretiyle bir çalışma yaptım.

Lisans bitirme tezi olarak öyle mi?

Evet. Lisans bitirme tezi olarak çalıştığım bu konuyu yüksek lisansta biraz daha genişletmek istedim. Böylece yüksek lisansımda zaviyeler üzerine çalışmaya devam etmiş oldum ve otuz beş sayfalık bir tez yazdım. Ercüment Hoca'nın koyduğu kural gereği yüksek lisans tezlerinin otuz beş sayfayı geçmemesi gerekiyordu. Herhangi bir tez otuz altıncı sayfa oldu mu Ercüment Hoca onu kabul etmiyordu.

Çok ilginç... Neden böyle bir kural koymuştu Hoca?

Kendisi İngiltere'de öğrencilik yaptığı yıllarda Paul Wittek'in seminerlerine devam etmiş. Tam bir Paul Wittek hayranıydı. Bize hep onu anlatırdı. Onun verdiği seminerlerin nasıl mükemmel

geçtiğini, Hoca'nın seminer yaparken nasıl geçmişten bugüne, bugünden geçmişe dönerek konuyu işlediğini, olaylar arasındaki bağlantıları çok güzel bir şekilde kurup analiz ettiğini anlatırdı. Wittek'in vurguladığı bir husus, en iyi çalışmaların çok sayfalı çalışmalar değil, mümkün mertebe "efrâdını câmi ağyarını mâni" bir biçimde, az sayfalı da olsa belli bir kaliteye sahip nitelikli çalışmalar olması gerektiğiydi.

İşte bu sebeple, Özcan Mert ile benim master tezlerimiz otuz beşer sayfadır. Bu arada unutmadan şunu da söyleyeyim, biz ders aldığımız dönemde, dersle ilgili bir konuda paper da hazırlıyorduk. Ben o paperları hâlâ saklıyorum. Hocalarımız onları titiz bir şekilde okuyup değerlendirirler, sonra da bizimle onları tartışırlardı. Bu arada hepsinden de A aldığımı söyleyeyim. Ercüment Hoca gibi çok titiz bir hocadan A almak o kadar kolay bir iş değil tabii. Ona biri, "II. Abdülhamid'in Panislamizm politikası", diğeri "Hoca İshak Efendi" konularında iki paper hazırladım ki Ercüment Hoca bunları çok beğenmiş ve ikisine de A vermiştir.

Danışmanım Nejat Göyünç önümüzdeki 1973 yılının Cumhuriyet'in kuruluşunun 50. yıldönümüne rastlaması münasebetiyle, Yozgatlı olduğum için benden Çapanoğlu İsyanı ile ilgili bir makale hazırlamamı istedi. Ben bu konuyu büyük bir zevkle aldım, hatta üstüne atladım. Çünkü bu isyanı ben de çok merak ediyordum. Nejat Hoca Yozgat'ta bu isyana bir şekilde tanık olan, gerek hükümet tarafına gerekse Çapanoğulları sülalesine mensup, o yıllarda hâlâ hayatta olmaları muhtemel bulunan insanlarla mülakat yapmamı, bu suretle edindiğim bilgileri ilgili literatürü de kullanmak suretiyle bir makale şeklinde kaleme almamı söyledi. Hoca'nın bu fikri çok hoşuma gitti. Hemen Yozgat'a gittim ve orada o insanları buldum. Zaten çoğu babamın ahbabıydılar ve beni de çocukluğumdan beri tanıyorlardı. Çapanoğullarından da babamın ahbabı vardı. Dolayısıyla bu benim için büyük bir avantajdı ve onlarla diyalog kurmak bu yüzden çok kolay oldu. Kendileriyle röportajlar yap-

Sağdan, Prof. Nejat Göyünç, A. Yaşar Ocak, Dr. Himmet Umunç, 1974

Sağdan, A. Yaşar Ocak, Prof. Ercüment Kuran, Prof. Yaşar Önen, Özcan Mert

Hacettepe Üniversitesi Yüksek Lisans diploma merasimi, 1974

tım. Bu insanlar bana öyle şeyler anlattılar ki, onları dinledikten sonra isyan hakkında bizim resmî tarihimizde yazılı olan hiçbir şeyin geçerli olmadığını fark ettim. Bu beni hem şaşırtmış, hem de memnun etmişti.

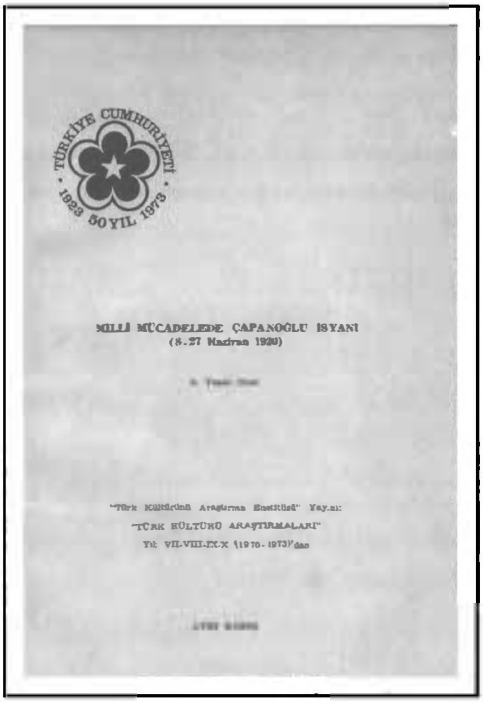
Bunu bir makale olarak yazdınız...

O zamanki kullandığım malzemenin hepsi şu anda elimde duruyor, saklıyorum. Tabii o zaman benim teybim, fotoğraf makinem falan yoktu. Açıkçası, insanların konuşmalarını ne teybe kaydedebildim, ne de konuştuğum insanların fotoğraflarını çekebildim. İnsanlar konuşurken süratli bir şekilde not almaya çalışıyordum. Bazıları da notlarını hazırlayıp bana yazılı olarak vermişlerdi.

Aslında ben bu çalışmayı yaparken şimdilerde çok moda olan bir sözlü tarih çalışması yaptığımın farkında değildim, sonradan farkına vardım. Yaptığım o mülakatlarla literatürdeki malzemeyi kullanmak suretiyle "Millî Mücadele'de Çapanoğlu İsyanı" adında uzunca bir makale kaleme aldım. Makalenin arkasına da röportaj metinlerini ilave ettim. İyi ki yapmışım bunu, çünkü konuştuğum o insanların hepsi rahmetli oldular.

Makaleyi yazdıktan sonra Nejat Hoca'ya verdim. Hoca makaleyi okudu, beğendi. Sonra makaleyi Ercüment Hoca'ya götürdüm. Aradan bir hafta geçtikten sonra Hoca beni yanına çağırıp makaleyi çok beğendiğini söyledi ve tebrik etti. Ardından bütün hayatımı etkileyecek şu sözü söyledi, "Ahmet sende tarihçi kafası var, makaleni çok beğendim bunu hemen yayınla."

O zaman Ercüment Hoca'dan bunu duymak benim için çok önemliydi. Makaleyi aldım ve Hoca'nın tavsiyesiyle *Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi*'ne verdim. O zamanda Türk Kültürü Araştırmaları Enstitüsü'nün başkanı ünlü bir Mongolist olan Prof. Dr. Ahmet Temir'di. Makalem 1973 yılında derginin *Cumhuriyet'in 50. Yılına Armağan* sayısında yayınlandı. Ben makale yayınlanınca, onun verdiği şevk ve heyecanla Nejat Hoca'ya gidip aynı yöntemle Menemen Olayı'nı da araştırmak istediğimi söyledim. Çünkü bu

Ahmet Yaşar Ocak'ın "Millî Mücadele'de Çapanoğulları" adlı hazırladığı ilk makalesi

olayın resmî tarih versiyonu bende hep şüphe uyandırmıştır. Nejat Hoca bu konunun netameli bir konu olduğunu, daha mesleğimin başındayken böyle bir teşebbüsün bana zarar verebileceğini söyleyerek beni vazgeçirdi.

Sonradan çalıştınız mı özel olarak o konuyu?

Hayır. Keşke o zaman gitseydim, oradaki insanlarla röportajlar yapsaydım, yayınlama işini çok sonraları yapardım. Bunu yapmadığıma çok pişman olmuşumdur. Çünkü o zaman Menemen Hadisesi'ne şahit olanlardan bir kısmı hayattaydı. Lakin diğer yandan orada Yozgat'taki rahat ortamı bulamayacağımı, belki engelleneceğimi de tahmin ettim.

Böylece, "Millî Mücadele'de Çapanoğulları" isimli makaleniz ile akademik kariyerinizdeki ilk yayınınızı gerçekleştirmiş oldunuz...

Evet, o makale benim ilk "tecribe-i kalemiye"mdir eskilerin deyimiyle. Bu arada antiparantez şunu da ilave edeyim, Şerif Mardin Hoca bana makaleyi okuduğunu ve çok beğendiğini söylemişti.

Çapanoğulları konusuna sizden sonra Özcan Mert devam etti malumunuz. O da sizin çalışmanızdan mı etkilendi yoksa daha önceden başlamış mıydı?

Özcan Mert'e Çapanoğulları konusunu Ercüment Hoca vermişti. Hoca âyânlar meselesini çok önemserdi. Bildiğiniz gibi 17. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun değişim sürecine girişiyle 18. yüzyılda ortaya çıkan bir meseleydi âyânlık. Hoca bu sebeple Özcan Mert'e bu konuyu vermiş, çalışmasını istemişti. O fikir Ercüment Hoca'nındı. Benimki ise, sadece Millî Mücadele dönemini kapsıyordu.

Master tezinizde zaviyeleri teorik olarak mı incelemiştiniz yahut belli bir zaviye üzerinde mi çalıştınız?

Hem teorik olarak bir tasavvuf kurumu, hem pratik olarak bir toplumsal müessese niteliğinde inceledim, "Zaviye nedir, nasıl bir kurumdur, tasavvuf tarihindeki yeri nedir? İslam dünyasında nasıl başlayıp gelişmiştir, 17. yüzyıla kadar Osmanlılarda ne idi, nasıldı?" gibi konular üzerinde durdum.

Daha sonra bu çalışmayı yayınladınız sanırım?

Hayır, yayınlamadım. Ama daha sonra, doktora yaparken Strasbourg'da teorik kısmını genişletip yeniden düzenleyerek bir makale haline getirdim ve 1978 yılında *Vakıflar Dergisi*'nin on ikinci sayısında yayınladım.

Suraiya Faroqhi ile birlikte yayınladığınız bir çalışma da var...

Evet, *İslam Ansiklopedisi*'nin "zaviye" maddesini Suraiya Faroqhi Hanım'la beraber yazdık.

Peki bu dönemde yani akademik hayata başladığınız ilk yıllarda genç bir bilim adamı adayı olarak Türk tarihçiliği konusundaki düşünceleriniz nelerdi? Hevesleriniz, planlarınız var mıydı?

Doktora öncesi dönem, yüksek lisansını bitirmiş belki doktoraya gidecek yolda bir genç tarihçi adayı olarak...

Tabii, o zamanlar ben dünyayı tozpembe görüyordum. Kafamda kendime göre "çok büyük idealler"im vardı. İyi bir tarihçi olmak, orijinal araştırmalar yapmak istiyordum. Özellikle kültürel ve dinî-sosyal tarih çalışmak beni cezbediyordu. Çok sonraları dünyanın pek de tozpembe olmadığını anladım. O zaman, Türkiye'de bilim hayatının gelişeceğini, bizlerin de kendi çapımızda buna bir katkıda bulunabileceğimizi düşünüyordum. Hocalarıma karşı mahcup olmayayım diye çok iyi çalışmalar yapmak konusunda kendi kendime söz vermiştim. Elimden gelen gayreti göstermeye çalışıyordum. Türk tarihçiliğinin özellikle kültür ve düşünce tarihçiliği yönünün zayıf olduğunu o dönemde fark ettiğimi zannediyorum. Onun için bu alana yöneldim. Bu alanı seçmemde İlahiyat tahsilim sırasında edinmiş olduğum formasyonu kullanabileceğim bir alan olması da etkili oldu tabii. O yüzden daha ziyade Osmanlı Devleti'nin kültür tarihine yönelmeyi düşündüm. Kültür tarihi içerisinde ise tasavvuf ve din konuları ağırlıklı olarak ilgimi çekiyordu. Ve ben de kendime alan olarak bunu seçtim.

Yüksek lisans tezinizi 1974 yılında tamamlıyorsunuz ve Fransa maceranız başlıyor. Bu sürecin arifesini biraz anlatır mısınız?

Yüksek lisans tezimi bitirince biraz daha kendime güvenim gelmişti. "Millî Mücadele'de Çapanoğlu İsyanı" adlı makalem ile ilgili aldığım takdirler, olumlu intibalar benim için çok teşvik edici oldu. Artık bütün gayretimle kendimi yetiştirmeye çalışıyordum. Bu arada Hacettepe Üniversitesi'nin Yabancı Diller Okulu'nda Fransızca derslerine devam ettim. Çünkü İmam-Hatip'te sözüm ona okuduğumuz Fransızca hiç mesabesinde olduğu gibi, Enstitü'deki Fransızca da –hocamız ne kadar iyi olsa da- seviyemizi çok yükseltecek ölçüde olmadı. Fakat Hacettepe Üniversitesi Yabancı Diller Okulu'nda Fransızca da daha ziyade gramer ağırlıklı idi. Bütün bunlar muhakkak ki belli bir katkı sağlamış olmalıydı. Fakat Fransa'ya gittiğimde çok da önemli olmadığını anladım.

Bu arada Fransız Hükûmeti'nin her sene Türk öğrencilere verdiği bir yıllık araştırma bursu için sınavlar açılmıştı. Nejat ve Ercüment Hocalar bu sınavlara başvurmam için beni teşvik ettiler. Kısmetmiş, kazananlar arasında ben de vardım. Tabii buna çok sevinmiştim. Öğrendiğim Fransızca bu bursu kazanmama yeterli oldu demek ki.

Strasbourg'a gidişinizde Nejat Göyünç Hoca'nın etkisi olduğunu söylemiştiniz. Bu süreci biraz daha açabilir misiniz?

Nejat Hoca benim Osmanlı din ve tasavvuf tarihi konusundaki merakımı ve bu alana yöneldiğimi görünce, Fransa'da yanında çalışabileceğim en iyi hocanın Irène Mélikoff olduğunu onun da Strasbourg Üniversitesi'nin Türkoloji Enstitüsü'nde çalıştığını söyledi. Bunun üzerine ben Paris'e değil, Strasbourg'a gitmeye karar verdim. Prof. Mélikoff o sırada uluslararası bir sempozyum için Ankara'ya gelmişti ve Star Oteli'nde kalıyordu. Kendisini görmeye gittim, fakat maalesef bulamadım. Her halükârda ona verilmek üzere, Fransız bursu kazandığımı ve kendisiyle çalışmak istediğimi belirten bir mektup bıraktım. Prof. Mélikoff benim kendisinin yanına gitmek istediğimden, o mektup vasıtasıyla haberdar olmuş. Mektubuma müspet cevap verdi. Onun üzerine 1974 Temmuz'unda Strasbourg'a gittim.

STRASBOURG ÜNİVERSİTESİ'NDE DOKTORA YILLARI (1974-1978)

Böylece Fransa maceranız da başlamış oldu...

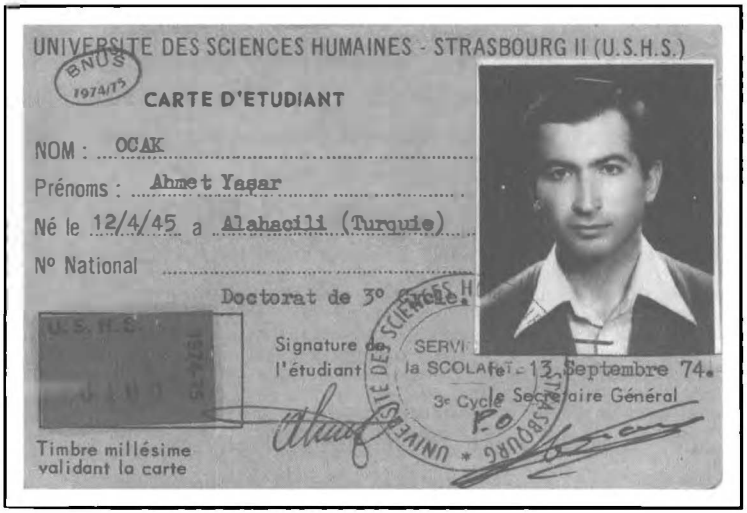
Hiç unutmuyorum, bir sabah İstanbul'da Sirkeci garından trene bindim. Çünkü burs kazanmama rağmen yol paramı kendim ödemek zorunda olduğum için ancak trenle seyahat edebilecektim. Uçak o zaman bir asistan için çok pahalıydı. Üniversite yalnızca tren parasını ödemişti. Önce Bulgaristan sonra Yugoslavya, arkasından Almanya. İki gün iki gece süren bir yolculuktan sonra Münih'te tren değiştirdik. Çok değişik bir tecrübe oldu benim için. Yolda inenler, binenler, değişik diller konuşan, değişik milletlerden insanlar. Hâsılı enteresan bir yolculuk oldu.

Nihayet bir akşamüstü Strasbourg tren istasyonuna indiğimde çok karmaşık duygular içerisindeydim. İlk defa yurt dışına çıkıyordum. Yabancı bir ülkeye gelmişim. Dilini çok iyi bilmiyordum. Çat pat bir şeyler paralayarak konuşuyorum ama iki tane bavul elimde, nereye gideceğimi bilemedim. Her halükârda Fransa'ya yurt dışından gelen öğrencilerin iaşe ve ibate işlemleriyle meşgul olan bir teşkilatın (CROUS= Centre Régional des Oeuvres Universitaires et Scolaires) adresi vardı yanımda, ama akşamüzeri o adrese gitmem mümkün değildi. Hemen garın önündeki bir taksiciye geceyi geçireceğim bir yere götürmesini istedim. Şoför beni

Strasbourg'un banliyösünde küçük bir kasabada Türk fuayesine, yani Türk işçilerinin kaldığı ikametgâha götürdü. Yöneticisine durumumu anlattım. 10 Frank ücret karşılığında bir oda verdi, geceyi orada geçirdim. Fuayedeki Türk işçileri benimle ilgilendiler, bana yemek verdiler.

Ertesi sabah oradaki genç işçilerden biri beni otobüsle bahsettiğim yabancı burslu öğrenci teşkilatına götürdü. Madam Goeselle adındaki hanım görevli son derece nazik bir şekilde karşıladı beni. Türkiye'de böyle kibar bir muameleye alışık olmadığımız için şaşırmıştım. Kırık dökük Fransızcamla derdimi anlatmaya çalıştım. Burs evrakımı teslim ettim. Hemen kaydımı yaptı. Üniversite restoranlarında yemek yiyebilmem için bir kart ve sağlık sigorta belgesi verdi. Fotoğraflarım hazırdı zaten. Yanıma bir hanım görevli verdiler. O da arabasıyla beni Strasbourg'un hemen dışında, Robertsau adında yabancı öğrencilerin kaldığı yurda götürdü. Yurdun müdürüne durumu kısaca anlattı. Hemen kaydım yapıldı hiç sorgulanmadan. Çünkü yabancı bursiyer olmak orada önemli bir şey ifade ediyor. Hanım görevli beni oradaki binalardan birine götürdü. Üçüncü katta 859 numaralı odaya yerleştirdi. Odayı gördüğümde çok şaşırmıştım. Çünkü oldukça büyük, güzel mobilyaları, kitap rafı, çalışma masası ve lambası, karyolası, gardırobu her şeyi son derece mükemmel, tertemiz, tek kişilik bir odaydı. Gözlerime inanamamıştım. Lavabosu her şeyi içindeydi. Odanın temizliği, hoş kokusu, bakımlılığı, manzarası, güzelliği ve sadece bana ait oluşu karşısında çok şaşırdım. Çünkü Türkiye'de o yıllarda kaldığımız öğrenci yurtlarının durumu malum.

Ertesi sabah doğruca üniversiteye gittim. Doktora bürosuna müracaat edip, evrakımı verdim. Burada bir kere daha hayretler içinde kaldım. On on beş dakika içerisinde bana doktora öğrencisi kimliğini verdiler. Yarım saat içinde de bütün işlemlerim bitti. Türkiye'de böyle bir şey olamazdı. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nden öğrenci kimliğimizi alabilmek için en az on beş gün beklediğimizi hatırlıyorum.

UNIVERSITE DES SCIENCES HUMAINES - STRASBOURG II (U.S.H.S.)

BNUS 1974/75

CARTE D'ETUDIANT

NOM : OCAK

Prénoms : Ahmet Yaşar

Né le 12/4/45 a Alahacili (Turquie)

N° National

Doctorat de 3e Cycle. H

Signature de l'étudiant

SERVI la SCOLAri - 13 Septembre 74.

3e Cycle Secrétaire Général

P.O.

Timbre millésime validant la carte

Strasbourg Üniversitesi doktora kimlik kartı

İlk geldiğimde hissettiğim o yabancılık duygusu çabuk gitti. Üniversite ekim ayında açılacağı için bir hayli zamanım vardı. Ben de bundan yararlanarak Strasbourg'u gezdim. Müzelere, o zamanlar henüz Türkiye'de olmayan mükemmel alışveriş merkezlerine gittim, kitabevlerini dolaştım. Hayran kalmıştım. Bu gezilerden bir hayli zevk alıyordum.

Aradan zaman geçtikçe şehre ve çevreme daha da alışmaya başladım. Öğle ve akşam yemeklerini gayet ucuza öğrenci restoranlarından birinde yiyip çok güzel bir bulvarda yürüyerek yurda dönüyordum. Yolumun üzerinde Avrupa Konseyi binası vardı. Her gün o binanın önünden geçiyordum. Önünde diğer üye ülkelerin dalgalanan bayrakları arasında Türk bayrağı da vardı. O bayrağa bakmadan geçmezdim. Yurtta bazı akşamlar beni memleket hasreti kaplıyordu. Henüz kimseyi tanımıyordum tabii. "Niye geldim acaba?" diye de pişman olduğum bazı günler olmuştur doğrusu. Ne yapacağım, nasıl yapacağım, bu bir yılda ne öğrenebileceğim benzeri sorular kafamın içinde uçuşuyordu. Her gün bir gazete alıyor, akşamları televizyon seyrederek kulağımı alıştırmaya çalışıyordum. Böylece ekim ayına kadar vakit geçirdim.

Üniversitenin açılmasına yakın bir gün Beşeri Bilimler Fakültesi'nde Profesör Mélikoff'u görmeye gittim. Türkiye'de olduğu gibi takım elbise giydim, kravat taktım. Bizim üniversitedeki öğrencilik yıllarımızda üniversitede kot pantolon, mont, spor ayakkabı falan yoktu. Ben de Türkiye'de böyle gördüğüm için takım elbiseyle gittim. Türkoloji Enstitüsü'nü (Institut d'Etudes Turques) buldum, çekinerek Hoca'nın ofisinin kapısını tıklattım. Çekiniyordum ve heyecanlıydım, çünkü yabancı bir ülkede yabancı bir üniversitede ve ilk defa karşılaşacağınız yabancı, üstelik çok ünlü bir hoca söz konusu. Öğrenci psikolojisi işte. İçeri girdiğimde, bakımlı, sarışın, yeşil gözlü, elli küsur yaşlarında güler yüzlü bir hanımla karşılaştım. O Prof. Irène Mélikoff olmalıydı. Kendimi tanıttım, niçin geldiğimi söyledim. Hemen yer gösterdi, oturdum. Hoca'nın sıcak ve sempatik tavırları beni rahatlattı. Her konuda kendisine başvurabileceğimi söyledi. Enstitü'nün öğrencisi olarak kaydım yapıldı. Artık resmen bir yıllığına doktora öğrencisi olarak kabul edilmiştim.

Günler günleri takip etmeye başladı. Üniversite açıldı. Dersler, seminerler başladı. Seminerlere ve Hoca'nın verdiği derslere muntazaman devam ediyor, bir taraftan da dilimi geliştirmek maksadıyla arkadaş edinmeye çalışıyordum.

Nasıl geçiyordu Türkoloji Enstitüsü'nde dersler? Hangi dersleri aldınız? Hangi konularda daha fazla yoğunlaştınız?

Irène Mélikoff daha ziyade Türk Tarihi, edebiyatı, kültürü, Osmanlı kültür ve medeniyeti üzerine dersler veriyordu. Bu derslerin hepsine devam ettim, çünkü hepsi çok verimli geçiyordu. Sadece Mélikoff'un dersleriyle yetinmedim. Dersleri, ilgimi çeken diğer hocaların derslerini de takip ediyordum anlayabildiğim kadarıyla.

Kimler vardı? İsimlerini hatırlıyor musunuz?

Tabii. Mesela ünlü bir Şarkiyatçı, Arap ve İslam Etüdleri Enstitüsü (Institut d'Etudes Arabes et Islamiques) başkanı Prof. Toufic Fahd'ın, Byzantinoloji Bölümü'nde ünlü Bizantolog Prof. Fredy

Thiriet'nin derslerine devam ediyordum. Toufic Fahd'ın Arap kültür ve medeniyeti, İslam öncesi Arap kehanet müessesesi ile ilgili dersleri çok ilgi çekiciydi. Yine Strasbourg Üniversitesi'nin Katolik ve Protestan fakültelerindeki bazı derslere, seminerlere dinleyici olarak katıldım. Anlayabildiğim kadarıyla yararlanmaya çalışıyordum.

İşte bu seminerler ve konferanslar çerçevesinde Strasbourg Üniversitesi'ne sık sık Amerika, Avusturya, Almanya ve İngiltere'den meşhur hocalar geliyordu. Onları büyük bir dikkatle dinliyor, anlamaya çalışıyordum. İlk başlarda bu konferans ve seminerleri anlamakta zorlandığımı itiraf edeyim ama aradan beş ay geçtikten sonra kulaklarım iyice açılmaya başladı, söylenenleri daha rahat anlamaya, daha rahat konuşmaya başladım. Bu da bana tabii bir cesaret verdi, kendime güvenim artmaya başladı. Akşamları televizyon salonlarında, değişik kanallarda haber bülteni, açık oturumlar, tartışmalar, filmler seyrediyordum.

Strasbourg Üniversitesi'nin muhteşem büyük ana binası Annales Mektebi'nin doğduğu binadır. Lucien Febvre, Marc Bloch, Fernand Braudel'in ders yaptıkları dershaneler oradaydı. Salonların, dershanelerin kapılarında onların isimlerini gördükçe heyecanla karışık bir imrenme duygusuna kapılırdım.

Fransızcayı tamamen öğrendiniz tabii bu arada...

Bunu hiçbir zaman iddia edemem. Çocukluktan itibaren öğrenmediğiniz bir dili, yirmi yaşını geçtikten sonra tam olarak bütün incelikleri ve püf noktalarıyla öğrenmek o kadar kolay değil bana göre. Ancak belli sınırlar içinde öğrenirsiniz. Ben Fransızcamı ilerletmeye çalışıyordum tabii. Türk öğrencilerden mümkün mertebe uzak durmaya gayret ediyordum o yüzden. Haftada ancak bir gün, pazarları onlarla görüşüyordum. Ayrıca üniversitenin yabancı burslu öğrenciler için açtığı çok güzel Fransızca kursları vardı, onlardan birine yazıldım. Tabii Avrupa üniversiteleri Birleşmiş Milletler gibi. Dil kurslarında her milletten insanlar vardı.

Mısırlılar, İranlılar, İspanyollar, Amerikalılar, Almanlar, İngilizler. Onlarla ha bire konuşur, kırık dökük sohbet etmeye çalışırdık. Kurslardaki dil hocaları çok iyiydiler. Bir çocuk kendi ana dilini ailede nasıl öğrenirse, o hocalar da aynı metotla bize Fransızcayı öğretiyorlardı. Gramer falan yok, daha ziyade konuşmaya, tartışmaya yönelik, audio-visuel kurslar. Kulaklarımız Fransızcanın telaffuzuna iyice alışabilsin diye tabii.

Önce yoğun gramer eğitimi verip gözünüzü korkutmuyorlar yani...

Kesinlikle. Türkiye'deki metodun tam tersi. Bunun ne kadar yararlı olduğunu orada gördüm. Kulağınız önce kelimelere, telaffuza alışıyor, doluyor, ondan sonra yazılı metinlere geçip kelimenin kendisini görüyorsunuz. Bir çocuk da öyle öğrenmiyor mu zaten ana dilini? Biz yıllarca Arapçayı, Farsçayı, Batı dillerini gramer üzerinden çok yanlış bir metotla öğrenmeye çalışıyoruz, öğrenemiyoruz açıkçası.

O dönemde Fransa'da doktora yapan başka Türk öğrenciler var mıydı?

Her milletten olduğu gibi Türklerden de değişik Fransız üniversitelerinde, özellikle şöhretinden dolayı Sorbonne'da, Grenoble'de, Nancy'de, Strasbourg'da ve Aix-en-Provence'da çok Türk öğrenci olduğunu duyuyordum. Strasbourg Üniversitesi'nin diğer fakülte ve bölümlerinde de lisans, yüksek lisans ve doktora yapan pek çok Türk öğrenci vardı. Onlarla pazarları Türk Öğrenciler Derneği'nde bir araya geliyorduk. Fakat o yıllarda beni en fazla şaşırtan, bu öğrencilerin pek çoğunun Marksist olmasıydı. Onlarla birlikte toplantılar yapıyorduk. O zamanlar Türkiye'de ortam karışıktı malum. 1971 İhtilali, 1974 Kıbrıs Harekâtı olmuş. Ben Kıbrıs Harekâtı'nın hemen akabinde, temmuzda gittim Fransa'ya. Orada, bahsettiğim bu Türk öğrenci derneği Yunanlılarla birlikte Türkiye'yi protesto eden gösteriler yaptılar. Bizim Türk öğrenciler orada emperyalizmi kınama uğruna Yunanlı öğrencilerle ilginç

bir ittifak oluşturmuşlardı. Şaşırmıştım. Bunlar ilginç bir tecrübe oldu benim için.

Türk öğrencilerin dışında Türkoloji Enstitüsü'nde sizinle aynı derslere giren Fransız veya yabancı öğrenciler var mıydı? Mesela şimdi hatırı sayılır mevkilerde olan yabancı arkadaşlarınız da vardır mutlaka. Onlardan biraz bahseder misiniz?

Benimle aynı dönemde Enstitü'de doktora yapan Fransız, Türk ve Japon öğrenciler vardı. Mesela Bruno Simon diye biri vardı. Şu anda ne yaptığını bilmiyorum. O dönemde doktorasını hazırlıyordu. Onunla seminerlerden dolayı ahbap olmuştuk. Zaman zaman onun evine giderdim. Çok ilginç, o bir Klasik Türk Musikisi hayranıydı. O zaman tabii teknoloji bugünkü gibi çok gelişmiş değil. Bir sürü Klasik Türk Musikisi long playi almış İstanbul'dan, her gittiğimde onları müzik setine koyar, dinletirdi. Aynı zamanda konservatuara gidiyordu. Bu plaklar üzerinde konuşup sohbet ederdik. Bir seferinde bana, "Sizin klasik müziğiniz bizim klasik müziğimizle eşdeğerdir, harika bir müziğiniz var" demişti. Onun bu sözü bana hemen İstanbul'da Tarih Bölümü'nde öğrenci olduğum yıllarda *Hürriyet* gazetesinde okuduğum Suna Kan ile Itrî üzerine yapılmış bir röportajı hatırlattı. O röportajda Suna Kan, bizim klasik musikimizin tek sesli, iptidai bir musiki olduğunu, Türkiye'nin artık bunu bırakması gerektiğini, Itrî'nin modern dünyada bir kıymeti olamayacağını söylüyordu. Şimdi ise bir Fransız'ın, bir yabancı kulağıyla bizim klasik musikimizi değerlendirdiği şu cümleyle karşılaşıyordum. Birinin ne kadar kültüründen kopmuş, dolayısıyla o konuda cahil, önyargılı, kibirli ve ideolojik; diğerinin ise bir yabancı olmasına rağmen sırf müzikalite açısından bakarak objektif bir tespit yapabildiğini görüyorsunuz.

İdeolojik Batı hayranlığı...

Aynen öyle ne yazık ki. Bir de Stephan de Tapia'yı hatırlıyorum. 16. yüzyıl Fransız seyyahlarının eserlerine göre Osmanlı İmparatorluğu'nun bitki örtüsü üzerine bir doktora tezi hazır-

lıyordu. Şimdilerde zaman zaman bazı dergilerde makalelerine rastlıyorum. Sanırım halen Strasbourg Üniversitesi'nde Profesör Mélikoff'un enstitüsünde çalışıyor. Ondan başka Türkoloji okuyan Japon öğrenciler de vardı. Mesela, Goyişi Kojima bunlardan birisiydi. Çok enteresan bir tipti.

Peki doktora tez konusunu tam olarak hangi dönemde şekillendirdiniz kafanızda?

Tez konusu Türkiye'den ayrılmadan önce zihnimde şekillenmeye başlamıştı diyebilirim. Oysa çoğu kimse konuyu Prof. Mélikoff'un önerdiğini sanıyor. Aslında tez konusunu seçmemin ilginç bir hikâyesi vardır. Bazı tesadüflerin insana ne ilginç ve güzel sürprizler hazırladığını göstermek bakımından bunu anlatmak isterim. Çünkü benim akademik kariyerimin ne yönde ilerleyeceğinin de bir göstergesi olmuştur aynı zamanda.

Sanırım 1971 yılı yazıydı. Nejat Hoca yaz tatilinde Malazgirt Zaferi'nin 900. yıldönümü törenine katılmak için Malazgirt'e gidiyormuş. Yol üstünde olduğu için Yozgat'a da uğramıştı. Hoca'yı Yozgat'ın hemen güneyinde Kayseri yolu üzerinde Osmanpaşa Tekkesi adıyla bilinen, içerisinde bir de türbe bulunan köye götürdüm. Amacım oradaki belgeleri Hoca'ya göstermekti. Bu türbe bölgede çok meşhurdur, insanlar bazı hastalıkların tedavisi için oraya gidip ziyaret ederler.

Türbeyi iki sene önce kız kardeşim ve eniştemle ziyaret etmiştik. Ziyareti türbenin mütevellisi nezaretinde yaptık. Adamcağız türbe hakkında bilgi verdi ve tahta sandukanın altında yazılı mezar taşı olduğunu söyledi. Bunun üzerine merak ettim ve sandukayı kaldırmasını rica ettim. Sandukayı kaldırdığında altında Selçuklu sülüsüyle yazılmış oldukça güzel bir kitabe ile karşılaştık. Biraz uğraştıktan sonra kitabeyi okudum. Kitabede, orada yatan zatın Osman Paşa değil, Şerefeddin İsmail b. Muhammed adında birisi olduğunu, vefatının da Hicri 637 Zilhicce'sinde (1240 yılı Tem-

muzu) olduğunu yazıyordu. Bu daha çok ilgimi çekti. Bu arada türbedar benim kitabeyi okuduğumu görünce çok şaşırdı.

Böyle genç yaşta birisinin eski yazılı bir kitabeyi okuyabilmesi tuhafına gidiyor tabii...

Muhakkak öyleydi. Bunun üzerine adamcağız, "Bende bir bavul dolusu vesika var, onlara da bir bakar mısın?" dedi. Evine gittik. Bavulu getirdi, açıp içindeki belgeleri gösterdi. Bazıları hırpalanmış, epeyce eskimişti. Şöyle aceleyle gözden geçirdim ve bazılarını okudum. Daha sonra tekrar geleceğimi ve o zaman daha geniş bir vakitte bakacağımı söyleyip ayrıldım. Tabii ben gördüğüm bu "hazine" karşısında fazla renk vermedim. Ama bu belgeleri inceleyip ne olduklarını anlamayı da kafama koydum.

İşte Nejat Hoca'yı bunun için türbeye götürmek istiyordum. Kayınpederim Fazlı Lekesiz Hoca bizi arabasıyla köye götürdü. Türbeyi hep birlikte bir daha ziyaret edip mezar kitabesini kayınpederim ve Hoca ile bir kere daha okuduk. Türbedar bizi evine götürdü, yine bavulu getirip vesikaları gösterdi. Hoca ile birlikte inceledik. Nejat Hoca, "Sen bu vesikaları alabilirsen al, mikrofilmlerini çektir ve doktora tezini bunlar üzerine yap" dedi. Vesikaları yüklendik, türbedarı da yanımıza alarak Yozgat'a geldik. Orada notere gidip vesikaların bir sene müddetle bende kalacağına dair bir senet imzaladım. Sayımı yapıldı ve vesikalar bana teslim edildi. Türbedar Adil Efendi kayınpederimi çok iyi tanıdığı için bana itimat etmişti. Bundan dolayı ona ne kadar minnettar olduğumu anlatamam.

Kısacası 14. yüzyıldan son Osmanlı dönemine kadar iki yüz elli civarında muhtelif mahiyette vesikayı alarak Ankara'ya getirdim. Üniversitenin fotoğraf stüdyosunda mikrofilmlerini çektirdim, onlardan da fotoğraflarını çıkarttırdım. Halen bendedir. Sonra Fransa'ya gidinceye kadar söz konusu vesikaları incelemeye çalıştım. Vesikalar Şerefeddin İsmail'in Emirci Sultan adıyla meşhur bir şeyh olduğunu ortaya koyuyordu.

Fransa'ya giderken vesikaları sahibine teslim ettim ve fotoğraflarını yanıma aldım. Strasbourg'ta bunları Mélikoff Hoca'ya gösterdim ve Emirci Sultan Zaviyesi üzerinde bir tez hazırlamak istediğimi söyledim. Belgelerin mikrofilmlerini, fotokopilerini, fotoğraflarını gösterdim. Hoca çok ilgilendi ve tez konusu olarak kabul etti. Ama arkasından ne çıktı, biliyorsunuz. Sonra bu vesikaları kullanarak Emirci Sultan Zaviyesi üzerine bir makale yazıp *Turcica*'da yayınladım. Daha geniş Türkçe versiyonunu ise Fransa'dan döndükten sonra *Tarih Enstitüsü Dergisi*'nde neşrettim. Suraiya Faroqhi Hanım makaleyi okumuş, "Sen bu makaleyi burada yayınlamak yerine keşke yabancı bir dergiye gönderseydin" diyerek beğenisini belli etmişti. Çünkü benim yakaladığım şans gerçekten binde bir olacak bir şeydi. Zira çok nadir rastlanan türden bir zaviye arşiviydi söz konusu olan. Tabii bu acemilik makalem, geniş ölçüde Fuad Köprülü'nün etkisini taşıyordu.

Böylece tez konusunu belirlemiş oldunuz...

Evet. O zamanlar Fransa'da doktora seminerlerinde öğrencilerin hazırladığı sunumlar oluyor, hep birlikte tartışılıyordu. Bu seminerler çerçevesinde ben de her on beş günde bir o belgelerin belli bir grubunun takdim ve analizini yapmaktaydım. Bu durum bir müddet devam etti. Bu arada Mehmet Önder'in *Menâkibu'l-Kudsiyye* ile ilgili yazdığı makalesini duymuştum. Makale Almancaydı. Ama ben Almanca bilmediğim için çevirtip okudum. İlgimi çekti. Yaz tatili için Türkiye'ye döndüğümde hemen Milli Kütüphane arşivindeki mikrofilminden *Menâkibu'l-Kudsiyye*'nin fotoğraflarını çıkartıp okumaya başladım. Dikkatle üst üste birkaç defa okudum. Anlayamadığım bazı yerler olmasına rağmen Elvan Çelebi'nin bu kitabının Babaî İsyanı'nın bilinen hikâyesinden çok farklı bir hikâye anlattığını fark ettim. Askerliğimi yapıp Strasbourg'a döndükten sonra eser üzerinde çalışmaya başladım. İsyandan bahseden diğer kaynaklarla yapabildiğim kadar karşılaştırdım. Ulaştığım sonuç bana göre çarpıcıydı. Konuya biraz daha dikkatli yaklaşıp 637 yılı Zilhicce'sinin Babaîler İsyanı'nın başladığı yıla denk geldiğini

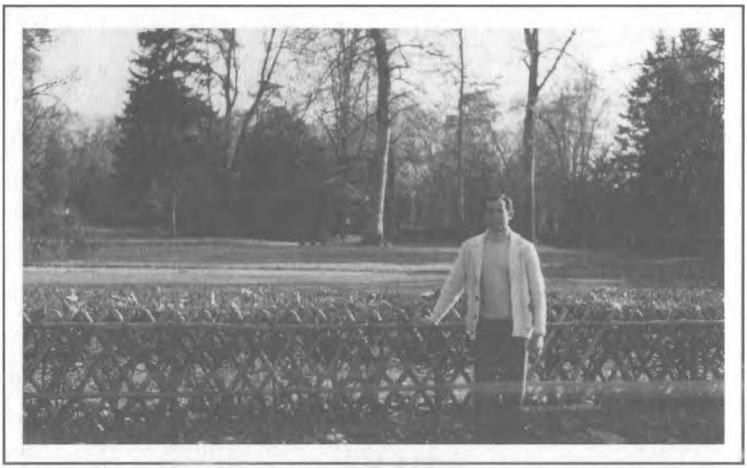

1976 Strasbourg, Citadelle, 1976

Ortaçağ Strasbourg'unda Portekizli arkadaşlarla, 1978

fark edince, bahsettiğim türbedeki Şerefeddin İsmail'in bir Babaî dervişi olabileceğini düşündüm. Üstelik *Menâkibu'l-Kudsiyye*'de Ziyaret Pazarı denilen yerde bir savaş olduğundan bahsediliyor ki, bizim o bölge yani Emirci Sultan Tekkesi'nin olduğu yer olup belgelerde bu isimle anılıyordu. Böylece mesele anlaşılmış oldu.

Strasbourg Orangerie Parkı, 1976

Strasbourg'da dil okulu öğrencileriyle bir şato gezisinde

Hemen Prof. Mélikoff'a durumu anlattım ve doktora tezi olarak Babaîler İsyanı üzerine çalışmak istediğimi söyledim. Hoca da çok ilgilendi ve kabul etti. Bu şekilde Babaîler İsyanı konusunu çalışmaya başladım.

Yeniden Mélikoff Hoca ile mesainiz başladı böylece...

1975 yazında kısa dönem askerliğimi yaptıktan sonra tekrar Fransa'ya döndüm. Ertesi yıl eşimi de beraber götürdüm. Kızımızdan ayrılacağı için çok üzülüyordu ama, Satrasbourg'da lisan derslerine gitmeye başlayıp arkadaş çevresi de edinince, bunlar onu meşgul etmeye başladı. Sabah gidip akşam eve geliyordu. Bu yüzden çoğunlukla yemek de yapacak vakti olmadığı için, tatil günleri hariç, öğrenci restoranlarında yemek yiyorduk.

Prof. Mélikoff'un Catherine Perrier d'Hauterive adında bir asistanı vardı, eşimle sıkı ahbap oldular. Bu hanım Prof. Mélikoff'un âdeta sağ kolu gibiydi. Strasbourg'da yalnız olduğum yıllar, Cumartesi günleri arabasıyla Hoca ile beni Strasbourg yakınlarındaki köylere, şatolara gezmeye götürürdü, köy restoranlarında yemek yerdik. Hoca bana karşı da çok samimi davranıyordu. Herhalde derslerde, seminerlerde tanıdıkça ilgisi daha da artmıştı sanırım. Yine böyle cumartesi gezisi sırasında bursumu her yıl uzattıracağını ve doktoramı kendi yanında bitirteceğini söyledi. Kulaklarıma inanamamıştım. Nasıl sevindiğimi anlatamam. Sevinçten âdeta uçmuştum. Bu benim için gerçekten inanılmaz bir fırsattı. Nitekim dediğini yaptı ve ben 1974 yılında başladığım doktoramı 1978 yılında onun yanında tamamlama imkânım oldu ki bu benim hiç beklemediğim bir gelişmeydi. Normal olarak ben bir yıllık burs süresini tamamladıktan sonra Türkiye'ye dönecek ve tezime Hacettepe Tarih Bölümü'nde devam edecektim.

Ne güzel bir teşvik...

Muhakkak. Türkiye'de merhum Nejat Göyünç ve Ercüment Kuran'dan hep teşvik gördüm. Rahmetli Tayyip Gökbilgin'den gördüm. Bir de Abdurrahman Çaycı Hoca vardı tabii. Sanırım

şimdi İzmir'de emekliliğini yaşıyor. Çok değerli bir Kuzey Afrika tarihi uzmanıydı. O da çok teşvik etmiştir beni. Bunlar genç bir tarihçilik heveslisi biri için paha biçilemeyecek şeylerdir. Hepsine şükran borçluyum.

Fransa'da yaşadığım dönemde Prof. Mélikoff'un imtiyazlı ve istisnai öğrencisiydim diyebilirim. Bazen gezilerimiz sırasında, bazen evinde Hoca'yla ve asistanı hanımla tezimle yahut Hoca'nın kendi çalıştığı meselelerle ilgili, bu arada Alevîlik-Bektaşîlik konularıyla ilgili sohbetler ediyorduk. Catherine Perrier d'Hauterive'e de son derece minnettarım. Bana orada ablalık etmiştir. Hem Prof. Mélikoff hem de o zaman zaman evlerine kahvaltıya yahut yemeğe davet ederlerdi beni. Fransa'daki arkadaşlardan bazılarının hocalarıyla bazen bir, hatta iki-üç ay görüşemedikleri olurdu. Ben ise şanslıydım bu konuda. Hocamla sık sık beraberdim çünkü.

Nasıl bir hocaydı Prof. Mélikoff?

Bilimsel yönünü söylemeye gerek yok, çünkü dünyaca ünlü bir bilim insanıydı. Bu onu tanıyan herkesin çok iyi bildiği bir şeydir zaten. Sorbonne Üniversitesi'nde öğrenciyken Adnan Adıvar'ın Türkçe kurslarında matematikçi Salih Zeki'nin oğlu Abdurrahman Sayar'la tanışıp evlenmiş, bu vasıtayla Halide Edib Hanım'ın da üvey gelini olmuş. Evlendikten sonra bir süre Türkiye'de kalmış olduğu için de bilinen biriydi. 1969'da Türkoloji alanının Batı'daki ilk ve müstakil dergisi olan meşhur *Turcica* dergisini yayın hayatına soktuğu gibi, CIEPO (Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Araştırmaları Milletlerarası Merkezi)'nun da kurucu üyesiydi ve yıllarca da başkanlığını yaptı.

Bunun dışında, Strasbourg'daki Türk işçilerle fırsat buldukça çok ilgilenir, onların bürokrasideki problemlerini çözmelerinde de yardımcı olurdu ki bunu bilhassa söylemem lazım. Türk işçilerinin mahkemelerine gider, problemleriyle bizzat meşgul olur yahut tercüman gönderir. Oradaki liselerde okuyan Türk çocukları, ikinci veya üçüncü yabancı dil olarak Türkçeyi alıyorlardı. İşte o

öğrencilerin sınavlarını yapmaya beni gönderirdi. Strasbourg'da Fransız liselerinde böyle birkaç sınav yaptım.

Öte yandan Alevîlik ve Bektaşîlikle meşgul olduğu için Türkiye'de bazı muhafazakâr Sünnî çevrelerde olumsuz bir imaj vardır onun hakkında. Ama bu doğru bir yaklaşım değildir. Prof. Mélikoff aslında Türkiye'yi ve Türk kültürünü hakikaten çok seven, Osmanlı kültürünü çok iyi bilen bir Şarkiyatçıydı. Onun verdiği dersleri büyük bir zevkle takip ederdim. Gayet nefis bir Paris şivesi ile Fransızca konuşurdu, fevkaladeydi. Oysa bilhassa ilk yılımda üniversite dışında öğrencilerin konuştuğu argo Fransızcadan pek bir şey anlamıyordum. Bir de belki benim bir anlamda şanssızlığım, bir anlamda da şansım Strasbourg'da bulunmamdı. Strasbourg, Alsace bölgesinin merkeziydi ve orada Alsasça denilen Fransızca ile Almanca'nın karışımı bir dil konuşuluyordu. Sokakta, alışveriş merkezlerinde, kısacası her yerde iki dil konuşuluyordu. Bu yüzden burada Fransızcayı nasıl öğreneceğim diye beni bir endişe sardı ilk zamanlarda. Fakat derslerde ve seminerlerde hocaların konuştukları fevkalade güzel Fransızca moralimi yerine getirdi. Dil kurslarındaki derslerde de edebî Fransızca öğretiliyordu. O şekilde, hocalarla rahatlıkla konuşabiliyor ve anlaşılabiliyorduk. Ama argo dile de öğrenciler sayesinde biraz ünsiyet peyda ettim, hatta hâlâ hatırladığım deyimler, küfürler bile var.

Bir de aklıma gelmişken, o dönemde Hoca'nın şahsi kütüphanesini benim kullanmama izin verdiğini söyleyeyim. Bu da benim için bir imtiyazdı diyebilirim. Hoca'nın kütüphanesi çok zengindi. Oradan bana lazım olan pek çok kitabı ödünç almışımdır.

Başka kütüphaneler de var ama Strasbourg'da değil mi?

Tabii. Mesela Strasbourg'un Bibliothèque Nationale et Universitaire de Strasbourg adında çok zengin kendi milli kütüphanesi vardı. Hani "yok, yok" denir ya, o türden. Oradan ödünç kitap alıp, yurtta okurdum. Beş kitabı birden ödünç verebiliyorlardı, düşünebiliyor musunuz? Her bir kitabın ödünç alınma süresi

on beş gün ile sınırlıydı. Belirtilen süre dolduğunda kitabı geri götürüp, ihtiyacınız varsa yeniden süresini uzatabiliyordunuz. O kütüphanede matbaanın icadından itibaren basılan bütün eserlerin orijinalleri vardır, ki müthiş bir zenginlik. Çünkü Gutenberg'in evi de Strasbourg'daydı biliyorsunuz. O ev müze haline getirilmişti. Onun adını taşıyan meydanda güzel bir heykeli de vardır.

Bir üniversite hocası olarak Prof. Mélikoff nasıl biriydi? Derslerini nasıl verirdi, en fazla üzerinde durduğu konular nelerdi?

Örnek olarak mesela Osmanlı Kültür ve Medeniyeti Tarihi dersini vereyim. Bu derste, İslam öncesi Orta Asya Türk destanlarından başlar, İslami döneme kadar gelirdi; *Dîvânü Lügati't-Türk*'ten söz açar, gayet derin analizler yaparak konuyu nihayet Osmanlı dönemine getirirdi. Dîvân edebiyatından, büyük şairlerden bahseder, onların yazdıkları divanlardan örnekler verir, açıklamalarını yapardı. Derslerini dinlemek çok zevkliydi. Sohbeti de öyleydi. Çok da espriliydi, hatta çok başarılı bir taklitçiydi de. Bazı hocaların şivelerinin taklidini yapardı.

Kesinlikle çok sıkı bir hocaydı, onu söyleyeyim. Öğrencilerine normal zamanlarda gösterdiği yakınlık bir yana, iş tez çalışmalarına gelince son derece disiplinli, tenkitlerini hiç esirgemez, açık açık söylerdi. Fakat memnun olmadığı öğrencilerinden de bahsederdi. Onlarında dedikodusunu yapardı, açık söylemek gerekirse. Bazı öğrencilerine çok kızardı. Bana hiç kızmadı, en azından yüzüme kızmadı. Gıyabımda kızıp kızmadığını bilmiyorum. Ama olsa herhalde kulağıma gelirdi. Kızdığı öğrencileri arasında tezini bitiremeyip gidenler de olmuştur. Mesela (Prof.) İhsan Süreyya Sırma bunlardan biridir. Bir de yanlış hatırlamıyorsam İranlı biri vardı. Onun kabiliyetsizliğinden şikâyetçiydi. Mélikoff ile başlayıp sonradan danışmanını değiştirenler de oldu. Mesela Refet Yinanç, Mélikoff ile başlamış, ama daha sonra Paris'e giderek Claude Cahen ile çalışmasını sürdürmüştür.

Claude Cahen o zaman hâlâ ders vermeye devam ediyor muydu?

Sanırım çoktan emekli olmuştu, ama Sorbonne'da ders vermeye devam ediyordu. Ben de oradaki odasına gidip kendisiyle tanış-

mıştım. Bazı derslerine girdim hatta. Çok enteresan bir insandı. Babaîler konusuyla çok yakından ilgilenmiştir biliyorsunuz. Adımı söylemez, bana "Babaî" diye hitap ederdi. Paris'te kaldığım dönemde Société Asiatique'teki konferanslarını hiç aksatmadan takip ettim. Dünyanın değişik yerlerinden gelen, saha araştırmaları yapan bilim adamları Société Asiatique'te araştırmalarını konferans olarak anlatırlardı. Ben bu konferansların çoğuna devam ettim. Oturumları cemiyetin başkanı olarak hemen daima Claude Cahen yönetirdi. Açılış konuşmalarını o yapar, verilen konferansları dinler, sonrasında da tartışma olurdu. O dönemde tezimden dolayı benimle çok yakından ilgilenmiştir. Onun fikirlerinden, tavsiyelerinden çok yararlandığımı söylemeliyim. Ona bir gün Osman Turan'ı sordum. Bana aynen şunları söyledi, "Ben Marksistim, Osman Turan milliyetçidir. Ben onun ideolojisini hiçbir zaman tasvip etmiyorum, fakat bilim adamlığı konusunda Osman Turan'ın önünde saygıyla eğilirim." Böyle demişti, Osman Turan'ın büyük bir bilim adamı olduğunu söylemişti.

Ne kadar muhteşem! Osman Turan'ın çalışmalarına hayran olmamak elde değil. O dönemin zor şartları altında bugün hâlâ aşılamayan eserler kaleme almış. Yeniden hocanıza dönecek olursak, tarihçilik nokta-i nazarından baktığımızda Prof. Mélikoff'un Türk ve dünya tarihine katkılarını nasıl değerlendirirsiniz?

Prof. Mélikoff'un asıl çalışma alanı İslami dönem Türk edebiyatı biliyorsunuz. Daha sonra üzerinde bir çalışma da yaptığı Enverî'nin *Düsturnâme*'sinden çok etkilenmiş. Hocası Claude Cahen Paris'e gelmeden önce, Strasbourg'da iken Mélikoff da Paris'te CNRS'de çalışıyormuş. Daha sonra Cahen Sorbonne'a gidince, Strasbourg'da ondan boşalan yere öğrencisi Mélikoff'u tavsiye etmiş. Yani ben Fransa'ya gitmeden üç yıl önce Prof. Mélikoff Strasbourg'daki Türkoloji Enstitüsü'nün başına gelmiş. Onun doktora tezi *Danişmendnâme* biliyorsunuz. Ölümünden birkaç yıl önce bu çalışmasını yeniden tashih ettiğini, bazı görüşlerini de-

ğiştirdiğini, bazı ilaveler yaparak yeniden yayınlamak istediğini söylüyordu. Ama ömrü vefa etmedi tabii.

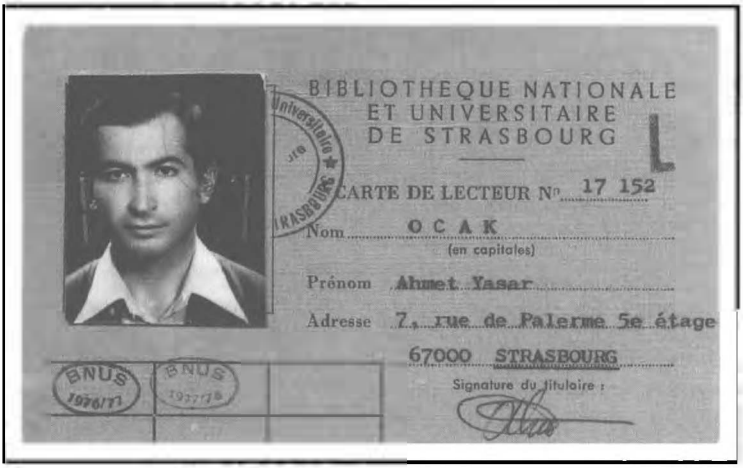
Kendisinin söylediğine göre, onu asıl çarpan, derinden etkileyen *Ebumüslimnâme* olmuş. Birkaç yerde de yazmıştır bunu zaten. İşte bu eseri okuduğu zaman, oradaki ahilerden, ahilerin ezoterik dünyasından çok etkilenmiş. Buradan Bektaşîleri ve Alevîleri araştırmaya yönelmiş. İşte kendisinin Türk ve dünya tarihçiliğine asıl katkıları, o zamana kadar sadece John Kingsley Birge'ün kitabı ve bazı makalelerin ötesine geçmeyen bu alanı bilimsel ölçüler dâhilinde bütün dünyaya tanıtması, âdeta Türkoloji'nin bir dalı olarak literatüre kazandırmasıdır. Hoca, asıl ilgi alanı olan klasik Türk edebiyatına hakikaten son derece vâkıf bir insandı. Dünyadaki sayılı isimlerden birisiydi. O yüzden de, Alessio Bombaci'nin Türk edebiyatı tarihine dair İtalyanca meşhur eserini *Histoire de la Littérature Turque* adıyla Fransızcaya çevirmiştir. Bu güzel kitap, biliyorsunuz, ne gariptir ki hâlâ Türkçeye çevrilip yayınlanmamıştır. Garip bir memleket Türkiye...

Az önce bahsettiğim, hafta sonları birlikte gittiğimiz seyahatlerin haricinde, Fransa dışındaki konferanslarına da götürürdü beni, asistanıyla birlikte.

Özel öğrencisi gibi görüyor sizi...

Evet, bir nevi özel öğrencisi gibiydim. Gittiğimiz yerlerde Hoca'nın lisan bilgisine "ayne'l-yakîn" defalarca şahit olmuşumdur. Hoca çok lisan biliyordu. Almancayı çok rahat konuşurdu. İtalyancayı, malum, çeviri yapacak düzeyde biliyordu. Rusça, Ermenice biliyordu. Fevkalade İngilizcesi vardı. Petrol zengini aristokrat bir ailenin çocuğu olarak dadılarla büyümüş. Çocukluğundan itibaren o dadılar vasıtasıyla öğrenmiş bunları. Doğu dili olarak Farsça ve tabii Türkçe biliyordu. Fakat bu kadar iyi yetişmiş olmasına rağmen, bir o kadar da mütevazıydı. Asla büyüklenmezdi.

Prof. Mélikoff, *Ebumüslimnâme*'deki ahiler vasıtasıyla yeni bir dünyayı keşfettiğini, oradan Türkiye'de Sünnî İslam haricinde

BIBLIOTHEQUE NATIONALE
ET UNIVERSITAIRE
DE STRASBOURG

CARTE DE LECTEUR N° 17 152

Nom OCAK
(en capitales)

Prénom Ahmet Yasar

Adresse 7, rue de Palerme 5e étage
67000 STRASBOURG

Signature du titulaire :

BNUS 1976/77

BNUS 1977/78

Strasbourg Bibliotheque Nationale giriş kartı

başka türlü bir İslam'ın bulunduğunu fark ettiğini, kendisine bu kapıları da o kitabın açtığını söylemiştir. Yani, o tarihten itibaren bu konu kendisini çok cezbetmiş ve artık Bektaşîlik ve Alevîlik etütlerine yönelmiş. Ve bilindiği gibi bu konularda da dünyada akla gelen ilk isim olmuştur. Bu yüzden az önce de ifade ettiğim gibi, Türkiye'de bazı muhafazakâr çevreler ona pek de iyi gözle bakmazlar. Bunu eminim siz de yakinen müşahede etmişsinizdir.

Zaman zaman bazı çevrelerde bu bakış açısıyla karşılaşmadım desem yalan olur. Peki, doktoranızı nasıl hazırladınız, nasıl çalıştınız, anlatır mısınız?

Bu hiç unutamayacağım bir hatıradır bende. Tezi yazarken bir yandan *Menâkibu'l-Kudsiyye,* diğer yandan Emirci Sultan Tekkesi'nden aldığım belgeler üzerinde uğraşıyordum. Önümde sanki egzotik bir dünyanın kapıları açılmış gibiydi. Bu arada devamlı olarak Enstitü'nün kütüphanesinde ve özellikle Strasbourg Milli Kütüphanesi'nde de literatür taramaları ve çalışmaları yapıyordum.

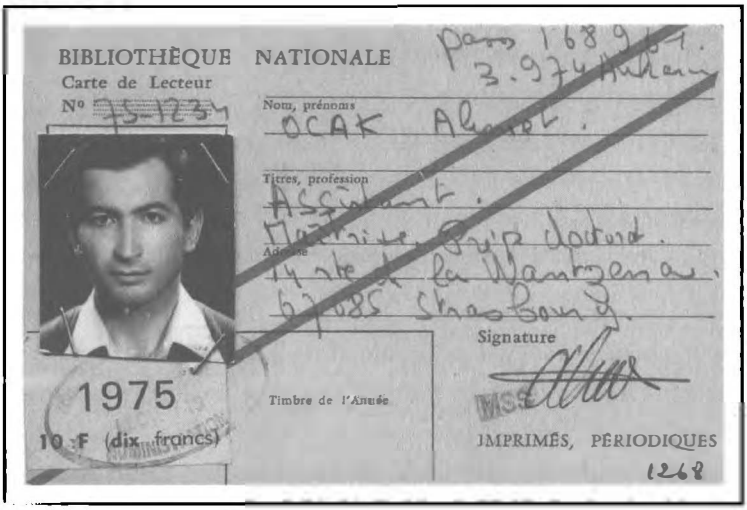
Dediğim gibi orası zengin bir kütüphaneydi. Ama benim asıl yararlanmam gereken kaynaklar Paris'te Bibliothèque National ve Ecole des Langues Orientales Kütüphanesi'nde bulunuyordu.

Bu yüzden zaman zaman Paris'e gidiyordum. Fransız bursiyeri olmanın avantajlarını orada da yaşadım. Yabancı öğrencilerin ikamet ettiği Cité Internationale'de Maison de l'Asie du Sud-Est isimli, tam Ermeni Yurdu'nun (Maison Arménienne) karşısındaki bu yurtta Paris'e her gidişimde kolayca yer buluyordum. Çok tuhaftır, bu Cité Internationale'de hemen her ülkenin kendi geleneksel mimari stili ile inşa edilmiş çok güzel öğrenci yurtları olduğu halde Türkiye'nin yurdu yoktu. Bu beni hem kızdırmış, rahatsız etmiş hem de düşündürmüştür. Bu yüzden Türk öğrenciler benim gibi diğer yurtlarda kalıyorlardı.

Paris'teki ikametlerim sırasında benden başka doktora yapan bazı Türk öğrencilerinin de devamlı kaldığı bu yurtta halen bazıları Türkiye'de çeşitli üniversitelerde hocalık yapan arkadaşlarımla tanıştım. Onlarla cumartesi pazar günleri Paris'in dünyaca ünlü müzelerini ve özellikle de kitapçılarını geziyorduk. Bu gezilerin tadı hâlâ damağımdadır. Bilhassa kitapevlerini, mesela Montparnas'taki çok katlı FNAC'ı, Boulevard St. Michel ve Boulevard St. Germain ve Sorbonne Üniversitesi ana binasının bulunduğu Quartier Latin'deki kitapçıları dolaşmak benim için doyulmaz bir zevkti. Halen kütüphanemdeki pek çok kitabı buralardan almışımdır. Bunun hasretini hâlâ çekerim. Zaman zaman Paris'e gittiğimde de bu kitapçıları mutlaka dolaşırım. Boulevard St. Michel'deki ikinci el ucuz ama aynı zamanda iyi korunmuş kitaplar satan Librairie Joseph Gibert'de yok yoktur. İstediğiniz kitabı gayet ucuza alabildiğiniz gibi, kendilerinde olmayanı da en kısa zamanda getirtirler.

Haftanın açık günlerinde ya Bibliothèque Nationale'de veya Ecole des Langues Orientales Kütüphanesi'nde çalışıyordum.

Bu kütüphaneler bildiğiniz gibi dünyaca meşhur kütüphanelerdir ve Şarkiyat açısından müthiş zengindirler. Oralarda çalışmak başlı başına bir zevktir. Tıkır tıkır işleyen sistemleri vardır ve okuyucu için her türlü kolaylık sağlanmıştır. Bizdeki gibi istediğiniz kitaba ulaşmak için çile çekmez, kavga etmek zorunda kalmazsınız. Buralarda çalışırken sıcak dostluklar kurma imkânınız da olur.

Paris Bibliothèque Nationale giriş kartı

Dünyanın her tarafından bir sürü araştırmacıya rastlarsınız. Böyle bir ortamda tez hazırlamak, Türkiye'deki gibi çileli ve sıkıntılı bir süreç değildir. Tam tersine bir zevk olur. Hele hocanızla diyalogunuz iyi ise bir harikadır.

Tezimi yazdığım süre boyunca müşkillerimi Prof. Mélikoff'la hallediyordum. Tezimi bazı Türk arkadaşlarımın yaptığı gibi önce Türkçe yazıp sonra Fransızcaya çevirme hatasını işlemedim. Doğrudan Fransızca yazıp bölüm bölüm Hoca'ya veriyordum. O da tashih edip bana iade ediyordu. Bu benim için daha kolaydı. Bazı konularda kendisiyle bayağı uzun tartışmalarımız oluyordu. Bunlar benim için çok yararlı oldu. Sonuçta tezimi bitirip Hoca'ya teslim ettim. Hoca bir kere daha bütünüyle gözden geçirdi ve son şeklini verdi. Jüri üyeleri olarak Prof. Claude Cahen, Bizantist Prof. Fredy Thirier ve İslamist Prof. Toufic Fahd seçildi. Bunların hepsi de kendi alanlarında dünya çapında ünlü isimlerdi.

Savunmanız nasıl geçti, anlatır mısınız?

Fransa'da da diğer bazı Avrupa üniversitelerinde olduğu gibi doktora tez savunmaları halka açık yapılıyor. Bir ay öncesinden

üniversitede ve kütüphanelerde afişlerle ilan ediliyordu. Böylece ilgi duyanlar gelip savunmayı izleyebiliyorlardı. Ben de Paris'te ve Strasbourg'da böyle çok savunma izledim. Çok ilginç oluyordu gerçekten ve tabii aday için heyecan verici bir şeydi. Sonunda benim de savunma günüm belirlendi. Hiç unutmadığım bir tarihtir: 27 Mayıs 1978 Cumartesi, saat 14:00. 27 Mayıs tarihi beni biraz ürküttü ve inşallah bir sıkıntı olmaz diye dua ettiğimi hatırlıyorum.

Ben tabii çok heyecanlıydım. Savunma, Beşeri Bilimler Fakültesi'nin binasında büyükçe bir salonda belirtilen tarih gün ve saatte başladı. Dört kişilik jüri, isimlerini saydığım hocalar ve danışman sıfatıyla Prof. Mélikoff'tan oluşuyordu. Jüri başkanı Claude Cahen idi. Savunma başladıktan sonra ben her biri kendi alanında dünyaca ünlü bu hocaların karşısında ilk başlarda duyduğum heyecanı çabuk savuşturdum. Bizdeki gibi tezin savunmaya alınabilir olduğuna karar verildikten sonra beni salona aldılar. İçerisi çok kalabalıktı. Elimden geldiğince iki saat kadar iyi bir savunma yaptım. Önce danışman olarak Hocam tez hakkında bilgi verdi. Sonra usûle göre benim yirmi dakikalık sunumunu müteakip sorulara geçildi. Üyeler bazı sorular sordular, eleştiriler yaptılar. Cahen jüri başkanı olarak eleştirilerini söyledi. Sorular sordu. Ben bütün eleştirileri not ettim. Onları hâlâ saklarım. Sonuç hayatta duyduğum çok nadir büyük sevinçlerimden birini bana yaşattı. Tezim oy birliğiyle üstelik "pekiyi" derece ile kabul edilmişti. Bu benim akademik hayatımda doçentlik sınavlarını kazandığımda ya da profesörlük derecesine yükseltildiğimde duyduğum tatmin duygusuna ve sevince benzemiyordu.

O akşam Prof. Mélikoff, evinde jüri üyelerinin ve eşimle benim davetli olduğumuz güzel bir yemek verdi. Güzel sohbetler yapıldı. Hocalar teşvik edici konuşmalar yaptılar. Bu arada Prof. Mélikoff benim Türkiye'ye dönmeyip Strasbourg'ta kalmamı, çünkü burada kendimi daha iyi geliştirme imkânlarına sahip olacağımı söyleyince hem sevindim hem de beklemediğim böyle bir teklif karşısında şaşırdım.

Anlaşılan o ki, bu teklifi kabul etmediniz. Peki, bu konuda hiç pişmanlık duydunuz mu geri geldiğinizde?

Zaman zaman evet, pişmanlık duyduğumu söyleyebilirim. Sadece oradaki üniversite ortamının ve araştırma kolaylıklarının, disiplinler arası ve uluslararası işbirliği imkânlarının Türkiye'den çok daha iyi olması açısından. Ama o zaman bu teklifi kabul etmedim dediğiniz gibi. Çünkü iki sebebi vardı. Birincisi, kızımız Rumeysa Türkiye'deydi. Onu özlemiştik, İkincisi, ben o zamanlar idealist bir kafaya sahiptim. Ülkeme dönüp hizmet etmek istiyordum. Bu yüzden de Hoca'nın teklifini kabul etmedim. Ben bunları söyleyince Hoca üstelemedi daha fazla. Fakat yıllar sonra, yanılmıyorsam 1995 yılında Orta Doğu Teknik Üniversitesi'ndeki uluslararası bir sempozyumda teklifini bir başka statüde tekrar yaptı. O zaman emekli olmuştu. Strasbourg Üniversitesi'nde yerine beni aday gösterdiğini, benden ve çalışmalarımdan rektöre bahsettiğini, rektörün de bu teklife sıcak baktığını söyledi. Benim Strasbourg Üniversitesi'ni, sistemini bildiğimi, dahası buradan mezun olup diploma almış olmamın önemli olduğunu söyledi.

Çok güzel bir teklif yapmış Hoca'nız. Gitmediğinize göre bu teklifi de kabul etmediniz demek ki...

Evet, sonuçta kabul etmedim. Fakat ilk duyduğumda çok şaşırmış, tedirgin olmuştum bir anlamda. Çünkü Türkiye'deki düzenimi terk etmek zorunda kalacak olmam beni ürkütmüştü. Hacettepe'deki yerimden memnundum. Üstelik çocuklarım henüz okuyorlardı. Teklifi kabul edersem onlar da eğitimlerini yarıda bırakıp bizimle Fransa'ya gelmek zorunda kalacaklardı. Orada ne olacaklardı? Kolayca intibak edebilecekler miydi? Her şeyden önce dil problemi önlerine çıkacaktı. Bir süre düşünüp, sonra cevap vermek istediğimi söyledim. Hoca tereddüt ettiğimi görünce, Türkiye'de ne kadar maaş aldığımı sordu. Söyleyince Fransa'da buradaki maaşımın çok çok üstünde bir maaş alacağımı söyledi. Doğrusu reddedilecek bir miktar değildi.

Düşündüm, taşındım, her şeye rağmen onu kırmanın da doğru olmayacağını düşünerek kabul ettiğimi bildirdim. Çünkü bu çok onur

verici bir teklifti ve Prof. Mélikoff gibi birinden geliyordu. Ama bu kez de onun yerine geçmeyi düşünen bir Fransız meslektaşın engeliyle karşılaştım. Kısacası gitmek kısmet olmadı. Ama üzülmedim.

Netice itibarıyla doktora sonrasında Türkiye'ye döndünüz. Doktora döneminin haricinde Fransa'da uzun süreli ikametiniz olmadı herhalde.

Hayır, olmadı, ama oradaki meslektaşlarla devamlı bağlantım, yazışmalarım oldu, halen de oluyor. Ayrıca yıllardır sık sık Fransa'da yapılan uluslararası sempozyum, kongre ve kolokyumlara davet edildim ve gittim, yayımlanan bazı ortak kitaplara bölümler yazdım. Hoca ile gerek Türkiye'de gerek Fransa'da gerek Fransa dışındaki bazı ülkelerde sık görüşüp bir araya gelmişizdir. Hatta vefatına kadar muhaberatımız devam etmiştir.

Bu arada tabii aşağı yukarı Prof. Mélikoff ile aynı konularda da yazmaya başladınız. Onun çalıştığı alana farklı açılımlar getirdiniz. Bu çalışma sürecinde kendisinden çok farklı düşündüğünüz, ayrıştığınız konular oldu mu? Mesela, Türkiye'deki Alevî-Bektaşî tarihinin seyri konusunda bazı meselelerde Prof. Mélikoff'dan farklı düşündüğünüzü biliyorum. Biraz da bu hususlardan bahseder misiniz?

Mesela onun "popüler İslam" anlayışı Alevîlik ve Bektaşîlikle sınırlıydı. Oysa ben öyle düşünmüyorum. Bana göre popüler İslam sadece Alevîlik ve Bektaşîlikle sınırlı olmamalı. Aynı zamanda halk Sünnîliğini de onun içinde mütalaa etmek lazım. Çünkü "popüler İslam"dan kasıt halkın İslam anlayışı ise ki bu açıktır, o zaman halkın yalnızca Alevî ve Bektaşî kesiminden ibaret bulunmadığını, özellikle Türkiye'de asıl geniş halk kitlesinin Sünnî olduğunu unutmamak lazım.

Halk Sünnîliğinden kastınız nedir tam olarak?

Halk Sünnîliği, her ne kadar belli ölçüde kitabi İslam'a sadık olsa da, bünyesinde geleneksel bazı inançları, eski mitolojik unsurları da barındıran, özellikle de sıkı bir "evliya kültü" üzerine oturan

bir Sünnîlik demektir. Üstelik sade Türkiye'de değil, Türk dünyasındaki Sünnî halk içinde de bunların hepsinden izler bulmak mümkün. Evliya türbelerine bu kadar itibar edilmesi, bu kadar saygı gösterilmesi, ziyaret usûl ve erkânı, anlatılan menkabeler bu Sünnî halk kültürünün içerisinde çok yaygın. Bu evliya kültünü tasavvufun velilik kavramından da bir anlamda ayrı mütalaa etmek lazım. Ayrıca halk Sünnîliğinin bazı telakki ve inançları Alevî-Bektaşî geleneği ile de örtüşüyor. Sünnî gelenek içerisinde de yaşıyor bunlar. "Hurafe" dediğimiz şeyler Alevî-Bektaşî inanç yapısından, mitolojisinden çok farklı değildir. Söz konusu benzerlik, bu anlayışın aynı kökten geldiğini gösteriyor. Zaten biraz detaylı baktığınızda aşağı yukarı aynı şeyler olduğunu görürsünüz. Nitekim ben bir çalışmamda onu göstermeye çalışmıştım. Benim kanaatim, "halk Sünnîliği" dediğim şeyin de "popüler İslam dairesi" içerisinde mütalaa edilmesi gerektiği yönündedir. Mélikoff, bu anlayışı Sünnîlik olarak kabul ederdi, o yüzden de bu konu ile pek uğraşmazdı. Bunun haricinde, Bektaşîliğin teşekkülündeki etkenler konusunda da kendisinden ayrıldığım noktalar olmuştur.

Ne gibi mesela?

Mesela ben Bektaşîliğin müstakil bir tarikat olarak kurulmadığını, Anadolu Kalenderîliğinin içerisinden geliştiğini düşünüyorum. Çünkü Hacı Bektaş-ı Velî'nin kendisi de zaten bana göre Babaî çevresine mensup olup büyük ihtimalle bir Kalenderî, hatta *Vilâyetnâme*'deki pasajlara bakılacak olursa bir Hayderî şeyhi idi. "Çırçıplak bir abdal" ve gür bıyıkları olan biri şeklinde tasvir ediliyor ki, bu tıpkı Barak Baba gibi Hayderî şeyhlerine uyan bir tasvirdir. Ben Bektaşîliğin bu çevre içinde yani Kalenderîlik içerisinde gelişip 16. yüzyılda müstakil hale geldiğini düşünüyorum. Zaten bugün *Vilâyetnâme* de dâhil, "Bektaşî menâkıbnâmeleri" diye bildiğimiz metinler, eğer dikkatle analiz edilirlerse, aslında bu çevre içerisinde yazıya geçirilmiş metinlerdir. Adına yazıldıkları şahsiyetler aynen Kalenderîliği yansıtır. Bu yüzden Hasluck yahut Köprülü'nün ileri sürdükleri "Bektaşîlik teşekkül ettiği zaman,

eskiden beri Anadolu'da yer alan tekke ve türbelere el koymuştur, o türbeleri gasp etmiştir" fikrine ben katılmıyorum. Bana göre yanlış bir tespittir bu. Çünkü Bektaşîlik bu türbeleri gasp etmedi, onlar zaten Bektaşîliğin doğduğu Kalenderî geleneğine ait idi.

Bir de şunu hatırlamak lazım: 1826 yılındaki devlet zoruyla Nakşîliğin idaresine verilen Bektaşî tekkeleri hariç, tasavvuf tarihinde böyle bir "el koyma" veya "gasp" olayı var mı? Böyle bir şey hatırlıyor muyuz? Çünkü hiçbir tarikat başka bir tarikatın türbesini, tekkesini zapt edemez, bu mümkün değildir. Nasıl zapt edecek?

Ama Anadolu'da İslamlaşmaya geçiş sürecinin yaşandığı erken dönem için, Hıristiyan keşişlerin vaktiyle faaliyet gösterdikleri manastırlara Türkmen dervişlerinin yerleştikleri söylenir. Bu durum tekkeye gelip gidenlerin arasında bir inanç geçişkenliğinin, bir "senkretizmin" yani bağdaştırmacılığın oluşmasına da yol açıyor tabii...

Bu çok doğru, fakat siz farklı bir konudan bahsediyorsunuz. Benim söylediğimle ilgisi yok. Çünkü verdiğiniz bu örnekte iki farklı inanç alanının temsilcilerinin karşılaşması söz konusu. Anadolu'da, bilhassa Balkanlar'da da bunun bazı örnekleri var. Önce Anadolu'dan örnek verecek olursak, mesela en çarpıcılarından biri Çorum-Mecidözü yakınındaki Elvan Çelebi Tekkesi'dir. Bu tekkenin yerinde Bizans döneminden kalma Aya Theodoros (St. Theodor) Manastırı bulunuyordu. Sanat tarihçisi Prof. Semavi Eyice'nin güzel bir makalesine de konu olan Çorum'un Mecidözü ilçesindeki Elvan Çelebi Tekkesi bu manastırın yerine yapılmıştır. Elvan Çelebi babasının vefatından sonra, Kırşehir'den ayrılıp buraya yerleşince, büyük dedesi Baba İlyas'ı oranın takdis edilen evliya yapmış, birçok menkabesini yaymıştır. Bunu nasıl yapıyordu Elvan Çelebi ve dervişleri? Aya Theodoros'un ve Aya Yorgi'nin (St. George) lejandlarını Baba İlyas'a uyarlıyorlardı. Nitekim orayı Hızır İlyas Tekkesi olarak adlandırıyorlar. Bugünkü deyimle bu bir özdeşleştirme işlemiydi. Bu özdeşleştirmede Baba İlyas'ın adı

orada Hızır İlyas'la bir tutulmuş, bir çeşit birleştirici, katalizör rolünü oynamıştır. Orayı ziyaret eden dönemin Batılı seyyahları, Baba İlyas ile Aya Yorgi'nin aynı kişi olduğunu düşünüyorlardı.

Sizin bir makalenizin de konusu Aya Yorgi. Çok enteresan bir şahsiyet. Sadece Baba İlyas ile değil Anadolu'daki daha başka pek çok isim ile özdeşleştiriliyor...

Mesela Balkanlar'da, başka yerlerde de var. Özellikle Aya Yorgi manastırları Müslüman halk arasında hep Hızır İlyas Tekkesi olarak kabul ve takdis edilmiştir. Piri Reis'in *Kitâb-ı Bahriye*'sine bakın, bu manastırlar hep Hızır İlyas Tekkesi diye geçer. Aynı şekilde Evliya Çelebi'de Hızır İlyas Tekkesi adıyla geçen yerler, Aya Yorgi manastırlarıdır gerçekte. Nitekim Evliya Çelebi zaman zaman buna atıfta da bulunur. Bir başka çarpıcı örnek ise Sarı Saltık'tır. Mesela Arnavutluk başta olmak üzere, Bulgaristan, Makedonya ve Romanya'daki eski aziz manastırları hep Sarı Saltık Tekkesi olmuştur. Bildiğiniz gibi Hasluck bu konuyla ilgili iki ciltlik güzel bir kitap yayımlamıştır vaktiyle.

Bu ilginç fakat bütünüyle apayrı bir konudur. Ama sizin söylediğiniz, eğer Bektaşîlerin Hıristiyan manastırlarına el koydukları, gasp ettikleri anlamında ise doğrudur. Demin saydığım örnekler bu olgunun bir ifadesidir. Aksi halde Bektaşîlerin Kalenderî tekkelerine el koymaları bahis konusu değildir. Ben Hacı Bektaş kültünün bugün çok iyi bilmediğimiz ve tam olarak tanımlayamadığımız bir süreç sonucunda Kalenderîliğin içinde hâkim konuma gelmesi ile Bektaşîliğin oluştuğunu, bu sürece paralel olarak Kalenderî tekkelerinin muhtemelen 16. ve 17. yüzyılda Bektaşî tekkelerine inkılap ettiğini düşünüyorum. Bu yüzyılda Balkanlar'ı dolaşan Evliya Çelebi'nin o kadar medh ü sena ettiği, dervişlerinin *salavât-ı hamse*ye (beş vakit namaz) müdavim, ehl-i salat dervişler olduğunu (!) özellikle vurguladığı tekkeler, dikkat ederseniz çoğunlukla eski Kalenderî tekkeleridir.

Mélikoff Hoca ile akademik bazı noktalarda fikir ayrılığına düşmekle birlikte, hem hoca hem de bir insan olarak ona karşı büyük bir saygı ve sevgi besliyorsunuz. Burası kesin. Doktora sonrası dönemde de çok sık görüştünüz değil mi?

Evet. Doktora sonrası dönemde, Hoca'nın vefatına kadar irtibatımız devam etti. Az önce de söyledim, hem yurt dışında Fransa, Almanya gibi ülkelerde yahut başka yerlerde, hem de Türkiye'de düzenlenen uluslararası toplantılarda sık sık Hoca'yla bir araya geliyorduk. Burada Alevî-Bektaşî derneklerinin düzenlediği sempozyumlarda da görüşüyorduk. Bunların dışında neredeyse vefat ettiği yıla kadar sürekli mektuplaşmışızdır. Bana yazdığı pek çok mektubu halen muhafaza ediyorum.

Peki Hoca'nızın vefat haberini nasıl aldınız? İlim dünyasına katılmanızda büyük emeği olan bu önemli simanın, Türkolojinin son büyük temsilcilerinden olan bu bilim insanının vefat ettiğini öğrendiğinizde neler hissettiniz?

Tabii ki çok üzüldüm. Ama beklemediğim bir şey değildi, çünkü yaşı 90'ı geçmişti. Onun ölümünü gazetelerden öğrendim. Derken çok geçmeden Prof. Paul Dumont'dan bir mail aldım. Prof. Dumont Hoca'nın vefatını haber veriyordu. Çok üzüldüm, çünkü bilimsel olarak kendisinden çok istifade ettiğim, üstelik o kadar iyiliğini gördüğüm, bana sağladığı imkânlar dolayısıyla kendisine minnettar olduğum bir insandı. Fakat asıl üzüldüğüm şey, Alevîlik ve Bektaşîlik gibi her bakımdan çok zor bir konunun ideolojik ortamdan çıkarılıp bilimsel alana intikal ettirilmesinde en büyük katkıyı sağlayan bir bilim insanını kaybetmek olmuştur.

Prof. Mélikoff'un araştırmaları, Alevîlik ve Bektaşîlik meselesinin giderek katılaşan ideolojik bir çizgide gelişip çığrından çıkmasına engel olmuştur. Onun aleyhinde bulunanların gözden kaçırdıkları mühim nokta budur. Eğer o olmasaydı, Alevîlik ve Bektaşîlik konusu bugün çok farklı bir güzergâhta, tamamen bilim dışı yayınlarla çok farklı bir istikamette ilerliyor olabilirdi. Bunun en iyi

göstergesi, 1997 yılında İstanbul Eresin Otel'de, İSAV Vakfı'nın sponsorluk ettiği, arkadaşım Prof. Mustafa Öz ve benim düzenlediğimiz uluslararası bir sempozyumdur. "Tarihte ve Bugün Alevîler, Bektaşîler, Nusayrîler" başlığını taşıyan bu sempozyuma uluslararası alanda tanınmış pek çok uzmanı davet ettim.

Konuşmacı olarak Prof. Mélikoff'un ve benim bulunduğum bir oturumda onun sunduğu bildiriye tanınmış, hatırlı bir Alevî önderi çok şiddetli bir tepki verdi. Orada Hoca'yı âdeta techil etti, hatta rahatsız edici bazı cümleler de kullandı. Hoca'nın orada nasıl dürüst ve yetkin bir bilim insanı olduğuna bizzat şahit oldum. Hoca bilimsel olarak doğru olduğuna inandığı kanaatlerini, ister Alevîler ister Sünnîler olsun, çekinmeden savunabilen bir karaktere sahip olduğunu bir kere daha gösterdi. Bazı Alevî katılımcılar, ilahiyatçı konuşmacılar Hoca'yı akıllarınca sıkıştırıp mahcup etmeye yönelik cahilce ve maksadı belli sorular sordular. Bu utanç verici bir şeydi. Onlara gayet yerinde cevaplar vermiştir. Fakat sempozyumun bir organizatörü olarak bana itimat edip katılmayı kabul eden o meslektaşlara karşı ne kadar mahcup olduğumu anlatamam. Onlar bir bilimsel toplantıda böyle bir durumla karşılaşacaklarını herhalde hiç düşünmüyorlardı.

Prof. Mélikoff'un vefatına dair bazı yazılar yazdınız değişik yerlerde. Okudum bazılarını. Ama bir kez de burada vurgulamakta fayda var. Hoca'nın hangi yönlerine daha ağırlık verdiniz bu yazılarınızda?

Vefatı Türkiye'de de duyuldu tabiatıyla. Birkaç gazete benden Prof. Mélikoff'la ilgili yazı istedi. Ama işin ilginç tarafı onunla ilgili yazıyı benden isteyenler, ne *Cumhuriyet*, ne *Milliyet* ne *Radikal*, ne de *Hürriyet* gazeteleriydi. Halbuki Fransızcası Brill Yayınevi'nde çıkan Hoca'nın Hacı Bektaş ve Bektaşîlikle ilgili kitabının Türkçe çevirisini *Cumhuriyet* yayımlamıştı. Hoca'yla ilgili yazı yazmamı benden isteyen gazetelerin ise, ilginçtir, biri *Zaman*, diğeri de *Milli Gazete* idi. Her iki gazeteye de yazdım. Bence bu, zikrettiğim iki

gazetenin, beklenenin aksine Hoca'nın kıymetini diğerlerinden daha iyi takdir ettiklerini gösterir.

Zaman'daki yazıyı okuma imkânım olmuştu, ama _Milli Gazete_'dekini atlamışım sanırım. Esat Korkmaz'ın hazırladığı bir kitap ile Gazi Üniversitesi _Hacı Bektaş Velî_ dergisinin 52. sayısında da yer aldı Prof. Mélikoff ile ilgili birer yazınız...

Esat Korkmaz'ın kitabındaki yazı, Alevî araştırmacı Ali Yıldırım'ın çıkardığı *Yol* dergisinde vaktiyle yazdığım bir yazının iktibasıdır. Derginin bir sayısını Prof. Mélikoff'a ayırmışlardı. Bir de Bilkent Üniversitesi'nden Prof. Semih Tezcan benden bir yazı istemişti, o da İngilizceye tercüme edilerek yayımlandı bir dergide. Aslında Hoca'nın Türk tarihine katkılarına dair *Belleten*'e de detaylı bir yazı yazmak istiyordum. Kızından detaylı bir bibliyografya malzemesi ve bende olmayan makalelerini falan istedim, ama aradan hayli zaman geçtikten sonra ve kısa bir şey geldi maalesef. Bir işe yaramadı. Garip bir tecellidir: 1995 yılında Claude Cahen'in vefatı münasebetiyle, onun yıllarca editörlüğünü yaptığı meşhur *Arabica* dergisi, Hoca'nın Türk tarihine katkılarını değerlendiren bir yazıyı benden istemişti. O yazıyı da yazdım ve *Arabica*'nın 1996 yılına ait sayısında yayımlandı. Garip tecellidir diyorum, çünkü Claude Cahen *Menâkıbu'l-Kudsiyye* ve Babaîler konusunda *Journal Asiatique*'de yayınladığım bir makale üzerinden beni sertçe eleştirmişti. Buna rağmen *Arabica*'nın bu yazıyı benden istemesi önemlidir benim açımdan.

Gerçekten, kaderin garip bir cilvesi olsa gerek...

Bir başka garip cilve daha... Biliyorsunuz, *Encyclopedia of Islam*'ın şimdi üçüncü versiyonu yayınlanıyor. İşte bu ansiklopedinin benden talep ettiği diğer maddelerin arasında "Babaî" ve "Baba İlyas-ı Horasanî" maddeleri de var. Oysa biliyorsunuz, ikinci edisyonda "Babaî" maddesinin yazarı Claude Cahen'dir.

"Babaîler İsyanı" konulu doktora teziniz sonraki dönemde yaptığınız araştırmalar için yeterince bir alt yapı oluşturmanızı

sağladı mı? Bildiğim kadarıyla, Türkiye'de bazı meslektaşlarda sık görülen bir durum olarak doktora konunuza bağlanıp kalmadınız, çok değişik konulara girdiniz.

Babaîler İsyanı'nı çalışmak her şeyden önce bana Türkiye tarihinin Orta çağlardaki durumunu, özellikle de Anadolu Selçukluları dönemini siyasal, toplumsal ve kültürel boyutlarıyla tanımamı sağladı. Aslında ben lisans dönemimde Osmanlı tarihi eğitimi aldım, Yani hareket noktası olarak bir Osmanlı tarihçisiyim. İlahiyat lisansımda da İslam tarihi eğitimi aldım. Dolayısıyla bu iki eğitimin birleşmesi bana çok şey kazandırdı. Zaten biliyorsunuz, Hacettepe Üniversitesi'ndeki hocalığım boyunca yıllar boyu Klasik İslam Tarih ve Uygarlığı, Klasik Dönem Osmanlı Tarihi dersleri verdim. Bu dersler beni yetiştirdi. Bana çok katkıları oldu. Ama doktora tezim dediğiniz gibi benim için hiç şüphesiz ileride yapacağım araştırmalara iyi bir zemin hazırladı. Özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nun ve bugünkü Türkiye'nin tarihsel zemini demek olan Selçuklu Anadolu'sunun toplumsal, inançsal, kültürel ve entelektüel profilini kendimce tanımamı ve anlamamı sağladı ki bunu şahsen tarihçilik kariyerim için çok önemsiyorum. Ayrıca bende Türk tarihinin inançsal ve kültürel alandaki problemlerine merak uyandırdı.

Zaman zaman da çeşitli yazılarımda vurgulamaya çalıştığım gibi, Selçuklu Anadolu'sunun kültürel ve entelektüel profilinin yalnızca Mevlana, Hacı Bektaş ve Yunus Emre'den ibaret olmadığını, çok değişik alanlarda bugün pek farkına varmadığımız önemli şahsiyetlerin katkılarını bu tezi yaparken fark ettim. Kısmet olur da Cenab-ı Hak ömür verirse, yapabildiğim kadarıyla ileride yayımlamayı düşündüğüm çalışmalarımdan birisi de bu konuda olacak. Çünkü sizin de çok iyi bildiğiniz gibi bizim tarihçiliğimizin en zayıf olduğu, ancak yeni yeni canlanma emareleri gösteren cephesi kültür ve düşünce tarihçiliğidir.

Sözü daha fazla dağıtmadan sorunuzun cevabını tamamlamaya çalışayım. Babaîler İsyanı benim zaten daha ilahiyat tahsilim sırasında

çok ilgimi çeken –ki o yıllarda Bağdat'tan getirttiğim hemen belli başlı kaynaklarını okuduğum- İslam tarihindeki Ehl-i Sünnet dışı yapılanmaların Anadolu cephesine dikkat etmemi sağladı. Aslında ben hep bu tür yapılanmaların Anadolu'da neden ve nasıl ortaya çıktığını merak ettim ve yavaş yavaş sadece Selçuklu dönemi değil, Osmanlı dönemi toplumsal ve dinî tarihinin de, hatta bütünüyle İslami dönem Türk tarihinin de en önemli problematiklerinden biri olduğunu düşünmeye başladım ve mesaimi -başka değişik konulara da yönelmekle beraber- esas olarak bu alana teksif ettim.

Ne yazık ki merhum Köprülü'nün açtığı, daha çok Abdülbaki Gölpınarlı ve kısmen Osman Turan'ın takip ettiği bu semereli alana bizim muhafazakâr tarihçilik geleneğimiz iltifat etmedi, bu alanı âdeta tabulu telakki etti. Benim gibi bu alanda çalışanlara şüpheli gözüyle, "mukaddesi tevis eden" gözüyle baktı, bakmaya da devam ediyor. Bir anlamda açıktan açığa olmasa bile, ima yoluyla dışlıyor, yok sayıyor, değersiz kabul ediyor. Ne diyeceksiniz? Garip bir tecelli de bu değil mi?

Oysa görüyorsunuz, yaşadığımız dönemde tarih bu alanı Alevîlik meselesi adı altında getirip Türkiye'nin kucağına bıraktı. Türkiye pek çok meselemizde olduğu gibi bu alandaki yetersizliği, birikimsizliği içinde bocalayıp duruyor.

Kısacası, bizim Müslümanlık, Müslüman olma, İslamlaşma tarihimiz içerisinde bu problematik alan, biraz hatırlı ve el üstünde tutulan dairenin "dışında kalan" bir alan gördüğünüz gibi. İşte kısaca Babaîler İsyanı benim ufkumu çok açan bir çalışma oldu. Bir defa, bu isyanın Şeyh Bedrettin isyanı hariç, Türkiye tarihinin daha sonraki yüzyıllarında gördüğümüz isyanların hiçbirine benzemediğini, çok daha geniş kapsamlı olduğunu, Türkiye'nin toplumsal yapısında önemli bir yer işgal ettiğini gördüm. Dediğim gibi bugün Alevîlik ve Bektaşîlik dediğimiz toplumun ortaya çıkmasına yol açan temel hadise budur zaten.

Tezinizi yazarken sadece yazılı kaynaklarla mı yetindiniz, yoksa olayların geçtiği bölgelere gidip gözlemlerde de bulundunuz mu?

Elbette. Çalıştığım konularla ilgili alan araştırmaları benim daima takip etmeye çalıştığım bir usuldür. Doktora çalışması yapan gençlere bazen "Nasıl gidiyor?" diye sorduğumda, "Aman hocam sormayın. Şundan bir kurtulsaydım" gibi şeyler söylüyorlar, şaşırıyorum. Ben doktora çalışmamı yaparken, daha sonraki akademik kariyerimde yaptığım çalışmaların hiçbirinde duymadığım bir hazzı duydum. Bunda belki alan araştırmalarının payı vardır. Devamlı masa başında çalışmanın monotonluğundan kurtulursunuz. İşte bu benim bugüne kadar yaptığım araştırmalarda mümkün olabildiğince hep uygulamaya gayret ettiğim bir prensiptir. Çalıştığım konu her neyse mutlaka onunla ilgili alan araştırması yaparım. Bölgeyi, mekânı dolaşırım. Bu aynı zamanda çok zevkli bir süreçtir. Oradaki insanlarla konuşurum. Ama araştırma için geldiğimi asla söylemem. Sıradan, gezmek için gelen meraklı biri olarak dolaşırım. Aksi halde insanlar çekinir ve bildiklerini, düşündüklerini söylemezler. Babaîler İsyanı'nı çalışırken de sahaya gittim. Ama önce kaynaklardaki bilgileri dikkatle okudum. Alan araştırmasında da klasik kaynaklardan çok *Menâkıbu'l-Kudsiyye*'deki şahıs ve yer isimlerinden yararlandım. Çünkü Elvan Çelebi gerek isyanın, gerekse Babaî çevresinin âdeta haritasını çizer eserinde. Halifelerden bahsederken onların yerleşip yaşadıkları yerlerin adını verir. Ben tespit edebildiğim yerleri gidip gezmişimdir.

1976 ile 1977 yazıydı. Dolaşmaya önce Kırıkkale yakınlarındaki Balışeyh'ten başladım. Bu küçük kasabanın kuzeyinde oraya adını veren ve Elvan Çelebi'de de zikredilen Balı Şeyh'in Selçuklu döneminden kalma küçük bir türbesi vardı. Çevreden çok ziyaretçiler geliyordu. Lakin bu insanlar tabiatıyla onun kim olduğunu bilmiyor, sadece himmetinden yararlanılacak bir evliya olarak düşünüyorlardı. Orayı ziyaret edip halktan Balı Şeyh'i nasıl tasavvur ettiklerini anlamaya çalıştım, notlar aldım. Oradan doğruca Mecidözü'ne, Elvan Çelebi Tekkesi'nin bulunduğu

-adını taşıyan- köye gittim. Türbesini, tekkesini ziyaret ettim, Prof. Semavi Eyice'nin makalesi de yanımdaydı. Ondaki bilgileri yerinde araştırdım. Köylülerle, ziyarete gelenlerle konuştum, fotoğraflar çektim. Sonra Amasya'ya geçtim. Baba İlyas'ın Selçuklu kuvvetlerince kuşatıldığı ve öldürüldüğü kaleye çıktım. Orada vaktiyle kaya mezarları haline sokulmuş mağaraları dolaşırken hem onun kuşatma sırasında nasıl bir ruh halinde olduğunu hayal etmeye çalıştım; yaralanıp öleceğini anlayınca sığındığı mağarayı, "Hangisine sığınmış olabilir?" diye kendimce teşhis etmeye gayret ettim. Tabii bunu gerçekten teşhis etmek mümkün değildi, ama ben hayal ediyordum. İşte o anda –bazı meslektaşlara fantezi gibi gelebilir- tarihle temasa geçiyorsunuz âdeta.

Sonra Amasya'dan yola çıkıp Turhal yolu üzerinde, Baba İlyas'ın yerleştiği Çat köyüne (bugün İlyas Köyü diye biliniyor) gittim. Baba İlyas'ın türbesi de zaten bu köyde bulunuyor. Türbeyi ziyaret ettim. Orada ilginç şeylerle de karşılaştım. Türbenin etrafında oldukça geniş bir alana yayılmış temel izlerini gördüm. Muhtemelen Baba İlyas'ın zaviyesinin kalıntıları olmalıydı. Köylülere türbede yatanın kim olduğunu sorduğumda İlyas adında çok büyük bir evliya olduğunu, kâfirlere karşı savaşırken şehit düşüp buraya defnedildiğini anlattılar. Anlaşılan sözlü gelenekte Selçuklular "kâfirler" olmuştu. Ama muhtemelen bu hikâye bildiğimiz tarihsel olayın bugün çevre halkın hâfızasında deforme olmuş yansımasından başka bir şey olmamalıydı ve ana çizgi itibarıyla tarihî hadiseye uyuyordu. Ben orada da bu mahallî bilgileri topladım, fotoğraflar çektim.

Müteakiben Amasya'dan sonra Babaîlerin Konya'yı ele geçirmeye giderken takip ettikleri güzergâhı takibe çalıştım. Amasya'dan tekrar Mecidözü, Çorum ve Alaca üzerinden daha önce bahsettiğim Emirci Sultan'ın türbesinin bulunduğu Yozgat yakınındaki Ziyaret mevkiinde yer alan Osman Paşa Tekkesi nahiyesine geçtim. Burada da bir müddet araştırma yaptıktan sonra Yozgat'tan çıkıp Yerköy'e, oradan Baba İshak yönetimindeki Babaîlerle Selçuklula-

rın arasında çok şiddetli ve nihai neticeyi teşkil eden kanlı savaşın cereyan ettiği, Kırşehir'in hemen kuzeyindeki Malya Ovası'na geçtim. Bugün üzerinde bazı Kürt köylerinin, geniş ve verimli buğday tarlalarının ve bir devlet üretme çiftliğinin bulunduğu bu ovaya Malya Çölü deniyor. Daha sonra 1980 yılında da *Menâkıbu'l-Kudsiyye*'de zikredilen Babaî halifelerinden Şeyh Ali Şir'in türbesinin bulunduğu Yozgat'ın Akdağ kazasına bağlı Çalışkan (eski Muşalim Kalesi) Köyü'ne gittim. Oradaki kale Paul Wittek'in bir makalesinde önemle zikredilir, çünkü Bizans'ın önemli bir kalesidir. Hatta Irene Beldiceanu bir makalesinde burasının Bizans'ın Harsiana temasının merkezi olduğu kanaatini dile getirmiştir. Köy camiinin avlu duvarında, I. İzzeddin Keykâvus'un ters bir vaziyette yerleştirilmiş kaleyi tamir kitabesini okumaya çalışırken yaşlı bir köylü yanıma geldi ve, "Sen bu yazıyı okuyabiliyor musun? Vaktiyle buraya gök gözlü sarışın bir Alaman geldiydi, o okuduydu bunu" dedi. Bu doğruydu ve o "Alaman" Paul Wittek'ten başkası değildi. Şeyh Alişir'in tekkesi ve türbe, içindeki içerideki mezarlar benim gittiğim tarihte harap, berbat bir vaziyette idi. Tabii oradaki köylüler de onun kim olduğunu bilmiyorlardı.

Kısacası iki yaz tatilinde, bazen güneşli, sıcak, bazen yağmurlu bir havada, bazen otobüs ve ya minibüslerle, bazen buğday nakleden kamyonların şoför mahallerinde yaptığım yolculuklarla, bir çeşit bilimsel vecd hâletiruhiyesi içinde gerçekleştirdiğim "Babaîlerin İzinde" adını verdiğim bu seyahati hâlâ tatlı tatlı hatırlarım.

Muhteşem bir duygu olmalı. Tezinizi hazırlarken en azından hocanızın dışında görüşlerine başvurduğunuz şahsiyetler olmuştur herhalde. Biraz da onlardan bahseder misiniz? Fransa'dan ve Türkiye'den kimlerin tavsiyelerini aldınız? Bu önemli çünkü bizde genellikle hocaların doktora öğrencilerini başka hocalara da yönlendirmek gibi bir alışkanlıkları yoktur. O yüzden sordum.

Hocamın dışında Fransa'da Prof. Cahen'in Babaîler İsyanı ve Selçuklu Anadolu'su, Arabist Prof. Toufic Fahd'ın kehanet ve mesiyanizm, Prof. Fredy Thirier'nin Bizans Anadolu'su ve dinî

yapısı konularında fikir ve görüşlerine başvurduğumu hatırlıyorum. Üçünden de çok yararlandığımı mutlaka belirtmeliyim. Zaten daha önce de söylediğim gibi üçü de jüri üyesiydi.

Türkiye'de ise Selçuklu tarihinin hiç şüphesiz en önde gelen isimlerinden rahmetli Prof. Osman Turan ve Türk tasavvuf tarihinin rakipsiz büyük ismi Abdülbaki Gölpınarlı ile görüşmeler yaptım. 1977 yılında Hacettepe Üniversitesi'nde Türkiye'nin sosyal ve ekonomik tarihine dair çok verimli, uluslararası şöhretlerin katıldığı bir sempozyum yapılmıştı. Osman Turan'ı ilk defa orada görüp, dinleme mazhariyetine eriştim. Mélikoff da oradaydı. Beni Hoca'ya sitayişle takdim etti. Ben de bundan cesaret alarak kendisinden randevu istedim. Hoca Babaîler konusunu çalıştığımı öğrenince, bana âdeta zevkle randevu verdi. 1977 yılının bir yaz günü İstanbul'a gittim ve Hoca'yı evinde ziyaret ettim. Güler yüzle karşıladı. Evde hanımı, Sâtıa Hanım da vardı. Beni salona aldılar, çay ve bisküvi ikram ettiler. Bu arada Osman Turan Hoca çaktırmadan beni sorgulamaya başladı, bu konuda neler biliyorum, nelere bakmışım, ne okumuşum, ne düşünüyorum, bir bir sordu.

Konunun üstesinden gelip gelemeyeceğinizi anlamaya çalışıyordu muhakkak...

Muhakkak öyle. Epeyce bir sorguladı beni orada. Arapça, Farsça okuyup okuyamadığımı sordu. Hoca bu şekilde beni sorguladıktan sonra, çok iyi bir konu seçtiğimi, beğendiğini söyledi ve Irène Mélikoff'la çalıştığıma da çok memnun oldu. Fakat evinden ayrılırken bana hâlâ unutmadığım, beni o zamanlar çok onurlandıran ve teşvik eden şu sözü söyledi. "Ahmet, eğer ben üniversitede olsaydım, seni mutlaka asistan alırdım." Bu söz beni nasıl mutlu etti anlatamam, âdeta uçurdu.

Heyecan verici olsa gerek... Bir de Gölpınarlı Hoca ile görüştünüz o arada tabii...

Evet, 1977 Ağustos'unda Abdülbaki Gölpınarlı Hoca ile de görüştüm. Başlangıçta rahmetli Gölpınarlı ile görüşmek istediğimi

İstanbul'daki arkadaşlarıma söylediğim zaman, Hoca'nın beni eve almayacağını, kimseye randevu vermediğini, kızdığını, bağırıp çağırdığını söylediler. "Olsun, kendi gözümle göreyim, kızarsa da yüzüme karşı kızsın" dedim. Dinlemedim tabii arkadaşlarımı. Harem İskelesi'nin üstünde eski ahşap bir Osmanlı evinde oturduğunu öğrendim. Doğruca Gölpınarlı Hoca'nın evine gittim, zilini çaldım, biraz sonra kapı açıldı, mavi pijamalı, uzun saçları, sakalı ve bıyığıyla pamuk bir dede çıktı karşıma. Kim olduğumu ne istediğimi sordu. Kendimi tanıttım, Babaîler İsyanı üzerine Irène Mélikoff'un danışmanlığında bir doktora tezi hazırladığımı, bu konuda kendisinin fikirlerine, görüşlerine başvurmak istediğimi söyledim.

Nasıl karşıladı? Dedikleri gibi ters mi davrandı?

Hayır, tam tersine. Çok babacan davrandı. Beni içeriye aldı. Orada, taşlıkta bir fiskos masanın etrafında oturduk. Hoca orada beni Osman Turan Hoca gibi sorgulamaya başladı, neleri okuyup okumadığımı anlamaya çalıştı. Ondan sonra bana, "Gel ben sana bir çay demleyeyim, şu içeriye, sofaya geçelim orada konuşalım" dedi. İçeri geçtik, Hoca çay demledi. Bu arada ben nasıl mutlu oluyorum, nasıl mutlu oluyorum anlatamam. Biraz sonra Hoca güzelce bir çay demlemiş, getirdi. Çayları içerken bana kendi hayatını anlattı. Yozgatlı olduğumu öğrenince de, Yozgat'ta yedek subaylık yaptığını, Alevîleri ve Bektaşîleri ilk defa Yozgat'ın köylerinde tanımaya başladığını söyledi. Bizim Yozgat'ta çok Alevî köyü var zaten, bunların bir kısmı da Hacı Bektaş Tekkesi'ne bağlıdır. Onları anlattı. Kendisinin Mevlevî bir aileden geldiğini, daha sonra Alevîliğe, Bektaşîliğe merak saldığını, bir ara Marksist olup sonra geri döndüğünü anlattı uzun uzun. Nihayet, en sonunda, "Bugün, Elhamdülillah Müslümanım, abdestimi alıp namazımı kılıyorum" dedi gülerek.

Konuşması bitince kendisine Fuad Köprülü'yü sordum. Kızdı, ama anlattı Köprülü ile olan maceralarını. Niçin kızdığını da söyledi bu arada. Köprülü'ye küfürler etti. "Bizi kandırdı Köprülü" dedi.

حریری زاده کمال الدین

تبیان وسائل الحقائق
فی بیان سلاسل الطرائق

سلیمانیه کتبخانه‌سی ابراهیم افندی کتابی (تاحمد نظمی)
٤٢٨ ٤٢١ ٤٢٠ nr

Bölümde, 215 x 144 (164 x 91) mm.

Ahmet Yaşar Ocak'ın öğrenciyken Harirîzâde'nin *Tibyan* isimli meşhur eserinin 1. cildini istinsah ettiği defterin kapak sayfası

"Bölümde bir tek asistanlık kadrosu varmış, hem Fahir İz'i, hem Nihal Atsız'ı, hem Abdülkadir İnan'ı hem de beni kandırdı. Sizi asistan alacağım diye bize çeviriler verdi, bana Farsçadan, Abdülkadir İnan'a Rusçadan, Fahir İz'e İtalyancadan, bilmem kime Arapçadan çeviriler yaptırıp çalışmalarında kullandı, malzemelerini bize toplattı. Ondan sonra da hiçbirimizi asistan almadı" dedi. 1931'de yayınladığı *Melamîlik ve Melamîler* kitabının o Köprülü'ye ithaf sayfasını gösterdi. Oradaki ithaf cümlesinin üzerini çizip altına "Kaziyye-i mensuha" diye not düşmüş. Kitabın kenarlarında Hoca'nın ta'lik yazıyla birtakım tashihleri ve ilave notları vardı. Bu nüshayı 1992 yılında Murat Bardakçı tıpkıbasım olarak yayınladı biliyorsunuz. Ondan sonra kendisinin el yazısını iyi tanıdım. Hatta Süleymaniye ve İstanbul Üniversitesi kütüphanelerindeki bazı yazmaların kenarlarında da onun yazılarına rastladım.

Hızırnâme'de ona ait olduğu söylenen notları ben de görmüştüm Hocam...

Evet, bunlar belli ki Gölpınarlı'nın o kitaplar üzerinde çalışırken kenarlarına kurşun kalemle düştüğü notlar. Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi'ndeki şimdi adını hatırlamadığım bir yazma da var yazısı, görür görmez tanıdım. Her neyse, Hoca epeyce Babaîler konusunda ne düşündüğünü söyledi, bazı tavsiyelerde bulundu. Konuyu çok önemsediğini de söyledi, başarılar diledi. Hatta bana *Mevlana Müzesi Yazmalar Kataloğu*'nun yeni çıkmış olan üçüncü cildini nezaketen "Ahmet Yaşar'a sevgilerimle, 24 Şa'banü'l-mu'azzam 1397" şeklindeki bir ithaf cümlesi ile imzalayarak verdi. Hâlâ saklarım onu.

Hoş bir anı olmuş gerçekten. Peki yurt dışından da herhangi bir tepki geldi mi tezle ilgili?

Halil İnalcık Hoca'dan geldi. Daha önceden böyle bir tez hazırladığımdan haberi vardı zaten. Ben de tezimi savunduktan sonra, Fransa'dan bir nüshasını ona yollamıştım. Tezi aldıktan sonra Hoca çok teşvikkâr bir mektup gönderdi.

Böylece doktora süreci geride birbirinden kıymetli hatıralar bırakarak sona eriyor. Unutulması zor. Fransa'daki bu dört yılınız bilimsel olarak size ne kazandırdı?

Dünyaca ünlü bir Hoca'nın doktora öğrencisi olma şansını elde ediyorsunuz her şeyden önce. Ayrıca uluslararası ünlü bir üniversitede öğrenci olmanın sağladığı çok ciddi bir akademik ortamın havasını teneffüs ediyor, dünya çapında ünlü bilim ve düşünce adamlarını bizzat görüyor, seminerlerini, konferanslarını dinliyor, her birinden bir şeyler öğreniyorsunuz. Strasbourg çok güzel bir üniversite şehridir. Benim en çok ilgimi çeken hususlardan biri de özellikle Protestan ve Katolik Teoloji fakültelerinde yapılan seminerlerdi. Buralarda Hıristiyanlığı âdeta masaya yatırıp teşrihe tâbi tutuyorlardı hocalar. Bilimsel bir şekilde konuyu ele alıp, irdeliyorlar. O seminerlerde Hıristiyanlığın teolojik kökenleri,

Eski Mısır, Mezopotamya ve Anadolu pagan kültürü ile bağlantısı herhangi bir çekince yaşanmaksızın ortaya konuluyordu. Tabiri caizse böyle ağzım açık dinliyordum, hayretler içerisindeydim. Bu yuvarlak masa toplantılarında çok güzel tartışmalar oluyordu. Katılanların hepsi işlerini çok iyi bilen çok ünlü uzmanlardı tabii. Bizde bu tür seminerler yapmaya kalksanız en basitinden iman zafiyetiyle, Zındıklıkla veya Oryantalistlikle suçlanırsınız.

Türkiye'de pek yapılmıyor bu tip toplantılar. Hele konu bir de İslam'ı ve tarihini, kültürünü konuşmak olunca...

Evet, Türkiye'de yapılmıyor. Pek çok ünlü bilim adamı benim çalıştığım Türkoloji Enstitüsü'ne de gelip gitti konferans vermek için. Mesela, bir defasında Muhammed Arkoun gelmişti oraya. İslami bilimlerde yöntem reformu yapılması gerektiği, klasik İslami metinlerin çok ciddi bilimsel kritiklere tâbi tutulmasının lüzumu üzerinde durmuş, hatta hiç unutmadığım şu sözleri söylemişti; "Biz Müslümanlar boşuna korkuyoruz, İslamiyet her türlü bilimsel kritiğe dayanacak bir dindir" demişti. Haliyle insan bunlardan pek çok şey öğreniyor, farklı bakış açıları kazanıyor, ufku genişliyor.

FRANSA'DAN DÖNÜŞ VE HACETTEPE YILLARI (1978-2013)

Doktora bitince Türkiye'ye döndünüz. Nasıl karşılandınız burada? Yaptığınız tez Türkiye'deki ilim camiasında nasıl bir karşılık buldu? Siz neler hissettiniz? Tam Fransa'ya alışıyorsunuz, dört yılınız orada geçiyor, sonra tekrar Türkiye'ye geliyorsunuz.

Türkiye'ye dönmekten hem ben hem eşim çok mutlu olduk hiç şüphesiz. Memleketimize, ocağımıza dönüyorduk neticede. Hacettepe Üniversitesi'ndeki bölümümde de çok iyi karşılandım. Özellikle Ercüment Kuran Hoca çok meraklıydı, takip ederdi kim ne yapıyor, kimin tezi nasıl diye. Benim tezimi de aldı, okumuş. Doğrusu okuyacağını hiç tahmin etmezdim. Öylesine bakar, karıştırır diye tahmin ediyordum. Ama okumuş. Çok beğendiğini söyledi. "İnşallah, ikinci bir Osman Turan olursun" dediğini hiç unutmuyorum. Bu benim için müthiş bir iltifattı. Çok duygulanmıştım. Bir de Nejat Göyünç Hoca'nın dışında bizim tarih bölümünde başka ilgilenen olmadı açıkçası.

Öte yandan tezin İlahiyatçı meslektaşlar arasında ilginç bir yansıması da oldu. 1979'da Abdullah Tekin diye birinin *Babalılar Ayaklanması* adında küçük bir kitabı yayınlanmıştı. Kitap militan Marksist bir yaklaşımla yazılmıştı. O yıllar, Türkiye'de militan Marksistlerin üniversiteleri toz dumana kattığı karmaşa yıllarıydı.

Kitap da sanırım o hava ile tam bir kışkırtıcı dille yazılmıştı. Bu kitabı görünce benim tezin kısaltılmış Türkçe bir versiyonunu yayınlayayım dedim. Çünkü madem tam da konuyla ilgili bir tez yapmışım hazır. Nitekim o kış oturdum ve Türkçe epeyce kısaltılmış bir versiyonunu hazırladım. Değerli dostum Ali Birinci'nin teşvikiyle o zamana kadar herhangi bir ünsiyetim olmayan Dergâh Yayınevi'ne yolladım. 1980'de kışın ortasında kitap çıktı. Çıkmasına çıktı lakin *Hareket* dergisinde Mikâil Bayram'ın çok şiddetli bir tenkit yazısına muhatap oldu. Mikâil Bayram kitabı yerden yere vuruyordu. Çünkü kitapta vaktiyle onun *Diyanet* dergisinde Babaîler İsyanı üzerine yazdığı bir yazıyı eleştiriyordum. Yazısını o kızgınlıkla kaleme aldığı daha ilk başlarda belli oluyordu. Ben de müteakip sayıda mukabil bir yazıyla ona cevap verdim.

Bunun üzerine yayınevi kitap hakkında dergide bir tartışma açtı. Süleyman Uludağ, Mustafa Kara ve Abdülbaki Gölpınarlı ile röportajlar yapmışlar. Gölpınarlı çok nazik bir üslupla kitabı değerlendiriyor, hem eleştirisini hem takdirlerini ifade ediyordu. Süleyman Uludağ ve Mustafa Kara ise kitaptaki yaklaşımımı ve görüşlerimi eleştiriyorlardı. Doğrusunu söylemem gerekirse, kendilerini takdir ettiğim bu meslektaşların eleştirileri birer tarihçi bakış açısından ziyade, Mikâil Bayram'ın perspektifi doğrultusunda tasavvufçu gözüyle yapılan eleştirilerdi, bizdeki muhafazakâr anlayışının tipik bir yansıması, bir reaksiyonuydu. Tabii çok üzülmüştüm. Bu röportajlar yine *Hareket* dergisinin müteakip sayısında yayımlanmıştır.

Bahsettiğiniz bu yazılardan haberdarım. Bana göre bir kitabın tartışılması okunduğunu ve dikkate alındığını gösterir. Bu açıdan baktığımızda sizin kitabınızın da o dönemde oldukça yankı uyandırdığı anlaşılıyor.

Türkiye'ye döndükten sonra tekrar Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'ndeki görevinize başladınız. Nasıl bir ortam buldunuz gelince? Giderken bıraktığınızdan farklı olarak nelerle karşılaştınız?

Hacettepe'ye döndüğümde Tarih Bölümü'ne yeni birkaç eleman alındığını gördüm. Bunlardan biri Doğu Türkistanlı rahmetli Prof. Baymirza Hayit idi. O ben Fransa'dayken misafir profesör olarak bir yıllığına bizim bölüme gelmiş, Türk-İslam tarihi üzerine çok güzel seminerler yapmış, dersler vermiş. Ben onlara yetişemedim tabii. Onun dışında, Sorbonne'da meşhur sosyologlardan Jacques Berque'le Osmanlı vakıfları üzerine doktora yapmış olan Bahaeddin Yediyıldız ve bütün tahsil hayatını İsviçre'de geçirmiş olup Ahmed Azmi Efendi hakkında bir doktora tezi yazmış olan Gümeç Karamuk katılmıştı bölüme. Onlarla yakın meslektaşlık ilişkileri oluştu aramızda.

Bölümde tekrar göreve başladıktan sonra hangi dersleri vermeye başladınız?

Döndüğümde bölüm başkanlığından Ercüment Kuran ayrılmış, yerine yeni profesör olan Abdurrahman Çaycı tayin edilmişti. O zamana kadar Hacettepe Üniversitesi'nin muhtelif fakültelerine o zamanki adıyla Devrim Tarihi dersleri veren bir servis bölümü görevi yapan Tarih Bölümü, 1976 yılında ilk defa lisans seviyesinde öğrenci almaya başlamış. Ben geldiğimde açılmış olan üç sınıfta -hâfızam beni yanıltmıyorsa- yaklaşık 20 öğrenci bulunuyordu. Haliyle öğretim elemanı sayısı az olduğundan, hocalar uzmanlık alanlarının dışında da dersler veriyorlardı. Ercüment Hoca, "Eğer bu bölümde hoca iseniz, Terzilik Tarihi dersi (!) isteniyorsa onu dahi vereceksiniz" demişti yarı şaka yarı ciddi.

Hal böyle olunca bana da Yeniçağ Avrupa Tarihi, Tarih Bibliyografyası, İslam Dünyası Tarihi dersleri düştü. Dört yıl boyunca Yeniçağ Avrupa Tarihi dersi verdim. Bu sayede Yeniçağ Avrupa tarihini de bir ölçüde öğrendim. Tarih Bibliyografyası dersini epeyce bir müddet, İslam Dünyası Tarihi dersini ise uzun yıllar verdim. Ayrıca yine üniversitenin birkaç fakültesine de dört yıl kadar Devrim Tarihi derslerine girdim. 1982'de Ercüment Kuran Atatürk İlke ve İnkılapları Tarihi Enstitüsü'nü kurup eleman alınmaya başlayınca Devrim Tarihi dersleri oraya aktarıldı ve bizlerin

yükü de tabiatıyla hafifledi. Aslında ben bu saydığım dersleri değil, kendi alanımla ilgili dersler konulmasını arzu ediyordum, ama bölümün ders politikası o zamanlar sadece Tarih öğretmeni yetiştirmeye endeksli olduğu için bu dersler verilmek zorundaydı. Bölümün kurucusu olan Ercüment Kuran Hoca'nın bizzat yaptığı ders programı bu espriye göre hazırlanmıştı. Unutmadan hemen şunu da ekleyeyim: Ercüment Kuran'ın hazırladığı program, 1982'den sonra açılan çoğu üniversitenin Tarih bölümlerinde de uygulandı yıllarca. Neyse dediğim gibi ben bu dersleri aslında vermek istemiyordum ve açıkçası gönülsüzdüm.

Neden istemiyordunuz? Sonuçta yabancısı olduğunuz bir saha değil...

Ben Selçuklu ve Osmanlı dönemi kültür ve dinî tasavvufi tarihiyle ilgili dersler vereyim istiyordum. Ama iyi ki bana verilen bu dersleri okutmak zorunda kalmışım. Çünkü bayağı ciddi bir şekilde hazırlanarak verdiğim bu dersler ufkumu genişletti. Sonra yüksek lisans ve doktora programları açılınca, lisans seviyesindeki İslam Dünyası dersini genç arkadaşlardan biri üstlendi. Ben ise yıllarca, emekli oluncaya kadar Hacettepe Tarih Bölümü'nde hem lisans hem de yüksek lisans seviyesinde Klasik İslam Medeniyeti Tarihi, Türkiye Selçukluları ve Beylikler Dönemi Tarihi derslerini verdim. O vesileyle İslam tarihi konusunda ilgili literatüre oldukça hâkim ve İslam tarihinin meselelerine vâkıf olma imkânı elde ettim. Her ne kadar bu konuda neşriyatım yoksa da, alanı oldukça iyi tanıdığımı söyleyebilirim. Selçuklu Tarihi ise zaten oldukça aşina olduğum bir alandı. Bunların dışında, verdiğim bir başka ders de Klasik Osmanlı Tarihi dersiydi. Bunun ise zaten İstanbul'da eğitimini almıştım. Yeniçağ Avrupa Tarihi dersi, benim alanı da az çok tanımama vesile oldu. Kısacası verdiğim bu dersler beni hem yetiştirdi, hem de ufkumu açtı, genişletti.

O dönemde, Fransa'dan yeni gelmiş, Batı havasını, özellikle bir Avrupa üniversitesinin havasını teneffüs etmiş birisi olarak, derslerdeki temel nirengi noktanız neydi? Ağırlığınız daha

Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi önü, 2003 kışı

Hacettepe Tarih Bölümü öğrencileriyle, 1980
Ercüment Kuran, Rifat Önsoy, Bahattin Yediyıldız, Özcan Mert, Haluk Şay

Hacettepe Tarih Bölümü öğrencileriyle, 1980
Önde solda Oktay Özel

ziyade hangi hususlar üzerineydi? Şimdi değişen bir yaklaşımınız söz konusu mu?

Ders verirken prensibim şudur: Ben her yıl yapabildiğim, ulaşabildiğim ve okuyabildiğim kadarıyla yeni yayınları takip etmeye çalışarak kendimi yenilemeye gayret ederim. Yapılan tartışmaları da dikkate alarak aşağı yukarı her yıl dersin muhtevasını yenilemeye, zenginleştirmeye çalışırım. Yapılan bilimsel yayınları, tartışmaları öğrencilere de aksettirmeye elimden geldiğince gayret ederim.

Asistanlık ve doktora yıllarını saymıyorum, Hacettepe Üniversitesi Tarih Bölümü'nde kırk yıla yakın bir müddet fiilen hocalık yaptım. Çeşitli vesilelerle herkes gibi muhtelif tarih bölümleriyle münasebetim oldu, pek çok meslektaş ve öğrenci tanıdım, onlarla konuştum, sohbet ettim. Kendi bölümümüzün dışında da teklifler aldığım halde başka bir yerde ders vermedim; çünkü kendi derslerim beni zaten fazlasıyla meşgul ediyordu.

Verdiğim bütün derslerde elimden geldiğince, becerebildiğim kadar az önce bahsettiğim geleneksel tarih bilincimizi, zihniyetimizi hep

sorgulayıcı, eleştirici bir metot uygulamaya gayret ettim. Öğrencilerim daha ilkokuldan başlayıp liseyi bitirinceye kadar kafalarındaki o kalıplaşmış resmî tarih bilgileri ile geldikleri için ilk başta epeyce şaşırırlar, kendi bildiklerine mi, benim söylediklerime mi itimat etmeleri gerektiğine karar veremezler, "Hocam siz bizim tarih algımızı tamamıyla yıktınız, biz şimdi neye inanacağız?" gibi sorular sorardı. Ben de onlara, "İyi, çok iyi. İleriki derslerde neye inanacağınızı, daha doğrusu tarihe nasıl bakmanız gerektiğini yavaş yavaş bizzat kendiniz göreceksiniz" derdim.

Derslerde takip ettiğim usule gelince, kısa ama ana çizgileri yansıtan bir siyasi tarih zemini üzerine daha çok sosyo-kültürel ağırlıklı, belli başlı problemleri tartışan bir çizgi takip etmeye dikkat ederim. Öğrenciye dersle ilgili ulaşabilecekleri, fazla ağır olmayan literatürü daha sömestr başında veririm. Vize sınavlarını bu literatürü ne derece okuyup okumadıklarını test mahiyetinde yaparım.

Bölümünüze gelen öğrenci profili nasıldı? Anlattığınız konulara ilgi duyanlar, o konuda uzmanlaşmak isteyenler oluyor muydu?

Fazla olmamakla beraber her zaman bu tür konulara ilgi duyan birkaç öğrenci çıkabilir, biliyorsunuz. Mesela bugün Hacettepe Tarih Bölümü'nün eski ve yeni başkanından tutunuz, bazı profesörlük, doçentlik gibi unvan sahibi orta yaşlı ve genç hocalarına varıncaya kadar, birkaçı hariç, hepsi bölümümüzde benim öğrencim idiler vaktiyle. Bugün onları böyle yetişmiş görmek gerçekten gurur verici oluyor.

Şu var ki Türkiye'de gerek öğrenciler gerekse aileleri fen bilimlerine daha fazla rağbet ettikleri için sosyal bölümler pek revaçta değildir, malum. Bu ise Türkiye gibi yığınla toplumsal problemi olan az gelişmiş bir ülke için büyük bir kayıptır aslında. Çünkü sosyal bilimler zeki beyinler ister. Çünkü sosyal bilimler çok değişken ve kompleks bir varlık olan insanı ve onun oluşturduğu toplumu konu edinir, tarih ise bu toplumların geçmişinin bilimidir. Eskiden aileler çocuklarını, hâkim, savcı, doktor vs. olsun diye

Hukuk ve Tıp fakültelerine gönderirlerdi. Oraları revaçtaydı, bugün de öyle sayılır. Bu yüzden tarih bölümlerine gelen öğrenci profili fazla parlak sayılmadığı gibi, ailelerinin sosyal ve ekonomik durumları da parlak değildir. Genellikle köylü, işçi veya küçük memur aileleridir. Çocuklarının bir an önce mezun olup maaş başına geçerek maddi yüklerinin paylaşılmasını beklerler tabiatıyla ve Türkiye şartlarında haklıdırlar da. Sosyal bilimler biraz da geçim derdi olmayan varlıklı bir konumu gerektirir aslında. Çünkü doğrudan hayatın içinde olan meslek kollarından değildir. Daha çok entelektüel bir karaktere sahiptirler.

Tarih bölümlerine gelen öğrencilerin neredeyse tamamına yakını da zaten aslında üniversite giriş sınavlarında iyi para kazandıracak, prestijli bölümleri tutturamadıkları için gönülsüz olarak sosyal bilim dallarını seçen öğrencilerdendir. O yüzden tarihçiliği bir meslek olarak –moda deyimiyle- içselleştirip gereğine göre davranmak yerine, bir an önce mezun olup gitmeyi isterler. Az gelişmiş ülke profiline tam olarak uyan bir durumdur bu aslında ve garipsenecek yanı yoktur bence. Ama bölümü istemeyerek seçmiş de olsa, zamanla aralarından çok nadir olarak tarihçiliği seven ve kariyer yapmayı düşünmeye başlayanlar, hatta oldukça yüksek performans gösterenler çıkabiliyor. Kanaatimce bu bile iyidir.

Bizde sosyal bilimlerin pek gelecek vadedemiyor olmasının sebeplerinden biri de herhalde çok zeki, çok parlak gençlerin bu alanlara heves etmemesi ne yazık ki...

Bence tek sebep sosyal bilim dallarına gelen öğrenci profilinin genelde düşük olması, dolayısıyla parlak zekâların buraları tercih etmemesi değildir. Bir diğer sebep de bu dalların Türkiye'deki üniversite zihniyeti içinde daha aşağı kademedeki dallar olarak algılanmasıdır. Bizde genellikle –bazı istisnalar hariç- üniversiteler Tıp fakültelerinin hâkimiyeti altındadır. Dolayısıyla sözünü ettiğim algılama, sosyal bilim dallarının gelişmesini engelleyen ciddi bir faktördür Türkiye'de. Onun için bizim üniversitelerimizden dünya çapında felsefeci, dünya çapında sosyolog, hukukçu, ikti-

satçı, ilahiyatçı yetişmez. Eğer bu bölümler kaliteli bir yapılanma içinde olsalar ve mesela öğrencileri imrendirici yüksek burslar ve kaliteli barınma imkânları sağlayacak olsalar, eminim pek çok zeki öğrenci sosyal bilimleri tercih edecektir. Çünkü sosyal bilimlerin insanın entelektüel kapasitesine hitap eden, onu geliştiren yapısı bu zeki öğrencileri cezbedecektir.

Özellikle tarihin insanlığın geçmişiyle ilgisinin diğerlerinden fazla olması onun lehine bir durumdur. Dünyanın her tarafında da bu yüzden tarih çok ilgi çekici bir bilim dalıdır. Lakin sadece yüksek burslar, konforlu yurtlar ve kaliteli eğitim de bence tam olarak yetmez. Hatta bundan da önemlisi, bizzat devletin, devleti temsil eden siyasal iktidarların sadece fen dallarında değil, sosyal bilim dallarında da destekleyici, teşvik edici ciddi bir bilim politikası olması şarttır. Devlet sadece üniversite açmakla yetinmemeli, üniversitelerin bilimsel kapasitelerini ve araştırma imkânlarını maddeten ve manen geliştiren tedbirler almalı, öğretim üyelerinin gösterdikleri bilimsel performans doğrultusunda maddi imkânlarını yükseltmeli, üniversiteler arasında ciddi ve verimli bir rekabet ortamı yaratacak, bilimsel araştırmayı geliştirmeyi teşvik edecek ortamları hazırlamalıdır.

Bunun yollarından biri üniversite kütüphanelerinin dünyadaki bilimsel gelişmeleri ve yayınları rahatlıkla takip edebilecek şekilde takviye edilerek zenginleştirilmesidir. Her şey dijital ortamda halledilmez. Bilim üreten bilgisayarlar değildir, insandır, bilim adamıdır. Bilgisayarlar sadece birer araçtır. Bugün gençler arasında bir bilgisayar fetişizmi neredeyse tavan yapmış durumdadır. Bu onlarda bir çeşit tatmin sağlıyor. Artık kütüphanelere giden öğrenci tipi neredeyse ortadan kalkmış gibidir. Ödevlerini sadece bilgisayarlardaki sitelerden hazırlar hale geldiler. Kütüphanesiz üniversite olmaz. Unutulmasın ki Batı bugünkü bilimsel, düşünsel ve teknik üstünlüğüne çoktan bilgisayar öncesi dönemde kütüphaneler ve laboratuvarlar sayesinde ulaştı. Bunları söylemekle bilgisayarların faydasını inkâr etmiyorum. Onların ne kadar kolay-

laştırıcı olduklarını bilmiyor, kendim de kullanmıyor değilim, ama ben kütüphanelerin yerini tutmayacaklarını söylemek istiyorum. Dijital kütüphane kavramı şimdilerde aldı başını gidiyor. Ama ben bu konuda tutucuyum ve klasik kütüphanelerin yerini hiçbir zaman dijital kütüphanelerin almasının –belki ileride alacaklar, onu bilemem- doğru olduğunu düşünmüyorum.

Her dönemde Tarih bölümlerindeki öğrenci profili böyle miydi?

Aşağı yukarı böyleydi. Şimdi de bizim zamanımızdan pek farklı olduğunu sanmıyorum. Benim öğrenciliğim yıllarında da üç aşağı beş yukarı böyleydi. O zaman da benim gibi eş dost akraba muhalefetine rağmen tarih veya diğer sosyal bilim bölümlerini isteyerek seçen öğrenciler vardı, şimdilerde de tek tük çıkıyor. Zaman zaman mesela, "İçinizde tarih bölümüne isteyerek gelen var mı?" diye dersime ilk defa giren çocuklara sorarım. Çoğu defa hiç parmak kalkmaz. Bazen de ayıp olmasın diye birkaç öğrenci parmak kaldırır. Ama dediğim gibi hiç çıkmıyor demek de mümkün değil tabii. Nadiren de olsa çok iyi öğrencilerimiz çıkabiliyor. Şu anda bölümümüzde veya başka bölümlerde bugün iyi yetişmiş orta yaşlı ve genç öğrencilerim var. İsimlerini saymama sanırım gerek yok, zaten neredeyse hepsini tanıyorsunuz.

Öğrencileriniz derslerde anlattığınız konuları ilginç bulurlar mıydı?

Özellikle 1970'li yılların üniversiteleri kâbus gibi saran o koyu ideolojik kavga ortamında dersleri ilginç bulanlar olduğu gibi bazen de ben sınıfa girince sınıfı terk edenler, dersi bırakıp hiçbir şey söylemeden çıkanlar yahut derste anlattıklarımı kendi bildiklerine aykırı bulup kabul edemeyen, itirazlarda bulunanlar da oluyordu. Mesela Klasik Osmanlı Tarihi dersinde, Osmanlı Beyliği'nin kuruluşunu anlatırken, meşhur göbekten çıkan ağaç menkabesinin Tevrat'ta dayanan, imparatorlukların kökenini kutsamak için kullanılan bir motif olduğunu söyleyince, muhafazakâr öğrenciler, "Ne münasebet hocam, böyle şey mi olur?" diye tepki

vermişlerdi. Şimdi kahkahayla gülerek anlatıyorlar bunu. Klasik İslam Tarihi dersini anlatırken, o yıllardaki sol akımlara veya mutaassıp İslamcı kesimlere mensup bazı öğrenciler dersimi protesto ederek çıkmışlardır.

Sebebi neydi tam olarak?

Anlatış tarzım, meselelere bakış tarzım. Herhalde solcu öğrenciler İslam tarihinden hoşlanmadıkları, İslamcı öğrenciler ise muhtemelen beni "Oryantalist" buldukları ve bundan rahatsız oldukları için olmalı. Çünkü ben onların alıştıkları tarzda takdis edici bir üslubu değil, becerebildiğim kadar bir tarihçi üslubu kullanmaya çalışıyordum. Sanıyorum İslamcı öğrenciler Müslüman bir hocanın İslam tarihi anlatışı bu şekilde olmamalı diye protesto ediyorlardı. O zamanki solcu öğrencilerim ki biri şimdi çok sevdiğim bir meslektaşımdır, İslam tarihi derslerine girmezlerdi. Dersten çıktığım zaman kendilerini benim odamın bitişiğinde oturan danışman hocalarının odasında görürdüm. Orada oturup hocayla sohbet ediyorlar ama benim dersime girmiyorlardı. Ben yoklama yapmıyordum çünkü. Bana göre, üniversite öğrencisi yoklamadan korktuğu için değil, kendisi istediği için dersi takip etmeli idi. Hiç unutmuyorum, 1995 yılıydı, Marksist bir öğrencim İslam Tarihi dersinde ayağa kalkarak, "Sizin anlattıklarınızın hiçbirisi bilimsel değildir, kabul edilemez; çünkü siz Marksist değilsiniz" demişti bana. Ama yıllar sonra bu öğrenci beni ziyarete geldiğinde, o zamanlar beni anlayamadığı için mahcubiyet içinde özür diliyordu. Bu onun dürüstlüğünü gösteren çok güzel bir jest idi.

O öğrencinize göre bilimin ölçüsü Marksist olmaktan geçiyor tabii...

Herhalde öyle düşünüyor olmalıydı. Genç, ideolojisine yürekten inanmış öğrenci psikolojisi. O yaşta böyle tepkiler verilebilir. Hiç kızmadım. Ama o böyle deyince sınıfta çok şiddetli bir protestoyla karşılaştı. Hatta üstüne yürüyüp onu dışarı atmaya yöneldiler ama ben engel oldum. Bu anlattıklarımın dışında öğrencilerimden

hiçbir zaman menfî bir tepki almadım. Hatta başka bölümlerden dinleyici olarak veya seçimeli ders almış olarak gelen öğrenciler oldu. Biri kız biri erkek iki çok ukalâ öğrencime odamda kızmam hariç, sınıftaki derslerimde hiçbir öğrencime kızıp bağırıp çağırmadım, dışarı çıkarmadım. Hatta farklı düşüncelere sahip bazı eski öğrencilerim yıllar sonra ziyaretime geldiklerinde izin alıp derslerime katılmak istemişlerdir.

Öğrencilerle ilişkileriniz bu şekilde. Biraz da meslektaşlarınızdan bahsedelim. En eskilerden yenilere doğru gelecek olursak, herhalde ilk sırayı Ercüment Kuran Hoca ile Nejat Göyünç Hoca alacak. Ercüment Hoca, sizinle bu kitabı hazırlamaya başladığımızda hâlâ hayattaydı, sonra rahmetli oldu. Daha önce de kısmen bahsettik ama en başta nasıl tanıdınız onu? Bilime bakışı nasıldı?

Bu sorunuzu biraz da Hacettepe Tarih Bölümü'nü iyi tanımayanlara anlatmak için cevaplamak isterim.

Edebiyat Fakültesi'nin Tarih Bölümü'nde öğrenciyken Ercüment Hoca'nın adını duyduğumu hatırlıyorum hayal meyal. Daha evvel de söylediğim gibi, Hacettepe Üniversitesi'nin Tarih Bölümü'ne asistan olduğum zaman Ercüment Kuran hem bölümün başkanlığını hem de bölümün bağlı bulunduğu Sosyal ve İdari bilimler Fakültesi'nin dekanlığını yapıyordu. Çok titiz bir Hoca'ydı. Derslerde ve seminerlerde tam bir Batılı tarihçi kafasıyla hareket ederdi. Çok iyi ders anlatırdı. Literatüre son derece vâkıftı. Batı'da, Türkiye'de neler yayınlanmış, yakından takip ederdi. O zaman, bizim Hacettepe'de yapılan uluslararası ve ulusal sempozyum ve kongrelerde yabancı meslektaşların Ercüment Hoca'ya saygı gösterdiklerini müşahede etmişimdir. Bu durum, Hoca'nın bilimsel performansının, saygınlığının Türkiye dışında da ne derece geçerli olduğunu gösteriyordu. Ercüment Hoca İzmir Saint Joseph Lisesi'nde okuduğu için Fransız kültürüyle eğitilmiş. Fransızca çocukluğundan beri bildiği bir dil. Almanya'ya gitmiş, orada Almanca öğrenmiş. İstanbul'da Tarih Bölümü'ne asistan olmuş, o

yıllarda İngiltere'ye gönderilmiş ve İngilizce öğrenmiş. Her üç dili de çok rahatlıkla konuşup yazardı. Fakat daha çok Fransızca ve bazen de İngilizce yazardı.

Yalnız Hoca biraz sinirliydi. Sıkı milliyetçi bir bakış açısı vardı ve bu düşüncesine karşı çıkanlar oldu mu, heyecanlanır, kızardı. Eleştirdiği kişileri şiddetli eleştirirdi. Bazen aniden parlardı, şaşırırdık. Mantıksızlığa asla tahammül edemezdi. Türkiye'deki bozuk düzen için söylediği –her hatırladığımda tebessümüme ve rahmetle anmama vesile olan- "Descartes Türkiye'ye hiç uğramamış!" sözünü çok beğenirim. Türkiye'de yapılan pek çok işin irrasyonel, mantık dışı olduğunu o kendine mahsus üslubuyla çok güzel eleştirirdi. Formunda olduğu zaman çok da nefis espriler yapardı.

Özellikle, öğle yemeğinden sonra bölümün seminer salonunda bir saat kadar devam eden çay sohbetimiz vardı. O saatte Ercüment Hoca'nın sohbetleri herkesin ufkunu açmıştır. Başka bölümlerden de bu sohbetlere katılan hocalar olurdu. Fransız Dili ve Edebiyatı, Türk Dili ve Edebiyatı, Sosyoloji gibi bölümlerden hocalar, bizim gibi genç asistanlar gelir, sohbetleri dinler, zaman zaman da katılırlardı. Sohbetlerde güncel politika, bilimsel konular vs. konuşulurdu. Bazen de yoğun tartışmalar olurdu. Ercüment Hoca'nın çay sohbetleri sanki birer seminer gibi geçerdi.

Hem de bölümün zihnini güncel konularda dinamik hale getirmiş oluyor...

Elbette. Bence bu çok önemli. Özellikle genç asistanların, genç hocaların zihinlerini açmak, fikirlerini harekete geçirmek, sadece odalarının içine hapsolup derslere sıkışıp kalmamak açısından çok önemli. Hoca emekli olup ayrıldıktan sonra da bu sohbetler kendi aramızda devam etti ise de fazla sürmedi ve bitti. Kısacası onun bilgisi, dünya tecrübesi ve yaşı dolayısıyla sahip olduğu karizması ortadan kalkınca, biz geride kalanlar yaş itibarıyla da birbirimize çok yakın olduğumuz için fazla sürdüremedik.

Nejat Göyünç Hoca'ya gelince, o doktorasını Almanya'da yapmış. Bu yüzden çok iyi Almanca konuşur, yazardı. Fransızca ve İngilizceyi de literatürden takip edecek seviyede anlardı. O Ercüment Kuran'ın aksine çok yumuşak huylu, sakin bir insandı. Bütün arkadaşlara gerek literatür açısından, gerekse fikir verme ve çalışmalarının eleştirisi bakımından yardım ederdi. Daha önce de söylediğim gibi hem öğrenciliğim hem de Hacettepe Üniversitesi'ndeki hocalığı sırasında çok yardımını gördüm.

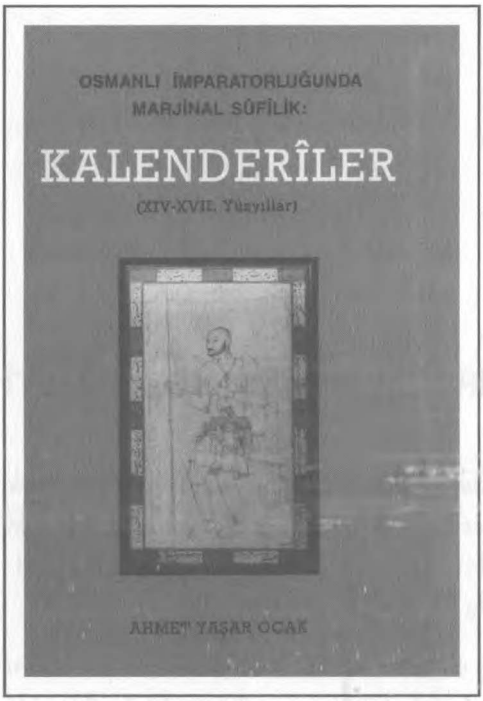
Üçüncü Bölüm:
Türkiye'de Tarih Yazımı ve Yayını

TARİHÇİLİK ANLAYIŞI VE ZİHNİYETİ

Doktora sonrası akademik kariyerinizin başlarına dönecek olursak, artık kendinize belirlediğiniz bir çalışma alanınız var. Alanınızla ilgili nasıl bir tarihçilik anlayışınız, nasıl bir zihniyetiniz var? Bu konuda ne söylemek istersiniz?

İsterseniz bu konudaki düşüncelerimi doktora tezim üzerinden ilişkilendirerek ifade edeyim. Çünkü ibretliktir. Daha önce de söyledim gerçi. Türkiye'de, tez konusunu bana Prof. Mélikoff'un özellikle verdiğini, kasti olarak bu konuyu çalıştırdığını zannedenler, bunu da sağda solda dillendirenler oldu, sanırım hâlâ da var. Onlara göre Prof. Mélikoff dışarıdan, ben içeriden Türkiye'ye zarar veriyormuşuz. Şimdi böyle bir zihniyetin neresini düzelteceksiniz! "Allah akıl fikir versin" demekten başka yapılacak bir şey yok. Ama size anlattıklarımdan görüyorsunuz ki öyle bir şey söz konusu değil. Bu tarz bir değerlendirmenin, Türkiye'deki bazı çevrelerde, üstelik akademik tarih çevrelerinde birtakım peşin hüküm ve yaklaşımların mevcudiyetini göstermiş olması bir yana, tarihçilik anlayışının da iptidailiğini ortaya koyması bakımından ibretlik bir durum olduğunu görmemek mümkün değildir.

Türkiye'de bazıları Zendeka ve İlhad hareketlerini çalışma fikrini de size Prof. Mélikoff'un empoze ettiğini düşünüyor. Aslında durum hiç de öyle değil, bunu çok iyi biliyoruz.

Ahmet Yaşar Ocak'ın *Kalenderîler* adlı kitabı

Türkiye'de akademik çevrelerde sadece benimle ilgili değil, tarih problemlerine yaklaşımla ilgili böyle bir iptidai zihniyet ne yazık ki mevcut. Bu Türk tarihçiliği açısından koskoca bir ayıptır ve kınanmayı hak ediyor. Ayrıca bu zihniyet Türkiye'de tarihçiliğin gelişmesinin önündeki en büyük engellerden biridir. Ama maalesef durum dediğim gibi ne yazık ki.

Bizim ülkemizde problemlerin üstüne giden, özellikle de kültür, düşünce ve inanç tarihindeki problemleri anlamaya çalışan bir tarihçilik, pek tutulan, tasvip edilen bir tarihçilik değildir. Bu genel çizgileri itibarıyla hem Kemalist, hem muhafazakâr kesim için böyledir. Son zamanlarda sık duyduğumuz "tarihle yüzleşmek" adına yalan yanlış bilgileri gerçekmiş gibi ortalığa döken basit ve ideolojik yaklaşımlar bir tarafa, gerçek anlamda tarihiyle yüzleşmekten pek hoşlanmayan, oradaki bazı karanlık noktaları aydınlığa çıkarmaktan ve onları çıkaranlardan pek hoşlanmayan

bir muhafazakâr akademyamız var. Bu akademya -doğru ya da yanlış- benim yapmaya çalıştığım tarzda bir tarihçilikten hazzetmiyor. İlla takdis edici bir yaklaşımla, "güllük gülistanlık" bir geçmiş bilgisi ortaya koyacaksınız. Sorgulamayacaksınız, problemler üzerine gitmeyeceksiniz. Geçmişinizdeki meseleleri görmeyeceksiniz. Tipik bir örnek olduğu için söylüyorum, *Kalenderîler*'i yayınladığımda çok beğendiğim ve çalışmalarını gerçekten çok takdir ettiğim muhafazakâr bir meslektaşım bana niçin böyle bir kitap yazdığımı, neden Nakşibendîlik çalışmadığımı sormuş, yaptığım işten rahatsızlık duyduğunu hissettirmişti.

Böyle bir ortamda tarihçiliğin gelişmesi mümkün değildir, iyi tarihçiler yetiştiremezsiniz. Nitekim bazıları merhum olmuş veya şu an hayatta "ma'lûmü'l-esâmî" birkaç hocamızı istisna ederseniz, Türkiye'de uluslararası kabul görmüş bir İslam, bir Selçuklu, bir Osmanlı tarihçisi görmek nadirattandır; bu zihniyette yetişmesi de mümkün değildir. Çeşitli vesilelerle bunu yıllardan beri defalarca tekrar tekrar söyledim, halen de söylüyorum.

Doktora konumla ilgili, aklıma çok tipik ve demin anlattığım zihniyeti somutlaştıran, çoğu meslektaşın bana inanmadığı, ama birebir yaşadığım enteresan bir hatıram geldi. Daha önce söylediğim gibi, 1975 yazında askerlik yapmak üzere yaz tatilinde Türkiye'ye dönmüştüm. Daha önce Fransa'ya giderken Nejat Hoca'nın teşvikiyle Türk Petrol Vakfı'ndan yol masrafımı karşılamak için belli bir miktar para almıştım. O zamanlar vakfın başında -Allah rahmet eylesin- muhafazakâr camianın çok iyi tanıdığı Fethi Gemuhluoğlu vardı. Döndüğüm zaman kendisine teşekkür etmek amacıyla vakfın o zamanlar merkezinin bulunduğu İstiklal Caddesi'ndeki ofisine gittim. Duymuşsunuzdur, merhum Gemuhluoğlu'nun tuhaf tavırları vardı, konuşurken birdenbire garip sorular sorar, cevabınızı beklerdi. Cevabınızı beğenmezse, kızar bağırır çağırırdı. Bu tavrı mazur ve meşru göstermek isteyenlerin kullandığı kelime ise "celalli" idi. Bana tezimin konusunu, Fransa'da kiminle çalıştığımı sordu. Ben de Prof. Mélikoff ile çalıştığımı, tez konumun Babaîler

İsyanı olduğunu söyleyince, rahmetli son derece bozuldu ve birden köpürdü, "Ne çalışıyorsun, ne?" deyip bağırarak yerinden kalktı, küfürler savurarak üzerime hücum etti. Beni döveceğini anladım. Korktum, odasından dışarı fırladım. "Papazın çocuğu!, Biz bu ülkeyi birleştirmek istiyoruz, sen parçalamaya mı çalışıyorsun?" diye bağırıyordu. Salondaki hanım sekreterler şaşkınlıkla, "Neler oluyor?" diye bakıyorlardı. Bu son sözlerine çok içerledim, tepem attı birden. "Bakın, bana istediğinizi söyleyebilirsiniz, ama babama papaz diyemezsiniz, benim babam belki sizden çok daha fazla Müslüman!" diye bağırdım ve merdivenlerden apar topar inerek kaçtım. Bunları arkadaşlarıma anlattığım zaman kimse bana inanmadı. Belki de yalan söylediğimi zannettiler, bilmiyorum.

İşte benim tarihçilik anlayışım bir bakıma sözünü ettiğim bu zihniyete bir tepkinin sonucu olarak değerlendirilebilir. Ben problemli, öylece orada duran, ama kimsenin pek iltifat etmediği veya görmediği, görmekten rahatsız olduğu konular üzerine gitmekten zevk duyuyor, bunları çalışmaktan hoşlanıyorum. Çünkü bunlar bizim tarihimizin, kültürümüzün birer parçasıdır. Fransa'da doktora yapmış olmamın –eğer Oryantalistler tarafından kandırılmamış isem (!)- bana yaptığı en büyük katkı, tarihçiliğin nasıl olması gerektiğini az çok anlayabilmiş olmamdır.

Fransa denilince akla meşhur *Annales Mektebi* geliyor. Fransa'da, Strasbourg Üniversitesi'nde ortaya çıkıp gelişen ve dünyada tarih anlayışını şekillendiren bir tarih yazımı geleneği. Siz de Strasbourg'da doktora yapan birisi olarak bu mektebin tarih anlayışının hâkim olduğu bir ortamda bulundunuz. Sizin tarihçilik anlayışınıza, zihniyetinize ne gibi katkıları oldu?

Demin bana ne katkısı olduğunu söyledim. *Annales Mektebi* konusunda Türkiye'de çok yayın yapıldı. Halil İnalcık bizzat kendisinin de bir takipçisi olduğu bu mektebin, Köprülü metodunun üstüne Ömer Lütfi Barkan'la devam eden çizgisini bazı yazılarında anlatmıştır.

Şahsen sosyo-kültürel tarihçilik de diyebileceğimiz, bir yanıyla zihniyet tarihçiliğini de içine alan bir tarihçilik anlayışıyla daha çok ilgilenmeye çalışıyorum. Kendi çalışmalarımda mesela her zaman "sosyal taban" kavramına çok önem vermişimdir. Yani ele aldığınız bir toplumsal hareketin, bir olayın veya bir dinî akımın, bir tarikatın, mesela Babaî İsyanı'nın, Melamî hareketinin yahut Nakşibendîliğin, Bektaşîliğin mahiyetini anlayabilmek için nasıl bir toplumsal yapının, nasıl bir toplumsal zeminin içinde ortaya çıktığını, nasıl bir sosyal tabandan kaynaklandığını belirlemek zorundasınız. Yoksa yalnızca inanç ve erkân, ritüeller üzerinden yola çıkarak bunları anlayamaz, mahiyetlerini teşhis edemezsiniz. Aynı şekilde ele aldığınız bir şahsiyetin mesela Mevlana, Yunus Emre, Hacı Bektaş vs. (bunları da en çok sözü edilenler olduğu için örnek veriyorum) nasıl bir toplumsal ve kültürel ortamın içinden çıktıklarını ortaya koymak zorundasınız. Aksi halde yaptığınız çalışma fazla işe yaramaz, kuru bir tasvirden ibaret olur.

Şimdilerde sanki giderek daha çok Amerikan tarihçiliği modasının gençler arasında hâkimiyet kazandığı intibaı var bende. Bugün Osmanlı sosyo ekonomik tarihi alanında çalışan genç Türk tarihçilerinin bazıları için *Annales Mektebi*'nin yeterince tanındığını, anlaşıldığını düşünmüyorum. O alandaki yayınları bana lazım olanlarının dışında doğrusu pek yakından takip etmediğim için belki yanılıyorum. Lakin genç doktora öğrencilerinin artık *Annales Mektebi* ve Ranke tarihçiliğini tanımadıklarını görüyorum. Belki artık eskide kaldığım için bana öyle geliyor.

Sağlam ampirik verilerle takviye edilmiş, problematikleri ve hipotezleri belli, derinlikli analizlerle ilerleyen ve ikna edici bir sonuca ulaşan tezler yerine, teoriyi ön plana alan, sansasyonel başlıklar kullanan, fakat bu söylediğim unsurlar yerine parlak, içi pek de dolu olmayan, hele okuduğunuzda kafanızda çok fazla bir iz bırakmayan, gereksiz yere uzatılmış yaldızlı ifadelerle dolu metinler halindeki çalışmaların giderek yaygınlaştığını görüyorum.

Şahsen öğrenciliğim zamanından beri rakamlarla, yüzde hesaplarıyla, bol tablolu, grafikli tarih araştırmalarına pek kabiliyetli ve yatkın olmadığım için daha çok kültür, düşünce ve zihniyet tarihçiliği ilgimi çekmiştir. Bu yüzden de Fernand Braudel tipi çalışmalardan ziyade *Annales Mektebi*'nin bir diğer kurucu ismi olan ve bizde pek de iyi tanınmayan Lucien Febvre'in zihniyet tarihçiliğine ilgi duymuşumdur. Benim öğrencilik yıllarımda Strasbourg'un Üniversite Meydanı (Place de l'Université) denilen, şehrin merkezdeki meydanına adını veren, 18. yüzyıldan kalma muhteşem merkez binasının içindeki vaktiyle bizzat ders verdikleri büyük dershaneleri gördüğümde, bu büyük isimleri hep oralarda ders verirken hayal etmişimdir.

Evet, Lucien Febvre'in Türkçeye tercüme edilmiş pek fazla eseri yok. Sanki ihmal edilmiş biraz. Ben onun, "Tarihçi bilen kişi değildir, araştıran kişidir, biz de araştırıyoruz" sözünü çok beğenirim.

Lucien Febvre Türkiye'de fazla tanınmış değil. Belki onun eserleri Türk okuyucusunun ilgisini çekecek türden olmadığı için Türkçeye çevrilmedi. Ayrıca zihniyet tarihçiliği yapmak hakikaten çok zor bir iştir. Bizde bir tek merhum Faik Sabri Ülgener bu işi başarıyla gerçekleştirmiştir bana göre, ama onu takip eden de sanki çıkmadı. Gençler daha çok özelikle Ömer Lütfi Barkan ile başlayıp Halil İnalcık ile devam eden, iktisat tarihi ağırlıklı sosyo-ekonomik tarihe itibar ediyorlar Türkiye'de. Halil Hoca'nın, Mehmet Genç'in, hiç şüphesiz Halil Sahillioğlu, Mübahat Kütükoğlu vb. tarihçilerin de bunda büyük etkisi var tabii. O yüzden Türkiye'de benden önceki ve benim kuşağımda *Annales Mektebi*'nin daha ziyade sosyo-ekonomik tarih anlayışı tutuldu.

Yani bu mektebin Türkiye'de sadece bir boyutuyla etki alanı oluşturduğunu düşünüyorsunuz.

Sosyo-ekonomik tarih boyutunun geliştiğini düşünüyorum. Ama dediğim gibi, eğer Lucien Febvre'in zihniyet tarihçiliği tanınmış

olsaydı, sanıyorum bugün Türk tarihçiliğinin en büyük eksikliklerinden biri olan zihniyet ve kültür tarihçiliği boyutu gelişirdi. Mesela, Osmanlı tarihçiliğinin de en büyük eksikliklerinden biri, Osmanlı zihniyet ve kültür tarihçiliği boyutudur. Daha yeni yeni bu alana bir ilgi uyanmaya başladı.

Lucien Febvre 1956'da vefat etmiş. Pek çok eseri içinde mesela şu eserlerini sayabilirim, "Bir kader: Martin Luther" (*Un Destin. Martin Luther*), ki biyografi için nefis bir örnektir; "Medeniyet, Bir Kelimenin ve Bir Fikirler Kümesinin Gelişimi" (*Civilisation Evolution d'un Mot et d'un Groupe d'Idées*), "XVI. Yüzyıl Dininin Kalbinde" (*Au Cœur Religieux du XVIe Siècle*). Bunlar gerçekten örnek teşkil edecek kitaplardır ve bildiğim kadarıyla hiçbiri Türkçeye çevrilmemiştir.

O halde, iktisadi tarihçiliği bir kenara bırakırsak, *Annales Mektebi*'nin Türkiye'de tam manasıyla bilindiğini ve uygulandığını ifade etmek zor olsa gerek...

Barkan ve İnalcık gibi büyük isimleri istisna edersek öyle sayılabilir. Gerçekten Amerika'daki istisnai bazı güzel örneklerinin dışında Amerikan tarzı, yani Anglo-sakson türü tarihçilik bizde âdeta yükselişe geçti sayılabilir. Fakat ben bu tür mahsullerin çok kalıcı olacağını zannetmiyorum. Gençler arasında bir moda olarak bir süreliğine hâkimiyetini sürdürecektir şüphesiz, lakin ileride kalıcı tarih çalışmaları bana göre kıta Avrupası tarihçilik yaklaşımı, yani Ranke ve *Annales Mektebi* tarihçiliğinin günümüz şartlarına göre revize edilmiş, geliştirilmiş versiyonu doğrultusunda yapılmış çalışmalar olacaktır.

Fransa'da iken, doktora döneminde dinleme fırsatını bulduğunuz hocalar arasında bu ekolü baskın olarak temsil eden hocalarınız var mıydı?

Strasbourg Üniversitesi'nin Tarih Bölümü'nde ara sıra seminerlerine devam ettiğim mesela Reformasyon Dönemi, Bizans Tarihi vs. uzmanı hocalar vardı. Ama şu anda isimlerini pek hatırlayamıyorum, çünkü benim doğrudan ilgi alanım olmadığı için insanın

hatırında kalmıyor. Hafızamda sadece merak ettiğim derslerinin hatırası küllenmiş. Osmanlı tarihi dolayısıyla en çok dinlediğim Bizans tarihçisi Prof. Fredy Thirier idi. Benim jürimin de üyesi olduğunu söylemiştim. Mesela o Bizans tarihini *Annales*çi gözle inceleyen önemli ve çok tanınmış bir tarihçiydi.

Strasbourg Üniversitesi'nde konferanslarını ve seminerlerini dinlediğim değişik alanlardan başka bilim adamları da oldu. Mesela aklımda kalanları şöyle sayabilirim: Çok ünlü sosyolog Maurice Duverger, ki bazı kitapları Türkçeye de tercüme edilmiştir; meşhur Müslüman mütefekkir Muhammed Arkhoun, biri Alman diğeri Fransız iki çok ünlü Türkolog Karl Jahn ve Louis Bazin.

Ben İslamolojiyle de ilgileniyordum malum. Ne de olsa ilahiyatçı bir tarafım vardı. Bu sahada çalışanlar tabiatıyla daha farklı tarih anlayışına sahip bulunabilirler. Hocam Mélikoff da *Annales Mektebi*'nin kültür ve zihniyet tarihçiliği boyutunun bir takipçisiydi zaten.

Peki, sizin tarihçilik anlayışınız içerisinde *Annales Mektebi* nerede durur? Bu mektebin etkisi sizin çalışmalarınıza nasıl yansıyor?

Öncelikle şunu vurgulamam lazım. Benden önceki ve benim neslime mensup bir grup tarihçi gibi ben de *Annales Mektebi*'nin öncüleriyle çağdaş Fuad Köprülü'den çok etkilendim. Bana göre o apayrı, kendi başına bir mekteptir. Özellikle kültür tarihi ve Halil İnalcık gibi sosyal tarihle uğraşan pek çok tarihçi Köprülü'den bir yönüyle etkilenmiştir. Köprülü'nün gençlik yıllarında zaten *Annales Mektebi*'nin öncüleri genç birer tarihçi olarak yeni yeni ün yapmaya başladılar. Üç aşağı beş yukarı hepsi Köprülü'nün yaşıtlarıydı. Dolayısıyla ben önce Köprülü'nün çalışmaları vasıtasıyla, sonra da bu mektebin metodolojisinden, tarihe yaklaşımından, zihniyetinden az da olsa kapasitemin elverdiği kadar kendi çapımda etkilendiğimi kabul etmeliyim.

Basit bir örnekleme yapacak olursam, mesela bir ağacı inceliyorsam, ağaçtan önce onun üzerinde yetiştiği toprağı, o toprağın

bulunduğu araziyi, arazinin yapısını ve toprağının özelliklerini yani coğrafyayı öğrenmeye çalışır, sonra ağacı ele alır, onun cinsini, gövdesini dallarını ve meyvelerini incelerim. Dikkat ederseniz, dünya tarihçiliğini derinden etkileyen Braudel'in kitabının adı coğrafyanın önemine işaret ediyor: *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*.

Böylece o ağacın neden öyle yetiştiğini, meyvelerinin niçin lezzetli veya lezzetsiz olduğunu tayin etme imkânını elde etmiş olurum. Bütün çalışmalarımda takip etmeye çalıştığım yöntem kısaca ve basitçe budur. Lucien Febvre'in Martin Luther'e dair biyografisi işte bu benim verdiğim ağaç örneğiyle bire bir örtüşen nefis bir kitaptır. Bizde biyografiler böyle olmuyor.

Çok güzel, çok zevkli bir uğraş sosyal tarihçilik. Toplumu her boyutuyla, alt yapısıyla incelemek, harika bir duygu.

Kesinlikle. Bizde biyografiler genellikle çok kuru ve cansız olur. Bunun sebebi böylesine geniş çaplı yaklaşılmamasından dolayıdır. Mesela ben değerli meslektaşımız Cornell Fleischer'in *Gelibolulu Mustafa Âlî* isimli eserini tam da demin anlatmaya çalıştığım tarzda bir biyografi olduğu için çok beğenmiş ve takdir etmişimdir. Benimle biyografi çalışacak öğrencilerime hep onu okumalarını olmazsa olmaz şart koşarım. Her ne kadar bazı eleştiriler aldıysa da, temelde çok sağlamdır. Fleischer'in bu kitabı, kuru bir biyografi değildir. Onda Gelibolulu Mustafa Âlî'nin etrafında o dönem Osmanlı entelektüel ve bürokratik hayatının ve çevrelerinin zihniyet dünyasını, bunun derinlemesine bir teşrihini ve analizini, değerlendirmesini bulursunuz. Ufuk açıcıdır. Bizde ise işte babası şudur, annesi şudur, tahsilini şurada yapmıştır, altı yaşındayken Kur'ân'ı ezberlemiştir, medresede şu ilimleri okumuştur, ondan sonra bürokrasiye intisab etmiştir, orada şu hizmetleri ifa etmiştir, filan yerde şu görevlerde bulunmuş, şu eserleri de yazmıştır, şu eserlerde bundan, bu eserde şundan bahsetmektedir gibi donuk, durağan bir yaklaşımla karşılaşırsınız.

Böylesi bir biyografi çalışması bana göre tarihçilik açısından çok fazla bir şey ifade etmiyor. Ama siz ele alacağınız şahsı veya konuyu, problemi bir bütün olarak ele aldığınız vakit, mesela bir Osmanlı âlimini veya mutasavvıfını inceliyorsanız, ailesini ve yetiştiği ortamı, çevresini, tahsil sürecini, tahsil arkadaşlarını, bu süreçteki hocalarını, arkadaşlarının ve hocalarının temasta bulunduğu çevreleri, bu hocaların nerelerde tahsil yaptıklarını, kimlerle temas ettiklerini, hangi kitapları okuduklarını, tahsil sürecinde kimlerden etkilendiklerini, bunların araştırdığınız âlim veya sufî üzerindeki etkilerini hesaba katmak, incelemek zorundasınız. Bununla da yetinemezsiniz, arkasından bulunduğu görevleri, bu görevleri ifa ederken nasıl bir ilişki ağı içerisinde bulunduğunu, siyasi çevrelerle temaslarını vs. hususları da inceleyip analiz etmek mecburiyetindesiniz. İşte o zaman yapacağınız çalışma bir anlam ve ruh kazanır, canlı bir şey haline gelir. Üstelik ikna edici olur.

***Annales Mektebi*'nin temelinde de zaten bu neden-nasılcı tarihçilik anlayışı yatmıyor mu?**

Elbette.

Böylece konu çok daha iyi bir şekilde, dönemsel olarak tüm detaylarıyla açıklığa kavuşturulmuş, anlaşılmış da oluyor.

Şüphesiz. Ama ne yazık ki, birkaç istisna dışında Türkiye'de bu tür bir biyografi anlayışı yerleşmiş değildir. Belki böyle bir anlayışın yerleşmemesinde bizim tarihimize yapabildiğimiz kadar objektif olarak yaklaşamayışımız, ideolojik önyargılarımızın hâkimiyetinden kurtulamayışımız, belki daha temelde tarihimizi hep yüceltici bir perspektiften görme eğilimimiz rol oynamaktadır. Padişahlarımızı isimlerinin sonuna "han", "ulemâ" ve mutasavvıflarımızı isimlerinin sonuna "hazretleri" unvanlarını eklemeden konuşmayan akademisyenlerimizi dinlerken hayretler içinde kalıyorum bu yüzden. Siz o isimlere bu unvanları eklediğinizde, eleştiri mantığıyla, eleştirel yaklaşımla bağınızı daha baştan koparıyorsunuz, o kişileri bir kutsallık ve eleştirilmezlik duvarının içine yerleştiriyorsunuz demektir. O takdirde de yaptığınız çalışma tarih çalışması olmaktan,

kısaca bilimsellikten uzak, ideolojik bir tasvir olmaktan öteye gidemez. Kendinizi tatmin etmekten öte size hiçbir şey kazandırmaz. Uluslararası camiada dikkate alınmazsınız, yani yerel kalırsınız. Bu benim kanaatim tabii. Çünkü çoğu meslektaşımızda bu tip bir bakış açısı hâkim maalesef.

Sorgulama kültürümüz zayıf. Belki de ondan dolayı bu şekilde...

Özellikle İlahiyat Fakültelerindeki Tasavvuf Tarihi araştırmalarıyla uğraşan çoğu meslektaşlar bu sorgulamaları yapmıyorlar. Zaten önemli bir kısmının yayınlarından, konu tasavvuf da olsa, sonuçta tarihsel bir çalışma yapıldığı için tarih metodolojisine uymak, bunu kullanmak zorunluluğu vardır. Bu kaçınılmazdır. Ama onlar aslında yoğun bir mesai sarf ederek, hatta çoğu zaman sufîlerin henüz yazma halindeki eserleri üzerinde çalışarak hakikaten önemli bir hizmet yapıyorlar. Bazıları daha önce pek dikkat çekmemiş yahut fazla kullanılmamış yazmaları inceliyorlar, onlar hakkında bilgi veriyorlar, pek çok eser tanıtıyorlar, şeyhlerin hayatlarını yazıyorlar. Fakat çalışmalarında, benim kabataslak çizmeye çalıştığım bu yaklaşım tarzını maalesef ya kullanmıyorlar ya önemsemiyorlar yahut kullanamıyorlar. O yüzden de bizdeki çoğu sufî biyografileri statik, cansız ve kuru kalıyor.

ARAŞTIRMA ALANLARI

Kıymetli Hocam, çalıştığınız sahada eser vererek Türk tarihçiliğine katkılar sağlamaya başladınız. Bu süreçteki yayınlarınız hakkında biraz bilgi verebilir misiniz? Nasıl bir program dâhilinde çalışıyorsunuz, konularınızı nasıl seçtiniz, seçiyorsunuz?

Benim böyle zor bir alanda çalışmayı seçmemin en önemli sebebi, İslamiyet'i kabul ettikleri tarihten itibaren Türklerin İslam algısının tarihî macerasını takip edebilmektir. Bu büyük ve çok önemli problematik, her vesileyle hep tekrar edegeldiğim gibi, Türk tarihçiliğinin en zayıf alanlarından biridir. Benim amacım, İslamiyet'in devlet politikasına, toplum-devlet ilişkilerine, toplumsal ve kültürel hayata nasıl yansıdığını, toplumu nasıl dönüştürdüğünü anlayabilmektir. Bunun için ulemânın, medresenin İslam anlayışı, tasavvuf erbabının, tasavvuf çevrelerinin İslam algı ve pratiği, halk üzerindeki etkileri, saydığım bu iki çevrenin halk tarafından nasıl algılandığı gibi konular iyi bilinmelidir ve bunlar zikrettiğim bu büyük problematiğin birer parçasıdır.

Bu sebepledir ki dinî folklorla, dinî mitoloji ile ilgileniyorum. Bu alanlarda da araştırmalar yapmaya gayret ediyorum. Halkın İslam algısını ortaya çıkaran bu iki alanı bu yüzden önemsiyorum. Çünkü ben Türk tarihçiliğinin, İslamiyet'in kabulünden bugüne kadar

uzanan süreçte, Türklerin nasıl bir İslam anlayışı temsil ettikleri, ne gibi değerler ürettikleri, hayatlarını tanzimde bu değerlerin ne gibi roller icra ettiği gibi çok önemli olduğuna inandığım ciddi, hayati konuları sistematik ve bilimsel olarak çalıştığına kani değilim. Tasavvuf tarihçiliğinin bugünkü çizgisinin belki şu anda ancak bazılarını sayabildiğim problemlerin çözümüne tatminkâr bir katkı sağlamadığını düşünüyorum. Türkiye tarihçiliği, o kadar farklı meselelere el atmışken, bizim bugünkü hatta gelecekteki kimliğimizi doğrudan doğruya etkileyen ve etkileyecek olan bu temel probleme ilgi göstermiyor. Açıkçası bu durumu hayretle karşılıyorum. Bu yüzden Türk tarihçilerinin bir zihniyet değişikliğine ihtiyaçları olduğunu, Türkiye'de tarihçiliğin bugün nerede olduğunu, yarın nerede olacağını tartışması ve bir yeni vizyon oluşturması gerektiğine inanıyorum. Suya sabuna dokunmayan ölü konulara yoğunlaşan, ha bire belge neşriyle uğraşan veya sürekli hamaset üreten bir tarihçiliğin faydasına inanmıyorum.

Yapılabildiği kadarıyla, becerilebildiği kadarıyla bahsettiğim konular Türk tarihçiliğinin gündemine girmeli. Üstelik bizim ülkemiz, 1980 öncesini bir kenara bırakalım, bu konuların siyasi ve kültürel bakımdan sürekli tartışıldığı bir ülke. O zaman nasıl oluyor da bu konular akademik tarihçiliğin gündemine girmiyor, doğrusu bunu anlamış değilim.

Nasıl bir program dâhilinde çalıştığıma gelince, Daha önce de sanırım bahsettim: 1980'lerden itibaren artık çalışma alanım aşağı yukarı belirmişti. İşte Türkler ve İslam problematiğinin Orta ve Yeniçağlar ölçeğinde Anadolu'nun dinî-sosyal tarihî kısmı üzerine çalışmaya gayret ediyorum, biliyorsunuz. Haliyle gerek yayınladığım makale ve kitaplarda, gerekse Türkiye içinde ve dışında katıldığım kongre, kolokyum ve sempozyumlarda artık bu çerçevede bildiriler sunuyordum.

İlk olarak 1979 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türkiyat Enstitüsü'nün düzenlediği bir Türkoloji kongresine katıldım. Kaçıncı Türkoloji kongresi olduğunu hatırlamıyorum, ikinci

olabilir. Bu kongreler yılda bir milli, üç yılda bir de milletlerarası olurdu ve gelenekselleşmişti. İşte 1979 yılında katıldığım Milli Türkoloji Kongresi'nde Sarı Saltık üzerine bir bildiri sundum. Bu benim bilimsel bir toplantıdaki ilk bildirim idi. Fransa'dan döner dönmez hemen doçentlik tezi çalışmalarına başlamış ve Babaîlerin tarihini az çok ortaya çıkarmış olmakla beraber, ne tür inançlara sahip olduklarını hâlâ bilmediğimiz için, "Bu konuda ne yapılabilir?" sorusunun cevabı konusunda bir tecrübeye giriştim.

Varsayımım şu idi: Mademki araştırmalar, özellikle Köprülü'nün araştırmaları Bektaşîlerin Babaî çevresinden kaynaklandığını işaret ediyordu, mademki benim yaptığım tez çalışması da bunu teyid etmişti, o takdirde Bektaşî menâkıbnâmeleri bu konuda kaynak olarak kullanılabilir, onlardaki menkabelerin altındaki inanç motifleri Babaîlerin inançları hakkında bize bir fikir verebilirdi. İşte doçentlik tez konumu bu varsayım oluşturuyordu.

Peki, neden Sarı Saltık? Sonradan bir de kitap kaleme aldınız o konuda? Oldukça enteresan bir başlangıç...

Sebebi, Bektaşî menâkıbnâmelerini temel almakla beraber onları diğer benzeri kaynaklarla karşılaştırmak ve ne gibi ortak noktaları olduklarını görmekti. Mevlevî menâkıbnâmeleri başta olmak üzere erişebildiğim kadarıyla diğer tarikatların menâkıbnâmelerini de okudum. Aşağı yukarı on beş yirmi menâkıbnâme okumuştum. *Saltıknâme* de bunlardan birisiydi. *Saltıknâme*'yi de o zaman elimizdeki tek nüsha olan Topkapı nüshasından baştan sona okuyup inceledim. Böylece onun tahlili ile ilgili epeyce bir malzeme biriktirdim. İşte sunduğum bildiri, *Saltıknâme*'nin bir tarih kaynağı olarak analizini ele alıyordu. Sizin anlayacağınız *Saltıknâme*'ye "yolumun üstünde rastladım." Bildiri konusu böyle ortaya çıktı. Köprülü'nün *Belleten*'de çıkan "Anadolu Selçukluları Tarihinin Yerli Kaynakları" isimli fevkalade güzel makalesindeki *Saltıknâme*'ye dair kısım da beni bu konuya sevk etti.

Bildiride *Saltıknâme*'nin kaynak değerini tartışarak az bir kısmı hariç diğer bölümlerinin *Battalnâme*, *Danişmendnâme* gibi diğer destani litaretürden adapte edildiğini söyledim. Yaptığım eleştirel sunum rahmetli hocam Prof. Şehabeddin Tekindağ'ın tepkisini çekti. Çünkü bu eserin çok değişik kaynaklardan derlenmiş bir kompilasyon olduğunu, cesametine ve başka konularda pek çok değerli malzeme ihtiva etmesine rağmen Sarı Saltık'ın tarihsel kimliğini aydınlatma konusunda fazla bir katkı sağlamadığını söyledim (halen de aynı fikirdeyim).

Bildiri bittikten sonra Şehabeddin Tekindağ kalktı, "Siz, *Saltıknâme*'nin tamamını okudunuz mu da böyle söylüyorsunuz?" diyerek kızdı. Ben tamamını okuduğumu, o yüzden böyle bir değerlendirme yapabildiğini söyleyince inanmadı. "Şayet okusaydınız böyle konuşmazdınız" dedi. O zaman dinleyiciler arasında bulunan rahmetli Prof. Faruk Sümer kalktı, "Hoca, hiç itiraz etme, delikanlı gayet güzel bir bildiri verdi. Ben de fikirlerine aynen katılıyorum" deyince Şehabettin Hoca itiraz etmeden oturdu yerine. Çünkü karşısındaki Faruk Sümer idi. Ona bir şey diyemedi. İlk tebliğimin unutmadığım, beni cesaretlendiren bir hatırası budur.

Doçentlik tezim için Bektaşî menâkıbnâmeleri üzerinde çalışırken, doktora çalışmam sırasında da çok dikkatimi çeken, üzerinde herhangi bir monografinin yayınlanmadığını bildiğim Kalenderîler meselesine aklım takıldı. Bu menâkıbnâmelerin kahramanlarının hemen tamamı tipik birer Kalenderî dervişini yansıtıyordu. Daha önce buna nedense pek dikkat edilmemişti. Ben bu konuyu da müteakip bir Türkoloji kongresine yine bildiri olarak sundum. Hemen arkasından katıldığım ilk milletlerarası kongre olan, 1986 yılında Prof. Mélikoff'un emekliliği münasebetiyle Strasbourg'da düzenlenen Uluslararası Bektaşîlik kongresine sunduğum başka bir bildiride de Kalenderîliğin Bektaşîliğin teşekkülündeki rolüne işaret etmeye çalıştım. O kongrede Bektaşîliğin Kalenderîlikle bağlantısı tezini ilk defa o zaman, sunduğum bildiride ileri sürdüm.

Epeyce ilgi çekti ve tartışıldı. Kalenderîler konusuna yönelmem de zaten bu vesile ile oldu.

Bu görüşünüze karşı hâlâ bazı itirazlar ileri sürülüyor...

Evet biliyorum. Eskiden alışılmış fikirlerden farklı görüşler ileri süren bu tür tezler kolay kabul edilmez, çünkü o alışıldık kabullere terstir. Eğer metinler bu gözle dikkatle okunsa bu tezin dayandığı veriler açıkça görülebilecektir. Ben beş yıl sonra Kalenderîlere dair yayınladığım kitapta daha detaylı olarak bu tezi tekrar ileri sürdüm. Buna ilk karşı çıkan hocam Prof. Mélikoff oldu. Brill'den çıkan Hacı Bektaş'a dair kitabında itiraz etti. Lakin Hoca'yla bu konuyu karşılıklı birebir konuşma imkânım olsaydı, onu ikna edeceğime emindim. Fakat belki kırılabilir endişesiyle konuyu ona açmadım.

Bu sempozyumlar arasında sizce çok önemli olan, hâfızanızda özel olarak yer etmiş olanları var mı?

Elbette var. Ama onlara geçmeden önce şunu söyleyeyim: Söz konusu sempozyumlara sunduğum bildiriler genellikle o sıralarda üstünde çalışmakta olduğum konularla ilgiliydi. Çalıştığım ve ileride kitap olarak yayınlamayı düşündüğüm konuları ulusal veya uluslararası kongre veya sempozyumlarda bildiri olarak sunmak suretiyle tartışmaya açıyor, böylece aynı zamanda hem katılımcıları konudan haberdar ediyor, hem de görüşlerini öğrenmiş oluyordum. Benim hemen hemen bütün kitaplarım önce bildiri metni olarak ortaya çıkmıştır.

Mesela önemsediğim bir diğer bilimsel toplantı, 1987'de Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü'nün Gölpınarlı'nın hatırasına İstanbul'da düzenlediği "Uluslararası Melamîlik ve Melamîler" kolokyumudur. Çok verimli, fevkalade güzel bir toplantıydı. O sıralarda da Melamîleri çalışmaya başlamıştım ve sunduğum bildiri Melamîlerin Osmanlı iktidarı ile ilişkilerine dairdi. İstanbul'daki 1986 ve müteakip tarihlerdeki Türkoloji kongrelerinden birinde İsmail Maşukî'yi, diğerinde İslam tarihindeki Zendeka ve İlhad konusunu ele almıştım. 1989'da Belgrad'da Sırp Bilim-

ler Akademisi'nin düzenlediği sempozyumda Şeyh Muhyiddin Karamanî'yi bildiri olarak sundum. Beklediğimin üstünde bir ilgiyle karşılandı ve tartışıldı. 1986 yılındaki bir uluslararası folklor kongresinde Kesikbaş konusunu ele aldım. Onun arkasından da 1989'da *Türk Folkorunda Kesikbaş* kitabını yayınladım. Fransız antropolog Paul Stahl'ın çok ilgisini çekti. Çünkü o da benzer konuda bir kitap neşretmişti, bana gönderdi ve benim bildiriyi Fransızca olarak bir antropolji dergisinde yayınladı.

1990'da Paris'te Louvre Müzesi'nin düzenlediği Kanunî sempozyumu tek kelimeyle fevkaladeydi. Dünyanın en önde gelen Osmanlı tarihçilerinin katıldığı muhteşem bir toplantı oldu. Burada da kitap olarak tasarladığım *Osmanlı Toplumunda Zendaka ve İlhad* kitabının âdeta tematik bir şemasını sergiledim. Bu bildiri de çok ilgiyle karşılandı ve tartışıldı. Şimdi birilerinin, "Elbette, Osmanlı aleyhinde olduktan sonra ne söylense Batılılar ilgiyle karşılar" dediğini duyar gibiyim (!). Siz ne dersiniz? Neyse şaka bir tarafa, bu bildirilerin arkasından bildiğiniz gibi 1998 yılında zikrettiğim *Zındıklar* kitabını yayınladım.

Hiç unutmayacağım bir diğer uluslararası sempozyum da 1991'de Girit'te Prof. Elizabeth Zachariadou'nun tertip ettiği "Osmanlı Beyliği Sempozyumu"dur. Yine önemli Osmanlı tarihçilerini bir araya toplayan bu sempozyum da gerçekten nefisti. Orada Rum Abdalları konusunu bir problematik olarak ele aldım ve yoğun bir ilgiyle karşılandı. Halil İnalcık Hoca da işte o meşhur Bafeus (Koyunhisar) Savaşı'yla ilgili bildirisini ilk defa bu sempozyumda sundu.

1995'te Utrecht'te (Hollanda) İslam tarihindeki tasavvuf karşıtı akımlar kolokyumu ise, adının da gösterdiği gibi konusu orijinal çok önemli bir toplantıydı. Aynı yıl Haçlı seferlerinin 900. yıldönümü vesilesiyle bu seferlerin ilkinin bizzat Papa II. Urbanus ve Pierre l'Hermite tarafından başlatıldığı Clermont-Ferran'da (o zamanki adıyla Clermont'da) eski Fransız Cumhurbaşkanı Valéry Giscard d'Estaing'in ve ünlü tarihçi Prof. Georges Duby'nin baş-

kanlığında uluslararası mühim bir sempozyum gerçekleştirildi. Pek çok bakımdan tek kelimeyle muhteşemdi. Fevkalade güzel bildiriler dinledim. Türkiye'den sadece ben katılmış ve "Türk Tarihçiliğinde Haçlı Seferleri" konusunda bir bildiri sunmuştum. Bu sempozyumun kitabı da bizzat Valéry Giscard d'Estaing'in sunuş yazısıyla yayınlandı.

Son olarak bir tanesinden daha bahsetmek isterim ki konusu itibarıyla çok ilginç ve önemlidir. 2001 yılında Fransızların dünyaca ünlü bilimsel kurumu olan College de France'ın düzenlediği bu kolokyum, Selçuklular ve Osmanlılar zamanında Ortadoğu'da *berezi* ve *mesiyanizm* konusunda idi. Gerçekten çok üst düzeyde uluslararası uzmanların katıldığı bu sempozyum fevkalade verimli geçti. Ben mehdici hareketleri yöneten liderlerin misyonlarını "kutup" kavramı çerçevesinde analiz eden bir bildiri sunmuştum. Bildiriler kitap olarak tanınmış Osmanlı tarihçisi müteveffa Prof. Gilles Veinstein'ın sunuş yazısıyla yayınlandı. Aynı kavramı birkaç sene önce daha geniş bir çerçevede ve başka bir açıdan Türk Tarih Kurumu'nun kongresinde tahlil etmiştim. Bu kavramı İslam dünyasındaki tasavvuf karakterli halk hareketlerinin tarihi açısından çok önemsiyorum. Allah ömür verirse bu konuyu da kitaplaştırma düşüncem var.

Daha başka uluslararası toplantıları da sayabilirim, ama bu saydıklarım benim açımdan gerçekten unutulmayacak, hâfızamda özel olarak yer eden bilimsel toplantılardır. Hepsinin de bildiri kitapları basılmıştır. Bu sempozyum ve kolokyumlarda çok değerli meslektaşlarla bir araya geldim. Çok yararlı fikir alışverişlerinde bulunma, dostluklar edinme fırsatı buldum.

Sempozyumlar akademik bakış açısını geliştirme noktasında kongrelerden çok daha yararlı oluyorlar. Belli bir konuda sınırlı bir uzman katılımcı kadrosuyla tek salonda çok daha rahat tartışma ve fikir alışverişine imkân sağlıyor. Pek çok yeni tespitleri öğrenmeye imkânı buluyor, adını duyduğunuz pek çok değerli bilim insanlarını tanıyorsunuz...

1987 IFEA Uluslararası Melamîlik Sempozyumu, Prof. Andreas Tietze ile

Osmanlı 700. Kuruluş Kongresi, Ankara-Hilton, 1999
Ortada Prof. Mélikoff ve katılımcılar

Çok yararlı oluyor tabii ki. Aynı kanaatteyim. Kongrelerde her ne kadar çok değişik insanları dinleme, tanıma veya tanışma imkânı oluyorsa da ayrı ayrı salonlarda çok değişik konularda sunulan bildirileri takip etme fırsatı kolay olmuyor. Tartışmalar için yeterli zaman ayrılamıyor. Oysa sempozyumlarda, tek salonda ve belli bir problem çerçevesindeki bildirileri dinleme, rahatça tartışma

Rethymno, Uluslararası Osmanlı Beyliği Sempozyumu, 1991

Sağdan, Halil İnalcık, A. Yaşar Ocak, Büyükelçi Gündüz Aktan ve eşi,
Prof. Elizabeth Zachariadou

Uluslararası Alevî-Bektaşî Sempozyumu, R. Zelyut, Prof. Hamid Algar, Prof. Hakan Yavuz, 1997

Merdivenköy Tekkesi'nde semah, Prof. Butrus Abu Manneh, Prof. Mélikoff, 1997
Soldan ikinci, cemi yöneten Mehmet Yaman Dede

Prof. Mélikoff'un Hacettepe Üniversitesi Konferansı, 1999

fırsatına sahip olunuyor. Ama son zamanlarda Türkiye'de sempozyumların sayısı fazlaca artmaya başladı. Giderek onlar da belli bir kalite problemiyle karşı karşıya kalacak gibi görünüyor.

Şimdilerde Türkiye'de hemen hemen her konuda çok sayıda sempozyum yapılmaya başladı. Bilimsel açıdan çok iyi bir durummuş gibi gözükse de, birtakım sakıncaları da var bana göre. Yeni bir şey ortaya koymadan, yıllardır bilinen konuların tekrarı niteliğinde, analitik bakış açısından yoksun çok sayıda tebliğ sunuluyor. Sadece unvan yükseltmek kaygısıyla, özensiz bir şekilde hazırlanmış, sıradan sunumlar. Siz ne düşünüyorsunuz bu konuda?

Söylediklerinize aynen katılıyorum. Zaten sempozyum kavramının bizde doğru anlaşılmadığını söyleyebilirim. Öyle sempozyumlar var ki, haddi zatında bir kongre cesametinde. Bildiriler kongrelerde olduğu gibi aynı saatlerde iki üç, hatta dört salonda birden sunuluyor. Bir sempozyumda bakıyorsunuz bazen yüzden fazla bildiri ile karşılaşıyorsunuz. Mesela bundan birkaç sene önce "Selçuklularda Bilim ve Düşünce Hayatı" konusunda Konya'da

uluslararası bir sempozyum yapıldı. İki yüzün üzerinde bildiri vardı. Bu olacak şey değil. Dünyada bu kadar çok Selçuklu tarihi uzmanı olsaydı, bugün Selçuklu tarihi araştırıcılığı zirve yapmıştı. Bırakınız Selçuklu tarihini, Osmanlı tarihi için bile gerçek anlamda bir uzmanlık söz konusu ise bu rakam oldukça yüksek bir rakamdır.

Ayrıca bu kadar sık olunca, gençler, çoğu defa sudan bildiriler sunuyorlar. Bu bildiriler yayına dönüştürülme, dolayısıyla akademik yükselme kriterlerini karşılama amacı ile veriliyor. Nadiren de olsa, iyi bildiriler de çıkıyor tabii ama büyük bir kısmı hiç mesabesinde maalesef. Kısacası kalite günden güne düşüyor. Bana göre bunun bir sebebi bu akademik kriter konusudur. Gençler bir an önce unvan sahibi olabilmek için bu kriterleri doldurmak zorunda olunca, bu sonuca şaşmamak lazım. Türkiye'de hemen her alanda olduğu gibi, akademik camianın da temel problemi kalite meselesi bence. Üniversite sayısının inanılmaz derecede artması, öğretim elemanı sıkıntısını doğurunca, kalite konusu da sizlere ömür oldu ne yazık ki. Görünürde yüksek öğretimde bir gelişme gibi algılansa da, esasında Türkiye'nin uluslararası platformda giderek fazla ciddiye alınmamasına yol açıyor izlenimine sahibim.

Ne deseniz haklısınız. Durum aynen tarif ettiğiniz gibi ne yazık ki. Bazı tarih sempozyumlarında bir belgenin sadece transkripsiyonun veriliyor, daha sonra bu belge yayın olarak gösteriliyor.

Tekrar akademik hayatınıza dönecek olursak, Türkiye'ye gelişinizden beş yıl sonra doçent oldunuz diye biliyorum. Nasıl gelişti bu süreç? Bir de doçentlik takdim tezi hazırladınız, "Bektaşî Menâkıbnâmelerindeki İslam Öncesi İnanç Motifleri" üzerine...

1980'lerde doçentlik sınavlarına girebilmek için tıpkı doktora sürecinde olduğu üzere yeni bir tez daha hazırlamak mecburiyeti vardı. Daha önce söylediğim gibi Bektaşî menâkıbnâmelerini konu almıştım. Bektaşîlik köken olarak Babaîlere dayandığına göre, o ortamda teşekkül etmiş menkabelerde söz konusu inançların izlerine rastlayabileceğimi, birtakım ipuçları bulabileceğimi dü-

şünüyordum. Çünkü kanaatime göre, eğer tarih bir devamlılıksa Babaî dervişlerinin inançları yaşayacaktı ve kendine uygun bir yapı yaratacaktı. Bu yapı Bektaşîlik ve Kızılbaşlık oldu. Onlar bu inançları durup dururken, havadan edinmediler. Bu inançlar nesiller aracılığıyla menâkıbnâmelerin yazıldığı zamanlara kadar süregelmiş olmalıydılar. Beylikler devrinde, Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde Babaî dervişleri yaşamaya devam ediyorlardı. Osmanlı uc mıntıkalarında faaliyet gösteriyorlar, eski geleneksel inançlarını koyu bir muhafazakârlıkla sürdürüyorlardı. O zaman bu inançlar o çevrelerde telif edilen menâkıbnâmelere yansımış olmalı diye düşündüm. Çünkü bu sosyolojik olarak bir zorunluluktu.

Bu arada bir şeyi daha fark ettim. Bahis konusu menâkıbnâmeler her ne kadar literatürde Bektaşî menâkıbnâmeleri adıyla bilinse de, hiçbirisinde Bektaşî kelimesi geçmiyordu. Çünkü menâkıbnâmelerde konu edilen şeyhler ve etrafındaki dervişler, kıyafetlerinden yaşayış tarzlarına, davranışlarına kadar tipik Kalenderî özelliklerini gösteriyorlardı. Hacı Bektaş Vilâyetnâmesi'nden tutun, Abdal Musa'nınkine, Kaygusuz Abdal'ınkine; Seyyid Ali Sultan'ınkinden Otman Baba'nınkine varıncaya kadar aynen böyledir. Bence bunlar aslında Hacı Bektaş kültüne bağlı Kalender-meşrep Babaî çevrelerinde yazılan, o çevrelerde telif edilen menâkıbnâmelerdi.

Çok haklısınız. Bektaşîlik konusunun da yeniden, biraz da klasik ezberin dışına çıkılarak eleştirel bir gözle, Hacı Bektaş-ı Velî'nin tarihî şahsiyeti, kimliği ön plana alınmak suretiyle değerlendirilmesi gerekiyor.

Ben de böyle düşündüğüm için bunu önce 2009 yılında Ankara'da Alevî Enstitüsü'nün düzenlediği sempozyumda, daha sonra Makedonya'daki sempozyumda sunduğum bildirilerde dile getirmiştim. *Vilâyetnâme*'yi çok sıkı bir muhteva kritiğine tâbi tutarak başlamak lazım bu işe. Çünkü bu problem oradan kaynaklanıyor kanaatimce. Oysa *Vilâyetnâme* bugüne kadar böyle bir eleştiriye tâbi tutulmadı. Her araştırmacı onu muteber bir kaynak olarak kullanmanın ötesine gitmedi. Zaten *Vilâyetnâme*'yi ortadan kaldır-

dığınızda Hacı Bektaş da kalmaz. *Menâkibu'l-Kudsiyye* Hacı Bektaş hakkındaki bilinen en eski kaynaktır. Sonra *Menâkibu'l-Ârifîn* gelir. *Âşıkpaşazâde Tarihi* ise kronolojik olarak Hacı Bektaş hakkındaki en son kaynaktır. Tabii Lâmii Çelebi'nin *Terceme-i Nefahâtü'l-Üns*'ünü unutmamamız lazımdır.

Bir de kendisine atfedilen yahut da ona ait olduğu ileri sürülen eserler var. Hayatından bahseden Vilâyetnâme'nin sıkı bir muhteva tenkidine ihtiyaç olduğu muhakkak. Peki bu tarikat tarihte bu kadar büyük bir etkiye sahip olmuş mu gerçekten? Kalenderîler, diğer bazı heterodoks tarikatlar hep Bektaşîlik yahut Hacı Bektaş-ı Velî ile ilişkilendiriliyor. Bütün ocaklar ona bağlanmaya çalışılıyor. Halbuki bu tarikat 16. yüzyılda kurulmuş olmasına rağmen, sizin de çok iyi bildiğiniz gibi Bektaşî geleneği bütün gayrisünnî unsurları kendisine bağlıyor.

Şu söylediklerinizde ayrı ayrı üzerinde ehemmiyetle durulması gereken birkaç mesele var. Sırasıyla gitmek gerekirse birincisi, Hacı Bektaş'a atfedilen veya ona ait olduğu kabul edilen eserler meselesi. Bu çok önemli mesele, bugüne kadar münhasıran bir tartışma konusu yapılmadı. Muhafazakâr Sünnî araştırmacılar bu eserlerdeki Sünnî motiflere bakarak hiçbir eleştirel yöntem uygulamadan onları Hacı Bektaş'ın eseri kabul ederek üzerinden bir Sünnî Hacı Bektaş ve Bektaşîlik algısı oluşturdular. Bazı Alevî ve Bektaşî çevreleri ise kendi inanç ve ritüelleri bu eserlere hiç uymadığı halde bunlardaki Sünnî motifleri görmezden gelerek aynen Hacı Bektaş'ın eserleri diye sahipleniyorlar. Kısacası bu tür yaklaşımlar bilimsel bir eleştiri, metin tenkidi sonucu kabullenilen yaklaşımlar olmayıp tamamen ideolojik mahiyettedir. Bu bir.

İkincisi, *Vilâyetnâme*'nin otantikliği veya kaynak olarak tarihsel değeri meselesi ki bu da bugüne kadar süregelen bir başka önemli problemdir.

Üçüncüsü ki bence çok önemli bir diğer problemi işaret ediyor: Bektaşîlik gerçekten Türk tarihinde bu kadar yazılıp çizilecek,

bu kadar üzerinde durulacak, çok önemli bir yere sahip midir? Diğer tarikatlar üzerinde neden bu kadar ısrarla durulmamıştır? Selçuklu ve Osmanlı dönemindeki kısmen Mevlana hariç, hiçbir sufî Hacı Bektaş kadar, kısmen Mevlevîlik hariç, hiçbir tarikat Bektaşîlik kadar araştırma ve tartışma konusu yapılmamıştır. Gerçekten Bektaşîliğin bu kadar öne çıkarılmasında yalnızca bilimsel düşünce mi rol oynuyor, yoksa Oryantalizm'in İslam dünyasındaki Sünnîlik dışı akımlara ve yapılanmalara özel bir önem atfetmesinin ve bilhassa onlar üzerinde durmasının payı da var mıdır? Gerçekten Bektaşîlik Türk tarihinde diğer bütün tarikatlardan çok daha mı önemlidir? Şahsen ben bu kanaatte değilim. Bektaşîliğe bu kadar önem verilmesinin asıl sebebi fikrimce Sünnî bir tarikat olmayışıdır. Yoksa Osmanlı tarihindeki önemi itibarıyla aynı derecede öneme sahip Halvetîlik, Melamîlik, Nakşibendîlik, Rifaîlik tarikatları vardır.

Dördüncüsü, Türkiye tarihindeki –bütün muhtelif versiyonlarıyla- Kalenderîlik ve diğer heterodoks tarikatlar, öte yandan Alevî ocakları neden Hacı Bektaş'la ilişkilendiriliyor? Hakkında doğru dürüst, fazla bir şey bilinmeyen Hacı Bektaş figürü bu bağlantılarda nasıl öne çıkmış veya çıkarılmıştır? Bunda bizatihi yaşadığı dönemde bizim bilmediğimiz birtakım vasıfları mı etkili olmuştur, yoksa bir şekilde sonraki bir dönemde ona bu misyon yüklenmiştir? Niçin ve nasıl?

Ben de dâhil bazı araştırıcıların bütün bu konulara zaman zaman temas edip tartıştığımızı kısmen istisna edecek olursak, Hacı Bektaş ve Bektaşîlik üzerine yapılan hiçbir yayında bu problemlerin münhasıran genişçe ele alınıp tartışıldığını söylemek kolay değildir. Oysa bu problemlerin her biri, ne derseniz deyiniz, ayrı ayrı birer sempozyum, kolokyum, yuvarlak masa konusudur ve olmalıdır.

Problemlerle yüklü uzun sorunuzun cevabı olarak kısaca şunu demek lazım kanaatimce: Bektaşîlik ve Hacı Bektaş konusu ile uğraşan yerli yabancı bütün tarihçilerin bu çok önemli dört problemi önlerine koyarak yeni baştan bir Bektaşîlik tarihi inşa etmelerine,

eski bilimsel görünümlü ön kabullerden arınmalarına, Bektaşîliğe aşırı değer izafe edilip edilmediğini sorgulamalarına ihtiyaç olduğu gün gibi ortadadır. Bu problemlerin hepsini yeniden irdelemek, tartışmak şarttır. Hacı Bektaş'ın yaşadığı dönemden beri sanki Bektaşîlik varmış gibi geriye doğru bir okuma yapılıyor. Bunun üzerinden inanılmaz yorumlar, görüş ve fikirler speküle ediliyor. Sonuç itibarıyla söyleyecek olursak, Hacı Bektaş'ın ve Bektaşîliğin tarihsel önemini yeniden tartışmak, Bektaşîliğin tarihini yeniden inşa etmek, en sonunda da onu Türk tarihinde nereye konulması gerekiyorsa oraya koymak kaçınılmaz bir görev olarak bizi bekliyor.

Ben daha da ileri giderek yapılacak bütün itirazlara ve yöneltilecek bütün ithamlara, techil etme, değersizleştirme gayretlerine rağmen daha geniş bir çerçevede şunu ileri sürüyorum: Türk tasavvuf tarihinin bütün yüceltici, bütün sanal imaj yaratıcı eğilimlerin dışına çıkılarak, müntesip veya tasavvufçu gözüyle, yüceltici bir perspektifle inşa edilmiş, problemleri görmezden gelen, sorgulamaktan kaçınan yaklaşımların hegemonyasından kurtarılarak ciddi bir tarih metodolojisinin ışığında yeni baştan yazılması gerektiğini düşünüyorum.

Bu düşünceniz pek çok meslektaşınızı kızdıracak.

Ben de bundan adım kadar eminim.

Biz tekrar doçentlik tezinize dönelim en iyisi. Çünkü aşama aşama kariyerinizi konuşuyoruz. Menâkıbnâmeleri teferruatlı bir şekilde okudunuz. Sonrasında da "Bektaşî Menâkıbnâmelerindeki İslam Öncesi İnanç Motifleri" konulu doçentlik tezinizi hazırlamaya başladınız. Neden özellikle İslam öncesi inanç motiflerini seçtiniz? Nasıl bir yöntem takip ettiniz? Hangi sonuçlara ulaştınız? Bu eserlerde sözü edilen kişiler İslam dışı şahsiyetler miydi?

Güzel bir soru. Ben şöyle düşündüm: Müslüman olmalarının üzerinden fazla bir zaman geçmemiş bulunan Türkmen zümrelerinin mutlaka eski inançlarını şu veya bu biçimde, değişik yorum ve

Ahmet Yaşar Ocak'ın daha sonra Enderun Kitabevi tarafından basılan doçentlik tezi

kalıplarla muhafaza ettikleri, inkârı gayri kabil sosyolojik bir gerçektir. Bu gerçekten yola çıkarak doçentlik tezimi Babaîlerin nasıl bir Müslümanlık anlayışına sahip olduklarını anlamaya yönelik bir çalışma olarak tasarladım. Onun için benim bu çalışmamın, neden İslam inançlarının izlerini değil de İslam öncesi inançların izlerini aradığım şeklinde önyargılı bir soruya muhatap kılınmasının bilimsel bir mantığı olduğu kanaatinde değilim.

Menâkıbnâmelerde İslami inançlar tabii ki var. Kur'ân âyetleri tabii ki var. Olması da son derece tabiidir. Ama bana söyler misiniz, Ehl-i Sünnet kabul edilen mezheplerin dışındaki, Şia'nın İsmailîye gibi bir kolunun kaynaklarında, hatta mezhepler tarihî kaynaklarının "gulat" yani "aşırılıkçılar" tabir ettikleri mezhep çevrelerinde telif edilen kitapların hangisinde Kur'ân âyetleri yoktur? İsmaili literatüre bakın, Hurufî kaynaklarına bakın, hepsinde âyetler var, Kur'ân'a atıflar var, Peygamber'in hadislerine atıflar var. Kur'ân-ı

Kerim, hangi yorumu bahis konusu olursa olsun, sonuçta bütün Müslümanlık anlayışlarının temelidir. O olmadan olmaz. O yüzden Bektaşî yahut Kalenderî olmanız bu kaynaktan uzak olduğunuz anlamına gelmez.

Mesele şu ki, Kur'ân âyetlerinin nasıl anlaşıldığı, nasıl algılanıp yorumlandığı, sonuçta nasıl bir İslam anlayışının hayata geçirildiği konusuna geldiğinizde, işte ayrılık orada başlamış yüzyıllardır ve devam ediyor. Bu da dediğim gibi kaçınılmaz tarihsel ve sosyolojik bir gerçekliktir. Bu gerçeği kabul etmezseniz ne doğru dürüst İslam tarihi, ne de doğru dürüst tasavvuf tarihi çalışabilirsiniz. Sadece problemsiz, ideal bir tablo çizerek yaşanmış tarihi değiştirmeye çalışmış, kendinize sanal bir tarih yaratmış, kendinizi ve sizin gibi düşünenleri tatmin etmiş olursunuz.

Kısacası, benim bu çalışmamı, "Neden İslam öncesi inançları bahis konusu ediyor?" şeklinde bir sorunun muhatabı yapmak, bilimsel mantığın değil, ideolojik mantığın sonucudur. Bakın bu kadar açık ve net söylüyorum. Artık beni bu konuda eleştirenler nereye yerleştirirlerse yerleştirsinler, bu onlara kalmış.

Çalışmamı nasıl hazırladığıma gelince, bu çalışmamda, bizim tarihçiliğimizde konu olarak daha önce ele alınmamış bir konu ve yöntem olarak da daha önce pek uygulanmamış, menâkıbnâmeler üzerinde gerçekleştirilmemiş bir yöntem söz konusuydu. Ben ilk defa Bektaşî menâkıbnâmeleri üzerinde şöyle bir yöntem geliştirmeye çalıştım: Önce menkabe dediğimiz türün ne olduğunu, İslam dünyasında nasıl başlayıp geliştiğini, tasavvufla beraber nasıl bir biçim aldığını, buna bağlı olarak *velî* ve *velâyet* telakkisinin, bunun olmazsa olmazı olan keramet anlayışının nasıl başlayıp geliştiğini, bunların Türklerin İslam'ı kabulleriyle beraber nasıl bir mahiyet kazandığını –lütfen sırayı takip ediniz- araştırdım. Sonra elde ettiğim malzemeyi, benzer bir sürecin olup olmadığını, İslam'ın dışındaki inanç ve kültürlerdeki mahiyetini o zamanki şartların elverdiği ölçüde ulaşabildiğim malzemeyi de kullanarak karşılaştırdım. Buraya kadar zikrettiğim çalışmalarım, asıl tezime

bir giriş mahiyetindeydi. Nitekim bunları daha sonra, doçentlik tezinden ayrı olarak *İslam-Türk İnançlarında Evliya Menkabeleri* (daha sonra *Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menâkıbnâmeler: Metodolojik Bir Yaklaşım*) adıyla yayınladım. Bu, Köprülü'nün bazı makalelerindeki pasajlar hariç tutulursa, kendi türünde bir ilk metodoloji çalışmasıydı. Niyetim bunu zamanla daha da geliştirmekti, ama başka çalışmalarım yüzünden fırsatım olmadı. Başkaları bu konuyu geliştirmeli diye düşünüyorum, çünkü tasavvuf tarihi araştırmaları açısından önemli olduğuna inanıyorum.

Her neyse, bu aşamadan sonra, o zaman ulaşabildiğim sekiz menâkıbnâme –ki Hacı Bektaş ve Hacım Sultan vilâyetnâmeleri hariç- yazma halindeydi. Bunları sabırla ve dikkatle baştan sona okuyup taradım, Türkler arasındaki eski dinlerden yansıyan inançları ifadelendiren motifleri taşıyan menkabeleri birer birer tespit edip fişledim. Bu menkabelerin Bektaşîlik dışındaki diğer tarikat çevrelerinde de benzerlerinin bulunup bulunmadığını anlamak için diğer tarikat menâkıbnâmelerini inceledim. Gördüm ki menâkıbnâme sayısının artması, menkabelere yansıyan inanç motiflerini sonsuza dek çeşitlendirmiyor. Belli bir motif endeksi tekrarlanıp duruyor, farklı bir iki motif çok nadiren çıkıyor.

Bu işlemi de tamamladıktan sonra, söz konusu menkabelere yansıyan inanç motiflerinin hangi dinlere ait olabileceğini tespit etmek için, Türkler arasında İslam'dan önce bir şekilde taraftar bulabilmiş Budizm, Maniheizm, Hıristiyanlık ve –uzun zamandan beri artık din denilmeyen- Şamanizm gibi dinleri incelemeye, inançlarını öğrenmeye, ayrıca mitolojik metinleri de araştırmaya çalıştım. Hatta *Kitab-ı Mukaddes'i* inceledim. Bunu iyi ki yapmışım, çünkü daha sonra kullandığım çok ilginç neticelere ulaştım. Arkasından bu dinlerin Türkler arasına ne zaman, nasıl ve hangi şartlarda ve hangi bölgelerde yayıldıklarını, ne kadar müddetle kalabildiklerini mevcut kaynaklar aracılığıyla tespite gayret ettim. Tabii Çince bilmediğim için bu konuda sadece klasik Arap ve Fars tarih ve

coğrafya kaynaklarını, seyahatnâmeleri, Batı'da yapılmış modern dinler tarihi araştırmalarını kullanabiliyordum.

Bu safhayı tamamladıktan sonra, motifleri bu dinlere göre tasnif edip yorumuna geçtim ve böylece doçentlik tezimi kaleme aldım. 1983'te doçent olduktan sonra, aynı sene *Bektaşî Menâkıbnâmelerinde İslam Öncesi İnanç Motifleri* (daha sonraları *Alevî ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri*) başlığıyla yayınladım.

Vardığım sonuç ise beni bile şaşırtmıştı. Çünkü bu çalışmamı yaparken, Köprülü, Gölpınarlı ve Osman Turan'ın hep vurgulaya geldikleri şekilde Türkler arasında Şamanizm'in ağırlıklı olarak mevcudiyetinin diğer dinlere göre daha üst seviyede olduğunu sanıyor ve Şamanizm kaynaklı motiflerin ağırlığı teşkil edeceğini düşünüyordum; ama Budizm ve Maniheizm kaynaklı motifler daha yoğun çıktı. Bu motiflerin hâlâ şu kadar yüzyıl sonra bile Anadolu'daki Alevî olsun Sünnî olsun, halkın İslam telakkisinde belli ölçüde –ama bilinçsiz olarak- mevcudiyetini görmek, bu çalışmadan sonra beni şaşırtmadı.

Sonuç olarak ben amacıma ulaştığımı düşünüyorum. Nasıl diyecek olursanız, bana göre Babaîlerin inançları bu çalışmada ortaya koymaya çalıştığım inançlarla bire bir aynı olmasa bile, bunlara çok yakın olmalıydı. Dediğim gibi, tarih bir süreklilik ise ve inançlar hiçbir zaman kaybolmuyor, ancak kalıp değiştirerek veya belli ölçüde dönüşerek devam ediyorsa, bu böyle olmalıydı.

Menâkıbnâmeler üzerinde gerçekleştirmeye çalıştığım bu yöntemin, bugün elimizde bulunan Alevî ve Bektaşî deyiş yahut nefesleri üzerinde de uygulandığı takdirde –gerçi ben söz konusu çalışmamda bir kısmını kullandım ama- çok dikkate değer sonuçlarla karşılaşacağımızdan eminim. Üstelik çalışmamı yaptığım 1980'li yıllarda bilgisayar yoktu ve ben fiş sistemini kullanmıştım. Oysa bugün bilgisayar var ve böyle bir çalışmayı belli yazılım programları geliştirip kullanarak verileri girip sistematik bir sorgulama yöntemiyle çok daha emin sonuçlara ulaşarak yapabilmek

mümkündür. Mesela halk İslam'ı konusunda böyle bir çalışma yapılabilir. Çok da aydınlatıcı ve faydalı olur.

Bahsettiğiniz İslam algısına Anadolu'ya has bir İslam anlayışı demek mümkün müdür? Anadolu'daki herhangi bir köye gittiğinizde, abdest alıp namaz kıldıklarını, Ramazan'da oruç tuttuklarını ama İslam'ın inançlarını derinlemesine bilmediklerini, dinin detaylarından haberdar olmadıklarını, hatta bazen İslam'la çelişen inançlara ve pratiklere sahip olduklarını görebiliyorsunuz.

Başka türlü olamazdı, çünkü hep tekrar ettiğim gibi bu inkârı gayri kabil sosyolojik bir gerçekliktir, evrensel bir hakikattir. O yüzden, İslam'ın çıkışından şu kadar yüzyıl sonra, tarihin geç bir döneminde, üstelik İslam'ın merkez ana coğrafyasından çok uzak coğrafyalarda İslam dairesine girmiş, hem tarihteki, hem günümüzdeki, bütün Müslüman toplumlar için geçerlidir. Bunu Anadolu'ya has kılmak belki aşırı olur, ama Anadolu halk Müslümanlığında bu durum gerçekten çok barizdir. Fakat sizin söylediğiniz şey daha farklı bir meseleyi, benim halk Sünnîliği dediğim vakıayı gündeme getiriyor.

Bizim muhafazakâr tarihçilerimiz, özellikle de tarih metodolojisini ciddiye almayan, ilahiyatçı akademisyenlerimiz neden bu ortada ayan beyan duran hakikati bir türlü kabullenemezler, bence düşünmek ve tartışmak lazım. Bu hakikati kabullenen ve ona uygun davrananları ucuz yoldan Oryantalistlikle, iman zaafıyla suçlamak yerine, biraz da Batılı tarihçilerin, sadece İslam dünyasının tarihini, kültür ve medeniyetini değil, bizzat kendi tarihlerini, hatta inanç, kültür ve medeniyetlerini nasıl sıkı bir eleştiriye tâbi tuttuklarını görmeleri gerekir. O yüzden bizim İlahiyat Fakültelerimizin, İslam dünyasından gözlerini ayırıp biraz da Hıristiyan dünyanın tarihine bakmalarının, programlarını elden geçirip geniş bir ufuk çerçevesinde yeniden düzenlemelerinin, çok yerinde olacağını düşünüyorum.

Bahsettiğim köylerin pek çoğunda, biraz dikkatli baktığınız zaman eski Türk dinlerine, bu arada Şamanizm'e has bazı ritüellerin varlığını da görürsünüz. Hemen her köyde bir evliya kültü vardır, çoğunlukla dağ başlarında yahut yüksekçe tepelerde bulunan mekânlarda, herhangi bir mezar taşına rastlanmasa bile birer evliya mezarı bulunduğuna inanılır, ruhaniyetlerinden yardım istenir. Halbuki kastedilen bölgelerde böyle bir şahsiyet hiçbir zaman yaşamamıştır. Aynı şekilde o bölgedeki büyük, ulu ağaçları kesmezler. Bildiğim kadarıyla siz bu motiflerin önemli bir bölümünü doçentlik takdim tezinizde işlediniz. Peki sizden önce böyle bir çalışma yapılmış mı?

Bildiğim kadarıyla yapılmamıştı. Çalışmayı tamamladıktan sonra, bu dervişlerin sahip olduğu inançların Köprülü ve Mélikoff'un hep yazageldikleri gibi sadece Orta Asya kökenli Şamanist motiflerden değil, aynı zamanda İran ve Hint kültürüne uzanan Budist ve Maniheist motiflerden de beslendiğinin ortaya çıkması bence yeni araştırmaların kapısını aralıyor.

Yerel Anadolu inançlarının bir etkisinden söz edemez miyiz peki?

Elbette, zaten söz konusu çalışmamda belli bir ölçüde bunlara da atıflarda bulunmuştum. Anadolu'nun Türk öncesi hatta Hıristiyanlık öncesi eski inançlarının belli bir nispette zaman içerisinde dönüşerek nesilden nesile aktarıla geldiği de bir gerçektir. Nitekim şunu unutmayalım: Hıristiyanlık bu coğrafyada 2. ve 3. yüzyıllarda yayılmaya başladığı zaman, ister istemez eski pagan kültleri içine almak zorunda kalmıştır. O dönemin tanrı kültleri, aziz kültlerine dönüşmüştür. Batı'da bu konunun uzmanlarının yayınlarında Anadolu'nun Hıristiyanlaşma sürecine dair hatırı sayılır ölçüde bilimsel yayın bulabilirsiniz. Hatta bizde de epeyce tanınan Hasluck'un ve Speros Vryonis Jr.'ın kitaplarında bu konuyla ilgili bilgi bulunabilir.

Müslüman Türkler Anadolu'ya geldiklerinde yerel Anadolu inançlarıyla da karşılaştılar. *Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menâkıbnâmeler* adlı kitabın arkasına koyduğum metinlerde bunlardan bazı örnekler göstermeye çalıştım. Antik mitolojiden, *Kitab-ı Mukaddes*'ten, birebir geçen motifler var. Hikâyenin ana çizgisi aynı, ama kişiler, zaman ve çevre değişiyor tabii.

Mesela, *Hacı Bektaş Vilâyetnâmesi*'nde, Hacı Bektaş-ı Velî'nin Anadolu'ya ilk gelişine dair menkabelerin büyük bir kısmı *Kitab-ı Mukaddes*'ten adapte edilmiştir. Oradaki Elyesa Peygamber ile ilgili olayların aynen Hacı Bektaş'a uyarlandığını göstermiştim vaktiyle. Bu son derece doğal, sosyolojik bir olgudur. Bu etkileşim kaçınılmaz. Orta Asya'dan kalkıyorsunuz, belli bir zaman içerisinde İran'a, oradan Anadolu'ya geliyorsunuz. Bu bölgelerde yaşayan yerli ahaliyle hemhal oluyorsunuz, onların köylerinde, kasabalarında beraber yaşıyorsunuz. İki tarafın halkı arasında karşılıklı bir etkileşimin olmaması, birbirlerinin âdet ve geleneklerinden, inançlarından, dillerinden, kullandıkları kelimelerden tabii olarak etkilenmemeleri mümkün müdür? Hatta bu etkilenmelerde bazı İslam'a aykırı inançlar, pratikler de söz konusu olabilir. Benim "senkretizm" dediğim şey, işte tam da budur, yani yan yana yaşama ortamında zamanla meydana gelen kültürel ve inanç etkileşimidir. Benim bu terimden kastettiğim, tarafların teologlarının bir araya gelerek veya tek taraflı olarak karşı inançtan bir ruhani önderin kendi inisiyatifiyle iki dinin inançlarını birleştirmek, karıştırmak suretiyle yeni bir din yaratmak değildir hiç şüphesiz. Şeyh Bedreddin'in bu tür bir senkretizmi propaganda ettiğini bazı tarihçiler yazar. Türk-Moğol hükümdarı Ekber Şah'ın da 17. yüzyılda adına "Din-i ilahi" dediği, Budizm, Hıristiyanlık ve Müslümanlık karışımı bir din ortaya çıkarmak istediği bilinir. Hatta çok daha eskilere gidersek, III. yüzyılda Pers İmparatorluğu'nda Mani'nin kurduğu, kendi adını taşıyan din de bizzat onun Budizm, Yahudilik, Hıristiyanlık, Zerdüştilik ve Gnostisizm karışımı senkretik bir inanç sistemidir. Ama bir kere daha vurgulamak isterim ki benim kastettiğim senkretizm

bu tür bir senkretizm değildir. Şimdilerde "heterodoksi" gibi bu tabire de bazı araştırmacılar eleştiri getiriyorlar.

Bizde böyle bazı yeni yaklaşımlar, özellikle de eskiyi eleştiren mahiyette olanlar bazılarımızda derhal bir cazibe oluşturur ve yeterince irdelenmeden, analiz yapılmadan, iyice düşünülmeden hemen kabul görür.

Ben de bu konuda sizin gibi düşünüyorum açıkçası. Bin yıl öncesine ait Şamanist inançları içimizde yaşatabiliyoruz hâlâ. Zaten, Türk İslam'ı, Arap İslam'ı yahut İran İslam'ı tanımlamalarının çıkış sebebi de çeşitli coğrafyalardaki bu etkileşimlerin ortaya çıkardığı İslam algıları değil midir? Elbette bu vakıa, toplumların aslî bazı eski inanç ve kültür unsurlarının İslamiyet'in içerisinde kendisine yer açabilmesinin bir neticesidir. Bazı Müslüman Türk köylerinde "paskalya" kutlanmasını nasıl izah edeceğiz aksi halde?

Bu konuları işlediniz tezinizde ana hatlarıyla. Orta Asya'daki İslamiyet öncesi döneme ait Türk inançlarının Bektaşî menâkıbnâmelerindeki izlerini tespit ettiniz. Sonrasında da doçentlik sınavına girdiniz. Biraz da bu süreçten bahseder misiniz? Kimler vardı sizin doçentlik jürinizde?

Benim jürimde Prof. Mübahat Kütükoğlu hariç, şimdi hepsi de merhum Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden Prof. Hüseyin Gazi Yurdaydın, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nden Prof. Bekir Kütükoğlu, Prof. Şehabettin Tekindağ ve bir de Prof. Nejat Göyünç vardı.

Süreç şöyle gelişiyordu o zamanlar: Tıpkı doktora sürecinde olduğu üzere, tezinizi yazdıktan sonra çoğaltıp jüri üyelerine veriyorsunuz. Jüri üyeleri onu okuyup birer rapor tanzim ediyorlar. Raporlar müspet olursa, yabancı dil sınavına alınıyorsunuz. Bu sınav yazılı oluyor. Sınavda biri girdiğiniz yabancı dilde, diğeri Türkçe olmak üzere iki metin veriyorlar. Yabancı dildeki metni Türkçeye, Türkçe metni yabancı dile çeviriyorsunuz. Bu sınavda da başarılı

olduktan sonra "kolokyum" denilen sözlü sınava alıyorlar. Orada önünüze bir Osmanlı kroniği, bir de arşiv belgesi koyuyorlar ve okuyup değerlendirmenizi istiyorlar. Sonra jüri üyeleri sırayla birtakım sorular sorup verdiğiniz cevapları değerlendiriyor. Onu da başarırsanız son safha olan bir deneme dersi vermeye geliyor. Bundan da geçerseniz, süreç tamamlanmış oluyor. Başarı veya başarısızlık durumunuza göre ya doçentliğiniz gerçekleşiyor ya da gerçekleşmiyor, hangi safhada kaldıysanız altı ay sonra oradan tekrar başlıyorsunuz.

Bizim zamanımızda deneme ders verme safhası bütün dinleyicilere açık oluyordu. Dersten önce aday üç konu belirleyip jüriye veriyor, jüri bunlardan birini seçiyor ve belirtilen gün ve saatte seçilen konuda ders yapıyorsunuz. Ben üç konu hazırlamıştım. Bunlardan birisi Kadızâdeliler üzerineydi. Jüri Kadızâdeliler'i istedi, dinleyicilerin huzurunda anlattım. Yalnız dersi tam saatinde bitirmeniz şartı vardı. O safhayı da atlattım ve sonunda süreç tamamlandı. Sonuçlar açıklandı, oy birliğiyle kazanmışım.

İşte bizim zamanımızda doçentlik süreci böyle işliyordu. Bu arada şunu söyleyeyim: Kadızâdeliler üzerine verdiğim dersi sonra makale haline getirdim. 1984 yılında Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü'nün çıkardığı *Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi*'nde yayınlandı. Bu konuyu ben Madeline Zilfi'nin kitabından üç sene önce gündeme getirmiş ve yayınlamıştım. Fakat o dergi çok kıyıda köşede kaldığı, makale de Türkçe olduğu için Madeline Zilfi'nin benim makalemden haberi olmadığını gördüm. Belki de gördü ama önemsemedi, bilmiyorum. Aslında o makale Kadızâdeliler konusunu müstakil olarak inceleyen ilk çalışmadır ve fena bir makale değildir. Daha sonra bir Türk genç hanım bu konuyu Princeton Üniversitesi'nde doktora tezi olarak işledi, ama yayımlamadı bildiğim kadarıyla. Tezinin bir nüshasını bana hediye etmiştir.

Doçentlik sınavları bizim zamanımızda anlattığım gibi hayli zordu. Dil sınavı şimdi de var gerçi, ama merkezî sistemle gerçekleştiriliyor. Profesörlük süreci de merkezî sisteme girdi. Bence doçent-

lik tezi zorunluluğunun geri getirilmesi lazım. Çünkü bu, adayı doçentlik kurumuna daha bir ciddiyetle hazırlanmaya mecbur ediyordu. Sanki ikinci bir doktora hazırlık süresi gibiydi. Ama kaldırıldı ne yazık ki.

Hayli çetin geçtiği anlaşılan bir sınavla doçent oldunuz. Sonraki süreç nasıl işledi sizin için. Daha çok eser vermeye başladınız. Köprülü, Gölpınarlı ve Mélikoff'un çalıştıkları sahanın bir takipçisi/temsilcisi haline geliyorsunuz...

Bence bu tartışılır. Zaman zaman şurada burada böyle bir değerlendirilmeye konu olduğumu görüyorum. Köprülü herkesin malumu. Ama Gölpınarlı daha çok Mevlevîlik, Yunus Emre ve Bektaşîlik üzerine, Mélikoff münhasıran Bektaşîlik ve Alevîlik üzerine yoğunlaştı. Ben bu alanlarda hiçbir zaman onlar kadar yetkin çalışmalar yaptığımı düşünmüyorum. O yüzden onların takipçisi olduğum şeklindeki değerlendirmeleri şahsen doğru bulmuyorum. Ama ben zikrettiğim problematiğin muhtelif yönlerine dair, daha önce çalışılmamış veya çok az temas edilmiş değişik konularda en azından o konulara dikkat çekmeye çalışan araştırmalar yapmaya çalışıyorum, hepsi bu.

Peki size göre Türk tarihçiliğinde İslam'la ilgili bu ilgisiz tavrın "resmî tarih" denilen anlayışla ilgisi var mıdır? Türk Tarih Kurumu resmî tarih anlayışının temsil edildiği bir kurum mudur?

Türkiye'de daha Cumhuriyet'in kuruluşundan beri devlet himayesinde bir resmî tarih anlayışı olduğu herkesçe malum bir hakikattir. Türk Tarih Kurumu bu resmî tarihin yaygınlaşması, bir anlamda yeni Türk devletinin dayandığı modernleşme ideolojisini üretmek üzere kurulmuştur. Bu tarih anlayışı "o zamanlar böyle olmak zorundaydı" gibi mazeretlerle savunulur. Ama gelin görün ki, "o zamanlar" geçtikten yıllar sonra da resmî tarih, iş özellikle Atatürk ve Millî Mücadele, Cumhuriyet rejimi ve inkılaplar gibi konulara geldiğinde 21. yüzyılda bile değişmemiştir. O konulara girmek istemem, çünkü pek çok meslektaşın buna itiraz edeceğini çok iyi

biliyorum. Ama o meslektaşlar aynı zamanda Fuad Köprülü'nün, II. Meşrutiyet döneminin ateşli İslamcısı ve bir süre Türk Tarih Kurumu'nun başkanlığını yapmış Şemseddin Günaltay'ın nasıl 180 derecelik bir dönüşüm yaşadığını, Fuad Köprülü'nün sesini çıkarmamasına mukabil, Zeki Velidi Togan'ın niçin Türkiye'yi terk ettiğini de bilirler. Başka ispata gerek yok, kurumun yayınladığı dört ciltlik tarih kitabı, bu resmî tarihin, bugün herkesin kolaylıkla ulaşabileceği yazılı belgesidir.

Türkiye'de tarih eğitimi elan –bazı ölü sima ve konular hariç- geneli itibarıyla resmî tarihin hâkimiyeti altındadır. Çok uzaklara gitmeye gerek yok, yakın tarihte yaşadığımız Ermeni meselesine, Kürt meselesine, Alevîlik meselesine bakışımız, hâlâ bu resmî tarihin hegemonyasındadır ve bunun dışına çıkmak kolay değildir; çıkmak isteyenler bir sürü ithama ve dışlanmaya maruz kalır. Örneklerini çok gördük çünkü. Ama ister samimi inanç, ister şöhret, ister mevki ve itibar, ister para kazanmak uğruna resmî tarih doğrultusunda eser yazan, kongre ve konferanslarda bildiri sunan oldukça da bol miktarda akademisyen tarihçimiz vardır. Hatta uluslararası büyük üne sahip olan tarihçilerimizden bile, konu Atatürk, inkılaplar, Cumhuriyet olduğunda, bildiklerinin ve inandıklarının aksi istikamette şeyler yazanlar, resmî tarihin perspektifinden kurtulamayan yayınlar yapanlar vardır.

İşte sözünü ettiğim meselelere resmî tarihin gölgesinden çıkamayan bakışımız, yaşamakta olduğumuz çözümsüzlüklerin sebeplerinden biridir bence. Türkiye'ye zaman, emek, enerji ve hatta para kaybettirmektedir.

Öte yandan şunu da vurgulamak lazım: Türkiye'de devletin veya bütün kesimleriyle etkili elit sınıfın resmî tarihinin dışında, Cumhuriyet'le beraber yaşanan büyük kültürel travmanın yarattığı "gayri resmî" yahut "karşı resmî" tarihler de vardır. Türkiye gibi, Tanzimat'tan beri, aydın kesiminin egemen tabakasının giderek kendi tarihi ve kültürüyle problemli konuma düştüğü bir ülkede, bu tabakanın dışında, ona muhalif olan kesimler de reaksiyon

olarak kendi "karşı resmî" tarihlerini üretmişlerdir. Bu karşı resmî tarihler de onların dünyaya, kendilerine, Türkiye'ye bakışlarını ve değerlendirmelerini şekillendirmektedir.

Sosyolojik olarak baktığınızda Türkiye gibi bir ülkede böyle bir tarih ve kültür yarılmasını tabii görmek gerekir. Sebebinin, demin işaret ettiğim kültürel travma olduğu gayet açıktır. Bu tarih ve kültür yarılması, özellikle Osmanlı tarihi için Tanzimat'tan sonraki döneme bakışımızda çok açık bir şekilde belirir. II. Abdülhamid'e bakış bu yarılmanın çok çarpıcı bir göstergesidir. İttihat ve Terakki de böyledir. Son Osmanlı sultanı da bu yarılmadan nasibini almıştır. Ama sözünü ettiğim kültürel yarılmanın en çarpıcı örneğini Millî Mücadele dönemi, Atatürk ve inkılaplar oluşturur. Bu yarılma neredeyse günlük hayatımızın bütün alanlarına, toplumun bütün kesimlerine yansımıştır. Parlamentodaki tartışmalara bakınız. Hangi siyasi, ekonomik, iç ve dış politika, eğitim vs. ilgili konu olursa olsun, kanun, tüzük, yönetmelik, ne derseniz deyiniz, bunlarla ilgili meclis müzakereleri muhalefetle iktidar milletvekillerinin kavgasına dönüşmeden sonuçlandırılamıyor. Ben bu içler acısı durumun altında sözünü ettiğim kültür ve tarih yarılmasını görüyorum. Medyada son yıllarda sık sık rastladığımız "Beyaz Türkler" ve "Bidon kafalılar, kısa bacaklılar" gibi çirkin nitelemeler de bu yarılmanın yansımalarından başka bir şey değildir.

Resmî tarihin empoze ettiği *Nutuk* merkezli bir Millî Mücadele ve Cumhuriyet tarihi var. Bu tarih *Nutuk*'un perspektifini "mahz-ı hakikat" olarak kabul edilmiş ve âdeta kutsallık kazanarak dokunulmazlık, eleştirilemezlik zırhına bürünmüştür. Halkın gözünden Millî Mücadele tarihi ise hiçbir zaman yazılmamıştır. Yazılması da artık çok zordur. Çünkü ona malzeme olacak "sözlü tarih" kaynakları çoktan toprak olmuş. Bu resmî tarihi sorgulamaya kalkanlar –ki burada sıradan kalitesiz bir popüler karşı tarih perspektifinden bahsetmiyorum, akademik düzeydeki sorgulamaları kastediyorum– en basitinden gericilik ve yobazlık, Atatürk ve inkılap düşmanlığı olarak nitelendiriliyor. Aynı şekilde İslam Tarihi'ni, Osmanlı

Tarihi'ni sorgulamaya tâbi tuttuğunuzda, zındık, İslam ve Osmanlı karşıtı olarak itham ediliyor, Oryantalistlikle suçlanıyorsunuz.

Yaşadığımız yüzyılda bu kültür ve tarih yarılmasının ne yazık ki uzunca bir süre daha böyle bir tür "silahsız, yahut soğuk iç savaş" olarak devam edeceğini düşünüyorum. Bu soğuk iç savaşın en şedit yansıması ise siyasi arenada görülüyor. Türkiye'nin zamanını, gelişmesine ve ilerlemesine sarf edeceği enerjisini tüketen, huzur ortamını zedeleyen bu durumun düzelmesi, kanaatimce namuslu, akademik sorumluluğunu müdrik, dürüst tarihçilerin sözünü ettiğim alanlarda mesleklerinin ahlaki ilkelerine sadık kalarak yapacakları eli yüzü düzgün araştırmalarla, bunların popülarize edilerek halka sunulmasıyla mümkün olabilecektir diye düşünüyorum. Hangi alan olursa olsun, İslam tarihi, Osmanlı tarihi, Millî Mücadele ve Cumhuriyet tarihi ve Atatürk, kutsallıktan, eleştirilemezlikten, bir tür iman konusu olmaktan, bir tür antropomorfizmden çıkarılmalıdır. İşte ancak o zaman bizim toplumumuz sözünü ettiğim kültür ve tarih yarılmasından kurtulup gerçekten bir millet olma aşamasına gelebilir. Biz henüz gerçek anlamda bir millet olabilmiş değiliz.

Resmî tarihe bu baskın gücü veren nedir?

Her şeyden önce Cumhuriyet'in başından beri devlet eliyle sistemli bir şekilde empoze edilmesi, yani devletin resmî eğitim kurumları aracılığıyla nesillere aktarılmasıdır; eğitim kurumlarında okutulan ders kitaplarında resmî ideolojinin benimsetilmesine bir zemin olarak kullanılmasıdır. Kanaatimce Türkiye'de hâlâ yalpalamaktan kurtulamayan eğitim sisteminin belki tek başarılı olduğu alan budur. Ama dediğim gibi alternatif resmî tarihler de var. Bu resmî tarihler Türkiye'deki muhtelif kesimlerce kendi yayın kurumları tarafından kendi muhatap kitlelerine yayılır. Bu kesimler kitap olarak, gazete veya dergi olarak kendi resmî tarihlerini işlerler. Bu günümüz Türkiye'sinde bütün açıklığıyla ortadadır. Parlamentosundan üniversitelerine, orta ve ilk eğitim kurumlarından medyasına, hatta misafirlik sohbetlerine varıncaya kadar yansı-

mıştır. Günümüz İslam dünyası da kendi şartlarında benzer tarih ve kültür yarılmaları yaşamıştır, yaşamaktadır ve yaşayacaktır. Türkiye de daha uzun yıllar bunu yaşayacaktır.

Resmî tarih anlayışı her ulus için geçerli midir peki?

Evet, gelişmiş az gelişmiş hemen her ulus için bir ölçüde geçerlidir, ancak gelişmiş toplumlarda az gelişmişlerdeki kadar baskın ve yaygın değildir. Gelişmiş ülkelerde bunun dozu çok daha düşüktür. Demokratik açıdan gelişmiş ülkelerde, hele zamanımızda bu artık bilimselliğe yerini terk etmiştir. Mesela, Fransa'da Napolyon rahatlıkla tartışılabiliyor. Herkesin kendince bir kanaati var bu konuda ve insanlar kavga etmezler, birbirlerini şuculukla buculukla itham etmezler. Ama bizde durum böyle değil. Mesela Sultan II. Abdülhamid'i konu ettiğinizde daha yakın zamanlara kadar ortalığı toz duman kaplardı. Bence sıradan insanlar arasında isteyen istediğini savunsun. Ama tarihçi objektif olmalı değil midir?

Kesinlikle öyle olmalıdır. Tarihçiye çok ciddi sorumluluk düşüyor bu noktada. Kendisinden sıkça bahsettiğimiz Lucien Febvre, "... Aslında tarih yoktur, tarihçi vardır" derken tarihçinin bu noktadaki sorumluluğunu da kastetmiş olmalı herhalde. Hocam, 1983 yılında doçent olduktan sonra da Hacettepe Üniversitesi'ndeki görevinize devam ettiniz...

Bildiğiniz gibi 1980'li yıllar YÖK sonrası yıllar olduğu için hayli netameli geçmiştir. Rahat çalışabilmek, yeni statüye alışabilmek bakımından bizi epeyce zorlamıştır.

Peki Hocam, doçentlik sonrasında bölümde öğretim üyeliğinin dışında idari görevler aldınız mı?

İdari görev kendi arzumla almadım ama bir defa zoraki aldırıldım. İdareci olmak hoşuma gitmediği, mizacıma uygun olmadığı için aklımdan bile geçirmedim akademik hayatım boyunca. Zaten alsaydım da bazı meslektaşlarım gibi beceremezdim de. Sadece 1986 yılından itibaren bir buçuk iki sene kadar bizim Tarih

Ahmet Yaşar Ocak'ın *İslâm-Türk İnançlarında Hızır Yahut Hızır-İlyas Kültü* adlı kitabı

Bölümü'nün başkanlığını yaptım. O yıllarda Hacettepe Edebiyat Fakültesi'nin dekanlığı görevini yürüten Prof. Emel Doğramacı, o sıradaki bölüm başkanımız merhum Prof. Rifat Önsoy, Eğitim Fakültesi'nin dekanlığına getirilince, ondan boşalan bölüm başkanlığını bana teklif etti. Aslında tahminime göre, o makama gelmeyi çok isteyen, ama kendisini kızdıran bir başka arkadaşımızı by pass etmek için bu teklifi bana yaptı ve mutlaka kabul etmem, reddetmememem gerektiğini vurgulamayı da ihmal etmedi. Bunun üzerine, "Emir demiri keser. Boynumuz kıldan incedir" deyip bölüm başkanlığını yüklendim. Ama iki sene zor dayandım. Her gün bir yığın yazı geliyor, bunlara cevap yazmak, verilen tarihte yetiştirmek gerekiyor. Bölümün, öğrencilerin işleriyle, sorunlarıyla uğraşmak da cabası. Baktım, kendi çalışmalarım ortada kalacak. Hemen bir yalan uydurdum ve Emel Hanım'a sedef hastalığına yakalandığımı, doktora gittiğimi ve ancak yoğun bir stresin bu hastalığa yol açabileceğini söylediğini belirterek görevimden ay-

rılmak istediğimi belirttim. Sanırım Emel Hanım meseleyi anladı ama itiraz da etmedi. İşte o gündür bu gündür idarecilikten hep kaçtım. Birkaç yıl önce memleketim Yozgat'ta Bozok Üniversitesi kurulduğunda rektörlük için çok ısrar edildiği halde asla yanaşmadım. Zaten dediğim gibi bu tür görevleri becereceğimi, layıkıyla yürütebileceğimi de sanmıyorum açıkçası.

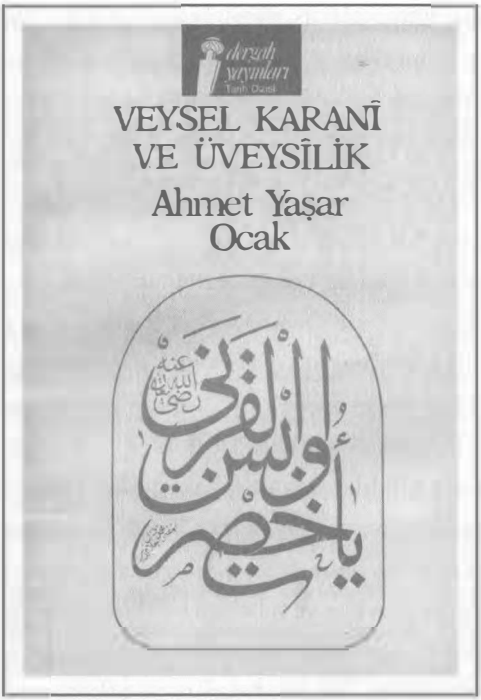
İdarecilik yaptığınız bu iki yıllık süreyi de bilimsel faaliyetler açısından ciddi bir kayıp olarak mı görüyorsunuz?

Benim açımdan gerçekten de öyleydi. Çünkü o süreç çalışma hızımı bir hayli yavaşlatmıştı. Görevi bırakmamın temel nedeni de aslında buydu zaten.

Doçent olduktan ne kadar sonra profesör oldunuz? Beş yıl mıydı o zaman da bekleme süresi?

Evet. O zaman da beş yıl bekleniyordu. 1983'ten 1988'e kadar geçen o beş yıllık süre zarfında ben yine "standart tarih çalışmalarına uymayan" yeni bir konuya yoğunlaştım. Temel İslami kaynaklara dayanarak *İslam ve Türk inançlarında Hızır Yahut Hızır-İlyas Kültü* isimli kitabı yazdım. Bu çalışmam benim profesörlük takdim tezimdi. Allah'tan jüri konuya itiraz etmedi. Çünkü artık benim çalışma tarzım anlaşılmıştı. Bu konuda daha önce hiçbir çalışma yapılmamıştı Türkiye'de; o zaman yaptığım literatür taramasında, bir Arap müellifin popüler mahiyette ve sadece o konudaki hadisleri bir araya getiren küçük bir kitabının haricinde ne İslam dünyasında ne de Batı'da birkaç makalenin dışında kitap olarak herhangi bir çalışma yapıldığına rastlamadım. O yüzden bu kitabı hazırlarken epeyce uğraştım. Kitap üzerinde Türkçeye belki "aziz bilim" diye çevirebileceğimiz, Batı'daki adıyla "hajiografik" metotla çalıştım. Bu kitaptan sonra piyasaya aynı konuda popüler birkaç kitap çıktı. Anlaşılan yazarlar halkın bu konuya merakının iyi para getireceğini tahmin etmişlerdi. Lakin bunların hiçbiri bilimsel mahiyette çalışmalar değildi.

Benden on beş sene sonra Patrick Franke isminde Belçikalı değerli bir Şarkiyatçı, 2000 yılında benim çalışmamdan da epeyce

Ahmet Yaşar Ocak'ın *Veysel Karanî ve Üveysîlik* adlı Dergâh Yayınları tarafından yayınlanan kitabı

yararlanarak "Hızır'la Karşılaşmak" (*Begegnung mit Khiḍr*) adıyla beş yüz küsur sayfalık, orijinal kaynaklara müstenit çok güzel bir kitap yayınladı. Alanında bence tek olan bu değerli kitabın on üç yıl sonra bile, üstelik piyasadaki zikrettiğim basit, kompilasyon türü kitaplara rağmen, hâlâ Türkçeye çevrilmemiş olması gariptir. Sanırım hem cesameti mütercimlerin gözünü korkutmuş, hem de yayınevleri kazanç bakımından verimli bulmamış olmalılar.

Bu arada, aynı yıllarda doktora tezimin ikinci bir yan ürünü daha yayınlanmıştı. Küçük bir kitaptır ama o da alanında bir ilktir. Onun ilginç bir hikâyesi vardır.

Hangi kitabınız?

Veysel Karanî ve Üveysîlik. İşte o kitabı hazırlarken de aynı hajiografik metodu uygulamıştım. Klasik Hadis kaynaklarını, Hadis şerhlerini, İslam kroniklerini ve klasik tasavvuf literatürünü kul-

lanarak, sufilerin bir tür arketipi olarak görebileceğimiz bu zatın tarihsel kimliğini ortaya çıkarmaya çalışan bir kitaptır. Tarihsel süreç içinde giderek âdeta mitolojik bir simaya dönüşen bir şahsiyetten bahsediyoruz. Benden sonra bu konuya dair güzel bir çalışma da Julian Baldick tarafından yayımlanmıştır.

Benim bu kitabımın ilginç bir hikâyesi de vardır. Onu bizdeki zihniyeti yansıtan durumun başka bir örneği olarak anlatmak isterim. 1980 yılında kitabı bitirdiğimde Diyanet İşleri Başkanlığı'nın ilgileneceğini varsayarak onun yayınları arasında basılmasının uygun olacağını düşündüğümden, o zamanlar başkan yardımcısı olup benim de İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü'nden hem sınıf, hem de yatılı kısmında bir müddet oda arkadaşım olan Hamdi Mert'e götürdüm. Hamdi Mert hemen ilgilendi ve Yayın Kurulu'na götüreceğini söyledi. Birkaç hafta sonra telefon ederek beni çağırdı. Gittiğimde onu biraz sıkıntılı gördüm ve sebebini sordum. Aslında vereceği cevabı yüzünden ve sesindeki sıkıntıdan tahmin ettim o sırada. Hamdi Mert utana sıkıla, "Nasıl söylesem de arkadaşımı üzmesem acaba?" der gibi bir tavırla Yayın Kurulu'nun kitabı mevcut haliyle basmayı kabul etmediğini, çünkü içinde Veysel Karenî'nin Alevî ve Bektaşî inançlarındaki yeri ile ilgili bir kısım bulunduğunu, ancak bu kısım çıkarılırsa basımının kabul edilebileceğini bildirdi. Lakin çok üzüldüğü belliydi. Ben üzülmemesini, ancak belirtilen kısmın kitaptan çıkarılmasının söz konusu olamayacağını, çünkü konunun başka bir önemli boyutunu anlatması sebebiyle çıkarıldığı takdirde eksiklik olacağını söyledim. Sonra kitabı Dergâh Yayınevi'ne gönderdim, orada 1982 yılında yayımlandı. Kısmetse yakında beşinci baskıyı yapacağız.

Kitabın Dergâh Yayınları tarafından 1982 yılında basıldıktan sonra ilginç bir hikâyesi daha vardır. Yayınevinin yöneticilerinden biri, kitabı satın alan pek çok kişinin "Bu bizim inandığımız, bildiğimiz Veysel Karenî'yi yazmıyor" diyerek geri verdiklerini anlatmıştı gülerek. Adamlar gerçekten haklıydılar, çünkü kitaptaki Veysel

Karenî onların menkabelerini dinlemeye, okumaya alıştıkları Veysel Karenî'ye gerçekten benzemiyordu.

Görüyorsunuz, yirmi yirmi beş yılda nereden nereye geldik! Bugün bizzat Türkiye Diyanet Vakfı, "Alevî Bektaşî Klasikleri" adını verdiği bir yayın dizisinde Alevî ve Bektaşî kaynaklarını yayınlar hale geldi.

Benzer bir hikâyeyi Hızır-İlyas hakkındaki kitabın Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü'ndeki ilk basımı sırasında yaşadım. O zaman da birileri Enstitü'nün başkanı merhum Prof. Şükrü Elçin'den Alevî ve Bektaşîlerle ilgili kısmın kitaptan çıkarılmasını istemiş. Ama Prof. Şükrü Elçin bunu reddetmiş ve kitap öylece basılmıştı. Orada kısa sürede dört baskı yaptı. İki baskı da Kabalcı Yayınevi tarafından yapıldı. Yedincisi kısmetse Dergâh Yayınevi'nde olacak.

Maalesef eskisi kadar olmamakla beraber memleketimiz bu zihniyeti henüz atlatamadı Hocam. Peki, genel anlamda profesörlük tezinin yankıları nasıl oldu? Daha önce de kısmen konuştuk ama, kitabınızda aslında Hızır diye ölümsüz bir hayata mazhar bir şahsiyetin olmadığını ifade ediyorsunuz malum. Bu görüşünüze bir tepki geldi mi ilim camiasından?

Az önce bahsettiğim Belçikalı meslektaşın kitabını saymazsak, Türkiye'de lehte yahut aleyhte bir tepki gelmedi. Doğrusu Veysel Karenî, Kesik Baş ve Hızır gibi konulardaki bu çalışmalarımın özellikle Folklor, Halk Kültürü ve İlahiyat alanında çalışanlardan yakın ilgi göreceğini, tartışılacağını sanıyordum. Çünkü bu gibi konuların dahi tarih metoduyla nasıl daha verimli ve canlı bir biçimde incelenebileceğinin örneklerini ortaya koymaya gayret etmiştim.

Beklediğim tepkileri ne folklorculardan ne de ilahiyatçılardan aldım. Yalnızca Prof. Umay Günay'ın güzel bir tanıtım yazısı yayımlandı. Anlayacağınız kitaplar yayınlandıklarıyla kaldılar. Ama başka türlü bir tepki –buna tepki denirse- geldi (!) Sadece, 1990'da –tarihini yanlış hatırlıyor olabilirim- Karadeniz'de bir

yerde imamlık yapan bir zat *Hızır Aleyhisselam* adıyla, kalınca bir kitap yayınladı. Kitabı merak edip aldığımda, hadis metinleri hariç, neredeyse yarıdan fazlasının benden aşırma olduğunu gördüm ve çok şaşırdım. Bizde yayınevlerinin ciddi bir editörlük kurumuna sahip olmamasının ne gibi yüzsüzce intihallere sebebiyet vereceğini bir kere daha somut olarak gördüm. Çünkü biliyorsunuz, editörlerin bir vazifesi de böyle durumlara meydan vermemektir. O zamanlar çok kızmıştım, hatta mahkemeye vermek istedim. Ama danıştığım bir avukat birebir aynı cümlelerle alıntı yapılmadığı için bir sonuç alınamayacağını söyledi ve vazgeçtim. Çalıntıyı yapan adam birebir alıntı yapar mı? O kadar aptal değil herhalde. Ama iki kitabı karşılaştıracak olanlar bunu çok rahatlıkla görebilirler. Benim kullandığım Batılı literatürü o imamın kullanmasına imkân yoktu her şeyden önce. Çünkü bazı kitaplar Türkiye'de olmadığı için Milli Kütüphane kanalıyla Avrupa'dan getirtmiştim.

1988 yılında profesörlüğünüz geldi. Ama kişiliğinizi, unvanlara pek itibar etmediğinizi, yayınlarınızda kullanmadığınızı bildiğim için, pek çok kişinin büyük bir kriter olarak algıladığı bu atamanın sizin için pek bir şey değiştirmediğini düşünüyorum. Neden unvan kullanmıyorsunuz?

Hayır, profesörlüğe atanmak benim için bir şey değiştirmedi, doğru düşünüyorsunuz. İçleri doldurulmadığı sürece bu ünvanların benim nazarımda hiçbir kıymeti olmadığını, hiçbir tevazu gösterisine gerek duymadan rahatlıkla söyleyebilirim. Belki bu söylediklerimi kendini beğenmişlik olarak değerlendirenler olabilir ama şunu açıkça ifade etmek isterim: Türkiye'de akademik unvanlar çoğu zaman hak edilmeden alınıyor.

Öğrenciliğimizde –ki halkımız da genellikle hâlâ böyle düşünür- bu akademik unvanlar bize fevkalade, efsunlu gibi gelir, bu unvanları taşıyanlara büyük saygı ve hayranlık duyardık. Ama üniversiteye intisap edip fiilen içinde yaşamaya ve bu unvan sahiplerini bu defa içeriden ve yakından tanımaya başladıktan sonra bu efsun kayboldu. Bunları hakkıyla taşıyanlar, gerek bilimsel, gerek akademik

ahlak olarak, şahsiyet olarak içlerini dolduranlar olduğu gibi, hak etmeden, doğru dürüst yayın yapmadan, hatta intihallerde bulunarak bir şekilde unvan alanları ve bunun nüfuz ve itibar istismarını yapanları da var, üstelik bol miktarda. O yüzden bu unvanlar benim için fazla bir değer ifade etmiyor açıkçası. Sizin de söylediğiniz gibi hiçbir çalışmamda akademik unvan kullanmadım. Bildiri kitaplarında veya bazı bilimsel dergilerde diğer bildiri veya makale sahipleri arasında aykırı durmasın diye editörlerin ismimin başına, yahut dipnota koydukları unvanlar müstesna tabii.

Bence bu söylediklerinizin üzerine pek çok akademisyenin oturup düşünmesi gerekiyor. Ne yazık ki bizim ülkemizde çok önemseniyor ismin başına yazılan bir tanım...

Hatta bazı meslektaşlar, "Neden unvanımı yazmadınız?" diye kavga bile ediyorlarmış, kulağıma gelen dedikodulara göre.

Avrupa'da pek kullanılmıyor bildiğim kadarıyla?

Pek değil, hiç kullanılmaz. Mesela Claude Cahen'in unvanını bilen var mı? Claude Cahen sadece Claude Cahen olarak bilinir. Prof. Dr. Claude Cahen olarak değil. Halil İnalcık dünyanın her tarafında Halil İnalcık olarak bilinir. Bizim ülkemizde düzenlenen sempozyum yahut kongre programlarında katılımcıların sadece unvanları değil isimlerinin karşısına üstelik idari görevleri de yazılır, filan üniversitenin rektörü, falan fakültenin dekanı veya filanca bölümünün, Enstitü'nün başkanı vs. diye. Böyle şey olmaz. Avrupa'da, Amerika'da. Oralarda bunlar yazılmadığı gibi, akademik unvanlar da yazılmaz, sadece uzmanlık alanı neyse onu ve mensup olduğu üniversiteyi yazarlar o kadar.

1988'den itibaren, çalışma sahanızı biraz daha genişlettiniz sanki, yani aynı profilde kalmakla birlikte, çeşitlemeyi artırdınız gördüğüm kadarıyla...

Özellikle daha önce hiç çalışılmamış konulara yönelmeyi tercih ettim. Yayınladığım kitap ve makalelerin konuları genel olarak

az bilinen yahut çalışılmamış konulardır. Bilhassa Halk İslam'ı üzerinde araştırmalar yapmayı tercih ettim. Köprülü'nün çalışmalarını okurken, dipnotlarında yer alan, "Bu konuda yakında bir monografimiz basılmak üzeredir, ona bakılsın" türünden referanslarını listelemiştim. Bu şekilde, Köprülü'nün yazmayı düşündüğü yaklaşık bir düzineden fazla konu tespit ettim.

Harika konular hepsi değil mi? Sanırım ömrü vefa etmemiş onları yazmaya... Referans verdiğine göre topladığı notları da vardı herhalde.

Malzemesi, notları mutlaka vardır tahmin ediyorum. Aksi halde bu tarz bir referans vereceğini hiç sanmıyorum. Ama biliyorsunuz, o sıralarda üniversitede pek çok öğrenci, genç asistan vs. durmadan Köprülü'ye malzeme taşıyorlar, değişik dillerden çeviriler yapıyorlardı. Yoksa kendisinin her konuda o kadar dilde bizzat o malzemeyi toplaması hele bilgisayarın, dijital imkânların olmadığı o devirde imkânsızdır.

Tabii, Köprülü'nün siyasete atılması bu çalışmalarına sekte vurdu. Zannederim işlerinin yoğunluğu sebebiyle soğudu herhalde, tekrar bu konulara dönemedi. O konular da öylece kaldı. Ben sadece kendi çapımda, kendi cirmim kadarıyla onun yapmayı istediği birkaç çalışmayı kendimce yapmaya çalıştım. Şunu hep hayal etmişimdir: Acaba şimdi yaşamış olsaydı benim bu çalışmalarıma ne der, nasıl değerlendirirdi? Herhalde zaman zaman muhakkak ki eleştirirdi. Belki de bunları o yapacağı yahut yaptığı için benim o çalışmaları yapmama fırsat kalmazdı. Belki beni daha başka problemli konular üzerine sevk ederdi, yahut, "Sen bunları bırak, kendi çapında üstesinden gelebileceğin konulara yönel" derdi. Fakat sonuçta onu yakından tanımayı, onun talebesi olmayı, onun "rahle-i tedris"inde yetişmeyi her zaman güçlü bir şekilde arzu etmişimdir.

Kısa da olsa Claude Cahen'in ve özellikle Irene Mélikoff'un öğrencisi olmaktan gurur duymuşumdur. Ama zamanla, bazı konularda Hoca'mın görüşlerinden, yaklaşımından ayrıldığım durumlar oldu.

Köprülü'den başka talebesi olmayı çok istediğim üç kişi daha var: Biri Abdülbaki Gölpınarlı, biri Osman Turan ve diğeri hiç şüphesiz Halil İnalcık Hoca'dır. Bunu ona söylediğim zaman bana "fart-ı tevazu" gibi hiç beklemediğim bir kelimeyle tepki verdi. "Fart-ı tevazu", biliyorsunuz, "kibir" demektir. Buna çok şaşırdım, çünkü ben bu sözü gayet halisane bir şekilde ve çok samimi olarak söylemiştim. Hoca'nın bunu benim kibrime yoracağı hiç aklıma gelmemişti. Çünkü bu kibir sonucu söylenen bir söz değildi.

Bazı konularda Köprülü'den farklı düşünüyorsunuz ama. Nedir bu ayrışmanın temel sebebi?

Evet, Köprülü'nün de bazı görüşlerine katılmadım. Zira çalışmalarımın sonucunda vardığım neticeler beni buna sevk etti. Anadolu halk tasavvufunu sadece Yesevîlik merkezinden ele almasını, Yunus Emre'yi Ahmed-i Yesevî takipçisi olarak değerlendirmesini doğru bulmuyorum. Anadolu'nun din ve tasavvuf tarihi profilini tam olarak çıkardığını düşünmüyorum. Anadolu'nun İslamlaşması çok daha farklı unsurları da içerisinde barındırıyor. Biliyorsunuz benim de tamamen Köprülü'den farklı bir bakış açısıyla yazılmış Anadolu'da İslamiyet'e dair bir makalem var. Bunu söylerken benim yazdığımı onun dengiymiş gibi bir maksatla söylemiyorum, sadece yaklaşım farklılığını vurgulamak için söylüyorum.

"Küçük Asya'da İslam"... Merhum Ercüment Kuran Hoca'nın hatırasına bölümünüzün hazırladığı kitapta yayınlanmıştı...

Evet, ama onun orijinali, "Islam in Asia Minor" adıyla UNESCO'nun Paris'te ancak 2010'da yayınlayabildiği, "Dünyada İslam'ın Yayılışı" (*The Spreed of Islam Throughout the World*) isimli serinin "İslam Kültürünün Değişik Veçheleri" (*The Different Aspects of Islamic Culture*) isimli 3. cildinde bulunuyor. Ercüment Hoca'nın hatırasına yayınlanan kitaptaki yazı, o makalenin Türkçe versiyonudur.

Köprülü, "Anadolu'da İslamiyet" makalesini yazarken sosyal tabandan ziyade tasavvufa odaklanmıştı. Bakış açısı daha ziyade

tasavvuf merkezliydi. Ben ise daha çok ortaçağlar Anadolu'sunun toplumsal ve kültürel yapısını, kentsel ve kırsal kesimin durumunu, Hıristiyan halk ile ilişkileri, kültürel alışverişleri vs. zemine alarak konuyu işlemeye çalıştım. Daha geniş çerçeveli bir resim çizdiğimi sanıyorum.

İslam'ı merkeze alarak, ama çalışılmayan konular üzerinde araştırmalarınızı yoğunlaştırıyorsunuz. Bu araştırmalarınızda tarihçilik anlayışı ve metodoloji bilhassa öne çıkıyor. Bunun sebebi nedir?

Benim gördüğüm kadarıyla, Türkiye'de bu alanda yapılan çalışmalarda, gerek konu seçiminde gerekse seçilen konunun çalışılma tarzında birtakım eksiklikler ve yanlışlıklar var. Bunlar yaklaşım ve tarihçilik perspektifiyle ilgili, kısacası metodolojik yanlışlıklar. Özellikle İlahiyatçı meslektaşların çalışmalarını –ki zaten tarih bölümlerinde bu tür konuları çalışanlar çok, ama çok azdır- okuduğumda bunları çok bariz bir biçimde görüyor ve üzülüyorum. Üzülmemin sebebi, hem onların emekleri boşa gidiyor, hem de ortaya çıkan ürünün savunmacı ve yüceltici söylemi yüzünden "ihticaca salih" olmamasıdır.

Öte yandan hangi alanda olursa olsun, Türkiye'de tarihçiliğin ana karakteri "Türkosantrik" olmasıdır. Dünyada sadece biz Türkler varmışız ve milletimiz, tarihimiz hatasız, kusursuz ve muhteşem tek tarihmiş gibi düşünülüyor; genel görünümü itibarıyla Türk tarihine odaklanmış bir tarihçiliğimiz var. Kendi tarihimize eleştirel bakmak, sapkınlık gibi görülür. Bu yüzden başka toplumların, hatta burnumuzun dibindeki komşularımızın tarihini ve kültürünü hiç merak edip incelememişizdir.

Ben bundan hep rahatsızlık duymuşumdur. Oysa bu tür araştırmaların sadece bizim dünyaya geniş bir pencereden bakmamızı sağlamasının ve ufkumuzu genişletmesinin, entelektüel kapasitemizi, kültürümüzü geliştirmesinin, sağlıklı bir tarih bilinci ve kültürü oluşturmasının, dolayısıyla fanatizmden kurtulmamızı sağlamasının ötesinde, uluslararası politikamızın duygusal de-

ğil, sağlam ve rasyonel bir zeminde yürümesini temin edeceğini, bu politikaları yürüten siyasilerimize doğru ve gerçekçi veriler sağlayacağını, doğru politikalar üretmelerine yardımcı olacağını unutuyoruz. Daha ancak şimdilerde bazı gençler yeni yeni komşu ülkelere giderek oralarda eğitim almaya, oraların tarihleri üzerinde çalışmaya başladılar.

Eğer tarihçilik yapıyorsak, ele aldığımız olayları, kişileri bugünkü bakış açımıza göre şekillendirmememiz gerekir. Zaten tarihteki olaylar da bizim bakış açımıza göre şekillenmiyor. Her olay, kendi mantığı ve kendini meydana getiren sebepler doğrultusunda şekilleniyor. Oysa bizim tarihçiliğimiz ele aldığımız olayları ve kişileri genelde bugünkü zihniyet ve algılarımızı geçmişe uyarlama hastalığından muzdariptir. Mesela inançsız bir tarihçi isek, -en popüler konular olduğu için örnek veriyorum- Mevlana'yı, Yunus Emre'yi, Hacı Bektaş'ı dinler üstü, tanrısız, evrensel kişiler olarak görürüz; eğer koyu Müslüman bir tarihçi isek Hacı Bektaş'tan dört başı mamur bir Sünnî mutasavvıf çıkartırız; Osmanlı sultanlarını birer evliya gibi takdim eder, asla hata yapmaz, asla kusur işlemez insanlar alarak düşünürüz, adlarını "hazretleri" demeden anmayız; eğer koyu Türkçü isek, Mevlana'yı Farsça yazdığı için önemsemez, elit tabakanın adamı, hatta Moğol casusu yapar, Yunus Emre'yi kutsarız. Ama bir türlü bu insanları kendi yaşadıkları dönemin, toplumun, siyasi, kültürel ve dinî ortamının, kısacası "kendi zaman ve zemin"lerinin bir parçası gibi görüp değerlendirmeye yanaşmayız. Onları kendi zaman ve zeminlerinde tıpkı bizim gibi düşünen, yaşayan kişiler olarak anlatır, yazarız.

Bilimsel yaklaşım bunun aksini gerektirmez mi zaten?

Elbette. Tarihçi olarak yapacağımız analizleri, yorumları, değerlendirmeleri, tarihçiliğin metodolojik kriterlerine göre yapmak gerekir muhakkak. İşte ülkemizde bu yaklaşımın olmaması, özellikle Türkosantrik, yani Türkleri ve Türk tarihini merkeze koyan bir anlayışın hâkim olması, tarihçiliğimizin gelişmesini engelleyen sebeplerin en başta gelenlerinden biridir.

Bunu bir metodoloji problemi olarak görmek lazım muhakkak. Neticede ne sizin ne de benim Türk milletini ve kültürünü yok sayma, etkisini azaltma gibi bir gayemiz yok. Sadece Türkiye'de tarihe gereğinden fazla redci, milliyetçi veya dindar bir bakış açısıyla yaklaşılmasını, bunun uluslararası ölçekte bir tarihçilik yapılmasına engel olduğunu düşündüğünüz için eleştiriyorsunuz...

Evet, kısaca söyleyecek olursam, Türkiye'de elbette meselelere daha tarihçi gibi bakan tarihçiler de var, ama Türkiye'nin dinî ve tasavvufi tarihine dair konulara dair yayınlarda bilhassa, ciddi bir akademik bakış sorunu var.

Tarihte metodolojinin gerekliliği, yaklaşım tarzlarına ve yazım biçimlerine etkisi derken söz dönüp dolaşıp yine Türkiye'de tarih yazımı meselesine geliyor. Ama Türkiye'de tarihçilik üzerine konuşmadan önce şunu öğrenmek istiyorum. Size göre tarihin tanımı nedir? Siz tarih deyince ne anlıyorsunuz?

Yaklaşık iki yüz yıldır Avrupa'da tarihin tanımı yapılıyor, Türkiye'de de yapılmaya çalışılıyor. Bir sürü basit veya kompleks bilimsel tarih tarifleri var. Bence bunlara lüzum yok. Bana göre tarih, insanoğlunun var olduğu günden bugüne ürettiği maddi, manevi her şeyin analitik ve sentetik bilgisidir. Meseleye bu açıdan yaklaştığımız takdirde, bu tanımın içerisine siyaseti, ekonomiyi, dini ve daha pek çok şeyi sokabiliriz.

Bir bütün olarak görmek lazım...

Şüphesiz tarihi bir bütün olarak görmek lazımdır. Muhtemelen tarihle ilgili metot kitaplarında da benzer yorumlar mevcuttur ama dikkat edersek tarihin üç tane temel dinamiğinin olduğunu görürüz: Siyaset, ekonomi ve din. Dünyanın neresinde ve hangi zaman ve mekânda hangi olay söz konusu olursa olsun, bütün olaylar bu üç temel dinamik tarafından şekillendirilir.

Tarih biliminin bir nevi sacayağı gibi...

Tarih dediğimiz olaylar dizisi, bu üç dinamiğin eseridir. Yaşanan olayın durumuna göre bunlardan birisi daha fazla ön plana çıkmış olabilir, ama her halükârda o tek başına değildir, mutlaka yanında diğer ikisi de vardır. Bazen din, bazen siyaset, bezen ekonomi öne çıkabilir, ama diğerleri de mutlaka onun yanındadır.

Son dönemde yapılan bir iki çalışmayı istisna edecek olursak, tarih yazıcılığı üzerine pek fazla çalışma yapılmadı. Hâlâ ihmal edilen bir alan Türkiye'de. Mevcutların pek çoğu da Avrupa'da yapılanların çevirisi zaten. Ama Avrupa'ya baktığımızda sizin de ifade ettiğiniz gibi aşağı yukarı iki yüz yıldır bu konu üzerine çalışmalar yapılıyor, eserler yazılıyor. Batı dünyasının tarih bilimine ilgisi tarihlerine duydukları meraktan mı kaynaklanıyor? Bu tür çalışmalar neden bizde yapılmıyor?

Bu çalışmalar sadece kendi tarihlerine duydukları meraktan ileri gelmiyor. Şüphesiz o birinci faktör. Ama dikkat etmemiz gereken bir başka faktör daha var: Sömürgeciliğin inkişafıyla birlikte Batılı sömürgeci devletler hâkimiyetleri altına aldıkları ülkeleri daha iyi yönetebilmek için onları tanıma ihtiyacını duydular. O ülkelerin tarihini de öğrenmek gerektiğini anladılar. Şarkiyat dediğimiz disiplin böyle doğdu ve giderek dini, âdet ve gelenekleri, sanatı, edebiyatı, kısaca kültürü içine aldı. Ama böyle başlayan tarih etütleri bir müddet sonra dünyayı, insanlığı, bir bütün olarak insanlığın macerasını tanıma, üzerinde düşünme ihtiyacını da beraberinde getirdi ve giderek meraktan da öte, entelektüel bir ihtiyaç haline dönüştü.

Neden Batı'da tarih yazıcılığına dair çalışmalar yapılıyor da bizde yapılmıyor şeklindeki sorunuza gelince, özellikle 19. yüzyıldaki Avrupalı tarihçiler kendi tarihlerini sorgulamaya başladıklarında tarih yazımı ile alakalı birçok metodolojik eksiklikleri, problemleri gördüler. Modern zamanlara kadar Avrupa'da mevcut muhtelif tarih metinlerini ele alarak bunların nasıl yazıldıkları üzerinde analitik çalışmalar yaptılar ve metodoloji açısından yoğun bir sorgulamaya tâbi tutarak yeni birtakım metotlar oluşturdular.

Bunun sonunda tarih yazıcılığına dair çalışmalar yayınlanmaya başladı. Dikkat ederseniz bunun 19. yüzyılda ortaya çıkması tesadüfi değildir. Çünkü 19. yüzyıl Avrupa'da sömürgeciliğin koyu ortamında teknoloji, bilim ve felsefe alanında yoğun gelişmelerin, sosyoloji, antropoloji gibi birtakım beşeri bilimlerin de ortaya çıktığı müthiş bir yüzyıldır.

Bu, bütün gelişmelerin aslında birbiriyle sıkı bir şekilde bağlantılı olduğunu gösterir. Biz böyle sanayileşmiş bir toplum olarak kendi içimizden kaynaklanan dinamiklerin itici gücüyle bir toplumsal evrilme ve gelişme yaşamadığımız için, bunun geleneksel tarih yazıcılığımız üzerine yoğunlaşan ve onu sorgulamaya iten, dolayısıyla bu konuda kafa yoran bir telif hareketi yaratacak etkisi de haliyle olmadı. Ancak Tanzimat'tan sonra Avrupa'da tarih alanındaki gelişmelerin, tarih yazıcılığındaki perspektifler üzerindeki çalışmaların etkisiyle modern bir tarih yazımına yöneliş başladı ki bilindiği üzere bunun en iyi örneği Ahmet Cevdet Paşa'dır.

Bizde daha yeni yeni tarih yazımıyla ilgili çalışmalar başladı. Ama dikkat ederseniz onların dayandıkları referanslar da hep Batı'daki tarih yazımıyla ilgili kitaplardır. Örnekler hep oradan verilir. Mesela İslam tarih yazımını, Orta Asya Türk tarihi yazımını, Osmanlı tarih yazımını derinlemesine analiz eden, mahiyet ve zihniyetini ortaya koyan –bazı fazla derinliği olmayan, tasvirî yazıların dışında- neler görüyorsunuz? Mesela diğer alanları bırakalım, başlangıcından sonuna kadar Osmanlı tarih yazımını ciddi ve analitik bir şekilde ele alan, sorgulayan, omurgasını ortaya koyan, genel mahiyette makale boyutunu aşan kaç monografi, kaç kitap görüyorsunuz?

Biz hem sömürgeci Batı'nın karşısında aldığımız seri yenilgilerin, hem İslam dünyasına aşağılayıcı yaklaşımının yarattığı tepkilerin, komplekslerin, korkuların tesiriyle geleneksel tarihimizi bir savunma ve inanç alanı olarak görmeye başladığımız için sorgulamaktan her zaman korktuk, muhafazakâr kesimlerimiz hâlâ bu korkuyu terk edebilmiş değildir. Çünkü bir bakıma Batı'nın üzerimizde

yarattığı bu ezici psikoloji karşısında "kutsal" tarihimiz bizim için, toplumumuzun bütün kesimleri için kendi resmî tarihleri manevi, ruhi hafifletici bir sığınak gibi görüldü. Pek çoğumuz için hâlâ da öyle değil midir?

Bir tür "kutsal tarih"ten bahsediyorsunuz...

Evet, bu baskın psikolojiden dolayı tarihimizi sorgulayamıyor, onunla yüzleşemiyoruz. Yanlış dahi olsa yeni düşünceler geliştiremiyoruz. Geliştirdikleri iddiasında bulunanların bazıları da bunu ideolojik olarak yaptıkları için muhafazakâr kesimin haklı tepkileriyle karşılaşıyorlar. Ama tarihe sorgulayıcı yaklaşımlar yaptığınız takdirde de eleştiri oklarının hedefi oluyorsunuz. Bu yüzden bizde ciddi bir tarih metodolojisi, tarih felsefesi oluşturulamamıştır.

Ben Hacettepe Üniversitesi'nde, emekli oluncaya kadar kendi kapasitemin elverdiği ölçüde yıllarca bu sorgulayıcı bakış açısıyla hem lisans hem de lisansüstü seviyede Klasik İslam Tarihi ve Medeniyeti, Selçuklu ve Beylikler Dönemi Tarihi, Klasik Osmanlı Tarihi dersleri okutmaya çalıştım. Ne ölçüde başardım veya başaramadım, bu bir "bahs-i diğer."

Bu sorgulayıcı yaklaşımıma muhafazakâr akademik camia içinde gösterilen tipik tepkiye bir örnek vermek isterim. Bir tarihte seçkin bir topluluğa Hz. Ali ve dönemine dair bir konferans vermiştim. Emevilerin Mekke'nin fethiyle artık iktidarlarını kaybettiklerini, başka çareleri kalmadığı için bir bakıma –tabii içlerindeki istisnai örnekler hariç- mecburen İslam'ı kabul ettiklerini, eğer Mekke fethedilmeseydi muhtemelen Müslüman olmayacaklarını; eğer aksi olup Peygamber ağır bir mağlubiyete uğrasaydı, muhtemelen İslam'ın yayılmadan Hicaz mıntıkasında giderek zayıflayıp sona ereceğini söyledim. Bu benim fikrimdi, sonuçta bu bir tarihsel spekülasyondu, bir fikir jimnastiğiydi. Fakat hemen tepki aldım ve üstelik çok sevdiğim ve takdir ettiğim bir meslektaşımdan sözlerimin maksadını aştığı ihtarına maruz kaldım.

İslam tarihi bir anlamda âdeta bir iman konusu, bir inanç alanı gibi telakki edildiği, âdeta İslam'ın kendisi gibi düşünüldüğü için, Türkiye'de İslam tarihi konusunda çalışanlar maalesef sorgulayıcı davranamıyorlar. Türkiye'de çok sayıda İlahiyat Fakültesi var. Bu fakültelerde İslami Bilimler ve İslam Tarihi alanında çalışan onlarca meslektaşımız var. Böyle olduğu halde neden bugüne kadar dünya çapında bir ilahiyatçı yetiştiremedik? Teknik ve fiziksel birtakım olumsuzluklar rezervde kalmak şartıyla, sebebi bence ifade etmeye çalıştığım zihniyetimiz ve yaklaşımımızdır. Tarihimize soru soramıyoruz, sormaktan korkuyoruz. Kafamızda sorular oluşsa bile, açıklayamıyoruz, meslektaşlarımızla serbestçe tartışamıyoruz. Yanılıp da tartışmaya cesaret ettiğimizde ise, garip tepkiler alıyoruz.

Genelde muhafazakâr bir toplumuz, hem de her konuda. Geleneksel yaşantımızda tabuların önemli bir yeri var. Değişmez kurallarımız, modern tabirle "kırmızı çizgiler"imiz hayatımızın her safhasına hâkim. Müslüman olduktan sonra da İslam tarihini ve kültürünü o tabuların içerisine yerleştirip onu da dokunulmaz ve tartışılamaz hale getirmişiz...

Mesela Asr-ı Saadet'i ideal bir dönem olarak görmüşüzdür. Yani özelde Asr-ı Saadet, genelde İslam tarihi bizim ön kabullerimiz gereği, her şeyin en mükemmel olduğu, İslam'ın en ideal seviyede yaşandığı, Müslüman âlim ve mutasavvıflarının, siyasi liderlerinin ideal insanlar olduğu bir dönem olarak algılanır. Ne var ki kimse kalkıp da, "Madem öyle, niçin günümüzde Müslümanlar yerlerde sürünüyor? Çoğu diktatör rejimler altında neden sefalet ve yoksullukla boğuşuyor? Bunun sorumlusu yalnızca Batı sömürgeciliği mi? Müslümanların kendilerinin hiç suçu yok mu?" gibi sorular sormuyor? Sadece toplum açısından değil, akademik çevrelerce de çoğunluk itibarıyla bu böyledir. Bu şekilde algılanan bir İslam tarihçiliği bize hiçbir şey kazandırmaz, hiçbir ilerleme kaydedemeyiz. Kanaatimce Müslüman milletlerin bu tarih algısı, onlarda bilinç ve algılama arızaları meydana getirmekte, içinde

boğazlarına kadar boğuldukları dinî, sosyal ve kültürel, hatta siyasi problemlerini doğru teşhis etmelerine engel olmakta, bu yüzden de bir türlü problemlerini çözememektedirler. Belki en az bunun kadar önemli bir başka husus, bu yanlış tarih algısı onların geleceğe yönelik açılımlar yapmalarının da önüne geçmektedir.

Oysa Kur'ân-ı Kerim'i tarihçi gözüyle bir de tarih metni olarak okuduğunuzda, Hadis metinlerini aynı gözle incelediğinizde, daha Hz. Muhammed zamanında Müslüman toplumdaki pek çok problemin varlığını müşahede etmemeniz mümkün değildir. O dönemde yaşayan Müslümanların nasıl değişik zihniyetlere sahip olduklarını, Peygamber'in tebligatına nasıl farklı tepkiler verdiklerini o metinlerde açıkça görürsünüz.

Zaten bu yüzdendir ki, Peygamber'in vefatıyla onun maddi vücudu, dolayısıyla karizması ortadan kalkar kalkmaz, cahiliye dönemi denilen, İslam'ın reddettiği, ortadan kaldırdığını söylediği bütün eski kavmî zihniyetler, alışkanlıklar nüksetmiştir. İslam tarihi bir bakıma bu çarpıcı tarihsel gerçeğin hikâyesidir. Tafsilata gerek yok, hepimizin bildiği bir iktidar ve nüfuz mücadelesi, bir iç savaş dönemi başlamış ve sonuçları bugüne kadar bütün canlılığıyla sürmek suretiyle Müslümanları geri dönülmez bir biçimde bölmüştür.

Türkiye'dekiler de dâhil, çoğunluğu teşkil eden Müslüman ülkelerdeki İslam tarihçileri, bu olup bitenleri hiçbir zaman sorgulamıyorlar, sebeplerini araştırmıyorlar. Tıpkı eski ulemâ gibi, o olayları sorgulamanın bize düşmediğini, çünkü aksi halde "fitne"ye sebebiyet verileceğini söylüyorlar. Biz Kur'ân-ı Kerim'i hiçbir zaman bir İslam tarihi metni olarak okumadık. Hadisleri İslam toplumunun sosyal tarihini anlatan metinler olarak görmedik. Onlar bizim için sadece dinî metinler olarak kaldı. Okumadığımız için, haliyle bir İslam tarih metodolojisini de felsefesini de geliştiremedik. Türkiye'nin dışında, Pakistan veya İran kökenli, Batı üniversitelerinde bu alanda dikkate değer yayınlar yapanlar oldu ve oluyor. Ama problem şu ki, bunu biz Türkiye'de yapamıyoruz.

Aynı zihniyet, daha önce de söylediğim gibi, Osmanlı tarihi için de geçerlidir, Millî Mücadele tarihi, Cumhuriyet ve inkılaplar tarihi için de geçerlidir. Aksine hareket edenler aforoz edilir. Bildik kategoriler içine yerleştirilir.

Kısacası, bu böyle gittiği sürece Türkiye'de doğru dürüst tarihçilik yapabilmek çok zordur. Bu durum diğer İslami bilimler için de böyledir. Bu yüzden Tıpkı Hadis, Kelâm, Fıkıh ve Tefsir alanlarında da durum böyledir. Böyle olduğu içindir ki, bu alanlarda çalışan pek çok bilim insanımız olduğu halde, uluslararası literatürde –sade Batı'yı kastetmiyorum, İslam ülkelerini de kastediyorum- ciddi yer edinen, referans haline gelen eserler göremezsiniz. Bu tutucu zihniyetimizin değişmesi lazım. Türkiye'de sizin de çok iyi bildiğiniz bir kalıp var. Ben buna "daire" diyorum. Onu kırmak zordur. O dairenin dışına çıktığınız zaman belli kesimleri, kişileri rahatsız edersiniz. Size cephe alırlar ve yakanıza bir şekilde bir etiket yapıştırırlar, artık ondan kurtulmanız zordur.

Haklısınız Hocam. İsterseniz biraz daha tarihçilik üzerinde konuşmaya devam edelim. Tarihin bilim olmadığını savunanlar da var malumunuz. Siz tarihin bir bilim olduğunu düşünüyor musunuz?

Bu eskiden de tartışılan bir meseledir biliyorsunuz. Tarihin bir bilim olmadığını söyleyenlerin bence bir haklı tarafları, bir de haksız tarafları var. Haklı tarafları tarihin müspet bilimler gibi "kesin" sonuçlar ortaya koyamaması, sonuçlarının laboratuvarlarda test edilememesidir. Tabii ki tarih böyle bir bilim değildir. Bu açıdan baktığınızda tarihi müspet bilim kriterlerine uymadığı için bilim olarak nitelemekte sıkıntı çekersiniz. Diğer yandan haksız tarafları da şudur: Kısmen psikolojiyi ve fizik antropolojiyi istisna edersek, deneysellik sosyal bilimlerin tabiatına aykırıdır. Bu itibarla deneyselliği, kesin sonuçlar ortaya koymayı sosyal bilimlerden, dolayısıyla tarihten bekleyemezsiniz. Mesela sosyolojiyi, felsefeyi, kültürel antropolojiyi, etnolojiyi de laboratuvarda test edemezsiniz. Ama yine de tarih bir bilimdir. Çünkü her bilim gibi bir amacı,

kendine mahsus bir metodolojisi ve bazı kuralları vardır. Tarih, sosyal bilimlerin temelidir. Sağlam bir tarih zemini olmadan sosyoloji, felsefe, psikoloji, antropoloji yapamazsınız. Tarih, bütün bu bilimlerin sağlıklı neticeler ortaya koyabilmesine yardımcı olan temel disiplindir. Nasıl müspet bilim sahasında "temel bilimler" dendiğinde matematik, fizik, kimya, biyoloji akla geliyorsa, sosyal bilimlerde de bence tarih temel bilimdir. Bu yüzden de tarih bir bilimdir.

Peki, Türkiye'de tarihçiliğin durumu ve bir bilim dalı olarak tarihin konumu nedir size göre?

Aslında daha önce bu konudan bir nebze de olsa bahsettik. Fakat şunları da eklemek doğru olur sanıyorum. Az önce İslam, Osmanlı ve Cumhuriyet tarihçiliğinin durumunu kısa da olsa konuştuk. Belli kesimler tarafından İslam öncesi Türk tarihçiliği de yakın zamanlara kadar bazı tarihçilerimizce aynı kutsallık halesi içinde mütalaa ediliyordu. İşte bu "bazı" tarihçilerimize göre İslam öncesi dönemdeki Türklerin hayatı son derece mükemmel bir medeni seviyede idi. Onlara göre Türk milleti, demokrasinin, laikliğin temellerini orada atmıştır. Mesela Prof. İbrahim Kafesoğlu ve Prof. Bahaeddin Ögel böyle düşünüyor ve böyle yazıyorlardı. Onlar, aslında laiklik ve demokrasinin temellerinin Batı'dan önce Orta Asya'da Türk milleti tarafından atıldığını, Orta Asya Türk devletlerinin hem demokratik hem de laik olduğunu düşünüyorlardı. Hatta bu yüzden bir Türkoloji kongresinde Bahaeddin Ögel ile hafif bir tartışmamız da oldu. Bir başka ünlü Selçuklu tarihçimiz merhum Prof. Mehmet Altay Köymen, yıllar önce benim de bulunduğum bir toplantıda Türklerin tarihteki en büyük hatasının İslam'ı kabul etmek olduğunu söylemiş, orada bulunanları şoke etmişti. Tabii Hoca'ya bu düşüncesinin nedenini sormaya da pek kimse teşebbüs etmedi nedense.

Bunları nakletmemin sebebi, bir dönem muhafazakâr Türkiye tarihçiliğine damgalarını vuran bu tarihçilerimizin nasıl bir dün-

ya görüşüne ve tarihçilik anlayışına sahip olduklarının bilinmesi gerektiğidir. Söylediklerim dedikodu değildir.

Şimdi böyle bir bakış açısıyla İslam öncesi Türk tarihini nasıl değerlendireceksiniz? Bu milliyetçi tarihçilik tezlerinden biri de Türklerin İslam'dan önce de tek Tanrı'ya inandıklarıdır. Bu teze göre Türkler Müslüman olmasalardı da, zaten tek Tanrı fikrine ulaşmışlardı. Dolayısıyla Müslümanlığın hem inanç hem medeni seviye itibarıyla Türklere kattığı fazla bir şey yoktur. Bunlara ne dersiniz?

Aslına bakarsanız bu tek Tanrı inancı meselesi de ciddi bir şekilde yeniden ele alınmaya muhtaç bir konu. Ama biz tarihçilik üzerine konuşmaya devam edelim Hocam. Bu noktada, geçmişten günümüze Türk tarihçiliğinin genel seyri hakkında ne söylersiniz?

Bizim asıl tarihçilik geleneğimizin esas itibarıyla Osmanlı döneminden itibaren başladığında kimsenin şüphesi yoktur. Bernard Lewis'in editörlüğünü yaptığı, Ortadoğu tarihçiliğini konu edinen, uluslararası makalelerin yayınlandığı *Historians of the Middle East* isimli kitapta bu konuda Halil İnalcık'ın klasik dönem Osmanlı tarihçiliğine dair "The Rise of Ottoman Historiography", Ercüment Kuran'ın "Ottoman Historiography of the Tanzimat Period" isimli güzel birer makalesi mevcuttur. Halil Hoca'nın çok daha sonra yine aynı konuda yazdığı başka makaleleri de var biliyorsunuz. Bu makalelerde Osmanlı tarihçiliğine dair çok faydalı bilgiler ve değerlendirmeler yer alır. Ayrıca İslam tarihçiliği konusunda bizde II. Meşrutiyet döneminde yayınlanan Şemseddin Günaltay'ın *İslam'da Tarih ve Müverrihler* adındaki kitabından sonra (yeniden birkaç yıl önce yayınlandı) bir kitap daha bu konuya hasredilmiştir. Daha yeni ve daha doyurucu bir kitap bir on sene kadar önce, 2003'te İngiltere'de Chase F. Robinson tarafından *Islamic Historiography* adıyla Cambrige University Press serisi içinde çıktı.

Meşrutiyet'ten önceki dönemde bir iki istisnanın dışında kısmen sorgulayıcı ve analitik tarzda bir tarih yaklaşımından söz etmek mümkün değil. Klasik Osmanlı tarihçiliği, Arap ve İran klasik İslam tarihçiliğinin bir devamı niteliğindeydi denilebilir. Kısaca olayların tasvirine, hikâyesine odaklanmış bir tarihçilik söz konusuydu. Hatta ilk Osmanlı tarihleri, Yahşi Fakih'in menâkıbnâmesi türünden veya bildiğiniz anonim tarihlerdir. Sonra Âşıkpaşazâde, Oruç ve Neşrî tarihleri devreye girdi. Zaman zaman, Gelibolulu Mustafa Âlî, Naimâ, Peçevî ve Kâtip Çelebi örneğinde olduğu gibi kısmen bu çizginin dışına çıkanlar da oldu elbette. Mesela, Kâtip Çelebi'nin İbn Haldun'u çok iyi bildiğini ve anladığını görüyoruz. Ama bunlar sadece istisna. Daha sonra 17. yüzyılda vekayinâmecilik başlayınca, Taberî, Mes'udî, gibi, hadiseleri sene sene kaydeden vekayinâme türü tarihçilik başladı ve Tanzimat'a kadar geldi. Bu dönemde Avrupa tarihçiliğine yaklaşan iki istisna, daha önce de söylediğim gibi Mustafa Nuri ve Ahmet Cevdet Paşalardır. Mesela Mustafa Nuri Paşa, *Netâyicü'l-Vukuât* adlı o meşhur kitabında Osmanlı tarihine son derece değişik bir metodolojiyle yaklaşıyor. Ahmet Cevdet Paşa ise meşhur *Tarih-i Cevdet*'inde gerçekten çok sorgulayıcı ve tahlili bir metot takip etmiştir. Meşrutiyet dönemine kadar Osmanlı tarihçiliği geleneksel çizginin dışına pek çıkmadı.

Meşrutiyet devrinde ne değişti?

O dönemde artık sade Osmanlı tarihine değil, -isimleri ve eserleri çok önemli olmasa da, Avrupa'da yayınlananlara benzetilmeye çalışılmakta olup malzemeleri de genellikle onlara dayanan, dünya tarihine ilgi duyan belli sayıda *Tarih-i Umumi* yazarları tarihçiler yetişti. Ayrıca Abdurrahman Şeref Efendi'yi de unutmamalıyız bu arada. Meşhur popüler tarihçimiz Ahmet Refik'in de biliyorsunuz, altı ciltlik böyle bir *Tarih-i Umumi*'si vardır. Meşrutiyet dönemi ve sonrasının en önemli tarihçisi ise Batı tarzı modern anlamda tarihçiliği ilk uygulayan, Mehmet Fuad Köprülü'dür. *Annales Mektebi*'nin kendi gibi genç tarihçilerinin toplumsal ta-

rih anlayışının bir benzerini Türk tarihçiliğine o sokmuştur. Bu bakımdan onun modern anlamda Türk tarihçiliğine katkısı çok büyüktür. Köprülü'nün bu yaklaşımı daha sonra Ö. Lütfi Barkan, Halil İnalcık, rahmetli Cengiz Orhonlu ve isimlerini daha önce saydığım iktisat tarihçilerimizle devam etmiştir.

Cumhuriyet döneminde ise her şey çok daha farklıdır. Artık Batı tarihçiliğini bilen ve özümseyen tarihçiler az da olsa yetişmiş ve yetişmektedir Türkiye'de. Nadir de olsa iyi tarih eserleri yazılabiliyor bu dönemde. Fakat buna rağmen, demin de söylediğim gibi, bugün Türkiye'de tarih bölümlerinde yapılan çalışmalara genel olarak baktığımız zaman, benim neslimin açmazlarını sürdüren gençler olduğu gibi, bunlara itibar etmeyen, bunları aşan tarih çalışmaları yapanlar var. Herhalde bunda benim dönemimdekinden çok daha fazla sayıda gençlerin Batı ülkelerine gidip oralardaki tarih araştırma usullerini yakından tanımalarının rolü olmuştur. Dünya tarihçiliğindeki metodoloji tartışmalarının ülkemiz tarihçiliğine yansıması neticesinde gençlerimiz eskisine nispetle bunları daha yakından takip edebiliyor ve ufuklarını genişletiyorlar. Ama daha çok aksi örneklere de rastlamak, bazen insanı Türkiye tarihçiliğinin geleceği için bedbinliğe sevk edebiliyor. Bazen dinlediğiniz bir bildiri sizi fevkalade tatmin ederken, bazen kulaklarınıza inanamayacağınız teorik tarih adına saçma sapan şeyler işitebiliyorsunuz.

Tarihçilik konusunda Türkiye'de iyi tarihçi yetişmesinin, dolayısıyla modern tarihçiliğin gelişiminin önündeki en büyük handikabın filolojik bakımdan zayıf ve sağlam bir felsefe nosyonundan mahrum olarak yetişmemiz olduğunu düşünüyorum. En azından ben kendi hesabıma bunun eksikliğini sık sık hissetmişimdir. Selçuklu ve klasik Osmanlı çalışırken Latince, Grekçe, Ermenice bilmemenin, Rus Oryantalizmi'ni tanımamanın eksikliğini hep duydum. Ayrıca sağlam bir felsefe eğitimi almamış olmak da bence önemli bir formasyon eksikliğidir. Özellikle bilim, kültür ve düşünce tarihi çalışanların buna ihtiyacı hava su kadar açıktır kanaatimce. Her ne kadar İmam-Hatip okulunda biraz, Yüksek İslam'da Hilmi

Ziya Ülken'den bir miktar felsefe okuduysak da bunun yeterli olmadığını ve bende de önemli bir eksiklik olduğunu açık yürekliliklе itiraf edeyim.

Şimdiki gençler bizim nesilden çok daha şanslılar. Arapça, Farsça, Latince ve Grekçe dilleri öğrenmeye çalışan, gayret eden öğrencilerimiz var. Onların bizim nesilde pek çoğumuzun hem metodolojik, hem de filolojik sahada sahip olamadığı kazanımları elde edeceklerini umuyorum. Daha doğrusu öyle ümit etmek istiyorum.

Umarım temennileriniz gerçekleşir Hocam. Daha önce kısmen değinmiştik ama biraz daha açacak olursak, Türkiye'de tarih yazımı iktidar yahut tam tersi muhalefet merkezli bir anlayış içerisinde mi gelişti?

Yapılan çalışmalarda bunların her ikisine de örnek bulabiliriz. Biraz önce de temas ettiğim üzere, özellikle Millî Mücadele ve Cumhuriyet tarihi anlayışımız bütünüyle resmî tarih anlayışının çizgisinde gidiyor. Bunun dışına çıkan güçlü çalışmaların örneği, çok ama çok az. Aslında bu, Cumhuriyet'in kuruluşundaki ideolojik bakış açısına paralel olarak gelişen bir durum. Bu alanda çalışan meslektaşlarımız yaptıkları çalışmalarda, bilhassa 1982'de İnkılap Tarihi enstitülerinin kurulmasından sonra, tamamen bu ideolojinin hâkimiyeti altında kaldılar. Bunun dışına çıkan pek olmadı. Aksi bir anlayışa sahip olanlar ise büyük bir reaksiyonla karşı karşıya kalıp değersizleştiriliyorlar. Diğer taraftan, Osmanlı tarihi üzerine yapılan çalışmalara bakarsak, burada da bizim tarihçilerimizin genelde Osmanlı tarihine yabancı, yahut Türkiye dışında çalışan Türk meslektaşlar kadar serbest ve rahat bir bakış açısıyla yaklaşamadıklarını söyleyebilirim. Belli üniversitelerimizin belli tarih bölümlerinde Osmanlı tarihçiliği hâlâ apolojetik ve hamasi yaklaşımdan kurtulamamıştır.

Bir bakıma tutucu bakış açısının dışına çıkılmıyor. Bunun dışına çıkanlar hemen ideolojik bir tepkiyle karşılaşıyor. Mesela sizi bilimsel olarak yanlışlamak yerine, şahsiyetinizi, zihniyetinizi bahis

konusu eden eleştiriler alıyorsunuz. Böyle bir ortamda modern Türk tarihçiliğinin hem metodolojik bakımdan hem araştırma konularının zenginleşmesi bakımından ilerleme kaydettiğini şahsen pek göremiyorum. Mesela Türkiye'de bugün Osmanlı kültür ve düşünce tarihi konusunda yapılan çalışmaların hâlâ işin başında ve zayıf olduğunu söyleyebilirim.

Bu alanda çalışma yapan pek az tarihçi var. Niye böyle? Bana göre bu başlı başına bir tartışma konusudur. Bunun sebebi ciddi bir şekilde tartışılmalı. Osmanlı Devleti'nin siyasi, idari, kurumsal, iktisadi alanlarının tarihi bugüne kadar çok çalışıldı, çalışılmaya da devam ediyor. Yeni kurulan tarih bölümlerinde bile gençler sadece bu alanlara yöneliyorlar. Buna mukabil, kültür, düşünce ve bilim tarihi alanlarında çok az çalışma yapılıyor. Gerçi müspet ilimler sahasında bazı dikkat çekici çalışmalar var. Osmanlı döneminde fizik, kimya, astronomi, tıp, matematik ve kısmen felsefe alanındaki çalışmalar son zamanlarda artmaya yüz tuttu. Prof. Ekmeleddin İhsanoğlu'nun başkanlığını yaptığı dönemde IRCICA'da Osmanlı dönemi fizik, kimya, tıp, coğrafya vs. alanlarda seri halde kaynak yayınları yapıldı. Ama Osmanlı döneminde biraz Fıkıh alanını istisna edersek dinî bilimlerin tarihi üzerine yeterli sayıda ve kaliteli çalışmalar neredeyse yok denecek kadar az. Bizim zamanımızda Yüksek İslam'da İslami bilimlerin tarihi neredeyse hiç önemsenmez, mahiyeti anlaşılmadığı için hatta küçümsenirdi. "Tarihi bırak, ilmin kendisine bak!" denirdi. Ne büyük gaflet!.

Bu neden böyle diye sorsam, sanırım yine aynı sonuca, bu bilimlere kutsal olarak bakıldığı sonucuna döneceğiz...

Osmanlı dönemindeki herhangi bir konuya biraz eleştirel bir bakış açısıyla yaklaşsanız hemen Oryantalist olmakla suçlanıyorsunuz. Böyle bir tepki almanız haliyle can sıkıcı oluyor.

Oryantalistlikle suçlamak başlı başına bir önyargıyı da içerisinde barındırmıyor mu? Yani, herhangi bir yabancı bilim adamı bizim tarihimizle ilgili bir çalışma yaptığında orada

bizim kabullerimizi sorgulayan veya aksine görüş beyan eden vurgulara rastladığımız zaman, onu hemen Oryantalist yaklaşımı kaygısıyla şüpheyle karşılıyoruz.

Ya önemsemiyoruz yahut da gereğinden çok fazla değer veriyoruz, abartıyoruz. Kanaatimce bu bizim Batı karşısındaki aşağılık kompleksimizden ileri geliyor. Ben şuna hep hayret etmişimdir: Bizde ciddi ve kaliteli bir çalışma ortaya konduğunda bizzat kendimiz onu değerlendirmeyiz, değerlendirmekten kaçınırız, ama onun hakkında dışarıda bir şey söylenmiş mi, bir şey yazılmış mı, önce ona bakıyoruz. Eğer bir şey yazılmışsa, ancak ondan sonra biz de o çalışmaya lütfen bir değer atfediyoruz. Yazılmamışsa o çalışmayı ya görmezden geliyoruz yahut saldırgan bir üslupla yerin dibine batırmaya çalışıyoruz. Kısacası pusulamız hiç şaşmamacasına hep Batı'yı gösteriyor: Hep almaya hazır, ama bizzat ortaya koymaktan kaçınan böyle bir tarihçiliğin, böyle bir tarih yazıcılığının rüşdünü ispat etmesi çok zordur. Hele gençlerimizde bu hastalık oldukça fazla görünüyor. Onlar tezlerine Batı'daki teorik tarih yaklaşımlarının gölgesinde, Anglosakson tarzı çalışmaları taklit etmeye bayılıyorlar. Türk tarihçiliğinin bu psikolojiden acilen kurtulması gerektiğini düşünüyorum.

Tekrar İslami bilimlerin tarihi konusuna dönersek, İlahiyat Fakültelerinde temel İslami bilimlerin tarihi alanında çok daha fazla ama metodolojik çalışmalar yapılması gerektiğini söylemek istiyorum. Hele Osmanlı dönemi, dediğim gibi kısmen belki Fıkıh hariç, neredeyse boş denecek kadar fakirdir. Vaktiyle Hayreddin Karaman Hoca'ya da Osmanlı dönemindeki İslam hukuku çalışmalarına yönelmelerini, öğrencilerini de yönlendirmelerini söyledim. Beni ciddiye almadı, önemsemedi bile. Aynı şeyi Hadis konusunda Mehmet Yaşar Kandemir Hoca'ya da söyledim. Osmanlılar şu kadar yüz yıl boyunca İslam Hukuku'na, Hadis, Tefsir, Kelam ilmine ne gibi katkıda bulunmuşlar? Bu soru hâlâ cevap bekliyor.

Osmanlı İmparatorluğu zamanında İslami bilimler sahasındaki literatürü -yapılan birkaç doktora tezine, yahut yayına rağmen-

hâlâ sistematik olarak seriler halinde ortaya koyabilmiş değiliz. İlahiyat fakültelerinde belki son yirmi yıldır bu konularda bazı tezlerin yapıldığını biliyorum. Ama bunların ne kadarının yayımlandığına ve tartışıldığına bakarsanız, manzaranın pek de iç açıcı olduğunu söylemek pek kolay görünmüyor.

Kelâm sahasında eski Diyanet İşleri Başkanı Prof. Mustafa Said Yazıcıoğlu'nun "XV.-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Toplumunda Kelâm" adlı bir doktora tezi var. Fransızca olarak Türkiye'de Kültür Bakanlığınca yayınlandı. Ünlü Fransız İslamolog Prof. Roger Arnaldez'in yanında yapılan bir doktora tezidir. Benim Fransa'da olduğum yıllarda o da oradaydı. O dönemde Paris'te kendisiyle zaman zaman bu konuyu da konuştuğumuzu, tartıştığımızı hatırlıyorum. Bence çok iyi bir başlangıçtı, fakat ne yazık ki bu çalışmanın devamını getirmedi. Şimdilerde yeni bakış açılarıyla yazılmış birkaç çalışmanın yapıldığını biliyorum.

Kısaca söylemem gerekirse Osmanlı döneminde İslami bilimler alanında meydana getirilen devasa literatürün bu alana katkılarını, hep tekrar tekrar söylüyorum, sistematik olarak ortaya koymak İlahiyat Fakültelerimizin bana göre öğrenci yetiştirmekten daha fazla boyunlarının borcudur. Bunu, Batılıların veya başka Müslüman ülkelerin bilim adamlarından önce Türk bilim adamlarının üzerine düşen tarihî bir görev olduğunu düşünüyorum.

Anlatmaya çalıştığım bu. Osmanlı döneminde bilim hayatının her zaman mükemmel, Osmanlı yönetiminin fevkalade olduğuna dönük çok genelleyici ve tutucu yahut hiç önemli bir şey ortaya konulmadığına dair aşırı Oryantalist yaklaşımlarla yapılmış, zıt istikamette değerlendirmeler var. Ben gerçeğin bu ikisinin ortasında bir yerlerde olduğunu düşünüyorum. Yaklaşık altı yüz yıl ömür süren Osmanlılar, tarihleri boyunca kütüphaneler dolusu yazma eserler bırakmışlarsa elbette bunun bir anlamı var. Bunu inkâr etmek mümkün müdür? Esas olan, bu devasa literatürün değerinin, savunmacı bir refleksle değil, gerçek anlamda, ikna edici bir biçimde soğukkanlılıkla ortaya konulmasıdır.

Cumhuriyet döneminde, İslam tarihine, Türk tarihine ve bununla bağlantılı olarak Selçuklu ve Osmanlı dönemlerine dönük ideolojik yaklaşımlar, bu kez boyut değiştirerek devam ediyor mu demeliyiz?

Bu sorunuza cevap vermeden önce Türkiye'nin İslami bilimler alanında neden parlak bir bilimsel performans ortaya koyamadığını anlamaya ve tek başına değil, ama en azından sebeplerden birinin altını çizmesi bakımından, Prof. Şerif Mardin'in bir tespitine atıfta bulunmak istiyorum: Hoca'nın *Türkiye'de Din ve Siyaset* isimli, İletişim Yayınları'dan çıkan değerli kitabındaki bir dipnotunda vurguladığı önemli bir vurgu var, ki bence çok önemlidir. Şerif Mardin Hoca bu notunda gayet haklı olarak Türkiye'deki katı laiklik anlayışının İslami bilimlerin ve düşüncenin gelişmesine engel olduğunu belirtir.

Şerif Mardin Hoca'nın altını çizdiği bu husus, sözünü ettiğim yetersizliği tek başına açıklamasa bile önemli bir sebebi işaret ediyor. Bu katı laikçi zihniyet, bugünkü siyasal iktidarın bütün yumuşatma çabalarına rağmen hâlâ devam ediyor ve etkisini geniş ölçüde sürdürüyor. Üniversitelerimizin kaçında -hukuk tarihi demiyorum- İslam Hukuku okutuluyor doğru dürüst? Bunu Cumhuriyet'in resmî ideolojisinin bakış açısıyla değil, gerçekten bilimsel olarak okutacak, yayın yapabilecek –İlahiyat Fakülteleri dışında- kaç hukuk profesörü var? Uzun yüzyıllar bu hukuk sistemiyle yönetilmiş bir ülkenin hukuk fakültelerinde bu inanılmaz bir eksiklik değil midir? Bu fakültelerde İslam Hukuku okutmak Türkiye'yi o hep korkulan "şeriat devleti" mi yapacaktır? Buna imkân var mı?

Hacettepe Üniversitesi Tarih Bölümü'ne Türkiye'de ilk defa 1976'dan itibaren İslam Dünyası ve İslam Medeniyeti Tarihi dersleri kondu. Benim okuduğum İstanbul Üniversitesi Tarih Bölümü'nde bu tür müstakil dersler yoktu. Ortaçağ tarihi içinde İslam tarihinden o da çok yüzeysel olarak bahsedilirdi. 1982 sonrası açılan bazı taşra üniversitelerinin tarih bölümlerinde sonradan,

o da Hacettepe Tarih Bölümü'nün programını örnek alarak bu dersler konuldu. Ama şu gün bile hâlâ çoğu tarih bölümlerinde bu derslerin olmadığını, hele İngilizce eğitim yapan "prestijli" üniversitelerimizde de olmadığını biliyorum. İslam'ın adının bulunduğu hiçbir ders bizim "laik, çağdaş" üniversitelerimize giremez.

Lakin bir de yaygın deyimiyle "madalyonun öbür yüzü" var: Muhafazakâr tarihçiliğimizle ilgili yüzü. Tipik bir örnek vereyim: 2003 yılında, İstanbul'un fethinin 550. yıldönümü münasebetiyle Türk Tarih Kurumu'nun düzenlediği sözde uluslararası "yasak savan mahiyette" bir toplantıda –ki bu toplantının katılımcı sayısı itibarıyla olayın tarihsel önemiyle orantılı bir toplantı olmadığını, biraz aceleye getirildiğini söyleyeyim- "İstanbul'un Fethinin İdeolojik Arka Planı" başlıklı bir bildiri sundum. Bildirinin temel tezi, Hz. Peygamber'in hadisine mazhar olmayı da düşünmekle beraber, Fatih Sultan Mehmed'in asıl amacının, kendini ispat etmek, ileride kurmayı planladığı büyük "dünya imparatorluğu"nun temellerini atmak olduğu yönündeydi. Oturum bittikten kahve molasında bir meslektaş yanıma gelerek, "Neden illa böyle düşünüyorsunuz? Hadisin önemine vurgu yapmaktan niçin kaçınıyorsunuz?" şeklinde, beni oldukça sert bir ses tonuyla âdeta "muahaze" eden bir soru sormuştu. Gerisini siz düşünün.

Anlatmaya çalıştığım, bazı profesyonel tarihçilerimizin dahi tarihî bir inanç alanı olmaktan çıkarmaya bir türlü yanaşmadıklarıdır. Mesela, Osmanlı dönemindeki bilim ve felsefe çalışmalarının klasik dönem İslam felsefesine ne gibi bir katkı sağladığı, onları hangi noktadan hangi noktaya getirdiği gibi bir soru sorduğunuz (lütfen nüansa dikkat ediniz, Osmanlılar bilim ve felsefe alanında bir şey üretmediler demiyorum) zaman hemen savunmacı bir refleksle karşılaşıyorsunuz, "Kütüphanelerdeki bütün yazmaları okudunuz mu da konuşuyorsunuz?" şeklinde hiç de kibar olmayan bir soruya muhatap oluyorsunuz. Bu meslektaşlardan bazıları, kibirli ve kendini beğenmiş bir tavırla yazılarında adınızı telaffuz etmeden sizi küçümseyerek eleştiriyorlar. "Şunları şunları şunları

bilmeyen bu konuda laf söyleyemez" diyerek kendilerince techil edip aşağılıyorlar.

Gerçi biraz değindiniz ama üniversitelerdeki tarih öğretimine nasıl bakıyorsunuz?

Asistanlık ve doktora yıllarını saymıyorum. O yılların dışında Hacettepe Üniversitesi Tarih Bölümü'nde yaklaşık kırk yıla yakın fiilen ders vererek hocalık yaptım. Çeşitli vesilelerle herkes gibi muhtelif tarih bölümleriyle münasebetim oldu, pek çok meslektaş ve öğrenci tanıdım, onlarla konuştum, sohbet ettim.

Verdiğim bütün derslerde elimden geldiğince, becerebildiğim kadar az önce bahsettiğim geleneksel tarih bilincimizi, zihniyetimizi hep sorgulayıcı, eleştirici bir üslup kullanmaya gayret ettim. Öğrencilerim daha ilkokuldan başlayıp liseyi bitirinceye kadar kafalarındaki o kalıplaşmış resmî tarih bilgileri ile geldikleri için ilk başta epeyce şaşırırlar, kendi bildiklerine mi, benim söylediklerime mi itimat etmeleri gerektiğine karar veremezler, "Hocam siz bizim tarih algımızı tamamıyla yıktınız, biz şimdi neye inanacağız?" gibi sorular sorarlardı. Ben de onlara, "İyi, çok iyi. Derslerimiz ilerledikçe neye inanacağınızı, daha doğrusu tarihe nasıl bakmanız gerektiğini yavaş yavaş bizzat kendiniz öğreneceksiniz" derdim.

Kendi çevremden verdiğim bu örneğin aşağı yukarı Türkiye'de bütün tarih bölümlerindeki öğrenci psikolojisini yansıttığını iddia etmeyeceğim, ama geneli bir ölçüde temsil ettiğini düşünüyorum. Bu örneği zaten biraz da şunun için verdim: Demek ki üniversitelerimizde öncelikli olarak yapmamız gereken, ilk ve orta öğretimimizde sorgulayıcı ve eleştirel düşünmeye alışmamış, tarihe bilimsel bir bakış açısıyla yaklaşmak gerektiğine yabancı, şu veya bu istikamette koyu bir ideolojik eğitim almış olarak gelen öğrencilerimizi sorgulayıcı zihniyete alıştırmak olmalıdır bence.

Bir de farklı disiplinler konusu var tabii. Öğrencilerin üniversitede öğrenim gördükleri alanın dışında kitap okumamaları, öğretim üyelerinin bazı metot sorunları da ciddi ve sağlam bir

tarih öğretimi ve eğitiminin önündeki diğer engeller. Ayrıca ülkemizdeki üniversitelerde bir de kütüphane sorunu var. Çoğu üniversitede doğru dürüst kütüphane bile yok. İstanbul'da İSAM Kütüphanesi var. Ankara'da da Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi belki klasik kaynaklar ve modern yayınlar açısından oldukça iyi durumda. Bu eksiklikler öğrencilerin kaynaklarla yeterince ilişki kurmasının önündeki ciddi engeller. Siz ne düşünüyorsunuz bu konuda?

Bu dediğiniz fiziksel şartlar da tarih öğrenimini doğrudan menfi yönde etkileyen faktörler. Fakat bunlardan önce öğrencinin soru sormaya alıştırılması, soru üretebilecek bir zihin yapısına kavuşturulması, kaynaklara müracaat etme ihtiyacını hoca zoruyla değil, bizzat kendinin hissetmesi gerekiyor. Temel mesele budur. Daha ortaokul ve lise dönemlerinde, hatta ilkokulda bu alışkanlık kazandırılmalı öğrencilere. Ama ne yazık ki, bizim eğitim sistemimiz böyle bir zihniyetin oluşmasına hiçbir zaman izin vermediği, imkân tanımadığı için, üniversitede bu eksiği bizler gidermeye çalışıyoruz. Bu yüzden üniversitede hocalara büyük iş düşüyor. Öğrencileri soru sormaya, icabında aykırı düşünmeye, analiz yapmaya alıştırmamız gerekiyor. Kaynaklarla temas ondan sonraki aşama. Elbette o çok önemli, ama kaynakları sorgulayabilecek ve onlardan gerektiği şekilde yararlanmasını sağlayabilecek zihne sahip öğrenci yetiştirmedikten sonra, önüne kaynakları yığsanız ne faydası olacak?

Bununla kütüphanenin gereksizliğini kastetmiyorum. Tam aksine, size bütünüyle katılıyorum. Çünkü üniversite demek, her şeyden önce kütüphane demektir. Kütüphanesiz üniversite olamaz. Olursa Türkiye'de olur ancak! Eskilerden İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Edebiyat Fakültesi Kütüphanesi, Ankara'da -Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, İlahiyat Fakültesi, nispeten ODTÜ ve Bilkent üniversite kütüphaneleri hariç tutulursa, bırakınız yeni kurulan üniversiteleri, Hacettepe Üniversitesi gibi yarım asra doğru tırmanan bir üniversitede bile

hâlâ tarihle ilgili kitaplar inanılmaz derecede kısıtlıdır. Kaldı ki yeni kurulan üniversitelerin kütüphane sorunu en başta gelen bir sorun. Bunu Hacettepe'de iken bizim tarih bölümüne doktora yapmak üzere o üniversitelerden gelen öğrenciler hayıflanarak anlatırlardı. Şimdilerde bir de "modern" bir bahane çıktı: Bazı üniversite rektörleri, hocaları, özellikle de sosyal bilimleri küçümseyen, onların ne olduğunu idrak edememiş, tıp veya fen bilimleri kökenli kibirli rektörler ve hocalar, "Artık dijital çağdayız, kütüphaneye gerek var mı" gibi "harika"(!) bir zihniyetle bilhassa tarih ve diğer sosyal bilim dallarıyla ilgili olarak üniversite kütüphanesine kitap satın alınmasını gereksiz buluyorlar. Onları Avrupa ve Amerika üniversitelerinin, oralardaki bu dallar, hassaten tarih ile ilgili kütüphanelerinde en az bir hafta dolaştırmak, kampüslerdeki kitabevlerini gezdirmek lazım. Demek ki bu dünyaca ünlü üniversiteler dijital çağın imkânlarından yararlanmayı bilemedikleri için böyle ilkel bir zihniyetle (!) durmadan kütüphanelerini zenginleştiriyorlar. Belki ben bilmiyor olabilirim, ama siz bizim üniversite kampüslerinde hiç kitabevine rastladınız mı? Rastladınızsa kaç kitabevi var?

Umarım üniversite kütüphanelerindeki tarih ve diğer beşeri bilim kitaplarının sayısı daha da artar ve bu söylediklerimiz/eleştirileriniz bir karşılık bulur. Bu tarihçi olarak benim temennim bu yönde açıkçası. Peki size göre kendi alanınızda dünya tarihçiliğiyle mukayese ettiğinizde Türkiye'deki tarihçiliğin günümüzdeki durumu ile geleceğine dair ne düşünüyorsunuz? Türkiye tarihçiliği gelişmekte midir?

Bu konuyu daha önce zaman zaman konuştuk, lakin vâkıf olabildiğim kadarıyla bir mukayese yaparsam, tekrar ediyorum, gerek ağabeylerimizin veya benim mensubu bulunduğum nesilden, gerekse gençlerden az sayıdaki istisnalar hariç, Türkiye tarihçiliğinin giderek bir seviye kaybına, yavaş yavaş bir erozyona uğradığı izlenimine sahibim. Bazı gençler insanı ümitlendiriyor, lakin bu genel çizgiyi oluşturmuyor. Üzücü bir durum tabii. Bununla birlikte sözünü ettiğimiz az sayıdaki tarihçilerin kendi alanlarında

dünya tarihçiliği içinde belli bir seviye tutturdukları ve belli bir yer edindiklerini de unutmamak gerekiyor. Temennim bu sayının giderek çoğalmasıdır.

Neden kaynaklanıyor bu durum?

Bir defa yetişme tarzı çok önemli. Daha üniversiteye gelmeden düzeyli bir eğitim alınmadığı için altyapı oluşturulamıyor. Mesela, genellikle Avrupa ülkelerinde bir öğrenci daha lisede iken kültürünün ana dili olan Latinceyi hatta Grekçeyi yeterli bir düzeyde öğrendiği gibi, zaten bir Batı dili olan kendi ana dilinden başka asgari iki modern Batı dilini daha öğrenmiş oluyor. Birkaç dili birden konuşabiliyor, yazabiliyor. Felsefe derslerine, kurlarına devam ediyor. Bizde bunların hiçbirisi yok. Bizde orta eğitimde kültürümüzün temel kaynak dilleri olan Arapça ve Farsçadan vazgeçtik, çünkü bu dillere karşı vaktiyle -sebebi malum- inanılmaz ve anlaşılmaz bir antipati yerleştirilmiş. Arapça, Farsça, Osmanlı Türkçesi dendiği zaman bazılarının yüzü ekşiyor.

Boğaziçi, Bilkent ve ODTÜ tarih bölümleri gibi İngilizce yahut Galatasaray gibi Fransızca eğitim veren tarih bölümleri veya Sabancı ve Bilgi üniversiteleri hariç, günümüzde artık "olmazsa olmaz"laşan modern Batı dillerini de doğru dürüst öğretemiyoruz. Bu yüzden derslerde verdiğimiz yabancı dillerdeki literatür pek bir işe yaramıyor. Öğrenci ne İngilizce ne Fransızca ne de Almanca biliyor. Hepsi bu mu, öğrenci Türkçe literatürü muntazaman okuyarak mı derse geliyor? Hayır. Türkçe kitap veya makaleleri de okumuyorlar, okuyanlar parmakla sayılacak kadar azdır. Hocanın derste anlattıklarından anladıkları veya anlayabildikleri kadarıyla not ettikleri ile yetiniyorlar ve sınavdan bir gece önce notlarından ezberleyerek sınavlara giriyorlar. Daha fecisi ise maalesef şu: Mesela öğrencilere seminer ödevleri veriyorsunuz, bakıyorsunuz ki, iki-üç sene Osmanlıca ve paleografya dersleri almış öğrencileriniz ya Osmanlı kaynaklarının orijinallerini değil, sadeleştirilmiş metinlerini kullanıyorlar ya da hiç kaynak kullanmayıp sadece sınırlı sayıda modern araştırmalarla yetiniyorlar.

Onları da tam kullanmıyorlar. Zorlasanız da, yasaklasanız da bunun önüne geçemiyorsunuz. Şimdi böyle bir tarih eğitim ve öğretiminden ne beklersiniz?

Aslına bakarsanız öğrencilerde de o şevk yok. Zaten çoğu, tarih bölümlerine isteyerek gelmiş değil. İşin kolayına kaçıyorlar...

Tabii bu işin bir tarafı. Bir de öğrenci profili ile ilgili olmayan yanı var. Bence problemin asıl kaynaklandığı hususlardan biri de şu: Tarih bölümü mezunu, hatta tarihçi olmanın Türkiye'de maddi bir getirisi yok. Akademisyen bile olsanız, Türkiye'de pek itibar gören bir meslek değil tarihçilik. Toplumda bir doktor yahut bir savcı veya bir rütbeli asker daha fazla itibar görüyor. Halkın tarihçiye bakışı budur kabaca. Ona göre tarihçi İstanbul'un fethinin hikâyesini sadece kendinden daha iyi bilen biridir, o kadar. Ama doktora muhtaçtır, misafirlik ziyaretlerinde bile bir doktor varsa hemen bir hastalığı hakkında ondan bilgi almaya çalışır. Yahut toplum olarak devlet otoritesine hayran olduğumuz, taptığımız için savcı veya subay da o otoriteyi temsil ettiği için halk onlara itibar eder. Ne de olsa asker milletiz, devlete karşı da boynumuz ince (!).

Batı'da Türk tarihinin pek çok önemli sahasında gerçekten çok ciddi çalışmalar yapılıyor. Türk tarihinin belli sahalarında çalışan, dünyaca ünlü tarihçiler var. Üstelik bu tarihçilerin pek çoğu da, deminden beri sözünü ettiğimiz, ülkemizde daha ziyade ideolojik olarak bakılan sahaların mütehassısları. Batı'nın Türk ve Türkiye tarihine ilgisi nereden geliyor?

Malum, Batılı ülkeler, başlangıçta sömürgelerindeki toplumları her bakımdan tanıma, kontrol altına alma ve yönetme ihtiyacı sebebiyle onların toplumsal yapılarını, etnik kökenlerini, inançlarını, siyasal rejimlerini kısacası her yönlerini incelemeye başladılar. Zamanla bu entelektüel ve bilimsel merakı da beraberinde getirdi. Bundan dolayı Oryantalizmi sadece sömürgeci amaçlarla başlamış ve gelişmiş bir bilim olarak değerlendirmek hem yanlış, hem haksızlık olur. Bilhassa İslam gibi, vaktiyle büyük bir uygarlık yaratmış bir

dinin mensubu olan toplulukları incelemek Batı için çok cazipti. Bu ilgi ilk olarak Araplara ve Farslara yöneldi. Zamanla bunun içerisine Türkler de girdi ve Türkoloji disiplini oluştu. Claude Cahen'in dediği gibi Batılı tarihçiler "Türklere yolda rastladılar." Yani İslam tarihini, Arapları, İranlıları incelerken Selçukluların farkına vardılar. Ortadoğu'yu incelerken, bu sahayı anlamanın yolunun Selçuklu tarihini, incelemekten geçtiğini fark ettiler. XI. yüzyılda Asya'nın bozkırlarından gelen göçebe bir kavim, yani Selçuklular, İslam uygarlığının tam ortasına yerleşiyor ve her bakımdan güçlü bir etki yaratıyor. İşte Claude Cahen bunu fark ediyor ve Selçuklu tarihi üzerine çalışmaya başlıyor. Bu durum diğer Avrupalı tarihçiler için de geçerli. Başlangıçta Arap ve Fars kültürüyle, filolojisiyle, İslam uygarlığıyla uğraşırlarken Selçuklu faktörü aracılığıyla Türkleri keşfettiler. Türk tarihine ilgi böyle başladı. Tabii bir de işin Macar ve Rus Türk tarihçiliği tarafı var ki çok önemli, ayrı bir konu.

19. yüzyılın sonlarından itibaren gerek Avrupa'da gerekse Rusya'da büyük türkologlar yetişiyor. Filoloji alanında Jean Dany, Edebiyat tarihi alanında Alessio Bombaci. Bunlar büyük isimler. Bombaci, daha önce değişik vesilelerle sözünü ettiğim "Türk Edebiyatı Tarihi" *(Histoire de Littérature Turque)* isimli çok güzel bir kitap yazdı. Okuyucuya sadece bilgi değil bir metot, yaklaşım, vizyon veren bir kitaptır.

Batı Avrupalı bu isimlerin haricinde dediğim gibi Macarların ve bilhassa Rusların çok önemli çalışmaları var. Ruslar Türk tarihi araştırmalarına önemli katkılar sağladılar. Biz Rusça bilmediğimiz için yakın dönemlere kadar Türkçeye çevrilmeye başlayıncaya kadar onların çalışmalarından pek faydalanamadık ne yazık ki.

Batı tarihçiliğinin Avrupa merkezli bir dünya tarihi algısına sahip olduğunu ifade etmiştiniz. Haliyle sadece Anadolu'nun Türk hâkimiyeti altında bulunduğu dönemine değil, antik çağlarının tarihine de ilgi gösteriyorlar. Nitekim Hititoloji Avrupa'da doğdu.

Mademki Anadolu'ya gelip yerleşmişiz, o zaman bu coğrafyada bizden önce yaşayan uygarlıkların tarihini araştırmak, Batılı tarihçilerden önce Türk tarihçilerine düşmeliydi diye yıllardır hep düşünmüşümdür. Dolayısıyla Hititoloji'nin ve özellikle de Bizantoloji'nin kurucusu Türk tarihçileri olmalıydı. Burada yaşayan diğer toplumları, kültürleri, inançları Batılı tarihçilerden önce Türk tarihçileri araştırmalıydı. Eğer bunu yapabilseydik, bugün çözmekte zorlandığımız iç meselelerimizi çözmek muhakkak ki daha kolay olacaktı. Komşularımızın tarihlerini ve kültürlerini inceleseydik, Orta Asya, Ortadoğu, Kafkas ve Balkan politikamızı daha sağlam temellere oturtmuş olacaktık. Yanılıyor muyum?

Bence çok güzel bir konuya geldik. Bizim tarihçilik anlayışımızda gerçekten bu çok büyük bir eksiklik. Bizim tarihçiliğimiz dediğiniz gibi gerçekten sizin de ifade ettiğiniz gibi "Türkosantrik" bir tarihçilik.

Demek istediğim, Hititoloji'nin merkezi Türkiye olmalıydı. Aynı şekilde Bizantoloji'nin merkezi Türkiye olmalıydı. Amerika, Avrupa, Japonya'dan Bizans tarihini, Bizans uygarlığını öğrenmek, bu konuda doktora yapmak isteyen gençler İstanbul ve Ankara Üniversitesi'ne gelmeliydiler. Bu iki üniversite hem Hititoloji'nin ve Bizantoloji'nin hem İslam ve Osmanlı araştırmalarının dünya çapında merkezi olmalı, bu disiplinlerle ilgili en zengin kütüphaneler bu üniversitelerde bulunmalıydı. Osmanlı Tarihi üzerinde en kaliteli doktoralar Türkiye'nin en eski üniversitesi olan İstanbul Üniversitesi'nden çıkmalıydı. En iyi, en kaliteli Selçuklu tarihi araştırmaları, Konya Selçuk Üniversitesi'nden çıkmalı, yabancılar buraya gelmeliydi. Ben Babaîler İsyanı üzerinde doktora yapmak için Strasbourg Üniversitesi'ne değil, (Selçuk Üniversitesi 1976'da açıldığı için) İstanbul Üniversitesi'ne gitmeliydim. Hititoloji'nin merkezi Ankara Üniversitesi olmalıydı. Ne var ki biz böyle düşünmedik, buralardaki üniversitelerimizi aynı zamanda bu zikrettiğim disiplinlerde dünya ölçeğinde araştırmalar üretecek, eğitim verecek şekilde planlamayı hiç düşünmedik. Eğer düşünüp

de bu disiplinleri biz kursaydık, bu söylediklerim bir "ham hayal" olmazdı. Bizim arkeologlarımız Hitit arkeolojisini öğrenmek için Almanya'ya gitmezler, tersine Almanlar Ankara Üniversitesi'ne gelirlerdi.

Nihayet bir üniversiteye Hitit adını verdik ama...

Evet, verdik ama orası ne zaman dünya ölçeğinde hititologlar yetiştirir, orasını bilemiyorum. Ama temenni ediyorum.

Osmanlı döneminde de durumumuz şimdikinden farklı değildi. Osmanlı medreseleri İslami ilimlerde muhakkak çok âlim yetiştirdiler, eserler ortaya koydular. Ama dikkatinizi çekti mi bilmiyorum, bırakınız diğerlerini, İstanbul Fatih ve Süleymaniye medreseleri dahi İslami bilimlerde İslam dünyası ölçeğinde bir çekim merkezi oluşturamamışlardır. Belki nadirattan olarak İslam ülkelerinden bazı öğrenciler gelmiş olabilir, ama bu benim dediğim şey anlamına gelmez ve yetmez. (Bakın bu konuda bile bir araştırmamız yok). Lakin Ali Kuşçu gibi bazı meşhur ulemânın Osmanlı ülkesine gelip müderrislik yapıp talebe yetiştirdiklerini, eserler yazdıklarını biliyoruz. Aksine çok iyi bilinir ki genç Osmanlı mollaları hem İslami hem riyazi bilimlerde ihtisaslaşmak için ya Arap ülkelerine, ya da Maveraünnehir'e gidiyorlardı. Bu bence Osmanlı bilim ve düşünce tarihi için üzerinde düşünülmesi ve tartışılması gereken bir meseledir. Ama ben bu konunun bizde ciddiyetle tartışıldığını hatırlamıyorum.

Osmanlı medreselerinin bir çekim merkezi oluşturabilmeleri, kanaatimce bir bilimsel gelenek üzerinde mümkün olabilirdi. Ama daha 1331'deki İznik medresesinden itibaren yeni gelişmekte olan Osmanlı Devleti, ister istemez, fetihlerle genişleyen topraklarını yönetmek, toplumsal yapısını geliştirmek, eğitim hayatını sürdürebilmek için sayısız bürokrat yetiştirmeye ihtiyaç duyuyor ve daha ziyade buna ağırlık veriyordu. Tedris edilen İslami ilimler de daha çok bu amaçla okutuluyordu. Kanaatimce Osmanlı medreselerinde İslami ilimlerin o zamana kadarki mevcut birikimi zenginleştire-

bilmeleri, ya zapt ettikleri beyliklerden transfer edilen ulemâ, ya da ancak isimlerini saydığım memleketlerdeki medreselerde tahsil yaparak dönen ulemâ vasıtasıyla uzun vadede mümkün olabildi. Ama yine de dışarıya bağımlılıktan kurtulunamadı. Bu durum 16. yüzyılda bile devam etmekteydi. İslam dünyasının uzun bir bilimsel geçmişe sahip olan medreselerinin müderrisleri, Osmanlıları bu açıdan muhtemelen kendilerinden daha aşağı seviyede görüyorlardı. Nitekim mesela Fatih Sultan Mehmed'in kendisini ısrarla İstanbul'a davet etmesine rağmen 15. yüzyılın Herat'ta yaşayan ünlü âlim ve sufîsi Molla Câmi, önemsemediği için daveti kabul etmemiş, ama Ali Kuşçu gelmişti.

Bu durumu ben bizim bugünkü halimize benzetiyorum. Cumhuriyet'in başından bu yana Türk üniversiteleri elbette değişik alanlarda birçok bilim adamı yetiştirdi. Bunlar birçok eserler yazdılar. Fakat diğer yandan Türk tarihinin değişik alanlarında uzman yetiştirmek için hâlâ Batı'ya, Avrupa'ya ama artık daha çok Amerika'ya ve şimdilerde de Rusya'ya doktora öğrencisi yollamaya devam ediliyor ve daha da edilecek. Türk üniversiteleri şu kadar yıldan sonra bile hâlâ arzu edilen, dünya çapında evrensel bilim kurumları haline gelemediler, gelecekleri de bu gidişle çok şüphelidir. Doktoralarını tamamlayanların bir kısmı ise Türkiye'ye dönmek yerine gittikleri ülkelerde, özellikle de artık Amerika'da kalıyorlar. Buradakilerin ideali de günün birinde Amerikan üniversitelerine "kapağı atabilmek"tir. Dikkat ediniz, Avrupa ülkeleri bile artık ikinci plana düştü. Bunda tabii "Amerikan rüyası"nın payını unutmamak lazım.

Kısacası, Osmanlılar medreselerde daha ziyade pragmatik açıdan bir bilim geleneği oluşturdular. Avrupa ülkeleri hakkında ancak siyasi, askerî ve ekonomik alanda işlerine yaradığı kadarıyla bilgi edindiler. Bu ise vaktiyle Bernard Lewis'in bir konferansında çok isabetle söylediği gibi, bir "Oksidantalizm" oluşturmaya yetmedi. Bunu oluşturmak haddi zatında öteki İslam ülkelerinden çok, Osmanlılara düşen bir şeydi, çünkü Batı'yla sınırdaş ve sürekli

hemhal olan onlardı. Bir Oksidantalizm, yani Batıbilim geleneği Osmanlı döneminde teessüs edemedi.

Neden?

Çünkü bunun iki sebebi var bence: Birincisi ve belki en önemlisi, Osmanlılar kapitalistleşemediler, sanayileşemediler, dolayısıyla sömürgeci olamadılar. Eğer olabilselerdi, o zaman tıpkı Batılıların Doğu'yu merak ettikleri gibi Osmanlılar da hep egemen oldukları Müslüman ülkelerin bilgisini, temasta oldukları Batılı ülkelerin siyasi, ekonomik ve toplumsal yapısını, kültür ve inançlarını, dinlerini, âdet ve geleneklerini merak eder, kendi Oryantalizmlerini yaratır, bir Oksidantalizm oluşturabilirlerdi.

Bununla bağlantılı olarak ikincisi, Osmanlı ulemâsının asıl ezici çoğunluğuyla Batılıların "scientific curiosity" yahut "curiosité scientifique" dedikleri bilimsel meraklarının peşinden gitmek yerine, bugün olduğu gibi bürokraside veya siyasette yükselme, o sayede nüfuz ve itibar, güç kazanma yolunu tercih etmekte olduklarıdır. Bunun tipik örneği Gelibolulu Mustafa Âlî'dir. Cornell Fleischer'in gösterdiği gibi Âlî, bir türlü hak ettiğini düşündüğü mevkilere gelememekten şikâyetçidir. Bilimsel merak sahibi olan ve onu takip eden ulemâ azınlıkta idi. Ana çizgi, bilimsel merakının peşine düşmek ve bilim ve tefekkürle uğraşmak yerine, bürokratik yolu, yani "ikbal"i tercih edenler tarafından oluşturulmuştur. Bu çok bilinmeyen bir şey değildir.

Belki bir üçüncüsü, Osmanlılar demin söylediğim gibi Batılıların siyasi, ekonomik ve toplumsal yapılarını, kültür ve inançlarını, dinlerini, âdet ve geleneklerini uzun yüzyıllar aşağı gördükleri için incelemeye ve öğrenmeye, hatta dillerini bile –istisnai kişiler ve durumlar hariç- merak etmemişler, öğrenmeye ihtiyaç duymamışlardır. Bu işaret ettiğim problemi ciddiye alarak tartışmak Türk tarihçileri için çok yararlı olur diye düşünüyorum. Ama şunu da biliyorum ki, bazı meslektaşlar benim bu düşüncemi "fazla Oryanyalist" olarak değerlendirip geçecektir.

Sonuç olarak şunu demek istiyorum: Eğer bize askerî ve bürokratik alanın dışında, Osmanlı döneminden intikal eden güçlü bir entelektüel "Batı merakı" olmuş olsaydı, biz de başka tarihleri ve kültürleri merak eder, dediğim gibi Osmanistiğin, Hititoloji'nin, Bizantoloji'nin ve hiç şüphesiz İslamoloji'nin temellerini atar, kurumlarını geliştirirdik. Türk Tarih Kurumu'nda Hititoloji, Ejiptoloji ve Sümeroloji çalışmaları başlatıldı, lakin bunlar Türk tarih tezini ispatlama amacına yönelik idi. Gerçi zamanla özellikle Hititoloji alanında, arkeolojide belli isimler yetişti ama bu, Türkiye'yi bu bilimlerin merkezi haline getirecek bir güç oluşturamadı.

Bir kere daha vurgulayayım ki bu söylediklerim kendimin "uçuk tespitleri"dir, yanlışlanabilir -ki bunu doğrusu çok isterdim- lakin ister doğrulanabilir, ister yanlışlanabilir olsun, sonuçta benim görüşlerimdir.

Tarihçiliğimizin ciddi problemleri var gerçekten. Bu konudaki en büyük eksikliklerimizden birisi de bana göre diğer disiplinlerle ilişkisi meselesi. Daha önce bir vesileyle değindik ama, bu gerçekten çok ihmal edilen bir konu olduğu için önemsiyorum. Disiplinlerarası ilişki konusunda da hemen hemen hiç çalışma yok ne yazık ki. Bu da işin farklı bir boyutu. Sizin düşünceniz nedir bu konuda?

Bu son derece önemli bir konu. Bugün dünya üzerinde sosyoloji, antropoloji, psikoloji ve felsefenin, tarihi besleyen bilim dalları olduğu bilinmeyen bir şey değildir. Neredeyse yüz- yüz elli yıldır bilinen bir gerçek bu. Fakat Türkiye üniversitelerine baktığınız zaman, Fen- Edebiyat fakültelerinin bünyesinde bu sosyal bilim dallarının birbirlerinden bağımsız çalıştıklarını görürsünüz. Birbirleriyle ciddi manada bilimsel olarak bir iş birliği, bir temas içerisinde değillerdir. Bizim üniversitelerimizde herkes "kendi Olimpos'unda Zeus"tur. Oysa bu bilim dallarının sürekli birbirleriyle temas halinde olması gerekir. Hatta bu bilim dallarının içerisine ilahiyat da dâhil edilmeli, bu sahada araştırmalar yapılırken de diğer sosyal bilim dallarından azami derecede istifade olunmalı-

dır. Halbuki dünyada hayli uzun zamandır bilimsel çalışmalarda interdisipliner bir anlayış var. Bunun neticesi olarak fen bilimleri ve sosyal bilimler kendi içlerinde ortaklaşa bir çalışma anlayışını benimsediler. Ancak bu şekilde ele aldıkları olayı değişik boyutlarıyla kavrayıp değerlendirebileceklerini gördüler.

Doğrusu da bu değil mi? Bu yöntem benimsenmediği takdirde, yapılan çalışmalar eksik kalıyor haliyle...

Ben şuna hep üzülmüşümdür. İlahiyat fakülteleri, Diyanet İşleri Başkanlığı yıllardan beri Kur'ân-ı Kerim, yahut İslami bilimler konusunda pek çok kongre, seminer, sempozyum yaparlar. Bu toplantılarda ne bir sosyolog ne bir felsefeci, ne bir antropolog, ne bir tarihçi görürsünüz. Bu alanlardaki ihtiyaçlarını yalnızca kendi bünyelerinde, yine ilahiyat disiplini içinden gelen elemanlardan temin ederler. Kanaatimce bu yanlış bir anlayıştır ve istenilen açılımlar böyle sağlanamaz.

Çalışma alanı olarak doğrudan doğruya İslam ile ilgilendikleri için İlahiyat Fakülteleri bu alanda önemli bir fonksiyon üstleniyorlar. İslami ilimlerin sadece bu fakültelerde teolojik perspektif ve yöntemle gerçekleştirilen çalışmalarla geliştirilebileceği düşüncesini yeterli ve tatmin edici buluyor musunuz?

Yeterli ve tatmin edici olacağına kesinlikle inanan biri değilim. Bir defa bu çalışmaların pek çoğu, sadece kendi alanlarının teorik nitelikteki kaynakları üzerinden, yani mesela Fıkıh çalışmaları, fıkıh literatürü; Tefsir çalışmaları, tefsir literatürü; Hadis çalışmaları hadis literatürü; Kelam çalışmaları Kelam literatürü üzerinden yürütülüyor. Oysa bu bilimlerin İslam tarihi boyunca hangi tarihsel, siyasi, kültürel hatta sosyo-ekonomik şartlarda geliştiği, bu şartların söz konusu İslami bilimlerin teşekkülü üzerindeki etkileri, meydana gelen yorum ve içtihat farklılıklarının hangi tarihsel ortamlar içinde nasıl ve niçin ortaya çıktığı ihmal ve göz ardı ediliyor. Hatta İlahiyat Fakültelerindeki Mezhepler Tarihi araştırmaları dahi, adında "tarih" lafzını taşımasına rağmen, sadece

mezheplerin kendi teorik kaynakları üzerinden yürütülüyor. İşte bu sebeple ben bu alanların bu dar çerçeve üzerinden çalışılmasını metodolojik açıdan sağlıklı bulmuyorum. Sağlıklı araştırmaların tarihsel metodoloji kullanılarak yapılabileceğine, aksi halde faydalı, geliştirici sonuçlar elde edilemeyeceğine inanıyorum. Bu yüzden de ilahiyatçı meslektaşlarımızın Tarih disiplinin metodolojisine itibar etmeleri gerektiğini düşünüyorum.

Bu konuda güzel bir örnek vermek istiyorum: Merhum Fazlur Rahman'ı biliyorsunuz. 1980'de Fazlur Rahman'ın *İslam* adlı kitabının bir çevirisi yayınlanmıştı Türkiye'de. Ben okuduğumda İslami bilimlere tam düşündüğüm şekilde bir bakışla karşılaştım. Çok beğenmiştim. Bu kitap ufuk açıcı fevkalade bir kitap olmasına rağmen Türkiye'de âdeta hiçbir yankı uyandırmadı. Halbuki o kitap, gündeme getirdiği her konu için üzerinde ayrı ayrı çalıştaylar yapılacak bir kitaptı. Gerek onun üzerine, gerek Fazlur Rahman'ın bakış açısı, değerlendirmeleri, İslami bilimlerin tarihi yani Fıkıh, Hadis, Tefsir, Tasavvuf vs. gibi ilim dallarının gelişimi üzerine çalıştaylar yapılabilirdi. Kitabı pek çok ilahiyatçı meslektaşın okuduğuna eminim. Ama işte o kadar. Türkiye'de yankı uyandırmıyor. O kitapta ortaya konulan bakış açısının yanlışları, eksikleri olabilir, lakin bu tartışılarak alternatif görüşler ortaya konulmalıydı.

Ben İlahiyat Fakültelerimizde hiçbir şey yapılmıyor demiyorum. İstisna kabilinden de olsa güzel çalışmalar var. Mesela Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nin "Ankara Okulu" adında bir serisi var. Buradan gayet güzel bazı kitaplar yayınlandı. Bunları beğenerek takip ediyordum, lakin arkası pek gelmedi, pek de yankı uyandırmadı.

Biz ciddi, müesseseleşmiş bilimsel tartışmayı pek sevmiyor, bundan olabildiğince kaçıyoruz galiba. Oysa bizim medrese geleneğimizde pek beğendiğim ve sık sık tekrarladığım bir söz vardır, "*El-'ilmu bi'run ve'l-müzâkeretu delvuhâ*", yani "İlim bir kuyudur, tartışma

onun kovasıdır." Biz bu kovayı herhalde epeyce uzun bir zaman önce kuyuya düşürmüşüz ve orada kalmış.

Profesyonel tarihçiliğimizin durumunu biraz konuştuk. Fakat ülkemizde tarihçiliği profesyonel olarak icra edenlerden çok daha fazla amatör tarihçi var. Neden tarih herkesin fikir beyan edebileceği ya da kendisini uzman kabul ettiği bir alan olarak görülüyor?

Bunda daha önce sözünü ettiğim kültür travmasının büyük payı var bana göre. Cumhuriyet inkılapları toplumu ikiye ayırmıştır. Bunlardan birincisi Türkiye'nin hâlâ askeriyeden, yüksek bürokrasiden, büyük sermayeden, medyanın önemli ve hâkim bir kesiminden, üniversitelerde çoğunluğu teşkil eden akademisyenlerden oluşan "elit" tabakasıdır. Bu tabaka pozitivist ve katı laik bir bakış açısıyla Cumhuriyet tarihini bir inanç alanı olarak eğitimin ana unsuru yaptı. Buna tepki olarak geneli itibarıyla birincisi kadar etkili olmayan muhafazakâr bir tarih anlayışı oluştu. Aslında her iki kesim de kendi efsanelerini yarattılar ve onlara inandılar. Zamanla efsaneler yeni efsaneleri üretti. İşte böyle olunca, gelişen bu iki farklı yapı, kendi yandaşlarına hitap eden bir tarihçilik anlayışını da piyasaya sürdü.

Şahsen eskiden beri Türkiye'deki popüler tarih yayınlarını elimden geldiğince takip etmeye çalışıyorum. Bu okumalardan vardığım sonuç çerçevesinde bana göre bunun iki nedeni var: Birincisi, yazarların olsun, yayınevlerinin olsun, hitap ettikleri belli toplumsal kesimler, cemaatler var. Onlar bu yayınları yönetiyorlar, bir arz-talep mantığı çerçevesinde taraflar içinde ihtiyacı karşılayan, bu yayınları besleyen bir yazar kesimi var.

Tarihin popülarize edilmesi, doğru ve bilimsel perspektiften ayrılmadığı takdirde mutlaka yapılması gereken faydalı bir iştir. Bunu yapabilen popüler yazarlar, geçmişte Ahmet Refik'in ve Reşat Ekrem Koçu'nun yaptığı gibi yaparlarsa toplumda sağlam bir tarih bilinci inşasına hizmet etmiş olurlar. Fakat bilimsellik

ve metot endişesi taşımadıkları, ideolojik aşılama ve daha çok belki para kazanma amacı güttükleri, dolayısıyla tarihî gerçekleri deforme edip değiştirdikleri sürece de son derece zararlı bir iş yapmış olurlar.

Bu tür popüler tarih çalışmalarını okuyanlarda tarihe karşı bir merak uyanıyor ama doğru bilginin buharlaşmasına ve hasarlı bir tarih algısının, bilincinin oluşmasına neden oluyor. Aynı zamanda bu tür yayınlar tarih üzerinden bir kültürel çatışma alanı da yaratıyor. Mesela bir taraf Osmanlı tarihini "kanlı bir tarih" olarak gördüğü için şiddetle karşı çıkıp nefret ederken, diğer taraf Osmanlı tarihini yüceltip kutsallaştırıyor, onu inancının bir parçası olarak görmeye başlıyor.

Özellikle 1980'lerden beri popüler tarih alanında Türkiye'de pek çok eser yayımlandı. Gazetelerde "tarih sayfaları" ve televizyonlarda "tarih rogramları" yer aldı. Günümüzde ise artık neredeyse her ay birkaç tarih kitabı, birkaç tarihî roman çıkıyor. Diğer yandan yeni tarih dergileri yayın hayatına girdi. Bu dergilerin de kendi muhatap kitleleri var. Ayrıca her kesimin bir değil birkaç özel televizyon kanalı mevcut ve oralarda da popüler tarih yayınları yapılıyor. O programların elemanları bu işi artık profesyonelleştirdiler. Çeşitli versiyonlarıyla bazı muhafazakâr kanallarda tasavvuf ve tasavvuf tarihi programları, dizileri, sohbetleri yapılıyor ki, ne söyleseniz boş. Bu koyu ideolojik bölünmüşlük denizinde halkın doğru rotayı tutturabilmesi ve güvenli limanlara ulaşabilmesi bence neredeyse imkânsız gibi görünüyor. Çünkü zamanımızda müthiş bir popüler tarih kirliliği yaşanıyor.

Hal böyleyken, profesyonel tarihçiye düşen görev nedir?

Avrupa'da olduğu gibi, Türkiye'de de akademik tarihçilik ile popüler tarihçilik arasında bir ara tarihçilik kademesi oluşmalı. Mesela, Fransa'da bir tarih kitabının bazen iki versiyonu yayınlanır. Biri akademik versiyondur, diğeri sayfa adedi azaltılmış, nadir dipnot kullanılan popüler versiyondur. Fransa'da daha başka seriler de

olmakla beraber en tanınmış ve çok okunan biri *Que sais-je* (Ne Biliyorum?), diğeri *J'ai Lu* (Okudum) adında iki popüler seri vardır. Şimdi belki başkaları da olabilir. Bu serilerin bütün bilim dallarında toplam sayısı bilmem kaç bin konu başlığını bulan koleksiyonları oluşmuştur. Mesela İngiltere'de de *Penguen* serisi bu popüler yayın serilerinin en tanınmışlarındandır. İşte bu seriler çerçevesinde halkın ilgi duyduğu, öğrenmeyi arzuladığı konular, mesela yüz- yüz elli sayfa gibi bir hacim içinde, okuması ve anlaşılması kolay bir üslupla o konuların uzmanı olan bilim adamlarına sipariş edilir ve yazdırılır. Vaktiyle 1960-70'li yıllarda Remzi Kitabevi, *Que sais-je* serisinden epeyce bir kitabı Türkçeye tercüme ettirip yayınlamıştı. Aynı şekilde Varlık Yayınları da o seriden 128 sayfalık küçük kitapların tercümelerini yayınladı.

Hocam, tarihî gerçekleri kendi dünya görüşleri doğrultusunda halka aktarma işi sade bizim ülkemizdeki olmuyor. Aynı zamanda Batılı popüler tarihçiler ve romancılar da bunu yapıyor. Hatta içeriğine dair pek bilgi olmayan harem gibi konularda fantastik bir sürü hikâye yazıldı. Safiye Sultan, Nurbanu Sultan, Hürrem Sultan gibi isimler bu tür romanların konusunu teşkil etti. İşin tuhaf tarafı bunların tercümeleri Türkiye'de de yayınlanıyor ve insanlar bu fantastik romanları gerçek zannediyorlar. Üniversitelerde tarih bölümlerinde okuyan öğrenciler bile zaman zaman bunların gerçek olup olmadığını soruyorlar.

Dikkat ederseniz verdiğiniz örnekler Osmanlı tarihinden, üstelik Osmanlı hareminde yaşamış sultanları konu alan romanlarla ilgili. Konu roman olunca Batı'da da ciddi tarihî romanlar vardır ve onlar gerçekten aynı zamanda edebi değeri de olan romanlardır. Ama bu tür romanlar, mesela sırf hava alanlarında hoşça vakit geçirmeye yarayan, sonra da atılan ikinci, üçüncü sınıf romanlardan değildir. Demin isimlerini saydıklarınız, işte bu üçüncü sınıf ucuz romanlardandır ve hiçbir edebi değerleri yoktur. Lakin iş popüler tarih yayınlarına geldiğinde, Batı'da onların bir ciddiyeti vardır ve bizdeki gibi tahrifat söz konusu değildir. Zira her şeyden önce

bizdeki gibi keskin ideolojik ve kültürel bölünmeler pek yoktur. Sözünü ettiğimiz tahrifat, ideolojik ve kültürel bölünmüşlüğümüzden kaynaklanıyor. Batılılar için kendi tarihleri bahis konusu olduğunda ciddi popüler tarih yayınlarında asla dediğiniz şekilde hareket etmezler.

Bizim ülkemizde popüler tarihin bilhassa üzerinde durduğu, toplumun ihtiyacına cevap verme iddiasında olduğu birkaç konu var. Bunlardan birisi Osmanlı sultanlarının harem hayatı, diğeri Osmanlı sultanlarının dindarlıkları meselesidir. Muhafazakâr halkın bu konuda hassasiyeti var çünkü. Bu hassasiyetin sebebi ise, hepimizin bildiği gibi, Cumhuriyet'in ilanıyla beraber benimsenen "redd-i miras" politikasıdır. Bu tavır muhafazakâr kesimin tepkisine neden oldu. Muhafazakâr halk bu tepkinin bir yansıması mahiyetinde Osmanlı sultanlarını yüceltmeye başladı. Mesela, Sultan II. Abdülhamid'in evliya olduğuna dair halk arasında dolaşan bazı menkabeler dinlediğimi bilirim. Aynı şekilde Fatih için de anlatılır böyle menkabeler. Bunun sonucunda artık günümüzde Osmanlı sultanlarının dindarlıklarını vurgulamaya yönelik yayınlar çoğaldı. Farkındasınız siz de, artık Osmanlı sultanları isimlerinin sonuna "Han Hazretleri" kelimeleri eklenmeden anılamaz hale geldi.

İkinci olarak Osmanlı padişahlarının, akıncı beylerinin, paşalarının kahramanlıklarını vurgulamaya dönük çok sayıda popüler yayın yapıldı. Benim çocukluğumda, Maarif Vekâleti'nin yayınladığı 60-70 sayfalık orta boy popüler tarih kitapları vardı. *Barbaros Hayrettin Paşa, Turgut Reis, Kanije Müdafii Tiryaki Hasan Paşa, Tepedelenli Ali Paşa, Plevne Kahramanı Gazi Osman Paşa, Silistre Müdafii Musa Paşa* gibi kitaplar hâfızamda kalanlardandır. Bu kitaplarda söz konusu şahsiyetlerin kahramanlıklarına ve dindarlıklarına vurgu yapılırdı.

TÜRKİYE'DE TARİH YAYINCILIĞI

Hocam, biraz da yayıncılık üzerine konuşalım isterseniz. Türkiye'de tarih yayıncılığı konusunda ne düşünüyorsunuz?

Türkiye'de tarih yayıncılığının II. Abdülhamid ve Meşrutiyet döneminde hızlı bir sürece girdiğini biliyoruz. Osmanlı Devleti'nin yıkılıp Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla birlikte, yeni ideolojinin yarattığı heyecanla tarih araştırmalarında büyük bir gelişme gözlendi. Türk Tarih Kurumu kuruldu, kurum yaptığı kongreler vasıtasıyla Cumhuriyet ideolojisi doğrultusunda bir tarih bilinci oluşturmaya çalıştı, tarih öğretmenlerini bildiri vermeye teşvik etti. Öğretmenler gerek tarih kongrelerinin gerekse halkevlerinin bünyesinde yeni ideolojinin propagandasında aktif rol üstlendiler.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında tarih yayınlarına bu kadar çok önem verilmesinin nedeni yeni bir ideoloji inşasıydı sanırım...

Asıl nedeni hiç şüphesiz bu idi. Türk Tarih Kurumu'nun kuruluş amacındaki öncelik bu ideolojinin üretilmesine yardımcı olmaktı. Halkevleri de esasen bu amaca yönelikti. Çeşitli vilayet merkezlerinde kurulan halkevleri, yeni ideolojiyi propaganda ediyordu. Bu arada çok güzel yöresel tarih araştırmalarının yer aldığı dergiler çıkarıp kitaplar da yayınladılar.

Daha sonra ilerleyen yıllardan itibaren popüler tarih dergileri yayınlanmaya başladı. Ahmet Özcan'ın Türk Tarih Kurumu tarafından yayınlanan kitabı, Türkiye'de popüler tarihçiliğin nasıl başlayıp geliştiğine dair çok güzel tespitler ihtiva eden bir çalışmadır. Dolayısıyla Cumhuriyet Türkiye'sinde tarih algısının oluşumunun bir ayağı da popüler tarih dergileri oldu böylece. Aynı yıllarda bazı gazetelerdeki tarih sayfaları veya köşeleri de tarihin popülerleşmesine katkı sağladı. Mesela, Nihad Sami Banarlı, Mithat Sertoğlu gibi isimler bu köşelerde tarih üzerine yazılar yazıyorlardı. Sertoğlu, *Hürriyet*'te yazardı. Bu arada birçok tercüme ve telif tarihî roman yayınlandı. 1970'lerde *Tercüman* gazetesi 1000 Temel Eser serisinde pek çok tarih kitabı neşretti. Bunların önemli bir kısmı maalesef itinasız neşirlerdi.

Kısaca yeni Türkiye'de gerçekten tarih bütün toplum nezdinde çok popüler bir bilim oldu. Cağaloğlu'daki pek çok yayınevi tarihin değişik dönemlerini konu edinen kitaplar yayınladılar. Ahmed Halid Kitabevi, Kanaat Kütüphanesi, İnkılap ve Aka Kitabevi, Remzi Kitabevi, Türkiye Yayınevi gibi kurumlar 1940'lı, 50'li, 60'lı, 1970'li yıllarda popüler tarih yayıncılığına hız verdiler. Bir taraftan popüler kitaplar basarken, diğer taraftan bilimsel eserler de yayınladılar. Yayın dünyasının tarihe olan ilgisi daha sonra da devam etti.

Bu yayınlar, Türkiye'de popüler tarihçiliğin her zaman gündemde kalmasını sağlamıştır. İnsanlar bu tür kitapları okumayı seviyorlardı. 1980 sonrasında da çok sayıda yeni yayınevi kuruldu. Bunlardan bir kısmı kısa süre sonra iflas etti, bir kısmı ise halen varlığını sürdürüyor. Popüler tarihçilik 1980 sonrası dönemde de hayli atılım yapan yayın sektörü olmayı sürdürdü. Bu dönemde popüler tarih alanında yeni tarih yazarları ortaya çıktı. Özellikle 1990'lar ve sonrasında bu devam etti, halen de ediyor. Kitabevleri de artık 1980 öncesindeki gibi sadece kendi ideolojik tercihlerine uyan kitaplar satmaktan vazgeçtiler. Şimdi her kitabevinde her türlü kitabın satıldığını görürsünüz. Kitabevlerinde tarih alanında

bazı popüler yazarların, popüler olmuş akademisyen tarihçilerin eserleri bir arada sergileniyor.

Yayınevlerinin tarihe olan ilgisini yeterli buluyorsunuz. Dolayısıyla yayıncıların sahaya yeterince ilgi gösterdiklerini söyleyebiliriz o halde...

Hiç şüphesiz bu sevindirici bir gelişme, ama klişe deyimiyle madalyonun bir de öbür yüzü var. Şöyle ki: Toplumdaki tarihe olan bu ilgi bir olumsuzluğu da beraberinde getirdi. Söz konusu bu yayınların halk tarafından tutulması, itinasız, kolaycı, baştan savma ve işin daha kötüsü ideolojik popüler tarih yayınlarını da çoğalttı. Bazı yayınevleri, dikkatsiz bir şekilde, ince eleyip sık dokumadan, ciddi bir editörlük işlemine tâbi tutmadan, piyasa yapmak gayesiyle yazılmış çok sayıda çeviri yahut telif tarih kitapları yayınladı. Çünkü bu tür yayınlar Türkiye'de daha önce görülmemiş tirajlara ulaşıyor, baskı üstüne baskı yapıyor.

Tarih konusuna olan ilgi ülkemizde popüler olmakla birlikte, Avrupa'da yahut dünyanın diğer ülkelerinde yapılanlarla kıyaslandığında durumu nedir size göre?

Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere ve Kıta Avrupa'sında, yani İtalya, Almanya, Fransa, İspanya gibi ülkelerde üniversitelerin tarih üzerine çok sayıda yayın yaptıklarını görüyoruz. Bu ülkelerdeki üniversitelerin tarih yayınları çok güçlü. Mesela Fransa'da Presses Universitaires de France'ın dünya tarihini kucaklayan fevkalade güzel, yığınla ciltten oluşan kitapları, İngiltere'de Cambridge University Press ile Oxford University Press'in meşhur serileri ve ayrı kitapları var bildiğiniz gibi. Bu ülkelerde, çok ciddi bilimsel ve popüler tarih kitapları basan köklü özel yayınevleri de var. Hollanda'da Brill, tarih yayınları alanında dünyaca ünlü, çok köklü bir müessese. Halil İnalcık'ın, *The Ottoman Empire: Classical Age* ve Claude Cahen'in *Pre Ottoman Turkey* isimli kitabını basanlar İngiltere'deki iki özel yayınevidir. Fransa'da da dünyaca isim yapmış çok eski özel yayınevleri var. En tanınmışlarından mesela

hemen aklıma gelen Flammarion, Payot, Gallimard, J. Vrin, Albin Michel, Perrin gibi yayınevlerini sayabilirim. Bu saydığım ülkelerdeki yayınevlerinin hepsi çok kaliteli yayınlar yapmakta olup uluslararası çapta tanınmışlardır. Türkiye'ye baktığımızda ise hem kemiyet hem de keyfiyet bakımından henüz Avrupa ve Amerika seviyesinde, hatta İran ve Arap ülkeleri seviyesinde olmadığımızı görmek zor değildir.

Sizi bu düşünceye sevk eden nedir?

İlk başta, Türk Tarih Kurumu'nu istisna edecek olursak, Türkiye'de gerek bilimsel, gerekse popüler tarih alanında Batı'daki örneklerine benzer çok köklü, eski, uluslararası planda marka olmuş yayınevlerimiz yok. Brill'in kuruluşunun ta 1683'lere dayandığını herhalde hatırlarsınız. Onun pek meşhur değişik serileri vardır. Sırf Osmanlı tarihine hasredilmiş bir serisi de, biliyorsunuz, 1994'te Halil İnalcık ve Suraiya Faroqhi'nin editörlüğünde başlayan *The Ottoman Empire and its Heritage* adını taşıyor ve yirmi yıldır kalitesini sürdürerek devam ediyor. Üniversitelerin tarih yayınlarına bakacak olursak, hiç şüphesiz ilk akla gelenler, Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi ve İlahiyat Fakültesi ile İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yayınlarıdır. Daha sonra bildiğim kadarıyla Erzurum Atatürk Üniversitesi devreye girmiştir. Yakın zamanlarda ise Boğaziçi, Bilgi ve Sabancı Üniversitelerinin tarih yayınları vardır.

Daha önce isimlerini saydığım, bazıları bugün de faaliyetine devam eden eskilerin dışında, Dergâh, İletişim, Tarih Vakfı gibi nispeten eski sayılabileceklerin dışında, son on beş yirmi yıldır Kitap, Timaş, Kabalcı yayınevleri gibi pek çok özel yayınevi tarih kitapları yayınlıyor. Bazıları kayboluyor, onların yerine yenileri çıkıyor. Bu arada yabancı dilde yıllardan beri kitap ve makale derlemeleri basan Isis Yayınevi'ni zikretmeliyiz. Burası hem Türk hem yabancı tarihçilerin yabancı dillerdeki makale koleksiyonlarını ve kitaplarını basıyor.

Problem şu ki bizim özel yayınevlerimizin çoğu, demin saydığım Batı'dakilerin standartlarını gerek baskı kalitesi gerekse bilimsel açıdan henüz yakalayamadılar. Bizdekilerin çoğunun belki en başta gelen eksikliği, Avrupai tarzda çalışan ciddi bir editörlük ve redaktörlük kurumundan yoksun oluşları. O yüzden çoğu yayınlar bilimsel açıdan yetersiz kaldığı gibi, fiziki kalite bakımından da yetersizler. Değerli dostum Ali Birinci'nin dediği gibi, kitap değil âdeta teksir basıyorlar. Aynı şekilde, az önce bahsettiğim Batı'daki meslektaşları ayarında ciddi yayınlar yapan yayınevleri de henüz emekleme çağında.

Genel çizgisi itibarıyla tarih yayıncılığı anlayışı tam manasıyla profesyonel değil, daha çok piyasaya yönelik ve amatörce. Bunun bir sebebi yayınevlerinin bizatihi kendi yapılarıdır. Yayınevlerinin yönetim anlayışları, mensup oldukları dünya görüşü, hitap ettikleri okuyucu kitlesinin profili gibi hususlar bu profesyonelleşememenin nedenlerinden birisidir. Bu tür yayınevleri daha ziyade kâr amaçlı birer işyeri olarak faaliyet gösteriyorlar.

Bu yayınevleri yayınladıkları eserlere belirli bir miktar sermaye yatırıyorlar, haliyle bu sermayeyi kârı ile geri alabilmeliler ki, tekrar ikinci bir yatırıma girebilsinler. Bu yüzden de ister istemez, biraz sansasyonel, biraz belli ideolojik kesimlere hitap eden yayınlar yapıyorlar. Son zamanlarda bu tür yayınların artmasının temel sebebi bu bana göre. İşte bu tür yayınlar kaliteyi ciddi anlamda menfi etkiliyor. O yüzden, Avrupa ve Amerika'daki yayınevleri ayarında bir yayınevimiz olmuyor. Buralardaki yayınevlerinin bizdeki gibi sadece kendi dünya görüşleri doğrultusunda kitap basma gibi bir tutumları söz konusu değildir. Bizde bazı yayınevleri genelde kendi dünya görüşlerine uygun kitap basarlar, onun dışındakilere, ne kadar kaliteli olursa olsun, pek yer vermezler.

Meselenin başka bir boyutu daha var bana göre; mesela Amerika Birleşik Devletleri, Fransa, İngiltere gibi ülkelerde Türk tarihi, Selçuklu ve bilhassa Osmanlı tarihi üzerine araştırmalar yapan belli sayıda akademisyen olduğu gibi, onların çalışmalarını

yayınlayan yayınevleri de var. Ama bizim ülkemizde Avrupa devletlerinin tarihlerini anlatan kitapların yayınlanması bir tarafa, doğru dürüst Avrupa'nın genelini anlatan eserler bile yok. Sizce bu ilgisizliğin temel sebebi nedir?

Aslında, Türk Tarih Kurumu'nun dışında eskiden beri Türkiye'de Dünya tarihi ile alakalı çeviri veya telif oldukça kitap yayınlanmıştır. Enver Koray'ın *Türkiye'de Tarih Yayınları Bibliyografyası* adındaki dört ciltlik kitabında bunu görürsünüz. 1980'lerden bu yana da özel bazı yayınevleri Avrupa tarihine yöneldi. Mesela İmge Kitabevi, Dost Kitabevi, Antik çağa, Avrupa tarihine dair bazı kitaplar yayınladılar, ama pek fazla değil. Bu tür yayınların azlığının temel sebebi, toplumumuzun Avrupa'ya bakışıyla da doğrudan ilgili olduğu için yayınevleri bu konuda fazla açılamıyor, çünkü sürümü tatminkâr olmayacaktır.

Ülkemizde bilhassa muhafazakâr kesimin Avrupa'ya bakışı çok müspet değildir. İslam dünyasının günümüzdeki perişanlığının tek sorumlusu olarak Avrupa sömürgeciliği görüldüğünden, Avrupa tarihine fazla ilgi duyulmuyor. Diğer yandan İslam tarihine ise başka bir kesim soğuk bakıyor ve ilgi duymuyor. İster öyle ister böyle olsun, halkımızın önemli bir bölümünün sahip olduğu çok güçlü milliyetçi muhafazakâr damar Avrupa tarihine karşı oldukça mesafeli bir duruş sergilememize neden oluyor. Bunun bir neticesi olarak da yakın zamanlara kadar bazı üniversitelerimizin tarih bölümlerinde Avrupa tarihine dair dersler verilmiyordu veya cılız bir şekilde veriliyordu. Son durum nedir, bilmiyorum.

Esasında bu konuda beni şaşırtan bir şey oldu: 1995'te Fransa'da Birinci Haçlı Seferi'nin 900. yıldönümü için düzenlenen Uluslararası Haçlı Seferi Sempozyumu'na bildiri sunmak üzere davet edildim. Bildiriyi hazırlarken, Türkiye'de Haçlı seferlerine dair hiçbir bilimsel yayın yapılmadığını hayretle gördüm. Sadece benim ortaokuldayken okuduğum, 1960'lı yıllarda Galatasaray Lisesi'nin eski tarih hocalarından Raşit Erer'in çok güçlü bir Türkçü bakış açısıyla yazdığı küçük bir kitap vardı. Halbuki bu seferlerden ilk

üç tanesi Türkiye topraklarından geçti ve Müslüman Ortadoğu Tarihi açısından çok önemli sonuçlar doğurdu. Urfa'da Haçlı Kontluğu, Antakya'da Haçlı Prinkepsliği kuruldu. Ama Haçlı seferleri konusunda Prof. Işın Demirkent'in büyük boy kitabı 1995'ten çok daha sonra yayımlanabildi. Sadece o bu konuya eğildi, öğrencilerini bu konu üzerinde çalışmaya sevk etti. Halbuki İsrail'de ve Mısır'da sırf bu konuda çalışan birer araştırma merkezi olduğunu yakinen biliyorum. Sadece bu örnek bile bizim akademik tarih camiamızın dahi Avrupa tarihi konusunda ne kadar zayıf olduğunu göstermeye yeter.

Evet, Işın Demirkent'in öğrencileri bu konuda çalışmalarını sürdürüyor. Mesela, Ebru Altan İkinci Haçlı Seferi; Birsel Küçüksipahioğlu ise Trablus Haçlı Kontluğu üzerine güzel birer eser yayınladılar. İstanbul Üniversitesi'nde böyle bir geleneğin başlaması çok güzel oldu, umarım diğer üniversitelerimiz de bu konuya daha fazla eğilirler...

Işın Demirkent'in kitabı yayınlanmadan önce Steven Runciman'ın Türk Tarih Kurumu tarafından yayınlanan üç ciltlik *Haçlı Seferleri Tarihi* isimli çeviri kitabı vardır. Fransa'daki 1995 toplantısından sonra, 900. yıldönümü olması hasebiyle şahsen Türkiye'de de epeyce bir yayın yapılır diye düşünmüştüm, ama herhangi bir hareket olmadı. Sadece Türk Tarih Kurumu benim telkinimle İstanbul'da Conrad Otel'de şöyle sıradan bir sempozyum yaptı o kadar.

Kısacası demek istediğim; Türkiye, Türk tarihi dışındaki konularla, yani bırakın uzak ülkeleri, komşu ülkelerin tarihleriyle yahut siyasi ilişkilerinin çok güçlü olarak devam ettiği Amerika'nın tarihiyle bile pek ilgilenmiyor. Bu konuda bir iki tercümenin dışında fazla bir yayın bulamadığınız gibi, üniversitelerimizde de ancak birkaçında Amerikan tarihi dersleri vardır.

Bu bana göre bir olguya işaret ediyor: Üniversitelerimizin tarih bölümlerinin de tarihi geçmişin objektif analitik ve sentetik bilgisi olarak değil, kendi dünya görüşümüzün ifadesine yarayan bir araç

olarak gördüğünü ispat eder. Kimi tarih bölümlerimiz tarihe çok katı bir Kemalist perspektiften bakar, kimi bölümlerimiz koyu bir Türkçü bakış açısıyla yaklaşır (tarih bölümlerinde İslam tarihçiliği olmadığı, sadece İlahiyat Fakültelerine bırakıldığı için ondan söz etmiyorum), kimi bölümlerimiz ise kozmopolit bir yaklaşıma sahiptir; kendi kültürüne ve geçmişine tipik Batılılar gibi bakar. Bence problem hep sözünü ettiğim kültürel bölünmüşlüğümüzdedir. Bence başka söze gerek yok. Çünkü tarihçilik her şeyden önce sağlıklı bir zihniyet işidir.

Türkiye'de tarih yayıncılığı konusuyla ilgili bir soru daha sormak istiyorum. Malûmunuz, ülkemizde yerli yahut yabancı yazarlar tarafından kaleme alınan, ama pek çoğu basit metinler olmaktan ileri gitmeyen bir hayli tarihî roman yayınlanıyor. Yayıncılar bu tür romanların halk üzerinde doğurabileceği olumsuz sonuçların pek farkında değiller gibi. Bir bilinç eksikliği var. Bu konuda ne düşünüyorsunuz?

1990'lardan itibaren Türkiye'de çeviri tarihî roman furyası başladı. Kaliteli, kalitesiz bir sürü tarihî roman yayınlandı, hâlâ da yayınlanmaya devam ediyor. Yerli yazarlarımız da buna imrenip tarihî romanlar kaleme almaya başladılar. Bakıyorsunuz, hayatında doğru dürüst tarih kitabı ve tarihî roman okumamış olanlar bile tarihî roman yazmaya başladılar.

Samimiyetle ifade etmem gerekirse, aslında ciddi bir tarihsel roman yazmanın bilimsel tarih metni yazmak kadar zor olduğunu kabul etmeliyiz. Her ne kadar dışarıdan bakıldığında nispeten kolay gibi görünse de gerçekten zor bir iştir. Türkiye'de son yıllarda -birkaç istisnanın dışında- seri halde yayımlanan tarihsel romanların büyük çoğunluğunun gelecekte kalıcı metinler olduğunu zannetmiyorum. Pek çoğu unutulup gidecektir. Çünkü okuduğum kadarıyla gerçek anlamda edebi kalitesi yüksek, kurgusu mükemmel ve aynı zamanda muhteşem karakter analizleri ihtiva eden pek fazla tarihsel romanımız olduğunu düşünmüyorum. Peş peşe seri halde tarihsel roman çıkıyor. Son zamanlarda bazı büyük

tasavvufi simaları konu alan romanlar da yayınlanmaya başladı. Muhafazakâr okumuş kesimler bunları hararetle alıp okuyor ve bunlar çok yüksek tirajlarla yayımlanıyor. Sanırım bunun iki sebebi var: Birincisi inanç dünyasının tatmini, ikincisi de romanın tarih metinlerine göre daha canlı, sıkıcı olmayan, yaşayan havası.

Türkiye'de orta sınıf okuyucu, tarihsel romanları bir tarih metni olarak algılamakta, o romanda kurgusal olarak anlatılanların gerçek olduğuna inanmaktadır. Başka bir ifadeyle, tarihsel roman bir kısım okuyucu tarafından tarih metni olarak kabul edilmektedir. O yüzden zaman zaman bizlere romanda anlatılanların doğru olup olmadığı soruluyor.

Bu vesileyle Türkiye'deki tarihsel roman anlayışının mahiyetine temas etmek isterim müsaadenizle. Bizde şimdi açıkladığım sebepten dolayı tarihsel romanların mutlaka tarihsel gerçeği yansıtması, tarihte ne olduysa, roman yazarının buna sadık kalması gerektiği kabul edilir genellikle. Oysa bu yanlıştır. Bir tarihsel roman mutlaka tarihte yaşanmış gerçek bir olayı veya kişileri konu almak zorunda olmadığı gibi, eğer gerçek olayları ve kişileri konu alıyorsa, aynen gerçek hayattaki gibi yansıtmak zorunda değildir. Haddi zatında böyle bir roman da sıkıcı olur. Daha doğrusu o roman olmaz. Çünkü son tahlilde hangi tür olursa olsun roman hayalî bir kurguya dayanır. Gerçek dünyadan ilham alır, ama sonuçta budur. Bu sebeple bir tarihsel roman yazarı aslında hiç yaşanmamış bir olay kurgulayabilir, bu olaya hiç yaşamamış hayalî şahısları yerleştirerek mükemmel bir tarihî roman yazabilir. Yeter ki kurguladığı olay ve kahramanları, konu edindiği zaman ve mekâna, ortama, hayat tarzına, toplum yapısına ters düşmesinler, okuyucu onların gerçek olacak kadar gerçeğe benzer olduğu izlenimine sahip olabilsin.

Bu tür tarihsel romanlar Batı'da çoktur. Özellikle 19. ve 20. yüzyılda yazılmış bu türde çok güzel örnekler vardır. Daha önce konuştuğumuz "Kovadis" (*Quo vadis*), *Ivan Ho*, *El-Cid*, *Taras Bulba*, *Harp ve Sulh* vs. bu tür tarihsel romanlara güzel örnektir. Bu roman-

larda kahramanlar bizdeki gibi vecize gibi konuşmalar yapmazlar; kusursuz, idealist yaratıklar değillerdir; yalanlarıyla, kıskançlık ve kinleriyle, arzu ve ihtiraslarıyla, kısaca iyi kötü bütün insani yanlarıyla canlandırılırlar. Okuyucu o romanda hayatın gerçeklerini ve gerçekte yaşayan tiplerin, şahısların benzerlerini bulur.

Dördüncü Bölüm:

Bir Bilim Adamının Tarihe Düştüğü Sıradışı Notlar

ÇALIŞTIĞI VE İŞLEDİĞİ KONULAR

Tarihî roman konusu gerçekten çok zevkli bir konu. Sizin yakın ilgi duyduğunuzu biliyorum, ama Hocam yeniden Türkiye'de tarihçilik konusuna dönmek istiyorum. Fakat bu defa sizin tarihçilik anlayışınız üzerine konuşalım. Belki çok genel olacak, ama size göre Ahmet Yaşar Ocak'ın Türk tarihçiliği içerisindeki yeri nedir?

Çalışma alanınız ana hatlarıyla Türk tarihinde değişik yönleriyle İslam olmakla birlikte çok geniş bir döneme de yayılmış durumda. Bu ilgi genişlemesinin temel sebebi nedir? Sahanın, yeterince çalışılmayan, üzerinde yeterince durulmayan bir alan olması mı belirleyici oldu bu tercihi yapmanızda?

Benim Türk tarihçiliğinde yerimin ne olduğu veya olmadığı sorusunun cevabını vermek bana düşmez. Fakat sorunuzun ikinci kısmını cevaplandırmaya çalışayım. Çalıştığım alan genel olarak değişik veçheleriyle, tarihimizin çok önemli bir meselesi olarak Türk tarihinde İslam olmakla birlikte, çok geniş bir döneme yayılmış, uzun soluklu bir problemi içine alıyor. Ancak ben teolojik boyutuyla Türk tarihinde İslam'ı değil, tarihsel boyutuyla, münhasıran devlet merkezli değil, toplumsal merkezli bir açıdan İslam'ı çalışmaya gayret ettim, Allah ömür ve güç verdiği sürece de inşallah bu gayretimi sürdürmek isterim. Lakin takdir edersiniz

ki böyle bir konunun tarihsel boyutunu çalışabilmek için de belli seviyede teolojik boyuta aşina olmak ve o konudaki kaynaklardan ve araştırmalardan da faydalanmak lazım. Zaten ilahiyat tahsilimin sağladığı böyle bir altyapı olmasaydı, yapa geldiğim türden çalışmaları yapmam mümkün olamazdı. Beni böyle bir tercihe sevk eden, sizin de isabetle teşhis ettiğiniz gibi, Türkiye tarihçiliğinde bu çok mühim alana rağbet edilmemiş olmasıdır. Köprülü, Gölpınarlı ve Osman Turan gibi Türk tarihçileri her ne kadar bazı çalışmalarında bu alana girmişlerse de, fazla üzerine düşmemişlerdir. Sebeplerinden biri de genelde tarihçilerimizin teolojik altyapıya sahip olmamasıdır sanıyorum. Bu alt yapıya sahip olan birkaç meslektaş ise bu konularla ilgilenmemişlerdir.

Belki beni böyle zor bir alanda çalışmaya iten asıl sebep, alanın fazla çalışılmamış olmasının ötesinde, özellikle de Cumhuriyet'le birlikte toplumumuzda İslamiyet'in sürekli tartışma konusu yapılmasıydı. Bu husus çocukluğumdan beri benim dikkatimi çekmiştir. Türkiye'de birisi İslamiyet'e son derece soğuk bakan, bir diğeri de onu içselleştirmiş iki kesim var. Bu farklı bakış açısı neden kaynaklanır? Türkler Müslüman olalı şu kadar yüzyıl olmuş, ama İslam Tanzimat'tan beri tartışılmaya başlayan bir konu. Çok farklı İslam algıları var, bu algıların hâkim olduğu farklı kesimler var. Aynı zannedilen kesimlerin içinde bile çok farklı algılamalar var. Lakin en fazla ilgimi çeken halkın Müslümanlık anlayışı veya anlayışları oldu. Halk Müslümanlığı çoğunlukla tasavvuf ağırlıklı bir Müslümanlık olduğu için ağırlıklı olarak da tasavvuf konularına eğildim. Çünkü tarihte Türklerin Müslümanlık olgusu o perspektifte, o eksende başlamış, devam etmiş ve öyle görünüyor ki etmeyi sürdürecektir.

Yani, özetle bu konuyu seçme nedenim, Türk tarihi içerisinde İslam'ın nasıl algılandığı, topluma, siyasete, kültüre nasıl yansıdığı ve nasıl bir seyir takip ettiğini anlama isteğinden kaynaklanıyordu. Bugün üzerinde yaşadığımız topraklarda kuruldukları, günümüze daha yakın oldukları ve nispeten kaynakları belli olduğu için, bil-

hassa Selçuklular, Beylikler ve Osmanlı dönemi benim ilgimi çekti. Bu dönemlerdeki devletin yahut halkın İslam anlayışı, bu anlayışı oluşturan etkenler, zaman içerisindeki değişimi, farklı versiyonları eskiden pek konuşulmayan, bahsedilmesi âdeta tabu muamelesi gören Sünnîlik dışı İslam gibi konular inceleme alanımın içerisinde yer aldı. Bizim tarihçiliğimizin yanaşmadığı bu alanın mahiyetini, Selçuklu ve Osmanlı dönemindeki yansımalarını, gelişimini, kısaca Türk ve Türkiye tarihi içindeki yerini anlamaya çalışmak benim için önemliydi. Çalışmalarımı bu maksatla ve ancak yapabildiğim kadar yapmaya çalıştım.

Heterodoks demediniz bu defa...

Onu bu seferlik kullanmayacağım. Bazıları düşüp bayılabilirler çünkü (!). Şaka bir yana, benim anlayamadığım şu: Bu terimi sanki ben icat etmişim ve ilk defa ben kullanıyormuşum gibi bir algı yaratıldı. Aslında benden başka bunu kullanmış olan ve halen kullanan Batılı ve Türk bir sürü tarihçi var. Ama son zamanlarda bakıyorum bu terimi hâlâ kullananlar da sanki kendileri kullanmıyor gibi konuşuyorlar. Ama açın bakın kitaplarına ve makalelerine, bu terimi kullandıklarını görürsünüz. Bu dürüst bir davranış değil.

İşin aslı şu: Son on on beş yıldır Batı'da da bazıları heterodoksi terimini eleştirmeye başladılar. Kendilerine göre belki bazı bakımlardan haklı tarafları da olabilir. Genellikle de bu terimin işaret ettiği dikotominin (ortodoksi-heterodoksi) yanlış olduğunu düşünen, ikinci olarak da ötekileştirici olduğu gerekçesiyle kullanımına karşı çıkan birkaç meslektaş var. Anlamakta zorlandığım şu: İslam inanç ve toplum tarihinde böyle bir dikotominin olmadığını mı bu meslektaşlar söylemek istiyor? O takdirde kaynaklardaki Sünnî-Batınî ayırımını nereye koyacağız? Bu da bir dikotomi değil midir? Bu da bir ötekileştirme değil midir?

Adına ne derseniz deyiniz, bu dikotomi toplumsal hayatta hep olageldiği gibi, olmaya da devam edecektir. Bilimsel analizlerimizi yapabilmek için de bu tür dikotomik yaklaşıma ihtiyacımız ola-

caktır. "Yüksek kültür/ popüler kültür, yüksek edebiyat/ popüler edebiyat, yüksek İslam-popüler İslam vs. ayırımı, siz reddetseniz de etmeseniz de gerçek hayatta yürürlüktedir. Tarihçiye düşen, çalışmalarında birini yüceltmek, diğerini aşağılamak değil, vakıayı tespit, teşhis ve yorumlamaktır.

Bu itibarla sonuçta ben, terimi nasıl ve hangi çerçevede kullandığınıza bakarım. İkinci bir husus, hiçbir çalışmamda, hiçbir yazımda bu terimi ötekileştirici, aşağılayıcı bir terim olarak değil, aksine *nâfızî, mülhî, batınî* gibi asıl ötekleştirici ve aşağılayıcı anlamda siyasal iktidar tarafından kullanılan terimleri kullanmamak için tercih ettim ve muhtevasını da açıkladım. O yüzden şimdi tekrar etmeyeceğim ve bu konuyu kapatacağım. Eğer itiraz eden meslektaşlar Türkiye tarihinde Sünnî olmayan akım ve toplumlar olmadığını ileri sürüyorlarsa buna şahsen bir diyeceğim yok. Ama bu gerçeği kabul ediyor ve ötekileştirici olmayan terimler teklif ediyorlarsa, ortaya koysunlar, ben de kullanırım. Şimdilerde böyle bir moda gelişti ve bayağı da taraftar buluyor gibi: Birtakım kavramları, terimleri, metotları, kişileri dövebildiğiniz kadar dövüyorsunuz, lakin kendiniz ortaya elle tutulur, işe yarar bir şey koymuyorsunuz. Ben buna "eleştirmenin dayanılmaz cazibesi" diyorum. Bu tür gelip geçici modaların fazla uzun süreli olacağı kanaatinde de değilim.

Bu arada unutmadan şunu da söyleyeyim, çalışmalarımı yaparken meselenin folklorik boyutuna da çok önem verdim. Çünkü İslamiyet hayatı düzenleyen bir din ise, o zaman halkın gündelik hayatına nasıl yansımış olduğuna bakmamız şart. Daha önce de kısmen bahsettiğimiz "Kesikbaş", "Hızır", "Veysel Karenî", "İslam mitolojisi" gibi konularla ilgilenmem bu yüzden olmuştur. Yani meseleyi her boyutuyla görmek istedim. Başarabildim mi, başaramadım mı, bu bir "bahs-i diğer"dir ve bunu zaman gösterecek.

Kısacası, fotoğrafın bütününü görmenin gerekliliğini düşünüyorsunuz. Az önce genel çerçevesini çizdiğiniz sahaya dair çok sayıda kitap ve makale yayınladınız, tebliğler sundunuz. Bu çalışmaların hemen hepsinde metodolojiye yaptığınız vurgu

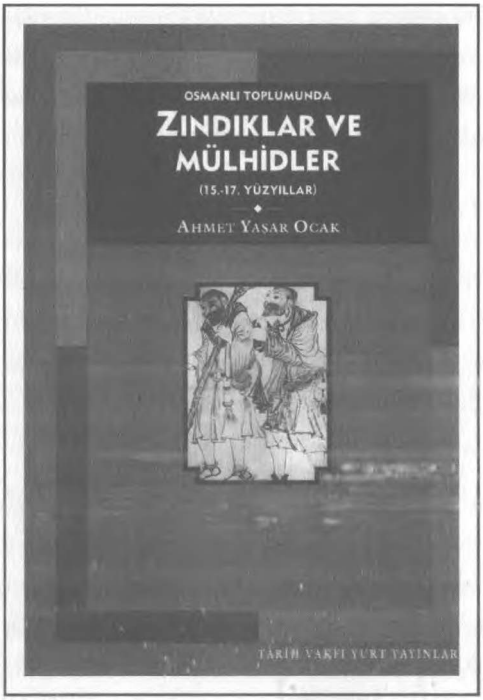
dikkat çekiyor. Bazen, bu sahada sizin dışınızda yapılan çalışmaların metodolojisini –yeri geldiği zaman sert bir şekilde- tenkit de ettiniz. Geriye dönüp yaptığınız çalışmalara baktığınızda, "aradığım cevapları buldum" diyebiliyor musunuz?

Bakın, bu cevabı o kadar kolay bir soru değil. Tarihçi muhakkak ki kafasındaki soruların, problemlerin cevabını bulmak için araştırma yapar. Belli ölçüde bir kısmının cevabını bulabilir ya da bulamaz. Bu tamamen önce kendi kapasitesine, kullandığı metoda, elindeki verilere bağlıdır. Araştırmalarının sonunda tam manasıyla tatmin olabilir de olmayabilir de. Tatmin olmamışsa ya tatmin oluncaya kadar devam eder, ya da tatminkâr bir sonuç elde edemediğinde yahut edilemeyecekse, gerekçelerini açıklayarak araştırmasını sona erdirir.

Benim de kendimce tatminkâr sonuca ulaştığım çalışmalarım vardır, ulaşamadığım araştırmalarım vardır. Mesela Şeyh Bedreddin konusu benim nazarımda hâlâ sonuca ulaşmış değildir, belki ileride birileri bunu yapabilir. Hatta bazen sezgilerimiz bize sonucu işaret eder, fakat bilimsel olarak ispat edemeyebiliriz.

Şahsen genellikle daha önce ya az çalışılmış ya da hiç çalışılmamış konulara yöneldim. Bunlarla ilgili araştırmalarım genellikle bir "mise-en-question" mahiyetinde, yani sorgulama, üzerine dikkat çekme niteliğinde olan şeylerdir. İleride daha tatminkâr, daha nitelikli çalışmalara bir anlamda ışık tutmak, yol açmak niyetiyle yapılmıştır.

Türkiye'de tarihçilik ağırlıklı olarak Osmanlı tarihi üzerinden yürüyor. Geniş spektrumlu bir tarihçilik anlayışımız maalesef yok. Nitekim Osmanlı tarihine yoğunlaşmış bu çalışmalar da bu tarihin hemen bütünüyle devlet boyutuna hasredilmiştir. Yani siyasi, askerî, sosyo-ekonomik, kurumsal ve uluslararası ilişkiler boyutlarını ele alıyorlar. Çünkü genelde yalnızca devlet arşivindeki belgeler üzerinden yürüyorlar. Başka bir deyişle, bilhassa Osmanlı

Ahmet Yaşar Ocak'ın *Zındıklar ve Mülhidler* adlı Tarih Vakfı Yurt Yayınları'ndan çıkan kitabı

merkezî iktidarının yönetim, iktısat ve vergi, dış ilişkiler politikasını, kurumlarını anlamaya, anlatmaya, izaha dönük çalışmalardır.

Merkezin dışındakilerin merkeze nasıl baktıkları, hayatlarını nasıl sürdürdükleri, ne gibi problemler yaşadıkları gibi konulara pek yaklaşılmıyor. Halkın dinî hayatı ise münhasıran tekkeler, tarikatlar, şeyh biyografileri çizgisinde ele alınıyor. Bütün yönleriyle bir Osmanlı dönemi din hayatı neredeyse hiç çalışılmamıştır, çalışılmıyor. Bu durum da haliyle resmin bir tarafının karanlıkta kalmasına neden oluyor. *Zındıklar ve Mülhidler* kitabını biraz da bu bakış açısıyla yazdım. "Merkez dışarıdan nasıl görünüyor, neden merkeze muhalif çevreler oluşuyor? Devlet açısından basitçe isyan olarak nitelendirilen hareketlerin asıl mahiyeti nedir? Altında ne gibi problemler yatıyor?" gibi soruların kendimce cevabını bulmaya çalıştım. Ne kadar bulabildiğim elbette tartışılabilir, dediğim gibi o bir "bahs-i diğer"dir.

İşte bu tür konular hep benim ilgimi çekti. O yüzden zaman zaman geriye dönüp baktığımda, Hızır-İlyas gibi, Kesik Baş, İslam mitolojisi, Aya Yorgi gibi normalde bizdeki tarihçilik geleneğinde standart bir tarihçinin meşgul olmayacağı değişik şeyler de yazdım. Bunlar bana göre kültür tarihi konularıdır ve bizim tarihçiliğimizin hayli zayıf olduğu bir alandır.

Peki, bu eksikliğin temel sebebi ne? Sadece metodoloji sorunu mu?

Bunun sebebi kanaatimce tarihin bizde sadece devlet merkezli anlaşılmasından ileri gelmektedir. Bazı tarihçiler Osmanlı tarihinin kaynaklarını yalnızca arşiv belgelerinden ve kroniklerden ibaret görüyor, diğer kaynaklara itibar etmiyorlar. Bilhassa gençler arşivde bir belge buluyor, o belge çok büyük bir keşifmiş gibi, çok dar bir bakış açısıyla hemen makale yahut bildiri haline getiriyolar. Eğer tarihçilik sadece devleti anlatmaktan ibaret değilse, nedir bu tarz tarihçiliğin, bu tarz çalışmaların tercümesi? Ne söylüyor, ne anlatıyor bize? Osmanlı İmparatorluğu'nun toplumsal ve kültürel yapısını, zihniyet ve düşünce dünyasını, yarattığı kültürünü anlamaya yönelik ne veriyor? İşte bu soruların cevabı bizim devlet tarihçiliğimizde yoktur. Ben bu yüzden zihniyet, düşünce ve kültür tarihçiliğini çok önemsiyorum. Mamafih gördüğüm kadarıyla artık bu istikamette çalışmalar, sayıları az da olsa özellikle genç nesle mensup tarihçiler arasında giderek yaygınlaşıyor izlenimini uyandırıyor ki bu da beni sevindiriyor.

Yaptığınız çalışmalarda ileri sürdüğünüz bazı görüşlerinizden dolayı zaman zaman çok sert eleştirilerin muhatabı oldunuz. Bu eleştirilerin temel sebebi nedir? Belli kalıpların dışına çıkmış olmanız mı?

Bazıları gerçekten çok sert ve hatta küçümseyen, değersizleştirme amacı güden yahut techil eden eleştirilerdir. Bu eleştirileri bir anlamda "halının altına süpürülen" şeyleri ortaya çıkaran türdeki konuları seçmemden ve yaklaşım tarzımdan dolayı aldığımı dü-

şünüyorum. Mesela Osmanlı toplumunda Kalenderîler, Zındıklar ve Mülhidler, Alevîlik ve Bektaşîlik üzerine yaptığım araştırmalar bu yüzden bazı meslektaşları kızdıran, sinirlendiren konulardı.

Aldığınız bu eleştiriler sizi üzer mi?

Zaman zaman üzüldüm tabiatıyla. Özellikle bilimsel eleştiri mantığından uzak, şahsiyyat yapan, beni aşağılayarak ve güya yanlışlayarak kendine bir pay çıkarmak yahut kendini öne çıkarmak isteyen, yapmak istediğim şeyi anlamaktan fersah fersah uzak, maksatlı bazı sert eleştiriler beni üzmüştür, ama fazla önemsememiş, hatta cevap vermeye bile değer bulmamışımdır. Ama mesela bazı ufak tefek teknik hatalarımı kibarca eleştiren ve tashih eden meslektaşlara ise üzülmek, kızmak şöyle dursun, aksine hep teşekkür etmişimdir. Çünkü bunlar bana katkı sağlayan eleştirilerdir. Lakin diğer yandan neden böyle bir dikkatsizlik yaptım diye de hayıflanmışımdır. Mesela, *Zındıklar ve Mülhidler* kitabında bir iki tarih hatası olmuş, bazı meslektaşlar kibarca bunları bana mektupla bildirdiler. Bundan çok mutlu oldum. Yeni baskıda düzelttim bu hatalarımı. Ama *Menâkıbu'l-Kudsiyye* üzerinden, bir zatın eleştiri sınırlarını fersah fersah aşan, hakaretler ve tehditler savuran, beni ve kitabı birlikte yayınladığım arkadaşımı alenen tahkir edip aşağılayan yazıları, bizi hem çok üzdü hem çok kızdırdı. Dolayısıyla, çoğu haksız ve sadece kuru bir dilci perspektifinden yapılan, değersizleştirme ve aşağılama, ama arkasından yayınlayacağı kendi metnini pazara sürme amaçlı eleştirilerdi. Nitekim çok geçmeden iddialı bir başlıkla kendi metnini yayınladı. Bir başka meslektaş benim Şeyh Bedreddin konusunda tarih kaynaklarını tahrif ettiğimi, yalan söylediğimi, bir diğeri ise benim Selçuklu tarihini ve kaynaklarını bilmediğimi yazdı. Bunları kaale dahi almadım ve cevap dahi yazmadım. Onlar benim bu tavrımı muhtemelen yanlış yorumlamış ve mutlu olmuş olabilirler. Ama benim yazdıklarım ortadaydı ve kararını verecek olan okuyucu idi. Bu tür maksatlı ve gerçeği yansıtmayan eleştirilere asla kıymet vermem ve muhatap almam.

İsterseniz biraz da çalışma konularınızdan bahsedelim tekrar. Zaman zaman kısaca bahsettik ama, Çapanoğulları'na dair makalenizi istisna edersek, ilk çalışmalarınız Yozgat'taki Osman Paşa Tekkesi'nde keşfettiğiniz Emirci Sultan'a dair belgeler üzerinden yola çıkıyor. Genel olarak ilgilendiğiniz, hakkında yazı yazdığınız konuları genel başlıklar altında konuşalım istiyorum. Çalışmalarınızı kendi içerisinde bir kronolojiye tâbi tutarsak, tasavvuf tarihi ilk sırayı alıyor...

Evet, tasavvuf tarihinin bir devresini konu alan çalışmam Veysel Karenî üzerine oldu.

Nereden aklınıza geldi Veysel Karenî üzerine çalışmak? Neden Veysel Karenî?

Gelibolulu Mustafa Âlî, *Künhü'l-Ahbâr*'ında Emirci Sultan'a dair naklettiği menkabelerde onun Veysel Karenî'nin nefes evladı olduğundan söz ediyordu. Âlî bu menkabeleri adı geçen zatın türbesinin bulunduğu Yozgat yakınındaki tekkede misafirliği sırasında bizzat o zamanki tekke şeyhinden dinlediğini yazıyordu. Bu menkabeye göre, Emirci Sultan (Emir-i Çin Osman) Veysel Karenî'nin nefes evladı, Ahmed-i Yesevî'nin ise müridi olarak anlatılıyor. Bu benim ilgimi çekti. Çünkü aynı zat üzerinde Veysel Karenî geleneği ile Ahmed-i Yesevî geleneği kesişiyordu. Paris'te Bibliothèque Nationale ve Ecole des Langues Orientales'in çok zengin kütüphanelerinde de epeyce bir materyal topladım. Sonra bu materyallerin teze çok fazla geleceğini düşündüğümden ayrı bir kitap yapmaya karar verdim. Sonra anladım ki söz konusu menkabe aslında Üveysîlik diye bir sufîlik meşrebine işaret etmektedir.

İşte Veysel Karenî ile ilgili kitap bu vesileyle ortaya çıktı. Veysel Karenî hakkında, hadis, tarih, tasavvuf kaynaklarını kullanarak birbiriyle mukayese etmek suretiyle Veysel Karenî imajının tarih içinde giderek zenginleşmek suretiyle nasıl bir tasavvufi arketip haline geldiğini fark ettim ve kitapta bunun nasıl oluştuğunu ortaya koymaya çalıştım.

İlginç bir karakter Veysel Karenî. İslam tasavvufunun ilk temsilcilerinden kabul ediliyor. İstanbul Fatih'teki Hırka-i Şerif Camii'nde Hz. Peygamber'in ona verdiği rivayet edilen bir "hırka", bilhassa Ramazan aylarında başta İstanbul olmak üzere yurdun dört bir yanından gelen insanlar tarafından ziyaret edilir. Veysel Karenî bilhassa annesine karşı sevgi ve saygısı, kayıtsız şartsız itaati, hürmeti ön plana çıkarılarak bizim halkımız tarafından âdeta baştacı edilen bir şahsiyet haline gelmiş. Hakkında bazı ilahiler söyleniyor malumunuz. Yeni yapılan bazı camilere onun ismi veriliyor...

Veysel Karenî'nin Müslüman toplumların ortak hâfızasında çok ayrıcalıklı bir yeri var. Sufî gelenek onu tasavvufun ilk temsilcileri arasında gösterir, hürmet ve saygı ile takdis edilir. Bilhassa annesine çok bağlı oluşu biz Türkleri derinden etkilemiş. Aslında bazı hadis âlimleri böyle birinin olmadığını söylüyorlar. Yanılmıyorsam Ahmed ibn Hanbel, "Böyle birisi yok, uydurmadır" diyor. Gerçekten de, halihazırda Veysel Karenî'den bahseden hadislerin bütün versiyonları tek bir Hadis'e ve tek bir râviye, Hz. Ömer'e çıkıyor. "Eğer gerçekten böyle bir kişi yoksa, böyle bir sanal şahsiyet niçin ve ne maksatla, nasıl yaratılabilir, halk nezdinde nasıl popüler olabilir?" sorusu aklıma takıldı. Bu soruya cevap bulmaya çalışırken, Veysel Karenî'nin adının 9. yüzyılda yazılmış olan iki meşhur Hadis kaynağı olan Buhârî ve Müslim'de bir iki cümleyle geçtiğini tespit ettim.

Zaten Veysel Karenî'den bahseden en eski kaynaklar bunlar. Diğer kaynaklar hep daha sonraki yüzyıllara ait. Bu durum nasıl gelişme göstermiş diye baktım, tarih ve tasavvuf kaynaklarından takip ettim, neticede bunun müthiş bir mitoloji yumağı olduğu sonucuna vardım. Bu mitoloji yumağı büyüye büyüye zamanımıza kadar gelmiş ve nihayet halkın pek sevdiği Veysel Karenî, yani Ahmet Cemil Akıncı'nın kalemiyle romanlaşan Veysel Karenî olmuş. Lakin şunu da hemen ekleyeyim ki bu sadece benim kanaatim. İleride biri çıkıp yanıldığımı da söyleyebilir, isabet ettiğimi de.

Kısacası, Veysel Karenî'yi yazma sebebim bu şekilde oluştu. Süreç de bu şekilde gelişti.

Veysel Karenî, tasavvuf tarihinin erken dönemlerine dair tek çalışmanız. Ama sizin asıl çalışma sahanız Türklerin İslamlaşmasından sonraki dönem, yani Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı döneminde yoğunlaşıyor. Bu konuda en fazla dikkati çeken görüşlerinizden biri, Türk halk İslam'ının İslamiyet öncesi Türk inançlarından yoğun bir şekilde etkilendiği yönünde. Sizi böyle düşünmeye iten sebep nedir?

Böyle düşünmemin sebebi meseleye yalnızca teolojik olarak değil, daha çok tarihsel ve sosyolojik olarak bakmamdan ileri geliyor. Bunun hem bizim tarihimizde hem de dünya tarihinde pek çok örnekleri var. Herhangi bir inanç yahut düşünce sistemi, ister felsefi, ister edebî, isterse tasavvufi olsun, mutlak surette kendinden önceki dönemlerin izini taşıyor. Bu eski dönemi yüzde yüz iktibas etme, aynen taklit etme anlamına gelmiyor elbette.

Sorunuzun cevabını verirken bu sosyolojik gerçeği aklımızda tutarak şunu unutmayalım: 751 yılında Araplar ile Çinliler arasında cereyan eden meşhur Talas Savaşı'nda, Türklerin Araplara yardım etmesi vesilesiyle Türk toplulukları ilk defa İslam'la karşılaşıyorlar. Bu vesileyle bir merak ve arkasından bir tanıma süreci başlıyor. Ama aradan yüz elli yıldan fazla bir zaman geçtiği halde 900'lü yıllara kadar Türkler İslam'ı benimsemiyorlar. Uzunca bir tanıma süresi var. 10. asırdan itibaren dervişler, tüccarlar, Türk toplulukları arasında bu dini yaymaya, onları bu yeni dine ısındırmaya çalışıyorlar.

Türklerin yeni karşılaştıkları İslam'ı bütün kelâmî incelikleriyle, akâidiyle, ahlâk ve ibadet incelikleriyle bir çırpıda ve kolayca kavrayabildiklerini söyleyebilmek mümkün değildir. Bunun örneklerini başta İbn Fadlan olmak üzere bazı Arap ve Fars kaynaklarında açıkça görüyoruz. İbn Fadlan'ın anlattığına göre; Oğuz kağanı elçilik heyetiyle birlikte akşam namazını kıldıktan sonra

İbn Fadlan'a, "Tanrımızın karısı var mı?" diye gayet safiyâne bir şekilde soruyor. Demek ki eski inançlar, zihinde yeni inancı algılamak için ister istemez belli bir ölçüde kullanılıyor. İbn Fadlan'ın verdiği bu örnek çok tipik ve çarpıcıdır.

O adam bunu laf olsun yahut İslam itikadına muhalefet olsun diye değil, kafasındaki geleneksel Tanrı imajı bu şekilde olduğu için soruyor. İslam'ın telkin ettiği Tanrı inancının mahiyetini anlamaya çalışıyor. Bunu ve benzerlerini o yüzyıllarda İslam'a yeni giren bütün Türkler için genelleyiniz. İşte o zaman niçin eski inançların Müslüman olduktan sonra da belli ölçüde ve değişik kalıplarla, ama İslami kavramlarla yorumlanarak yüzyılların içinden süregeldiğini anlamak kolaylaşır. Elit kesimde, kentlerde, medreseler vasıtasıyla, İslami bilimlerin yayılmasıyla bu tesirler tamamen olmasa bile giderek büyük ölçüde kaybolurken, okuma yazmanın, kısacası eğitimin ulaşamadığı kırsal kesimlerde canlılığını niçin koruduğunu anlamak herhalde o kadar zor olmasa gerek. Eski inançların çok daha belirgin olarak korunduğu kesimler, bizim memleketimizde Alevî vatandaşlarımızdır.

Türklerin İslamiyet'e geçiş sürecinde bütün bu inançlar belirleyici bir etkiye sahip olmuş ve yüzyıllar içinden devam edip gelmiştir. Haliyle bunların pek çoğu, ister istemez belli ölçülerde, tabii bir süreç içerisinde İslami kavramlarla bütünleşerek halk Müslümanlığının içinde varlıklarını devam ettiriyorlar. Ne var ki biz meselelere İslam fıkhının, medreselerin iyice olgunlaştırdığı, dinin kaidelerini yerleştirdiği bugünün eğitim görmüş şehirli Müslümanlığı penceresinden bakıyoruz. Kendi yaşadığımız Müslümanlığı bundan bin yıl öncesine taşıyoruz. Bu çok yanlış bir yaklaşımdır.

İslam öncesi döneme ait güçlü bir etkilenmenin olduğu âşikâr. Ama bu etki bilhassa hangi yönden etkilemiş Türk halklarının Müslümanlığını?

Bu etki bilhassa denilen inanç konularında daha fazla cari olmuş. Peygamber algısı, melek algısı hatta bizzat Allah kavramı bile bu

algıdan etkileniyor. Bunun en tipik ve reddedilemez tarihsel belgesi *Dede Korkut Hikayeleri* ve bazı menâkıbnâmelerdir biliyorsunuz. *Dede Korkut Hikayeleri*'nde tasvir edilen Deli Dumrul'un Azrail ile dişe diş mücadele eden bir kahraman şeklinde takdim edildiğini görüyorsunuz. Bir yakını öldüğü zaman Allah'a kızıyor, "Ne suçu vardı da aldın" diyor. Ölünün ruhu kuş olur ve pencereden uçup gider. Bu örnekleri İbn Fadlan seyahatnâmesinden, Arap ve Fars coğrafya kaynaklarından, evliya menâkıbnâmelerinden başlayarak pek çok kaynak üzerinden takip edebilirsiniz.

Bu tarz etkilenmeler o dönemin iktidar zümreleri tarafından nasıl karşılanıyor?

İktidarın bu tür şeylerle ilgilendiğine dair şahsen herhangi bir kayda rastladığımı hatırlamıyorum. Olsaydı herhalde kullandığımız kroniklerde ortaya çıkardı. Aslında bu konuların siyasal iktidarları pek ilgilendirmemesi de normaldir. Ancak Osmanlı döneminde 16. yüzyılda kendi güvenliğine yönelik tehlikeli durumlar ortaya çıktığında siyasal iktidar inançlara müdahale ediyordu. Bu da bildiğiniz gibi Şiî Safevî propagandasının yarattığı tehlike ortamında söz konusu oldu. Osmanlı'nın kuruluş döneminde yönetici beylerin İslamiyet algısının da bugünkü anlayışımızdan farklı olduğunu düşünüyorum. Onlar da halktan farklı değiller. Konar göçer hayat tarzı bütün yönleriyle sürüyor. Veziriazam Lütfi Paşa, *Tevârih-i Âl-i Osman* adlı eserinde Osman Gazi'nin kımız içtiğini yazıyor. Osman Gazi Selçuklu hükümdarının kendisine gönderdiği aşiret beyliği menşurunu kımız içerek kutluyor. Osmanlı topraklarında ilk medresenin, yani İslam'ın kitabi kaynakları üzerinden eğitim yapan bir kurumun açılışı Orhan Gazi devrinde, 1331'dedir. Medreselerin sayısının çoğalması, bu kurumların uyguladığı eğitimin yaygın hale gelerek halkı tesiri altına alması uzun zaman isteyen bir süreçtir.

İşte tam burada şu soruyu sormamın zamanıdır diye düşünüyorum: Türkler Anadolu'ya geldiği zaman Anadolu'nun inanç yapısı nasıldı?

Hiç şüphesiz Türkler yüzlerce yıldan beri muhtelif renkleriyle Hıristiyanlığın hâkim olduğu bir Anadolu'ya geldiler. Bizim ortaçağ tarihçiliğimizin en önemli eksikliklerinden biri de aslında bu çok mühim konuyu ihmal etmiş olmasıdır. Tarihe hep Türk ve İslam merkezli bakmamızın bir diğer sonucudur bu aslında. Şu andaki Türkiye tarihçiliği bu soruya yetkin cevaplar verebilecek durumda değildir. Ancak Avrupalı tarihçilerin tabiatıyla Bizans dönemi Anadolu'sunun dinî yapısına dair oldukça fazla sayıda ve güçlü araştırmalar yayınladıklarını biliyoruz. Dolayısıyla "Türkler Anadolu'ya geldiği zaman Anadolu'nun inanç yapısı nasıldı?" gibi bir soruya ben yetkiyle cevap verebilecek durumda değilim. Çünkü bu ayrı bir uzmanlık alanıdır. Buradaki Hıristiyanlığın tarihini çok iyi bilmek gerekir. Bu itibarla söyleyeceğim şeyler çok genel mahiyette ve bilinen şeyler olur.

O dönemde Anadolu'da temel olarak Hıristiyanlık, Müslümanlık ve kısmen de şehirlerde ticaretle uğraşan çok az sayıda bir nüfusu içine alan Yahudilik vardı. Türk göçlerinin büyük ölçüde Müslüman nüfusu barındırdığını, ama bunların içinde çok az da olsa hâlâ Budist ve Maniheist kalmış bulunanlar olduğunu da biliyoruz.

Hıristiyanlığın değişik mezheplerine mensup kesimler Anadolu'nun farklı bölgelerinde yaşamaktaydılar. Ortodoksluk Anadolu'nun kırsal kesiminde o kadar güçlü değildi. Çünkü kiliseler çok yaygın değildi. İslam Mezhepler tarihi kaynaklarında Mârika adıyla zikredilen, aslen İranlı olup Hıristiyanlıkla Zerdüştîlik ve Maniheizm'i karıştıran Markion'un oluşturduğu bir mezhep yaygındı. Ondan sonra Samosatlı Paulos'un kurduğu Paulisyanizm mezhebine inanan insanlar vardı. Ama bu Samosat'ı Adıyaman'dakiyle karıştırmamak lazım. Burada sözü edilen Erzincan yakınlarında, bugün mevcut olmayan bir Ermeni kasabası. Yine Ermeni olan Tondrak'ın mezhebini benimseyen insanlar bulunuyordu. Bunlar yerel inanışların ve İran dinlerinin Hıristiyanlık ile karıştırılması neticesinde meydana gelen mezhepler. Anadolu'nun doğu ve güneydoğusundaki halkın önemli bir bölümü bu mezheplere mensup

idi. Baba İlyas'ın baş halifesi Baba İshak'ın da böyle bir kökenden gelen mühtedi olduğunu düşündüğümü söylemiştim.

Sorunuz belki şu şekle dönüştürülebilir: Türkler Anadolu'ya nasıl bir İslam algısıyla geldiler, Anadolu'yu nasıl ve ne ölçüde değiştirdiler? Bu takdirde konuyu tartışabilmek için önce Selçuklu Anadolu'sunda kentsel ve kırsal kesimlere göre İslami açıdan değişik eğilimleri bağrında taşıyan bir toplumsal yapı olduğunu kabul etmemiz gerekiyor. Moğol istilası öncesi Türk nüfusun yerli nüfusa oranla sayısal olarak henüz üstün olmadığını, asıl üstünlüğün özellikle bu istilanın püskürttüğü göçler sonucu meydana geldiğini çok iyi biliyoruz. Bu göçler Anadolu'ya sadece yoğun Türkmen nüfusunu değil, belli ölçüde kentli Türk nüfusunu da getirdi. Ancak kentlerin nüfusu bütünüyle Türklerden ibaret olmayıp yerli Rum, Ermeni ve çok az olmakla beraber ticaret merkezlerinde Yahudiler de bulunuyordu. Bunun yanında Müslüman İranlı ve Arap tüccar, esnaf, bürokrat, âlim ve sufîler de vardı.

Konya başta olmak üzere Kayseri, Kırşehir, Sivas, Tokat ve Malatya gibi kentlerde Türkçe, Arapça, Farsça, Rumca ve Ermenice gibi dillerin konuşulduğunu haber veren İbn Bibi, aslında bize Anadolu Selçuklu kentlerinin ne kadar kozmopolit bir yapıya sahip bulunduğunu gösteriyor. Bunu dikkate alırsak, bu vakıanın dönem Anadolu'sunda kentlerdeki kozmopolit Müslüman nüfusun, geldikleri memleketlerdeki muhtelif İslami cereyanların da taşıyıcısı olduklarını rahatlıkla tahmin edebiliriz. Bu cereyanlar içinde muhakkak ki Sünnî İslam'ın değişik versiyonları bulunduğu gibi, farklı mezhebî ve sufî akım temsilcileri de mevcuttu.

Uzunca bir zamandan beri ısrarla vurgulamaya çalıştığım gibi, bu dönem Anadolu'sunu şimdiye kadar hep Mevlana, Hacı Bektaş ve Yunus Emre üzerinden değerlendirme alışkanlığı, bizi Anadolu'nun gerçek dinî ve inanç profilini tartışma ve ortaya koyma imkânından yoksun bırakmıştır. Dolayısıyla bu profili imkân dâhilinde ve kaynakları yeniden değerlendirerek ve bize ilk bakışta ilgisiz gelen verileri de hesaba katarak meydana çıkarmak, her türlü hamaset ve

yüceltme eğilimlerinden arındırılmış bir biçimde, sırf gerçek yapıyı görebilmek için öncelikli işlerimizden biri olmalıdır. Türkiye'de tarihçilerimizin bu tür problemlere ilgi duymadıklarını, özellikle de devleti anlatma, devleti yüceltme, devleti parlatma doğrultusundaki araştırmalara daha fazla itibar ettiklerini, bu alışkanlıklarını da öyle kolay kolay değiştirmeyeceklerini yıllardır içeriden biri olarak çok iyi bildiğim halde bunu burada bir kere daha vurgulamaktan kendimi alamıyorum.

Öte yandan kırsal kesimin inanç yapısına baktığımızda, bunu Fuad Köprülü vaktiyle Türkçülük cereyanlarının etkili olduğu dönemlerde yazdığı ünlü kitapları ve makalelerinde elbette bilimsel, fakat Türkçü dozu hayli yüksek bir perspektiften ancak genel hatlarıyla, o da tasavvuf akımları doğrultusunda ele aldı ve bazı problemlere işaret etti. Ama daha ileri gitmedi. Siyaset mesleği daha cazip geldi. Gölpınarlı da Mevlevîlik, Bektaşîlik ve Yunus Emre ağırlıklı çalışmalar yaptı. Fakat –kısmen Osman Turan hariçpek kimse uzun zamandır bu meselelere girmedi veya giremedi. Tarihçilik kriterlerine uymayan bazı kompilatif yayınları burada söz konusu etmiyorum. Bu itibarla kentsel kesimin gerçek İslami profili gibi kırsal kesimin, daha kestirmeden söyleyecek olursak Türkmenlerin İslami profili de daha derinlemesine araştırılmaya muhtaçtır.

Ne var ki kırsal kesimi teşkil eden köylü ve konargöçer Türkmen boylarının İslami inançlarının nasıl ve ne mahiyette olduğunu anlayabilmek için her şeyden önce onların hayat tarzlarının coğrafi, fiziksel, kültürel ve zihinsel yapılarına evleviyetle dikkat etmek ve göz önünde bulundurmak gerekir. Bunu yaptığımızda, eski inançların Müslüman olduktan sonra da önemli ölçüde ama kısmen kılıf değiştirmiş bir biçimde süregeldiğini fark etmemiz kaçınılmazdır. Bu gerçeği küçümsemek veya kaale almamak çok ciddi metodolojik bir yanlıştır. Çünkü bunların İslami dönemde meydana getirilen popüler mahiyetteki edebi ve tasavvufi yazılı ürünlerde açığa çıkmaları, işaret etmeye çalıştığım vakıayı ispat

eder. Bunları birtakım ikna edici olmayan sudan gerekçelerle tevil etmenin bilimsel olarak bir anlamı yoktur. Bu tür teviller tarihsel gerçekler karşısında muhafazakâr tarihçiliğimizin reflekslerinden başka bir kıymeti haiz değildir.

İşte meseleye böyle baktığınız zaman Türkmenlerin (köylü veya konargöçer) İslami yapılarını daha doğru anlama imkânımız olur. Köprülü, Ortaçağlar Anadolu'sundaki bu Türkmenlerin Müslümanlığını –bence haklı bir şekilde ve sosyolojik perspektiften yaklaşarak- İslam'ı henüz kabul ettikleri için bunun ancak "sathi ve basit bir şekilde Müslümanlaşma" olduğunu ileri sürer. Bu görüş günümüzde aralarında bir iki Batılı veya Batı'da yaşayan meslektaşın da bulunduğu tarihçilerce nedense yadsınır oldu ve sağlam gerekçeler, deliller ortaya koymadan varsayımlarla, zihinsel çıkarsamalarla eleştirilmeye başlandı. Oysa bir dinin ve ürettiği kültürün, dünya görüşünün ve telkin ettiği hayat tarzının, o dine ve kültürüne, hayat tarzına tamamen yabancı, üstelik binlerce kilometre uzak bir coğrafyada yaşayan insanlar tarafından derinliğine anlaşılıp içselleştirilmesinin kısa zamanda ve kolayca mümkün olduğunu bu meslektaşların nasıl kabul edebildiklerini ve bu tarz düşünenleri rahatça nasıl basitlikle ve idraksizlikle vasıflandırdıklarını doğrusu anlayabilmiş değilim.

Bu tarz bir yaklaşımın bir dikotomik yaklaşım, ayırımcılık ve ötekileştirme olduğunu ileri süren "postmodern" tarihçilik zihniyetinin sağlıklı olduğunu ve kalıcı olacağını da düşünmüyorum.

Asıl meseleye dönersek, ben de bu konuda Köprülü gibi düşünüyorum. Yani Selçuklu Anadolu'sundaki Türkmenlerin İslam'ı inceliklerine vâkıf olmadıkları için, kaçınılmaz bir şekilde eski inanç kalıplarına uyarlayarak içtenlikle kabul ettiklerini, ama öte yandan dağları, tepeleri, ulu ağaçları, ulu kayaları kutsayan, ruh göçüne ve insanın hayattayken ve öldükten sonra kalıp değişimine uğrayacağına inanan, ateşi takdis eden, İslam'ın standart ibadetlerine lakayt kalan, bunun da ötesinde yerleşik hayat tarzını ve kültürünü aşağılayan, üstelik siyasal otoriteyi işine gelmediği an reddeden

ve fırsatını bulduğunda ona karşı ayaklanan birtakım insanlar olduklarını görmemiz gerekir. Başka türlü de zaten olamazlardı.

Bu bahsettiğim çatışma teolojik bir antagonizma değildir ve teolojik bir antagonizma Anadolu'da zaten hiç olmamıştır. Bu toplumsal ve siyasal bir antagonizmadır. Bu tarz bir yapı medrese ve onun hâkimiyetindeki kentli kültür tarafından dışlanarak "Haricî, Rafızî" diye nitelenen bir yapıdır ve benim –bir kere daha söyleyeyim– "heterodoks" dediğim yapı işte tam da budur. Bu kırsal toplum ne kadar kentlere ve medrese kültürüne yakın olabiliyorsa o ölçüde "Sünnî", ne kadar uzak ise o kadar eski geleneklerinin ve inançlarının bağımlısı bir toplumdur. Türkmenlerin yaşadıkları "Sünnî olmayan" bu İslam, bilinçli, planlı belli bir teolojik karşı duruş değildir. Bu inanç yaşam tarzlarının kaçınılmaz bir gereğidir. Onlar da bugünkü geleneksel Alevîler gibi kendilerini çok iyi Müslümanlar olarak görüyorlardı. Buna şüphe yok.

Kısacası Orta ve Yeniçağlar İran ve Anadolu'sundaki kentsel ve kırsal kesimin Müslümanlığını kanaatimce kısaca açıklamaya çalıştığım bu çerçeve dâhilinde düşünmek ve öyle ele almak lazım gelir. Dolayısıyla Türkmenler böyle bir durumda Anadolu'ya geldiler.

Çok ilginç değil mi? Anadolu Hıristiyanlığının sergilediği parçalanmışlığın ve Ortodoks mezhebi karşıtlığının Anadolu'nun fethini kolaylaştıran önemli etkenlerden birisi olduğunu bizim tarihçilerimiz söylemezler. Yani Anadolu sadece Alp Arslan'ın ordularının, Danişmend Gazi'nin askerlerinin kahramanlıklarıyla değil, Bizans yönetiminin Ortodoksluk baskısına diş bileyen "heretik" mezheplerin Bizans'ın vergi politikalarından ve kendilerini zorla Ortodoks yapmak için kurduğu baskıdan bunalmış mensuplarının da desteğiyle kolayca fethedilmiştir. Bu "heretik" kiliselere mensup Hıristiyanlar Türkler geldikleri zaman onları desteklediler. Dikkat ederseniz, *Battalnâme*'de Battal Gazi'yi, *Danişmendnâme*'de Danişmend Gazi'yi destekleyenlerin hep onlar olduğunu görürsünüz. Bu insanlar Türklere karşı en ufak bir direniş bile göstermediler.

Gayet tabii olarak bu yakınlık zamanla bir çeşit "birlikte yaşama" kültürünü de oluşturdu. Bu Anadolu'nun yerel inançlarıyla belli alanlarda bir etkileşimi de beraberinde getirdi kaçınılmaz olarak. Orta Asya, İran ve nihayet Anadolu... Bu etkileşim halkın nabzını en iyi şekilde tutan sufiler tarafından daha belirgin bir şekilde hissedilmiş olmalı muhakkak. Ama devlet yöneticileri halk arasında oluşan bu etkileşime karşı nasıl bir tutum sergilediler acaba?

Türk fetihlerine karşı koymayan Hıristiyanların yaşadığı Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde kurulan Danişmendli, Artuklu gibi devletler, onları zorlamanın, başka bölgelere göç ve dolayısıyla üretimin azalması anlamına geleceğini çok iyi bildikleri için yerel halkın inanç yapısını değiştirmek gibi bir siyaset takip etmediler. Devletin en fazla ihtiyacı olduğu şey vergidir, verginin fire vermeden, rahat bir biçimde toplanabilmesidir. Bunun gerçekleşebilmesi ise zirai ürün istihsalinin, hayvan yetiştiriciliğinin ve kentlerdeki ticaret hayatının sekteye uğramamasına bağlıdır tabiatıyla. Bu yüzden bölgenin yeni hâkimi olan devlet idarecileri yerleşik halkın hayat tarzına herhangi bir şekilde müdahale etmediler. Bu durum Selçuklular için de geçerlidir.

Sufiler ise bu bölgelerde yeni tekkeler, zaviyeler kurmakla beraber, eski manastırların, kiliselerin olduğu köylere de yerleşerek buraları tekke ve zaviye olarak yerel halk ile birlikte kullanmayı tercih ettiler. Üstelik bunu yaparken son derece planlı hareket ettiler. Mesela halkın en çok takdis edip saygı duyduğu önemli bir Hıristiyan azizine ait menkabeleri kendi evliyalarına uyarlamak suretiyle, bir anlamda ortak bir takdis ortamı yaratıyorlardı.

Bunun en güzel örneklerinden birini Elvançelebi Köyü'nde gayet açık bir biçimde görüyoruz. 16. yüzyılda Salomon Schweiger bu köyde gördüğü benzer bir durumu seyahatnâmesinde anlatıyor. "Dervişler bize, Hızır İlyas budur diyerek Saint George'u at üzerinde ejderha öldürürken tasvir eden ikonasını gösterdiler" diyor. Bu aynı zamanda Baba İlyas'tır. Dervişler bunu planlı bir

şekilde yapıyorlardı aslında. Orada mezarı olan azizin hikâyesini sahiplenip, tekkelerini de hemen onun mezarının yanına inşa ediyorlar. Böylece zamanla yerli halkın Müslüman olmasına ortam hazırlıyorlardı.

Haliyle, İslam kültürü içerisindeki eren-evliya tiplemeleriyle eski Hıristiyan azizleri arasındaki ejderha öldürme, ateşe hükmetme vs. benzerlikler de bu şekilde ortaya çıkıyor...

Bu benzerliklerin kurulmasının temel sebebi dervişlerin yerel halkın kendileriyle yan yana yaşamaya alıştırarak İslam'a ısındırmaktan başka bir şey değildir. Ama aynı zamanda orada yerleştiğini kabul ettirmek, kendilerini rahatsız etmelerini engellemek, birlikte bir hayat sürdürebilmek gibi pragmatik bir amaç da söz konusudur.

"KÜÇÜK ASYA'DA İSLAM"

Türkmen göçleri ve Malazgirt Savaşı sonrasında bu coğrafyada Türk devletlerinin kurulmasıyla birlikte artık Anadolu'da İslam hâkim unsur oluyor. Bu süreçte Anadolu'daki devletlerin en güçlülerinden biri Türkiye Selçuklu Devleti'dir. Franz Babinger bu devletin ilk dönemlerinde Şiîliğe meylettiğini ileri sürer. Devletin kurucusu Süleymanşah'ın Fâtımî halifesinden Şiî fakihler istediği rivayet edilir. Fuad Köprülü bu görüşe itiraz etmişti. Siz ne düşünüyorsunuz bu konuda?

Böyle bir iddianın tarihsel olarak geçersiz olduğunu bugün çok daha açıklıkla biliyoruz. Dikkat ederseniz Babinger'den başka hiçbir tarihçi böyle bir görüş ileri sürmediği gibi Claude Cahen tam aksi istikamette düşünür. Selçuklular zamanında Anadolu'da Şiîliğin mevcut olmadığını yazar. Fuad Köprülü itirazında haklıydı şüphesiz. Zaten Babinger'in ileri sürdüğü deliller çok zayıftır. Mesela birisi *Maktel-i Hüseyin*'lerdir. Anadolu Selçukluları zamanında yazılmış *Maktel-i Hüseyin*'ler olup olmadığını en azından şimdilik bilmiyoruz. Fakat Beylikler devrinde yazılmış birkaç *Maktel-i Hüseyin* var. Bu eserlerin mevcudiyeti hiçbir zaman eserin yazıldığı bölgedeki beyliklerin Şiî olduğunu göstermez. Çünkü Sünnî kesim de tarih boyunca Kerbelâ faciasına karşı farklı bir tavır içerisinde olmamıştır. Sünnîler de Kerbelâ'da Ehlibeyt'e zulmedildiğini düşünürler. Bu nedenle Sünnî inanca mensup beylikler içerisinde de bu

tür eserlerin kaleme alınmasını başka türlü yorumlamamak lazım. Hepsinden de öte, Anadolu Selçuklu Devleti'nin ve beyliklerin tarihleri Şiî olmadıklarını zaten açıkça gösteriyor.

Babinger'in ileri sürdüğü bir diğer delil, Anadolu'da o dönemden kalma bazı yapılarda iç içe geçmiş dörtlü Kûfi Ali motifleridir. O bu motifleri Şiîlik alâmeti kabul ediyor. Ama bu motiflerin de Şiîlikle ilgisi yok. Çünkü bunlar Anadolu'daki seyyidlerin türbelerinde yahut Dârü's-Sülehâ ismiyle anılan birkaç binada bulunmakta olup yolculukları esnasında orasının seyyidlerin misafir edildiği ikametgâhlar olduğunu gösteren motiflerdir. Kısacası Babinger'in mahiyetlerini doğru teşhis edemediği bu gibi delillerden yola çıkarak Anadolu Selçuklularının Şiî olduklarını söylemesinin tarihsel bir zemini yoktur, doğru değildir.

Öte yandan XIII. yüzyıl Anadolu'sunda özellikle doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Şiî zümrelerin bulunduğunu düşündürecek bazı durumlara rastlıyoruz. Ama bu farklı bir şeydir. 13. yüzyılda bir Arap müellifi el-Cevberî'nin kitabında bunun ipucunu görüyoruz. Ben bu meseleyi bir makalemde ele almış ve bu zümrelerin İsmailîler olabileceğini düşündüğümü söylemiştim.

Süleyman Şah'ın ve oğlu I. Kılıç Arslan'ın Fatımî halifesi ile bağlantı kurmaları tamamen Büyük Selçuklular ile eskiden beri sürdüre geldikleri rekabetten kaynaklanıyor olabilir bu takdirde...

Bu bir siyasal bir manevradır. Çünkü Anadolu Selçukluları ile Büyük Selçuklular arasında Süleyman Şah'ın babası Kutalmış dönemine kadar uzanan bir siyasi rekabet var. Hatta Kutalmış'ın oğlu Süleyman Şah günün birinde İran'a dönüp kendilerinin hakkı olduğuna inandığı Büyük Selçuklu tahtını ele geçirmeyi hep istemiştir. Çünkü Anadolu'da devamlı olarak kalmayı düşünmüyor, aklı hâlâ Büyük Selçuklu tahtında bulunuyordu. O nedenle gerek Süleymanşah'ın gerekse I. Kılıçarslan'ın bu amaca ulaşmak için her türlü siyasal hamleyi yapmaları, dolayısıyla Fatımî halifesi ile

yakınlık kurmak istemeleri çok anlaşılır bir şeydir. Lakin bu onların Şiî olduklarını ispat etmez. Ayrıca Süleyman Şah'ın hem Bizans'la savaştığını, hem de icap ettiğinde Bizans İmparatoru Aleksios'la ittifak yaptığını da biliyoruz. Dolayısıyla I. Kılıçarslan'ın Fatımî halifesiyle ilişkisi tamamen politik bir manevradır.

Biraz da 13. ve 14. yüzyıllar Anadolu'sunda İslami hayatın önde gelen aktörleri üzerine birkaç soru sormak istiyorum müsaadenizle... Köprülü *İlk Mutasavvıflar*'ın ikinci kısmını bir Türkmen babası olan Yunus Emre'ye ayırmıştır bütünüyle. Bu çerçevede siz nasıl değerlendiriyorsunuz Yunus Emre'yi? Hatta ona dair bir kitabın editörlüğünü de yaptınız. Anadolu'nun o dönemki İslam kültür ortamı içerisinde Yunus Emre'nin yeri nedir ve nasıl bir imaj çiziyor size göre?

Her şeyden önce şunu söylemek lazım bence: Köprülü'nün *İlk Mutasavvıflar* kitabı olmasa, Türkiye Yunus Emre'yi muhtemelen bu kadar tanımayacak ve bu kadar önemsemeyecekti. Dolayısıyla kanaatime göre Yunus Emre ortaçağ Anadolu'sunda önemli bir sufîdir, ama kanaatimce biraz abartılmıştır. Cumhuriyet döneminde Mevlana, Hacı Bektaş ve Yunus Emre'ye yapılan vurguyu Cumhuriyet'in yeni ideolojisinde İslam'a biçilen rol ile ilgili görmek lazım. Yeni Türkiye'nin kültürel temellerinin hümanist bir yapıya dayandığını ispat etmek suretiyle Batı'ya bir mesaj verilmek istenmiştir. Bu maksatla Yunus Emre'yi, Mevlana'yı ve Hacı Bektaş'ı devlet ön plana çıkarmıştır. Tasavvufun ve tasavvuf çevrelerinin devreden çıkarıldığı bir dönemde başka sufîlerin değil de sadece bu üçünün öne çıkarılmasının ve devletçe sahiplenilmesinin bence başka türlü izahı olmamalıdır.

Yunus Emre'nin kim olduğuna dair döneminden kalma elimizde hiçbir müspet tarihsel kayıt yoktur. Çok sonraki devirlerde bazı tasavvuf kaynaklarında ona dair kısa pasajlar vardır, o kadar. Zaten bu pasajlar onun yaşadığı dönem Anadolu'sunda belli bir yeri olduğu için bu kaynaklarda yer almıştır. Onların dışında elimizde tartışmalı bir *Dîvân*'ı ve bir de *Risaletü'n-Nushiyye*'si mev-

cut. İnsanlar bunlardan yola çıkarak birtakım çıkarsamalarda bulunuyorlar. Rahmetli Cahit Öztelli birkaç arşiv belgesinde adı geçen bir Yunus Emre Bey ismine dayanarak bazı yorumlarda bulundu. Fakat bunların da gerçekten Yunus Emre ile ilgili olup olmadığı kesinlik kazanmış değildir. Üstelik buna karşı çıkanlar da var. Kısacası Yunus Emre sadece ve sadece Osmanlı döneminde tekkelerde söylenen bazı ilahileri dolayısıyla bulutsu bir sima olarak biliniyor. Yunus Emre diye birisi var. Ama sadece bir tane değil birkaç tane Yunus Emre var. Yunus Emre'ye nispet edilen ilahilerin çoğu başka Yunus'lara ait. Bununla birlikte, Anadolu'da Yunus Emre diye bir derviş vardır, yaşamıştır. İki eserinin bugüne kadar gelmiş olması da onun hem kendi döneminde hem daha sonraki asırlarda benimsendiğini bariz bir şekilde gösteriyor. Bu onun Beylikler ve Osmanlı döneminde özellikle halk tasavvufunda etkili olduğuna işaret eder. Ama Osmanlı elit kesimi için Yunus Emre bir isimden öte fazla bir şey ifade etmiyordu.

Onun hayatı ve tasavvufi kimliği hakkında bazı ipuçları *Dîvân*'ında var. Fakat bugüne kadar bu eserin sistematik olarak doğru dürüst bir muhteva kritiği yapılmamıştır. Köprülü ve Gölpınarlı bunu kısmen yapmışlardır. Onların dışında böyle bir işlemin yapıldığına şahsen rastlamadım.

Kanaatimce, Yunus Emre en az tasavvufi yönü kadar Türkçenin gelişmesine katkı sağlamış bir şahsiyettir. Söylediği şiirler kolayca hâfızalarda kalır. Daha sonra onu taklit yollu çok sayıda şiirler yazılmıştır. Ayrıca Yunus Emre'nin Mevlana'nın fikirlerinin yayılmasına da katkısı olmuştur. O aslında bir Mevlana hayranıdır. Bu nedenle onun kendine özgü orijinal bir tasavvuf sistemi olduğundan söz etmek mümkün değildir. Şahsen Yunus Emre'nin Kalenderî olduğunu tahmin ediyorum. Şayet *Dîvân*'ındaki ve *Risâletü'n-Nushiyye*'sindeki şiirler gerçekten onunsa, bu husus açıkça görülüyor zaten. Fakat muhafazakâr araştırmacılarımız bunu kabul etmezler, tevil yolunu tercih ederler.

Mesela Hacı Bektaş-ı Velî için de benzer yaklaşımlar var. Babaîler İsyanı sırasında Anadolu'ya geliyor. İsyana katılmamış, ortalık durulunca kadar muhtemelen inzivada yaşamayı tercih etmiş. Adına nisbet edilen tarikatın çok sonraları kurulduğunu biliyoruz. Kendi dönemindeki kaynaklarda ona dair hiçbir iz yok. Neden?

O da aynı Yunus Emre gibi. *Vilâyetnâme* ve Bektaşî tarikati olmasa Hacı Bektaş adında birinin yaşadığını bilemeyecek idik. *Vilâyetnâme* dâhil, ondan bahseden birkaç metin ise daha sonraki devirlere ait. *Vilâyetnâme* ise tarihsel açıdan başlı başına problemli bir metin zaten. Çok değişik metinlerden iktibaslar, adaptasyonlar yapılmak suretiyle meydana getirilmiş bir kompilasyon, yani derlemedir. Mesela, bugün elimizde olmayan bir veya birkaç tane Ahmed-i Yesevî menâkıbından iktibaslar olduğu anlaşılıyor. Bana göre *Vilâyetnâme*'de yer alan Ahmed-i Yesevî ile ilgili kısımlar eski Ahmed-i Yesevî menâkıbından alınmış olmalı. Ama o menâkıbnâmeler elimizde yok. Müellif başka menâkıbnâmelerden de faydalanmış olup bunların isimlerini zikrediyor. Mesela bunlardan biri de *Menâkıb-ı Ahi Evren*'dir. Bu menâkıbnâmelerin kahramanlarının yerine Hacı Bektaş konulmuştur. Fakat yıllar önce daha evvel kimsenin dikkat etmediği bir şey benim dikkatimi çekmişti: *Vilâyetnâme*'de *Kitâb-ı Mukaddes*'ten uyarlanan pasajlar var. Ben bunları mukayeseli bir şekilde yayınlamıştım. Bu çok ilginç bir durum ve bence Hasluck'un teorisini doğruluyor. Yani Bektaşîler Hıristiyanları Müslüman etmek için onların kutsal saydıkları lejandları menkabeleştirerek Hıristiyanlıktan İslam'a yumuşak bir geçiş sağlıyorlar.

Kısacası, *Vilâyetnâme-i Hacı Bektaş Velî* de, tıpkı *Saltuknâme* gibi, kompilasyon halinde telif edilen bir eserdir. Bana göre bu eser Hacı Bektaş'ın tarihsel kimliğini aydınlatma konusunda yüzde yüz müspet mahiyette bir kaynak gibi görünmüyor.

Vilâyetnâme'de daha önce pek kimsenin dikkatini çekmeyen bir başka şey daha var ki o da Hacı Bektaş'ın Haydarî dervişi şek-

linde tasvir edilmesidir. Bu tasvire göre Hacı Bektaş uzun, gür bıyıkları olan, vücudunun üst tarafı çıplak, kaşları, kirpikleri ve saçları kazınmış biridir. Üstelik "çihar darb" denilen bu tıraş işlemini bir erkân olarak kendi müritlerine de uyguluyor. Bu bana göre iki anlama geliyor: Ya Hacı Bektaş gerçekten bir Haydarî dervişidir –ki ben böyle düşünüyorum- ya da *Vilâyetnâme* diğer Bektaşî menâkıbnâmeleri gibi aslında Kalenderî muhitlerinde kaleme alındığı için Hacı Bektaş'ı öyle tasvir ediyor. Bu da kolayca yabana atılacak bir ihtimal değil bence.

Bu konu üzerinde pek durulmamıştır. Hacı Bektaş'ın Baba İlyas Horasanî'nin halifesi olduğu hususunu da göz önünde bulundurursak, bu durum bize onun aynı zamanda bir Vefaî dervişi olduğunu da ortaya koyar. Bu takdirde en azından Anadolu'daki Vefaîler acaba böyle kalender-meşrep dervişlerin de bulunduğu bir tarikat mıydı sorusu akla geliyor.

Siz öyle olduğunu düşünüyorsunuz anladığım kadarıyla...

Evet, ben öyle düşünüyorum. Belki yanılıyorum, ama ayrıca şunu da düşünüyorum, hatta tartışılması gerektiğine inanıyorum: Yeseviyye, Vefaiyye ve Kalenderiyye Anadolu sahası dâhil üç büyük problem olarak duruyor. Devin DeWeese, Yesevîlik ve Ahmed-i Yesevî konusunda pek çok makale yayınladı ve ilginç bilgiler ortaya çıkardı. Ahmed-i Yesevî konusunda Köprülü'yü eleştirdi. Ama onun makaleleri genellikle Orta Asya'daki Yesevîlik üzerine. Çünkü kullandığı kaynaklar hep oradandır. Fakat o *Vilâyetnâme*'deki Ahmed-i Yesevî menkabelerinin bu esere ve Hacım Sultan menakıbına nasıl girdiği, Anadolu'daki diğer Yesevî menkabelerini nasıl izah etmek gerektiği konusuna –eğer gözümden kaçmadıysa- girmiyor. Ahmet Karamustafa da o konulara girmiyor ve DeWeese'yi takip ediyor, hatta daha ileri giderek içinde Köprülü'yü ve beni eleştirdiği bir makalesinde Anadolu'da Yesevîlerin hiç olmadığını söylüyor. Oysa bana olay bu kadar kolay ve basit gibi görünmüyor. Ben Orta Asya'daki Yesevîlik konusunda DeWeese'nin üzerine bir şey söyleyecek durumda değilim, çünkü oraya onun

kadar derinlemesine vâkıf değilim, zaten o saha ile hemen hiç uğraşmadım. Ama en azından "Yesevîlik ve Anadolu" konusunun Karamustafa'nın ikna edici sağlam deliller göstermeden reddettiği kadar basit olduğunu düşünmüyor, bu konunun hâlâ bir problem olduğu kanaatini taşıyorum.

Vefaiyye konusuna gelince, onu daha önce başka yerlerde tartıştığım için şimdi tekrar etmek istemiyorum. Bu konuda üstelik 2005'te *Mésogeios*'taki makalem Vefaiyye'ye dair müstakil ilk monografi denemesi olduğu halde benim yazdıklarımın –siz hariç- tartışıldığını görmedim. Daha sonra, biliyorsunuz, Dede Garkın'la ilgili kitapta Vefaiyye belgelerini de yayınladım.

Kalenderiyye meselesini daha önce 1992'de neşrettiğim kitapta da belirttiğim gibi, yalnızca 13. yüzyılda Cemaleddin-i Sâvi'nin kurduğu -Cavlakiyye de denilen- bir tarikat ile sınırlı görmüyorum, çünkü Kalenderiyye dediğimiz akımı bu tarikatla sınırlamanın doğru olamadığını düşünüyorum. Ben Ahmet Karamustafa'nın "Neoascetism" (Yeni Zühd) diye adlandırdığı, Orta Asya'dan Kuzey Afrika'ya kadar yayılan protest tasavvuf akımının, Baba Tahir-i Uryân-ı Hemedânî gibi daha 11. yüzyılda yaşamış ilk temsilcileri kendilerini bizzat "Kalender" unvanıyla anmışlarsa, Kalenderiyye diye adlandırılmasının yanlış olmadığı kanaatindeyim. Karamustafa'nın "Neoascetism" tabiri bu sebeple bence söz konusu sufî akımın yorumu olarak kabul edilebilir. Yani Kalenderiyye akımı bir "yeni zühd" hareketi olarak yorumlanabilir.

Hacı Bektaş-ı Velî ilerleyen zaman içerisinde neden yaşadığı döneme oranla daha çok rağbet görmeye başladı? Toplum böyle bir kişilik oluşturma ihtiyacı mı hissetti?

Toplumun böyle bir kişilik oluşturma ihtiyacı hissettiğini düşünmüyorum. Kanaatimce bu sorunun cevabı, "Nasıl oldu da veya hangi faktörler devreye girdi de Hacı Bektaş kültü Anadolu'da yükselişe geçti? Yükselişe geçmekle de kalmadı, kendinin bizzat halifesi olduğu Baba İlyas kültünü sildi, hatta gelenek onu Baba

İlyas, yani Baba Resul'ün halifesi olmaktan çıkarıp Baba Resul'ü Hacı Bektaş'ın halifesi yaptı?" sorusunun cevabında saklıdır. Bu hemen hemen bugüne kadar üzerinde pek durulmamış, tartışılmamış çok önemli bir problematiktir. Çünkü Bektaşîliğin Vefaîliği ortadan kaldırarak nasıl yükselişe geçtiğini, ileriki yüzyıllarda Anadolu'daki Alevî ocaklarını nasıl kendine bağlayabildiğini anlamak da bu cevaba bağlıdır. Mesela elimizdeki bir belgeye göre, 13. yüzyıl Anadolu'sunun büyük Vefaî şeyhi Dede Garkın Ocağı, 18. yüzyılda Bektaşîliğe bağlanmış görünüyor. Bu bize Dede Garkın'ın Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki nüfuzunun fazla yayılma imkânı bulamayıp birtakım sebeplerle ona bağlanmak zorunda kaldığını gösteriyor.

Dede Garkın yaşadığı dönemde Hacı Bektaş'ın daha üstünde yer aldığı ve onunla herhangi bir bağlantısı olmadığı halde, 18. yüzyılda biraz da devlet eliyle Hacı Bektaş'ın halifesi haline getiriliyor... Çok tuhaf değil mi?

Bu durum belki şöyle bir hipotezle açıklanabilir: 14. yüzyılda Osmanlı Devleti teşekkül ederken Abdal Musa'nın müritleriyle Hacı Bektaş Tekkesi'nden ayrılıp cihad ve ganimet amacıyla Osmanlı Beyliği hizmetine girmesiyle birlikte, iştirak ettiği gazalarda gazilere Hacı Bektaş'ın menkabeleri anlatması, bunları dinleyen gazilerin de gittikleri yerlerde bunları nakletmesi etkili olsa gerektir. Abdal Musa'nın Osmanlı Beyliği'nden ayrıldıktan sonra tekkesini kurduğu Antalya Elmalı'ya kadar kat ettiği güzergâhta aynı menkabeleri tekrar etmesi, yani Sulucakarahöyük, Bursa, Manisa, Denizli üzerinden Antalya'ya kadar uzanan bir alanda zaman içerisinde Hacı Bektaş kültünün temellerini atmış olmalıdır. İşte bu kült tarihteki Hacı Bektaş'ı değil, ama söz konusu menkabeler merkezinde gelişen, sanal bir Hacı Bektaş imajını ortaya çıkarmıştır. Öte yandan bu imajın, daha doğrusu kültün, bugün pek vâzıh bir şekilde teşhis ve izah edemediğimiz faktörlerle giderek yaygınlaşmaya başladığı, hem Sünnî, hem Bektaşî, hem de Alevî kesimlerde müşterek bir saygınlık kazandığı tarihsel bir gerçektir.

Bu çok açık bir vakıadır. Fakat problem şu ki bu vakıanın nasıl gerçekleştiğini bilmiyoruz. Hacı Bektaş nasıl oluyor da hem Alevî ve Bektaşî hem de Sünnî toplumun ortak takdis konusu olabiliyor? Saha ile yıllardır uğraşmış olan –Hacı Bektaş hakkında müstakil bir monografi yayınlayan Irene Mélikoff da dâhil- yerli yabancı araştırmacılar da, bugüne kadar vakıayı tespit etmenin ötesinde bu sürecin nasıl ve hangi şartlar altında geliştiğinin tarihsel ve sosyolojik izahını yapmadılar, bu konuya girmediler. Bu da çok ilginç bir durum değil midir?

Sorunuzun cevabına gelecek olursak, Hacı Bektaş kültü 18. yüzyıla kadar zaten çoktandır güçlenmiş ve baskın hale gelmiş olduğu için artık Dede Garkın dâhil, eski bütün kültleri asimile ederek geri dönülmez bir biçimde öne geçmiştir. Dikkat ederseniz bir 15. yüzyıl eseri olduğunu tahmin ettiğimiz *Vilâyetnâme*'nin hem bazı menkabeleri, hem de Hacı Bektaş'ın halifelerinin zikredildiği kısım, Dede Garkın dâhil, kendi dışındaki bütün şahsiyetleri Hacı Bektaş'a tâbi ve onun çevresinde gösterir. Bir tek Emirci Sultan (Emircem) bunun dışındadır. Bunun anlamı nedir, bu da başka bir problemdir.

Demek ki bu asimilasyon işi zaten 15. yüzyılda olmuş ve bitmiştir. Hacı Bektaş artık en tepe noktadadır. Ancak, evet ancak bir nokta var ki dikkatimizden kaçmıyor: *Vilâyetnâme*'de Dede Garkın basit bir çobanken Hacı Bektaş'a intisap etmiştir, ama onun soyundan gelenlerle Hacı Bektaş çevresindekiler arasında bir rekabet ve ayrışma olduğu görülüyor. İşte bu ayrışma ve rekabet ancak 18. yüzyıla kadar sürmüş, ama sonunda Dede Garkınlılar pes etmek zorunda kalmışlardır.

Bu sözünü ettiklerimizin haricinde 13. yüzyılda yaşamış, Selçuklu toplumunu derinden etkilemiş başka bazı şahsiyetler var. Mesela bilhassa şehirli kesimde son derece rağbet gören bir kişilik olarak Mevlana Celâleddin-i Rûmî var. Onun Anadolu'yu işgal eden Moğollarla ilişkileri konusunda bazı şeyler yazılıp söylendi. Bunlar içerisinde belki de en iddialı görüş Mevlana'nın

bir Moğol ajanı olduğu iddiasıydı. Size göre, Mevlana gerçekten bir Moğol ajanı mıydı?

Mevlana'nın Moğol ajanı olduğu yönündeki iddia herkesin malumu olduğu üzere meslektaşımız Mikail Bayram'a ait. Bana göre bu çok aşırı bir yorumdur. Bir tarihçi olarak böyle bir yorumun yapabilmesini anlayabildiğimi söyleyemeyeceğim. Öte yandan Mevlevîlerin diğer pek çok tarikat mensubu gibi siyasal iktidar çevrelerine yakın olmayı tercih ettikleri de bir gerçek, bunu kabul etmek lazım. Dolayısıyla Moğollar Anadolu'ya geldiği zaman, Mevlana pragmatist bir yaklaşım benimsemiştir. Zaten daha Moğollar Anadolu'ya gelmeden Selçuklu iktidarının yıldızı sönmeye başlamıştır. 1240 yılındaki Babaîler İsyanı, Selçuklu iktidarı açısından ciddi bir prestij kaybının göstergesiydi. Kösedağ Savaşı'nda yenilmesi "sonun başlangıcı" kabul edilebilir. Mevlana gibi "aristokrat" bir sufînin yapabileceği başka bir şey yoktur. Eğer o da konargöçer bir Türkmen babası olsaydı, hiç şüphe yok ki Moğollara karşı çıkardı. Dolayısıyla Mevlana'nın Selçuklu iktidarını demir pençelerine geçirmiş Moğollara karşı hem kendini ve çevresini güvence altına almak, hem de onları daha fazla zulüm yaparak halka zarar vermekten alıkoyabilmek için bence gideceği başka bir yol yoktu. Bunu görmeyip Mevlana'yı Moğol casusluğu ile itham etmek tarihçilik açısından doğru bir yaklaşım değildir.

Zaten babasıyla birlikte Cengiz istilasından kaçıp gelmemiş miydi? Kaçmanın bir çözüm olmadığı anlaşıldığına göre, başka bir yol denemesi gerekiyor...

Moğollara karşı silahlı bir mukavemet hareketi oluşturup onlarla başa çıkamayacağına, yahut hayat tarzlarını ve zihniyet yapılarını beğenmediği Türkmenlere sığınamayacağına veya geniş bir çevre edindiği, ailesiyle birlikte yıllardır yaşamaya alıştığı Anadolu'yu terk edip o sıralar henüz kurulmakta olan Memluk Devleti nezdine gidemeyeceğine göre mecburen Anadolu'da kalacaktı. Dolayısıyla pragmatik bir tercihle Moğollara yaklaşmıştır. Bana göre onun gibi biri açısından oldukça gerçekçi bir davranıştır bu. Hâkim

olan güce yaklaşmayı tercih ediyor. Bir de Mevlana'nın o dönemde Anadolu insanının çektiği eziyetlere karşı duyarsız olduğunu da söyleyemeyiz. Moğollar gibi son derece yıkıcı ve tahrip edici bu kavmi olabildiğince frenleyebilmek için böyle bir yaklaşımı benimsediğini de hesaba katmak lazım kanaatimce.

Bu dönemde kentli Müslüman Türkmen unsurunu temsil eden, aynı zamanda önemli bir ekonomik faktör konumundaki Ahilerin Moğollara karşı tutumu da bir hayli dikkate değer değil mi? Moğollara karşı tıpkı Türkmenler gibi sert direniş gösteriyorlar.

Köprülü, Gölpınarlı ve kısmen de Barkan'ı istisna edersek, Ahilik kurumu Türkiye tarihçiliğinde şunca zaman sonra bile hâlâ hamasi yaklaşımların dışına çıkan ciddi bilimsel monografilerin konusu olmamıştır. Muallim Cevdet'ten sonra birtakım fütüvvetnâme neşirlerinin ötesinde monografiler hâlâ yoktur. Neşet Çağatay'ın kitabı ise bu kurumu yalnızca Türklere tahsis eden tezli bir çalışmadır. Şahsen onu "ihticaca sâlih" bir çalışma kabul etmem. Bunu 1993'te kendisine söylediğimde bana çok kızdı ve bir Alevî dergisinde beni cehaletle itham etti.

Dediğim gibi Ahilik bizim sosyal ve kültürel tarihçiliğimizde hâlâ bir boşluk olmaya devam ediyor. Bu konuda yapılacak çalışmaların yalnızca Türkiye'deki kaynaklara dayanması, İran ve Orta Asya tarafını ihmal etmesi yanlış olur.

Her ne ise, Selçuklu döneminde Ahiliğin şehirlerden kasabalara, köylere kadar hemen her yerde yaygın bir kurum olduğunu iyi biliyoruz. Bilhassa 1240'lardan itibaren Selçuklu ülkesinin sınırları içerisinde en aktif sosyal sınıfı ahiler oluşturuyordu. *Bezzâz, ðebbağ, ḥaffâf, attar, ḥabbaz* vb. meslek gruplarına mensup esnaf bütünüyle bu teşkilatın içinde idi. Bunlar yeri geldiği zaman yoksul insanlara yardım ediyorlar. Farklı zümrelerden insanlarla yakın ilişkileri var. Mesela, Mevlana'nın da bazı ahi reisleriyle arasının gayet iyi olduğunu biliyoruz. Ahi Nâtur ile arası gayet iyi. Kimi yazarlar Mevlana'nın ahileri kendisine düşman gördüğünü falan

yazıyorlar ama bu pek genellemeci bir yargı. Doğrudur, elbette kişisel olarak Mevlana'dan hoşlanmayan bazı ahiler de vardır. Ama bunu topyekûn ahilerin Mevlevîlere, Mevlevîlerin de ahilere düşman oldukları şeklinde izah etmeye kalkmayı şahsen çok aşırı bir yaklaşım görürüm.

Bu çerçevede Ahi Evren hakkında ne söyleyebilirsiniz Hocam?

Ahiliğin kurucusunun Ahi Evren olduğu şeklindeki iddiayı kabul etmediğimi en başından söyleyeyim, çünkü bu doğru değildir. Bu hemen her konuda olduğu gibi, bu konuyu da Anadolu ve Türk merkezli düşünmenin, tarihsel verileri dikkate almamanın sonucu bir ön kabuldür. Öte yandan Ahi Evren'in, yaşadığı dönemde bu kurum içerisinde önemli bir figür olduğu muhakkaktır. Debbâğların reisi olarak önemli bir mevkii var, toparlayıcı bir fonksiyonu olmuş. Bunları inkâr etmek elbette mümkün değil. Fakat Ahîliği ilk kuran kişinin yahut kişilerden birinin Ahi Evren olduğunu söylemek kesinlikle doğru bir yaklaşım değildir. Zaten benzeri kurumların, hele bu kurumlar ortaçağlarda ortaya çıkmış Ahilik gibi kurumlarsa, bunları belli bir kişiye mal etmek o kadar kolay değildir. Çünkü elinizde doğruluğunu sınayamayacağınız geleneksel birtakım rivayetlerden başka bir şey yoktur. Bu itibarla Ahi Evren'i Ahiliğin kurucusu ilan etmekten ziyade, Anadolu'da 13. yüzyıldaki ilk ahilerden kabul etmek kanaatimce gerçeğe daha yakın bir yaklaşım olur. Zaten onun hayatına dair Kırşehir'deki zaviyesinin vakfiyesinden ve bazı menkabelerden başka elimizde şimdilik müspet tarihsel veriler mevcut değildir. Şahsen Mikâil Bayram'ın kitabındaki fikir ve görüşlerin beni ikna etmediğini söylemek isterim. Onun bir tarihçi gibi davranmaktan çok spekülatif fikirler, tezler ileri sürdüğünü ve bunları mutlak hakikatler gibi gösterdiğini düşünüyorum.

Anadolu'da ahi unvanını ilk kullanan kişinin Ahi Natur olduğu anlaşılıyor...

Muhtemelen Anadolu'da Ahi Evren'den önce de ahiler vardı. Çünkü Cengiz istilası önünden kaçıp İran'a, oradan Anadolu'ya akan

göçler içinde herhalde esnaf kesimine mensup olanlar da vardı. Zaten menkabeye göre bizzat Ahi Evren de Hoy kasabasından Anadolu'ya göçmüştür. Dolayısıyla onu "türünün tek örneği" kabul etmek mantıklı olmaz. Nitekim mesela, Feridüddin-i Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ*'da, XI. asırda İran coğrafyasında, bilhassa Batı İran'da ahi unvanını taşıyan birkaç kişiden söz ediyor.

Bir de Bacıyân-ı Rum meselesi var. Her ne kadar benim böyle bir teşkilatın varlığına dair ciddi tereddütlerim olsa da, Bacıyân-ı Rum ile ilişkilendirilen Fatma Bacı var bir de. Biraz efsanelerle karışmış, Hacı Bektaş Vilâyetnâmesi'nde Kadıncık Ana adıyla anılan, ama gerçekte Şeyh Evhâdüddin-i Kirmânî'nin kızı ve Ahi Evren'ın da hanımı olduğu iddia edilen Fatma Bacı. Moğol istilası sırasında Ahilik teşkilatının kadınlar kolunu organize ettiği ileri sürülüyor...

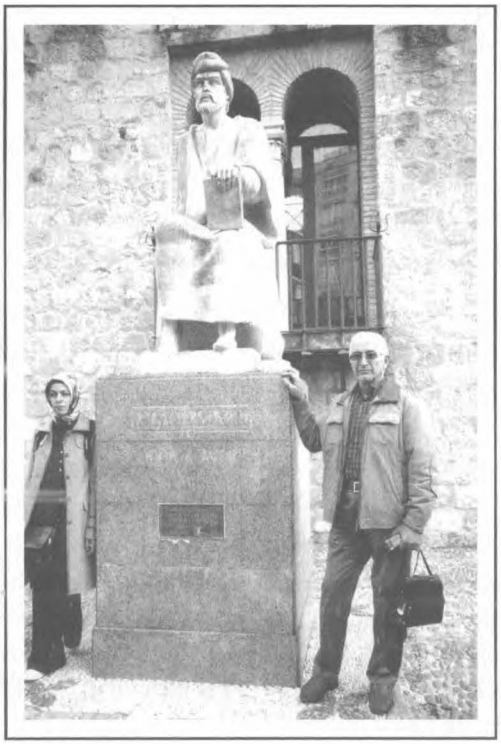
Açıkçası ben de *Baciyân-ı Rum* diye bir teşkilatın olmadığını düşünüyorum. Yalnızca Âşıkpaşazâde tarihinde ismen zikredilmesinin dışında böyle bir teşkilatın mevcudiyetini ispat edecek hiçbir tarihsel veri yok çünkü. Bu teşkilatın varlığı ve Fatma Bacı tarafından kurulduğu tezi de Mikail Bayram'a ait biliyorsunuz. O *Menâkıb-ı Evhâdüddin-i Kirmânî*'ye dayandığını söyleyerek ortaya atıyor bu iddiayı. Ama bu beni hiçbir zaman tatmin etmemiştir, zira adı geçen menâkıbnâmede, ileri sürülen iddiaya kaynaklık edecek bir kayıt mevcut değil. Mikail Bayram bu iddasını kendi tevilleri üzerine bina ediyor. O itibarla sizin söylediğiniz gibi ve benim kanaatimce de bu terim sadece ahilerin yahut dervişlerin hanımları için kullanılan bir terim olmalıdır. Nitekim Barkan makalesinde Ahi bacılardan bahsetmiş ve belgelerini yayınlamıştır, biliyorsunuz. Fatma Bacı ve onun konumunda olan hanımları *Abiyân-ı Rum* içerisinde faaliyet gösteren hanımlar olarak düşünmek lazım. Fatma Bacı *Bacıyân-ı Rum* adında bir teşkilat kurucusu değil, olsa olsa bir ahi hanımı olmalıdır, o kadar. Daha fazla değil.

Sizin de yazılarınızda sık sık değindiğiniz üzere, 13. asrın Anadolu düşünce hayatı bilhassa buraya kadar sözünü ettiğimiz

üç kişinin, Mevlana, Yunus Emre ve Hacı Bektaş-ı Velî'nin merkeze alınması suretiyle anlatılıyor. Mesela İbn Arabî bu dönemin en önemli simalarından birisi olduğu halde onunla ilgili fazla bir yayın yoktur.

Çok haklısınız. Dikkat ederseniz üniversitelerimiz onunla veya 13. asır Anadolu'sunun bilim ve düşünce hayatında mühim rol oynamış başka şahsiyetlerle alakalı ne bir toplantı düzenlerler ne de araştırmalar yaparlar. Ben bu yüzyıl Anadolu'sunun bilim ve düşünce hayatını aydınlığa kavuşturacak bir enstitü -adı var faaliyeti yok bir enstitü değil- kurulmasının şart olduğunu düşünüyorum, fakat diğer yandan da Türkiye'de bunun şu şartlarda bir ütopya olduğunu da biliyorum. Bunun iki sebebi var: Birincisi, biz Türk olmayanlara önem vermeyiz. Dolayısıyla Selçuklu Anadolu'sunun bilimsel düşünce ve edebî hayatına, bürokrasisine katkılarda bulunmuş Arap ve Fars kökenli şahsiyetlere itibar etmeyiz, onları görmek istemeyiz. İkincisi sağlam filolojik ve bilimsel bir formasyona sahip, bu konuda araştırma yapabilecek kapasitede eleman bulma sıkıntısı olacaktır. Bulsanız bile vereceğiniz cüz'i maaşlarla onları orada devamlı olarak çalıştırmanız mümkün olmayacaktır. Dolayısıyla Türkiye bu tarz bilimsel araştırma kurumlarını kurmaya, kurduktan sonra da yaşatacak kapasiteye maalesef sahip değildir. Yeni kurumları bırakın, Cumhuriyet'in başında kurulmuş kurumların bugünkü hallerine bakın yeter. O yüzden benim düşüncem bir ütopyadır.

Neyse bu derdimizi bir kenara bırakalım ve sorunuza gelelim. Pek çok yerde vurgulamaya çalıştığım gibi İbn Arabî kendisinden önceki ve sonraki tasavvuf tarihinin en önde gelen şahsiyetlerinden birisi olmasına ve belli bir süre Anadolu'da yaşamasına rağmen ona dair neşriyata bir bakınız. Ne göreceksiniz? Oysa bu zat adını telaffuz etmeden geliştirdiği vahdet-i vücud yorumuyla tasavvuf tarihini tamamen farklı istikamete yönelterek damgasını vurmuştur. Sadreddin Konevî'nin babası ünlü şeyh Mecdüddin İshak onu Anadolu'ya getirmiştir. Onun ölümü üzerine Malatya'da dul

Kurtuba, İbn Rüşd'ün heykelinin önünde, 2013

kalan eşi ile evlenir ve böylece 13. yüzyılın bir başka ünlü sufîsi Sadreddin-i Konevi'nin üvey babası olur, Konya'ya gelir. Ama burada fazla kalmaz ve Eyyûbîlerin daveti üzerine Şam'a gider. Hayatının mütebaki kısmını da vefatına kadar orada geçirir. Türbesi de halen oradadır zaten.

Çok önemli bir şahsiyettir, ona hiç şüphe yok. Her ne kadar yazdığı eserler karmaşık gibi gözükse de, Endülüs'teki tahsil sürecinde edindiği İslam hukuku formasyonu sayesinde çok güçlü, sistematik bir kafa yapısına sahip olmuştur. Daha o dönemde okuduğu, tetkik ettiği pek çok eserden yararlanmış, bunları yorumlamış bir şahsiyet, büyük bir sentez kafasıdır. Endülüs'te eğitim gördüğü ilk gençlik döneminde kazanıyor bu yeteneklerini. Hafızam beni yanıltmıyorsa bu dönemde İbn Rüşd'ün de öğrencisi olmuş, Afrika'daki seyahatleri sırasında çok önemli kişilerle temasta bu-

lunmuş. Aynı şekilde hac maksadıyla Mekke'ye gittiği sırada pek çok önemli tasavvuf simasıyla bir arada bulunmuş, onlarla fikir alışverişi yapmış.

İbn Arabî dönemin bütün mistik eğilimlerini çok iyi bilen ve hazmeden birisi. Muhtemeldir ki, -bunu vaktiyle bazı Şarkiyatçılar da ileri sürmüşlerdi- İbn Arabî İsmailîliğin teolojik sistematizasyonundan ve yeni Eflatunculuğun tasavvufa yansımalarından da ilham almış olabilir. Gnostik bir eğilim içerisinde olması bunu gösteriyor. Ama ben bir İbn Arabî uzmanı olmadığıma göre, bunlar sadece birer tahmin. Kısacası bütün bu müktesebatın neticesinde, vahdet-i vücud adı verilen bu sistemi ortaya koyuyor. Bu sistem hemen hemen bütün tasavvuf mektepleri üzerinde derin tesirler hâsıl etmiş. Vahdet-i vücudun bu kadar benimsenmesinin sebebi, biraz da sufîlerin mizaçlarına uygun olmasından ileri geliyor. Maddi dünyanın ötesinde ilahi hakikati arayan sufîlerin kafasında, İbn Arabî'nin vaz' ettiği bu sistem önemli bir ma'kes bulmuş.

Bu sistemi İbn Arabî sistematize ediyor. Daha önce bu tür anlayışa sahip sufîler de var o halde...

Daha önce Bâyezid-i Bistâmi'yi, Cüneyd-i Bağdâdî'yi, hatta meşhur Hallâc-ı Mansur'u bu telakkinin ilk habercilerinden sayabiliriz. Muhyiddin İbni Arabî'nin özelliği bu düşünceyi daha da geliştirerek ve sistematize ederek tasavvufun neredeyse "olmazsa olmaz"ı haline getirmesi ve kalıcı olmasını sağlamış bulunmasıdır. Bilhassa *el-Fütûhatü'l-Mekkiyye* isimli eserinde bu düşüncelerini somut bir şekilde ortaya koyuyor. Ama fakihlerin şiddetli tenkidine maruz kalıyor, hatta biliyorsunuz, küfürle itham ediliyor.

Bugün İbn Arabî üzerine Avrupa ve Amerika'da ciddi çalışmalar yapan bilim adamları var. Mesela William Chittik, James Morris, Michel Chodkiewicz, Denis Gril'i bunlar arasında saymak lazım. Hatta sırf İbn Arabî tetkikleriyle uğraşan bir cemiyet (İbn Arabî Society) ve yayınladığı bir bilimsel dergi var. Türkiye'de de Meşrutiyet döneminde Mehmet Ali Ayni, Ferid Kam gibi zevat İbn Arabî

üzerine yayınlar yaptılar. Daha sonra İsmail Fenni Ertuğrul'un ve Prof. Nihat Keklik'in birer monografisi yayınlandı. Nihat Keklik'in *Füsusu'l-Hikem* tercümesi var. Günümüzde Türkiye'de Mahmut Erol Kılıç var. Ama onunkinin dışında bugün Muhyiddin İbni Arabî hakkında kaç tane doğru dürüst monografi var?

Evet, Mahmut Erol Kılıç Hoca'nın kitabını ve Sadık Yalsızuçanlar'ın romanını biliyorum...

Başka? Nasıl oluyor bu pekâlâ? Tasavvuf tarihinin bu büyük, mühim simayı sayıları oldukça da fazla tasavvuf tarihçisi meslektaşlarımız çalışmalarına neden konu edinmemişler? Aynı zamanda Louis Massignon'un öğrencisi olan Osman Yahya, yıllar önce İbn Arabî'nin eserlerini güzel bir şekilde tasnif ederek *Histoire et Clasification de l'Oeuvre d'Ibn Arabi* adıyla iki ciltlik bir eser. İbn Arabî çalışmalarının bizim ülkemizde de fazlaca yapılması lazım.

İbn Arabî'nin, Sadreddin-i Konevi'nin, Necmeddin-i Râzî'nin en az Mevlana kadar ilgiyi hak ettiğine inanıyorum. Gerçi Mevlana hakkında bugüne kadar yayınlanan kitaplar yeterli sayıda mı? O da başlı başına bir problem. Türk dinî düşünce ve tasavvuf tarihçiliğinin daha çok ama çok gelişmesi lazımdır. Sadece Türkiye'yi kastediyorum: Mevlana'ya dair Abdülbaki Gölpınarlı'nın çalışmalarının haricinde kaç tane ciddi çalışma var? Bu çalışmaların üzerine ciddi bir ilave yapan var mı? Mevlana üzerine çok sayıda sempozyumlar, toplantılar yapıldı. Hiç çekinmeden iddia ediyorum ki, bunların hiçbirisi bizim bilgilerimizi ve düşüncelerimizi bir adım daha ileriye götüren şeyler değildir. Yunus Emre üzerine yapılan çalışmalar da aynıdır. Değişen hiçbir şey yok. Hamasi yayınlarımız hiçbir zaman bilime bir şey katmıyor, katmadığı gibi uluslararası bilim mehfellerinde de ciddiye alınmıyor, yankı uyandırmıyor.

İbn Arabî'nin Türkiye Selçuklu topraklarından ayrılmasında, Selçuklu sultanlarının ülkelerinde yaşayan Hıristiyanlara karşı gösterdikleri hoşgörünün biraz fazlaca abartıldığı düşüncesi etkili olmuş gibi görünüyor. Bu doğru mudur? Sultan I. İzzed-

din Keykâvus'a yazdığı bir mektup var malumunuz. Burada eleştiriyor sultanı...

Evet, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*'ın sonunda Arapçası yer alan o mektupta Sultan I. İzzeddin Keykâvus'u bu dediğiniz sebeple eleştiriyor. Ama Anadolu'yu terk etmesinde bunun bir etkisi var mıdır, açıkçası bu konuda kesin bir yorumda bulunmak pek mümkün değil. Belki bunun da etkisi olmuştur, ama sadece bu sebeple Selçuklu ülkesinden ayrıldığını sanmıyorum. Belki bilemediğimiz başka sebepler de vardır.

İbn Arabî Şam'dan bir davet alarak o şehre göç ediyor. Eyyûbîler Salahaddin'in vefatından sonra üç kısma ayrılmışlardı: Şam, Mısır ve Halep. İşte İbn Arabî Şam'daki Eyyûbî yönetimin davetiyle bu şehre gitti. Gidişinde sadece bu davet mi etkili oldu, yoksa Konya'daki Selçuklu yönetimi ile bir sorun mu yaşadı, burası net değil. Ama yazdığı o mektuptaki ifadelerinden sultana çok kızdığı anlaşılıyor. Anadolu'da Hıristiyanların serbest bir şekilde dolaşmalarından, hareket etmelerinden duyduğu rahatsızlığı dile getiriyor. Onların bu durumunu hazmedemediği açıkça görülüyor. Fakat bu konuda onu fazla suçlamamak lazım. Çünkü İbn Arabî Endülüs'te *rekonkista* hareketinin Müslümanlara yaptığı zulüm ve yıkımların acısını çeken biri olarak kendince bu tepkiyi vermekte haklıdır. Bunu anlayışla karşılamak icap eder.

Türkiye Selçuklu hükümdarlarının gayrimüslimlere karşı son derece hoşgörülü olduklarını da görmüş oluyoruz mektuptaki ifadelerden. Peki, sultanların İslam'a bakışları nasıldı bu dönemde?

Önce şunu söylemekte yarar var: Türkiye'deki ideolojik bölünmenin tarihçiliğe yansıdığı alanlardan birisi de Müslüman Türk hükümdarlarının, sultanlarının İslami kimlikleridir. Bir kesim onların hiç de sanıldığı gibi dindar olmadığını, hatta daha ileri giderek aslında çoğunun inançsız olduğu fikrini savunur, bunun için romanlar kaleme alıp, filmler yaparken, diğer bir kesim tam

aksi istikamette aşırı bir boyuta savrulur. Sultanların da sonuçta bizler gibi yanlışlarıyla doğrularıyla birer insan olduklarını unutup âdeta birer evliya gibi görür ve gösterir.

Bir defa bizlerin tarihçiler olarak yalnızca ve yalnızca tarihsel kaynakların önümüze koyduğu veriler üzerinden bir kanaate varmaktan öteye gidemeyeceğimiz açıktır. Bu durumda verileri işimize geldiği gibi yorumlayıp değerlendirmek, olmayacak tevil yollarına sapmak veya gerçeği saklamak yerine, olduğu gibi ele alıp analiz ederek değerlendirmemiz ve yorumlamamız gerekir diye düşünüyorum.

Bu takdirde genelde Müslüman Türk hükümdarlarının, özelde Selçuklu ve Osmanlı sultanlarının gerçekte ne derece dindar olup olmadıklarını konuşmak, test etmekle uğraşmanın tarihçilik olduğu kanaatinde değilim. Aslında Türklerin İslam'la tanıştıkları ilk dönemlerde, o zamanki hükümdarlardan bazılarının maddi veya politik çıkarlarını gerçekleştirmek için Müslüman olduğunu kaynaklar bize gösteriyor; ama ilerleyen yıllarda İslam'ı tanıdıkça bu dine samimiyetle bağlandıkları da görülüyor. Meşhur *Tezkire-i Satuk Buğra Han* bunun güzel bir belgesi sayılmalıdır. Zaten bunun aksini ortaya koyabilecek herhangi bir veri de yok. Elbette kişisel hayatlarında, gündelik yaşamlarında İslam'ın resmî öğretisiyle birebir bağdaşmayan bazı hareketleriyle de karşılaşılabiliyor zaman zaman. İçki içen, işret meclisleri düzenleyen, beğendikleri hanımları mutlaka bir şekilde elde etmek isteyen az da olsa Türk sultanları olduğunu görüyoruz. Mesela I. Gıyaseddin Keyhusrev'in Konya çarşısında gördüğü güzel bir hanımı beğenip saraya aldırdığını biliyoruz. Kısacası bu insanları birer evliya gibi görmenin yanlış olduğunu kabul etmek lazım.

Sultanlar ve diğer devlet adamları zaman zaman ulemâ ve sufîlerle bir araya geliyorlar, onların meclislerine de katılıyorlar veya sarayda meclisler düzenliyorlardı. Bu görüşmeler siyasi amaçlarla, halk nazarında meşruiyet kazanma kaygısıyla olduğu gibi şahsî muhabbetlerinden samimi inançlarından da kaynaklanabiliyor,

hatta her iki faktör de bir arada bulunabiliyor olabilir. Sultanların bazı sufîlere imtiyazlar verdiklerini, tekkelerine bağış yaptıklarını görüyoruz. Mesela Anadolu Selçuklu Sultanı I. Alâeddin Keykubad, kaynaklarda sufîlerle en fazla yakınlık kuran sultanlardan birisi olarak görünüyor. Çok sayıda tekke inşa ettiriyor, onlara bazı vakıflar tahsis ediyor. Aynı şekilde Pervâne Muineddin Süleyman da sufîlerle arası çok iyi olan bir devlet adamıdır. Fahreddin Irâkî için Tokat'ta büyük bir hankâh yaptırıyor. Böylesi ilişkiler çok yaygındır. Ama özel hayatlarındaki bazı tercihleri ile İslam'ın resmî kurallarının her zaman birebir örtüşmesini beklemek de mümkün olmayabilir. Elbette tarihçiler olarak kanaatimce böyle durumları gördüğümüzde saklamak, bahsetmemek de tarihçilik açısından yanlış bir davranış olur.

Sizin üzerinde en fazla çalıştığınız konulardan olup, makaleler ve çok güzel bir kitap yazdığınız Kalenderîler zümresinden de söz edelim biraz. Bu zümre nasıl bir sosyal tabanın ürünü olarak ortaya çıkıyor?

Bana Kalenderîlere dair yazdıklarımı tekrar ettireceksiniz sandım, ama sorunuz beni tam da konuşmayı istediğim noktaya getirdi. "Sosyal taban" demekle, daha önce de işaret etmeye çalıştığım gibi bizdeki tasavvuf tarihi araştırmalarıyla alakalı çok önemli bir metot meselesine temas ettiniz. Aslında bu çok ciddi metodoloji konusunu ben değişik vesilelerle şurada burada gündeme getirmeye çalıştım, ama burada bir kere daha vurgulamanın zararı yok. Türkiye'de tasavvuf tarihi araştırmaları bildiğiniz gibi, "kahir ekseriyet"le İlahiyat Fakültelerindeki meslektaşlarımız tarafından yürütülmektedir. Onların yaptığı araştırmaları metodolojik açıdan en fazla eleştirdiğim hususlardan birisi bu "sosyal taban" meselesidir biliyorsunuz.

Sosyal tabandan kastım şudur: Eğer bir mutasavvıfı, sufîyi, şeyhi, sufî çevreyi yahut bir tarikatı inceliyorsanız, bunların nasıl bir siyasal, toplumsal, ekonomik ve kültürel çevrede ortaya çıktığını, o çevrenin coğrafi hususiyetlerini, diğer sufî çevrelerle ve özellikle de

siyasal iktidar çevreleriyle münasebetini, hangi muhitlerle temasta bulunduklarını, nerelerde ve hangi toplumsal kesimlerde yayılma imkânını elde ettiklerini, yani mümkün olduğunca yayıldıkları ve taraftar topladıkları toplumsal kesimlerin profilini çıkarmaktır.

Bu türden bir metodun bizdeki tasavvuf tarihi çalışmalarında kullanılmadığını, yayınlanan örneklerden biliyoruz. Bunun istisnası neredeyse yok denecek kadar azdır. Bu yüzden ilahiyatçı meslektaşları çok kızdırdığımı da iyi biliyorum. Ama ben haklı olduğumu düşünüyorum. Çünkü tasavvuf tarihi araştırmaları -ki bence İslami bilimlerle, mezhepler tarihiyle ilgi araştırmalar da aynı durumdadır ne yazık ki- Türkiye'de sadece ve sadece ilgili alanlarda yazılmış teorik mahiyetteki kendi kaynakları üzerinden yürütülüyor.

İsterseniz konuyu biraz daha açalım: Bizim tasavvuf tarihçilerimiz herhangi bir mutasavvıf, bir şeyh veya bir tarikatla ilgili araştırma yaparken sadece onlardan bahseden kaynaklardaki malumatı ve o tarikat içinde kaleme alınmış teorik mahiyetteki eserleri kullanarak araştırmalarını yapıyorlar. Mesela bir mutasavvıfı inceleyeceklerse, onun ailesini, yakın çevresini, tasavvufa intisap ve gelişme sürecini, tarikat silsilesini, kısaca rutin hayatını anlatır, sonra da tarikatının özelliklerini, esaslarını zikreder ve nihayet yazdığı eserleri tasvir edip bir miktar da o eserlerden alıntı ekler, böylece çalışmalarını tamamlarlar. Yahut bir tarikatı çalışıyorlarsa, kurucusunun sıradan hayat hikâyesini anlatıp, kurduğu tarikatın özelliklerini, esaslarını, erkân ve âdâbını tasvir etmekle yetiniyorlar. Bu meslektaşlardan hemen hemen çoğu, arşiv belgelerini pek kullanmazlar, belki renk katsın diye birkaç belge fotoğrafını koyarlar. Oysa arşiv belgeleri, tarikatlar ve şeyhler hakkında, onların diğer yazılı kaynaklarda bulunmayan muhtelif yönlerine dair çok zengin veriler ihtiva ederler. İktisadi boyutları, aralarındaki "rant" kavgaları, yaptıkları suistimaller, birbirlerini karalamalar hakkında pek bol bilgi verirler. Ama işte bizim meslektaşlar bu belgeleri kullanmazlar.

İşte bana sorarsanız bu tür bir çalışma tam olarak bir tasavvuf tarihi çalışması değildir. Şahsen tasavvuf tarihine İslam dünyasının siyasal, toplumsal, ekonomik ve kültürel şartları ışığında bakılması ve anlaşılmaya çalışılması gerektiğini düşünüyorum. İlk sufilerin hayatını, tasavvuf sistemlerini, fikirlerini tasvir etmek tasavvuf tarihçiliği değildir. Bizdeki tasavvuf tarihçiliğinin bana göre en büyük metodolojik hatası, her şeyden evvel tasavvufi hayatın sadece bir inanç, ritüeller ve subjektif bir ruhi tasfiye süreci olmasının ötesinde nasıl bir tarihsel ve sosyolojik vakıa olduğunun sorgulanmaması ve anlaşılamamasıdır. Bunda kanaatimce klasik Şarkiyatçılığın, tasavvufu İslam'la hiç ilgisi olmayan, bütünüyle İslam öncesi eski mistik veya felsefi sistemlerin adaptasyonu olarak nitelemesinin doğurduğu haklı tepkinin de büyük payı vardır. Bu yüzden tasavvuf tarihçilerimiz bütünüyle bu yanlış tezi reddederek tasavvufun İslam'ın içinden doğduğunu, başka hiçbir tesirin söz konusu olamayacağını her vesileyle tekrar ederler. Böyle olduğu içindir ki tasavvufun İslam tarihinin tabii sosyolojik seyri içinde nasıl ve hangi şartların tesiriyle doğduğu meselesini gözden kaçırırlar. Oysa tasavvuf daha önce de bir makalemde açıklamaya çalıştığım üzere, kısmen birinci nesle ama daha çok ikinci nesle mensup Müslümanların fetih hareketleriyle sıkı sıkıya ilişkili bir toplumsal ortamın içinde gelişen bir vakıadır. Özellikle ikinci kuşak Fatih neslinin yeni topraklardaki maddi imkânlara kendilerini kaptırmalarına bir tepki olarak önce zühd hayatı olarak başlamıştır.

Bütün bu söylediklerimin kısaca anlamı şudur: Evet, tasavvufun hiç şüphe yok ki zühd ve takva anlayışı çerçevesinde İslami bir kökü vardır. Ama teorik tasavvuf büyük ölçüde İslam öncesi Orta ve Uzakdoğu mistik kültürlerinin de tesirlerini taşır. Bunu söylemek Şarkiyatçılık değildir, tarihsel ve sosyolojik bir gerçeğin altını çizmektir.

Sorunuzun cevabına gelirsek, Kalenderîliğin nasıl bir "sosyal taban" içinde doğduğu, işte az önce kısaca çizmeye çalıştığım çerçeve içinde ele alınmalıdır ki benim de kitapta bu konuda yapmaya

çalıştığım şey budur. Kanaatimce Kalenderîliğin nasıl bir sosyal tabanda doğduğunu anlayabilmemiz için, önce İran'dan Orta Asya'ya kadar onun doğduğu ve geliştiği geniş coğrafyanın karmaşık sosyo-kültürel ve dinî manzarasını dikkate almamız gerekir. Yani bu coğrafyada yüzyıllardır birbirini takip eden, birbiriyle etkileşen, birbirini dönüştüren dinî ve mistik akımların nasıl oluştuğunu, nasıl bir sirkülasyon tablosu çizdiğini teşhise çalışmamız icap eder. Bu akımların daha çok hangi toplumsal grupları etkilediğine, bu grupların hayat alanlarına dikkat etmek çok önemlidir.

İşte kısaca özetleyecek olursak Kalenderîlik, İran'dan Orta Asya'ya, oradan Hindistan'a kadar yayılan işaret ettiğim dinî mistik akımların üzerine gelen İslam kültürü ortamında, tasavvufun maddi hayatın aldatıcı cazibesine bir tepki olarak doğmasına benzer bir şekilde, kentli tasavvufa bir tepki olarak doğmuştur diyebiliriz. Yoksa sadece Kalenderî kültür çerçevresinde kaleme alınan Kalenderîliğin mistik zihniyetini ihtiva eden teorik kaynaklar üzerinden bu büyük tasavvuf akımını anlayamayız.

1998 yılında yayınladığınız *Zındıklar ve Mülhidler* adındaki kitabınız da az önce açıkladığınız doğrultudaki metodolojik anlayışın en somut örneklerinde biri. Bu eseri de Kalenderîlerin bir devamı olarak kabul edebilir miyiz?

Evet, takip etmeye çalıştığım metot olarak elbette bir devamı sayılabilir. Sanırım siz de bunu kastediyorsunuz. Lakin muhteva olarak farklı bir çalışmadır. *Zındıklar ve Mülhidler* kitabını, sürekli devleti anlatan bir Osmanlı tarihçiliği geleneğinin dışına çıkarak biraz da toplumda neler olduğunu anlamaya çalışan bir tarihçilik anlayışı olabileceğini göstermek maksadıyla yazdım.

Dikkat çekmek istediğim vakıa, toplumun belli kesimlerinde Osmanlı iktidarına karşı oluşan entelektüel bir muhalefetin mevcudiyeti idi. Lakin kitabın yayımlanmasından sonra edindiğim izlenim, meslektaşların çoğunun, orada anlatıp analiz etmeye çalıştığım olayları sanki basit ve sınırlı sayıda birtakım şahıs veya

çevrelerin basit inançsızlık olayları şeklinde anladığı ve bunların dikkate alınmaya değecek önemli şeyler olmadığı şeklindeydi. Bu, onların kitapta anlatılanlara sadece teolojik açıdan baktıklarını gösteriyordu. Benim asıl göstermek istediğim şey onların dikkatini çekmemişti.

Kitabın hazırlanmasının bir arka planı var. İlk önce bizim Osmanlı tarihçiliğinde hiç dikkati çekmeyen *zındık, mülhid, rafızî, haricî* terimlerinin Osmanlı kaynaklarında nasıl ve ne anlamda kullanıldığını, daha açıkçası toplumda nasıl bir vakıaya işaret ettiğini göstermeye yönelik bir makale yazmıştım. Bilahare bunu genişletip Türkoloji kongrelerinden birinde bildiri olarak sundum. İşte o bildiriyi hazırlarken ilk defa bu konuya ciddi bir merak duymaya başladım. "Osmanlı tarihindeki bu terimler neyi ifade ediyordu? Vak'anüvisler bu terimden ne anlıyor, bu terimle neyi kastediyorlardı? Bu tabirler nasıl bir 'şey'e işaret ediyordu?" benzeri sorulara cevap bulmaya çalışmıştım o zaman.

Üzülerek söyleyeyim ki bizim tarihçiliğimiz gerek arşiv belgelerinde, gerekse kroniklerde kullanılan bu terminoloji tarihine fazla ilgi duymuyor. Daha çok devlet politikasını, kurumlarını, merkez ve taşra teşkilatını, iktisadi yapısını ve toprak yönetimini ilgilendiren terimler üzerinde duruluyor. Bu çok eksik bir anlayıştır. Oysa zikrettiğim terimler imparatorluk reayasının sosyolojik ve dinî kompozisyonuna işaret eden terimlerdir. İşin tuhafı, bu terimlere ilgi duyanlara pek de iyi gözle bakmıyorlar. Anlaşılması garip bir durum. İşte bu terimleri çalışırken, *zendeka ve ilhad* meselesine yoğunlaşmaya karar verdim.

Konu üzerine çalıştığım sırada amatör bir yazarın *Osmanlı Toplumunda Düşüncesinden Dolayı İdam Edilenler* şeklinde, çok iddialı bir isim taşıyan bir kitabı yayınlandı. Çeşitli kaynaklardan pek çok okuma ve dolayısıyla yorumlama yanlışlarıyla dolu alıntılar ve bu yanlışlar üzerinden birtakım tutarsız varsayımları gerçekmiş gibi sunan, bir tür "Osmanlı'nın Kanlı Tarihi" projeksiyonu. Ben *Zındıklar ve Mülhidler* kitabıyla, onun kolaycı ve maksatlı yorum-

lar ve önyargılarla dolu bu kitabını bir anlamda "cerh" eden ve hadisenin onun sandığı kadar basit olmadığını ortaya koymaya çalıştım. Böylece bu yazarın kestirmeden ve basitçe ele aldığı konuların aslında ne kadar kompleks ve zor konular olduğunu da göstermeye çalıştım. Dikkat edilirse kitapta ileri sürdüğüm tezlerden biri şudur: Belli bir kesim bir müddetten beri *Vâridât* üzerinden Şeyh Bedreddin'e atfedilen düşüncelerin çok orijinal ve fevkalade düşünceler olduğunu savunmuştur. Ben ise Şeyh Bedreddin'in materyalist düşüncelerinin iddia edildiği ve sanıldığı gibi orijinal düşünceler olmadığını, çok daha eski devirlerde bazı Müslüman filozoflar tarafından hep tartışılan konular olduğunu, referanslarını da vermek suretiyle göstermeye çalıştım.

İkinci tez, Osmanlı padişahları ve devlet adamlarının, devlet otoritesini ve gücünü, devletin menfaatlerini her şeyin üzerinde tuttukları, gerektiği zaman İslamiyet'i siyasal bir araç olarak kullanmak suretiyle devlet otoritesini ve çıkarlarını savundukları, yani sonuçta *zendeka ve ilhad* meselesinin bir teolojik mesele olmaktan çok, bir siyasal mesele olduğu idi. Bunu Osmanlı İmparatorluğu'nda, "Her şey devlet için, din de devlet için" cümlesiyle formüle etmiştim.

Şeyh Bedreddin Osmanlı erken dönemi için gerçekten çok önemli bir şahsiyet. Onun hakkında da pek çok şey yazılıp söyleniyor. Bilhassa öldürülme sebebi üzerine çok spekülasyon üretildi. Şahsen onun siyaseten katledildiği kanaatindeyim. Siz ne düşünüyorsunuz?

Şeyh Bedreddin dinî kanaatlerinden dolayı değil, Osmanlı iktidarına karşı isyan ettiği için idam edilmiştir. Zaten Osmanlı Devleti oldum olası, kendine yönelik bir tehdit oluşturmadığı sürece toplumun inançlarıyla hiç ilgilenmemiştir. Bu, bütün Osmanlı tarihi boyunca böyle olmuştur. Şeyh Bedreddin, Fetret Devri'nde Musa Çelebi'nin kazaskeri olduğu için, tahtı Mehmed Çelebi'nin ele geçirmesiyle muhalif duruma düşmüştür. Nüfuzlu bir kimse olması da yönetimi tedirgin ediyordu tabii. Çünkü Şeyh Bedreddin bilindiği gibi devrinin çok önemli bir İslam hukuku âlimidir. İdamından

sonra bile yazdığı kitaplar, yıllar boyunca Osmanlı medreselerinde okunmuş, şerhleri yapılmıştır. *Kitâbü'l-İşârât* ve *Câmiü'l-Fusûleyn*'in Kahire'de baskıları yapılmıştır. Geçtiğimiz sene Kültür ve Turizm Bakanlığı bu kitapların yazma nüshalarının hem tıpkıbasımlarını, hem de Türkçe tercümelerini yayınlayarak kanaatimce çok faydalı bir şey yaptı. Çünkü böylece ideolojik popüler tarih spekülasyonları pazarında yıllardan beri tezgâha konulan Şeyh Bedreddin imajının ne denli gerçeğe uyduğunu göstermiş oldu.

Vâridât da sonraki dönemlerde bir hayli okundu, tasavvufi şerhleri yapıldı...

Osmanlı döneminde her vakit açıktan okunmasa da, *Vâridât*'ın gizliden gizliye çok okunduğu anlaşılıyor. Hem lehte hem aleyhte yazılan şerhleri var. Mesela Ebussuud Efendi'nin babası Şeyh Muhyiddin Yavsî, lehte şerh yazanlardan birisidir. Bu şerhler bize Osmanlı toplumundaki entelektüel kesimin çeşitli Şeyh Bedreddin algılarını, *Vâridât*'ın tesirlerini anlamamıza yardımcı olur. Ancak, biliyorsunuz, *Vâridât* bizzat Şeyh Bedreddin'in kaleminden çıkmış bir risâle değildir. Bu eseri dikkatlice incelediğiniz zaman zaten bunu hemen fark edersiniz. Bu sebeple bana göre *Vâridât* tıpkı Ahmed-i Yesevî'nin *Dîvân-ı Hikmet*'i, Yunus Emre'nin *Dîvân*'ı gibi problemli bir metindir. Yazan artık her kim ise "Büyük Şeyh Hazretleri şöyle buyurmuşlardır" diyerek onun sohbetlerinde duyduklarını yazdığını ifade ediyor. Belli ki bu müridlerinden birisidir. Kim bilir şeyhin söylediklerini nasıl anladı, risâlesine nasıl yansıttı? Bir diğer husus, kanaatimce Şeyh Bedreddin birtakım muhtelif mistik ve zihinsel istihaleler geçirmiş ve Tanrı'ya dair *Vâridât*'da yer alan o cümleleri farklı zamanlarda söylemiş olabilir. Nitekim kendisinin zaman zaman ruhi birtakım bunalımlar geçirmiş olması ihtimali uzak değildir. İşte muhtemelen bu ruhi istihaleler sırasında söylediği bazı sözler zapta geçirilmiş olabilir. Bu mümkündür. Çünkü bir yerde Allah'ın tabiatın kendisinden başka bir şey olmadığını söylerken, başka bir yerde ateşli bir hastalık geçirirken Cenâb-ı

Hakk'ın kendisiyle konuştuğunu ifade ediyor. Bu çok açık bir çelişkidir hiç şüphesiz.

Önceki dönemlerde de örnekleri var ama bunun...

Doğrudur. Mesela *Menâkibü'l-Arifîn*'de şöyle bir hadiseden bahsedilir: Mevlana, Karatay Medresesi'nde dersten çıktıktan sonra, odalardan birisinin önünden geçerken Şems-i Tebrizî ile onun eşi ve kendi kızı Kimya Hatun'un seslerini duyar. Biraz sohbet etmek amacıyla kapıyı çalıp girdiği zaman odada Şems'ten başka kimsenin olmadığını fark eder. Kimya Hatun'u göremediği için onun nerede olduğunu sorar. Bunun üzerine Şems, "Senin sesini duyduğun Kimya değildi, Tanrı'ydı. Zaman zaman değişik suretlerde gelir ve benimle konuşur" cevabını veriyor. Bunu nasıl izah edeceksiniz şimdi? Tasavvuf kaynaklarında böyle tuhaf şeyler var.

Bir de bilirsiniz, *Vâridât* sadece Şeyh Bedreddin'in eserinin adı değildir. Bu, tasavvuf literatürü içerisinde bir türdür. Kelime "Kalbe doğan ilâhî ilhamlar" anlamına gelir. Farklı kişiler tarafından yazılmış başka vâridâtlar da vardır.

Kanaatimce *Vâridât* hakkında kesin hükme varmak ve bu yolla Şeyh Bedreddin'in dinî kanaatleri hakkında sağlam şeyler söyleyebilmek için bugün mevcut en eski *Vâridât* nüshalarını karşılaştırıp sıkı bir muhteva kritiğine tâbi tutmak lazımdır. Aksi halde söylenenler bilimsel olmaz.

***Zındıklar ve Mülhidler* kitabınızda bazı Hıristiyan rahiplerinin Kanunî Sultan Süleyman'ın huzurunda Osmanlı ulemâsı ile Müslümanlık ve Hıristiyanlığı karşılaştıran tartışmalar yaptıklarından söz ediyorsunuz. Bu tartışmalar niçin yapılıyor, neden kaynaklanıyor ve sonuçları ne oluyor?**

Bazı Osmanlı sultanları gerçekten entelektüel bir kafa yapısına sahiptir, dolayısıyla bir bakıma müstesna yaradılışlı insanlardır kanaatimce. Bunlarda yüksek bir zekâ ve daha küçük yaşlarda bilime merak çok fazla oluyor. Orhan Gazi huzurunda Hıristiyan

rahipler ile Müslüman ulemâyı tartıştırıyor. Fatih Sultan Mehmed de bu müstesna şahsiyetlerden biri. Aynı şekilde Kanunî Sultan Süleyman'ın huzurunda da bu tür tartışmalar yapılıyor zaman zaman. Bazı hükümdarlar bu tür dinî tartışmalara çok meraklılar.

Biliyorsunuz meslektaşımız Michel Balivet tarihçilerin neredeyse hiç uğraşmadığı orijinal bir alanda, orta ve yeniçağlarda Müslüman-Hıristiyan kültür etkileşimleri konusunda yıllardır çok ilginç araştırmalar, belgeler yayınlıyor. O Vatikan arşivlerinde bulduğu bir belgeye dayanarak, Kanunî'nin huzurunda Müslüman ulemâ ile Hıristiyan rahiplerinin gerçekleştirdikleri bir tartışmadan bahsediyor. Bu olay gerçekten yaşanmış mıdır yoksa Vatikan'ın hayalî bir senaryosu mudur, orasını bilemem, çünkü Osmanlı kaynaklarında böyle bir olaydan söz edilmiyor.

Anlatıldığına göre bu tartışmada Hıristiyan rahipler İslam hakkında epeyce bilgili olduklarını gösteriyorlar ve bazı eleştiriler ileri sürüyorlar. Kanunî bu rahipleri hayretle dinledikten sonra ulemâya, "Sizin Hıristiyanlık hakkındaki düşünceleriniz nedir?" diye soruyor. Müslüman âlimler, "O bir bâtıl dindir, biz onu bilmek zorunda değiliz" deyince, padişah sinirleniyor ve hepsini huzurundan kovuyor.

Bu, Hıristiyanlığın İslam'dan daha üstün olduğunu ispat sadedinde tasarlanmış hayalî bir olay da olabilir ki o dönemde Hıristiyan çevreler bunu yapıyorlardı, gerçekten vuku bulmuş da olabilir. Kanaatimce Bizans İmparatoru II. Manuel'in Hacı Bayram-ı Velî ile yaptığı söylenen teolojik tartışma ile Papa II. Pius'un Fatih Sultan Mehmed'e gönderdiği söylenen, ama aslında gönderilmemiş olan mektup da böyledir. Fakat bence burada önemli olan bu tür hadiselerin gerçekten vuku bulup bulmadıkları değildir. Önemli olan, bırakınız diğer dinleri merak etmeyi, Osmanlı ulemâsının kendi topraklarında yaşayan Hıristiyan ve Yahudilerin inançlarını dahi merak edip etmemeleridir. Şahsen ulemânın bunları merak ettiklerine, onları öğrenmeye ilgi duyduklarına dair bir kayda rastlamadığım gibi –belki ben bilmiyor veya gözden kaçır-

mış olabilirim- bu dinlere dair bizzat Osmanlı ulemâsı tarafından –velev ki polemik mahiyetinde olsun- bir literatürün varlığına da rastlamadım. Eğer varsa bunu öğrenmek beni memnun eder, çünkü yanlış bir kanaatten kurtulmuş olurum. Ama bence eğer böyle bir literatür meydana getirilmiş olsaydı, bugüne kadar çoktan araştırma konusu yapılırdı. Yahut en azından bugün onların Hıristiyanlık veya Yahudilik hakkında yazdıkları bir "reddiye" literatürüne sahip olurduk. Belki kenarda köşede kalmış tek tük şeyler olabilir.

Bu kanaatimce çok ilginç bir durumdur. Çünkü yıllarca Hıristiyan dünya ile, Şiî İran ile savaşıyorsunuz, fakat ulemânız onların inançlarına, dinî hayatlarına ve âdetlerine hiç ilgi duymuyor, araştırmıyor, tartışmıyor, yazmıyor. Şiîlik konusunda sadece İran'ı dinen mahkûm etmeye yönelik belli sayıdaki polemik risâlelerinden başka ciddi bir literatüre rastlamıyorsunuz. Kesin iddia etmeyeyim ama İran'ın da Osmanlı dinî hayatına Osmanlıların Sünnîlik anlayışına merak ve ilgi duyduklarını da pek sanmıyorum açıkçası. Olsaydı bugün bilirdik diye düşünüyorum. Buna mukabil çok iyi bilindiği üzere Batılılar 15. yüzyıldan, daha doğrusu İstanbul'un fethinin yaşattığı şoktan sonra Osmanlıların dinî inanç ve âdetlerine, hayatlarına merak duymuşlar, Osmanlı topraklarına gelip dolaşmışlar ve bu konuda kitaplar, risâleler yazmışlardır.

Osmanlı ulemâsının başka inançlara dair bilgisizliğinin en çarpıcı örneklerinden biri, meşhur Molla Kâbız hadisesidir, biliyorsunuz. Rumeli ve Anadolu kazaskerleri Molla Kâbız'ın Hz. İsa'nın Hz. Muhammed'den daha üstün olduğuna dair ileri sürdüğü iddialar karşısında aciz kalmışlar, sözde bu kerli ferli iki kazaskerin aczi Kanunî Süleyman'ı kızdırmıştır. Ancak İbn Kemal Molla'yı alt etmiştir. Burada dikkat edilmesi gereken asıl husus, Osmanlı ulemâsından en azından bir kesimin bu bilimsel zafiyetinin dışında, Molla Kâbız'ın hemen sapkınlıkla itham edilip öldürülmemesi, mahkemeye çıkarılıp yargılanması ve hatta ilk seferde serbest bırakılmasıdır. Ancak İbn Kemal'le tartışmasının sonunda Molla'nın

aciz kalması ve inancından dönme tekliflerini reddetmesi üzerine idama gönderilmesidir.

Ne ilginç değil mi? Kazaskerler Molla Kâbız karşısında çaresiz kalıyorlar. Âlî ile Peçevî'de geçen bir olay da bu açıdan ilginçtir. Anlatıldığına göre Lütfi Paşa, Kanunî'nin huzurunda Ebussuud Efendi'ye, "Sen ve senin gibilerin sahip olduğunuz şöhret, ihraz ettiğiniz mevkilerden geliyor, yoksa siz ilmen bu kadar yüksek payelere sahip değilsiniz" diyebiliyor açık bir şekilde. Çok düşündürücü değil mi? Lütfi Paşa'nın Ebussuud Efendi gibi devrine göre İslami bilimlerdeki vukufu yazdığı eserlerden açıkça görülen birine karşı niçin böyle söylediği üzerinde düşünmek lazım.

OSMANLI İSLAMI

İzninizle şimdi şahsen önemli gördüğüm bir konuya geçmek istiyorum: Çalışmalarınızda "Osmanlı İslamı" terimini oldukça sık kullanıyorsunuz, bunu biraz açar mısınız? Tam olarak Osmanlı İslamı'ndan ne kastediyorsunuz?

Bu terim sizinle konuşmalarımızda hep atıfta bulunduğum muhafazakâr tarihçiliğimizin veya tarihçilik zihniyetimizin pek hoş karşılamadığı, "Oryantalist" bir niteleme olarak görülür ve şu itiraz öne sürülür, "İslam'ın çeşitleri olmaz. İslam birdir ve kitabı, Peygamberi bellidir. Her topluma göre İslam olmaz." Oysa bu terim bizatihi İslam'ı tarif eden bir terim, bir İslam çeşitlemesi değil, her Müslüman toplumun kendi geleneksel yapısı üzerine inşa ettiği İslam algısı ve bu algıya göre pratik hayata geçirdiği Müslümanlık yaşayışlarına atıfta bulunan sosyolojik bir yaklaşımın ifadesidir. Yani *Osmanlı İslamı* terimiyle -belki *Osmanlı Müslümanlığı* demek daha doğru- Osmanlı Devleti ve toplumunun değişik kesimlerinin tarihsel süreç içinde belli şartların tesiriyle oluşturduğu ve hayata geçirdiği, İslam anlayışını kastettiğimi burada bir daha tekrar edeyim.

Daha önce de sanırım sözünü etmiştim, bu terimi 1992'de İstanbul'da, II. Abdülhamid dönemiyle alakalı bir sempozyuma sunduğum bildiride kullanmıştım. 2001 yılında Chicago'da Orta-

doğu Araştırmaları Merkezi'nde (Centre for Middle East Studies) yaptığım bir seminerde bu konuyu ele almış ve bu terimden ne anlaşılması gerektiğini, daha doğrusu benim ne anladığımı açıklamaya çalışmıştım. Sonra bu seminerde yapılan tartışmalar ışığında bir makale yazdım ve sanırım aynı yıl Amerika'da *Journal of Turkish Studies*'de yayınlandı. O seminerde Osmanlı İmparatorluğu'nda başta bizzat iktidar mekanizması olmak üzere, medresenin, tekkenin ve halk kesiminin İslam algısı ve anlayışı, pratiği olmak üzere, birbiriyle irtibatlı, geçişken bir statü içinde Osmanlı İslam'ı dediğim şeyi izaha çalışmıştım. Bu Oryantalist değil, gördüğünüz gibi sosyolojik bir yaklaşımdır.

Doğrusunu söylemem gerekirse Osmanlı İmparatorluğu'nun nasıl bir İslam devleti olduğunu anlamak bakımından ben bu konuyu şahsen çok önemsiyorum ve bizim tarihçiliğimizin mutlaka ele alması gereken, çok önemli bir tarih problematiği olduğunu düşünüyorum. Çünkü bizim tarihçiliğimiz genel olarak bu gibi hayati konulara duyarsız kalmayı sürdürmektedir.

Daha önce de sizinle konuşmamızda birkaç defa vurguladığım gibi, genelde Osmanlı tarihçiliğinde devleti merkeze alan bir tarihçilik çizgisi hâkim ve bu perspektifte çalışılmakta olduğu için, Osmanlı İmparatorluğu'nun idari, siyasal, ekonomik ve uluslararası ilişkilerini temelden etkileyen bu koskoca problem ihmal edilmiştir. Ben "el-câhilü cesûrun" fehvasınca yanlışlarım da olsa hep bu konuya dikkat çekmek istedim. Ama görüyorum ki pek başarılı olamamışım. Zira Osmanlı tarihçiliği hâlâ kahir ekseriyetle klasik yolunda gidiyor. Bir farkla ki belli ölçüde Osmanlı bilim ve düşünce tarihi ile hukuk tarihine son yıllarda bir eğilim baş gösterdi. Bazı makaleler yayınlanıyor, çalıştaylar düzenleniyor. Bu tabii ki iyiye işaret diye düşünüyorum.

Kısacası ben "Osmanlı İslam'ı" dediğim olguyu yalnızca tarihsel veya teolojik açıdan teorik planda değil, bizzat değişik kesimlerde nasıl anlaşıldığına ve nasıl yaşandığına sosyolojik olarak da bakmayı tercih ettim. Çünkü yalnız tarihsel veya yalnız teolojik

yaklaşımların yaşanan İslam olgusunu yeterince açıklayabileceğini düşünmek büyük eksikliktir.

Osmanlı İmparatorluğu içerisinde İslam'ın algılanış ve yaşanış biçimlerini incelerken mutlaka ve mutlaka sosyolojik bir yaklaşım benimsememiz gerektiğini düşünüyorum. Osmanlı İmparatorluğu'nda İslam'ın özellikle bir devlet politikası olarak nasıl kullanıldığı çok önemli bir bahistir. Yalnız bu "kullanma" kelimesine olumsuz bir anlam yüklememek gerektiğinin de hemen altını çizmek isterim. İslam'ın siyasal bir araç olarak kullanılması, yalnız Osmanlılar için değil, önceki Müslüman devletler için, dolayısıyla her dönem için geçerli bir durumdur. Biz kabul etsek de, etmesek de bu gerçek değişmiyor.

Türkiye Cumhuriyeti'nin de daha kuruluşundan itibaren benimsediği bir İslam politikası var. Bugünün siyasal iktidarında da bu İslam algısının belirgin bir etkisi var. Başka bir ifadeyle, kendi İslam algısına dayanan bir söylemi var. İran'ın da, Mısır'ın da, Suriye'nin de kendi tarihsel ve kültürel, ideolojik altyapılarının ekseninde geliştirdikleri İslami algıları ve söylemleri var. Bunlar birbirine benziyor mu veya birbirinin aynı mı? Aynı değilse o zaman bu söylemlerin bir de politik yanları var demektir.

İşte Osmanlı sultanları da İslam'ı kendi şahsi yaşantılarında bir inanç ve hayat tarzı olarak içselleştirirken, aynı zamanda politik bir araç olarak da kullanmışlardır. Zaten bu bir "hikmet-i hükûmet" (*raison d'Etat*) gereğidir. Burada şu gerçeği görmek lazım: Osmanlı İmparatorluğu gerek iç gerekse dış politikasına yönelik bütün işlerinde İslami söylemi referans almıştır. Belgelerde bunu her vesileyle açık bir şekilde görmek mümkündür. Osmanlı her zaman bir İslam devleti olduğunu hissettirir. Mesela, Avrupa hükümdarlarına gönderilen fermanlarda Allah'ın onları "doğru yol"a hidayet etmesini temenni eden birtakım formülasyonlar kullanmıştır. Dış politikasında böyle bir bakış açısına sahip olan Osmanlı merkezi yönetimi, içeride cereyan eden hadiselerde de yine İslam'a referans veren bir söylem kullanır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun İslamiliği, üzerinde en fazla spekülasyon üretilen konulardan birisi. Size göre, Osmanlılar bir İslam Devleti olarak İslamiyet'in gelişmesine ne gibi katkılar sağlamıştır?

Osmanlı İmparatorluğu'nun neden bir İslam devleti telakki edilmesi gerektiğini daha önce söylemiştim. Bence bunu tartışmak gereksizdir. Osmanlı İmparatorluğu'nun, bilhassa Safevî Devleti ile giriştiği siyasi mücadelelerden ve Mısır Memluk Devleti'ni ortadan kaldırdıktan sonra, iki misyon yüklendiğini söyleyebiliriz: Birincisi, "ehl-i küfr"e yani Hıristiyan dünyaya karşı İslam'ın savunuculuğunu yapmak, ikincisi ise Safevî Devleti'nin siyasi bakımdan yayılmak amacıyla yaptığı Şiî propagandaya bir reaksiyon olarak "rafizîlere ve mülhidler"e karşı İslam'ın gerçek imanını savunmak. Osmanlı sultanları bu iki misyonu yaklaşık 17. yüzyıl ortalarına kadar kendilerinin en vazgeçilmez görevleri olarak görmüşlerdir. Fakat bu tarihlerden itibaren dış politikanın yaşanan siyasal gerçekler karşısında daha yumuşak bir çizgiye doğru evrildiğini söyleyebiliriz.

Klasik dönemde bu politikayı yürütmeye yarayacak hizmeti iki önemli kurum üretiyordu: Ulemâ ve sufiyye. Bunlar İslami yorumları üretme konusundaki en önemli aktörlerdi. Devlet her zaman her iki kurumdan da yerine göre yararlanmaya çalışmıştır. Ulemâ, bir yandan halkın dinî ihtiyaçlarına, eğitimine yahut problemlere cevap verme çabası güderken, diğer yandan da imparatorluğun siyasal ihtiyaçlarına destek olmayı kendisine bir görev olarak görüyordu. Osmanlı padişahlarının ulemâ yahut sufîlerle ilişkilerinde "devlet menfaatleri"nin daima ön planda geldiği bir gerçektir. Bu da çok tabiidir.

Buna devletin menfaati mi yoksa sultanların menfaati mi demek lazım?

Osmanlı sultanları zaten devleti temsil ettiklerine, kendilerini devletten ayrı düşünmediklerine göre ikisi aynı kapıya çıkmaz

mı? Padişahın varlığı devletin varlığı ile özdeştir. Devleti sultan temsil ediyor. Yönetim mekanizmasının başındaki kişi padişahtır. Haliyle bu açıdan baktığımız zaman, devletin menfaati aynı zamanda padişahın menfaati, yahut padişahın menfaati devletin menfaati anlamına geliyor tabii.

Sultanın siyasi varlığı ile devletin bekası paralel bir seyir takip ediyor...

Hatta paralel olmaktan da öte bizatihi kendisi İslam'ın en yüksek temsilcisidir. İslamiyet devletin bir parçasıdır. Az önce tanımını yapmaya çalıştığım "Osmanlı İslamı" devletin denetiminde olan İslam'a işaret eder aynı zamanda. Hatta devlet, İslam'ın da üstündedir, ama İslam devlete hâkim değildir; Osmanlı siyasal sisteminde bunu görmek lazım. Çünkü devlet onu istediği şekilde kullanabilme gücünü elinde bulunduruyor. Bunun somut pek çok örneği var.

Bazı Alevî yazarlar ilk Osmanlı sultanlarının Alevî olduğunu bile söylüyorlar...

1990'larda Alevîlik meselesi Türkiye'nin gündemine girdiğinde bazı Alevî yazarlar Osmanlı tarihine yöneldiler ve oradan Alevîliğe bir mesned bulmaya çalıştılar; bu çerçevede kuruluş devri Osmanlı sultanlarının ve toplumunun Alevî olduğu iddiasını ortaya attılar. Onlara göre "Osmanlı Devleti aslında bir Alevî devleti olarak kurulmuştu. Ama daha sonra, özellikle de XVI. yüzyıldan itibaren Osmanlılar Arap ülkelerinden gelen Eş'arî ulemânın tesiriyle Sünnîliğe kaydılar ve fanatikleştiler." Onlar bu iddialarına dayanak olarak erken dönemde Osmanlı gaza ve cihad hareketlerine katılan Rum Abdallarını gösteriyorlar. Bu yazarlara göre Rum Abdalları Alevî idiler, çünkü Babaî çevresinden geliyorlardı ve Babaîler Alevî idi.

Söz konusu bu iddia sosyolojik ve tarihsel olarak tamamıyla mesnetsizdir, çünkü hem anakronik hem ahistoriktir. Ayrıca Alevîliğin tarihsel arka planını ve tarihsel metodolojiyi bilmemekten kaynaklanmaktadır. Aslında herhalde Rum Abdallarının inanç yapılarının

yanlış algılanması bu iddianın ortaya atılmasına sebep olmuş görünüyor. Rum Abdalları diye bilinen ve önemli bir kesimi 1240'taki Babaî İsyanı'nın bakıyesi olup, Vefaî Tarikatı'na mensup Baba İlyas-ı Horasanî'nin müridleri idiler. Bunların klasik Sünnîliğe pek uymayan bir inanç dünyaları ve hayat tarzları olmakla beraber, Alevîliğin temel inancı olan Hz. Ali kültüyle o tarihlerde bir temasları yoktu.

Hakikatte ilk Osmanlı sultanlarının Alevî olmadıklarını şu iki örnek, başka hiçbir delile ihtiyaç bırakmadan gösterecek mahiyettedir: Orhan Gazi'nin İznik'te 1331 yılında açtığı medreseyi hatırlayalım. Burası tamamen Sünnî eğitim veren bir medreseydi ve ilk müderrisi de herkesin bildiği üzere, İbn Arabîci bir âlim ve sufî olan Dâvud-ı Kayserî idi. Yıldırım Bayezid'in damadı ise Buharalı bir Kübrevî şeyhi olan Emir Sultan idi.

Zaten Orhan Gazi'nin açtığı medrese Sünnî algıyı daha merkeze alan esaslı bir göstergedir başlı başına. Ayrıca onun bazı "uygunsuz" faaliyetler gösteren Rum Abdallarını teftişe tâbi tutması ve bazılarını sınır dışı etmesi ise ilk Osmanlı sultanlarının Alevî olmadıklarını gösteren bir başka gösterge kabul edilebilir.

Rûm Abdalları tabir olunan zümreye mensup dervişler, Osmanlı yönetimi tarafından temsil edilen Sünnî inançlara aykırı bir hayat tarzı sergiliyorlar. Orhan Gazi bu dervişlerden bazılarını halkın inancına herhangi bir şekilde halel gelmesin, ileride bir problem çıkmasın diye teftiş ettiriyor, "zararlı" gördüklerini sınır dışı ediyor. Ama diğer yandan kendi halinde yaşayan, "zararlı" bir faaliyeti bulunmayan ve Bursa'nın fethi sırasında büyük yardımı görülen Geyikli Baba'ya da "Baba meyhordur" diyerek iki yük arakı, iki yük şarap göndermesi bunu açık bir şekilde ortaya koyuyor. Kuruluş dönemi uc bölgesinin bu çok tabii manzarasını anlatan bu anekdot, daha sonra tevil edilerek keramete yorulmuştur. Bugün de o döneme ve o anekdota o gözle bakan muhafazakârlarımız hâlâ vardır. Devlet bu tip şahsiyetlerin yaşam tarzından haberdardır ve

uzaktan kontrol etmekte, herhangi bir problem olmadığı sürece müsamaha göstermektedir.

Abdal Musa ve Karaca Ahmed ile birlikte Geyikli Baba, Orhan Gazi'nin teftişine uğrayan dervişler arasında. Ama diğerlerinin aksine Geyikli Baba, Turgut Alp'in kefaletiyle takibattan kurtuluyor...

Turgut Alp gibi hatırı sayılır bir Osmanlı gazisi, Geyikli Baba'nın müridi olduğu için ona kefil oluyor. Turgut Alp benzeri pek çok Osmanlı gazisi bu Babaî bakıyesi şeyhlerin müridleridir. Çünkü Turgut Alp ve benzerlerinin mensup oldukları toplumsal kesime yani gazilere dikkat ederseniz, samimi, yapmacıksız, ama köklü bir İslami eğitimden geçmemiş naif bir Müslümanlık anlayışına mensup olduklarını tahmin edebilirsiniz. Aradan şu kadar yüzyıl geçmiş, medresenin ve medrese çıkışlı insanların görev yaptığı çok sayıdaki cami eğitiminden geçmiş bir İslam anlayışı yaygınlaşmış, o zamanlardan bu yana günümüzdeki İslam algımızı şekillendiren pek çok şey olmuş. Ama onların döneminde, üstelik konargöçer hayatın henüz ağırlıklı olarak hâkim olduğu bir toplumsal yapıda bunlar henüz yoktu. Onlara bugünkü Müslümanların aynısı olarak bakamayız, bugünkü İslam anlayış ve algımızı o devirlere taşıyamayız. Taşırsak ve onları da bize benzer olarak algılarsak yanlış yaparız.

Haklısınız. Klasik dönemden itibaren artık göçebelik yerini önemli ölçüde yerleşik bir yapıya bırakıyor. Devlet, göçerleri yavaş yavaş yerleşikliğe zorluyor. Değişik eğitim kurumları oluşturuyor. İslam'ın kitabi boyutu öğreniliyor...

Erken Osmanlı döneminde bu saydıklarınız henüz oluşmamıştır. O yüzden Turgut Alp'in ve onun gibi gazilerin, samimi ama oldukça saf bir Müslümanlık anlayışına sahip olduklarını düşünmenin yanlış olduğunu sanmıyorum. Böyle düşünmenin de onları küçümsemek olacağını kabul etmiyorum. O insanların kendilerini nasıl tanımladıklarına, halkla, dervişlerle yahut faaliyet gösterdikleri

bölgedeki gayrimüslim unsurlarla, mesela Bizanslılarla olan ilişkilerine bakmak lazım. Bunların pek çoğu Bizanslıların düğünlerine katılıyor, onlarla birlikte şarap içiyorlar. Lütfi Paşa *Tevârih*'inde, Selçuklu Sultanı III. Alâeddin Keykubad kendisine beylik menşuru gönderdiği zaman Osman Gazi ve yanındaki arkadaşlarının -Orta Asya'dan beri süre gelen Türk geleneğine uygun olarak- başlarındaki börkleri çıkarıp yere diz çöktüklerini, hep beraber kımız içerek Osman Gazi'nin uc beyi oluşunu kutladıklarını yazıyor.

Orhan Gazi beylikten gelişmiş devlete dönüşüm yolunda ilk ciddi adımları atmaya çalışıyor. Yöneticisi olduğu beyliğin hukuki bir zemine oturmasını istiyor. Onun İznik'te açtığı medrese, Ebussuud Efendi'ye kadar uzanacak bir geleneğin ilk adımı aynı zamanda. Orhan Gazi'nin bu teşebbüsü sizce nasıl bir zihniyetin veya bugünkü moda tabirle nasıl bir vizyonun ifadesi?

Orhan Gazi, her geçen gün gelişmekte olan beyliğinin sağlam bir idari ve kurumsal teşkilatlanmaya, dolayısıyla ciddi bir hukuki yapıya ihtiyacı olduğunu gördüğü için medrese kurma ihtiyacını hissediyor. Yani ne yapması gerektiğinin çok farkındadır. Bu itibarla Fuad Köprülü'nün, ilk Osmanlı beylerinin okuma yazma bilmeyen basit Türkmen reisleri olduğu yönündeki ifadesi aşırı ve küçümseyici bir değerlendirmedir. Aksine, okuma yazma bilmese de, Osman Gazi de dâhil, ilk Osmanlı beylerinin ufukları son derece açık, etraflarında olan biten olaylara son derece vâkıf ve hâkim, belli ölçüde devlet yönetimi şuuruna sahip kimseler olduğu ortadadır.

Kroniklerde Osman Gazi'nin okuma yazma bilmediği ifade ediliyor, bu doğru olabilir, ama okuma yazma bilmemesi onun cahil, bilgiden yoksun bir insan olduğu anlamına gelmez. O dönemde güçlü bir şifahi kültür var. Şifahi kültür bugün bile Anadolu'da oldukça güçlü bir irfan duygusunu barındırıyor. Herhalde ilk Osmanlı beylerinin de bu irfan duygusuna sahip olduklarını düşünmek doğru bir yaklaşım olur.

Osman Gazi, Şeyh Edebalı gibi o dönemin ve coğrafyanın bana göre en önde gelen bir şahsiyetinin damadı olmuş. Bunun bir getirisi olmalı. Orhan Gazi de belli bir fikri yapısı, karakteri olan biri. İbn Battûta yazıyor zaten bunu. 1332 yılında Anadolu'yu dolaştığı zaman, tanıdığı Türkmen beyleri içerisinde hem cesareti, becerikliliği, hem de gelecek vadetmesi bakımından en fazla Orhan Gazi'yi beğendiğini ifade ediyor. İbn Battûta'nın da iyi bir âlim olduğunu düşünürsek, onun bu yorumunun bir anlamı olmalı...

İbn Battûta durumu çok iyi kavramıştır gerçekten. Orhan Gazi'nin bilime meraklı olduğu ve onu çok önemsediği anlaşılıyor. Huzurunda rahiplerle teolojik tartışmalar yaptırıyor. Bu tartışmaları inancından şüphesi olduğu için yaptırmıyor. Aksine, diğerinin kendi dini hakkında ne düşündüğünü anlamak için yapıyor. Bakalım onlar ne düşünüyorlar? İnanç temellerini neye dayandırıyorlar? Bunu görmek için yapıyor. Bir de tabii tebaasının önemli bölümü hâlâ Hıristiyan o dönemde. O nedenle bu, çok açık politik bir görüşün neticesidir. Bir tür ileri görüşlülüktür.

İznik Medresesi'nin başına herhangi bir âlimi değil de İbn Arabî ve Sadreddin Konevî geleneğini temsil eden Dâvud-ı Kayserî gibi hem bilimsel hem sufî cephesi olan birinin getirilmesini nasıl değerlendiriyorsunuz? Bu özellikle yapılmış bir tercih mi sizce?

Kanaatime göre bu bilinçli bir tercihtir. İslam dünyasında sufîler ile ulemâ arasında bazı tartışmalar, çekişmeler ve anlaşmazlıklar yaşanmıştır. Orhan Gazi her iki kesimin de toplum ve devlet için vazgeçilmez unsurlar olduğunu idrak etmiş bir hükümdar sıfatıyla, bu anlaşmazlıkların henüz gelişme aşamasında olan kendi beyliğine taşınmasını istemiyor olabileceği gibi, açtığı medreseyi iki kimliği yetkiyle kendinde temsil eden birine teslim etmeyi arzu etmiş de olabilir. O yüzden, kurduğu medreseye Dâvud-ı Kayserî gibi, "zâhir ilmi" ile "bâtın ilmi"ni yetkiyle temsil eden bir insanı getiriyor. Çünkü Dâvud-ı Kayserî hem sufî hem âlim. Bu tercih,

ilk Osmanlı hükümdarlarının siyasal, ekonomik ve teolojik alanda etraflarındaki yapıyı iyi tanıdıklarını, olan bitenleri çok iyi takip ettiklerini, buna son derece vâkıf olduklarını gösteriyor. Hatta, vâkıf olmanın ötesinde, inisiyatif aldıklarını da gösteriyor.

Medreseler Osmanlı entelektüel yaşantısının oluşmasına ne derece katkı sağladı?

Başlı başına çok boyutlu büyük bir meseleden bahsediyoruz. Tıpkı "Tekkeler Osmanlı dinî ve entelektüel hayatına ne katkı sağladı?" sorusuna benzer, zor bir soru soruyorsunuz. Bu tür soruların cevabının bir çırpıda verilmesi kolay değildir. Sorunuzun cevabı eğer tatminkâr ve somut verilere istinat etmek kaydıyla verilmek istenirse şu gün için bu cevabı o kadar kolay vermemiz mümkün değildir bana göre. Medreselerin Osmanlı bilim ve entelektüel hayatına nasıl bir katkı sağladığını yetkiyle ortaya koyabilmek için her şeyden önce yeterli sayıda, sağlam monografilerimizin olması gerekir. Yani Osmanlı bilim ve fikir hayatının başta İstanbul olmak üzere, Bursa, Edirne, İznik, Konya, Amasya gibi önde gelen medreselerde nasıl başlayıp geliştiğini, buralarda ve yüksek bürokraside görev yapmış ulemânın, muhtelif sahalarda telif edilmiş iz bırakmış telifatını çok iyi tanımamız ve değerlendirmiş olmamız gerekir. Oysa bazı genel mahiyette yapılmış yayınların ve birkaç medreseye dair özel monografinin dışında, mesela Fatih yahut Süleymaniye medreselerinin kuruluşlarından itibaren, Osmanlı dinî ve müspet bilim dallarındaki faaliyetlerinin, müderrislerinin tarihini "uzun Osmanlı asırları" boyunca bilebilmemiz, ortaya koymuş olmamız gerekir. Oysa bu, yıllarca pek çok araştırıcının sürekli mesaisi sonunda gerçekleşebilecek koskoca bir tarih çalışması demektir. Bugün kalkıp Fatih Medresesi'nde ders vermiş ulemânın sadece basit bir listesini bile yapmaya kalksanız, önünüzde çok zor bir iş vardır demektir. Ama Osmanlı medreselerinin tarihi demek, genelde İslam bilim ve düşünce tarihinin çok önemli bir parçası demek olduğu her türlü izahtan vareste olduğuna göre, bunu Türk bilim ve düşünce tarihçilerinin yapması gerekir.

Sözünü ettiğim bütün bu geniş çerçeveyi oluşturabilmek ise kanaatimce medreselerin siyasal otorite ve toplum ile ilişkilerini, toplumsal ve hatta ekonomik statülerini, bilhassa geliştirdikleri bilim ve düşünce hayatını bütün boyutlarıyla bilebilmemize bağlıdır. Bizim tarihçiliğimizin bu konularda ne kadar cılız ve zayıf olduğunu düşünürseniz, ne kadar üzüntü verici bir durumun içinde olduğumuzu görürsünüz.

Bu hayal kırıklığı yaratan durumumuzun şöyle bir altını çizdikten sonra, belki çok genel mahiyette şimdilik kaydıyla şunları söylemek mümkün olabilir: Medreseler hem devlet hizmetinde görev alacak elemanları hem de eğitim ve öğretim hayatını sürdürecek müderrisleri yetiştiren, aynı zamanda bilim ve düşünce hayatını geliştiren kurumlar olarak Osmanlı İmparatorluğu'na hiç şüphe yok ki asırlarca müthiş bir katkı sağladılar. En az bunlar kadar mühim ve değerli bir diğer fonksiyonları ise halkın dinî ihtiyaçlarına cevap vermek, toplumsal hayatın sürmesini sağlamak olmuştur. Bu dört fonksiyonu birden yürütmesi hasebiyle, medreselerin Osmanlı toplumsal yapısının temel taşlarından biri olduğuna hiç şüphe yok. Medreselerde görev yapan Osmanlı ulemâsı gerek devlete verilen hizmet, gerekse telif edilen eserler bakımından İslami geleneğin gelişmesine önemli katkı sağlamıştır. Zaten Osmanlı İmparatorluğu esas olarak bir yandan kendi askerî ve idari kurumlarından, diğer yandan medreseler ve tekkelerdeki bilim, sanat ve düşünce mahsullerinden beslenerek o kadar geniş bir coğrafyada yüzlerce yıl varlık sürdürebilmiştir.

Burada belki medreselerle, daha doğrusu bilim ve düşünce hayatıyla doğrudan ilgili bir tartışmaya temas etmekte yarar var.

Osmanlı ulemâsının orijinal eserler üretmekten ziyade şerh, ta'lik ve hâşiye geleneğine sahip oldukları konusundaki tartışma mı?

Evet, bu konuda mevcut iki yaklaşımdan söz etmek lazım önce. Birincisi, klasik Oryantalist yaklaşımdır ve bilindiği gibi Osman-

lıların birinci sınıf savaşçı ve fetihçi olmalarına mukabil, ilim ve düşünce alanında zayıf oldukları şeklinde özetlenebilir. Bu hiç şüphesiz epeyce yanlı ve yanlış bir yaklaşımdır ve doğru değildir. Çünkü Türkiye dışındaki ve Türkiye kütüphanelerindeki basma ve yazma bunca eser, bu çok yanlı, peşin hükmü tekzip eder. Üstelik Osmanlı bilim ve düşüncesinin İslami bilim ve düşünce geleneği içerisinde belli bir yere sahip olduğunu, Molla Hüsrev, Ebussuud Efendi, İmam Birgivî gibi Osmanlı ulemâsının eserlerinin günümüzde İslam ülkelerinde okutulmakta olması gösteriyor.

İkinci yaklaşım ise bu Oryantalist yaklaşımın tam aksine, Osmanlıların bilim ve düşünce alanında çok parlak eserler ortaya koydukları ve çok orijinal düşünceler ürettikleri şeklinde özetlenebilir. Bence haklı bir yanları, henüz yazma kütüphanelerinin muhtevasının tam olarak ortaya çıkmamış olduğudur. Bu doğrultuda yazanları okuduğunuz zaman, ciddi birtakım hususları dile getirmekle beraber, sert bir savunmacı refleks ortaya koyduklarını görüyorsunuz. Üstelik kanaatimce bu sert savunmacı, yerine göre müstehzi dil, sağlıklı ve ciddi bir akademik tartışma ortamının oluşmasını da engelliyor.

Ben ise başka bir şey söylüyorum: Ben Osmanlı medrese geleneği içerisinde şerhçiliğin hâkim olduğunu söylemenin, şerhçiliği önemsiz telakki etmekten ziyade, bir vakıayı tespit ettiği kanaatindeyim. Çünkü ben şerh, ta'lik ve hâşiye tarzı eserlerin Osmanlı bilim ve düşünce geleneğinde neden bu kadar yaygın olduğunu soruyorum. Elbette bunlarda dikkate şayan metinler, orijinal tartışmalar vardır. Üstelik şerh, ta'lik ve hâşiye yazmayı da Osmanlılar icat etmediler. Onlardan önce de bu yöntem vardı. Fakat Osmanlılarda bunun çok yaygın bir tercih olması ne anlama geliyor? Bu sorunun bir cevabı ve bu cevap bir probleme işaret ediyor olmalıdır. Zaten dikkat ederseniz şerhçiliği savunanlar da aslında Osmanlı telif hayatında şerhçiliğin hâkimiyetini zımnen kabul ettikleri için savunma gereğini duyuyorlar.

Ben hiçbir yazımda şerh, ta'lik ve hâşiyelerin değersiz olduklarını söylemedim, ama Osmanlı bilim ve düşünce hayatının neden daha ziyade bu istikamette geliştiğinin cevabının verilmesi gerektiğini söylüyorum. Şu ikisinin farklı şeyler olduğuna lütfen dikkat edilsin: Yani şerh, ta'lik ve hâşiye türünden telifatın değersiz olduğunu söylemekle, Osmanlı telif hayatının genelde bu türler üzerinden geliştiğini sorgulamak farklı şeylerdir. Şimdilerde ortaya çıkan ve bu konuda bana fazla savunmacı gelen bu yaklaşımın ikna edici olduğu kanaatinde değilim. Son tahlilde bu olgunun başlı başına ciddi bir tarzda, redciliğe ve savunmacılığa kaymadan tartışılması lazım geldiğini düşünüyorum.

Medreselerin kurulması Osmanlı devlet yapısında neyi değiştirdi? Dervişlerin yerini müderrisler, fakihler mi aldı?

Osmanlı Devleti bütün tarihi boyunca bu iki unsuru birbirine rakip olarak görmemiştir. Yüzlerce yıl her iki kesim arasındaki dengeyi mükemmelen muhafaza ve devam ettiren bir politika izlemiştir. Lakin bu konuya girmeden önce Osmanlı medrese geleneğinin nasıl bir tarihsel arka plana, nasıl bir geleneğe yaslandığını anlayabilmemiz için Büyük Selçuklu dönemine gitmemiz lazım geliyor.

Büyük Selçuklu medreselerinin evvel emirde o zamanlar Ortadoğu'da Sünnî İslam aleyhinde çok aktif ve yoğun propaganda faaliyeti içinde bulunan İsmailîye'ye yahut daha popüler tabiriyle Batınîlere karşı Sünnî İslam'ı güçlendirmek, halkın inançlarını korumak, Batınîlerin propagandalarına cevap vermek maksadıyla kurulduğunu hepimiz biliyoruz. Fakat diğer yandan buna paralel olarak İslam'ın devlet güdümüne alınması ve ister istemez devletin siyasal beklentilerine de cevap verebilecek bir doğrultuda şekillenmesi diyebileceğimiz yeni bir süreci başlattığını unutmayalım. Bu genellikle göz ardı edilen bir meseledir bizim tarihçiliğimizde. İslam'ın devlet denetimine girmesinden şunu kastediyorum: Siyasal iktidarlar artık Sünnî mezhepler içerisinde kendi tercihleri doğrultusundaki mezhebi desteklemeye ve empoze etmeye, diğerlerini dışlamaya, siyasal iktidar aracılığıyla kurulan

medreselerde görev yapan ulemânın, okutulacak kitapların artık yalnızca siyasal iktidar tarafından seçilmeye başlandığına dair kaynaklarımız şahitlik ediyor. Mesela İbnü'l-Fuvetî, Halife el-Mustansır'ın kurduğu Bağdat'taki Mustansıriye Medresesi'nde bizzat halifenin seçtiği kitapların dışında kitap okutulmasının yasaklandığını, bu yüzden Abdurrahman ibnu'l-Cevzî'nin halifeye itiraz ettiğini yazar. Bu medreselerde Ehl-i Sünnet dışını bırakın, Şafiî mezhebinin dışında herhangi bir Ehl-i Sünnet mezhebinden herhangi bir hocanın görev alması kesinlikle söz konusu değildir. Benzer bir politika o dönemlerde Endülüs Emevilerinde de söz konusudur. Orada da Malikî mezhebinin dışında bir mezhepten hoca görev yapamazdı.

Bu örnekler dönemin siyasal iktidarlarının kendi politikaları doğrultusunda İslam'ı nasıl kullandıklarını da gösteriyor. Osmanlılar da aynı yolu takip ettiler. Onlar da medreselerde belli kitapların dışındakilere pek itibar etmiyorlardı. Mesela İslam inançları yani akaid konusunda Necmeddin Ömer Nesefî'nin *el-Akaid* isimli kitabına ünlü âlim Sâdeddin Taftazânî'nin yazdığı *Şerhu'l-Akaid* en tercih edilen kitap idi.

Büyük Selçuklu yönetiminin bahsettiğim doğrultudaki politikasını ve bu politikada Gazzalî'nin işlevini çok iyi biliyoruz. Bilhassa *Fadâihu'l-Bâtıniyye* (Batınîlerin Rezillikleri) adındaki eserini Batınîlerin propagandalarını cerh etmek maksadıyla yazdı malum. İsmailîler için felsefe büyük önem taşıyordu. Özellikle o dönemde Alamut Kalesi'nde yaşayan Hasan-ı Sabbah (Hasan b. es-Sabbah) denilen zatın faaliyetleri çok önemlidir bu açıdan. O bir teolog ve fakih olmasının yanı sıra aynı zamanda bir filozoftu.

Yeri gelmişken, Hasan-ı Sabbah nasıl bir kişilikti?

Onun bazı kitaplar yazdığı da söylenir, fakat günümüze kadar bunlar gelmemiştir. 1256'da Alamut'un tahribi sırasında oradaki kütüphanenin -Cüveynî'nin görebildikleri de dâhil- yakıldığını biliyoruz. Bu arada Hasan-ı Sabbah'ın kendi kitapları da yandı

muhakkak. Bu yüzden İsmailîlerin düşünce ve inançlarını ancak muarızlarının eserlerinden bilebiliyoruz. Tabii Hasan-ı Sabbah'ınkileri de.

O aslında bir İsmailî dâisidir, ama ticaretle iştigal ediyor, tüccar olarak develerle kervan götürüp getiriyordu ve bu vesileyle değişik memleketlere yaptığı seyahatlerinde fikirlerini yayma fırsatını buluyordu. Mısır'da Musta'lî İsmailîliği olarak doğan hareket, Nizar'ın imamet hakkını gasp ettiği için Hasan-ı Sabbah tarafından protesto edildi. Bu anlaşmazlık neticesinde Mısır'ı terk eden Hasan, İran'a giderek Kum'daki medreselerde ciddi bir eğitim görmüş, daha sonra da Alamut Kalesi'ne yerleşerek kendi "da've"sini yani propagandasını yaymaya başlamıştır.

Ben onu meşhur Melamî kutuplarından İdris-i Muhtefi'ye benzetirim. Biliyorsunuz o da tüccardı ve pek çok yer dolaşmıştır. Zaten dikkat ederseniz "İlk Devre Melamîliği" Horasan'da bir esnaf ve tüccar zümresi içinde doğmuştur. Osmanlı döneminde faal olan "İkinci Devre Melamîleri"nin çoğu da aynı şekilde değişik meslek gruplarına mensup esnaf, tüccar ve zanaatkârlardı.

Hasan-ı Sabbah çok eğitimli birisiydi aynı zamanda. Çok iyi derecede felsefe eğitimi almıştı. İslam hukuku ve teolojisi konusunda geniş bir bilgi birikimine sahipti. İmâmet teorisini ulûhiyetle birleştirmişti. Cenâb-ı Hakk'ın imamın vücudunda tecelli ettiğini ileri sürüyordu. İsmailî/Batınî düşüncede bu anlayış hâkim olup, sonraki dönemde Alevîliği de etkilemiştir. Bu yönüyle İsmailîlik ile Alevîlik arasında benzerlik vardır. İmâmiyye'de ise böyle bir düşünce yoktur.

İsmailîlik'te, Ahilik'te, Melamîlik'te yönetici kesim sosyal taban itibarıyla esnaf kesimine dayanıyor. Esnaf zümresinin ortaçağ İslam dünyasında bilim ve düşünce tarihi itibarıyla önemli bir yeri vardır. Kısacası İslam tarihinde esnafın hakikaten çok büyük rolü var. Hatta tasavvufun ortaya çıkışında bile esnaf zümresinin rolünden söz edilebilir. Mesela ilk dönem sufîlerinin önde gelen isimlerinden

olan Şakîk-i Belhî, Belh ile Hindistan arasında ticaret yapan bir tüccar. Bu ticaret seferlerinde zaman zaman Budist manastırlarını ziyaret ediyor, oradaki Budist rahipleriyle konuşuyor, tartışıyor.

İşte Hasan-ı Sabbah Alamut Kalesi'ne yerleştikten sonra, burada büyük bir kütüphane meydana getiriyor. Kendisi de bazı eserler kaleme alıyor. İnancına temel oluşturan kitaplar temin ediyor. Bu hareketin bir kolu da Suriye'de Şeyh Sinan tarafından kuruluyor. Lakabı "Şeyhu'l-Cebel" yani "Dağın Şeyhi". Yanlış olarak genellikle "Dağın İhtiyarı" şeklinde tercüme edilmiştir bizde. O da çok önemli bir isim İsmailî tarihi içerisinde. Hollandalı bir meslektaş Şam Kütüphanesi'nde İsmailîlerin zengin bir eser koleksiyonu olduğunu söylemişti. Kendisi Şam'a gitmiş ve İsmailîliğe dair bu kitapları görmüştür. Şimdilerde kütüphane ne durumda, bilmiyoruz.

Ama bizim tarihçiliğimiz çok zayıf Hasan-ı Sabbah yahut İsmailîlik konusunda. Dişe dokunur, etraflı bir çalışma yok ne yazık ki...

Evet çok zayıf olduğu doğru. Yakın zamanlara kadar İlahiyat Fakültelerinde olsun, tarih bölümlerinde olsun İsmailîler hakkında yapılmış monografiler yoktu. Ama bu fakültelerde artık bazı yüksek lisans ve doktora tezleri yapılmakta olduğunu biliyoruz. Ne var ki bunlar daha çok teoloji tezleri. Tarih tezi olanlar âdeta parmakla sayılacak kadar denebilir. Halbuki İsmailîlik, hem itikadi, hem siyasi hem de felsefi bakımdan çok güçlü bir hareket olarak Ortadoğu'da çeşitli mezhebî ve tasavvufi çevreleri sanıldığından fazla etkilemiş bir harekettir.

Hasan-ı Sabbah ile ilgili eski bir iddia, onun Ömer Hayyam ve Nizamülmülk ile medrese arkadaşı olduğu yönünde. Amin Maalouf bile bunu *Semerkand* isimli romanında yazmıştı. Ama kronolojik olarak bunun mümkün olmadığı artık biliniyor...

Gerçekte böyle bir şey yok. Çünkü aralarında zaman farkı var. Ama bir zamanlar ortaya atılmış çok cazip bir hikâye. Onun üzerine romanlar yazıldı, filmler çekildi. Bugün bu bilginin doğru olmadığını,

Hasan-ı Sabbah ve Ömer Hayyam ile Nizâmülmülk arasında ciddi bir tarih aralığı olduğunu biliyoruz. Nizâmülmülk oldukça yaşlı olduğu halde 1092'de öldürülüyor, Hasan-ı Sabbah ise 1124'de ölmüştür. Ömer Hayyam'ın vefatı 1132'dir. Yani sadece bu ikisi çağdaş, ama aynı medresede okudukları bir hikâyeden ibarettir.

Hocam, Batınîlikten biraz daha söz edersek; bu düşüncenin İslam tarihinin seyrinde meydana getirdiği değişmeler nelerdir?

Akaid ve Kelam konusunda mesela Tanrı kavramının mahiyetine dair tartışmalara büyük etkisi olmuş. Uluhiyetin nasıl bir kavram, nasıl bir cevher olduğu, bunun insanlarla alakasının olup olmadığı, insanların buna vâkıf olup olamayacağı, kavrayıp kavrayamayacağı gibi konularda birtakım tartışmaların yaşanmasına sebep olmuş. Bunun sonunda Ortadoğu coğrafyasında Ehl-i Hak, Hurufîlik, Nusayrîlik, Dürzîlik gibi bazı yeni mezhebî yapılanmaların doğuşunda belli ölçüde katkısının olduğunu biliyoruz. Anadolu Alevîliği üzerinde de etkileri olduğu konusunda benim düşüncem var. Fakat bana göre en büyük etkisi 1256'da Alamut Kalesi'nin yıkılmasıyla, İsmailîlerin tasavvufi teşekküllerin içine sızmasıdır. Bu sızma yahut etkileşim nasıl olmuş, hangi şartlar altında gerçekleşmiş bunun araştırılması lazım. Bu genel olarak bilinmekle beraber detaylı bir şekilde meydana konulmuş değildir. Mesela tasavvuftaki "kutup" teorisinin önemli ölçüde Nizari İsmailîlerinin imam kavramından etkilenmiş olması kuvvetle muhtemel görünüyor. Ama açıkçası bunları iyi bilmiyoruz. Bu çok önemli. Bu tesirin aynı zamanda Anadolu tarihi ile de bağlantısı var. Farhad Daftary de bu konuya eğilmiş görünmüyor. Mesela Hurufîliğin temelinde İsmailî tesirler olduğu genel olarak bilinir. Diğer tarikatlarda da İsmailîlerin uzantıları var. Tanrı-insan ilişkisi ve vahdet-i mevcud anlayışı ile ilgili telakkilerin ortaya çıkışı gibi konularda da bir tesir söz konusu.

Hasan-ı Sabbah gibi, onun karizmatik şahsiyetini yakalayabilen başka İsmailî lideri olmuş mu?

Evet, mesela Nâsır-ı Hüsrev'i örnek gösterebiliriz. O bu hareketin tarihinde önemli bir dönüm noktasıdır. Pek çok seyahatler yapmış,

nitekim bunları anlattığı *Sefernâme* isimli bir eser kaleme almıştır. Hülagü Han'ın işgalindan biraz önce yaşayan Celâleddin Nevmüselman, Abbasî hilafetine müracaat ederek Ehl-i Sünnet inancını benimsediğini bildirmişti. Bu hareketin Alamut Kalesi'nde devam etmesinin pek bir anlamının kalmadığını, istikbalinin olmadığını düşünmüş. Ona Nevmüselman (Yeni Müslüman) denilmesinin nedeni de bu zaten.

Büyük Selçuklular Ortadoğu coğrafyasında Sünnîliğin en güçlü savunucuları. Bilhassa İran coğrafyasında Sünnî akideyi hâkim kılmışlar. Fakat zaman içerisinde İran'ın mezhebî yapısı değişiyor ve günümüze gelindiğinde bu coğrafya dünya üzerinde Şiî akidenin en güçlü şekilde temsil edildiği yer haline geliyor. Nedir bu değişimin temel sebebi?

İran'ın Şiîleşmesi tam olarak Şah İsmail döneminde gerçekleşmiştir. Daha önceki dönemde, henüz Selçuklular bölgeye gelmeden, 10. yüzyılda bir Büveyhî hâkimiyeti de söz konusu, ama onların İran'ı Şiîleştirmek gibi bir kaygıları olmadı. Büveyhîler sadece siyasi bir otorite olmayı tercih ettiler, Selçuklular bölgeye geldiklerinde ise hâkimiyeti Tuğrul Bey'e devretmek zorunda kaldılar. Şiîlik, Şah İsmail devrine kadar ne kurumsal ne de itikadi açıdan herhangi bir şekilde İran'da hâkimiyet tesis edememiştir. Daha önceki dönemde bir Şiîlik yok. Sadece, İlhanlı Hükümdarı Olcaytu Hüdabende, meşhur Şiî âlim Mutahher Hillî'nin telkinleriyle bir süreliğine Şiîliği kabul ettiyse de sonradan vazgeçti. Moğol hükümdarları ve komutanları çok pragmatik şahsiyetler. Vaziyeti anında kavrayıp, hemen intibak edebiliyorlar. Bakıyorlar, etraflarındaki herkes Sünnî inanca mensup. Irak ve Suriye'de Büyük Selçuklu bakıyeleri, Anadolu Selçukluları, Baybars'ın Memluk Devleti, kuzeyde Altınordu Devleti. Haliyle hepsinin düşmanlığını kazanmamak için onlar da Sünnîliği tercih ediyorlar. Günümüzün çok kullanılan tabiriyle "zamanı doğru okuyorlar."

Büyük Selçuklular ile ilgili bir soru daha sormak istiyorum. Size göre bu devlet İslam'ın sosyal tarihi içerisinde nerede duruyor?

Her şeyden önce şunu unutmamak lazım kanaatimce: Bir defa Selçuklular İslam'ı henüz kabul etmiş konargöçer Türkler olarak Ortaçağlar dünyasının en gelişmiş medeniyetinin ortasına, İran'a gelip yerleştiler. Kendileriyle beraber farklı bir toplumsal hayat tarzı, bir siyasal zihniyet ve tecrübeyi de getirdiler. Bu, yepyeni siyasal, etnik ve toplumsal, üstelik göçebe bir faktörün bu gelişmiş dünyaya entegrasyonu demektir ve bu dünyayı ister istemez etkileyecektir. Tuğrul Bey ileri yaşında 1055'te Bağdat'ı Şiî Büveyhilerden alıp Abbasî hilafetini onların sultasından kurtardığında, üstelik bir de halifenin genç kızıyla evlendi. Ancak bu "yeni gelenler"in kolay kabul gördüğünü sanmamak lazım. Küçümsendiler. Bir anlamda bugünün gelişmiş Hıristiyan Batı'nın zihinsel arka planında İslam ve İslam dünyası nasıl aşağılarda bir yerlerde görülüyorsa, Selçuklular da öyle karşılandılar.

Bu hâletiruhiye, okuyan herkesin kolayca tespit edeceği gibi, yaşadığımız yüzyılda Emin Me'luf'un *Semerkant* isimli romanına da yansımıştır. Fakat bu "az medeni" insanlar İslam'ı büyük bir samimiyetle benimsediklerini ve ona hizmete amade olduklarını çok geçmeden gösterdikleri gibi bir şey daha gösterdiler: Artık siyasal gücün de kendi ellerinde olduğunu ve bir anlamda da İslam dünyasının savunuculuğunun kendileri tarafından üstlenildiğini. Tabii bu o kadar kolay kabul edilebilir bir şey değildi, ama artık siyasal gücü iyice zayıflamış Abbasî hilafeti için bunu kabullenmekten başka yol yoktu. Nitekim Selçuklular bu savunuculuğu bütün içtenlikleriyle benimsediklerini İsmailîlere karşı Sünnîliği savunma politikasıyla da en kısa zamanda gösterdiler ki bunu az önce konuştuk.

İkinci önemli bir husus, Büyük Selçuklu Devleti'ni kuran asli unsur konargöçer Türkmenlerdir. İşte Selçukluların İran'a yerleşerek güçlü bir devlet halinde İslam dünyasına hâkim olmaları, bu yerleşik dünyanın ortasına yerleşik olmayan yepyeni bir demografik unsurun katılması demekti. Bu yeni bazı âdet ve geleneklerin de Ortadoğu'nun yerleşik hayatına katılması ve bazı dönüşümlere yol

açması demekti. Yani merkeziyetçi bir siyasal sitemin içine merkeziyetçiliğe şiddetle karşı çıkan, vergi vermekten hoşlanmayan, fırsatını bulur bulmaz yağma yapan, serazat yaşamaya alışmış bir toplumdan bahsediyoruz.

Üçüncü ve uzun vadede gerçekleşecek olan husus, Ortadoğu'nun ve Balkanlar'ın tarihine dört yüz elli yıldan fazla hâkim olacak olan yerleşik bir imparatorluğun, Osmanlı İmparatorluğu'nun kurucu unsurunu teşkil edecek kesif bir Türkmen nüfusunun Anadolu'ya transferinin gerçekleştirilmesidir.

Şimdi tekrar Osmanlı medreseleri konusuna dönebiliriz...

Kuruluş döneminde, bahsettiğimiz bu İznik Medresesi'ne her iki geleneği temsil eden Dâvud-ı Kayserî'nin atanmasıyla birlikte, Osmanlı medrese geleneğinde de böyle bir zihniyet altyapısı oluştu. Daha sonra Bursa, Edirne ve İstanbul gibi şehirlerde kurulan medreselere de hem sufî geleneği hem de ilmiye geleneğini temsil eden şahsiyetlerden müderris tayin edilenler hiç de az değildir. Müderrislerin pek çoğu fiilen tasavvufa intisap etmiş olmasalar bile, en azından ekseriyet itibarıyla o çevreye muhalif olmayan insanlar idiler.

Osmanlı Devleti medreseleri de, tekkeleri de uzaktan denetlemiştir. Daha Orhan Gazi zamanında dervişlerin denetlendiğini evvelce konuşmuştuk. Belki ki biraz geç tarihli bir örnek olacak ama 17. yüzyılda devletin Kadızâdelilere karşı takındığı tavır bunun en güzel misallerinden birisidir. Kadızâdeliler hareketi patlak verdiği zaman, dönemin padişahı IV. Murad hem Şeyh Sivasîlerin hem de Kadızâdelilerin tavrını uzaktan izliyor. Ne Kadızâdeliler ile mücadele eden Halvetî Şeyh Sivasîlerin lehine, ne de Kadızâdeliler lehine yahut aleyhine bir tavır takınıyor. Ancak IV. Mehmed zamanında Kadızâdelilerin militan yöntemlere başvurmaya hazırlanmasıyla devletin harekete geçtiğini biliyoruz.

Bu denge politikası çerçevesinde dervişlerin yerini konuşmak gerekirse bu konuda ne söylenebilir sizce? Her ne kadar bazıları,

az önce de bahsettiğimiz üzere, Orhan Gazi devrinde teftişe tâbî tutulsalar da, ilk dönemde Rum Abdalları dediğimiz, bir kısmı Vefaî dervişlerinden oluşan kesimin etkisi bir hayli fazla. Ama onların etkinliği Yıldırım Bayezid devrinden itibaren kırılmaya yahut uçlara kaymaya başlıyor. Nedir bunun sebebi? Medrese geleneğinin yahut Sünnî tasavvufun daha baskın hale gelmesi mi?

Malûm, Rum Abdalları büyük ölçüde Babaîler çevresinden gelen dervişlerdir. Dolayısıyla devlet yerleşiklik sürecine geçişle beraber İslam hukuku çerçevesinde yeni bir yapılanma içine girdikçe, bu zümrenin yavaş yavaş ve kendiliğinden devre dışı kalması, yahut ikincil konuma düşmesi kaçınılmazdı. Nitekim öyle de olmuştur. Bu durumun "önce Alevî iken giderek Sünnîleşen" devletin kasten dervişleri dışarıda bırakması yüzünden olduğunu ileri sürmek, tarih bilmemekten kaynaklanıyor. İşaret ettiğim sürecin çok açık tarihsel belgesi, Ömer Lütfi Barkan ve Enver Meriçli'nin birlikte yayınladıkları *Hüdâvendigâr Livası Tahrir Defteri*'dir. Dikkat edilirse bu neşirdeki üç ayrı metinde mevcut vakıfların büyük kısmının fakihlere tahsis edildiği hemen fark edilir. Bunlar dervişlere tahsis edilenlerden sayıca çok daha fazladır. Bu durum devletin giderek kaçınılmaz bir biçimde hukuk çerçevesinde bir yapılanmaya girdiğini şüpheye yer bırakmayacak kadar açık şekilde ortaya koymaktadır.

Bu da gösteriyor ki 14. yüzyılın ortalarından itibaren medrese daha fazla ön plana çıkmaya başlıyor. Hem fıkhi hem de teolojik boyutuyla Sünnîliğin hâkim olduğu bir İslam kültürü ve bu kültürün temsilcisi olan medreseler gelişiyor. Yaklaşık 15. yüzyıldan itibaren ise Mevlevîler, Kübrevîler, Halvetîler, Bayramîler, Zeynîler, Nakşbendîler, Rifaîler ve Kadirîler gibi kentli tarikatlar Osmanlı Beyliği içerisinde hâkim hale geliyorlar. Rum Abdalları ise 16. yüzyıl başlarında resmen kurulan Bektaşîliğin mistik tabanı olarak bu yeni tarikatı oluşturuyor. Hayalî, Hayretî gibi 16. yüzyıl divan şairlerinin şiirlerine bakarsanız, onların kendilerini

hem Rum Abdalı hem Bektaşî olarak tanıtmaları bu sebepledir. Osmanlı tasavvuf kültürünün asli yapısını İşte bu isimlerini saydığım tarikatlar oluşturur.

İşte kanaatimce Bektaşîlik bütünüyle, Hacı Bektaş kültünün sadık koruyucuları olan bu Kalender-meşrep Rum Abdalları zümresinin oluşturduğu bir kırsal kesim tarikatı olarak Osmanlı tarihinde yerini alacaktır. Onların Balkan fetihlerindeki aktif rollerini artık daha iyi biliyoruz.

Bu tarikatlar içerisinde bilhassa Bayramîlik benim çok ilgimi çekiyor. Osmanlı döneminde Anadolu'da kurulmuş Türk kökenli ilk tarikat olmanın ötesinde Melamî hareketinin de kaynağını teşkil etmesi itibarıyla önem arz ediyor.

Devlet müesseseleştikçe, güçlendikçe, genişledikçe içerisinde çok önemli bilimsel, siyasal ve tasavvufi hareketler gelişiyor. Bu önceden planlanan ve bu plan doğrultusunda kontrollü bir şekilde gelişen bir hareket değil, ama siyasal sınırların genişlemesi ve tasavvufi akımların yeni nüfusla birlikte bir tekâmül sürecine girmesiyle, birkaç yüzyıl evvel dışarıdan gelmiş Kadirîlik, Rifaîlik, Nakşîlik ve Halvetîlik gibi tarikatların yanında Bektaşîlik ve Bayramîlik gibi yeni tarikatlar kuruluyor.

Tekâmül sürecinden kastınız tam olarak nedir?

Yıldırım Bayezid devrinden itibaren Osmanlı Devleti bir imparatorluk olma yolunda yeni bir atılım yaparak bir yandan Balkan fetihlerini sürdürürken, diğer yandan Anadolu'daki beylikleri peyderpey hâkimiyet altına alarak siyaseten ve ekonomik olarak güçlenme hamlelerine girişiyor. Bazı meslektaşlar Yıldırım Bayezid'in Anadolu beylikleri üzerindeki bu üstünlük kurma harekâtını Anadolu'da Türk birliğini tesis etmek istediği şeklinde yorumluyorlar ki bu tamamen romantik bir yaklaşımdır ve doğru değildir. O dönemde böyle milliyetçi bir düşünce olamayacağı gibi, Yıldırım Bayezid'in böyle bir ideal peşinde koştuğunu söylemek de bana göre çok naif bir yorumdur. O torunu Fatih Sultan Mehmed

gibi bir dünya imparatorluğu kurma hayali peşindeydi, 1402'de Timur'a yenilinceye kadar hep bunu düşünüyordu.

Her halükârda bu Anadolu'daki genişlemeler beyliklerin topraklarındaki muhtelif sufî çevrelerin de Osmanlı hâkimiyeti altına alınmış olmasıyla sonuçlanıyordu. Osmanlı topraklarındaki tasavvufun tekâmül sürecine girmesinden kastım budur. Demin adlarını andığımız tarikatlar Osmanlı hâkimiyeti altında siyasal iktidarın sağladığı maddi imkânlardan çok yararlandılar, vakıflarla zenginleştiler. Bu tarikatların başındaki şeyhlerin aileleri elde ettikleri imtiyazlar, vergi muafiyetleri sayesinde köklü sülaleler haline geldiler. Bunların bir kısmı, yani Anadolu'dakiler, haddi zatında Osmanlı sülalesinden daha eski idiler. Bu olgu Osmanlı tarihindeki tasavvuf çevrelerini iyi değerlendirmemiz bakımından son derece önemlidir ve Osmanlı tasavvuf tarihini sadece sufî çevrelerde meydana getirilen yazılı kaynaklar üzerinden yürütmenin ne büyük bir eksiklik olduğunu gösterir.

Sonrasında Osmanlı Devleti çok daha somut politikalar takip ederek hem sınırlarını, hem de sosyal politikalarını belirliyor. İstanbul'un fethi ile birlikte Doğu Roma'nın da mirasını devralan bir imparatorluk haline geliyor. Dolayısıyla bu tekâmülün en büyük mimarı da Fatih Sultan Mehmed oluyor. Ama onun, pek çok tekke vakfını mirileştirdiği için sufî çevrelerin hoşnutsuzluğunu üzerine çektiğini biliyoruz. Fatih'in bu hareket tarzının sebebi nedir?

Halil İnalcık'ın isabetle ifade ettiği gibi hiç şüphe yok ki Osmanlı İmparatorluğu'nun gerçek kurucusu Fatih Sultan Mehmed'dir. Sorunuz bana Osmanlı İmparatorluğu'nun bir İslam devleti olarak İslam'la ilişkisi meselesini çağrıştırdı. Bahsettiğiniz tekke ve zaviye vakıflarının timara tahvili konusu da kanaatimce bu çerçevede düşünülmelidir. Bu vesileyle bana bizim tarihçiliğimizin üzerinde hiç durmadığı, bir problem olarak hiç ele alıp tartışmadığı "Osmanlı İmparatorluğu ve İslam" meselesi üzerine düşündüklerimi söyleme fırsatı vermiş oldunuz.

Eğer biz bu iki kavram arasında nasıl ve ne tür bir ilişki olduğunu, özellikle devlet yönetimi açısından İslam'ın ne gibi bir fonksiyon icra ettiğini iyi anlayamazsak, pek çok şeyi anlayamayacağımızı sanıyorum. Bir defa her şeyden evvel bu imparatorluğun bir İslam devleti olduğunu kabul etmeliyiz. Tebaası içinde Müslümanların dışında başka dinlere mensup olanların bulunması, onun İslam devleti olarak nitelenmesine engel değildir. Çünkü esas olan bu devletin kendini nasıl tanımladığı, kendine nasıl bir kimlik ve misyon biçtiği, Müslüman Doğu veya Hıristiyan Batı ile ilişkilerinde nasıl bir dinî referans kullandığı ve nihayet sultanların ve hanedanın kimliğidir. Bu söylediğim hususların hepsi İslam'a çıkar.

Bu açıdan baktığımızda, Osmanlı İmparatorluğu ve İslam konusunu anlamamıza yardımcı olacak kanaatimce üç büyük padişah dönemi dikkatimizi çeker. Fatih Sultan Mehmed, Yavuz Sultan Selim ve Kanunî Sultan Süleyman'ın, imparatorlukta İslami açıdan önemli göstergelerin belirdiği dönemlerin hükümdarları olduğunu aklımızda tutmamız lazım. Bu üç büyük sultan yalnızca yaptıkları savaşlar ve toprak kazanımları yüzünden değil, ama en az o kadar, dönemlerinde Osmanlı topraklarında İslami açıdan birtakım değişimlerin yaşandığı hükümdarlar olduğu için ayrı ayrı ele alınmalıdır.

Bunlardan ilki Fatih Sultan Mehmed'dir. Onun zamanında Osmanlı Devleti hakikaten gerçek bir imparatorluk olmuştur. Bunu sağlayan Fatih'in vizyonu ve o vizyonu gerçekleştiren azmi, ideali, gücü ve becerisidir.

Fatih döneminde konumuz açısından dört önemli olgu dikkatimizi çekiyor: Sahn-ı Seman denilen Fatih medreselerinin açılması, *Tehafüt* tartışmaları, konargöçer aşiretlerin yerleşikliğe zorlanarak vergiye bağlanmak istenmesi –ki alakası nedir diye sorabilirsiniz– ve sizin vurguladığınız tekke ve zaviye vakıflarının timara tahvil edilmek suretiyle miri arazi statüsüne alınması.

Sahn-ı Seman medreseleri imparatorluğun en önemli ve güçlü medresesi olarak faaliyete geçmiş, devletin yüksek bürokrat ihti-

yacını karşılamasının ötesinde, İslami ve müspet bilim dallarında ve özellikle İslam hukuku ve Kelam gibi iki mühim bilim dalında en yüksek eğitimi veren, dolayısıyla Süleymaniye medreseleri açılıncaya kadar imparatorluğun İslami yapısını bilimsel açıdan güçlü bir şekilde takviye eden en önemli kurum olmuştur. Safahatını artık iyi bildiğimiz *Tehafüt* tartışmaları ise İslam felsefesine yeni bir canlılık katarak İslami düşüncenin güçlenmesine ciddi katkılar sağlamaya namzet bir teşebbüs olmuştur. Konargöçer aşiretlerin yerleşikliğe zorlanarak vergiye bağlanmak istenmesi ise Fatih yaşarken değil, ama oğlu II. Bayezid zamanında beklenmedik bir sonuca yol açmış, yerleşikliğe geçmek ve vergi vermek istemeyen bu zümrelerin, Safevî Şiî propagandasının en uygun muhatabı ve dolayısıyla sosyal tabanı olmalarına vesile yaratarak toplumun Sünnî ve Kızılbaş olarak ikiye bölünmesinin altyapısını hazırlamıştır.

Tekke ve zaviye vakıflarının timara tahvil edilmek suretiyle miri arazi statüsüne alınmasına gelince, Fatih'in bu uygulaması yüzünden sufî çevrelerin hoşnutsuzluğunu üzerine çektiği doğrudur. Ama onun yaptığı şey tamamen idari bir tasarruftur. Yani onun tekkelerin vakıflarına el koymasını sufîlere yahut tarikatlara karşı olduğu şeklinde değerlendirmek doğru değildir. Lakin bütün uygulamalarının ana hedefi, hayranı olduğu Büyük İskender misali, mutlak merkezî güce dayalı bir dünya imparatorluğu kurmaktı. Tekke vakıflarını timar arazisine tahvil ederek sipahi ordusunun gücünü artırmayı amaçlıyor, bu sayede, zaman zaman itaatsizlik göstererek kendisi üzerinde otorite ve baskı kurmaya çalışan yeniçerilerin gücünü kırmayı planlıyordu. Bunlar doğrudur ama benim kanaatimce asıl sebebi, tarikatlara karşı olmaktan ziyade, büyük hayalini gerçekleştirme yolunda onların nüfuzunu ve gücünü denetim altına almaktı. Yani merkezî iktidarı güçlendirmek amacıyla attığı bir adım idi. O bu suretle fethettiği İstanbul'u bu güç sayesinde hayalini kurduğu dünya imparatorluğunun her bakımdan, özellikle de iktisadi ve kültürel bakımlardan da merkezi yapmayı düşünüyordu. Bu yüzden İslam âleminde o zaman

yaşamakta olan ünlü bilim, sanat, edebiyat ve düşünce adamlarını yeni başkente davet etmiştir.

Bu meyanda Abdurrahman Câmî ve Abdullah-ı İlâhi gibi bazı Nakşî şeyhlerini İstanbul'a davet etmesi sizin bu görüşünüzü destekliyor. Fakat işin ilginç yanı, gerek Abdurrahman Câmî gerekse Abdullah-ı İlâhi İstanbul'a gelmek istemiyorlar. Fatih'in aşırı merkeziyetçi tutumu karşısında bir tereddüt sezdiler belki de...

Hayır, gelmek istememelerinin sebebi bu değil. Asıl sebebi bu genç sultanı ve devletini onun kendini ve devletini önemsediği kadar önemsemiyorlar, o yüzden gelmek istemiyorlar. Biz her ne kadar bugün İstanbul'un fethinden sonra Osmanlıların en büyük İslam Devleti durumuna yükseldiğini düşünüyorsak da, Fatih'in yaşadığı dönemde Doğu İslam dünyası hiç de öyle görmüyordu. Mesela Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan, Fatih Sultan Mehmed'e "Mehmed Bey" diye hitap ediyor, biliyorsunuz, böylece onu küçümsediğini ima etmek istiyordu. Bu hitap, Akkoyunlu hükümdarının kendisini bu genç Osmanlı sultanından üstün görmesinden kaynaklanıyor. Fatih'in babası II. Murad'ın Yazıcızâde Ali'ye emir vererek Osmanlı soyunu Kayı boyuna bağlatmak istemesinin nedeni de, bir bakıma Akkoyunluların bu küçümseyici tavrına bir cevap oluşturmaktı.

Dolayısıyla bilhassa edebî, sanatsal ve düşünsel açıdan tabir caizse bir tür İslam rönesansı yaşayan Orta Asya'daki şeyhlerin, bilim adamlarının ve ediplerin Osmanlı topraklarına gelmemelerinin asıl sebebi, anlattığım şeydir. Ama daha sonra, bilhassa İstanbul'un fethinin neticeleri görülmeye başladıktan sonra, Emir Ahmed-i Buhârî ve Ali Kuşçu gibi bazı meşhur isimler geliyorlar. İbn Kemal'in deyimiyle "nimet-i bîminnet câri olduktan sonra" gelmeye başlıyorlar. İşte bu gelenler arasında birtakım sufî cereyanların temsilcileri ve bu arada özellikle Hurufî dervişleri de dikkati çekiyor. Bunların saraya kadar nüfuz ettiklerini biliyoruz.

Fatih'in Hurufîlerle ilişkisini nasıl değerlendiriyorsunuz?

Sorunuzun cevabına geçmeden önce Hurufîliğin bizim tarihçiliğimizde henüz yeni tanınmaya başlayan bir konu olduğunu söylemem lazım. Biliyorsunuz bu konuya son Osmanlı döneminde kısmen Rıza Tevfik gibi eğilenler olmuş, hatta Köprülü de *İlk Mutasavvıflar*'da ve "Anadolu'da İslamiyet" makalesinde temas etmiştir. Ama Cumhuriyet döneminde asıl ilgilenen Abdülbaki Gölpınarlı'dır. Onun *Hurufîlik Metinleri Kataloğu*'nun yayımlanması bu konudaki ilk ve en önemli adımdır bence. Lakin arkasından yakın zamanlara kadar giden olmadı. Fransa'da Orhan Mir Kasımov Hurufîlik üzerinde ciddi olarak durmuş ve yayınlar yapmıştır. Yine Fransa'da benim eski öğrencilerimden Goncagül Erdoğdu, Michel Balivet'nin yanında bir doktora tezi hazırlamıştır. Aynı şekilde yine doktorasını Fransa'da Hurufîlik üzerine yapmış olup Türkiye'de çalışan bir diğer araştırmacı Fatih Usluer var. Bunlar Türkiye'de Hurufîlik araştırmalarının kapısını açtılar. Umarım devamı gelir.

Din, kültür ve düşünce tarihimizde çok önemli bir yeri olmasına rağmen Hurufîlik araştırmalarının, Türkiye tarihçiliğinde bu kadar ihmal edilmesinin iki sebebi var: Birincisi bizim muhafazakâr tarihçiliğimizin zihniyet dünyasıyla ilgilidir. Yani Sünnîlik dışındaki her konu gibi, Hurufîlik araştırmaları da hoş karşılanmaz. İkincisi ise bu alanının iyi bir İslam ilahiyat bilgisine ve Arapça ve Farsça dillerine bihakkın hâkim olmayı gerektiren bir alan olmasıdır.

Oysa Hurufîlik Türkiye din ve tasavvuf tarihinde çok önemli yeri olan bir dinî akım, bir yarı felsefi yarı tasavvufi bir yapıdır. Şeyh Bedreddin'i, Kalenderîliği, Bektaşîliği, Alevîliği ve Melamîliği Hurufîliği iyi bilmeden anlamak neredeyse imkânsızdır dersem, mübalağa etmiş olmam.

Gelelim sorunuza: Fatih'in, gençliğinde Hurûfîliğe meylettiğini söyleyenler var. Fakat bu görüş açık ve kesin bir tarihsel veriye dayanmaktan öte, *Şakayık*'taki bir pasajın yorumundan kaynaklanıyor. Bu pasajda Fatih'in henüz Edirne'deyken Hurufîleri saraya aldığı ve onlarla tartışmalar yaptığından, Molla Fenarî ile Mahmut Paşa'nın bundan endişe duyduğundan vs. bahsedilir.

Evet, Fatih'in bu tür teolojik tartışmaları çok sevdiğini biliyoruz. Hatta saraya kabul edilen bu Hurufîlerden birinin muhtemelen meşhur Kalenderî şeyhi Otman Baba olduğunu tahmin ettirecek ipuçları vardır. Fakat ben son tahlilde Fatih'in bu konuya ilgisinin Hurufîliğe meyletmekten ziyade, Osmanlı topraklarında yayılma istidadı gösteren Hurufîliğin ne tür bir inanç olduğunu öğrenme amaçlı olduğunu düşünüyorum. Hurufîlik Fatih devrinden de önce, Yıldırım Bayezid döneminde bilhassa Ortadoğu'da çok yaygın ve güçlü bir mistik akım idi. İşte Fatih, bu cereyanın ne olduğunu öğrenmek istiyor. Bu amaçla Hurufîlerden bazılarını sarayına çağırıyor. Sonuçta Fatih ilme, okumaya ve araştırmaya çok meraklı bir insan. Daha önce söyledik, Orhan Gazi de çok meraklı farklı inançları araştırmaya. Öğrenmek istiyorlar.

Hurufîlik denildiği zaman ne anlamamız gerekir Hocam?

Hurufîlik, harflerin eski kabalistik kültürle egzotik açıdan yorumlanmasına dayalı yarı tasavvufi yarı teolojik yarı felsefi bir yorum olarak kabul edilir. Hurufîliğin bir mezhep olduğunu söyleyenler de vardır. Fakat ben aynı kanaatte değilim. Bugüne kadar pek fazla kimse Hurufîliğin aynı zamanda bir vahdet-i mevcud yorumu olduğuna dikkat etmedi. Hurufîlik büyük ölçüde Hallâc-ı Mansur'u takdis eder. Günümüzde Alevîlikte ve Bektaşîlikte Hallâc-ı Mansur'un takdis edilmesi de Hurufîlik tesirleriyle ilişkilidir.

Hurufîlik Hallâc-ı Mansur'u neden takdis ediyor?

Hurûfîliğin Hallâc-ı Mansur yorumu bir vahdet-i mevcut, yani panteist yorumdur. Hurûfîler gördüğümüz kâinatın Tanrısal cevherin tezahüründen başka bir şey olmadığına inanırlar. Hatırlarsanız daha önce Şeyh Bedreddin'in de *Vâridât*'ta benzer düşünceler taşıdığını söylemiştik. İşte Hurufîlerde de benzer düşünceler hâkim. Hurufîlik'te İsmailî düşüncenin önemli tesirleri bulunduğunu ileri sürenler olduğu gibi aksini iddia edenler de var. Fakat şahsen Fazlullah Hurufî'nin İsmailîlik'ten etkilenmediği görüşünün pek doğru olduğu kanaatinde değilim. Çünkü aynı coğrafyada

neredeyse üst üste çakışan bu inançların birbirinden etkilenmeyeceğini söylemek sosyolojik olarak kolay kabul edilir bir şey değildir. Üstelik Fazlullah'ın kayınpederinin önemli bir İsmailî dâisi olduğunu unutmayalım. İsmaililiğin uluhiyet hakkındaki inançları Hurufîlik'te geniş ölçüde yer bulmuştur. Bunu sadece ben söylemiyorum. Bu konular üzerine çok geniş araştırmalar yapan Farhad Daftary de söylüyor bunu.

Kısacası Türkiye'nin orta ve yeniçağlar din ve tasavvuf tarihindeki demin isimlerini saydığım tasavvuf çevreleri Hurufîliği bilmeden anlaşılmaz. Üstelik Balkan Alevîliği de aynı durumdadır.

Osmanlı topraklarında da takibata uğramış Hurufîler. Ama bilhassa Timurlu hâkimiyet sahasında çok ağır işkencelere maruz kalmışlar. Biz yeniden Osmanlı Devleti'nin İslam anlayışına dönelim isterseniz. Bir yazınızda, "Osmanlı'da her şey devlet içindir, din de devlet içindir" diyorsunuz. Osmanlı Devleti'nde İslam'ın bir devlet politikası aracı olarak bu derece siyasallaşması neden ileri geliyor size göre?

Bunun temel sebebini Osmanlı İmparatorluğu'nun koyu merkeziyetçi bir imparatorluk olmasında aramak lazım kanaatimce. Osmanlı İmparatorluğu Fatih Sultan Mehmed ile birlikte çok güçlü merkeziyetçi bir devlete dönüşmüştür. Bunu iyi anlamalıyız. Devletin bundan sonraki bütün gayreti, kendi varlığını devam ettirebilmeye, bekasını sağlamaya yöneliktir. Yani "Devlet-i ebedmüddet" anlayışı giderek güçleniyor. Devletin ebediyen yaşaması, Fatih'in kafasındaki en önemli hedeftir. O, bunun gerçekleşmesinin ancak güçlü merkeziyetçi bir yapıyla mümkün olduğunu çok iyi biliyor. Dolayısıyla, Osmanlı sultanlarının zihniyet dünyasında en önemli hedef budur. Haliyle İslamiyet de bu hedefin gerçekleşmesine yardım edecek en önemli unsurların başında geliyor. İşte bu yüzden ben "Osmanlı'da her şey devlet içindir, din de devlet içindir" diye düşünüyorum.

İslam'ın devletin varlığının devamı için bir araç olarak görülmesi Fatih döneminden itibaren mi başlıyor?

Hayır, bu daha Emeviler döneminden itibaren yürürlükte olan bir vakıadır ve bütün üslüman devletler aynı yolu takip etmişlerdir. Ancak Osmanlı İmparatorluğu'nda bu, özellikle Fatih döneminde en somut haliyle ortaya çıkar. Fatih'in yaptıklarına baktığınızda bunu açıkça görebiliyorsunuz. Şeyhülislamlık kurumunun veziriâzam vasıtasıyla kendisine bağlanması, bunun yansımasından başka bir şey değildir. Fatih, siyasi iktidarının yanında güçlü bir ruhânî otoriteyi hiçbir zaman istememiştir. Bu yüzden şeyhülislamı veziriâzama, onu da bizzat kendisine bağlamıştır. Şahsi kanaatime göre Fatih kendini İslam'ın da en üst temsilcisi olarak görüyordu. Dünya imparatorluğu kurmayı en büyük hedef olarak önüne koyan Fatih'in bana göre başka türlü düşünmesi mümkün olamazdı. Olayların gelişimi, takip ettiği siyaset bunu net bir şekilde ortaya koyuyor. Bunun ciddi bir göstergesi ise söylediğim gibi sufî vakıflarına el koymasıdır. Osmanlı İmparatorluğu'nda klasik dönemde Sufî çevrelerin nüfuzunun kırıldığı dönemin Fatih dönemi olduğuna hiç dikkat ettiniz mi? Fatih'in bu icraatı bir açıdan sipahi teşkilatını yeniçerilere karşı güçlendirmek ise diğer açıdan da sufî çevreleri ekonomik olarak güçsüzleştirmek, bu yolla icraatına karşı direnmelerinin önüne geçmektir. Bu itibarla dinin devletin hizmetine ve güdümüne alınmasının Fatih ile başladığını söyleyebiliriz.

Fatih Sultan Mehmed devrinde diğer Müslüman devletlerle de ciddi bir mücadele başlıyor. Yavuz Sultan Selim ve Kanunî Sultan Süleyman devirlerinde mezhebî bir endişenin de tesiriyle zirveye tırmanacak mücadelenin bir bakıma ilk safhasını oluşturuyor bu dönem. Sizce Fatih'in böyle bir politika benimsemesinde cihan hâkimiyeti mefkûresinin etkisi mi var?

Sizin merhum Osman Turan'a uyarak *cihan hâkimiyeti mefkûresi*, benim ise *dünya devleti ideali* dediğim, sonuçta aynı kapıya çıkan amaç, Fatih'te "dünyada tek iman, tek sultan" cümlesinde somutlaşmıştır.

Benzer bir söylemin Roma İmparatoru Büyük Konstantin tarafından da telaffuz edildiğini muhakkak biliyorsunuzdur. Fatih'in çevresindeki Latin ve Grek entelektüelleri de bunu kendisine telkin ediyorlar zaten. Öyle anlaşılıyor ki; Fatih dünyada tek iman, tek sultan idealine kendisini gerçekten inandırmıştır. Haliyle bu ideali benimseyen bir hükümdarın, onun karşısında, ona rakip olabilecek herhangi bir devleti barındırması söz konusu olamazdı.

Bu yüzden bir yandan içeride Karamanoğulları gibi eski bir hasmı ve Trabzon Rum Devleti'ni ortadan kaldırıp Uzun Hasan'ı mağlup ederek onu haritadan silerken, diğer yandan Mısır Memluk Devleti'ne mesaj vermeyi de ihmal etmiyordu. Mesela, bir defasında hac yollarındaki su kuyularının yeterince imar edilmediğini, bu yüzden hacıların su sıkıntısı çektiklerini, oysa bu hizmeti yerine getirme görevinin onlara ait olduğunu hatırlatıyor. Bunu yaparken aslında, "Sen bu işi beceremiyorsun, o halde bana bırak" demeye getiriyor. Hac İslam'ın beş şartından birisi olduğu için, İslam tarihinin her döneminde hac yolunun güvenliği ve hacıların iaşe ve ibatesi en önemli görevlerden birisi olmuştur. Bu görevi hangi devlet yerine getirirse, tabiatıyla İslam âleminde onun prestiji artmıştır.

O dönemde hac görevi, bilhassa yolculuk şartları dolayısıyla ifa edilmesi son derece zahmetli bir ibadetti biliyorsunuz. Bu yüzden hac yollarının güvenliği o nisbette önem taşıyordu. Suraiya Faroqhi'nin Osmanlılar ve hac konusunu ilk defa bir monografi olarak işleyen güzel bir çalışması olduğunu biliyoruz. Anlaşıldığı kadarıyla Fatih bahaneyle Memluk Devleti'nin gücünü bir denemek istemiş ve tepkisini ölçmüştür. Şayet ömrü vefa etseydi, Roma'yı da almak isteyecek, aldıktan sonra büyük bir ihtimalle Memluk Devleti'ne yönelecekti. O dönemde Safevî Devleti henüz kurulmadığı, İran'da karmaşık bir yapı olduğu için, Fatih dünyada rakipsiz tek devletin sultanı olacaktı. Onun hayali buydu.

Bazı araştırmacılar Fatih'in kendisini İslam dünyasının halifesi olarak gördüğünü söylüyor...

Bu kadar büyük hedefi olan güçlü bir sultanın kendini hilafete layık görmesi fazla şaşılacak bir şey olmamalıdır bence. Ama Abbasî soyundan gelen bir halifenin – artık ne kadar maddi gücü kalmasa da İslam toplumlarının gözünde en azından manevi olarak- fiilen Memluk Devleti'nin himayesinde yaşadığı bir dönemde böyle bir düşünceyi dillendirmesinin yaratacağı tepkiyi hesap edeceği için bu amaçla ortaya atılması beklenemezdi. Zaten halifeliğin siyasi fonksiyonunun çoktan bittiği, böyle bir iddiada bulunmanın bir anlamı olmayacağı da ortada olduğu için, öyle bir şeye ihtiyaç duymadığını da tahmin edebiliriz. Ama bu bir tahminden öteye geçemez. Dolayısıyla bu konuda yapılacak her türlü tahmin bence spekülasyon olur.

Nitekim Baybars da Abbasî halifesini Mısır'a getirdiği zaman halifenin kendi himayesinde bulunmasının sadece dinî bir prestij unsuru olduğunu çok iyi biliyordu. O nedenle halifeyi siyaseten hiç aktif hale getirmedi. Onun varlığından sadece sembolik olarak faydalanıyordu. Mesela, mübarek günlerde tertiplenen merasimlerde halifeyi yanına oturtarak bir yandan prestijini sarsmamaya çalışıyor, bir taraftan da onun sembolik varlığını kendi lehine kullanmış oluyordu. Bu nedenle halife kendisinden Moğollara karşı savaşmak üzere ordu istediği zaman bu talebi hiç ciddiye almamış, oyalama siyaseti gütmüştü. Çünkü bu tür bir desteğin felaketle sonuçlanacağını gayet iyi biliyordu.

Yavuz Sultan Selim pek dedesi gibi düşünmemiş anlaşılan. Gerçi onun tahtta bulunduğu dönemde dini ön plana alan bir politika geliştirmesinde Şah İsmail'in büyük etkisi olsa gerek. Osmanlı'nın temsil ettiği ideolojiye bir alternatif oluşturuyor çünkü o.

İşte şimdi, zamanında Osmanlı İmparatorluğu'nun bünyesinde İslam açısından meydana gelen önemli bir değişimin yaşandığı ikinci Osmanlı sultanına, Yavuz Sultan Selim konusuna geliyoruz. Onun dönemi Osmanlı İmparatorluğu ve İslam açısından hiç şüphesiz iki bakımdan önem taşıyor: Birincisi Safevî Devleti ile

girişti̇ği mücadelenin ne gibi sonuçlar doğurduğu, diğeri hilafet kurumunun Osmanlılara intikalinin ne getirdiği meselesidir.

Osmanlı padişahları gibi Şah İsmail de kendisini dünyanın tek lideri olarak görüyor. Çok güçlü bir otokrat, hatta despot bir siyasi lider. Bu nedenle onun kafasında da dünya hâkimiyeti fikrinin olduğunu tahmin etmek gerçeklere çok da aykırı değildir. Bu gayesine ulaşmasının önündeki tek engel Osmanlı Devleti'dir. Bunu *Dîvân*'ında açıkça belirtiyor zaten. Konstantiniyye'yi alıp "Yezid"in mülkünü ortadan kaldıracağını söylüyor.

Tarih Şah İsmail'in karşısına çok güçlü bir rakip çıkarmış. Çünkü Yavuz Sultan Selim de cihan hâkimiyeti mefkûresine sahip bir padişah. İlk önce Çaldıran Savaşı'nda bu en güçlü rakibini mağlup ediyor.

Burada üstünde durulması gereken asıl husus, kanaatimce Yavuz'un Şah İsmail'i mağlup etmesinden ziyade, onunla mücadelesinin Osmanlı toplumsal yapısında nasıl bir değişime yol açtığıdır. Şunu çok iyi biliyoruz ki Yavuz, Çaldıran Savaşı sonrasında Şah İsmail'i ve Safevî Devleti'ni ortadan kaldıramadığı gibi, propagandasını kısmen önleyebilmekle beraber, yayılmasını durduramamış ve sonuçta Osmanlı toplumu az önce de söylediğim gibi Sünnî ve Kızılbaş olarak ikiye bölünmüştür. Bu mücadelenin Türkiye tarihi açısından belki en önemli sonucu, bu İslami inanç yarılması olmuştur ki sıkıntılarını hâlâ yaşamaktayız.

Yavuz döneminin siyasi ve İslami açıdan ikinci özelliği, Mısır'ın zaptını müteakip hilafetin Osmanlılara geçişidir. Bu konuda, "hilafet merasimle devredilmiştir, edilmemiştir" şeklindeki tartışmayı tamamen anlamsız buluyorum. Zaten hilafetin tarihinde merasimle devir geleneği olmadığı gibi, Hz. Ali'den Muaviye'ye dolayısıyla Emevilere, Emevilerden Abbasîlere intikal ederken merasim mi yapılmıştır? Güçlü olan bu makamı güçle elde etmiş ve kullanmıştır. Yavuz da güçle elde etmiştir. Ama bildiğiniz gibi o bu unvanı kullanmadı. Halifenin Kureyş'ten olması gerektiğine

dair Peygamber'den nakledilen hadis -eğer doğruysa- zaten haddi zatında İslam tarihindeki hilafet-imamet meselesine dair bildiğimiz anlamda serd edilen bir hadis değildir. Mekkeliler üzerine tertip edilen bir seriyyede komutanın kim olacağına dair çıkan anlaşmazlığı çözme mahiyetinde Peygamber'in "imamlar Kureyş'tendir" (*el-eimmetü min Kureyş*) dediği rivayet olunur. Ama buradaki "imam" tabiri kesinlikle İslam siyaset düşüncesindeki "imam" yahut "halife" değildir ve Peygamber bunu kastetmemiştir. Aslında bu hadisin Sünnî İmamet teorisine mesned kabul edilmesi bir anakronik yaklaşımdır. Sebepleri vardır.

Zaten pratikte Abbasîlerin tarih sahnesinden silinmesiyle tedavülden kalkmış olan bu düsturun Yavuz için de bir kıymeti olmamıştır. Lakin burada şuna dikkat etmek lazımdır: Evet, doğrudur, Osmanlı sultanları halife unvanını kullanmadılar, ama onlar nice zamandan beri İslam dünyasının Hıristiyan dünyaya karşı savunuculuğunu yaptıkları ve bunun İslam dünyası tarafından bilinmesi, hilafetin zımnen Osmanlı sultanlarının hakkı olduğunun kabulü anlamına geliyordu. Bu zımni konsensüs, unvanın kullanılmasını 17. yüzyıla kadar gereksiz bırakmıştır. Önemli olan Müslüman kamuoyunun bunu bilmesi ve itiraz etmemesidir, o kadar.

Kanunî Sultan Süleyman devrine gelindiğinde Osmanlı İmparatorluğu hem dinî hem de siyasi bakımdan çoktandır İslam dünyasının yegâne lideri durumundadır. Devlet artık Sünnî ideolojinin de en güçlü temsilcisi haline geliyor. Bunda bilhassa İbn Kemal ve Ebussuud Efendi'nin büyük payı olduğunu düşünüyorum, siz ne dersiniz?

Onlar bilhassa verdikleri fetvalarla bu işin ideolojik cephesini çok dikkatle işlediler. Tabii o dönemde, Fatih döneminden farklı olarak İslam dünyasında artık Şiî ideolojiye dayalı resmen bir devlet vardır. Bu devlet Ehl-i Sünnet'e dayalı Osmanlı Devleti için hep korkulu bir rüya olmuştur. Haliyle bu, Osmanlı ülkesinde yaşayan Kızılbaş unsurların sığınabileceği, destekleyebileceği bir devlettir. Nitekim Yavuz ve Kanunî bu ideolojiyle hem siyasi hem

dinî gayeler öne sürerek mücadele ettiler. Kanunî Sultan Süleyman Safevî İran'ı üzerine üç sefer düzenledi. Bu her bakımdan devlet hesabına çok zor oluyor, parasal olarak ağır bir maliyet gerektiriyordu. Dolaysıyla bu ağır maliyete rağmen Safevî faktörünün Osmanlı Devleti'nin kafasını ne kadar meşgul ettiğini, ne kadar uğraştırdığını göstermesi bakımından önemlidir.

İbn Kemal, Osmanlı tarihinin en kudretli şeyhülislamlarından birisi olarak yazdığı risâlelerle, verdiği fetvalarla hem Osmanlı toplumunun inancını korumaya, hem de İslam kamuoyunda Osmanlı İmparatorluğu'na meşruiyet kazandırmaya gayret etmiştir. Böylece aynı zamanda Osmanlı ideolojisine yön vermiştir. Az önce, "Her şey devlet içindir, din de devlet içindir" dedik ya, işte İbn Kemal bu düşüncenin en somut uygulayıcılarından birisidir. Gerek o gerekse Ebussuud Efendi İslam'ı devlet için yöneten şahsiyetlerdir. İbn Kemal kuvvetli, karizmatik bir şeyhülislam olarak merkezî devlet gücünü İslam faktörüyle güçlendirmeye çalışmıştır.

Osmanlılar ve İslam denildiği zaman en tartışmasız isim Şeyhülislam Ebussuud Efendi ama, değil mi?

Bizim Alevî kamuoyu İbn Kemal ve Ebussuud Efendi'yi hiç mi hiç sevmez. Bunun nedeni bu iki ismin Osmanlı İmparatorluğu'nun merkezi yönetiminin güçlü bir Sünnî politika takibindeki başlıca aktörler olmalarıdır. İşte bu bakış açısı tarihçilik açısından Ebussuud Efendi'nin şahsiyetini tam olarak anlamamızın önündeki bir engeldir. Verdiği fetvaları, katıldığı olayları dikkatle takip edersek, Ebussuud Efendi'nin büyük bir sorumluluk idraki içerisinde olan ve bu doğrultuda hareket eden bir bürokrat ve âlim olduğunu görürüz.

Siz de çok iyi bilirsiniz, mesela idama gönderilen Melamîler meselesinde bu titizliği açık bir şekilde ortaya çıkar. Ebussuud Efendi iktidarı arkasına almış bir şeyhülislam sıfatıyla, "Ben nasıl istersem, nasıl fetva verirsem hükümdar onu mutlak surette uygular" mantığıyla hareket etmiyor. Kendi gücünü icra etmekten zevk alan,

sorumsuz bir şahsiyet olarak görünmüyor. Buna dikkat etmek, bunu görmek lazım. O bulunduğu mevkiin sorumluluğunu sonuna kadar hissedip ona göre davranıyor. Elbette verdiği fetvalarda siyasi yönün ağır bastığı, isabetli olmayanlar da vardır. Bugün bu fetvalar bize ağır veya çok katı gelebilir. Onun Birgivî Mehmed Efendi ile meşhur polemiklerini hatırlayınız. Ebussuud Efendi için devlet nizamının sarsıntıya maruz kalmadan korunması, birincil önceliktir.

Hocam, doğrusunu söylemek gerekirse ben verdiği bazı fetvaları katı ve acımasız buluyorum. Bilhassa Melamîler ile ilgili verdiği bazı fetvalar bana göre çok katı. Aynı şekilde Cem Sultan'ın, hayatı hakkında Ebu'l-Hayr-ı Rûmî'ye *Saltıknâme* isimli bir eser yazdıracak kadar değer verdiği Sarı Saltık'ı bile keşiş telakki ediyor.

Bu söylediklerinizde kısmen doğru taraflar var, ama bütünüyle değil. Mesela Melamîler konusunda Ebussuud Efendi'nin İsmail-i Maşukî'yi kurtarmak için ne kadar uğraştığını siz de iyi biliyorsunuz. Nitekim Gazanfer Dede'yi idamdan kurtarmayı başarıyor. Bunları unutmamak lazım gelir.

Sarı Saltık hakkındaki fetvası kanaatimce onun Hıristiyan toplumu içindeki takdis ve tazimi göz önüne alınarak, hakkında fazla bilgi edinilmeden verilmiş bir fetva olmalıdır. Lakin İbn Kemal'in düşüncesi ise, hatırlarsanız tam aksi istikamettedir. İbn Kemal, Sarı Saltık'ı büyük evliyadan sayar. Bence böyle tek örneklerden yola çıkarak bir yargıya varmanın uygun olduğunu düşünmemekte fayda var.

İbn Kemal'in ve Ebussuud Efendi'nin Sünnî inancı koruma konusunda bu kadar titizlenmelerinin sebebini iyi anlamak gerekir. İbn Kemal'in şeyhülislamlığı zamanında Safevî propagandası bütün gücüyle devam ediyordu. 1527'de Şah Kalender İsyanı gibi zorlu bir isyan Anadolu'yu kasıp kavuruyor. Bunun üstüne Melamî hareketini, diğer taraftan Molla Kabız ve Hakîm İshak hadiselerini

ekleyiniz. Aynı şekilde Osmanlı İmparatorluğu içerisinde gerek Anadolu gerekse Rumeli'de bir hayli yaygın olan Kalenderî zümrelerin Sünnî İslam karşıtı ve İran yanlısı tutumlarını da hesaba katmamız lazım.

Bütün bunların Kanunî Sultan Süleyman dönemine rastlamasının bir tesadüf eseri olmadığını, aksine, imparatorluğun sadece siyasal, sosyo-ekonomik ve idari yapısında değil, İslami açıdan da Müslüman toplumunun muhtelif kesimlerinde bir değişim ve dönüşümün göstergeleri olduğunu gözümüzden kaçırmamak gerekir.

Bir kere daha tekrar etmekte fayda görüyorum: Bütün bu hadiseleri sadece teolojik olaylarmış gibi telakki etmek ve değerlendirmek ve sadece bu açıdan bakmak tarihçilik nokta-i nazarından çok yanıltıcıdır. Dolayısıyla Ebussuud Efendi'nin bu fetvaları sadece teolojik açıdan, yani Sünnî devlet otoritesini tesis yahut takviye etmek amacıyla verilen hükümler şeklinde yorumlarsak eksik bir değerlendirme yapmış oluruz. Ebussuud Efendi'nin şeyhülislamlık makamına geçtikten sonra Sünnî İslam'ı güçlendirme yolunda attığı adımları, verdiği fetvaları anlayabilmek için bu dönemde de Osmanlı İmparatorluğu'nu içeriden çökertmek için uğraşan Safevî faktörünü göz önünde bulundurmak gerekir.

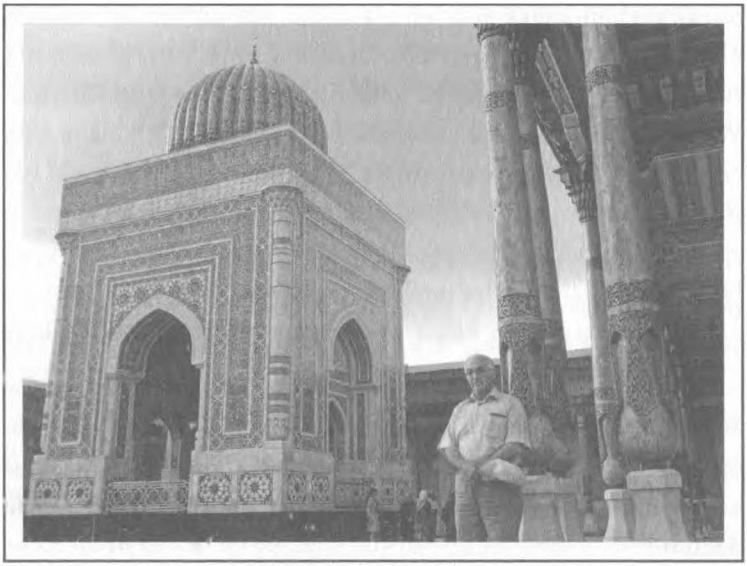
Ebussuud Efendi bir şeyhülislam sıfatıyla en üst derecede sorumluluk taşıyan biri olarak hiç şüphesiz ki Osmanlı İmparatorluğu'nun en büyük meşruiyet kaynağı olan Sünnî İslam'ın güçlenmesine gayret ediyordu. Bu sorumluluğun ilk planda kendi üzerinde olduğunun bilincini taşıyor. Bunun doğru bir yaklaşım olup olmadığı tartışılabilir. Ama her halükârda verdiği kararların kendi şahsiyetini ortaya koyma amacından çok ötede, devletin varlığını koruma gayretiyle hareket ettiğini unutmamak icap eder. Zikrettiğim karmaşa ortamında Ebussuud Efendi'nin fetvalarının neden sert olduğunu herhalde anlayabiliriz sanıyorum. Bu itibarla Kanunî Sultan Süleyman döneminin İslami açıdan da işaret etmeye çalıştığım işte bu değişim ve dönüşümün en sert biçimde yaşandığı bir dönem olduğunu hep hatırda tutmamız gerekir diye düşünüyorum.

Asıl problemimize dönecek olursak, "Osmanlı İslamı" olarak tabir ettiğim şeyi, terimi eleştirmek, vakıayı küçümsemek yerine –çünkü bunu yapan meslektaşlarımız var- ciddiye alıp üzerinde yoğunlaşmak ve çalışmak gerektiğini artık anlamak Osmanlı tarihçiliğini bu istikamete de yöneltmek lazım geldiğinin altını bir kere daha çizmek istiyorum.

Haklısınız. Fatih, Yavuz ve Kanunî dönemi, Osmanlı İslamı'nı anlamak bakımından son derece önemi haiz ve sözünü ettiğimiz bu iki şeyhülislamın da katkılarıyla Osmanlı İslam'ının tarihi seyrinde ayrı bir yere sahip kesinlikle.

Şimdi izninizle yine bu "Osmanlı İslamı" konusuyla bağlantılı bir başka konuya geçmek istiyorum: Osmanlı klasik döneminin İslami bilim anlayışının şekillenmesinde Fahreddin-i Râzi mektebinin etkisinden de söz edilir değil mi? Bu konuda ne düşünüyorsunuz?

Şimdi çok önemli bir bahis daha açtınız. Evet, çok iyi bilindiği üzere Fahreddin-i Râzi İslam dünyasının İmam Gazzâli'den sonra en velûd İslam âlimlerinden birisidir. Râzi'nin hemen her alanda yazdığı çok sayıda kitabı var biliyorsunuz. Gazzâli ile başlatılan *Müteahhirûn*, yani "sonrakiler" denilmesi âdet olmuş İslam ulemâsının en önde gelen isimlerinden birisidir. Malûm, Gazzâli'den önce gelen âlimlere de *Mütekaddimûn*, yani "öncekiler" deniliyor. İşte Fahreddin-i Râzi bu ikinci grubun en önemli temsilcilerinden birisidir. Bu "Râzi" nisbesi hep dikkatimi çekmiştir. Çünkü İslam bilim ve düşünce tarihinde bu nisbeyi taşıyan epeyce bir önemli zat var. Dolayısıyla Rey şehrinin ve çevresinin İslam bilim ve düşüncesi açısından bir tarihini yazmak sanırım çok yararlı olur. Esasında İslam bilim ve düşünce tarihinde önemli yeri olan benzeri şehirlerin tarihini çalışmanın, Selçuklu ve Osmanlı bilim ve düşünce tarihine de önemli katkılar sağlayacağına şüphe yoktur. İslam bilim ve kültür tarihine meraklı olup da, "Ne çalışsam acaba?" diyen gençler için çok cazip bir alan olduğunu hatırlatmak isterim.

Buhara, İmam Buhari Türbesi, 2012

Her neyse, Fahreddin-i Râzi gerek felsefe kaynaklı bir kelam metodolojisi uyguladığı eserleriyle, gerek eserlerinde ileri sürdüğü fikirleri ve kullandığı felsefi-kelamî söylemleriyle İslam dünyasında çok büyük saygı uyandırmıştır. Böylesine önemli bir âlim ilerleyen zamanda Osmanlı ulemâsının da dikkatini çekmiştir. Medreselerde okuyan talebeler onun eserlerini büyük bir merak ve ilgiyle okumuşlardır. Mesela, bir tefsir kitabı olan *Mefâtihü'l-Gayb* (Gaybın Anahtarları) adlı meşhur eseri Osmanlı medreselerinde kaç yüzyıl okutulmuştur. Biliyorsunuz, Ebussuud Efendi'nin de *İrşâdü'l-Akli's-Selîm ilâ Mezâyâ Kitabi'l-Kerîm* (Yüce Kitab'ın Meziyetlerine Akl-ı Selimin İrşadı) adındaki meşhur tefsirinin de önde gelen kaynaklarındandır.

Râzi'nin eserlerinde ortaya koyduğu geniş ve pragmatik perspektif, hale muvafık olduğu, yani fiilen devam eden hayatın gerçeklerini nazarı dikkate alarak ortaya koyduğu hükümler ve yaptığı yorumlar çok ilgi çekmiştir. Kanaatimce işte bu nedenle Osmanlı yönetimi Fahreddin-i Râzi mektebinden yetişen ulemâyı devamlı

olarak şeyhülislamlık makâmı için tercih etmiştir. Klasik dönemin Osmanlı şeyhülislamları Molla Hüsrev, Zembilli Ali Efendi, İbn Kemal, Ebussuud Efendi bu anlayışın önde gelen temsilcileridir. Zaten Osmanlı medreselerinden mezun olan genç, Osmanlı âlim namzetleri bu sebeple genellikle Maveraünnehir'e giderek Semerkant, Buhara vs. medreselerinde ihtisaslarını yapmayı tercih ediyorlardı. Ben iki sene önce iki hafta müddetle Maveraünnehir bölgesini dolaştım ve bu medreseleri ziyaret ettim. Böyle bir seyahatin insana çok şey kattığını ve meseleleri o mekânlarda daha iyi düşünebildiğinizi görüyorsunuz.

Bu dönemin Osmanlı ilmî muhitlerinde İmam-ı Birgivî faktörünü de dikkate almak lazım sanırım. Onun da kendine has bir anlayışı, meselelere bakışı, üslûbu ve geniş bir etkisi var değil mi?

İmam Birgivî, Ehl-i Sünnet inancını ve hayat tarzını koruma konusunda son derece hassas ve titiz davranan, bütün hayatını hiçbir mevki, servet ve şöhret beklentisi içine girmeden buna adayan bir Osmanlı âlimidir. Bu konuda on yıl kadar önce Hulusi Lekesiz tarafından çok güzel bir doktora çalışması gerçekleştirildi, ama maalesef yayınlanmadı. Bazen böyle olabiliyor, çok iyi çalışmalar yayınlanmadan kalıyor yazık ki.

Birgivî ile Ebussuud Efendi arasında meselelere yaklaşım ve yöntem açısından çok dikkat çekici ve temel mahiyette bir fark vardır. Ama bu fark esasında onların mizacındaki farklılıktan ileri gelir. Zaten o sebeple Birgivî'nin, devletin ve pratik hayatın gerektirdiği birtakım yorumlar yapmaktan, hükümler vermekten olabildiğince kaçındığını görüyoruz. Bu, Ehl-i Sünnet inancına ve hayat tarzına en ufak bir halel getirmeden, bunları sonuna kadar muhafaza etme endişesinden kaynaklanıyor. Onun da Osmanlı İmparatorluğu'nun demin sözünü ettiğimiz Kanunî Sultan Süleyman zamanına rastlayan dönüşüm ve değişim sürecinin bir insanı olduğunu ve bu süreçte meydana çıkan problemlere çözüm önerilerinde bulunduğunu unutmayalım. Ama biri, devlet sorumluluğu yüklenmemiş,

sadece etrafta gördüğü bozukluklara teorik çözümler üretmeye çalışan kitabi bir âlim, diğeri ise devlet sorumluluğu yüklenmiş, problemlere acil ve kalıcı, yaşanan hayatın gerçeklerini göz önüne alan çözümler ortaya koyan büyük bir âlim, fakat aynı zamanda bir bürokrattır. İkisi arasındaki zihniyet, yaklaşım ve metot farkı, para vakfı meselesinde çok açıkça ortaya çıkar.

Birgivî, *es-Seyfü's-Sârim fî Ademi Cevâzi Vakfi'n-Nükûd ve'd-Derâhim* (Nakit Para ve Dirhem Vakfının Caiz Olmayacağı Konusunda Keskin Kılıç) isimli risâlesini, adından da anlaşıldığı gibi, Ebussuud Efendi'nin para vakfının cevazı konusundaki görüşlerini şiddetle eleştirmek için yazmıştır. Oysa onun reddettiği bu cevaz, aslında Osmanlı vakıf sisteminin yüzyıllardır belkemiği olan bir konuyla ilgilidir. Bu yüzden Ebussuud Efendi para vakfını yasaklamanın vakıf sistemini altüst edeceğini düşünerek fetvasını veriyor. Birgivî ise teorik açıdan karşı çıkıyor. Bence burada Ebussuud Efendi bir devlet adamı olarak haklıdır.

Birgivî'nin tarih içindeki asıl fonksiyonu, vefatından sonra bile Fas'tan Endonezya'ya kadar bütün İslam dünyasında okunan, Ehl-i Sünnet inançlarının ve hayat tarzının tavizsiz korunmasına dair kaleme aldığı *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye* (Muhammedî Yol) adlı eseriyle başlar. Bu kitap bugün bile mutaassıp dindar çevreler tarafından hâlâ çok tutulan bir eserdir. Kitabın kendisi ve sonra muhtelif âlimler tarafından yazılan şerhleri, Türkiye'de halen taşradaki vaizlerin çoğunun temel kitaplarındandır. Kaldı ki benim çocukluk ve gençlik yıllarımda bu kitap ve şerhleri aynı şekilde vaizlerin en başta gelen referans kaynağıydı. Benim kütüphanemde de bir taş basma nüshası vardır.

Birgivî'nin bu eseri yazmaktaki amacı neydi?

Şunu bir kere peşin olarak kabul etmekte fayda var: Birgivî hayatı boyunca mevki, para, nüfuz ve iktidar beklentisi içinde olmamış, bunu da bütün yaşantısıyla ortaya koymuş samimi bir âlimdir. Bu sebeple onun fikirlerini ve eserlerini herhangi bir maddi çıkar için

yazılmış şeyler olarak görmemek icap eder. Bu ona karşı haksızlık olur. O gerçekten düşüncelerinin doğruluğuna yürekten inanmış birisidir. Bu sebeple bugün bazı fikirlerini aşırı ve yersiz bulsak da onun halkın dinî inançlarını sapkınlıktan koruma amacının samimiyetinden şüphe etmemek gerekir. Birgivî'nin amacı, yaşadığı dönemde Osmanlı topraklarında İslami esaslara aykırı gördüğü, tarihin, geleneklerin Müslümanların hayatında biriktirdiği tortulardan temizlenmiş, arınmış saf bir İslam imajı ortaya koymaktır. Bu konuda kanaatimce 1328'de Kahire Hapishanesi'nde hayatını tamamlayan meşhur Hanbelî âlimi İbn Teymiyye'den çok esinlenmiştir. Birgivî'nin *Tarikat-ı Muhammediye*'si İslam dünyasında çok güçlü bir etki uyandırmış, o günden bugüne sürüp gelmiştir.

İmam-ı Birgivî'nin bu kadar mutaassıp bir tavır takınması aldığı eğitimden mi kaynaklanıyor?

Bunun büyük payı var muhakkak. Aslında tasavvufa eğilimli bir aileden geliyor. Babası bir Bayramî dervişi. Belki babasına karşı bir tepki de vardır. Çünkü çoğu evlatta babaya karşı bir tepki oluşuyor. Babanın şahsiyeti baskın ise çocukta ona karşı bir tepki oluşabiliyor.

Buraya kadar konuştuklarımızdan hareketle, devletin politikasının teorik olarak Sünnî İslam üzerine bina edildiğini rahatlıkla söyleyebiliriz. Ama bir de halkın yaşadığı İslam, daha doğrusu Müslümanlık var. Bu konuyu nasıl değerlendiriyorsunuz?

Sosyolojik olarak söylemek gerekirse, halk Müslümanlığının göze batan en belirgin karakteristiği evliya kültü merkezli olmasıdır. Bu Osmanlı öncesi dönemde de, Osmanlı döneminde de böyleydi, günümüzde de böyledir. Halk Müslümanlığının temelinde evliya takdis ve tazimi vardır. Bu çok açıktır. Bir diğer husus, bu Müslümanlık her ne kadar esas itibarıyla Sünnî karakter taşısa da, daha önce de söylediğim gibi, mutlak surette İslam'dan önceki döneme ait bazı eski gelenek ve inançların bakıyelerini de barındıran, adına hurafe dediğimiz, İslam'ın temel inançlarıyla bağdaşmayan

birtakım akideleri de içine alan bir Müslümanlık tarzı olmasıdır. Halk Müslümanlığı çoğunluğu itibarıyla Sünnî İslam dairesinde bir Müslümanlıktır. Ama Alevî ve Bektaşî yanı da vardır.

Kısaca halk Müslümanlığı iki temel karakteristiğe sahiptir: Birincisi evliya kültü merkezli olması, ikincisi eski gelenek, görenek ve inanç kalıntılarını içerisinde barındırmasıdır. Türbelerden medet umma, hastalıklara şifa bulma amacıyla adaklar adama vs. gibi maksatlarla birtakım ziyaret usûlleri bu iki anlayışın neticeleridir. Bu durum hem Sünnî hem de Alevî halk için geçerlidir. Bu anlayış eskiden medreselerin bulunduğu yahut halkın medrese ile hemhal olduğu çevrelerde oldukça aza inebiliyor. Ama medreseden uzak çevrelerde bilhassa kırsal kesimde çok yaygın olmuştur.

Halk Müslümanlığı'nın yahut diğer bir tabirle Halk İslamı'nın evliya kültü merkezli olması, bu Müslümanlığın bir taraftan da tasavvufla, yani Tekke Müslümanlığı'yla bağlantısı olduğu gerçeğine de işaret ediyor değil midir haddi zatında? Bu bağlantı nasıl oluşmuştur ve tekke İslam'ı yahut Tekke Müslümanlığı'ndan ne anlaşılması gerekiyor sizce?

Deminden beri konuştuklarımızı da dikkate alacak olursak, aşağı yukarı bütün İslam toplumlarında İslam'ın birbiriyle bağlantılı dört kategoride görüntülendiğini müşahede ederiz: 1) Devlet sektöründe bir siyaset aracı olarak; 2) Medreselerde kitabi, dolayısıyla teorik temelde işlenerek; 3) Tekkelerde tasavvufi teori ve pratik çerçevesinde hayata geçirilerek; 4) Halkın zihin algısında ve günlük hayatında âdet ve geleneklerle karışarak. Osmanlı İmparatorluğu'nda da bunun aynen böyle olduğunu görürüz.

Halk Müslümanlığı'nın tekke Müslümanlığı ile, daha açıkçası tasavvuf anlayışı ile temasını sağlayan bağlantı, evliya kültüdür. Tasavvufun *velâyet* teorisi doğrultusunda tasavvuf çevrelerinde bazı şahsiyetlerin "veli" telakki edilmesi, onlar etrafında birtakım menkabelerin oluşması, özellikle vefatlarıyla ortaya çıkan türbelerin takdis ve tazimine yol açtı. Bu yol, İslam öncesi dönemden

gelen atalar kültü ve bazı diğer inançlarla birleşerek türbede yatan veliye yönelik, onun fazilet ve maneviyatından yararlanma amacıyla bir inançlar ve pratikler bütünü oluşturur. İşte o veliye halkın atfettiği kutsallık, onun kerametlerine olan sarsılmaz inanç, halkın Müslümanlık anlayışında merkezî bir yer tutar. Buna din sosyolojisi tabiriyle "kült" diyoruz. Bu yüzyıllardan beri en ufak bir şekilde zayıflamadan günümüze kadar gelmiştir. Öte yandan halkın İslam'ın temel inanç ve ibadet kurallarına kendi anladığı biçimde sorgulamadan sadakati bu kült ile birleşerek "Halk Müslümanlığı" yahut "Halk İslamı" dediğimiz olguyu meydana getirmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nda İslam'ı anlamak için sözünü ettiğimiz dört kategoriyi birbiriyle bağlantılı bir çerçevede ele almamız gerekir.

Osmanlı Devleti'nin klasik sonrası döneminde siyasi açıdan bazı aksaklıkların ve başarısızlıkların ortaya çıkması, buraya kadar sözünü ettiğimiz dinî yapının seyrinde de bir değişim meydana getirdi mi?

Aslına bakılırsa, Osmanlı Devleti'nin klasik sonrası dediğiniz 17. ve 18. yüzyılları hatta Tanzimat'a kadar olan dönemi içine alan devrede de belirli ölçüde bir dünya devleti olmayı sürdürdüğünü kabul etmek lazım. Siyasi ve askerî bakımdan artık bazı mağlubiyetler alsa ve toprak kaybına maruz kalsa da, kültürel yaşantısı bakımından hayli ileri düzeyde olduğunu görmek zor değildir. Mesela, musikinin, hat sanatının ve edebiyatın en fazla gelişme gösterdiği dönem 17. ve 18. yüzyıllardır.

Bu dönemde medresedeki İslami bilim dallarında ne gibi gelişmeler yahut değişmeler oldu? Sufî çevrelerde ne gibi ve hangi istikamette gelişmeler yaşandı? Bugün için bunları genel hatlarıyla ancak bilebiliyoruz. Lakin elimizde sağlam çalışmalar olmadığı için gerçekte nasıl bir gelişme yaşandığı konusunda ciddi ve kalıcı şeyler söyleyebilecek durumda değiliz. Ancak bu çevrelerde meydana gelen birtakım değişimlerin, sadece söz konusu çevrelerin kendi iç dinamikleriyle değil, imparatorluğun iç ve dış siyasal, toplumsal ve

iktisadi konjonktüründeki gelişmeler ve değişmelerle de yakından bağlantılı olduklarını asla hatırdan çıkarmamalıyız.

17. yüzyıl Osmanlı Devleti'nin Avrupa ve İran'la sürekli mücadele içerisinde olduğu bir dönemdir. Doğu Akdeniz'de Venedik ile karada Avusturya, Macaristan ve Rusya ile savaşmaktadır. Böylesi bir süreçte alınan başarısızlıkların, siyasi, sosyal ve iktisadi gelişmelerin devletin yönetim zihniyetini, kurumlarını, hatta İslami politikasını etkilemesi kaçınılmazdır. İmparatorluğun diğer kurumları gibi medreseler de bu gelişmelerden doğrudan etkileneceklerdir. Bunlar kendilerine tahsis edilen vakıflardan elde ettikleri gelirlerle varlıklarını sürdürüyorlar. Uzun süreli savaşlarda bu gelirler devletin el koyması ile azalıyor. Bu dönemde vergi politikaları nedeniyle çiftçiler bile toprağını ekemez hale geliyor. "Çift bozan" olgusu, Celali İsyanları, sahte ayaklanmaları, imparatorluğu içeride bunaltan meselelerdir. Akçenin tağşişi, dolayısıyla satın alma gücünün azalması, müderrislerin maaşlarını düzenli bir şekilde alamamaları vs. büyük problemlerdir.

Bu problemler Osmanlı iktidarını bocalatırken, medreselerde bilim anlayışının değişmeye başlaması, daha önce konuştuğumuz Kadızâdeliler zümresini ortaya çıkarıp bir tür "Selefîlik" diyeceğimiz İslam algısını, bu çerçevede tasavvuf karşıtı bir zihniyeti empoze etme, hatta gerçekleştirme teşebbüsleriyle sonuçlandı. Aslında daha 16. yüzyıldan beri Osmanlılarda tasavvuf karşıtı çevreler vardı ve bu çevrelerde birtakım risâleler yazılmaktaydı. Bu tutum 17. yüzyılda doruk noktasına ulaştı. Kadızâdelilerin yazdıkları risâleler olduğunu biliyoruz. İslam dünyasında tasavvuf karşıtlığı konusunda 1995'te Utrecht şehrinde benim de katıldığım geniş çaplı bir sempozyum yapıldı ve bu konu enine boyuna tartışıldı. Daha sonra bu sempozyumun kitabı yayımlanmıştır.

Bu şunu gösteriyor: İmparatorluğun içine düştüğü sıkıntılar, bazı çevreleri suçlu aramaya yöneltiyor ve birileri aradıkları suçluyu buluyor. Daha doğrusu bulduklarını zannettikleri "suçlu"yu

mahkûm etmeye çalışıyorlar. Lakin dediğim gibi dönemin durumunu monografik çalışmalarla ne yazık ki ortaya koyabilmiş değiliz.

Genel hatlarıyla bahsetmiş olsak da bu yapı uzunca bir süre devam ediyor, ama Sultan II. Abdülhamid'in devlet takviyeli olarak İslam'ı yeniden ön plana çıkardığı bir devre var. Kendisinden önceki padişahların yapmadığı bir hamleyi, yani İslamcılık politikasını devreye sokuyor. Sormak istediğim, Osmanlı tarihi içerisinde II. Abdülhamid dönemini böyle bir yola başvurmaya sevk eden, önceki dönemlerden farklı kılan nedir?

II. Abdülhamid Almanya'nın Rusya'ya karşı başlattığı mücadeleyi iyi gözlemlemiş, bu sebeple Osmanlı Devleti ile ittifak arzusunun altında Osmanlı Devleti'ni yanına alarak Rusya'yı ikinci bir cephede savaşmaya mecbur ederek gücünü zayıflatma politikasının yattığını çok iyi anlamıştı. Bu o zamanlar İngiltere, Fransa, İtalya gibi Osmanlı ve İslam dünyası üzerinde en fazla sömürgeye sahip devletlere karşı Osmanlı Devleti'nin de işine gelecek olan bir ittifak gibi görünüyordu. Abdülhamid bu durumu çok iyi biliyor fakat Müslüman ülkelerde sömürgesi bulunmayan Almanlarla ittifak yaptığı takdirde İslam dünyasında geniş sömürgelere sahip Avrupa devletlerini karşısına alacağını da hesap ediyordu. Ama esas olarak niyeti bu yakınlaşmayı kullanarak Müslüman ülkeler üzerindeki emperyalist baskıyı pasifize etmekti. Almanlarla yapacağı ittifakın öteki Batılı güçleri de rahatsız edip Osmanlı Devleti'ne karşı müttefik bir mukavemet cephesi oluşturmadan bu ittifakı gerçekleştirmeyi başarabilirse, amacına ulaşmış olacaktı. Abdülhamid'i Batılıların *Panislamizm* demeyi tercih ettikleri, ama gerçekte öyle olmamakla beraber öyle imiş izlenimini bilhassa uyandıran politikasına başvurmaya sevk eden, böyle bir siyasal ortamdı. Onun asıl maksadı, halifeliğin İslam ülkelerindeki prestijini kullanarak Batılı sömürgeci devletleri endişeye sevk edip emperyalist baskıların hafifletilmesine yol açmaktı.

Bu gerçekten bir İttihad-ı İslam politikası mıydı?

Hayır. Bu hakikatte bir İttihad-ı İslam yahut Panislamizm politikası değildi. Abdülhamid o sıralarda tarihçilerin hakkında çok değişik yorumlar yaptığı şaibeli bir şahsiyet olan Cemaleddin Afganî'nin bu romantik idealine inanmayacak kadar gerçekçi bir hükümdardı. Onun asıl niyeti, Osmanlı Devleti'nin öncülüğünde bütün Müslümanları birleştirmek ve emperyalizme karşı koymak amacıyla hareket ediyormuş izlenimi uyandırarak emperyalist devletleri fazla kışkırtmadan korku ve endişeye sevk etmek, bu suretle Müslüman ülkeler, özellikle de Osmanlı toprakları üzerindeki emperyalist baskıyı hafifletmekten ibaretti. Nitekim bunda da başarılı olduğunu, emperyalist devletlerin elçileri, konsolosları ve gözlemcilerinin muhtelif İslam başkentlerinden memleketlerine yolladıkları raporlardan anlamaktayız.

II. Abdülhamid bu politikasında *hilafet* kurumunu kullanarak İslam ülkelerinin kamuoyunda Osmanlı Devleti lehine bir imaj yaratmayı başarmıştır. Biliyorsunuz, uzun zamandan beri bu konuda Batı'da ve Türkiye'de oldukça fazla sayıda araştırmalar yayınlanmıştır. Demek ki bu bir Panislamizm değildi. Bu sebeple ben II. Abdülhamid'in görünürdeki Panislamizm politikasında temel ve fonksiyonel araç olarak hilafet kurumunu kullandığı için, buna *Hilafetizm* politikası demenin daha doğru olacağını düşünüyorum. Zaten bunu birkaç yerde de vurgulamıştım.

Bu kanaate nasıl vardınız peki?

Eskiden bu konuya yakın ilgi duyduğum için biraz meşgul olmuştum. O vesileyle İngiliz, Fransız ve Hollanda konsoloslarının İstanbul'dan ve diğer İslam ülkelerinden gönderdikleri yayınlanmış bazı raporları okumuştum. Bu raporlarda Abdülhamid'in halife sıfatının Müslüman kamuoyunda büyük saygı uyandırdığı, bunun ileride yol açabileceği sıkıntılar çeşitli şekillerde ve çeşitli vesilelerle vurgulanıyordu. Onlar bilhassa Mekke, Medine, Kahire, Şam ve Kuzey Afrika'daki durumu sıkı bir şekilde takip edip bağlı bulundukları ülkeleri haberdar ediyorlardı. Açıkçası bunlar II. Abdülhamid'in halife sıfatını kullanarak Panislamist bir politika

takip ettiğine ve kendi menfaatlerini zedeleyeceğine inanıyorlar, bu konuya dikkat edilmesi gerektiği konusunda sürekli olarak merkezlerini uyarıyorlardı. Söz konusu raporlar, Abdülhamid'in bu amacına ulaşabilmek için, İslam kamuoyunu Osmanlı Devleti etrafında bir arada tutabilecek tek şeyin halifelik olduğunu çok iyi sezdiğini ve bunu başarıyla kullandığını bize gösteren belgelerdir. Mesele bu kadar açıktır.

Abdülhamid gerçekte bir İslam birliği oluşturma iddiasıyla ortaya atılmanın o günkü dünya konjonktüründe uygulama şansı olmayan bir ütopya olduğunu gayet iyi biliyordu. Zira Müslüman ülkelerin ne kadar perişan olduklarını, bu ideali gerçekleştirecek maddi ve hatta manevi güç ve kudrete sahip bulunmadıklarını görüyordu. 1893'te Cemaleddin Afganî'yi Yıldız Sarayı'na hapsettirmesi, gerçekte sultanın bir İttihad-ı İslam hedefinin olmadığını somut bir şekilde ortaya koyuyor zaten. Cemaleddin Afganî 1897'de İstanbul'da öldü. Daha sonradan mezarı Afganistan'a götürüldüğü için Afganî deniliyor.

Bu dönemde İslam dünyasında özellikle idealist Müslüman entelektüeller arasında bir İslamcılık hareketi de var ama...

Bu doğru. Mısır'da ve Hindistan alt kıtasında ortaya çıkan bir İslamcılık hareketi var. 17. yüzyıldan itibaren oradaki İngiliz sömürgesine karşı direnen Müslümanlarca yürütülen bir hareket var. Bunun amacı bölgedeki İngiliz hegemonyasına son vermekti. Mısır'da Muhammed Abduh ve arkadaşları İttihad-ı İslam idealinin öncüleri oldular. Bu isimler İslam'ı bir yandan "hurafelerden ve tortulardan temizleme" gayreti güderken, diğer yandan emperyalizme karşı temel mücadele vasıtası olarak gördüler ve siyasallaştırdılar. İslam'dan bir siyasi rejim modeli üretmeye çalıştılar. Bu hareket o dönemden günümüze kadar İslam dünyasının değişik coğrafyalarında yankı buldu ve bulmaya da devam ediyor. Mısır'daki *İhvanü'l-Müslimîn* hareketi bu açıdan değerlendirilebilir.

Osmanlı Devleti'nin son döneminde İslamcılık politikasını benimseyen bazı aydınlar var, hatta bunlardan bazıları modern Türkiye'nin oluşumunda da birtakım roller üstlendiler...

Mehmet Akif ve Said Nursi böyledir. Mesela Mehmet Akif, II. Abdülhamid'in mutlakiyetçi iktidarına şiddetle karşı olup "İslami meşveret", yani parlamenter bir sistemi savunmaktaydı. Bunlar aynı zamanda İslam dünyasında siyasi alandan kültürel ve teolojik alana kadar bir yenilenme, bir tecdit hareketinin mutlaka başlatılması ve uygulanması gerektiğine bütün samimiyetleriyle inanan şahsiyetlerdir.

Cemaleddin Afganî geleneğini mi temsil ediyor bu isimler?

Sosyal ve kültürel bir İslami modernleşme ideali açısından bakarsak öyle olduklarını söyleyebiliriz. Bunlar İbn Teymiyye'nin daha modernize versiyonları olarak bir bakıma, İslam'ın hurafelerden temizlenmesi gerektiğini düşünüyorlar. Buna modern Selefîlik demek de mümkün. *Safahat*'ta Mehmet Akif'in bu ideali vurgulayan şiirleri var, bilirsiniz. Bu İslamcı düşünürlere göre İslam dünyasının perişanlığının sebebi İslam değil, Müslümanların bizzat kendileridir. Mesela Ziya Paşa bunu:

Din-i İslam mâni-i terakkî imiş diyorlar
Evvel yoğidi işbu rivayet yeni çıkdı

şeklindeki meşhur beyti ile vurgular. Muhammed İkbal ise:

Dîn-i İslam ne-dâred be-zât-i hod aybî
Her ayb ki hest zi-müselmânî-i mâst

Yani "İslam'ın kendinde bir kusur yoktur. Var olan her kusur bizim Müslümanlığımızdandır" der.

BEKTAŞÎLİK VE ALEVÎLİK, GÜNÜMÜZ TÜRKİYE MÜSLÜMANLIĞI

Hocam biraz da hem güncel hem tarihsel bir konudan, yani kökleri çok eski ama aynı zamanda son derece güncel olan Bektaşîlik ve Alevîlikten bahsedelim. Sizin çalışma sahanızın önemli bir bölümünü de Bektaşîlik ve Alevîlik tarihi oluşturuyor. Türk toplumunda size göre Alevîliğin konumu nedir?

Bu hemen bir çırpıda cevabı verilebilecek bir soru değil. Sorunuzu, Bektaşîliğin ve Alevîliğin Türkiye tarihi içerisindeki yeri ve Cumhuriyet Türkiye'sindeki yeri bakımından, birbirini tamamlayan iki ana süreci göz önüne alarak cevaplandırmak gerekir.

Bu konu ile meşgul olmamın Türkiye'deki bazı muhafazakâr meslektaşları rahatsız ettiğini, hatta bir kısmının tabir caizse fısıltı halinde beni hedef tahtasına koyduklarını, bana "gizli Alevî" olmaktan tutun da birtakım başka ithamlara varıncaya kadar neler yakıştırdıklarını biliyorsunuz. Ama onlar bu komplo teorilerinin biraz dışına çıkarak benim 1990'lardan itibaren neden Alevîlik ve Bektaşîlik meselesine yoğunlaştığımı anlamaya çalışmadılar. Çünkü onların nazarında ben Türkiye'yi bölmek isteyenlere "içeriden" destek sağlayan ve dolaylı olarak onların aleti olan biriydim, çünkü ben, "Avrupa'dayken Oryantalist çevrelerin iğvalarına kapılmıştım." Bunlardan ziyade, beni yapılan bu yakıştırmalardan daha çok

kızdıran neydi, biliyor musunuz? Beni bu kadar küçümsemeleri ve hafife almaları...

Oysa benim açımdan mesele tamamen başkaydı. Ben Türk tarihinin önemli bir bahsini bilimsel olarak anlamanın ötesinde, söz konusu meselenin 1980'lerin sonlarıyla 1990'ların başından itibaren Türkiye'de başlayan ideolojik yayınların manipülasyonuyla giderek çığırından çıkmaya, daha doğrusu çıkartılmaya başlanacağını sezmiştim. Bana bunu sezdiren, 1990'da bir gazetede yayınlamaya başlayan son derece ideolojik ve kışkırtıcı bir yazı dizisi oldu. Bu diziyi başka bazı gazetelerin de benzer mahiyette takip edeceğini tahmin etmiştim ve bunda da yanılmadım. Çünkü bu konu Türkiye'yi tam ortasından bölebilecek çok hassas bir konuydu ve kamuoyunun, akademik camianın ve siyasal iktidarların bilgi birikimi yoktu. Bu sebeple hiç olmazsa kendi çapımda bir tarihçi olarak konuyu doğru zemine oturtmaya katkı sağlamak istedim. Nitekim 1990 sonrası gelişmeler ne yazık ki beni yanıltmadı. Alevîlik ve Bektaşîlik konusunda muazzam bir ideolojik yayın kirliliği kendini göstermekte gecikmedi. Bunu fırsat bilip şöhret ve para kazanmak isteyen, bu konuyu başka maksatlar için istismar etmek niyetini taşıyan yahut Alevî ve Bektaşî çevrelerde nüfuz ve itibar sağlama peşinde olan bir kesim de bu kirliliğe yayınlarıyla inanılmaz boyutlarda katkı sağladı.

Benim amacım, biraz önce işaret ettiğim gibi, mesleğimin gereği olarak meselenin tarihte nasıl başlayıp geliştiğini anlamaya çalışmanın yanında, becerebildiğim kadarıyla bu ideolojik pazara bilimsel bir bakış açısı sunabilmek idi. Çünkü üniversite camiasında o yıllarda bu mesele henüz dikkati çekmiş değildi, ama Avrupa ve Amerika'dan özellikle antropolog ve sosyologlar çoktan Türkiye'ye dolmaya başlamışlardı. Bilimsel maksatla gelenler olduğu gibi, manipülasyon amacıyla, kullanmak amacıyla gelenler de vardı, biliyorsunuz, halen de var ve bu manipülasyonlara bilerek veya bilmeyerek aldanan bazı Alevîler var. Bu son söylediğim hususta

fazla konuşmak istemiyorum, çünkü ne demek istediğimi anlıyorsunuz.

Kısacası, işte bu yüzden ben oldukça uzun bir zamanımı bu konuya verdim. Yazmak istediğim bazı konuları yazamadım. Mesela Fransa'dan döndüğümde kafamda bir proje vardı: Selçuklu dönemi Anadolu'sunda İslam'ı yayan tasavvuf akımlarını ve mekteplerini çalışmak. Her neyse, bundan pişman değilim, çünkü yayınlarımın Alevî Bektaşî çevrelerin önemli bir kesiminde çok müspet yankısını gördüm. Onların bu çok önemli kimlik sorunlarına sağlıklı ve bilimsel bir açıdan yaklaşmasına ufak bir katkım olmuş olabilir diye düşünüyorum.

Şimdi sorunuzun cevabına geçebiliriz: Önce 16. asra kadar bugün anladığımız manada bir Bektaşîlik ve Alevîlikten söz etmenin mümkün olmadığını belirtmemiz gerekir. Ancak toplumun bazı kesimlerinde bunun işaretleri var elbette. Bektaşîliğin nasıl oluştuğunu ve İran'la irtibatı bulunmadığı için 1826 yılına kadar Osmanlı iktidarıyla herhangi bir problem yaşamadan geldiğini, konuştuk. Bu söylediğim nokta çoğu zaman dikkatlerden kaçıyor. Bektaşîlik inanç yapısı ve ritüelleri itibarıyla Alevîlikten çok fazla farklı olmadığı halde Osmanlı Devleti ona karşı bir tavır almamış, aksine desteklemiştir. Alevîliğe karşı tavrının, onu sürekli kovuşturmaya ve baskıya tâbi tutmasının asıl sebebi, son tahlilde inaçları değil, İran Safevî Devleti'yle ittifak ederek isyanlar çıkarması ve Osmanlı egemenliğine karşı bir tehdit unsuru haline gelmesidir. Bu nokta dediğim gibi genellikle gözden kaçırılır.

İnançları itibarıyla her ne kadar çok eskilere giden kökleri bulunsa da Alevî yahut tarihsel adıyla Kızılbaş dediğimiz toplum 16. asırda ilk defa malum tarihî olayların gelişmesiyle Osmanlı coğrafyasında ortaya çıkıyor. Kızılbaşlar/Alevîler Osmanlı toplumunun Sünnîlere nispetle sayıca daha az ama önemli bir kesimini oluşturuyordu. Nitekim Osmanlı merkezî yönetiminin onlara karşı geliştirdiği siyasi ve dinî politikalar bu toplumun kaale alınmayacak önemsiz bir toplum olmadığını açıkça gösteriyor. 16. yüzyılda Osmanlı

Müslüman toplumu artık önüne geçilemeyecek bir şekilde Sünnî-Kızılbaş diye ikiye bölünmüştür. Bu durum Cumhuriyet dönemine kadar şu veya bu şekilde gelmiştir.

Cumhuriyet dönemine gelindiğinde, laik karakteri gereği, yeni kurulan ulus devletin –bütün beklentilere rağmen- Alevî kimliğini, hukuki ve dinî statüsünü tanıma niyetinde olmadığını biliyoruz. Ama şu da bir gerçek ki, Cumhuriyet rejimi açıkça ilan etmese de, kültür politikalarını hatta din politikasını esas itibarıyla Sünnî toplumu dikkate alan bir anlayış üzerine bina etmiştir. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın başından bugüne kadar gelen statüsü budur.

Siyasal iktidarlar ve Sünnî toplum Türkiye Müslümanlığının artık fiilen mevcut olan bu ikiye bölünmüşlüğünü kabul etmek ve anlamsız birtakım tevil veya inkâr yollarına saparak bu gerçeğin üstünü örtmek yerine, buna alışarak ve birbirine tahammül ederek bir arada yaşamanın yollarını geliştirmek mecburiyetindedir. Alevîler de artık tarihte yaşanan birtakım acılara sürekli referans vererek, bunları sürekli bileyerek bir rövanş psikolojisine girmeden bir arada yaşamaya katkı vermek durumundadırlar. Aksi halde aradaki tarihsel münaferet her daim beslenmeye devam edilirse, özlenen bir arada yaşama kültürünü oluşturmak mümkün olmaz. Bunun için de tarafların illa birbirini sevmeleri şart değildir, ama birbirlerine tahammül etmeleri ve saygı duymaları şarttır. Sevgi zoraki olacak bir şey değildir. Avrupa'da Katoliklerle Protestanlar da birbirlerini sevmezler. Hatta yakın geçmişte İngiltere ile İrlanda arasındaki uzun süren kavgayı hatırlayınız. Ama buna rağmen taraflar uzlaşmak zorunda kalmışlardır. Türkiye'nin de bu kültürü oluşturmaktan başka önünde yol yoktur.

Dedeler sizinle aynı fikirde değiller ama... Onlar Cumhuriyet'in kuruluşunda Alevîliğin çok önemli bir fonksiyona sahip olduğunu düşünüyorlar.

Dedeler farklı düşünüyor olabilir. Ama dedelerin farklı düşünmesi tarihin gerçekte nasıl cereyan ettiği hakikatini değiştirmiyor. Devletin resmî politikasından söz ediyoruz. Türkiye Cumhuriyeti resmen belirtilmese de Sünnî bir karakter arz eder. İşin gerçeği

budur. Elbette toplumun bakış açısından durum farklı görünecektir. Resme hangi açıdan bakıyorsanız, ona göre görürsünüz. Her toplum kendisinin çok önemli olduğunu düşünür. Bunda şüphe yok. Bugün Alevî toplumu Türkiye'de yirmi yirmi beş milyon nüfusa sahip olduğunu ileri sürüyor. Açıkçası bu, spekülatif ve Alevîlik lehine kamuoyu yaratmaya yönelik, propaganda amaçlı bir rakamdır. Bu yaklaşım duygusal, rakamlar spekülatif olsa da, Alevî toplumunun Türkiye'nin genel haritası içinde önemli bir yere sahip olduğu da kabul edilmek zorunda olan bir gerçektir. Sayısal olarak Alevî nüfusun miktarı her ne olursa olsun, bugün Alevîler tarihsel bağlamı itibarıyla Türkiye'de dikkate alınması, asla ihmal edilmemesi gereken bir toplumu ve Türkiye tarihinin 16. yüzyıldan beri önemli bir parçasını teşkil ediyorlar.

Alevî toplumu, günümüzde Türkiye Cumhuriyeti sınırları içerisinde değişik bölgelere dağılmış, lakin önemli bir bölümü büyük şehirlere taşınarak şöyle veya böyle şehirleşen, bir kısmı da Avrupa'ya taşınmış, sosyo-ekonomik ve kültürel seviyesi her geçen gün biraz daha yükselen bir toplum haline gelmiştir. Bu, Alevî toplumunun Türkiye'nin geleceğinde belli ölçüde ve ciddi anlamda söz sahibi olacağını, Türkiye'nin gelişmesine her bakımdan katkıda bulunmaya talip olacağını gösterir. Meseleyi sadece teolojik anlamda düşünüp toplumsal, siyasal ve iktisadi boyutlarını ihmal etmek, yaşanan gerçeği görmemekte ve önemsememekte ısrar etmek, Alevîliğin anlaşılmasına engel olabileceği gibi, ileride önü alınamayacak birtakım yanlışlara ve dolayısıyla Türkiye'nin geleceğini karartacak gelişmelere de sebep olabilir. Bu tehlikeyi hassaten meseleyi hâlâ yalnızca teolojik açıdan mütalaa etmekten bir türlü vazgeçemeyenlerin görmesinde yarar vardır.

Konunun sosyolojik boyutunu kesinlikle ihmal etmemek gerekiyor yani...

Şüphesiz öyle. Alevî toplumunun Türkiye'nin ekonomisine, kültürel yapısına, düşünce yapısına hatta dış politikasına etki yapabilecek bir konumda olduğunu kabul etmemiz lazım.

Kesinlikle. Aksi halde Türkiye bir anlamda kısır bir döngünün içerisine girer bugünkü haliyle. Peki, vaktiyle M. Fuad Köprülü'nün yaptığı tasnifte olduğu gibi, Alevîlik ile Bektaşîliği köylü ve şehirli olarak iki tasnife tâbi tutmak doğru mudur? Bu tanım yeterli mi sizce?

Bugün bunun artık yeterli olmadığı, hatta yanlış olduğu çok açık ortaya çıkmıştır. Çünkü Türkiye'de bilhassa 1950'lerden sonra meydana gelen kentleşmeye doğru evrilen toplumsal değişim ve gelişim göz önüne alındığında, Alevîlerin önemli bir kısmının kırsaldan büyük şehirlere göç ederek şehirlileştiklerini görüyoruz. Bir kısmı Avrupa'nın önemli şehirlerinde ekonomik ve kültürel olarak gelişmeye, her alanda inisiyatif almaya başladılar. Dolayısıyla bugün artık Alevîliği sadece kırsalda yaşayan bir toplum olarak görmek mümkün değildir. Köprülü'nün o tasnifi yaptığı dönemden bu zamana pek çok şey değişmiştir ve bu ortada duran bir gerçektir.

Alevîlerin önemli bir kısmının Avrupa'ya göç etmesi bu değişimin en temel etkenleri arasında yer alıyor herhalde.

Bu dediğiniz şüphesiz çok önemli bir etken. Başka bir deyişle çok önemli toplumsal bir dinamiktir. Dediğim gibi bunu yöneticilerimizin, siyaset adamlarımızın da kesinlikle görmesi, görmekten öte kabullenmesi lazımdır. Avrupa'da çok sayıda Alevî vakfı ve federasyonu kuruldu. Ekonomik olarak orada ciddi bir güç kazandılar. Önemli ekonomik rezervlerin, sermaye birikiminin sahibi olan insanlar haline geldiler. Ama bu meselenin yalnızca bir boyutudur ve Alevî toplumundaki söz konusu değişimi yalnızca Avrupa faktörüne bağlamak doğru olmaz. Bir de Türkiye'nin kendi iç değişim sürecinin etkilerini de görmemiz lazım. Sözün kısası, bugün Sünnî toplumun, Alevîliği 16. yüzyıldakinin devamı olan bir bakış açısıyla görmesi büyük hatadır. Aksi halde hayatın gerçekleri, kendini gözümüzün içine soka soka kabul ettirir.

Yani hem devletin, dolayısıyla siyasal iktidarların hem de Sünnî toplumun Alevî toplumuna hegemonyacı yaklaşımdan vazgeçmesi gerekiyor.

Bunun şart olduğu yeteri kadar görülmüyor mu zaten? Üstelik bu konuda asıl ilk adımı atması gereken bir taraf varsa o da Sünnîlerdir. Zira Alevî toplumu zamanımıza kadar hep kendini gizlemek zorunda oluşunun yarattığı travmayı atlatmakta zorlanacaktır. Bu travma atlatılmazsa ve Sünnî toplum sırf bazı inanç ve ritüel farklılığı konusuna takılarak Alevî gerçeğine anlayışla yaklaşmazsa, toplumsal barışın sarsılacağına ve bundan da herkesin zarar göreceğine kimsenin şüphesi olmamalıdır.

Son dönemde gerek devlet eliyle gerekse bazı sivil teşebbüsler vasıtasıyla Alevî açılımı çerçevesinde bazı çalıştaylar yapıldı. Bunları samimi ve yeterli buluyor musunuz? Bir sonuç elde edilebilecek mi bu süreçte?

İsterseniz bu konulara hiç girmeyelim. Çünkü Alevîliğin ileride ne olacağı, Türkiye'nin siyasal, toplumsal ve iktisadi konjonktürünün nasıl gelişeceğini, ne gibi değişimlere yol açacağını, bunların Alevîlik konusunda devleti, siyasal iktidarları, Alevî ve Sünnî toplumları nasıl etkileyeceği, akıbeti belli olmayan, çok değişken konulardır. Türkiye'de devlet ve siyasal iktidarlar, Sünnî kamuoyu meselenin önemini hâlâ yeterince idrak etmiş görünmüyor. Ben zaten bu konulara dair düşündüklerimi ara sıra pek çok yerde yazdım, söyledim. Zaman beni belki haklı çıkaracaktır, belki yanıldığımı gösterecektir; orasını bilemem. Maamafih Alevîliğin bugünkü durumu ve gelecekte ne olacağı, tarihçilerin düşünmesi gereken, geleceğe yönelik projeler üretmeleri icap eden bir "bahs-i diğer"dir. Bugün antropologlar ve sosyologlar konuşup tartışıyorlar. Ben vakit bulup zaman ayırabilirsem –Allah müsaade ederse- uzun zamandan beri sadece Alevîliğin tarihsel arka planına dair tasarladığım bir kitap yayınladıktan sonra artık bu konuya dönmeyeceğim. Çünkü Selçuklu ve Osmanlı zihniyeti ile kültür tarihi konusunda yapmak istediğim şeyler var.

Peki, Türkiye'de Alevîlik üzerine çalışmalar ilk defa ne zaman yapılmaya başlamış Hocam? Osmanlı döneminde bu konu üzerinde ne kadar çalışılmış?

Osmanlı Devleti'nin iç güvenliğini ve bütünlüğünü sağlamak amacıyla Alevîleri belli bir zaman içerisinde peyderpey Sünnîleştirmeyi hedefleyen II. Abdülhamid dönemindeki çalışmaları saymazsak, II. Meşrutiyet'e kadar Osmanlı döneminde bu konuda bilimsel çalışmalar yapıldığını şahsen ben bilmiyorum. Reddiye veya polemik mahiyetindeki çalışmaları kastetmiyorum. Ama bilhassa II. Meşrutiyet ile başlayan Türkçülük akımının tesiriyle, Türk Ocakları bünyesinde ilk Bektaşîlik ve Alevîlik araştırmalarına başlandığını biliyoruz. Ziya Gökalp'in bir "Türk İslamı" oluşturmak fikri, bu çerçevede Alevîlik ve Bektaşîlik konusuna ciddi bir yönelişe yol açtı. Bunda Ziya Gökalp'in büyük tesiri vardır. Bu konuyla ilgili olarak *Türk Yurdu* dergisinde başta Bahâ Said olmak üzere bazı yazarlar, Bektaşîlik ve Alevîlik konusunda hem yazılı kaynaklar, hem alan araştırmaları üzerinden makaleler yayınladılar. Alevîlik ve Bektaşîlik ön plana çıkarıldı. Bizzat Köprülü'nün o dönemde *Türk Yurdu*'nda yayınladığı yazılarından birisinde; "Türk seciyesine en muvafık İslam anlayışı Bektaşîliktir" mealinde bir cümlesini hatırlıyorum. Çok ilginç değil mi?

Kesinlikle. Çok iddialı bir cümle...

Böylece Alevîlik ve Bektaşîlik araştırmaları Türkçülük akımı çerçevesinde, bir "Türk İslamı" yaratma ideali doğrultusunda şekillenmeye başlamıştır. Bu anlayış Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında da bazı entelektüel çevrelerde, Besim Atalay, Yusuf Ziya Yörükan, İsmail Hakkı Baltacıoğlu'nun yayınlarıyla kısmen devam etmiştir. Bu, Bektaşîlik ve Alevîliği bilimsel bir perspektifle değerlendirmekten öte, bana göre yeni kurulan "ulusalcı" devlette bir Türklük bilinci geliştirmek amacıyla yapılmıştır.

1950'li yıllara gelindiğinde, akademik olmasa da Alevîlik araştırmalarında bir artış gözleniyor. Ziya Şakir, Tevfik Oytan, Halit Bayrı, Naci Kum Ahmedoğlu gibi isimler önemli çalışma-

lar yayınladılar... Sizce o dönemde bu konuya eğilme ihtiyacı neden kaynaklandı?

Bu durum sanırım Demokrat Parti'nin iktidara gelmesiyle başlayan nisbî özgürlük ortamı ile alakalı. Bu insanlar, Tek Parti döneminde ifade edemedikleri birtakım fikirlerini Demokrat Parti'nin ilk iktidar dönemi olan 1950-1954 yılları arasında parlamentoya soktukları milletvekilleri aracılığıyla TBMM'de ifade etme imkânı buldular, yayınlar yaptılar. Mesela Ankara'da Emek Basımevi, İstanbul'da Cağaloğlu'ndaki meşhur Maarif Kütüphanesi bu konuda en aktif yayınevleri idi. Başkaları da vardır. İsimlerini saydığınız yazarlar Bektaşîlik ve Alevîlik üzerine, bir kısmı folklorik ve antropolojik mahiyette olan kitaplar yayınladılar. Bu eserlerde Alevîlerin nasıl bir toplum olduğu, âdetleri, gelenek ve görenekleri, inançları vs. anlatıldı. Hatta meselenin tarihsel boyutuna dair de popüler mahiyette yayınlar oldu. Bu çalışmalarda konunun bilimsel açıdan tarihsel yönü hakkında pek fazla bilgi bulamazsınız. Mevcut yayınlar daha çok Alevîlere hitap edecek tarzda popüler bir dil kullanırlar. Bu kitapların çoğu bende vardır.

1980'li yıllardan itibaren, Alevîlik ve Bektaşîlik araştırmalarında yeniden büyük bir artış meydana geldi. Bunun sebebi nedir?

Bu defaki artışın kanaatimce iki sebebi var. Birincisi Turgut Özal'ın iktidara gelmesiyle Türkiye'nin bir açılım yaparak o zamana kadar yaşadığı –belki kısmen Demokrat Parti dönemi hariç- kapalı toplum yapısını kırarak ufkunu genişletmeye çalışmasıdır. Dönemin başbakanı Turgut Özal'ın inisiyatifiyle iktidar partisi Türkiye'de dolaylı olarak Alevîlere de bir kendini ifade alanı açmış oldu. Bu o dönemde bütün dünyayı saran bir değişim rüzgârını da arkasına alan Türkiye'nin bizatihi iç dinamiklerinden kaynaklanan bir durumdu.

Diğer sebep ise, kanaatimce 1979'daki İran "İslam" İhtilali'nin Türkiye'de Alevîler üzerinde yarattığı korkudur. İran İhtilali'nin radikal bir İslami söylem kullanması, bunu Türkiye dâhil İslam

ülkelerine ihraç etme çabaları Türkiye'de laik kesimler ve dolayısıyla Alevîler arasında bir korku ve endişe yarattı. Türkiye'deki bazı İslamcı çevreler ihtilale destek verdi, değişik popüler dergilerde bu konulara dair çok yazı yayınlandı. Bazı İslamcı gazete ve dergilerde Ayetullah Humeynî'nin yaptığı bu ihtilalin İslam dünyasında başarılı bir ilk olduğu, nihayet İslam'ın da artık bu suretle dünya gündemine geldiği şeklinde yorumlar yapıldı. Bu durum Alevî toplumu içerisinde büyük bir korku uyandırdı. İşte bu korkunun bir neticesi olarak ilk önce sol tabandan gelen Alevîler kendi tarihlerine, inançlarına ve kültürlerine dair çalışmalar başlattılar, kitaplar, dergiler çıkardılar, aynı zamanda bir savunma mekanizması da geliştirmiş oldular. Ama bunlar hem amatör hem de ideolojik mahiyette ve kızgın, meydan okuyan yayınlardı.

Sizce bu iki neden Türkiye'de Alevîlik çalışmalarını daha aktif hale getirdi...

Evet, kısaca ben bu iki sebebe bağlıyorum. Fakat 1990'lardan itibaren de bir başka açıdan yayınlar devreye girdi. Bunlar ise genelde geleneksel, klasik Alevî çevrelerden gelen yazarların Bektaşîlik ve Alevîliği ideolojik açıdan değil, kendi geleneksel yapısı üzerinden tanıtmaya yönelik yayınlar oldu. Geleneği olduğu gibi anlatarak öne çıkan isimlerden birisi Bedri Noyan oldu. Noyan, Bektaşî geleneğinin içinden gelen, âdâb ve erkânını bilen bir dede/baba olarak gayet faydalı yayınlar yaptı. Fakat bunların çok sistemsiz ve kompilatif mahiyette olduğunu da söylememiz lazım.

1980'ler sonrası dönemde yapılan bu yayınların önemli bir kısmı gerçekten ideolojik ve tepkisel bir mahiyet taşıyor. Meselenin özünü kavramak yahut kavratmaktan ziyade, genellikle ideolojik sataşmaların ön planda olduğu yayınlar. Üstelik bu sataşmalar sadece kendilerinden olmayan yazarlara karşı değil, bizatihi Alevî camiaya mensup solcu olanlarıyla geleneği koruyanlar arasındaki çekişmelere de dönüştü zaman zaman...

Bazı solcu Alevî yazarlar o dönemde Sünnî araştırmacılar tarafından yapılan yayınları ciddiye almadılar, önemsemediler, hatta şiddetle eleştirdiler. Onlara göre Alevîliği ancak yine Alevî olanlar anlayabilirdi. Sünnî araştırmacıların bu konuya müdahil olma hakları yoktu ve bu konuda yazmaları doğru değildi. Buna mukabil Sünnî kesimde yapılan bazı yayınların da Alevîlere "doğru inanç"ı, yani Sünnîliği öğretme gayreti içerisinde olduklarını gördük.

Bu dönemde entelektüel olma iddiasında olan ama aslında koyu ideolojik bir mahiyet taşıyan bir yayın furyası başladı. Bu yayınlardan bazıları geleneksel Alevîliği de eleştiriyordu. Ama bu durum 1990'ların sonlarından itibaren yavaş yavaş dönüşmeye başladı. 1960 sonrasında geleneksel Alevîliğe hücum eden kalem sahipleri 1990 sonrasında yeniden bu otantik Alevî kültüre yaklaşmaya başladı. Yapılan çalışmalar ideolojik vasfını kaybetmemekle birlikte, daha ziyade otantik Alevî inanç, âdet ve gelenekleri, âdâb ve erkânını anlatan yayınlara dönüştü. Çok sayıda kitap yayınlandı bu konuda. Bu insanlar, Alevîliğin kültürel ve teolojik muhtevasını, ritüel mahiyetini ortaya koydular. Söz konusu yayınların Sünnî toplumu bilgilendirme amacı da vardı elbette. Bu camiaya, "Bakın, siz Alevîliği küçümsüyorsunuz, ama biz buyuz, bizim de küçümsenmeyecek bir geçmişimiz ve kültürümüz var" mesajı vermeye çalıştılar. Hatta gerçek İslam'ın Alevîlik olduğu tezini savunmaya başladılar.

Yeri gelmişken sorayım. Alevî toplumunun kendi içinde bazı farklı görüş ayrılıklarına sahip olduğunu söyledik. Aynı ayrım, çok daha belirgin bir şekilde Alevîlik ve Bektaşîlik söz konusu olduğunda da göze çarpıyor. Alevîlik kendi içerisinde pek çok ocaklara ayrılıyor. Ocakların farklı olması görüş ayrılıklarının temel sebeplerinden birisi herhalde değil mi?

Daha başlangıçtan itibaren farklı ocaklar vardı. Bunların şimdilik en eskilerinden biri, belki birincisi Dede Garkın Ocağı'dır. Bu ocak bildiğiniz gibi Tacü'l-Ârifin Seyyid Ebu'l-Vefa'ya bağlı olup İmam Musa Kâzım'a çıkan büyük bir mürşid ocağıdır. Asıl adı

Numan b. Şeref olan Dede Garkın, Garkın Türkmen boyunun dedesi olduğu için Dede Garkın lakabıyla şöhret bulmuş olup Baba İlyas'ın kan bağı itibarıyla da dedesidir; Vefaiyye'ye bağlı Garkınî Tarikatı'nın da kurucusudur.

Ocakların farklı olması yol içinde temel ayrılık sebebi değildir. Mevcut olan farklılık, Ocaklar arasında, hangisinin talibinin daha fazla yahut daha az olduğu veya mürşid yahut pir ocağı olup olmadığı konusunda kendi içlerinde bir rekabetten söz edilebilir belki. Ayrıca ritüellerde de bazı farklılıklar vardır. Ama bunlar temel bir ayrım faktörü değildir. Bektaşîlik'le olan durumu ise tabiatıyla daha değişiktir. Alevîlikle Bektaşîlik arasında çoğu konularda bir inanç benzerliğinin olduğu şüphesizdir. Lakin bildiğiniz gibi Bektaşîlik diğer tarikatlar gibi bir tasavvufi tarikattır. Oysa yapısal olarak Bektaşîlik ve Alevîlik arasında farklar vardır. Her ne kadar kentleşme sonucu günümüzde zayıflamış gibi görünse de aslında Alevîlik daha çok etnik bağları öne çıkaran, "Alevî soyundan gelen ancak Alevî olur" anlayışına dayalıdır. Bektaşîlikte ise Bektaşî aileden gelme mecburiyeti yoktur. Her ne kadar yorumları farklı olsa da, İslam tasavvufunun temel düsturları Bektaşîlikte de olduğu için isteyen herkes Bektaşî olabilir. Bektaşîlik İslam tasavvuf geleneklerine bağlı bir tarikattır.

Zaten Hacı Bektaş-ı Velî'nin meşrebine dair tartışmaların temel sebebi de bu. Ülkemizdeki bazı araştırmacılar Hacı Bektaş-ı Velî'nin Sünnî bir meşrebe sahip olduğunu düşünüyor...

Türkiye'de Alevîlik denildiği zaman, Hz. Ali'den ve imamlardan sonraki en temel referans Hacı Bektaş-ı Velî'dir. 1980 sonrasında Alevîlik Türkiye'de atılıma geçince, bunu pasifize etmek üzere akademik Sünnî camiada bir reaksiyon ortaya çıktı ve, "Hacı Bektaş-ı Velî'yi Alevîlerin elinden kurtarma" mücadelesine dönüştü. Bu tıpkı 1960'lı yıllarda Türkiye'deki Marksist solun kendisine tarihsel taban olarak Şeyh Bedreddin'i örnek almasına benziyor. Sünnî kesim o yıllarda nasıl Şeyh Bedreddin üzerine bir yayın furyası başlattıysa, 1980 sonrasında aynı reaksiyonu bu defa Hacı

Bektaş-ı Velî üzerinden gerçekleştirdiler. Bu merkezde, Alevîlerin takdis ettiği bu çok mühim tarihsel şahsiyeti gerçekte Sünnî olarak gösterme gayreti içerisine girdiler. Hacı Bektaş-ı Velî üzerindeki söz konusu rekabet nitekim bugün de devam ediyor. Fakat işin ilginç tarafı, benim konuştuğum bir iki Alevî araştırmacı da Hacı Bektaş-ı Velî'nin Sünnî olduğunu düşünüyor. Dayandıkları ana argüman ise *Makalat*. Bu kitapla ilgili düşünce ve görüşlerimi, Hacı Bektaş'ın neden bugünkü kitabi anlamda Sünnî olmadığına dair kanaatlerimi daha önce konuştuk.

Konuya biraz da metodolojik açıdan bakarsak, Alevîlik ve Bektaşîlik araştırmaları yapılırken dikkat edilmesi gereken hususlar nelerdir size göre?

Muhakkak ki dikkat edilmesi gereken pek çok husus var. Ama bence bunların en başında geleni hiç şüphesiz metot meselesidir. Alevîlik ve Bektaşîlik araştırmaları alanında günümüze kadar yapılan araştırmaların –Irene Mélikoff ve birkaç tane Batılı bilim adamı tarafından yapılanlar istisna edilirse- önemli bir kısmının, sağlam bir tarihsel arka plana sahip olmamaktan kaynaklanan sebeplerle oldukça sorunlu olduğunu söyleyebilirim. Bu metodolojik sapmalara birtakım ideolojik motivasyonları da eklediğinizde Türkiye'de Bektaşîlik ve Alevîlik araştırmalarının hem Sünnîler ve hem de bizzat Alevîler tarafından sebebiyet verilen saptırmalarla malul olduğunu görmeniz hiç de zor olmaz. Alevîlerin bizzat kendilerinin yaptıkları araştırmalar da kendi içerisinde iki koldan gelişti. Bunlardan ilki, daha önce de söylediğim üzere, bu konuyu zaten ilk defa yayın safhasına intikal ettiren sol kökenli Alevîlerin yaptığı araştırmalardır. Bunlar, Alevîliği olabildiğince çağdaş, laik, Atatürkçü, inkılapçı bir kimlikle takdim ettiler. Bu kesim için Kemalizm, Alevîliğin âdeta "olmazsa olmaz" bir rüknü gibiydi. Buna isterseniz "post modern teoloji" arayışı diyebilirsiniz.

Cem evlerinde Atatürk portresinin yer almasının temel mantığı da bu o zaman...

Evet, sebebi bir anlamda budur. Alevîlerin Kemalist ideolojiyi arkalarına alarak yeni Türkiye'de Sünnîlere nazaran bir adım önde olma düşüncesinden kaynaklanan bir durum bu. Her ne kadar bugün bazı Alevîlerce aksi iddia edilse de, gerçekte Atatürk'ün Alevîlik yahut Bektaşîlikle inanç bakımından bir alakası yoktur. Millî Mücadele döneminde Atatürk pek çok Sünnî tarikat mensubunun olduğu gibi Alevî ve Bektaşîlerin de desteğini almıştır. Dikkat edilirse İlk Meclis döneminde Mevlevî, Rifaî, Kadirî, Nakşî vs. şeyhlerin yanı sıra Bektaşî babalarının ve Alevî dedelerinin de Atatürk ile yakın ilişki içerisinde oldukları görülür. Ama Alevî araştırmacılar, Millî Mücadele'de Atatürk sadece Bektaşîler ve Alevîlere itibar etmiş, Cumhuriyeti yalnızca kendileri benimsemiş gibi göstermeyi severler. Kendilerini laikliğin, çağdaşlığın ve özgür düşüncenin en güçlü savunucusu olarak takdim ederler. İşin ilginç yanı, Kemalist kesim de bunu öyle kabul eder.

Alevî araştırmacıların ikinci kısmı, asıl geleneksel Alevî kökenden gelenlerdir. Bana göre Alevîliği anlama bakımından bu araştırmacıların yaptığı çalışmalar geleneği tasvir eden yayınlar oldukları için çok daha faydalıdır. Cem nasıl yapılır, Alevîliğin temel inançları nelerdir, On iki imam kimlerdir, düşkünlük nedir gibi soruların cevaplarını içlerinden geldikleri kültürün, örfün, geleneklerin çerçevesinde ortaya koymaya çalıştılar. Bu konuda en fazla öne çıkan isimlerden birisi, Yüksek İslam'dan sınıf arkadaşım Mehmet Yaman Dede oldu mesela. Onun gibi daha bazı araştırmacı dedeler de var. Bunlar tam olarak geleneksel tutumlarından ve ideolojik yaklaşımlardan arınmış olmasalar da, Alevîliğin gerçekte ne olduğunu ortaya koymaya çalışan araştırmacılardır.

Sünnîlerin yaptıkları yayınlar?

Sünnî araştırmacıların, münhasıran İlahiyatçıların yaptığı yayınlar ilk zamanlarda daha ziyade Alevîleri "doğru inanca" çekme amacına yönelik olarak başladı. Hz. Ali'nin nasıl bir Müslüman olduğu, beş vakit namaz kıldığı, Ramazan'da oruç tuttuğu, bugünkü Sünnîlikten farklı bir yaşam tarzına sahip olmadığı, Hz.

Peygamber'in en yakını olduğu gibi konulara ağırlık verdiler. Bunları anlatarak Alevîliğin de aslında böyle olması, yani Sünnîlikten farklı olmaması gerektiğini satır aralarında ileri sürdüler ilk yıllarda. Fakat zamanla bu çizgi zayıflasa da yine devam etti, ama giderek Alevîliği öğrenmeye, anlamaya yöneldiler. Bazı alan araştırmaları yapıldı. Bu alanda akademik konumda olan, özellikle ilahiyat kökenli araştırmacılar şimdilerde eskisine nispetle daha rasyonel, daha objektif çalışmalar yayınlıyorlar artık.

Yani başlarda bir tür irşad politikası benimsemişlerdi diyebiliriz.

Aynen öyle idi. Bazı Sünnî araştırmacıların kavrayamadıkları husus, tarihsel Hz. Ali'nin aslında Alevîliğin inanç dünyasındaki mitolojik "sanal" Hz. Ali ile hiç ilgisi olmadığıdır. Sünnî kamuoyu bu gerçeği uzun zaman anlayamadı ve kabul etmek istemedi. Siyasal iktidar da kabullenemedi. Siyasal iktidarın en yetkili ağzı uzun süre "Alevîlik Hz. Ali'yi sevmek, onun gibi yaşamaksa biz daha çok Alevîyiz" gibi naif bir söylemi dillendirmiştir.

Biliyorsunuz Türk Tarih Kurumu tarafından yayınlanan *Tarihten Teolojiye: İslam İnançlarında Hz. Ali* isimli kitap, tarihsel Hz. Ali ile Alevîlerin Hz. Ali'sinin aynı olmadığını, bu mühim farkı vurgulamaya ve bunun tarihte nasıl ortaya çıktığını açıklamaya yönelik uluslararası bir çalışmaydı. Bazı eksiklerine rağmen sonuçta gayet de güzel bir kitap olduğunu düşünüyorum. Orada yer alan makalelerin çoğunun uluslararası ünlü uzmanların kaleminden çıkmış yetkin makaleler olmasına rağmen, bizim akademik camiada beklenen ilgiyi maalesef görmedi.

Şurası açıktır ki tarihsel Hz. Ali gerçekte bugün Sünnî kültürün temsil ettiği Müslümanlığı yaşayan birisiydi. Aksini söylemek kendisine haksızlık olur. Ama Alevîlere, kafalarındaki Hz. Ali'yi silip illâ bu Hz. Ali'yi dayatmanın pratikte hiçbir anlamı olmaz, çünkü onların geleneksel hâfızasında böyle bir Hz. Ali yok.

Alevîlerin inancında İran kültüründen beslenmiş, Sünnî olmayan bir Ali imajı var. Hz. Ali karakterinde görülen Ebu Müslim Horasânî önemli bir figür mesela Alevîlik içerisinde. Onların inancındaki Hz. Ali imajına daha fazla oturuyor Ebu Müslim...

Alevîler, Hz. Ali'nin Ebu Müslim tarafından temsil edildiğine, onun ruhunun bunun bedeninde ortaya çıktığına inanıyorlar. O yüzden de Ebu Müslim Horasanî'yi çok seviyorlar. Aslında solcu Alevîler kendi zihinlerindeki Hz. Ali ile gerçek Hz. Ali'nin aynı olmadığının farkındalar. O nedenle, "O bizim Ali'miz değil" diyorlar, "O Ali Arap'tı, savaşçı ve kan dökücüydü, ama bizim Ali'miz yarı Türk, yarı İranlı" diyorlar. Bunu derken de bir anlamda, laik, çağdaş, özgürlükçü gibi birtakım modern değerleri öne çıkarmaya, böylece kendilerini Türk ve dünya kamuoyunda meşru bir zemine oturtmaya çalışıyorlar. Az önce söylediğim gibi bunu bir anlamda "post modern bir teoloji inşası" olarak kabul edebiliriz. Klasik, efsanevî, mitolojik Hz. Ali'nin merkezde olduğu Alevî teolojisinin yerine post modern bir teoloji inşa edilmeye çalışılıyor.

Bu bilinçsizce mi yapılıyor?

Hayır, aksine, bilinçli bir şekilde yapılıyor. Alevîliği hâkim rengi olan İslami ve tasavvufi irfanından kopartmak için bilhassa tercih ediliyor bu yöntem. Ama sağlıklı bir yöntem olmadığı gibi, aynı zamanda ahistorik yani tarih dışı. Fakat bugün bu da bir başka gerçektir. Eğer günümüzde Alevîlerin bir kesimi böyle bir yol izlemeye yüz tumuşlar ve bu istikamette fikir üretiyorlarsa, bu da sosyolojik bir gerçekliktir, yok sayamazsınız. Ne var ki bunun Türkiye dışından da özellikle desteklendiğini biliyoruz.

Bu durumda Alevîliğin de diğer tarih konularında benimsediğiniz bir yöntem olan "geçmişin günümüz yaklaşımlarından arındırılıp o dönemin şartlarında değerlendirilmesi" anlayışı çerçevesinde araştırılması gerektiğini düşünebiliriz...

Bilimsel açıdan asıl problem de budur zaten. Alevîliğin tarihsel kökenini yani arka planını inceliyorsak böyle olması gerekir. Moder-

nitenin hâkim olduğu günümüz bakış açılarının, değişik ideolojik veya politik yaklaşımların oluşturduğu bugünkü bakış açılarımızı o döneme götürmemiz kesinlikle doğru değildir. Bununla birlikte, iletişim teknolojisinin insanları teslim aldığı, ülkelerin iç içe geçtiği bu dönemde Alevîliği anlayabilmemiz için günümüz şartlarını ve gelişmelerini de çok iyi takip etmemiz, bilmemiz lazım.

Bektaşîlikten biraz daha bahsedelim isterseniz. Tarikatın kurucusu olmasa da ismini aldığı şahsiyet olarak Hacı Bektaş-ı Velî'nin gerçek şahsiyeti ile bugün bildiğimiz Bektaşîlik inancının ilkeleri örtüşüyor mu?

Bu konuda akademik olarak sağlıklı bir sonuç elde edebilmek için Hacı Bektaş'ı yaşadığı dönemin şartları içinde ele almamız gerekir. *Vilâyetnâme* olmasa Hacı Bektaş diye birinin gerçekten yaşayıp yaşamadığı bile şüpheli hale gelir. O yüzden bugünkü Bektaşîlik anlayışı içerisinde Hacı Bektaş-ı Velî'nin tarihsel şahsiyetinin hiç önemi yoktur. Siz bilimsel olarak ne söylerseniz söyleyiniz, bunun Bektaşîlerin zihniyet dünyasında geçerliliği yoktur. Az önce de söylediğim gibi, nasıl ki tarihsel Hz. Ali'nin Alevî hâfızasında hiç önemi yoksa, Bektaşîlik için de, gerçekte yaşamış, tarihsel Hacı Bektaş'ın önemi yoktur. Çünkü Bektaşîlik de mitolojik Hacı Bektaş-ı Velî etrafında dönüyor. Alevîlik ve Bektaşîlik için bu gerçeği daima göz önünde bulundurmalıyız. Aksi halde anlayamayız.

Yaptığınız bir çalışmada İsmailî tüccarların Balkanlar'a kendi inançlarını da götürdüklerini ifade etmiştiniz. Hacı Bektaş-ı Velî kültünün daha sağlam bir şekilde yerleşmesinde bu İsmailî/Batınî kültürün de etkisi olabilir mi?

Bazı ipuçları olmasına ve bu ipuçlarının beni böyle düşünmeye sevk etmesine rağmen, çok somut tarihsel verilerle test edilmiş bir hipotez değil bu. Üstelik ben bunu Bektaşîlik için değil, Alevîlik için düşündüğümü belirtmiştim. Daha önce de söylediğim gibi, Hacı Bektaş Balkan Alevîliği için birincil figür değildir. Balkan Alevîliğinde birincil figür Şeyh Bedreddin'dir. Balkanlar'daki İsmailî tesirlerine gelince, ancak ileride yapılacak araştırmaların bu

konuya açıklık getireceğini sanıyorum. Aksi de olabilir tabii. Ama ben yine de hipotezimin isabetli olduğu kanaatindeyim. Çünkü Balkanlar'da Alevîlerin, Bektaşîlerin yahut sıradan halkın takdis ettiği, büyük şeyhlere ait türbelerin yedi köşeli olması, Çarşambalı denilen Alevî gruplarının semahhanelerinin yedi köşeli olması, yedi rakamının kutsal kabul edilmesi bu İsmailî tesirin uzantıları olsa gerektir diye düşünüyorum.

Alevî kültürü içerisinde Ahmed-i Yesevî'nin de saygı gördüğünü görüyoruz. *Vilâyetnâme*'de ismi geçen şahsiyetlerden birisi o. Ama Ahmed-i Yesevî'nin gerçek kimliği de hayli tartışmalı. Bir taraftan Alevî toplumu onu önemli şahsiyetler arasında kabul ederken, diğer taraftan Nakşî Hâcegân silsilesinde ismi geçiyor...

Alevîler'de Ahmed-i Yesevî vurgusu çok eskilere gidiyor. En azından konuştuğum dedeler böyle söylüyorlar. Fakat bu "çok eskiler"den hangi zamanın kastedildiği açık değildir. Şahsen Anadolu'da Ahmed-i Yesevî geleneğinin Köprülü'nün iddia ettiği kadar yaygın ve Anadolu tasavvufunun ana damarı olduğunu düşünmüyorum. Fakat Yesevîliğin Anadolu'da hiçbir zaman mevcut olmadığı fikrini de kolay kabul edilir bulmuyorum. Sebebini daha önce açıklamıştım. Bana göre, Köprülü'nün ileri sürdüğü kadar güçlü olmasa da Anadolu'da bir Yesevî olgusu var. Daha önce hiç bilinmeyen tasavvufi akımların, mesela, son zamanlarda, kaynaklarda adına hiç rastlanmayan Garkıniyye adında bir tarikatın olduğu ortaya çıktı. Demek ki sadece faraziyelere veya silsilelere dayanarak Anadolu'da Yeseviyye'nin hiç mevcut olmadığını söyleyemeyiz. Ama bugün baktığınız zaman hiçbir tarikat kendisini Yesevîliğe bağlamadığı gibi geleneklerinde de Ahmed-i Yesevî ve Yesevîlik yoktur. Bu Anadolu'da Yesevîliğin hiç olmadığını mı, yoksa Bektaşîlik tarafından içselleştirilerek bir tarihlerde artık ortadan kalktığını mı gösterir, bence tartışılabilir.

Balkanlar'da da Yesevî etkisinden söz edilemez herhalde değil mi?

Doğrudur, ama Balkan Alevîliğinde sade Ahmed-i Yesevî değil, az önce söylediğim gibi, Hacı Bektaş-ı Velî'nin de esamisi pek

okunmaz. O bölgedeki Alevî grupları Hacı Bektaş-ı Velî'den fazla Şeyh Bedreddin'i takdis ederler. Balkan Alevîliği daha ziyade Şeyh Bedreddincidir. Hacı Bektaş kültü kanaatimce 14. ve 15. yüzyıllardaki erken Osmanlı fetihleri dönemde Hacı Bektaş kültüne bağlı Kalenderî dervişleri vasıtasıyla Balkanlar'a taşınan bir külttür.

Alevîlik etütlerinde neler yapılması gerekir? Alevîlik ve Bektaşîlik üzerine çalışan araştırmacılara tavsiyeleriniz nelerdir?

Önce izninizle bir kere daha şunu hatırlatmak isterim: Alevîlik ve Bektaşîlik konusu dışarıdan göründüğü kadar basit ve sanıldığı gibi belli bir inanç kesiminin tarihi olmadığı bir yana, dışarıdan göründüğü kadar kolay bir çalışma alanı hiç değildir. Sebebi de gayet açıktır: Birincisi, Türkiye nüfusunun, halen yaşamakta olan azımsanamayacak bir kısmını teşkil ettiği için çok hassas bir alandır. İkincisi, çok ciddi ve sağlam bir bilimsel birikim ister. Üçüncüsü ve belki en mühimi, son tahlilde –işte burada bir kere daha, bana yöneltilen bütün yüzeysel eleştirilere rağmen bu terimi seçmemin isabetli olduğunu vurgulayarak söylemek istiyorum- İslam heterodoksisinin Türkiye "ayağı"nı temsil eden karmaşık bir yapının tarihi olduğu için zor bir alandır. Bu yüzden kolay ve yüzeysel bakışlara, basit analizlere, ideolojik yaklaşımlara, ucuz genellemelere tahammülü olmayan bir alandır. Önce bunu bilmemiz ve teslim etmemiz gerektiğini kabul edelim.

Türkiye'de Alevîlik ve Bektaşîlik üzerinde gerçekten bilimsel olarak çalışmak istiyorsak, bunun zihniyet, bilimsel altyapı ve metodoloji olmak üzere üç temelinin bulunduğunu bilmemiz şart. Zihniyet olarak her şeyden evvel Sünnî, Alevî veya Bektaşî kimliğini yapabildiğimiz ölçüde bir elbise gibi üstümüzden çıkarmamız gerekiyor. Dikkat ederseniz yapabildiğimiz ölçüde diyorum. Bunun yüzde yüz olacağını iddia etmiyorum, ama yapabildiğimiz ölçüde yapabileceğimizi de biliyorum. Benim şahsen yıllardan beri yapmaya çalıştığım şey de budur. Şu gerçeği de hiç unutmayalım. Nasıl Alevî araştırmacılar Sünnîleri tam olarak anlayamazsa, Sünnî araştırmacılar da Alevîleri tam olarak anlayamaz. Bu, "eşyanın

tabiatı gereği"dir. O yüzden bence sağlam araştırmaların iki tarafın işbirliği çerçevesi içinde yapılabileceğini düşünüyorum.

Bilimsel altyapı meselesine gelince, Alevîlik ve Bektaşîlik üzerinde ciddi çalışma yapabilmemiz için birinci adım olarak İslam İlahiyatı ve tasavvuf tarihi hakkında güçlü bir birikimimizin olmasını, olmazsa olmaz şart olarak görüyorum. Bu ise aynı zamanda kaynak dillerine ve o kaynaklarda kullanılan terminolojiye aşina olmayı gerektirir. Çünkü ancak bu sayede ciddi olarak ilahiyat ve tasavvuf tarihi literatürünü kullanabiliriz. Bu literatürdeki kelimelerin, terimlerin yalnızca Türkçe sözlük anlamlarını bilmek kesinlikle yetmez, nasıl bir kültürel ve düşünsel arka planı yansıttığını, nüfuz edilmesi zor sembolizmini de bilmeyi gerektirir.

Bu konuda ikinci adımımız, Alevî ve Bektaşî toplumunun inanç, âdet, gelenek ve ritüellerini, toplumsal yapılarını da iyi tanımaktır. Bir diğer önemli husus, onların zihniyet dünyalarına empati yapabilmektir. Bunu yapmadan asla Alevî Bektaşî toplumunu anlayamaz, dolayısıyla çalışmalarımızı sağlıklı bir biçimde yürütemeyiz. İşte eğer Sünnî isek bu hususta Sünnî reflekslerimize tâbi olmamaya çalışmalıyız.

Üçüncü ve son şartımız, sağlam bir tarihsel metodolojiye sahip bulunmamız, bunu teolojik perspektifle desteklememizdir. Bu ikisi bir arada olmalıdır. Yalnızca biri tek başına yeterli değildir.

İşte madem bana soruyorsunuz, Alevîlik ve Bektaşîlik üzerine çalışan araştırmacılara şahsen tavsiyelerim bunlardan ibarettir.

Hep tarih konuştuk sayılır, biraz da günümüz Türkiye'sindeki İslam anlayışından söz edelim istiyorum. Zaman bizi ciddi bir değişimle imtihan ediyor. Kamuoyunda toplumun geleneklerinden, örfünden, teknolojinin gelişmesiyle birlikte pek çok değerlerinden, bu arada birtakım dinî değerlerinden de uzaklaştığına yönünde bir izlenim var. Mutlaka siz de fark ediyorsunuz bu değişimi. Söz konusu bu değişimin Türkiye'deki İslam algısı ve hayatı üzerinde de bir tesiri olduğunu düşünüyor musunuz? Yani, modernizm-İslam ilişkisini kısaca değerlendirir misiniz?

Türkiye toplumunun dünyanın bütün toplumları gibi hızlı bir değişim süreci yaşadığı çok açık bir gerçek. Yaklaşık son elli yıldır dünyada tarihin akışı hızlandığı gibi, Türkiye'de de canlı bir tarih sahnesinde hızla değişerek ilerliyoruz. Bir tarihçi olarak elbette kendime göre gözlemlerim ve değerlendirmelerim var. Yalnız bundan bahsetmeden önce şu düşüncemi sizinle paylaşmak isterim:

Üniversitelerimizdeki sosyoloji, antropoloji, felsefe, tarih gibi sosyal ve beşeri bilim dallarının bu çok önemli değişim problemi üzerinde yoğunlaşması ve hem akademik hem de kamuoyunu aydınlatacak mahiyette araştırmalar yayınlaması gerektiği her türlü izahtan vareste bir hakikattir. Kitapçılarda özellikle Türkiye'deki İslam algısı ve yaşanan hayatın çeşitli boyutlarına dair –birkaç sonucu başından belli ve bilimsel tarafsızlıktan çok, taraflı birkaç kitap dışında- ciddi yayınlara pek rastlamıyorum. Türkiye dışında neler yapıldığını takip edebildiğim kadarıyla az çok bildiğimi sanıyorum. Bazı sosyoloji ve antropoloji bölümlerinde birkaç yüksek lisans veya doktora tezi yapıldığından da haberim var. Fakat bu kesinlikle yeterli değil. Bu tezleri yaptıran danışmanların çoğunun İslam İlahiyatı, kültürü ve medeniyeti konusunda yeterli bilimsel donanıma sahip olmadıklarını, belirli önyargıları ispata yönelik hareket ettiklerini görüyor ve biliyorum. Oysa böyle ciddi bir konunun, ciddi bir bilimsel gözlem ve donanıma ihtiyaç duyduğunu, öğrencilere yaptırılan sınırlı bir sahada önyargılar temelinde yüzeysel gözlemlere dayanan folklorik ve antropolojik çalışmaların Anglosakson sosyoloji teorilerinin hegemonyasından kurtulamadığını, dolayısıyla sağlam bilimsel evsafa sahip olmadıklarını düşünüyorum.

Oysa meslektaşlarımla ve öğrencilerimle sohbetlerimde de hep tekrar ettiğim gibi, gerçekten ciddi bir değişim sürecinin, canlı bir tarihin şahitleri olarak içinden geçiyoruz. Artık ister istemez kendimizi bir sorgulamaya tâbi tutmamız ve üniversitelerimizdeki bu aldırmazlığın sebeplerini tartışmamız gerektiği kanaatindeyim. Ben bu endişemi değişik vesilelerle yazdığım yazılarda pek

çok kez dile getirdim. Daha önce de söylediğim gibi 2004 yılında TÜBA'daki ödül töreni vesilesiyle verdiğim konferansta da seçkin bir akademisyen topluluğu önünde de anlattım. Umarım sosyal bilimcilerimiz bu boşluğu yakın zamanda doldurmaya başlarlar.

Gelelim sorunuzun cevabına. Günümüzde Türk halkının büyük çoğunluğunun, artık resmî ideolojinin şu kadar yıllık hâkimiyetinden kurtularak gözlemlediğim bütün eksiklik ve kusurlarına rağmen gerçekten özgür ve kültürel değerlerine sadık bir konuma gelmekte olduğunu sanıyorum. Bu gelişmeyi bir "karşı devrim" yahut "irtica hortlaması" gibi algılayarak toptancı bir mahkûmiyetle damgalamaktan ziyade, bilimsel olarak anlamaya çalışmak, analiz etmek, değerlendirmek gerektiğini düşünüyorum. Bunun daha sağlıklı sonuçlar vereceğini ve ülke gerçeklerine dikkat çekeceğini savunuyorum. Bu bizim şu anda yaşamakta olduğumuz siyasal ve kültürel kavgayı da, bu "soğuk iç savaş"ı da kanaatimce sona erdirmeye yardımcı olacaktır. Yaşadığımız süreç ne yazık ki bu kavganın sürecidir.

Böyle düşünmemin sebebi, aslında muhafazakâr kesimdeki bu durumun, her ne kadar bugün bir kargaşa ortamı içinde görünse de, dünyadaki birtakım demokratik gelişmeler, özgürleşme, iletişim araçlarının yaygınlaşması sonucunda ileriye yönelik yeni bazı olumlu perspektifler yaratacak bir gelişme ile sonuçlanacağına inanmamdan ileri geliyor. Bu, bildiğimiz mânâda klasik bir Müslümanlık olmayacak.

Müslümanlık denildiği zaman bugüne kadar ibadetlere sadece şeklen yoğunlaşmış, günlük yaşantısını İslam'ın yüzeysel bir algısı üzerinden düzenleyen ve dünyada ne olup bittiğiyle ilgilenmeyen bir toplum akla geliyor. Bir kesimimiz ise, sanki dünyadaki değişimlerin önlerine getirdiği iktisadi, toplumsal, siyasal ve kültürel problemlerden habersiz, kabuğuna çekilmiş, kamusal alanda görünür olması istenmeyen bir kitle temenni ediliyor. Sanki onların eskiden olduğu gibi hayatlarını cami ile evleri arasında geçirmesi, iktisadi, siyasal, toplumsal, kültürel hayata katılmaları ve talepkâr

olmamaları bekleniyor. Talepkâr olmaları ve kamusal hayata katılarak görünür hale gelmelerinin Cumhuriyet'i, rejimi tehlikeye sokacağı varsayılıyor. Bu yeni muhafazakâr dindar kesimin sadece giderek zenginleşen, ciplere binen, başörtü takan, ama cahil bir kitle olduğu varsayılıyor. Klasik elit kesimimizde, onların zenginleşmesinden ve eski bildik toplumsal ve iktisadi seviyesi düşük, sessiz, dindar kesimin giderek değişmeye başlamasından rahatsız olan bir tavır gözlemliyorum.

Bu, dışarıdan yüzeysel, önyargılı ve ideolojik bakan ve söz konusu sosyolojik değişim olgusunu empati yaparak anlamak yerine, rahatsızlık duyarak gözden kaçıran bir yaklaşımdır. Çünkü yeni nesil muhafazakâr dindarların çocukları, nasıl bir dünyada yaşadıklarını bilen, özellikle bir kısmı Batılı ülkelerde okumuş ve okumakta olan, İngilizce başta olmak üzere iki üç yabancı dil bilen, iletişim teknolojisini mükemmelen kullanan bir nesildir. Bu, çoğu klasik yönetici elit kesim mensuplarının görmediği veya görmek istemediği, aksine rahatsız olduğu bir toplumsal gelişmedir. Çünkü bu elit kesim, Cumhuriyet'le beraber İslam'ın basit bir kült içine hapsedilerek toplumsal hayatın hiçbir tabakasında görünmemesinin sağladığı ve uzun yılların oluşturduğu alışkanlıkla olaya bakıyor.

Bence asıl sorgulanacak ve endişe edilecek olan, onların endişelendiği bu vakıa değildir. Asıl endişelenilmesi ve sorgulanması gereken vakıa, bu yeni nesil Müslüman dindarlığın taşralı bir kesiminin, sağlam bir İslam algısına sahip olup olmadıkları, bu algıyı hangi sağlam kanallarla takviye ederek "lümpenleşen" bir İslam algısına evrilmesinin önüne nasıl geçileceği, yüksek bir İslam bilim, düşünce, kültür ve sanatını üretmenin yollarını açmaya çalışan büyük kentli Müslüman kesime nasıl entegre olacağı meselesidir. Asıl sorgulanması ve düşünülmesi gereken budur. Olumlu ve olumsuz bütün yanlarıyla giderek modernleşen, köylü toplumundan sanayi toplumuna dönüşen toplumumuzda sosyal bilimcilerimizin İslam konusunda asıl üzerine eğilmeleri gereken olgu, kanaatimce budur. Dolayısıyla büyük kentli Müslüman kesimlerin dünyaya açık,

dünyayı tanıyan, sağlam bir İslam algısı kılavuzluğunda gösterdikleri siyasal, iktisadi, kültürel ve değişim ve gelişim, Türkiye toplumunda giderek görünür hale gelmeye başladıysa, bunun önünü "irtica" ve "karşı devrim" gibi korkularla kesmenin doğru olmadığını düşünüyorum.

Bence çok önemli bir gelişme... Müslüman toplumlara yeni bir dinamizm getiren ciddi bir adım...

Kesinlikle ciddi bir adım ve önemli bir gelişme. Gerçi ben de şimdilik kullanıyorum, ama sözünü ettiğim bu Müslümanlık tarzı aslında "muhafazakâr" bir Müslümanlık tarzı değildir.. Çünkü Muhafazakâr dindarlık yahut Müslümanlık, bizim babalarımızın ve dedelerimizin Müslümanlığıydı. Meşrutiyet dönemini istisna edersek, bir tür Osmanlı Müslümanlığıydı. Ama bugün durum öyle değil. Mesela bugün bir yerde tabii felaket olduğunda, hemen bütün Müslümanlar kampanyalar düzenleyip Müslüman, Hıristiyan vs. ayırımı yapmadan yardıma koşuyorlar. Kendileri dışındaki dünyaya kayıtsız değiller. Bu yüzden bu İslam algısının "Yeni Müslümanlık" olarak adlandırılmasının -dikkat ediniz, "Yeni İslam" demiyorum- daha doğru olduğunu, çünkü fiilen cereyan etmekte olan vakıa ile birebir örtüştüğünü düşünüyorum.

Öte yandan bu Yeni Müslümanların benim eleştirdiğim çok önemli bir kusurları da var: Onlar Osmanlı dönemi İslam'ının, belki hat, tezhip ve ebru, tespihçilik gibi bir iki güzel sanat dalı hariç, neredeyse bütün bilimsel, fikrî ve kültürel birikiminden kopukturlar. Çünkü Cumhuriyet'in katı laiklik politikası toplumun bütünü için de geçerli olduğu üzere, bu bağları kopartmıştır. Bu bağları tesis edecek dil ve yazı değişmiştir. Bu ise Yeni Müslümanların belki kısa vadede hiçbir zaman dolduramayacakları bir boşluktur. Çünkü arkalarında bu büyük tarihsel geleneğin desteğinden yoksunlar. Bu kusurun giderilmesi herhalde önce zihinlerde oluşacak bir uyarı eşliğinde, ciddi bir bilimsel ve düşünsel atılımla mümkün olabilecektir, ki bu da eğitim sisteminin nitelik ve kalitesiyle doğru orantılı bir meseledir.

Bu yeni Müslümanların bugün sergiledikleri manzarada hoşa gitmeyen, belki bir çeşit zevksizlik, sonradan görmelik gibi duran davranış ve hayat tarzının, burjuvazinin gelişmeye başladığı yeniçağda aynen Avrupa'da da geçerli olduğunu, ancak bir iki yüzyıl içerisinde bildiğimiz manzarasını kazandığını unutmayalım.

Kitle iletişim araçlarının, internetin, sosyal paylaşım sitelerinin toplumdaki etkisinden kaynaklanıyor bu...

İşte ben de tam onu kastediyorum. Bu iletişim araçlarını kullanan bir Müslümanın geleceğe dönük birtakım plan ve projeleri var demektir. Yani muhafazakâr değildir. Bu, bizim klasik fıkıh ve tasavvuf ağırlıklı geleneksel Müslümanlığımızı değiştirecek ve dönüştürecek bir harekettir. Çünkü bence bu, Türklerin Müslüman oldukları tarihten bu yana yaşadıkları ikinci bir müthiş değişim olgusudur. Bu değişimi her şeyden önce sosyal bilimcilerin fark etmesi gerekiyor.

Dikkat ediniz, son yirmi yıldır dünyada meydana gelen değişimler, çevreye duyarlılık, tabii felaketler sonrasındaki yardımlaşma vs. bu değişimde etkili oldu. Nükleer santral meselesi, hayvan hakları, çevre kirliliği gibi konularda bu Yeni Müslümanlar babaları ve dedeleri gibi sadece dua etmekle yetinmiyorlar, inisiyatif kullanıyorlar, fikirler geliştiriyorlar. Bunlar önemli, ciddi değişimlerin habercisidir. Kemalist kesim gözlerinin önünde cereyan eden bu değişimleri algılamada ve değerlendirmede eski ideolojik reflekslerinden kurtulduğu ve empati ile bu değişime baktığı takdirde yaşanan çatışma sona erecektir. Bu sürecin ileriye yönelik hamleci, dönüştürücü, kendi yüksek kültürünü, edebiyatını, mimarisini politikasını üretecek bir Müslümanlığın yeşermeye başladığı dönem olduğunu ümit etmek istiyorum.

Türkiye'nin sergilemekte olduğu bu ilerlemeci İslam algısı ve hayat tarzı Ortadoğu'daki diğer Müslüman devletler için bir model olabilir mi? Yoksa halihazırdaki çatışmalar devam mı eder? Diğer İslam devletleri nezdinde Türkiye'nin konumu nasıl bir seyir takip edecek?

Az önce sözünü ettiğim değişimin sadece Türkiye'de olduğunu düşünmek aldatıcı olur. Bence bu değişim İran, Pakistan, Mısır ve diğer pek çok İslam ülkesinde de yürürlüktedir. Birkaç yıl önce moda haline gelen Arap baharı bu değişimin bir yansımasından başka bir şey değildi aslında. Bu hareketler sadece iktidar elitlerinin değişmesi yahut halkların özgürlüğü meselesi değil, aynı zamanda çağın gereklerini kavrayan Müslüman toplumların yeni taleplerinden oluşan bir yapıyı da bünyesinde barındırıyordu. Fakat bir şekilde bu yapı en azından şimdilik dışarıdan veya içeriden veya bir işbirliği ile sanki sabote edilmeye çalışılıyor, hatta ediliyor. Bu sabotajların Türkiye'ye de yansıdığını düşünüyorum.

Bu konu ile ilgili son olarak bir soru sormak istiyorum Hocam. Size göre günümüzdeki Müslümanları kategorize etmek mümkün müdür?

Nereden baktığınıza göre değişir bu sorunun cevabı. Yani bir bakıma edilebilir, bir bakıma edilemez. Vaktiyle Bilkent Üniversitesi'nde düzenlenen "İslam ve Modernite" konulu bir seminerde verdiğim konferansta ben öyle bir kategorizasyon yapmıştım.

Eyvallah. Hocam, uzun sayılabilecek bir zaman diliminde sizinle çok güzel bir söyleşi yaptık. Hayatınızı, yetişme tarzınızı, entelektüel kişiliğinizi, çalıştığınız sahada benimsediğiniz metodu, tarihçilik anlayışınızı paylaştınız. Ben kendi adıma çok değerli bilgiler, hepsinden de önemlisi nasıl "tarihçi" olunabileceğini öğrendim. Çok teşekkür ederim. Bu kitabın gelecek genç nesillere tarihçilik yolunda kendi çapında mütevazı bir katkı sunmasını temenni ediyorum. Son olarak, "Şunu da söylesem iyi olurdu" dediğiniz hususlar var mı?

Bütün kalbimle ve inancımla şunu söylemek isterim: Tarih bilimi beşerî bilimlerin temelidir. Beşerî bilimlerin yolunu tarihin ışığı aydınlatır. O ışık olmadan beşeri bilimler yollarını göremezler. Ne yazık ki memleketimizde tarih ciddi olarak anlaşılmış ve takdir edilmiş değildir. Bizim gibi ülkelerde tarih ya sıkıntılı zamanlar-

da sığınılacak bir ana kucağı ya da kendimizden başkalarının da olduğunu görmezden gelerek, dışa kapanmakla sonuçlanacak lüzumsuz ve içi boş bir ideolojik hayal dünyası konumuna düşürülmüştür. O durumda tarih artık tarih olmaktan çıkmış, başka bir şeye dönüşmüştür. Ne yazık ki biz bu durumdan pek kurtulmuş sayılmayız. Temennim, yakın bir gelecekte tarihi tarih olarak idrak edip kavrayan bir toplum mertebesine yükselebilmektir. Çünkü ancak bu takdirde kendimizi ve dünyayı anlayabilme ve değerlendirebilme olgunluğuna erişebileceğiz.

Ülkemizde çok sayıda üniversite var, tarih bölümü var. İçlerinde samimi, genç bilim insanları var. Onlara tavsiyeleriniz nelerdir? Nasıl bir çalışma yöntemi belirlemeli, vakitlerini nasıl değerlendirmeliler?

Aslında sorunuzun cevabını az önce bir bakıma verdim sayılır. Bahsettiğim bilince ulaşmak ve o doğrultuda çalışmak. İşte bütün mesele... Bu bilince ulaştığımız takdirde gerisi kendiliğinden gelecek ve bütün bilimsel gayret ve çabalarımızı sağlıklı sonuçlara ulaştırmamız mümkün olabilecektir. Dolayısıyla şunu söylemek isterim: Tarihçi geçmişin karanlık koridorlarında her türlü ideolojik motivasyonu bir kenara bırakıp gerçeğin, yalnızca gerçeğin aydınlığının peşine düşmelidir. Mensup olduğumuz inancın da bize ısrarlı tavsiyesi bu değil midir? Daima gerçeği aramak...

Hazırladığımız bu esere dair söyleyeceğiniz bir şey var mı?

Bütün temennim, az önce sizin de isabetle vurguladığınız gibi, bu küçük çalışmamızın genç tarihçi adaylarının sözünü ettiğim bilince ulaşmalarında "karınca kararınca" bir katkısının olabilmesidir. Bu beni çok mutlu edecektir hiç şüphesiz... Bu arada unutmadan şunu da eklemek isterim: Gerçi daha önce de kısmen söz ettim, ama eldeki bu kitapla da dolaylı olarak ilgisi olduğunu düşündüğüm -Allah sağlıklı ömür, güç kuvvet verirse- iki konuda hiç olmazsa giriş mahiyetinde iki çalışma hazırlığımı tamamlayabilmek ve

kitaplaştırmak istiyorum: 1- Selçuklu Anadolu'sunun entelektüel profili, 2-Osmanlı İmparatorluğu ve İslam (klasik dönem).

Gerçekleştirmeyi çok istediğim bu çalışmalar hiç şüphesiz -Frenkçe tabiriyle- "exhaustif" çalışmalar olmayacak, olamaz da. Bu zaten beni fersah fersah aşar. Çünkü her ikisinin de devasa konular olduğuna şüphe yok. Lakin benim amacım Türkiye tarihçiliğinin en boş olduğu bu iki çok önemli konuya dikkat çekecek, gelecek tarihçi nesillerini yönlendirmeye teşvik edecek mahiyette, kendimce gördüğüm problemleri işaret eden, kendi hipotezlerimi tartıştığım, belli bir yöntem öngörüsü ortaya koymaya çalışan, az önce özellikle vurguladığım gibi, "giriş" mahiyetinde iki çalışma ortaya koymaktır. Diğer bir ifadeyle bu iki çalışma sadece "mise-en-question" mahiyetinde olacaktır, kısmet olursa. Bu benim en büyük idealimdir.

Diğer bir konu da tasavvuf dünyasında ve tarihinde, Müslüman kitlelerin inanç dünyasındaki yansımaları ve sonuçları itibarıyla ana problemlerden biri olarak gördüğüm "kutup" meselesidir. Gerçekleştirmeyi çok istediğim bu çalışma, hem tasavvufi hem de sosyal tarih açısından meseleyi ele alan mahiyette olacak. Şahsen bu konuyu da çok önemsiyorum. Çünkü "kutup" inancı sıradan müntesiplerin bütün hayatlarını çok derinden etkleyen, hatta bazen farkına varmadan âdeta Peygamber'den daha üst seviyede, bir tür "yarı tanrı" gibi algılanan, başka bir ifadeyle "olmazsa olmaz" bir inanç esası olarak görülüyor. Bu durum tarihte pek çok olaya sebebiyet verdiği gibi, bugün de pek çok yanlışlığa sebebiyet verecek sonuçlar doğuruyor.

Çok teşekkür ederim bir kez daha hocam.

Asıl ben teşekkür ederim size, uzun zaman boyunca verdiğiniz emek ve mesai için.

DOSTLARININ GÖZÜYLE

TAHA AKYOL
(Gazeteci-Yazar)

"AHMET YAŞAR OCAK, SEVDİĞİM VE TAKDİR ETTİĞİM BİR DOSTUMDUR"

Ahmet Yaşar Ocak'ı ilkokuldan beri tanırım. Yozgat Gazi Paşa İlkokulu'nda aynı sınıfta okuyan çok yakın iki arkadaştık. Çok yakın iki arkadaş olmamızın sebebi, ikimizin de tarihe meraklı olmasıydı. Zaman zaman kendi aramızda mehter marşları söylerdik. Hatırladığım kadarıyla Plevne Marşı'nı sık söylerdik. Ben onların evine giderdim, o bizim evimize gelirdi. Aramızda durmadan kitap ve bilhassa roman değiş tokuşu yapardık. Ayrıca mahallede oynadığımız oyunlarda hep beraberdik. Sinemaya da hep beraber giderdik. Bu şekilde yakın bir arkadaşlığımız vardı.

Babalarımız ve annelerimiz de yakın görüşürlerdi. Ahmet'in babası manifaturacıydı, benim babam da manifaturacıydı ve ikisi çok samimi dost idiler. Sık sık birbirlerinin dükkânlarına ziyarete giderlerdi. Yaz tatillerinde her ikimiz de babamızın dükkanında çırak olarak çalışırdık. Dükkanlarımız birbirine çok yakın olduğu için yaz tatillerinde yine birlikte olurduk. Bu yakınlığımız ilkokuldan itibaren hep sürdü. İlkokuldan sonra Ahmet İmam-Hatip Okulu'na devam etti, ben ise ortaokula ve liseye gittim, ama arkadaşlığımız aynı şekilde hep devam etti. Mezun olduktan sonra ben İstanbul Hukuk Fakültesi'ne kaydoldum, Ahmet ise İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü'ne girdi.

Ahmet daha çocukken bile olgun, ağırbaşlı, okumayı çok seven biriydi. Ben şimdi daha iyi anlıyorum ki daha o yaşlarda bilim adamı damarına

sahipti. Daha ilkokulda iken öğretmene en fazla soru soran öğrencilerdendi. Okula dergi gelirdi, pek çoğumuz dergiyi angarya kabul ederken o hemen derginin kapağını açar, okumaya başlardı. Bir defasında sınıfa yine dergi gelmişti. Öğretmen dergileri dağıttı. On onbeş dakika sonra Ahmet koşarak yanıma geldi ve, "Bak bu dergide Selahaddin Eyyûbî'yi anlatıyorlar" diyerek böyle tek sayfalık Türk kahramanlarının anlatıldığı yazıdaki resmi göstermişti. Dergide Selahaddin Eyyûbî'nin hayatı anlatılmış, yanına da karakalemle resmi çizilmişti. Ahmet dergiyi açar açmaz onu okumuş ve yanıma gelip bana göstermiş, bana okuyup okumadığımı sormuştu. Ben de, "Okumadım, okuyayım hemen" demiştim. Hatta o sırada bana, "Biz Selahaddin Eyyûbî derdik, bunlar Selahaddin-i Eyyûbî demişler" dediğini de hatırlıyorum. Meğer dergide araya tire koyup, Osmanlıca kurallara göre yazmışlar, o da Ahmet'in dikkatini çekmiş. Bu olay hiç aklımdan çıkmaz. Bu kadar ayrıntıya dikkat eden, titiz biriydi.

Ahmet ile İstanbul'daki yüksek tahsil yıllarında da görüşmeye devam ettik. Benim kaldığım eve zaman zaman gelirdi, sohbet ederdik. O iki fakülte bitirdi, biri İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü, diğeri de İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü. İki fakülte bitirmesi ona çok büyük bir birikim kazandırdı, hem İslami ilimler, Arapça ve Farsçaya âşina olma noktasında hem de tarih bilimi konusunda birikime sahip oldu. Sonrasında o bilim yolunu seçti ve önde gelen bilim adamlarından biri oldu. Ben onu Fuad Köprülü'nün manevi öğrencisi ve halefi olarak görüyorum. Türkiye, dinî sosyal tarihi ve kültür tarihi konusunda hakikaten onun metodunu takip ediyor. O, Türk ve dünya tarihçiliğine Osmanlı tarihi genel başlığı altında büyük katkılar sağlamıştır.

Ahmet bilhassa Selçuklu ve Osmanlı kültür ve inanç tarihi üzerine detaylı araştırmalar yapmıştır. Mesela, bilim tarihi açısından kendisinin fevkalade önemli bir tespiti vardır. Ben onun yapmış olduğu bu tespiti bilim tarihçilerinde bile görmedim. Ahmet bu tespitinde diyor ki, "Osmanlı İmparatorluğu'nun üzerinde kurulduğu İslam düşünce mirası İbn Sinaların ve Farabîlerin mirasından kopmuş olan bir mirastır." Biliyorsunuz, Osmanlı'da bir İslami medrese geleneği var bir de Dârü'l-ulûm geleneği var. Dârü'l-ulûm geleneği Bağdat ve Kâhire civarında gelişmiştir. Halbuki Nizamülmülk'ün kurduğu medreselerden itibaren bir de medrese geleneği mevcuttur. Osmanlı bu geleneğin mirasçısıdır. Dolayısıyla Osmanlı medresesinin Farâbî'yi önemsememesi, İbn Rüşd'e, İbn Sina'ya yeterince ilgi göstermemiş olması o devrin zihin kapalılığından ziyade, devraldıkları mirasta bunların bulunmaması ile ilgilidir. Ocak'ın Osmanlı bilim ve düşünce alanındaki bazı tespitlerini şahsen önemli buluyorum.

Ocak'ın Osmanlı medeniyeti konusuna bir diğer önemli katkısı, *Zındıklar ve Mülhidler* isimli çalışmasıdır. Bu konu, adından da anlaşılacağı üzere

zındık ve mülhidlere bakış tarzından dolayı önemlidir zira Osmanlı toplumundaki entelektüel muhalefet problemine ışık tutar. Bu konu gerek Osmanlı döneminde gerekse laik Türkiye Cumhuriyeti zamanında hiç araştırma konusu yapılmamıştır. Çünkü laik cumhuriyetin de otoriterliğine karşı çıkan "zındıkları ve mülhidleri" vardı. Osmanlı kendi otoriterliğine karşı çıkan "zındık ve mülhidlerine" nasıl kızıyorsa, laik cumhuriyet de kendi otoriterliğine karşı çıkan" zındık ve mülhidlerine" aynı şekilde kızıyordu. Laik cumhuriyet de liberallere zındık gözüyle bakıyordu. Dolayısıyla Ahmet Yaşar Ocak'ın Türk bilim tarihine en önemli katkılarından biri bu zındıklar ve mülhidler meselesidir.

Bilhassa üzerinde durulmasını gerekli bulduğum ikinci bir konu, onun Alevîlik ve Bektaşîlik tarihi ile ilgili araştırmalarıdır. Ahmet Yaşar Ocak, Alevîliğe bildiğimiz tarih kalıplarının ötesinde, hem belge araştırması hem de vizyon anlamında büyük katkılar sağlamıştır. Mesela, Babaîler İsyanı'na dair kitabı bize neyi gösteriyor? O dönemde daha Alevîliğin teşekkül etmemiş, Sünnîliğin de kurumsal olarak tam yerleşmemiş olduğunu, halkın Müslüman ama eski Türk geleneklerinin kuvvetli olduğu bir din anlayışının mevcudiyetini gösteriyor. Dolayısıyla bugün Baba Resul'e Alevî dediğiniz zaman, yanlışlık yapmış olursunuz. İster Sünnîlik ister Alevîlik gayretiyle Baba Resul'e Alevî deyin, bu yanlıştır. Ahmet Yaşar Ocak'ın bu tespitini yıllar sonra, *İki Cihan Âresinde* isimli çalışmayı yapan ve Harvard Üniversitesi'nde görevli olan Prof. Dr. Cemal Kafadar da benimsemiş, Osmanlı kuruluş dönemindeki önemli şahsiyetlerin Alevi ya da Sünnî olarak adlandırılamayacağını ifade etmiştir. Ben tarihçi değilim, bunlar benim bir gazeteci olarak gözlemlediğim, dikkatimi çeken, Ahmet Yaşar Ocak'ın dünya tarihçiliğine yapmış olduğu orijinal katkılardır.

Onun şu katkısını da dünya tarih bilimine önemli bir hizmet olarak görüyorum. Osmanlı medresesinin fonksiyonunu çok iyi işlemiştir. Osmanlı medresesinin memur ve bürokrat yetiştirmek amacıyla kurulduğunu tespit etmesi fevkalade önemlidir. Bu, Roma geleneğinde de bu şekildedir. İmparatorlukların sevk ve idareyi, hukuku çok iyi bilen elemanlara ihtiyacı vardır. Osmanlı İmparatorluğu'nda da durum bu şekildedir. Yani imparatorlukların İbn Sina'ya, Farâbî'ye, İbn Rüşd'e değil, Ebussuud Efendi'ye ihtiyacı vardır. Bu yüzden de Osmanlı medresesi bürokrat yetiştiren müessesedir tespitini bilim tarihi açısından fevkalade önemli buluyorum. Neden medreseden birtakım felsefi akımlar çıkmadı, siyasi akımlar çıkmadı, Avrupa'daki üniversitelerden çıktı, işte bunun cevabı buradadır. Yani, bu medreselerin kuruluş sebebi zaten daha ziyade memur yetiştirmektir. Tabii, Ahmet Yaşar Ocak'ın buradan bir adım içeriye geçerek tarihimize yaptığı büyük katkı, "Osmanlı resmî ideolojisi" kavramıdır. Türkiye'de resmî ideoloji deyince genellikle Cumhuriyet rejimine

eleştirel bakanlar tarafından, Cumhuriyet tarihi ile ilgili olarak kullanılan bir terim akla gelir, Cumhuriyet'in resmî ideolojisi anlamında. Bir de Cumhuriyet'in Osmanlı'ya bakışındaki resmîlik anlamında kullanılmıştır. Halbuki Osmanlı Devleti'nde de medrese tarafından benimsenmiş bir resmî ideoloji olduğunu Ahmet Yaşar Ocak çok iyi bir şekilde ortaya koymuştur. Buradan da bir resmî İslam'ın, bir folk/halk İslam'ının varlığı ortaya çıkıyor. Ocak, işte bu alanlarda Osmanlı tarihine önemli katkılarda bulunmuş bir tarihçidir.

Ahmet Yaşar Ocak'ın eserleri arasında belki de beni en fazla etkileyenlerden bir diğeri de Kalenderîlere dair kitabıdır. Ben onun yazdığı bütün eserleri okudum. Kalenderîleri marjinal bir sûfilik hareketi olarak anlattığı bu eserinde, bu meselenin bir itikat meselesi olmaktan ziyade, bir sosyoloji meselesi olduğunu açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Bu konuları araştırırken ilahiyatçı gözüyle değil, sosyolog ve tarihçi gözüyle bakmak gerektiğini onda gördüm. Ocak'ın Kalenderîler üzerine yazdığı bu eser adeta bir metodoloji modelidir ve beni bu açıdan en fazla etkileyen eserdir.

Prof. Dr. İSMAİL E. ERÜNSAL
(İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi)

"YAPTIĞI İŞİ DÖRT DÖRTLÜK YAPAN BİRİDİR"

Ahmet Yaşar Ocak, Yüksek İslâm Enstitüsü'nde okuduğum yıllardan beri arkadaşımdır. O dönemde farklı sınıflarda okumamıza rağmen çok yakın arkadaşlığımız oldu. Şahap Şimay adında çok iyi bir Fransızca hocamız vardı. Dersleri çok dolu geçerdi. Sadece bizim sınıftaki dersini değil, diğer sınıflarda verdiği dersleri de takip ederdim. Ahmet ile tanışmamız da işte bu dersler vesilesiyle oldu. Bu sayede yakın arkadaş olduk. Tabii bizi birbirimize asıl yaklaştıran, ikimizin de kitaba çok meraklı olmasıydı. Yüksek İslâm Enstitüsü, Fındıklı'da, Namık Kemal İlkokulu'nun üst katındaydı. Çok hoş bir yerdi. Burada Ahmet Yaşar Ocak, Süleyman Uludağ ve bazı arkadaşlarımızla birlikte kitap okur, müzakeresini yapardık. Bazen akşamları da bir araya gelip otururduk. Öğrenciler arasında bir aile havası vardı. Herkes oturur sohbet ederdi, odalarda çay yapılırdı.

Zamanla Ahmet ile arkadaşlığımız daha da ilerledi, çok daha sık görüşmeye başladık. Her ikimiz de birer esnaf ailesinden geliyorduk. Bu da bizim bir ortak yönümüz oldu. Zaman zaman bize de misafir olurdu. Çok hoş sohbetler ederdik. Her on beş günde bir Pazar günleri, Şan Sineması'na Münir Nureddin ve Nevzat Atlığ konserlerine giderdik. Öğle olunca Beyoğlu'ndaki Lale İşkembecisi'ne, öğleden sonra da sinemaya giderdik. Sinemaya gelen filmleri ve konserleri hiç kaçırmazdık. Üniversiteye intisabımızdan sonra bu dostluğumuz, müşterek bir kitapla perçinlendi.

Birlikte Elvan Çelebi'nin *Menâkıbu'l-Kudsiyye fi Menâsıbi'l-Ünsiyye*'sini yayınladık. Fransa'dan yeni dönmüş, Babaîler İsyanı üzerine çalışmış, bu çalışmasını yaparken de Elvan Çelebi'nin metnini kullanmıştı. Bu metni birlikte yayınlamayı teklif etti. "Cahil cesur olur" misali, Ahmet'in teklifini kabul ettim. Öylece o işin içerisine girdik. Metin gerçekten çok zordu. Elli yıl önce keşfedilmiş ve o güne kadar kimse el sürmemişti. Ben metni okudum, Ahmet tahlillerini yaptı, böylece kitap ortaya çıktı. Yayınlandıktan sonra oldukça rağbet gördü. Pek çok kimse bu metni kullandı ve kullanmaya da devam ediyor.

Ahmet ile dostluğumuz sonraki yıllarda da aralıksız sürdü tabii. O Ankara'da, ben ise İstanbul'da çalışmama rağmen birbirimizi sık sık ziyaret ettik. Kendisi öğrencilik yıllarından beri son derece düzenli, tertipli, muntazam biriydi. Her şeyi yerli yerinde yapan bir arkadaştır. Bu noktada benim tam zıddımdır denilebilir. Ben ise düzensiz, darmadağınık biriyimdir. Öğrenciliğimizde Cağaloğlu'nda kâğıtçılara gider fiş kestirirdik. Ahmet, muntazam inci gibi yazısıyla yazardı ilgili bilgileri. Ben ise bir cep defterine yahut bir dosya kâğıdına yazıp cebime koyardım. Bazen ben de bilgi fişlerine yazardım, ama Ahmet'inkilerle kıyaslanamaz benimkiler. Ahmet'in daktilo ile yazılmış gibi, çok güzel, muntazam yazısı vardır. Hiç üşenmeden, hemen her okuduğu kitaptan notlar alırdı. Okuduğu kitaplarda önemli gördüğü cümlelerin altını cetvelle çizerdi. Onlardan bilgi fişleri ve notlar çıkarırdı. O nedenle donanımı ve dokümanları çok iyidir onun. Prensip sahibi bir insandır.

Ahmet Yaşar Ocak'ın öne çıkan bir diğer hususiyeti, tuttuğunu koparma huyudur. Bir konuya başladığı zaman ısrarla peşinden gider. Mesela biz öğrenciyken, onunla meşhur Hamit Aytaç Hoca'nın hat derslerine başlamıştık. Şimdi çok iyi bir hattat ve ressam olan Turan Sevgili de vardı. Hamit Hoca bize birer defter, birer hokka birer de kamış kalem verdi. Hat meşkine yeni başlayan bütün acemiler gibi "Rabbi yessir velâ tuassir"i yazmaya başladık. Ahmet Hoca gayet muntazam bir şekilde yazdı ve geçti dersi. Ben işte bu noktalarda Ahmet Hoca kadar yetenekli değildim. Ben geçemedim o dersi, bir yıl boyunca uğraşmama rağmen başarılı olamayınca da hattı bıraktım.

İşte Ahmet bu tür durumlarda asla pes etmezdi. Yaptığı işi dört dörtlük yapmaya çalışırdı. Hâlâ da öyledir. Mesela bir film seyredecekse o film hakkında neyin nesidir diye pek çok araştırma yapar, hakkında yazılanları okur. Hangi filmin seyredilmesi gerektiğini, oyuncularının hususiyetlerini vs. bilir. Ben ise tesadüfen gider seyrederim. Bu sadece bir örnek. Ahmet'in hemen her konuda bu şekilde prensipli davrandığını görmek mümkündür. Kısacası, hayatını her zaman belirli bir düzen içerisinde sürdürdüğünü söyleyebilirim. Öğrencilik dönemlerinde spor yapmayı

da hiç ihmal etmezdi. Pek çok işinin arasında spora vakit ayırırdı. Biz kendisine takılırdık o zamanlar. Onun sabrının onda biri bile bende yoktur mesela. Bu disiplini, titizliği, donanımı sayesinde çok güzel çalışmalar yaptı, yapmaya da devam ediyor.

Ahmet Yaşar Ocak, Türkiye'nin dinî/tasavvufi hayatı, tarikatlar ve mezhepler konusunda ülkemizde en fazla tanınan, itibar gören ve sözü dinlenen bilim adamıdır. Bu çalışmalarda son derece ahenkli ve estetik bir dil kullanır. Onun edebiyat yönü ve üslubu da çok kuvvetlidir. Benim asıl alanım edebiyat olmasına rağmen, Ahmet benden daha fazla roman okumuştur. Onu diğer meslektaşlarımızdan farklı kılan en önemli vasfı, Ahmet'in hem İlahiyat hem de Tarih donanımına sahip olmasıdır. Bu iki alanda birden okuması Türkiye'de hâlihazırda çalıştığı konulardaki eksiği çok iyi görmesini sağladı.

Bizim okuduğumuz dönem, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nin en iyi olduğu zamanlardı. Büyük hocaların hepsi hayattaydı. Bu hocalarımız her ne kadar pek fazla ders yapmasalar da ufuk açan şahsiyetlerdi. Ufuk açıcı fikirler verirler, yol gösterirlerdi. İşte bu dönemden itibaren, kendi disiplinli yapısının da etkisiyle Ahmet kendisini geliştirdi. Daha sonra yurt dışına gitti. Aldığı bu formasyon sayesinde, aynı konuda çalişan diğer meslektaşlara göre, meselelere çok daha farklı bakmayı başardı. Konulara son derece tarafsız yaklaşma prensibini her zaman muhafaza etti. İşte bu tarafsızlığından dolayı zaman zaman bazı muhafazakâr çevrelerin tenkidine dahi uğradı. Hatta bazıları ileri gidip onun Müslümanlığını sorgulamaya bile kalktılar. Muhafazakâr kesim, meselelere tek bir çerçeveden baktığı için Ahmet'in tarafsızlığını da farklı değerlendirdiler haliyle. Ahmet'in diğer bilim adamlarından belki de en önemli farkı, meselelere tarafsız yaklaşabilmesidir. Talebeliğinden beri bu prensibe sahiptir. Sahasını çok iyi bilir. Onun lisans bitirme tezi olarak hazırladığı "Osmanlı İmparatorluğu'nda Zaviyeler" bile daha o dönemde dikkat çekecek kadar önemli bir çalışmaydı.

Prof. Dr. MEHMET İPŞİRLİ
(Fatih Üniversitesi)

"ELLİ YILLIK DOSTUM, ÜÇ FARKLI İLİM GELENEĞİNİN TEMSİLCİSİDİR"

Ahmetçiğim ile 1963'ten beri, yani tam elli yıldır tanışırız. Çok yakın bir dostluğumuz vardır. İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü'nde ve Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nde aynı sınıfta okuduk. O Yozgat'tan, ben de Kayseri'den gelmiştik. Fındıklı'da, denize nâzır bir ilkokulun, yani Namık Kemal İlkokulu'nun dördüncü ve beşinci katları bize tahsis edilmişti.

Mekân son derece dar, imkânlar son derece kısıtlıydı, ama dostluğumuza arkadaşlığımıza diyecek yoktu. O dönemde üniversiteye imtihanla giriliyordu. Ama bu, bugün bildiğimiz mânâda bir imtihan değildi. İlk önce kendi bulunduğumuz şehirlerde imtihana girip başarılı olduktan sonra, büyük hocaların, üstadların önünde ter dökerek ikinci ve çok daha zor bir imtihan veriyorduk. İşte bizim dostluğumuz, bu dönemde aynı sınıfa düşmemizle başladı. Ahmetçiğim ile biz aynı sırada yanyana otururduk. İkimizin de üniversite hayali vardı. Bu dönemde bilhassa disiplini ile dikkati çekerdi. Hatta onun bu disiplinini anlamakta zorlandığımı bile söyleyebilirim. Bunu itiraf etmem lazım. O, gelmeden önce birtakım çalışma usûlleri ve ilmî disiplinle ilgili birtakım bilgiler edinmişti. Birinci sınıftan itibaren çok düzenli bir çalışma sistemi uygulamaya başlamıştı. Kartondan fişler kestirmişti. Bu fişlere kitaplardan birtakım notlar alıyordu. Bu notları aldığı zaman en fazla dikkatimi çeken husus ise bilmediği dildeki kitaplardan bile birtakım notlar almasıydı. Fransızcası vardı, Arapça anlıyordu, ama sadece bu dilde yazılan kitaplardan değil, bazen Almanca ve İngilizce kitaplardan bile notlar alırdı. Üstelik faydalandığı kitabın dili neyse notlarını da o dilde tutardı. "Ahmetçiğim, sen Almanca bilmiyorsun, bunun sana ne faydası olacak" dediğim zaman, "Ne faydası olacağını ileride sen de anlarsın. Sonradan ileride bu notları kullanırsam, başka bir şekilde tercümesini alırsam yanlış olabilir, ben bunun orijinalini elimde bulundurursam daha iyi bir şekilde özümserim" derdi bana. Böyle tatlı anılarımız olurdu.

Enstitüde çok kıymetli hocalarımız vardı. Kur'an-ı Kerim dersimize çok tanınmış saray hâfızı Ali Üsküdarlı gelirdi. Ben çok fazla makam bilmem. Ahmetçiğim bu konuda da derin bir bilgi sahibidir. Makâmı cennet olsun, Ali Üsküdarlı Hoca derslerden birinde yarım sayfalık bir bölümde tam yirmi dört makam değiştirdi. Bize fark edip edemediğimizi sordu. Tabii ki fark edememiştik. Çok büyük bir üstaddı Ali Üsküdarlı. Kelâm dersimize Ömer Nasuhi Efendi gelirdi. Hocaefendi'nin nâtıkası biraz zayıftı, ama büyük bir deryaydı. Allah rahmet eylesin, Nihad Sami Banarlı, ufkumuzu açan hocalardan biriydi. Onun dersleri çok zevkli geçerdi. Derslerine öylesine ilgi duyulurdu ki, bizim sınıfta dersi anlattıktan sonra yandaki sınıfa giderdi hoca. Biz peşinden o sınıfa da gider, tekrar kendisini dinlerdik. Ali Nihad Tarlan Hoca tahtaya Farsça bir beyit yazar, iki saat boyunca o beyiti dinî, tasavvufî ve edebî yönden açıklardı. O zaman belki tam manasıyla farkına varamıyorduk ama en azından o dev insanları tanıma ve onların talebesi olma imkânını bulmuştuk. Tasavvuf tarihi dersimize gelen Mahir İz Hoca, tam manasıyla bir heyecan, dâvâ adamıydı. Birinci Büyük Millet Meclisi'nde zabıt kâtipliği yapmış, İkinci

Büyük Millet Meclisi'nde muhalif kanadın içerisinde yer almıştı. Bize o dönemde ulemâ zümresinin nasıl tasfiye edildiğini anlatırdı.

Hâsılı, Enstitü'de böylesine güçlü bir geleneği teneffüs etme imkânı bulduk. Üniversiteye gelmeden önce, memleketimizde eski medrese ulemâsı sayesinde geleneksel kültürümüz ile tanışma imkânı da bulmuştuk. Ben şahsen Kayseri'de eski medrese kültürünün son kalıntısı olan bazı âlimlerden dersler almıştım. İstanbul'a geldiğimizde bu bilgiler bambaşka bir boyut kazandı. Ama İstanbul'daki süreci içimizde en iyi değerlendiren Ahmet Yaşar Ocak oldu. Dikkatle dinler, sürekli not alırdı. Bazı insanlar hiç dedikodu yapmadıkları gibi, dedikoduya akılları da ermez; Ahmetçiğim de onlardan biriydi. Bazen çok zevkli bir dedikodu yaparız, o bundan hiç hoşlanmadığı gibi, bir süre sonra da giderdi.

Ahmet Yaşar Ocak üç ayrı ilim geleneğini tanıma imkânı bulmuş bir kimsedir. Evvelâ Yüksek İslâm Enstitüsü'nde, o eski geleneği temsil eden, her biri medresede yetişmiş son devrin büyük âlimlerinin önünde diz çökmüş, onların tarzını, üslûbunu, oturup kalkmalarını görmüş ve özümsemiştir. Daha sonra birlikte intisab ettiğimiz Edebiyat Fakültesi'nde, kürsümüzdeki hocaların tedrisinden geçti. Kürsümüzde üç-dört talebe olurdu. Hocalarımızla birebir konuşabiliyorduk. Edebiyat Fakültesi, dünyada emsâline az rastlanabilecek, köklü geleneğe sahip, insanın feyz alabileceği bir müesseseydi. Hocalarımızın pek çoğu kadı çocuğu, müftü çocuğu, paşa-zâde idi. Hepsinin kütüphaneleri vardı. Biz orada çok farklı bir geleneği gördük. Cumhuriyet'e inanmış kimselerdi. İşte Ahmet Yaşar Ocak bu nesli, bu geleneği tanıma fırsatı da elde etti. Üçüncü geleneği ise Fransa'ya gitmek suretiyle tanıdı. Onun Fransa'ya gitmesinde rahmetli Nejat Göyünç Hoca'nın çok katkısı olmuştu. Fransa'ya gittiğinde büyük müsteşrik Prof. Irene Mélikoff ile çalıştı. Dolayısıyla orada, zaten köklü bir geleneği olan Avrupa'yı tanıdı. Bu büyük bir mazhariyettir aslında. Büyük bir ilim hevesine sahip, ilim talibi olan bir gencin eski medrese geleneğini, Cumhuriyet neslinin sahip olduğu tarih geleneğini ve bunlara ilaveten batıdaki disiplini tanıması herkese nasip olmaz.

Ahmetçiğim çok erken dönemden itibaren akademik çalışmalar yapmaya başladı. Elbette pek çok insan çalışıyor, kitap yazıyor. Ama bizde düşünce tarihi üzerinde çalışmak çok zordur. Bizler de bir şeyler yapıyor, yazıyoruz ama bu yaptığımız çoğu defa yazılmış eserleri yeni harflere aktarmak yahut kısa bir biyografi vs şeklinde oluyor. Ama Ahmet Yaşar Ocak, çok erken dönemlerden itibaren Türk düşünce tarihine, Türk tasavvuf tarihine merak saldı, kitaplar okuyup özümsedi. Zor olan bir alanı tercih etti açıkçası. Elbette ki çalıştığı konuda bazı yanlış kanaatleri olabilir, bazı görüşleri tenkid edilebilir, bu da aslında büyük bir meziyettir. Bu zaman zaman yapıldı zaten. Ama oyulmadan bu tenkidlere kendi disiplini

doğrultusunda cevaplar verdi. Dolayısıyla, şunu rahatlıkla söyleyebiliriz ki, Ahmet Yaşar Ocak, Fuad Köprülü'den sonra o vadide çalışan ikinci, üçüncü kişi olarak bir çığır açtı. Bu çığırını da yetiştirdiği talebeleri ve ortaya koymuş olduğu eserleri ile kalıcı hale getirdi. Allah kendisine uzun ömür versin, bu dünyadan ebedi âleme gittiği zaman gözü arkada kalmayacaktır. Yetiştirdiği talebelerinden bir kısmı akademisyen olmuştur, yüzlercesi değişik eğitim kurumlarında öğretmenlik yapmaktadır. Yazdığı eserler ile yeni nesiller için çığır açmıştır. Bu çok önemlidir. Fikir ve düşünce hayatına dair eser yazmak her babayiğidin kârı değildir. Ülke olarak biz bu konuda çok zayıf durumdayız. Ülkemizde çok sayıda üniversite olduğu halde, fikir dünyasında çığır açabilecek bilim adamımız pek yoktur. Asıl ihtiyacımız olan ise budur zaten. Ben Ahmet Yaşar Ocak ve onun geleneğini takip edenler ile birlikte bu yolda da önemli adımlar atacağımızı düşünüyorum.

Ahmetciğim benim hayatımda önemli bir yere sahiptir. Kânunî Sultan Süleyman'ın Ebussuud Efendi'ye yazdığı mektubundaki o son derece samimi cümlelerle ifade edecek olursam, "Halde haldaşım, sinde sindaşım, tarîk-i Hakk'da yoldaşım, ahiret karındaşım"dır.

M. SABRİ KOZ

(Araştırmacı-Yazar)

"AHMET YAŞAR OCAK: TARİHE VE FOLKLOR ARAŞTIRMALARINA TASAVVUF IŞIĞINDA KATKILAR"

Burada bir liste verecek değilim, ancak ilk Türkçe eserini 1980'de yayımlayarak ezber bozan bir bilim insanından ve eserlerinin bende bıraktığı izlerden kısaca söz edeceğim: Batılı yöntemle yerli bir bakışın özdeşleştiği bu kişi Ahmet Yaşar Ocak...

Ahmet Yaşar Ocak'ın bugün geliştirilip genişletilmiş yeni basımları yapılan *Babaîler İsyanı* (1980, →) adlı kitabı ilk baskısından itibaren Türk aydınları tarafından büyük bir kabul gördü. Özellikle "Heterodoksi" ve "Heterodoks" kavramları üzerinde tartışılırken bunların daha bizden kelimelerle ifade edilmesindeki gereklilik de bu kitapla birlikte ortaya çıktı. *Babaîler İsyanı*, yayımlandığı sırada "Babaîlik" ve "Babaîler" konusunda birkaç cümlelik bilgiye ve romantik isyan izlenimlerinden ibaret zihnimize parça parça nakşedilmiş birtakım menkıbe/hikâye kırıntılarına sahiptim. Baba İshak, Baba İlyas, Şeyh Bedreddin, Celalîler, Köroğlu ve daha başka, kurulu düzene başkaldıran ve bastırılsa bile zihinlerde silinmez izler bırakan önderleriyle bir hayal âlemi yaratmıştım. Son iki cümlenin "sahiptik" ve "yaratmıştık" diye bitmemesi için bağlayıcı bir

sebep yoksa da kendi adıma konuşma alışkanlığı ağır bastı. Burada bir kuşak değil, "ben" konuşuyorum ama isteyen bir "genelleme" de yapabilir.

Bu halk hareketleriyle ilgili bilgilerin bir büyüsü vardı, beni/bizi bu büyüden, bu romantizmden Ahmet Yaşar Ocak'ın kitapları kurtardı diyebilirim. Bu kurtuluşun ayak sesleri, 1980 öncesine uzanır: M. Fuad Köprülü'nün *Türk Edebiyatı'nda İlk Mutasavvıflar* [1918-1919, 1966 →], Pertev Naili Boratav'ın *Köroğlu* Destanı [1931, 1984, →], Abdülbâki Gölpınarlı'nın *Yûnus Emre ve Tasavvuf* [1961] ve Yûnus Emre *Risâletü'n-Nushiyye ve Dîvân* [1965 →], Cemil Yener'in Şeyh Bedreddin *Vâridât* [1970, 2008] kitaplarını ucundan kenarından okumuş ve anlayıp anlayamama alacakaranlığı içinde bocalayıp duruyordum. *Babaîler İsyanı*, *Menâkıbü'l-Kudsiyye* (İsmail Erünsal'la, 1984, 1995), *Kalenderîler* (1992, →) *Sarı Saltık* (2002, →) ve daha birçokları, bugünün dinî ve toplumsal birçok meselesine bakışımızda etkili olmuş; Alevîlik, Kızılbaşlık, Bektaşîlik, Anadolu tasavvufu ve ayaklanmalar konusunda bir aydınlanma yaşamamızı sağlamıştı.

Hoca'nın burada anmadığım bir öbek çalışması daha var ki belki onlarla ilgili daha uzun bir şeyler yazmam gerekir. Türkiye'de halk kültürü çalışmalarının "yerli" araştırmacılar eliyle yürütülmeye başlanmasının 100. yılını geride bırakalı çok olmuyor ama Ahmet Yaşar Bey'in bize menâkıbnâmeler konusunda öğrettikleri; Hızır İlyas, Kesik Baş, Yûnus Emre, Dede Garkın çalışmalarıyla ortaya koyduğu örnekler; halk kültürüyle uğraşanlar için gerçek bir model olmuştur, benim için öyle oldu.

İşte ben Ahmet Yaşar Hoca'ya ilk günden bu güne hep böyle baktım, haddim olmayarak ardından gittim. Büyük hocalara benim gibi yarım yamalak Üveysî muakkibler ne kadar yaraşır bilmem ama kendimi bir Ahmet Yaşar bağımlısı olarak görsem, kendi adıma yanlış yapmış olmam diye düşünüyorum.

Prof. Dr. MEHMET ÖZ
(Hacettepe Üniversitesi)

"HOCAM AHMET YAŞAR OCAK"

Ahmet Yaşar Ocak'ı, Hacettepe Üniversitesi Tarih Bölümü'nde ikinci sınıfta Yeniçağ Tarihi dersimize girdiği 1978-79 öğretim yılında tanıdım. Üzerimizde uyandırdığı intiba, ciddi, ilmî tarafsızlığa sadık, titiz, fazla gülmeyen bir kişi olduğuydu. Henüz hocalığının ilk yıllarında onun bu ciddiyeti ve ilmî-akademik üslubu, 1980 öncesinin ideolojik kamplaşma ortamını derinden yaşayan bizler açısından son derecede câlib-i dikkat olmuştur. Kendisinin ciddi ve mesafeli tavrına rağmen, bir defasında aldığım bir nota itiraz etme cesaretini göstermiştim, o da bana –ders sırasında kendisinin anlattıklarını not ederken yanlış algılamadan kay-

naklanan- hatamı göstermiş, ben de tatmin olmuştum. Onun verdiği bir seminerde, Şeyh Bedreddin olayını sınıf olarak (toplam 17 kişiydik) ele almıştık. Benim payıma dönemin tarikatları ve dinî yapısını hazırlamak düşmüştü. O seminer, her ne kadar ben bu vadide kariyer yapmadıysam da mezhepler ve tarikatlar hakkında bilgilerimi derinleştirmemin başlangıcı oldu. Mezun olacağım yıl, kendisiyle kıyaslandığında biz öğrencilere daha samimi davranan oda arkadaşı Özcan Mert'le bir konuyu görüşmeye gittiğimde, bu ciddi ve öğrencilere fazla samimi davranmayan hocanın bana karşı, ileride iyi bir tarihçi olabileceğim şeklinde, gayet mültefit ifadelerde bulunmasına hem şaşırmış hem de sevinmiştim.

Mezuniyetten sonra asistan olarak girdiğim bölümde yüksek lisans tez danışmanım olan Hoca'mın, daha sonra kitaplaştırdığım bu çalışma sırasında teşvik ve yardımlarını unutmam mümkün değildir. Yurt dışında yaptığım doktora sonrası bölüme döndüğümde bana sosyo-ekonomik tarihten ziyade düşünce ve zihniyet tarihi çalışmamın daha iyi olacağını tavsiye etti. Ne yazık ki ben bu tavsiyeye pek uyamadım. 1991'den emekli olduğu 2013 yılına kadar bir ağabey-kardeş ilişkisi içinde olduk. Onun, sert ve soğuk görünüşünün arkasındaki sıcak ve dost yüzünü daha asistanlık döneminde anlamıştık. O sürekli ilmî konulara ve ülkenin meselelerine kafa yoran, üretken, uluslararası alanda Türk tarihçiliğinin yüz akı bir hocamız olarak bizlere örnek oldu. Öğretim üyesi olduktan sonra bizlere hem hoca hem de bir arkadaş-meslektaş olarak davrandı, birlikte katıldığımız ilmî toplantılarda taltif etmekten geri durmadı. Hoca'nın hayatına baktığımızda okumak, araştırmak ve eser üretmek en büyük yeri kaplar. Okuduklarını tartışmak onun için bir zevk olmuştur. Bunları sürekli bizimle tartışmak için fırsat yaratırdı. İdarî görevlerden hep kaçınmış, zorunlu olarak üstlendiklerini de ilk fırsatta bırakmıştır.

Ahmet Yaşar Ocak, Türkiye'nin yetiştirdiği en büyük tarihçilerden biridir. Köprülü'nün açtığı yoldan, onun ortaya koyduğu problematiklere yeni bakış açıları getirmeyi hedef ittihaz eden Ahmet Hoca, bu vadide pek çok yönden yeni görüşler ve tezler ortaya atmıştır. Onun öğrencisi, bölüm arkadaşı olmak bizler için büyük bir kazanç olmuştur. Pek çok genç tarihçinin yetişmesinde katkıları olan Hoca'mız, Türkiye tarihinde İslam konusunu çağlara bağlı kalmadan bütün yönleriyle ele alan bir yaklaşımı benimsemiştir. Eserlerinden hareketle, onun daha ziyade "heterodoks" İslam üzerinde çalıştığı görüşü doğru görünebilir, ama yakından bakıldığında onun Selçuklu-Osmanlı-Türkiye Cumhuriyeti dönemlerinde İslam problematiği konusuna yakından eğildiği anlaşılır. Aldığı eğitim, Arapça, Farsça, Fransızcaya vukufu, İngilizce metinleri okuyup anlayacak seviyede birikime sahip oluşu çalışmalarına derinlik katmıştır.

Türk tarihçiliğine uluslararası düzeyde itibar kazandıran Hoca'mızın bundan sonra da nitelikli ve çığır açan çalışmalarına devam edeceğine inanıyor, kendisine sağlıklı ve uzun ömürler diliyorum.

Prof. Dr. MUSTAFA ÖZ

(Marmara Üniversitesi-Emekli)

"ADINI DUYDUĞUM ZAMAN SAYGI VE SEVGİYLE KARIŞIK BİR DUYGU BESLERİM"

Kıymetli dostum Ahmet Yaşar Ocak'ı 1963 senesinin Eylül ayından beri, yani 51 yıldır tanırım. Ben İmam Hatip Okulu'na gitmeden önce Sanat Okulu'na ve Kur'an kursuna gittiğim için okula biraz geç başlamıştım. O yüzden yaş itibarıyla benden daha gençtir. Kendisi Yüksek İslâm Enstitüsü'nden sınıf arkadaşımdı. Ben Çorum İmam Hatip Okulu'ndan, o Yozgat İmam Hatip Okulu'ndan gelmişti. İkimiz de yatılı olduğumuz için neredeyse bütün gün birlikte olabiliyorduk. Ahmet, İmam-Hatip okulunda Fransızca okuduğu için A şubesinde, ben ise İngilizce okuduğum için B şubesinde idim. Derslerin haricindeki zamanlarda, mesela yemekhanede, mütalaa salonunda gün boyu birlikte vakit geçirir, derslerde gördüğümüz konulara, okuduğumuz kitaplara dair tartışmalar ve sohbetler yapardık. Gündüzlü okuyanlar ile yatılı kalanların ilişkisi elbette farklı olurdu. Gündüzlü okuyanlar öğle üzeri saat 13.00 gibi giderler, yatılı olan bizler ise geri kalan vakitlerimizi ya birlikte sohbet ederek yahut bazan kütüphanelere veya Bayezıt'taki sahaflara birlikte giderek geçirirdik. O nedenle Ahmet Bey ile yakın bir dostluğumuz vardı. Kendisi o zamanlar okumaya meraklı, oldukça münevver bir arkadaşımızdı. İkimiz de musikîye meraklıydık. Nereden baksanız beş yüz kadar eser bildiğimi söylersem mübalağa etmiş olmam. O bilhassa Kâni Karaca'yı çok severdi. Rahmetli Kâni Karaca o günlerin en güzel Kur'ân-ı Kerim ve Mevlid, kaside okuyan isimlerinden birisiydi. Ahmet onu dinlemekten çok zevk alırdı.

Bizim Yüksek İslam'da, sınıfımızda, imam-hatip okulundan mezun olduktan sonra düz liseden de diploma alan, bu sayede muhtelif fakültelerde okuyan arkadaşlar vardı. İmam-hatip diplomasını İslâm Enstitüsü'ne, lise diplomasını ise gittikleri fakülteye veriyorlar, böylece iki fakülteden birden mezun olabiliyorlardı. Ahmet de bu isimlerden biriydi. Ama o bildiğim kadarıyla Yüksek İslam'dan sonra İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde Tarih okudu. Yine Fahri Erdem adında bir arkadaşımız da Tarih bölümünde okudu. Lakin bu şekilde aynı zamanda ünversiteye devam eden arkadaşlarımız arasında Hukuk Fakültesi daha fazla tercih edilirdi.

Ahmet Yaşar talebeliği döneminden beri zeki, dirayetli, sınıfın ileri gelen öğrencilerinden biriydi. Zaten o, Süleyman Uludağ, ben ve diğer birkaç arkadaşımız -övünmek gibi olmasın- ileri gelen öğrencilerdendik. Dördüncü sınıfta Muhammed Tancî Hoca, Mezhepler Tarihi dersinde bir ara "Belâgât-ı Kur'âniyye" konusunda talebeye okutulmak üzere Arapça bir metin getirmişti. Meşhur Kadı İyaz'ın *eş-Şifa bi-ta'rifi Hukûki'l-Mustafa* isimli eserinin "İcâzü'l-Kur'an" bölümüydü. Onu Türkçeye tercüme edilip diğer öğrencilere dağıtılmak üzere Ahmet'le bana verdi. İkimiz metni paylaşarak tercüme ettik. Bu tercümeyi yapmak o zaman bize ayrı bir zevk vermişti. Talebe arkadaşlarımız sene sonu imtihanlarında bizim yaptığımız tercümeden mesul oldular. Bu Ahmet'le ilgili benim hoş hâtıralarımdan biridir.

Kendisiyle ilgili bir diğer hatıram da merhum Prof. Abdülkadir Karahan konusundadır. Hadis dersimize dördüncü sınıfta Abdülkadir Karahan geliyordu. Karahan ayrıca Ahmetlerin sınıfının hem Hadis hem de Eski Türk Edebiyatı derslerinin hocasıydı. Allah taksiratını affetsin, Prof. Karahan talebenin gururuyla oynayan bir insandı. Sene sonu Eski Türk Edebiyatı finalinin sözlü kısmında Ahmet'e birtakım sorular sormuş, Ahmet cevaplamış. Fakat bu defa da Fuzûlî divanını Ahmet'in önüne açıp bir sayfayı göstererek okumasını ve açıklamasını istemiş. Ahmet okumuş, ama sanırım ayaptığı açıklamayı Karahan tatminkâr bulmamış ve Ahmet'e, "Sana sadaka olarak beş numara veriyorum" demiş. Hoca'nın bu lafı üzerine Ahmet kızmış, "Ben sadaka falan istemiyorum, ne hak ediyorsam bana o notu verin!" deyip kapıdan çıkmış. Bu kez Karahan Hoca keçeyi suya indirmiş, Ahmet'i çağırtmış ve "Peki, tamam, demiş. Sana beş veriyorum" (Notlar o zaman beşli sisteme göreydi).

İşte Ahmet Karahan'a böyle bir çıkış yapabilecek nadir öğrencilerden biriydi. Böylesine onurlu ve haysiyetli bir arkadaştır. Çünkü o dönemde Abdülkadir Karahan'dan herkes çekinir, korkar, şerrinden belasından uzak olmak isterlerdi.

Yüksek İslâm'dan mezun olduktan sonra ben Düzce İmam-Hatip Okulu'na meslek dersleri öğretmeni olarak tayin edilip gittim. Çünkü yatılı okuduğumuz için mecburi hizmetimiz vardı. Ahmet ikinci bir fakültede daha okuduğu için Yüksek İslam'da bir ders bıraktı ve ancak üniversiteden mezun olunca o dersi de verip Yüksek İslam'dan biraz daha geç mezun oldu. O nedenle o aralar irtibatımız kesildi. Onun akademik kariyerindeki ilerlemelerinden haberim oluyordu elbette. Fransa'da doktora yaptığını, Hacettepe Üniversitesi'nde çalıştığını hep duyuyordum. Yıllar sonra 1997'de İSAV'ın Alevîlik, Bektaşîlik ve Nusayrîlik konusunda düzenlediği uluslararası bir sempozyumun orgaizasyonu için tekrar karşılaştık. Tabii eski hatıraları uzun uzun konuşup hasbihal ettik.

Bu arada Ahmet'in yazdığı eserleri takip etmiş, hemen hepsini okumuştum. Ahmet bu eserlerinde de o çalışkan kimliğini hep tebarüz ettirmiştir. Kendisinin nasıl düşünce ve fikir sahibi bir insan olduğunu yazdığı eserlerinde gayet açık bir şekilde görmek mümkündür. Ele aldığı bir konuyu dikkatlice, hislerinin tesirinde kalmadan tetkik eder. Muhtelif unsurlardan bir neticeye ulaşmaya çalışır. Bu manada hakikaten takdir edilmesi gereken bir insandır. Ben İslam Mezhepleri tarihi alanında çalışan biri olarak onun yazdığı eserlerden çok istifade ettim. *İslâm Ansiklopedisi*'ne yazdığı, başta Bektaşîlik olmak üzere, kendi ifadesiyle "heterodoks" fırkalar hakkındaki çalışmalarından epeycede istifade ettiğimi belirtmeliyim.

İSAV adına benim düzenlediğim sempozyumların bazılarında da kendisinin yardımlarını gördüm. Dediğim gibi mesela, Türkiye'de Alevîler, Bektaşîler, Nusayrîler başlığını taşıyan sempozyumda, gerek tebliğcilerin, gerekse müzakerecilerin seçimi konusunda bana çok yardımları oldu kendisinin. O toplantıya Prof. Mélikoff'u da davet etmiştik. Benim de Hoca'yla tanışma imkânım olmuştu o vesileyle.

Daha sonra ara sıra bazı toplantıda muhtelif vesilelerle bir araya geldik. Onun çalışmalarını her zaman takip ettim. Hâlihazırda da takip ediyorum. Ne zaman Ahmet Yaşar Ocak'ın adını duysam saygı ve sevgiyle karışık bir duygu beslerim, verdiği bilgilere güvenirim. Sağlam bir zihni, hafızası ve muhakemesi vardır Ahmet'in. Eserlerini bu muhakeme gücüyle kaleme alır. Bir karineden hareket etmek suretiyle sonuca ulaşan, fakat ulaştığı sonucun kesin doğru olmayıp ihtimali de içerisinde barındırdığını, mutlaka öyle algılanmaması gerektiğini de ortaya koyabilen bir bilim adamıdır. Ben kendisinin bu yönünü hep çok takdir etmişimdir.

Prof. Dr. SALİH ÖZBARAN

(Dokuz Eylül Üniversitesi-Emekli)

"OCAK, TÜRK VE DÜNYA TARİHÇİLİĞİNDE ÖNEMLİ BİR YERE SAHİPTİR"

Tarihçiler vardır; sınırlı kapasiteleriyle bir şeyler yazmışlar, öğrenciler karşısında dersler vermişler ve maaşlarını alıp ömürlerini tüketmişlerdir. Tarihçiler vardır; çok popüler olmuşlardır, akademisyenlikleriyle de bilimi temsil etmişler, kamuoyunca küçümsenmeyecek etki yaratmışlardır. Tarihçiler vardır; tarihçi olmadıklarını ifade etmelerine karşın, okuyucularını ve dinleyicilerini cezbetmeyi bilmişlerdir; kitapları ilgi toplamıştır. Yine tarihçiler vardır; akademik hiyerarşiden geçmemişlerdir, unvansızdırlar; ama mesleğin profesyonellerini kıskandıracak kadar bilgi sahibi olmuşlardır. Bildiklerini meraklılara ulaştırmada başarılı sayılmışlardır. Tüm bunların yanında her şeyi bilen izlenimi yaratan, mangalda

kül bırakmayan, medyanın olanaklarını da kullanan, böylece geniş kitlelere ulaşma olanağı bulanlar da vardır. Piyasa tarihçiliği yapmşlardır onlar, yapmaktadırlar. Ama bu kategorilere sığdırılamayacak ya da bu kategoriler içinde bulunmayı arzu etmediklerini düşündüğüm tarihçiler de vardır. İnançları, siyasi düşünceleri, yaşama bakış tarzları ne olursa olsun, tarihçiliği bilimsel sorumluluk içinde yapmaya çalışmışlar, aynı zamanda aşina oldukları konuları, gündelik siyasetin kesin ve keskin beklentileri içine sokmadan -ama bu beklentilerin arka planında yatan gerçeklerin peşine düşerek- ciddi yazı ve kitaplarıyla temsil etmişlerdir bu mesleği, etmektedirler. Bu son kategoriye girenlerden biridir Prof. Dr. Ahmet Yaşar Ocak.

Tarihçiler vardır; el attıkları konuları olgunlaştırarak geliştirmeyi bilmişler, -birçok meslektaşın aksine- katı sonuçlara ulaşma telaşına kapılmadan hazmetmeleri gereken kaynakların dillerini sabırla öğrenerek ve onlara dayanarak çeşitli açıklama yolları göstermeye gayret etmişler ya da geçici sonuçlar için dahi olsa ne denli araştırma yapılması gerektiğini vurgulamışlardır. Onların ölçütleri, dar bir çevrenin ve tutucu bir yaklaşımın çemberini kırmıştır. Mesleklerini çağdaş düzeyde tutmak için gerekli kriterleri yakalama çabası içerisinde olmuşlardır. Ahmet Yaşar Ocak onlardan biridir aynı zamanda.

1970 başlarında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde Asistan Dr. olarak çalışmaya başladığım sırada, daha öğrenci iken farklılığı ile dikkatimi çeken Ahmet Yaşar Ocak, bugün sahasında Türkiye'nin en önemli tarihçilerinden biridir. Ele aldığı konular üzerinde çalışırken, yüzyıllardır yığılmış tabuları aşma gayretinde bulunmuş, "arı kovanına çomak sokmak" olarak tanımladığı girişimleriyle tarihe daha çok nefes aldırmıştır. Özellikle İslam tarihi üstüne yazdıklarıyla ve bilhassa "dairenin dışındakiler" ve "milliyetçi-muhafazakâr tarih yorumuna mensup bazı tarihçilerin boğazına takılan bir kılçık" diye belirttiği "heterodoks Müslümanlık" üstüne yaptığı incelemelerle Türk tarihçiliğinde önemli bir yer edinmiştir. Kendisinin sıkça dile getirdiği Fuad Köprülü ve Abdülbaki Gölpınarlı'nın öncü çalışmalarını izleyerek, daha genişleterek, bazen aşarak ve uluslararası bilimsel toplantılara sunduğu bildirilerle dünya tarihçiliğine taşıyarak mesleğini icra etmiştir, etmektedir.

Ocak, çoğu ilahiyat merkezli düşünen tarihçilerden değildir. Üstünde çalıştığı alanda cesaretle ortaya koyduğu sorunların bilhassa toplumsal, zihinsel ve yaşam biçimleriyle ilgili köklerine el atarken, gerçekten "mevcut âlimler"in dışına taşmıştır. İslam tarihini, yayılan bir imparatorluğun içine saplandığı teolojik ağırlıktan kurtarmak isteyen bir bilgindir. Her ne kadar Osmanlı tarihçiliğinde kuruluş ve geniş sınırlarına eriştiği süreçlerine ait ve dinsel inanışları inceleyen küçük birimlere indirgenmiş

tarih çalışmalarıyla pek karşılaşmasak da ve Ocak'ın elinde bu konuda zengin veriler bulunmasa da, o tarihi bir bakıma, halk ile bütünleştirmeye çalışırken, din boyutunu çeşitlendirmiş, "heterodoks" olarak tanımlanan kesimlerin kenara itilmiş yaşantı ve serüvenlerini tarihçiliğin bünyesine sokma gayreti içinde bulunmuştur. Bu kimliğiyle de ulusal düzeyde süregelmiş teolojik açıklamaların dışına taşmış, bulgu ve önerileriyle de uluslararası arenada hakkı olan yeri yakalamıştır.

Ocak, tarihçiliği kuramsal (teorik) dayanaklardan ziyade gündelik yaşam içindeki uygulamalarına dayandırmaya çalışan ve böylece renklendiren bir tarihçidir. O, Osmanlı kanunnâmelerinin çevresini çizdiği hükümlerdeki merkezi anlayışının ve ilahi sayılan metinlerin sınırlandırdığı içeriğin tutsağı olmamıştır. Ele aldığı konuları ve çözülmemiş meseleleri, çok çeşitli görgü tanıklarının, yakın gözlemlerin ve Osmanlı resmî anlayışının dışından ayrıntılı bilgi veren şahitliklerle işlemeye çalışmıştır. Sonuçlandırmalarını da çoğu zaman ucu açık bırakmıştır. Tarihçiliğin sürdürülebilir ve değişebilir kuralına uymuştur. Böyle bir tavrı da onu Türk/İslam, özellikle de Osmanlı tarihçiliğinde farklı kılmıştır, kılmaktadır.

OKTAY ÖZEL

(Bilkent Üniversitesi)

"AHMET YAŞAR OCAK, TARİHÇİLİK MESLEĞİNE MAHKÛM BİR ENTELEKTÜEL HEYECAN VE ARAYIŞIN HİKÂYESİDİR"

Ahmet Yaşar Ocak her şeyden önce hocamdır. Kendisiyle hoca-öğrenci ilişkimiz zamanla karşılıklı sevgi ve saygıya dayalı meslektaşlığa, nihayet samimi bir dostluğa dönüştü. İlgi alanlarımız zaman zaman kesişse de, esasen farklı kulvarlarda çalışmayı sürdürdük. Öte yandan, düşünce-kültür tarihine, felsefe ve edebiyata yönelik şahsi ilgim bizi hem tarihsel hem güncel konularda giderek birer sohbet arkadaşı haline de getirdi.

Tabii bu ilişkiyi sadece benim kendisine olan saygımla, zaman içinde derinleşen sevgimle ve çalıştığı konulara olan ilgimle açıklamak yanlış olur. Bunda Ahmet "Bey"in, ki biz o dönemin öğrencileri hocalarımıza hep böyle hitab etmişizdir giyaplarında, bunda, öğrencisinden hiç esirgemediği samimi ilginin, teşvik edici, cesaretlendirici tutumunun payı şüphesiz daha büyüktür.

Bizler Hacettepe Tarih Bölümü'nün, ilk yıllarına denk düşen öğrencileriydik, dolayısıyla Ahmet Bey'in de ilk öğrencilerinden sayılırız. Kendisi Fransa'da doktorasını yeni tamamlamış ve bizlerden bir iki yıl önce bölüme dönmüştü. Muhtemelen çoğumuzun başına geldiği gibi, yaptığı işi ciddiye alan her bilim insanının öğrenciler dünyasına mesafeli tutumu o yıllarda onun için de geçerliydi. Bunun bizlerdeki beklenen sonucu

ise kendisine yönelik ürkek bir saygı olarak tezahür etti. İslam Tarihi, Selçuklular Tarihi, Medeniyeti ve Semineri derslerimize girer, derslerini ciddiyetle ve o renkli, müzikal, tok sesiyle anlatır, yazılı ödevlerimizi ve sınav kâğıtlarımızı aynı ciddiyetle okur, yanına notlar alarak değerlendirirdi. Notlarımız haliyle pek yüksek olmazdı. Bu titizliğine bir yandan kendimizce kızar, köpürür bir yandan da saygı duyardık. Ama sanırım o dönemde yolu Hacettepe'den geçmiş tarihçi adaylarının çoğuna epeyce bulaştı onun ve diğer bazı hocalarımızın bu titizliği; iyi de oldu. Tarihçiliğin zanaatkârlık kısmının nasıl ince ince örüldüğüne, belki o zaman tam farkında değilsek de, böyle böyle aşinalık sağlamış olduk.

Ben ise hiçbir zaman dert etmediğim notlardan ziyade, hocalarımızın bizlerle kurduğu ilişki tarzı ve niteliğini önemsermişim; bunun ayırdına çok sonraları vardım. Bu yüzden Ahmet Bey'le öğrencisi olarak ilişkimin, çoğumuzun başına geldiği gibi, ürkek ve kontrollü bir saygı düzleminden sempati ve sevgi düzlemine evrilmesi biraz uzun sürdü. Bunun için lisans eğitiminden sonra aynı bölümde önce master programına başlamam, ardından da asistan olmam gerekti. Bu arada bir dışsal faktörün de işimizi epeyce kolaylaştırdığını hatırlıyorum: Tam o yıllarda bir grup lisans öğrencisi bütün cesaretlerini toplayıp Ahmet Bey'in kapısına dayanıp, "Sizden ürkmekten, sizi saymaktan, sevmeye fırsat bulamıyoruz! Lütfen bizlerden bir gülümsemenizi esirgemeyiniz!" mealinde serzenişte bulunmuşlardı. Bu naif "isyan"ın, kendisi üzerindeki dönüştürücü etkisi beklenildiğinin çok ötesinde olmuş, kısa süre içinde, bilinen Ahmet Bey gitmiş, yerine, kendisine çok yakışan gülümsemesi, coşkulu ve keyifli kahkahaları ve esprili takılmalarıyla bambaşka bir Ahmet Bey gelmişti. Ortak kanaatimiz oydu ki gelen Ahmet Bey daha sahiciydi. Bu değişimden, "normalleşme"den en az biz öğrencileri, asistanları kadar kendisi de memnun kalmış olmalı ki, hep öyle devam etti. Bu Ahmet Bey'le yıllarca aynı bölümde sürdürdüğüm mesaim, bu süreçte cömertçe lutfettigi dostluk ve sevgisi, teşviki gerek Hacettepe yıllarımda gerekse sonrasında akademideki en değerli ve keyifli kazançlarımdan biri oldu.

Söz konusu keyif ve kazanç sadece bu dostluktan ibaret değildi elbette. Ahmet Bey'in artık insani özelliklerini, entelektüel dünyasını da daha yakından tanımaya başlamıştım. Öyle ki zaman içinde ilişkimiz çok özel, akademik ve entelektüel niteliği güçlü bir kulvara da evrildi. Siyaseten ve kültürel-ideolojik açıdan epeyce farklı noktalarda durmamız bu düzlemdeki ilişkimizin giderek güçlenmesine engel teşkil etmedi. Sanırım, bunun bir sebebi, hoca ve öğrencisi olarak her ikimizin de hep olağanüstü hal ortamında bir türlü kendi normalini kuramayan, yaşayamayan Türkiye'deki müesses nizamın ürettiği akademik kurumsallaşmanın bilimdışılığına artık iyice kanaat getirmiş olmamız ve buna karşı istikrarlı bir

şekilde sürdürdüğümüz eleştirellikti. Değişik platformlarda meslektaşları, bilimsellik kisvesi altında açıktan siyaset yapar, hatta en hasından ideoloji üretirken, o, kendi politik kimliğine rağmen, bilimsel tutumunu hep önde tuttu. Bir yandan meslektaşlarının eksiklik ve yöntemsizliklerine kızarken, diğer yandan popüler-ideolojik düzlemdeki tarih "tahrifat"larına karşı yine bilimsel tarihçiliğin ilkelerini hatırlatarak yol aldı.

Daha önemlisi, dışarıya dönük bu eleştirelliğimizin, zaman zaman kendi bireyselliklerimizi, kendi sınırlarımızı, "kültürel-ideolojik belirlenmişlik" hallerimizi de içerecek derecede genişlediği anlar hiç eksik olmadı hasbıhallerimizden, dertleşmelerimizden. Sanırım bu yıllardan başlamak üzere, asıl 2000'lerden itibaren hepimiz, Ahmet Bey dâhil, Türkiye'nin geçirdiği dönüşümlere paralel olarak kendi değişimlerimizle ya da değişememe hallerimizle başbaşa kaldık. Bu süreçten elbette Ahmet Bey de behredar oldu alttan alta, derinden derine; kendince. Bilim insanı olarak tarihçiliği daha da olgunlaşırken, daha iyisini arama, hayal etme hali ve eleştirelliği hep süregitti. Şimdilerde yeni nesil tarihçiliğimizin öne çıkan kimi özelliklerini anlamaya çalışıyor bütün iyi niyeti ve ara ara dalgalanan haleti ruhiyesiyle.

Bir tarihçi ve bilim insanı olarak Ahmet Yaşar Ocak'ı değerlendirmek başka türden bir mesai gerektirir. Bu kitapta muhtemelen okuyucu onun standart dışı özelliklerini, akademik niteliklerini ve titizliğini yakından görecektir. Onun uluslararası bilim camiasındaki saygın yerinin tesadüfî olmadığını, sonuna kadar hak edilmiş, yaşam boyu süregelmiş istikrarlı ve heyecanından hiçbir şey kaybetmemiş mesaisinin sonucu olduğunu takdir edecektir. Burada sadece şu özelliğine dikkat çekmekle yetineyim: Ahmet Yaşar Ocak üzerinde çalıştığı konulardaki mesaisi genişleyip derinleştikçe değerlendirme ve yorumlarını gözden geçiren, literatürle ilişkisini her daim canlı tutup kendini yenileyen az sayıdaki tarihçilerimizdendir. Yöntem ve analiz teknikleri açısından her ne kadar kendisinin epeyce oturmuş bir tarzı olsa ve öğrencilerinden başlangıçta benzer bir tarzı talep etse de, zaman içinde kendisinden farklı düşünen, farklı yöntemlerle çalışan ve yaratıcı zekâsını kendi yol ve yordamınca kullanan, kullanmakta ısrar eden genç yeteneklere yönelik sempati ve takdirlerini de hiçbir zaman eksik etmeyen bir bilim insanıdır.

Onun bilimsel, etik ve estetik her duruştan, her eserden insiyaki olarak haz duyan sanatkârane tarafını belki çok kimse bilmez. Ama biz yakınındakilerin tanıdığı, bildiği Ahmet Yaşar Ocak, hem insan hem tarihçi olarak aynı zamanda bir sanatçıdır. Bir yandan resmini çizer kafasında yazdığı tarihin, bir yandan da içinde hep edebiyatçı bir yan kıpırdar durur. Ama seçimini yapmıştır bir kere, o yüzden bilim insanlığının, tarihçi kimliğinin gölgesinde daha fazla büyümesine bizzat kendisi izin vermez içindeki o

sanatçının... Ve çaresiz tarihçiliğinde gizler onu... Ya da tarihçiliğini bir sanat eserine dönüştürmeye çalışır, alttan alta.

Aslında onunki derinlerden akıp giden yüksek bir etik ve estetik arayışının sürüklediği bir varoluş tarzıdır. Tam da beklendiği gibi yani... Orası öyle ama, böyle bir imkânsızın peşinde hangimiz aynaya iç rahatlığıyla, huzur içinde bakabiliriz ki? O yüzden, ve kaçınılmaz olarak, aynada hep eksiklerini görmeye eğilimlidir Ahmet Yaşar Ocak'ın zihin gözü, meslektaşlarının gıptayla baktığı onca meziyeti ortadayken.

Bir yandan da bilir ona, o sanatkârane "mesleğe" mahkûm olduğunu... Ne imtiyazlı bir mahkumiyet!..

Tam da budur onu farklı kılan çoğu nesildaşından, meslektaşından; budur onu hakiki bir bilim insanı yapan...

Kendisine saygımız, sevgimiz biraz da bu yüzden, bir başka türlü olamama haline duyduğumuz sempatidendir.

Prof. Dr. SÜLEYMAN ULUDAĞ
(Uludağ Üniversitesi-Emekli)

"SON DERECE DÜRÜST, SAMİMİ VE AZİMLİ BİR KİŞİLİĞE SAHİPTİR"

Aziz arkadaşım, sevgili kardeşim Ahmet Yaşar Ocak. Onu 1963 yılının sonbaharında Yüksek İslam Enstitüsü'ne kaydını yaptırdığı zaman tanımıştım. O Yozgat'tan gelmişti, ben Amasya'dan. O Yozgat İmam Hatip Lisesi mezunu idi, ben ise aynı okulu Çorum'da bitirmiştim. Hiç farkında olmadan yollarımız önce imam-hatip okullarında sonra da Yüksek İslam Enstitüsü'nde kesişmişti. Yüksek İslam Enstitüsü'nde onun dili Fransızca, benim dilim İngilizce olduğundan şubelerimiz farklı idi. Ama ikimiz de yatılı idik, bu durum onunla tanışmama, arkadaş olmama vesile olmuştu. Yüksek İslam Enstitülerine aynı okullardan gelenler arasında zaten geçmişten gelen bir arkadaşlık vardı. Bunlar bir grup oluşturur, aralarında sohbet ederlerdi. Benim grubum da Çorum İmam Hatip Lisesi mezunlarından oluşuyordu. Diğer okullardan gelenlerle tanışmam ve arkadaş olmam biraz zaman aldı.

Ahmet Yaşar Ocak bu arada lise fark sınavlarına çalışarak İstanbul Üniversitesi Tarih Bölümü'ne girmek için uğraşıyordu. Üniversitede Edebiyat, bilhassa Hukuk ve Tarih bölümlerinde okuyan daha başka Yüksek İslam Enstitüsü öğrencileri de vardı. Ahmet Yaşar Ocak ise ilahiyat konuları kadar tarih konularına da ilgi duyuyordu. Sevgili kardeşim bununla da yetinmiyor, dışarıdan Arapça, Farsça ve İslami ilimlere dair dersler veren hocaların derslerine de devam ederek bu alanlardaki bilgisini ilerletmeye çalışıyordu. İstanbul'da öğrencilik yıllarını dolu dolu geçirmiş, bu şehrin öğrencilere sunduğu imkân ve fırsatlardan yararlan-

mış, İstanbul'daki hayatını çok iyi değerlendirmişti. Onun buraya sırf bir diploma alarak memur olmaya gelmediği, her halinden belli oluyordu. İstanbul'a tahsil için gelenlerin çok azı bu şehrin sunduğu imkânlardan onun kadar yararlanmıştır.

Kabataş / Fındıklı'da bulunan Namık Kemâl İlkokulu'nun üst katındaki Yüksek İslâm Enstitüsü Taksim'e yakındı. Bu bakımdan İstanbul'daki kültürel ve sosyal faaliyetlere buradan katılmak kolaydı. Enstitümüzün üst katında Sarayburnu'na, Üsküdar'a ve Boğaziçi'ne bakan bir balkon vardı. Sevgili dostum Ahmet Yaşar Ocak'la burada sıkça buluşur, İlâhiyat, Tarih ve kültürel konularda sohbete dalardık. Pek çok konu ve meselede benzer fikirlere ve kanaatlere sahiptik. Farklı düşündüğümüz konular yok değildi. Bu konularda da birbirimize saygılı idik. Bu sohbetler bir yandan bir fikir jimnastiği gibi idi, bildiklerimizi test ediyor, eksiklerimizi tamamlama imkânına sahip oluyorduk. Aynı zamanda tarih meraklısı, tarih kitapları okuyan biri olduğundan bu hususta ondan faydalanma imkânım da oluyordu. Bu sohbetlere hâlâ hatırlar ve aziz dostumu sevgi ve takdirle yâd ederim.

İstanbul'da talebe olduğumuz 1963-1967 yıllarında, Türkiye'deki siyasi, sosyal ve ideolojik hayat çok hareketli daha doğrusu çalkantılı ve dalgalıydı. Ülke 27 Mayıs 1960 darbesinin kalıntıları ve meydana getirdiği tahribatla uğraşıyordu. Üniversite öğrencileri sık sık protesto gösterileri düzenliyor, sol hareket kurulu düzeni sallıyordu. Bu yıllarda Yüksek İslâm Enstitüsü talebelerinin önemli bir kısmı, muhafazakâr yayın organlarının ve derneklerin etkisiyle karşı protesto hareketlerine katılmaktaydılar. Bu yıllarda bir gencin duygularına kapılmadan kendisini derslerine, tahsile, ilme ve fikre vermesi kolay değildi. Gençlerin çoğu kurtuluşu sokak hareketlerinde ararken, ülkenin menfaatini tahsilde, ilimde ve fikirde gören az sayıdaki talebelerden biriydi Ahmet Yaşar Ocak. Onun herhangi bir sokak hareketine karıştığını, tahriklere kapıldığını görmemiştim.

Sevgili dostumla enstitümüzün balkonunda neler konuştuk neler! Onları kaydetseydik hacimli bir kitap olurdu. O tarihten itibaren temel düşüncelerimiz hiç değişmedi. Bilgimiz ve tecrübemiz arttı, ama ana hedef ve amaç hep aynı kaldı. Son sınıfa gelen öğrencilerin bir mezuniyet tezi hazırlamaları gerekiyordu. O "İslam'da Resim", ben ise "İslam'da Musiki" konulu tezler seçmiştik. Ahmet Yaşar Ocak talebelik yıllarında sanata da ilgi duyuyordu. Sanat hareketlerini takip eder, sinema ve tiyatroya gitmeye zaman ayırırdı. Hüsnü hattını çok beğenirdim. Bir kere sınıftaki tahtaya güzel bir hatla bazı ibarelerin yazılı olduğunu görmüş, bunu kimin yazdığını sormuştum. Hattın ona ait olduğunu öğrenince kendisini bir kere daha takdir etmiştim.

Enstitüden mezun olduktan sonra, o idealinde hep taşıdığı İstanbul Üniversitesi Tarih Bölümü'e girdi. Diğer mezun olan arkadaşlarımız farklı

yerlerdeki tayin olunduğumuz görev yerlerimize gittik. Bundan sonra yüz yüze görüşme imkânımız fazla olmadı. Bazı sempozyumlarda buluştuğumuz ve hasret giderdiğimiz oldu, ama şahsen onu hiç unutamadım, daima sevgiyle, takdirle yâd ettim, ona imrendim. Yayınlarını ve çalışmalarını da takip etmeye gayret ettim.

Burada sırası gelmişken onun karakteri hakkında bir iki cümle yazmayı kadirbilirliğin gereği addediyorum. Ahmet Yaşar Ocak kardeşim son derece dürüst, samimi ve azimli kişiliğe sahiptir. Olduğu gibi görünen, göründüğü gibi olan bir karakteri vardır. Kimsenin dedikodusunu yapmaz, kimseyi hor ve hakir görmez. İlmî ve fikrî anlamda namusludur. Hangi fikri ve bilgiyi nereden almışsa, onun kaynağını göstermeye özen gösterir, en basit bir bilgi kırıntısından bile faydalanmanın yollarını arar. Bana göre bazı meselelerle ilgili bazı yazıları tenkid etmesi de ilmî ve fikrî dürüstlüğü ile ilgilidir. Her şeyin doğrusunu aramaya çalışan ve gördüğü hatalarını düzelten, eksikliklerini tamamlayan bir ilim adamının başka türlü hareket etmesi zaten beklenemez.

Bu vesile ile bir hatıramı burada aktarmak isterim: Ahmet Yaşar Ocak dostum, doktorasını Fransa'da yapmış, merkezi Amasya olan Babaîler Hareketi üzerinde çalışmış ve bu çalışması yayınlanmıştı. Babaîliğin tıpkı Kızılbaşlık gibi gayri Sünnî bir hareket olduğunu düşünüyor, Alevîliğin köklerini orada arıyordu. Bir kere Amasya'ya gidince oradaki imamlarla konuşurken Ahmet Yaşar Ocak'tan bahsettiler. Tuhafıma gitti. "Onu nereden tanıyorsunuz" dedim. "Buraya Babaîlik ile ilgili araştırmaya gelmişti, o vesile ile tanıştık" demişlerdi. Daha evvel ben kendisine Baba İlyas'ın kabrinin Amasya-Turhal yolu üzerindeki İlyas/Ellez köyünde, onun torunlarından Elvan Çelebi'nin kabrinin ise Amasya-Çorum yolu üzerindeki Elvan Çelebi Köyü'nde bulunduğunu, her iki köyün halkının da Sünnî olduğunu söylemiştim. Söylenenlerle yetinmeyip tam bir kanaate ulaşmak için gidip bu köyleri ve köylüleri bizzat görmesini, onun araştırıcı ruhunu yansıtması bakımından hem ilginç hem de takdire şâyan buldum.

Ocak kardeşim, İmam Hatip Okulu ve Yüksek İslâm Enstitüsü kökenli olması itibarıyla ilahiyatçıdır, İslam dininin temel meselelerine pek çok ilahiyatçıdan daha fazla vâkıftır. Arapça ve Farsça gibi iki Doğu dilini bilmesi, İslam tarihi kadar İslam dinini ve kültürünü de ana kaynaklardan öğrenmesine imkân vermiştir. Bununla beraber o araştırma ve çalışma alanı olarak İslam tarihini, özellikle de Türk tarihini seçmişti. Ocak dostum umumî tarih ve siyasî tarihten çok, Fuad Köprülü gibi çalışmalarını kültür tarihinde yoğunlaştırmıştır. Babaîlik, Bektaşîlik, Kalenderîlik, Veysel Karanî, Hızır-İlyas gibi konulardaki çalışmaları bunu gösterir. Aynı konular şahsen benim ilgi alanıma da girmektedir. Aradaki fark şudur: O meseleleri tarih ile bağlantısı olan kültür olayları olarak görürken, biz aynı şeyleri İslam ile bağlantısı olan tasavvufî meseleler olarak görmekteyiz. Bu bakımdan onun çalışmaları tasavvuf tarihi açısından da önemlidir. Onun

çalışmalarından istifade edecek olan tasavvuf tarihçileri kendi alanlarında daha sağlıklı yorumlar ve daha gerçekçi tahliller yapma imkânına sahip olacaklardır diye düşünüyorum. Verdiği eserler, yetiştirdiği öğrenciler, danışmanlığını yaptığı master ve doktora tezleri. Bunlardan her birini ilim ve fikir âlemine önemli katkılar olarak görmemiz gerekir.

Sevgili meslektaşımın çalışmalarını yürütürken arşiv belgelerine ve her türlü özgün tarihî vesikalara ve kayıtlara önem vermesi, bunları maharetle yorumlaması ve kullanması bir kültür tarihçisi olarak kendisini son derece önemli bir eşiğe ve aşamaya taşımıştır. Bundan sonra gelen ve aynı alanda araştırmalar yapanların bu eşiğe ulaşmaları da, bu eşiği aşmaları da kolay olmayacaktır. Başarılı ve feyizli geçen kamu hizmetindeki çalışmalarını cân ü gönülden tebrik ederken değerli meslektaşımın bundan sonraki ilmî faaliyetlerinin de verimli ve bereketli geçmesini Allah u Teâlâ'dan niyaz ediyor, sağlıklı ve mutlu bir ömür diliyorum.

KRONOLOJİK YAŞAM ÖYKÜSÜ

1945 Yozgat'ta doğdu. Doğum yılı, 1971'de tashih edilerek nüfus cüzdanına 1947 olarak kaydedildi.

1951 Yozgat Cumhuriyet Mektebi'nde ilkokula başladı.

1956 Mesken değişikliği dolayısıyla dördüncü sınıftan itibaren okuduğu Yozgat Gazi Paşa İlkokulu'ndan mezun oldu. Yozgat İmam Hatip Okulu'na kaydoldu.

1963 Yozgat İmam Hatip Okulu'ndan mezun oldu ve İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü'ne yatılı öğrenci olarak girdi.

1967 Bakırköy Lisesi'ni dışarıdan bitirdi. Yüksek İslam Enstitüsü mezuniyetini erteleyerek İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'ne girdi.

1971 İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nden ve İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü'nden mezun oldu.

1971-72 Osmaniye İmam Hatip Okulu'nda meslek dersleri öğretmeni olarak görev yaptı.

1972 Asistanlık imtihanını kazanarak Hacettepe Üniversitesi Tarih Bölümü'ne girdi. Aynı yıl içerisinde evlendi. Yüksek Lisans'a başladı.

1973 "Milli Mücadele'de Çapanoğlu İsyanı" ismiyle ilk akademik çalışmasını yayınladı.

1974 *Osmanlı İmparatorluğu'nda Zâviyeler* konulu teziyle Yüksek Lisans'ını tamamladı ve Fransız bursunu kazanarak Strasbourg Üniversitesi'ne gitti.

1975 Polatlı'daki Topçu ve Füze Okulu'nda yaz mevsiminde kısa dönem askerlik yaptı.

1978 *La Revolte des Baba Resul: Un Mouvement Socio-religieux au XIIIe Siecle en Anatolie (Babailer İsyanı)* isimli teziyle doktora öğrenimini tamamladı. Türkiye'ye dönerek Hacettepe Üniversitesi Tarih Bölümü'nde Öğretim Görevlisi olarak çalışmaya başladı.

1980 Doktora tezinin özet bir versiyonu olan *Babailer İsyanı*, Dergâh Yayınları tarafından yayınlandı (daha sonra genişletilmek suretiyle yeniden yayınlanmıştır.).

1982 *Veysel Karenî ve Üveysîlik* adlı kitabı yayınlandı.

1983 *Bektaşî Menakıbnamelerinde İslam Öncesi İnanç Motifleri* isimli çalışmasıyla doçent oldu. Tez, kitap olarak yayınlandı (daha sonra *Alevî ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri* adıyla basılmıştır).

1983 Türk Tarih Kurumu ve Türk Kültürü Araştırmaları Enstitüsü üyeliklerine seçildi.

1984 *Türk Halk İnançlarında ve Edebiyatında Evliya Menkabeleri* başlıklı kitabı yayınlandı (Daha sonra Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menakıbnameler başlığıyla yayınlanmıştır). İsmail E. Erünsal ile birlikte hazırladığı Elvan Çelebi'nin *Menâkıbu'l-Kudsiyye*'si yayınlandı.

1985 *Türk -İslam İnançlarında Hızır Yahut Hızır İlyas Kültü* isimli takdim tezi kitap olarak yayınlandı.

1986-88 Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Başkanlığı yaptı.

1988 *Türk -İslam İnançlarında Hızır Yahut Hızır İlyas Kültü* isimli takdim teziyle, Hacettepe Üniversitesi Tarih Bölümü'nde Profesör oldu.

1989 Doktora tezinin Fransızca aslı ve *Türk Folkloru'nda Kesikbaş* adlı kitabı yayınlandı.

1992 *Osmanlı İmparatorluğu'nda Marijinal Sûfîlik: Kalenderiler* adlı kitabı yayınlandı.

1993-97 Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Merkezi Başkanlığı görevinde bulundu.

1997 Hacettepe Üniversitesi Bilimsel Araştırma ödülünü aldı. Aynı yıl Ekonomik ve Toplumsa Tarih Vakfı üyeliğine seçildi.

1998 *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler (1500-1700)* isimli eseri yayınlandı.

2002 *Sarı Saltık* kitabı yayınlandı.

2004 Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA) Bilim Ödülü'nü kazandı.

2010 *Dede Garkın ve Emirci Sultan* kitabı yayınlandı.

2012 Türkiye Bilimler Akademisi asli üyeliğine seçildi. Türkiye Yazarlar Birliği üstün hizmet ödülünü aldı.

2013 Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nden emekli oldu. TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi Tarih Bölümü'ne geçti. Türk Tarih Kurumu Şeref Üyeliği'ne seçildi.

2014 Yaş haddi dolayısıyla Türkiye Bilimler Akademisi asli üyeliğinden şeref üyeliği statüsüne nakledildi.

AHMET YAŞAR OCAK BİBLİYOGRAFYASI

A. Uluslararası Hakemli Dergilerde Yayımlanan Makaleler

(1979), "Les Menakıbu'l-Kudsiya fi Menâsibi'l-Unsiya: Une Source Importante pour l'Histoire Religieuse de l'Anatolie au XIIIe Siècle", *Journal Asiatique*, CCLXVII, 345-356.

(1980), "Un Cheik Yesevi et Babai dans La Première Moitié du XIIIe Siècle en Anatolie: Emirci Sultan", *Turcica*, XII, 114-124.

(1981), "Bazı Menâkıbnâmelere Göre XIII-XV. Yüzyıllardaki İhtidâlarda Heterodoks Şeyh ve Dervişlerin Rolü", *Osmanlı Araştırmaları (The Journal of Ottoman Studies)*, II: 31-42.

(1989), "La tête coupée dans le folklore turc: Un point de rencontre de l'histoire et de la légende", *EDBM*, 14, 75-80.

(1990), "Kanûnî Sultan Süleyman Devrinde Osmanlı Resmi Düşüncesine Karşı Bir Tepki Hareketi: Oğlan Şeyh İsmail-i Mâşuki", *Osmanlı Araştırmaları*, X, 49-58.

(1991), "Les Réactions Socio-Religieuses Contre l'Idéologie Officielle Ottomane et la Question de *Zendeqa ve Ilhad* (Hérésie et Athéisme) Au XVIe Siècle", *Turcica*, XXI-XXIII, 71-82.

(1996), "Un seldjoukide anatolien contemporain: Professeur Claude Cahen ou cinquante ans de recherches en histoire turque", *Arabica*, XLIII: 116-134.

(1997), "XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Bayrâmî (Hamzavî) Melamîleri ve Osmanlı Yönetimi", *Belleten*, 230, 93-110.

(2000), "Babaîler İsyanından Kızılbaşlığa: Anadolu'da İslâm Heterodoksisinin Doğuş ve Gelişim Tarihine Kısa Bir Bakış", *Belleten*, C.LXIV, Sayı 239: 129-159.

(2002),"Osmanlı Kaynaklarında ve Modern Türk tarihçiliğinde Osmanlı-Safevî Münasebetleri (XVI-XVII. Yüzyıllar)", *Belleten*, LXVI, Sayı 246: 503-516.

(2003), "Islam in the Ottoman Empire: A Sociological Framework for a New Interpretation", *IJTS*, IX/1-2 (2003), 183-198.

(2006), "Türkiye Selçukluları Döneminde ve Sonrasında Vefâî Tarîkatı (Vefâiyye) (Türkiye Popüler Tasavvuf Tarihine Farklı Bir Yaklaşım)", *Belleten*, LXX/257, 119-154.

(2007), "Sufi Milieux and Politica Othority in Turkish History: A General Owerviev (Thirteenth-Seventheent Centuries", *Princeton Papers (Interdisciplinary Journal of Middle Eastern Studies)*, XV: 165-197.

B. Uluslararası Bilimsel Toplantılarda Sunulan ve Bildiri Kitabında (Proceedings) Basılan Bildiriler

(1982), "Bektaşî Menâkıbnâmelerinde Tenasüh İnancı", *II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, Ankara: Kültür Bakanlığı, IV, 397-408 (Ayrıbasım).

(1986), "Tarih ve Efsanenin Bir Kavşak Noktası: Türk Folklorunda Kesikbaş", *III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, Ankara: Kültür Bakanlığı, I: 203-212.

(1986), "Anadolu Selçukluları, Beylikler ve Osmanlı Dönemi Düşünce Tarihinin Bazı Meseleleri", *Uluslararası I. İslam Araştırmaları Sempozyumu*, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 301-315.

(1989), "Türk Tarihinin Kaynağı Olarak Bektaşi Menâkıbnâme (Vilâyetnâme)'lerinin Mahiyeti", *IX. Türk Tarih Kongresi (Bildiriler)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1239-1247.

(1989), "XV.-XVII. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nda *Zendeka ve İlhad* meselesi", *V. Milletlerarası Türkoloji Kongresi Bildirileri*, İstanbul: İ. Ü. Türkiyat Enstitüsü, II, 467-472.

(1990), "Nasreddin Hoca'nın Yaşadığı Sosyal Çevre", *I. Milletlerarası Nasrettin Hoca Sempozyumu Bildirileri*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 275-282.

(1990), "XVI. Yüzyıl Osmanlı Anadolusu'nda Mesiyanik Hareketlerin Bir Tahlil Denemesi", *V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi (İstanbul 21-25 Ağustos 1989-Tebliğler)*, Ankara (Ayrıbasım), 817-825.

(1992), "Anadolu Türk Halk Sûfîliğinde Ahmed-i Yesevî Geleneğinin Teşekkülü", *Milletlerarası Ahmed Yesevi Sempozyumu Bildirileri*, Ankara: Kültür Bakanlığı, 75-84.

(1992), "Türk Folklorunda Rum Abdalları", *IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi*, Ankara: Kültür Bakanlığı, 271-276.

(1992), "Idéologie officielle et réaction populaire: un aperçu général sur les mouvements et les courants socio-religieux a l'epoque de Soliman le Magnifique", *Soliman le Magnifique et Son Temps*, Paris: Ecole du Louvre, 185-194.

(1993), "Türk Dünyasında Ahmed-i Yesevi ve Yesevilik Kültürünün Yayılışı", *Milletlerarası Hoca Ahmet Yesevi Sempozyumu Bildirileri*, Kayseri: Erciyes Üniversitesi, 299-306.

(1993), "Les milieux soufis dans les territoires du Beylicat ottoman et le probleme des Abdalan-ı Rum (1300-1389)", *The Ottoman Emirate (1300-1389)*, Institute for Mediterranean Studies, Edited by Elizabeth Zachariadou, Crete University Press: 145-158.

(1994), "XV.-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Resmî İdeolojisi ve Buna Muhalefet Problemi", *XI. Türk Tarih Kongresi (Bildiriler)*, (Ayrı Basım), Ankara: TTK, 1201-1210.

(1994), "Kalenderi Dervishes and Ottoman Administration From the Fourteenth to the Sixteenth Centuries", *Manifestations of Sainthood in Islam*, Edited by G. M. Smith-C. W. Ernst, İstanbul: The Isis Press, 239-255.

(1995), "Türkiye'de Kültürel-İdeolojik Eğilimler ve Bir 13-14. Yüzyıl Halk Sûfîsi Olarak Yunus Emre'nin Kimliği", *Uluslararası Yunus Emre Sempozyumu Bildirileri*, Atatürk Kültür Merkezi, 79-88.

(1995), "Remarques sur le role des derviches kalenderis dans la formation de l'Ordre bektachi", *Bektachiyya: Etudes sur l'ordre mystique des Bektachis et les groupes relevant de Hadji Bektach*, ed. Alexandre Popovic-Gilles Veinstein, İstanbul: Isis, 55-62.

(1996), "Türkiye Tarihinde Merkezî İktidar ve Mevlevîler (XIII-XVIII. Yüzyıllar) Meselesine Kısa Bir Bakış", *II. Milletlerarası Osmanlı Devleti'nde Mevlevihaneler Kongresi Bildirileri (S. Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi*), Konya, Sayı 2, 17-22.

(1996), "Türkiye'de Ahilik Araştırmalarına Eleştirel Bir Bakış", *I. Uluslararası Ahilik Kültürü Sempozyumu Bildirileri*, Ankara: Kültür Bakanlığı, 129-138.

(1997), "Un aperçu général sur l'hétérodoxie musulmane en Turquie: Reflexions sur les origines et les caractéristiques du Kızılbachisme (Alévisme) dans la perspective de l'histoire", *Syncretistic Religious Communities in The Near East*, ed. Krizstina K. Bodrogi- Barbara K.Heinkele- A. Otter-Beaujean, Leiden: Brill, 195-204.

(1997), "Remarques sur les Rèpercussions de la Première Croisade en Anatolie Seldjoukide et dans l'Historiographie Turque Moderne", *Le Concile de Clermont de 1095 et l'Appel a la Croisade*, Roma: Ecole Française de Rome, 313-323.

(1998), "Les Melamî-Bayrâmî (Hamzavî) et l'Administration Ottomane aux XVIe-XVIIe Siècle", *Melâmis-Bayrâmis: Ètudes sur Trois Mouvements Mystiques Musulmans*, eds. N. Clayer-A. Popovic-T. Zarcone, İstanbul: Isis, 99-114.

(1999), "Oppositions au soufisme dans l'Empire otoman aux quinzieme et sezieme siècles", *Islamic Mysticism Contested: Thirteen Centuries of Controversies and Polemics*, Edited by F. de Jong-B. Radtke, Leiden: Brill, 603-613.

(1999), "Osmanlı Devleti'nin Kuruluşunda Ahilik ve Şeyh Edebalı: Problematik Açıdan Bir Sorgulama", *II. Uluslararası Ahilik Kültürü Sempozyumu Bildirileri*, 13-15 Ekim Kırşehir: 241-248.

(1999), "Alevîliğin Tarihsel, Sosyal Tabanı ile Teolojisi Arasındaki İlişki Problemine Dair", *Tarihi ve Kültürel Boyutlarıyla Türkiye'de Aleviler, Bektaşîler, Nusayrîler*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 385-398.

(2000), "Alevi Bektaşi Düşüncesi Hakkında Genel Bilgiler", *1. Uluslar arası Hacı Bektaş Veli Sempozyumu Bildirileri*, Ankara, 47-55.

(2000), "Osmanlı İmparatorluğu ve İslâm: Problemler, Hipotezler ve Bir Perspektif Denemesi", *Uluslar arası Kuruluşunun 700. Yıldönümünde Bütün Yönleriyle Osmanlı Devleti Kongresi, 7-9 Nisan 1999*, Konya: 47-51.

(2002), "Osmanlı İmparatorluğu ve İslâm (Problematik Bir Yaklaşım Denemesi)", *XIII. Türk Tarih Kongresi (Bildiriler)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1-21.

(2002), "Balkanlarda Popüler İslam'ın Mahiyet ve Temelleri Meselesine Dair", *IXth International Congress of Economic and Social History of Turkey*, (Dubrovnik-Croatia, 20-23 August), Türk Tarih Kurumu, 117-126.

(2003), "Türkiye Selçukluları Devrinde Şehirli Tasavvufi Düşünce yahut Mevlânâ'yı Yetiştiren Ortam", *III. Uluslararası Mevlâna Kongresi, (5-6 Mayıs Bildiriler)*, 19-30.

(2005), "Alevîlik Tarihinin Temel Bir Problemi: Alevîlik Ve Nizari İsmaililiği", *Uluslararası Bektaşilik ve Alevîlik Sempozyumu*, Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi(28-30 Ekim), 26-33.

(2005), "Syncrétisme et Esprit Messianique: Le Concept de *Qotb* et les Chefs des Mouvements Messianiques aux Époques Seldjoukide et Ottomane (XIIIe-XVIIe Siècle)", *Syncrétismes et Hérésies dans l'Orient Seldjoukide et Ottoman (XIVe-XVIIIe Siècle)*, ed. Gilles Veinstein, Paris, 249-258.

(2005), "Türk-İran Tarihsel İlişkilerinin Önemli Bir Kesiti: İran'ın Türkiye'deki Dinî Tesirlerinin Tarihsel ve Aktüel Boyutu Meselesi (XIII. Yüzyıldan Günümüze Kısa Bir Bakış ve Sorgulama)", *Onuncu ve Yirminci Yüzyıllar Arasında İranlılar ve Türklerin Batıyla İlişkileri*, Tahran: İslami Kültür ve İlişkiler Teşkilatı ve Türk Tarih Kurumu, 201-205.

(2005), "Ortaçağlar Türkiyesinde Tasavvufun Yerleşmesi: İran Tesirleri Meselesine Kısa Bir Bakış (13-15. Yüzyıllar)", *Ravâbıt-ı İraniyan Ve Türkân Bâ-Garb*, Sazmân-ı Farhang ve İrtibatat-ı İslâmî &Türk Tarih Kurumu, 18-21.

(2007), "Mevlânâ'yı Doğru Anlamaya Dair (Sosyal Tarihçilik Açısından Bir Yaklaşım)", *International Symposium On Mawlana Jalaluddin Rumi*, Unesco & Ministry of Culture and Tourism (Turkey) 8-11 May, Istanbul& Konya.

(2009), "Osmanlıdan günümüze Alevîlik meselesi: Tarihsel perspektif içinde genel bir bakış", *Uluslar arası Alevîlik-Bektaşîlik Sempozyumu*, Fatih Üniversitesi Rektörlüğü, İstanbul 9-10 Ekim 2009.

(2009), "Hacı Bektaş-ı Veli'nin tasavvufî kimliğine yeniden bakış", *Uluslar arası Hacı Bektaş-ı Veli Sempozyumu*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara 19-21 Ekim 2009.

(2009), "Hacı Bektaş-ı Velî: Kaynaklar, yeni sorular, aranan cevaplar", *Uluslar arası Hacı Bektaş Veli'nin Tarihsel Kimliği Sempozyumu*, G.Ü. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi, Üsküp 30-31 Ekim 2009.

C. Ulusal ve Uluslararası Kitaplarda Bölümler

(1995), "Anadolu Heterodoks Türk Sûfîliğinin Temel Taşı: Hacı Bektaş-ı Velî el-Horasânî (?-1271)", *Yunus Emre, Nasrettin Hoca ve Hacı Bektaş-ı Veli Düşüncesinde Hoşgörü*, Ankara: Kültür Bakanlığı Bilimsel ve Kültürel Araştırma Vakfı, 185-201.

(1996), "XIII-XVI. Yüzyıllar Anadolu Şehirlerinde Dini-Sosyal Hayat: Selçuklular'dan Osmanlılar'a Genel Bir Bakış ve Problematik Bir Yaklaşım Denemesi", *Kentte Birlikte Yaşamak Üstüne*, ed. Ferzan B. Yıldırım, İstanbul, WALD Yayınları, 73-100.

(1998), "(Osmanlı İmparatorluğu'nda) Din", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul, IRCICA, II, 109-158.

(1998), "Düşünce Hayatı (XIV-XVII. Yüzyıllar)", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul, IRCICA, II, 159-193.

(1998), "Osman Turan'a Göre Din ve İslâmiyet", *Prof. Dr. Osman Turan'ın Eserinde Tarih ve Tarihçi İlişkileri*, Ankara, Türk Yurdu Yayınları, 87-94.

(1999), "Osmanlı İmparatorluğu'ndan Bugüne Kalan Miras: İslâm (Problematik Bir Yaklaşım Denemesi)", *Osmanlı*, ed. Güler Eren, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, VII, 552-563.

(2000), "Islam: The Troublesome Heritage of the Ottoman Empire (A Trial of A Problematic Approach)", *The Great Ottoman-Turkish Civilisation*, ed. Kemal Çiçek, Güler Eren, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, III, 259-270.

(2000), "L'expression littéraire en langue turque", *États, Société et Cultures du Monde Musulman Médiéval Xe-XVe Siècle*, Paris, Presses Universitaires de France, II, 529-547.

(2000), "Babaîler İsyanından Kızılbaşlığa: Anadolu'da İslam Heterodoksisinin Doğuş ve Gelişim Tarihine Kısa Bir Bakış", *Aleviler/Aleviten: Kimlik ve Tarih / Identität und Geschichte*, eds. İ. Engin, E. Franz, Deutsches Orient Institut, Hamburg, I, 209-233.

(2002), "Religion", *History of The Otoman State, Society and Civilisation*, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul, IRCICA, II, 177-238.

(2002), "Philosophy in the Seljuk and Beylik Periods", *The Turks*, ed. H. C. Güzel, K. Çiçek, S. Koca, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, II, 633-642.

(2002), "Klâsik Dönem Osmanlı Düşünce Hayatı", *Türkler*, ed. H. C. Güzel, K. Çiçek, S. Koca, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, XI, 15-26.

(2002), "Selçuklular ve Beylikler Devrinde Düşünce", *Türkler*, ed. H. C. Güzel, K. Çiçek, S. Koca, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, VII, 429-438.

(2002), "Ottoman Intellectual Life in the Classical Period", *The Turks*, ed. H. C. Güzel, K. Çiçek, S. Koca, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, III, 743-755.

(2003), "Alevîliğin Çözüm Bekleyen İki Temel Problematiği: Tarih ve Teoloji", *Bilgi Toplumunda Alevîlik*, Haz. İbrahim Bahadır, Ankara, Bielefeld Alevî Kültür Merkezi, 151-163.

(2003), "Sufism, Sufis and Tariqah, Private Dervishes Lodges", *Ottoman Civilisation*, eds. H. İnalcık, G. Renda, Ministry of Cullture, Ankara, I, 266-287.

(2004), "Dini Bilimler ve Ulemâ", *Osmanlı Uygarlığı*, eds. H. İnalcık, G. Renda, Kültür Bakanlığı, Ankara, I, 242-265.

(2004), "Religious Sciences and the Ulema", *Ottoman Civilisation*, eds. H. İnalcık, G. Renda, Ministry of Cullture, Ankara, I, 242-265.

(2004), "Tasavvuf, Sufiler ve Tarikatlar, Tekkeler", *Osmanlı Uygarlığı*, eds. H. İnalcık, G. Renda, Ankara: Kültür Bakanlığı, I, 266-287.

(2005), "The Wafa'î tariqa (Wafâiyya) during and after the period of the Seljuks of Turkey: A new approach to the history of popular mysticism in Turkey", *Mésogeios* (Les Seldjoukides d'Anatolie), ed. Gary Leiser, Paris, 209-248

(2006), "Popüler Tasavvufun Öncüsü: Ahmed Yesevi ve Hikmetleri (XII. Yüzyıl Ahmed-i Yesevi ve Yesevilik", *Türk Edebiyatı Tarihi I*, Ed: Talat S. Halman ve diğerleri, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 204-210.

(2006), "Evliya Menakıbnameleri", *Türk Edebiyatı Tarihi I*, Editörler: Talat S. Halman ve diğerleri, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 591-606.

(2006), "XIII.-XVI. Yüzyıllarda Anadolu Şehirlerinde Dini-Sosyal Hayat (Selçuklulardan Osmanlılara Genel Bir Bakış)", *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygarlığı*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, I, 249-264.

(2006), "Selçuklular ve Beylikler Devrinde Tasavvufi Düşünce", *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygarlığı*, ed. A. Yaşar Ocak, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, I, 429-442.

(2006), "Türkiye Selçukluları ve İslam (Genel Bir Bakış)", *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygarlığı*, ed. A. Yaşar Ocak, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, I, 443-458.

(2007), "İslâmî Bilimler ve Modernleşme Sorunu", *Türk Bilim Adamlarının Bakış Açısından İslâm ve Modernite*, Derleyen Gönül Putlar, Remzi Kitabevi, İstanbul, 37-60.

(2007), "Mevlana Önce Kendi Zaman ve Zemininin İnsanıdır yahut Mevlana'yı Doğru Anlamak Üzerine", *Mevlana*, Ed. Osman Horata-Adnan Karaismailoğlu, T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 15-37.

(2007), "The Interpretation of Islam by the Turks Throughout the Historical Process", *The Turkic Speaking Peoples*, Eds. Doğan Kuban-Ergun Çağatay, Eds. Doğan Kuban- Ergun Çağatay, Prince Claus Fund Library Prestel, Munich-Berlin-London-New York, 318-345.

(2009), "Social, Cultural and Intellectuel Life in Anatolia", *The Cambridge History of Turkey, Volume 1: Byzantium to Turkey 1071-1453*, ed. K. Fleet, Cambridge University Press, 353-422.

(2011), "Islam in Asia Minor", *The Different Aspect of Islamic Culture, vol. 3: The Spread of Islam Throughout the World*, Paris, 527-574.

D. Ulusal Hakemli Dergilerde Yayımlanan Makaleler

(1973), "Milli Mücadelede Çapanoğlu İsyanı (8-27 Haziran 1920)", *Türk Kültürü Araştırmaları*, yıl: VII-X (1970-1973), 83-149.

(1978), "Emirci Sultan ve Zaviyesi", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, Sayı 9, 129-208.

(1978), "Zâviyeler: Dinî, Sosyal ve Kültürel Tarih Açısından Bir Deneme", *Vakıflar Dergisi*, Sayı XII: 247-269.

(1979), "Sarı Saltuk ve Saltuknâme", *Türk Kültürü*, XVII, Sayı 197: 266-275.

(1979), XIII ve XIV. Yüzyıllar Anadolu Türk Tarihi Bakımından Önemli Bir Kaynak: Menakıb'ul-Kudsiya fi Menasıb'il-Unsiya", *Tarih Dergisi (Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı Hâtıra Sayısı)*, Sayı XXXII: 89-102.

(1982), "Türk Heterodoksi Tarihinde *Zındık*, *Hâricî*, *Rafizî*, *Mülhid* ve *Ehl-i Bid'at* Terimlerine Dair Bazı Düşünceler", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, XII, 507-520.

(1982), "Quelques remarques sur le role des derviches kalenderis dans les mouvements populaires dans l'Empire Ottoman au XVe et XVIe siecles", *Osmanlı Araştırmaları*, III: 69-80.

(1983), "XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Dinde Tasfiye (Püritanizm) Teşebbüslerine Bir Bakış: Kadızâdeliler hareketi", *Türk Kültürü Araştırmaları*, XVII-XXI, 208-225.

(1989), "Paul Ricaut ve XVII. Yüzyıl İstanbul'unda Osmanlı Resmi Düşüncesine Karşı Zümreler", *Türk Kültürü Araştırmaları*, XXVII/1-2, 233-244.

(1991), "XIII.-XV. Yüzyıllarda Anadolu'da Türk-Hıristiyan Dinî Etkileşimler ve Aya Yorgi (Saint Georges) Kültü", *Belleten* 214, 661-673.

(1997), "Fuad Köprülü, Sosyal Tarih Perspektifi ve Günümüz Türkiyesi'nde Din ve Tasavvuf Tarihi Araştırmalarında Tarihin Saptırılması Problemi", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Konya, 3, 221-23.

E. Ulusal Bilimsel Toplantılarda Sunulan ve Bildiri Kitaplarında Basılan Bildiriler

(1984), "Oğlu Elvan Çelebi'ye Göre Mutasavvıf Âşık Paşa", *XX. Ahilik Bayramı Kongresi Bildirileri*, Kırşehir, 75-80.

(1985), "İbn Kemal'in Yaşadığı XV. ve XVI. Asırlar Türkiyesi'nde İlim ve Fikir Hayatı", *Şeyhülislam İbn Kemal Sempozyumu*, 26-29 Haziran (Ayrıbasım), 31-40.

(1986), "Hacı Bektaş Velî'nin Tarihî ve Tasavvufî Şahsiyeti", *Hacı Bektaş Veli Anma Töreni*, 44-51.

(1990), "Çağdaş Türk Aydını ve Yakın Tarih Perspektifi İçinde Türkiye'de İslam Gerçeği", *I. Kutlu Doğum Haftası (Bildiriler)*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 77-84.

(1991), "Bir XIII. Yüzyıl Mutasavvıfı ve Sûfîsi Olarak Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî", *IV. Millî Mevlânâ Kongresi (Tebliğler), (12-13 Aralık 1989)*, Konya: Selçuk Üniversitesi, 139-146.

(1991), "Türkiye'de Yunus Emre Araştırmaları Üzerinde Genel Bir Değerlendirme ve Yunus Emre Problemi", *VIII. Vakıf Haftası Kitabı (Türk Vakıf Medeniyeti Çerçevesinde Yunus Emre ve Dönemi Semineri, 4 Aralık 1990, Bildiri)*, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü, 29-33.

(1991), "Günümüz Türkiye'sinde İslami Düşüncenin Bir Tahlil Denemesi ve Tarih Perspektifi", *Dünden Bugüne İslam Dünyasında Zihniyet Değişiklikleri ve Çağdaşlaşma Problemleri*, Bursa, 141-155.

(1993), "Bünyâmin Ayaşî ve Bayramî Melamîliği", *Tarihte-Günümüzde Ayaş ve Bünyâmin Ayaşî Sempozyumu*, Ankara, 15-19.

(1994), "Türkiye'de Anadolu Selçukluları Din ve Tasavvuf Tarihi Araştırıcılığı Hakkında Bazı Düşünceler", *III. Millî Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri Bildirileri*, Konya: Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Merkezi, 21-26.

(1994), "II. Abdülhamit Dönemi İslâmcılığının Tarihi Arka Planı: Klâsik Dönem Osmanlı İslâmı'na Genel Bir Bakış Denemesi", *Sultan II. Abdülhamid ve Devri Semineri*, İstanbul: İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, 107-123.

(1995), "Türkiye'de Aleviliğin Sosyo-Kültürel Problemleri Üzerine Bir Yaklaşım Denemesi ve Bazı Düşünceler", *I. Akdeniz Yöresi Türk Toplulukları Sosyo-kültürel Yapısı (Tahtacılar) Sempozyumu Bildirileri*, Ankara: Kültür Bakanlığı Seminer Kongre Bildirileri, 149-155.

(1998), "Küreselleşme Karşısında İslam yahut İslâm'ı Bugüne ve Geleceğe Taşımak", *Prof. Dr. Erol Güngör'ün Hatırasına: Millî Kültürler ve Küreselleşme, (Konya 16-18 Ekim 1997 Tebliğler ve Tartışmalar)*, Türk Yurdu Yayınları, 49-60.

(2000), "Merkez-Çevre İlişkileri Çerçevesinde Türkiye'de Lâiklik, İslâm ve Terör", *Türkiye'de Terörizm: Dünü, Bugünü, Gelişimi ve Alınması Gereken Tedbirler (Bildiriler 10-11 Mayıs)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 21-29.

(2006), "Çapanoğlu İsyanı: Bir Yeniden Bakış", *Bozok Sancağı Ve Yozgat Sempozyumu (Tarih-Toplum-Kültür-Gelenek)*, Yozgat Valiliği ve Belediyesi, 13-14 Mayıs.

(2009), "Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Sorunsalı Çerçevesinde Menâkıbnâmeler: Katkılar, Sorular, Düşünceler", *Osmanlı*

İmparatorluğu'nun Kuruluşu Sempozyumu, Bilecik Ün. Rektörlüğü, Bilecik 12 Ekim 2009, 3-13.

F. Diğer Yayınlar

F.1.A Kitaplar

(1982), *Veysel Karanî ve Üveysîlik*, İstanbul: Dergâh Yayınları, (İkinci baskısı, *Sûfîlik Geleneğinin Efsânevî Öncüsü: Veysel Karenî ve Üveysîlik* adıyla 2002 tarihinde aynı yayınevince yapılmıştır).

(1983), *Bektaşî Menâkıbnâmelerinde İslam Öncesi İnanç Motifleri*, İstanbul: Enderun, (Gözden geçirilmiş bsk. *Alevî ve Bektaşî İnançlarının İslâm Öncesi Temelleri*, 2000, İstanbul: İletişim).

(1989), *La Revolte de Baba Resul ou la Formation de l'Heterodoxie Musulmane en Anatolie au XIIIe Siecle*, Ankara: TTK.

(1989), *Türk Folklorunda Kesikbaş Kültü (Tarih-Folklor İlişkisinden Bir Kesit)*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

(1990), *İslâm Türk İnançlarında Hızır Yahut Hızır-İlyas Kültü*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, (Genişletilmiş 2. bsk.).

(1992), *Osmanlı İmparatorluğu'nda Marjinal Sûfîlik: Kalenderîler (XIV-XVII. Yüzyıllar)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

(1992), *Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menâkıbnâmeler (Metodolojik Bir Yaklaşım)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

(1995), *Elvan Çelebi, Menâkıbu'l-Kudsiyye fî Menâsıbi'l-Ünsiyye: Baba İlyas-ı Horasânî ve Sülâlesinin Menkabevî Tarihi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

(1996) *Babaîler İsyanı Alevîliğin Tarihsel Altyapısı Yahut Anadolu'da İslâm-Türk Heterodoksisinin Teşekkülü*, İkinci Baskı, İstanbul: Dergâh Yayınları, (Bu baskı 1980 yılındaki ilk baskının genişletilmiş ve yeniden düzenlenmiş şeklidir).

(1996), *Türkiye'de Tarihin Saptırılması Sürecinde Türk Sufiliğine Bakışlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, (Bu kitap akademik ve popüler bazı makalelerin toplu basımıdır).

(1998), *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler Yahut Dairenin Dışına Çıkanlar (15.-17. Yüzyıllar)*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, (4 baskısı yapıldı).

(1999), *Türkler, Türkiye ve İslam: Yaklaşım, Yöntem ve Yorum Denemeleri*, İstanbul: İletişim, (12 baskısı yapıldı).

(2002), *Sarı Saltık: Popüler İslâm'ın Balkanlar'daki Destanî Öncüsü (XIII. Yüzyıl)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

F.1.B Kitap Editörlükleri

(2005), *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

(2005), *Sufism and Sufis in Ottoman Society*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
(2005), *Tarihten Teolojiye: İslam İnançlarında Hz. Ali*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
(2005), *From History to Theology: Ali in Islamic Beliefs*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
(2006), *Anadolu Selçuklular ve Beylikler Dönemi Uygarlığı*, I, Ankara: T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.
(2009), *Geçmişten Günümüze Alevî-Bektaşî Kültürü*, Ankara: T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.
(2012), *Yunus Emre*, Ankara: T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.

F.2 Diğer

F.2.1-Ansiklopedi Maddeleri

(1986), "Zâviye", *İslâm Ansiklopedisi*, (Suraiya Faroqhi ile birlikte), XIII, 468-476.
(1988), "Ab-ı Hayat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, I: 1-3.
(1989), "Alevi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, II: 368-369.
(1991), "Anadolu: Türkleşmesi ve İslâmlaşması", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, III: 110-116.
(1991), "Âşık Paşa: tasavvufî şahsiyeti", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, IV: 3.
(1991), "Baba İlyas", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, IV: 368.
(1991), "Baba İshak", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, IV: 368-369.
(1991), "Babailik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, IV: 373-374.
(1992), "Barak Baba", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, V: 61-62.
(1992), "Battal Gazi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, V: 204-205.
(1992), "Battalnâme", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, V: 207-208.
(1992), "Bektaşilik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, V: 373-379.
(1992), "Bozok Sancağı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, VI: 321-322.
(1993), "Dağ: Eski Türkler'de dağ kültü", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, VIII: 401-402.
(1993), "Danişmendnâme", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, VIII: 478-480.
(1994), "Ebu'l-Vefâ Bağdadi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, X: 347-348.
(1995), "Elvan Çelebi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XI: 63-64.
(1995), "Emirci Sultan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XI: 153-155.
(1996), "Fütüvvet (Tarih)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XIII: 261-263.
(1996), "Fütüvvetnâme", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XIII: 264-265.
(1996), "Hacı Bektaş-ı Veli", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XIV: 455-458.

(1996), "Hacı Bektaş Vilâyetnâmesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XIV: 471-472.
(1998), "Hızırnâme", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XVII: 417-419.
"Baba İlyas-ı Horasani", *The Persian Encyclopaedia of Islam.*
"Mahmud Paşa", *Lexicon Des Mittelalters.*
"Ahmad Shams Al-Dîn Marmarawî Yıghıtbâshî",*Encyclopaedia of Islam 3 (EI 3).*
"Djamâl Al-Dîn Aksarâyî, Muhammad B. Muhammad",*Encyclopaedia of Islam 3 (EI 3).*
"Akhi", *Encyclopaedia of Islam 3 (EI 3).*
"Babaî", *Encyclopaedia of Islam 3 (EI 3).*
"Baba Ilyas Khurasani", *Encyclopaedia of Islam 3 (EI 3).*
"Alevi", *Encyclopédie de l'Empire Ottoman (EEO).*
"Kızılbaş", *Encyclopédie de l'Empire Ottoman (EEO).*
"Şahkulu", *Encyclopédie de l'Empire Ottoman (EEO).*
"Kalender", *Encyclopédie de l'Empire Ottoman (EEO).*
"Women, Gender and Millenarian Uprisings in Turkey", *Encyclopaedia of Women and Islamic Culture (Ewic).*
"Turkish-Iranian Religious Relations (From the Times of the Seljuks to the End of Ottoman Times)", *Encyclopaedia Iranica (EIr).*

F.2.2 Diğer Yazılar

(1985), "Elvan Çelebi'nin Menâkıbnâmesi hakkında", *Türk Yurdu*, Sayı 270, Ekim, 374-381.
(1990), "Türkiye'de Alevilik Meselesi", *Türk Yurdu*, Sayı 36, Ağustos, 4-7.
(1991), "Milletlerarası Ahmed-i Yesevî ve Yunus Emre Sempozyumları Münasebetiyle Türkiye'de Kültür Tarihi Araştırmaları Hakkında Düşünceler", *Türkiye Günlüğü*, Sayı 16, Güz, 142-145.
(1991), "Alevilik ve Bektaşilik Hakkındaki Son Yayınlar Üzerinde (1990), Genel Bir Bakış ve Bazı Gerçekler", *Tarih ve Toplum*, Sayı 92, 115-120.
(1994), "Alevilik Bektaşilik Gerçeği ve Bazı Tezler", *Türkiye Günlüğü*, Sayı 31, Aralık, 115-120.
(1994), "Alevilik Problemi ve Türkiye", *Cem*, Sayı 42, Kasım, 10-12.
(1995), "Önemli Bir Tarihi Toplantının Ardından: 1095 Clermont Konsili'nin ve Haçlı Seferi Çağrısı'nın 900. Yıldönümü Milletlerarası Kollokyumu", *Toplumsal Tarih*, Sayı 21, Eylül, 30-36.
(1995), "Bir Eleştiriye Cevap yahut Türkiye'de Din ve Tasavvuf Tarihi Araştırmalarının Bazı Zaaflarına Dair", *Türkiye Günlüğü*, Sayı 37, Kasım-Aralık, 5-14.
(1995), "Anadolu Heterodoks Türk Sûfîliğinin Temel Taşı: Hacı Bektaş-ı Velî el-Horasânî (?-1271)", *Yunus Emre, Nasrettin Hoca ve Hacı Bektaş-ı Veli Düşüncesinde Hoşgörü*, Ankara: Kültür Bakanlığı Bilimsel ve Kültürel Araştırma Vakfı, 185-201.

(1993), "XIV. Yüzyılın Ahlat'lı ünlü bir sufi feylesofu: Şeyh Bedreddin'in hocası Şeyh Hüseyn-i Ahlati", *Anadolu'da Türk Mührü*, Ankara: Ahlat Kültür Vakfı Yayınları, 21-28.

(1993), "Anadolu SufiliğindeAhmed-i Yesevi ve Yesevilik", *Türk Dili*, Sayı 204, Aralık, 581-587.

(1993), "Türk Kültüründe Ahmed-i Yesevi'nin Yeri ve Önemi", *IX. Vakıf Haftası Kitabı*, Ankara, 35-38.

(1994), "Türkiye Selçukluları Tarihçiliği Ölüyor mu? Veya Müşterek Bir Türkiye Selçukluları Tarihi ve Medeniyeti Zorunluluğu", *Polemik*, Mayıs-Haziran, 8-10.

(1995), "Türk Müslümanlığı: Çözüm Bekleyen Tarihsel ve Aktüel Bir Kimlik Problemi", *Türkiye Günlüğü*, Sayı 33, Mart-Nisan, 34-40.

(1995), "Değişen Dünyada İslâm'ın Batıya dönük Yüzü: Günümüz Türkiye Müslümanlığına Genel Bir Bakış", *Türkiye Günlüğü*, 35, Temmuz-Ağustos, 89-94.

(1996), "700. Kuruluş Yıldönümünde Osmanlı İmparatorluğu'na Türkiye'den Bakışlar: Mukaddes ya da Zalim, Gerici Osmanlı", *Türkiye Günlüğü*, 58, Kasım-Aralık, 18-22.

(1996), "Türkiye'de Siyasi ve Toplumsal Uzlaşma Problemi ve İdeolojik Çatışmanın Merkezindeki İslam", *Türkiye Günlüğü*, 42, Eylül-Ekim, 5-11.

(1997), "İslâm, Tasavvuf ve Tarikatlar (Sosyal Tarih Perspektifinden Bir Bakış)", *Türkiye Günlüğü*, Sayı 45, Mart-Nisan, 5-10.

(1997), "Türkiye'de Kemalizm-İslam (yahut Şeriat) Kavgası veya Dayatmacılığın ve Tepkiselliğin Mücadelesi", *Türk Yurdu*, Sayı116-117, Nisan-Mayıs, 22-28.

(1998), "Uluslararası Önemli Bir Sempozyum ve Düşündürdükleri: Tarihsel Süreç İçinde Alevilik, Bektaşilik Nusayrilik (21-23 Kasım 1997, İSAV, İstanbul), *Cem*, Sayı 73, Ocak, 28-30.

(1998), "Osman Turan'a Göre Din ve İslâmiyet", *Prof. Dr. Osman Turan'ın Eserinde Tarih ve Tarihçi İlişkileri*, Ankara: Türk Yurdu Yayınları, 87-94.

(1999), "Türkiye'de Alevilik- Bektaşilik Araştırmalarında Tarihi Bozma, Yaklaşım ve Perspektif Yanlışları", *Pir Sultan Abdal*, Sayı 32, Mayıs, 2-8.

(1999), "Klâsik Dönem Osmanlı Toplumsal Hayatında Dinî Akımlara Kısa Bir Bakış", *İslâmiyat*, II, Sayı 4: 13-22.

(1999), "Ahîlik ve Şeyh Edebalı: Osmanlı Devletinin Kuruluş Tarihi Açısından Bir Sorgulama", *İslâmî Araştırmalar*, 12/3-4, 225-230.

(2000), "Osmanlı İmparatorluğu ve İslâm", *Türk Yurdu 700. Yılında Osmanlı*, Sayı 148-149, 10-13.

(2000), "Kutb ve İsyan: Osmanlı Mehdici (Mesiyanik) Hareketlerinin İdeolojik Arkaplanı Üzerine Bazı Düşünceler", *Toplum ve Bilim*, Kış 83, 48-57.

(2000), "Osmanlı Devleti'nin Kuruluşunda Dervişlerin Rolü", *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Efsaneler ve Gerçekler, (Tartışma/Panel Bildirileri 1999)*, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 67-80.

(2000), "Çevreden Merkeze yahut Gayrimeşrûluktan Meşrûiyete: Cumhuriyet Döneminde Alevilik", *Türk Ocakları Yüzyıllığı*, Haz. Y. Hacaloğlu, Ankara, 317-330.
(2000), "Anadolu İnanç Önderleri İkinci Toplantısına Dair: Geleceğini İnşâ Eden Alevilik", *Cem*, Sayı 103, Temmuz, 24-26.
(2002), "Türk ve Türkiye Tarihinde İslâm'ı Çalışmak yahut Arı Kovanına Çomak Sokmak", *Toplum ve Bilim*, Sayı 91, 100-114.
(2002), "Balkanlar'ın İslamlaşma sürecinde Sarı Saltık'ın Yeri ve Bazı Problemler: Sarı Saltık'ın Kimliği ve Tarihsel Rolü", *Toplumsal Tarih*, Sayı 97, Ocak, 25-30.
(2002), "Osmanlı Kaynaklarında ve Modern Türk Tarihçiliğinde Osmanlı-safevî Münasebetleri (XVI-XVII. Yüzyıllar)", *İran ve Türkiye Arasındaki Tarihi ve Kültürel İlişkiler Konulu Makaleler Mecmuası* 1, İslami Kültür ve İlişkiler Teşkilatı ve Türk Tarih Kurumu, 111-129.
(2002), "Türkiye'de 1980 Sonrası Tasavvuf Tarihi Araştırmalarına Genel Bir Bakış", *Toplumsal Tarih*, Sayı 108, Aralık, 10-19.
(2003), "Alevîliğin Çözüm Bekleyen İki Temel Problematiği: Tarih ve Teoloji", *Bilgi Toplumunda Alevîlik*, Haz. İbrahim Bahadır, Ankara: Bielefeld Alevî Kültür Merkezi, 151-163.
(2004), "İslamî Bilimler ve Modernleşme Problemi", *Düşünen Siyaset*, 19, 13-31.
(2004), "Osmanlı Resmî (yahut İmparatorluk) İdeolojisi Meselesi", *Doğu Batı*, Sayı 7, Ağustos-Ekim), 73-82.
(2006), "Türkiye'de Alevîlik-Bektaşîlik Araştırmalarında Tarihi Bozma, Yaklaşım ve Tarihsel Perspektif Yanlışları", *Muhafazakâr Düşünce*, 7, Kış, 127-136.
(2006), "*Anadolu'da İslâmiyet*, Fuat Köprülü ve Sonrası", *Muhafazakâr Düşünce (Tarih II)*, Sayı 8, 9-18.

F.2.3 Armağan Yazıları

(1991), "Kanûnî Sultan Süleyman Devrinde Bir Osmanlı Heretiği: Şeyh Muhyiddin-i Karamanî", *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, İstanbul: İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, 473-484.
(2009), "Fatih, Fetih ve Osmanlı Merkeziyetçiliği", *Halil İnalcık Armağanı-I: Tarih Araştırmaları, (Doğu-Batı)*, Ankara 2009, 89-104.
(2009), "Vie Socio-religieuse dans les Villes Anatoliennes du XIIIe au XVIIe Siecles", *Mélanges en l'Honneur du Prof. Dr. Suraiya Faroqhi*, ed. Abdeljelil Temimi, Publ. de la Fondation Temimi, Tunis, 247-286.
(2010), "Islam's Second Aspect in Turkey's History: Rethinking the Shî'a Element in Anatolia, or Some Comments on the Ismaili Influences", *Hoca, 'Allame, Puit de Science: Essays in Honor of Kemal Karpat*, Eds. Kaan Durukan-Robert W. Zens_Akile Zorlu Durukan, The Isıs Press, İstanbul, 11-26.
(2011), "Sultan Merhmed the Conqueror: The Conquest and the Centralization of Power in the Ottoman Empire", *Horizons of The World: Festschrift for İsenbike Togan (Hududü'l-âlem: İsenbike Togana Armağan)*, eds. İlker Evrim Binbaş-Nurten Kılıç-Schubel, İthaki, İstanbul, 359-380.

(2011), "Osmanlı İmparatorluğu ve İslami İlimler Meselesine Dair (Problematik Bir Yaklaşım Denemesi)", *Prof. Dr. Yahya Akyüz'e Armağan*, Ed. Cemil Öztürk-İlhami Fındıkçı, PEGEM AKADEMİ, Ankara, 925-930.

(2012), "Anadolu Selçuklu Tarihinin Büyük Sorunsalı: Dönem Anadolu'sunun Bilimsel ve Entelektüel Profili", *Osmanlı'nın İzinde: Prof. Dr. Mehmet İpşirli Armağanı*, Haz. Feridun M. Emecen-İshak Keskin-Ali Ahmetbeyoğlu, Timaş Yayınları, İstanbul, 297-304.

(2013) "Türkler ve İslâmiyet Yahut Bir Milletin İnanç ve Aidiyet Değişimine Tarihsel Açıdan Bir Sorgulama", *Yarmakan: Semih Tezcan'a Armağan, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Özel Sayı 13, 2013, Bolu, 251-260.

Kitap Tanıtma ve Eleştirileri

(1981), Doç. Dr. Abdurrahman Güzel, *Kaygusuz Abdal*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1981", *Osmanlı Araştırmaları*, II: 243-252.

(1994), Nathali Clayer, *L'Albanie, Pays des Derviches; Les Ordres Mystiques Musulmans en Albanie a l'epoque post-ottomane (1912-1967)*", *Osmanlı Araştırmaları*, XIV: 224-226.

(1998), Ahmet T. Karamustafa, *God's Unruly Friends: Dervishs Groups in the Islamic Later Period 1200-1550*, Un. Of Utah Press 1994", *Osmanlı Araştırmaları*, XVIII: 292-293.

(1998), *Les Voies d'Allah: Les Ordres Mystiques dans le Monde Musulman*, eds. A. Popovic-G. Veinstein, Editions Fayard, Paris 1996", *Osmanlı Araştırmaları*, XVIII: 294-295.

(1998), Michel Balivet, Islam Mystique et Revolution Armée dans les Balkans Ottomans: Vie du Cheikh Bedreddin, "Le Hallaj des Turks (1358-59/1416)", Cahier du Bosphore: XII, Les Editions Isis, İstanbul 1995", *Belleten*, 235: 921-922, (Ayrıbasım 1999).

(1999), Taha Akyol, *Osmanlı'da ve İran'da Mezhep ve Devlet*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1998", *Türkiye Günlüğü*, Sayı 58, Kasım-Aralık, 196-198.

(1999), Irene Melikoff, *Hadji Bektach: Un Mythe et ses Avatars, Genese et Evolution du Soufisme Populaire en Turquie*, Islamic History and Civilisation: 20, Brill, Leiden-Boston-Köln 1998", *Belleten*, LXIII/236 (Ayrıbasım), 275-277.

(2000), *Alevi Identity: Cultural, Religious and Social Perspectives*, eds. T. Ollson-E. Özdalga-C. Raudvere, Svedish Research Institute in Istanbul, İstanbul 1998", *Belleten*, 239: 237-238.

Albüm

Yozgat Cami-i Kebir Caddesi'nden bir görünüm, 1930

Yozgat'ta Ahmet Yaşar Ocak'ın babasının dükkânının bulunduğu sokak, 1980

İstanbul Üniversitesi Tarih Bölümü'nün Ahlat gezisi, 1970

Onar köyü, Prof. Nejat Göyünç ve Yusuf Halaçoğlu ile birlikte, 1970

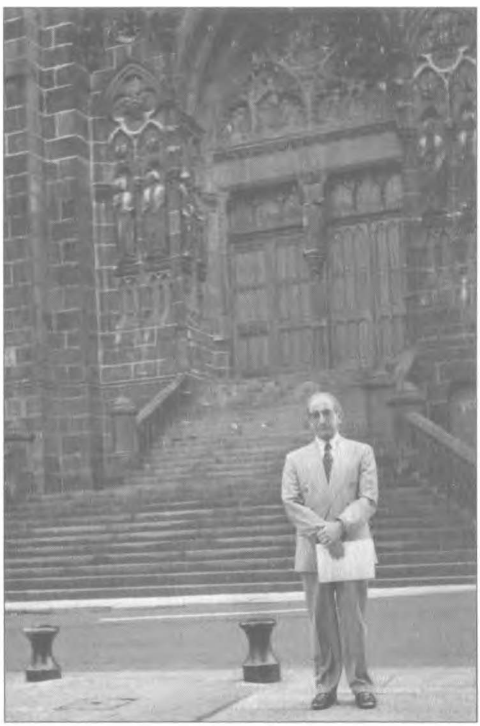
Polatlı Füze Birliği, 1975

Polatlı Füze Birliği, 1975

Strasbourg'da çalışma masasının başında, 1977

Haçlı Seferleri'nin ilan edildiği Clermont Katedrali önünde, 1985

. Belgrad Kalesi'nde, 1989

Bakü'de Şair Sabir Heykeli önünde, Yavuz Ercan ve Özer Ergenç ile birlikte, 1991

Girit Resmo Kalesi'nde, Mehmet İpşirli ve Feridun Emecen ile birlikte, 1991

Azerbaycan, Orhan F. Köprülü ile birlikte, 1993

Clermont Haçlı Sempozyumu, Robert Mantran ile birlikte, 1995

Hacettepe Üniversitesi bilim ödülü, 1997

Türk Tarih Kurumu üyeleri ile birlikte

Roma, arkada Palantino Tepesi, 2001

TÜBA Bilim Ödülü, 2004

Tarık Zafer Tunaya Kültür Merkezi, Fuad Köprülü'yü anma toplantısı sonrasında, İsmail Kara ve Halil İnalcık ile birlikte, 2007

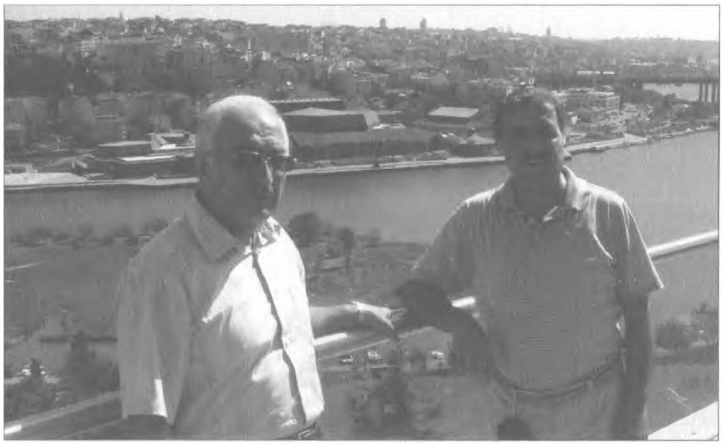
Şanlıurfa, Haşim Şahin ve Muhammed Ali Soltanî ile birlikte, 2009

Hive, Prof. Kâmilcan ile birlikte, 2013

Bahâeddin Nakşbend'in mezarı, 2014

Eyüp, Piyerloti'de, kardeşi Mehmet Ocak ile birlikte 2012

Granada, Elhamra Sarayı, Arslanlı Avlu, 2013

Semerkand, Emir Timur'un türbesinin önünde, 2012

İndeks

A ~
Abbas b. Mansur el-Hanbelî 115
Abdal Musa *7*, 265, 368, 397
Abdullah Ziya Kozanoğlu 60, 88
Abdurrahman Çaycı 174, 175, 197, 227
Abdurrahman Sayar 198
Abdurrahman Şeref Efendi 303
Abdülbaki Gölpınarlı *7*, 12, 107, 155, 216, 220, 226, 291, *377*, *417*, *483*
Abdülhamid (II) 25, 94, *177*, 280, 282, *327*, 329, 391, *436*, *437*, *438*, *439*, *448*, 500
Abdülkadir Karahan 112, 122, *481*
Adnan Adıvar 198
Adnan Pekman 141
Agâh Efendi 31
Ahi Evren *365*, *372*, *373*
Ahilik *45*, *371*, *372*, *373*, *405*, *495*
Ahmed-i Buhârî *416*
Ahmed Yesevî *7*
Ahmet Cevdet Paşa 89, 296, 303
Ahmet Davutoğlu 111, 114, 138
Ahmet Güner Sayar 30, *52*
Ahmet Muhtar Büyükçınar *117*
Ahmet Refik 107, 303, *324*
Ahmet Şevki Ergin 38, *75*, 81
Ahmet Temir 180
Ahmet T. Karamustafa 151, *506*
Aix-en Provence Üniversitesi *174*
Akaid *73*, 80, *404*, *407*
Akif Paşa 31
Alacahöyük 19
Aleksios (Bizans İmparatoru) 363
Alessio Bombaci 202, 316
Alevîlik *4*, 12, 198, 199, 203, 208, 212, 216, 278, 279, 348, 395, *405*, *441*, *442*, *445*, *446*, *447*, *448*, *449*, *450*, *451*, *452*, *453*, *454*, *455*, *456*, *457*, *459*, *460*, *471*, *478*, *481*, *496*, *497*, 504, 505
Âlî Bey 128
Ali Kuşçu 318, 319, *416*
Ali Nihat Tarlan 122
Ali Üsküdarlı 94, 111, *475*
Almanya *174*, 185, 189, 212, 236, 238, 318, 331, *436*
Amerika *66*, *137*, *175*, 189, *247*, 289, 313, 317, 319, 331, 332, 333, *335*, *376*, 392, *442*
Amin Maalouf *406*, *409*
Annales Mektebi 108, 149, 189, 244, 245, 246, 247, 248, 250, 303
Arabica *214*, *493*
Âşıkpaşazâde 128, 266, 303, 373
Atatürk *79*, 80, 85, 86, 105, *174*, *227*, 278, 279, 280, 281, 332, *453*, *454*, *495*
Avusturya 189, *435*
Aya Theodoros 210

Aya Yorgi 210, 211, 347, 499
Ayetullah Humeynî 450
Ayıntab 21

B ~

Babaî İsyanı 194, 245, 396
Baba İlyas 210, 211, 214, 218, 355, 359, 366, 367, 396, 452, 477, 489, 501, 502
Bahaeddin Ögel 301
Balkan Harbi 46
Basra 132
Battal Gazi 60, 358, 502
Baybars (Memluk Sultanı) 408, 422
Bedri Noyan 36, 450
Bektaşîlik 4, 12, 198, 203, 209, 210, 212, 216, 256, 264, 265, 266, 267, 268, 271, 278, 348, 356, 412, 441, 442, 443, 448, 449, 450, 451, 452, 453, 457, 458, 459, 460, 471, 478, 481, 482, 489, 496, 505
Belleten 214, 255, 493, 494, 499, 506
Bibliotheque Nationale 203
Birinci Dünya Harbi 46
Bizantoloji 317, 321
Boğazköy 19
Bozok Sancağı 20, 29, 33, 500, 502
Budizm 271, 272, 275
Büveyhîler 408

C-Ç ~

Cahit Öztelli 364
Cavlakiyye 367
Cengiz Orhonlu 143, 145, 169, 304
Chase F. Robinson 302
Claude Cahen 150, 200, 201, 205, 206, 214, 289, 290, 316, 331, 361, 493
Cornell Fleischer 249, 320
Çakırcalı Mehmet Efe 88
Çapanoğlu Camii 22, 24, 25, 87
Çapanoğlu İsyanı 30, 40, 68, 69, 177, 180, 183, 491, 498, 500
Çapanoğulları 17, 19, 20, 25, 28, 30, 31, 32, 33, 43, 50, 69, 177, 181, 182, 349
Çapar Ömer Ağa 20, 21
Çerkez Ethem 40, 41, 43, 44
Çeşmizâde 128
Çorum 20, 21, 67, 108, 109, 110, 124, 126, 210, 218, 480, 487, 489

D ~

Dâvud-ı Kayserî 396, 399, 410
Dede Garkın 367, 368, 369, 451, 452, 478, 492
Demokrat Parti 18, 69, 74, 77, 79, 449
Devin DeWeese 151, 366
Doğu Roma 413
Dulkadirli Beyliği 21
Dürzîlik 407

E ~

Ebu'l-Fida İsmail 123
Ebussuud Efendi 386, 390, 398, 402, 424, 425, 426, 427, 429, 430, 431, 471, 477
Ecole des Langues Orientales 102, 135, 203, 204, 349
Eflatun Cem Güney 60
Ehl-i Sünnet 216, 269, 404, 408, 424, 430, 431
Ekmeleddin İhsanoğlu 150, 306, 497
Elizabeth Zachariadou 103, 258, 261, 495

Elvan Çelebi 125, 194, 210, 217, 473, 489, 492, 499, 501, 502
Emirci Sultan 20, 193, 194, 195, 203, 218, 349, 369, 492, 493, 498, 502
Emirci Sultan Zaviyesi 20, 194
Enverî 201
Enver Koray 334
Ercüment Kuran 11, 157, 169, 174, 175, 178, 197, 225, 227, 228, 229, 236, 238, 291, 302
Ermeni 21, 25, 30, 31, 43, 51, 58, 204, 279, 354, 355
Evliya Çelebi 20, 33, 211

F ~

Faik Sabri Ülgener 246
Faruk Sümer 256
Fatih Sultan Mehmed 310, 319, 388, 412, 413, 414, 416, 419, 420
Fazlı Lekesiz 28, 87, 91, 193
Fazlur Rahman 323
Fennî (şâir) 50
Feridun Fazıl Tülbentçi 54, 60, 88, 90
Ferit Namık Hansoy 60, 89
Fethi Gemuhluoğlu 161, 166, 243
Fevziye Abdullah Tansel 112, 135
Fıkıh 73, 80, 87, 98, 111, 118, 122, 123, 138, 300, 306, 307, 322, 323
Fredy Thirier 205, 219, 248

G ~

Galiçya 46
Gazanfer Dede 426
Gelibolulu Mustafa Âlî 20, 249, 303, 320, 349
Genç Osman 90, 91
George Fenin 66
Georges Duby 258
Geyikli Baba 7, 396, 397
Gıyaseddin Keyhusrev (II) 379
Girit 21, 103, 258, 514
Gnostisizm 275
Grace Martin Smith 137
Gutenberg 200

H ~

Hacettepe Üniversitesi 11, 28, 169, 170, 171, 174, 175, 179, 183, 215, 220, 225, 226, 227, 229, 230, 236, 238, 263, 282, 297, 309, 311, 312, 478, 481, 491, 492, 515
Hacı Bektaş-ı Velî 209, 265, 266, 275, 365, 367, 374, 452, 453, 457, 458, 459, 496, 503
Hacım Sultan 271, 366
Hakîm İshak 426
Halep 21, 32, 34, 68, 378
Halil Can (Neyzen) 94, 117
Halil İnalcık 145, 150, 223, 244, 246, 248, 258, 261, 289, 291, 302, 304, 331, 332, 413, 505, 516
Halil Sahillioğlu 246
Hamit Aytaç (hattat) 110, 473
Hasan-ı Sabbah 404, 405, 406, 407
Hayder-i Kerrâr 7
Herat 319
Hıdrellez 29
Hızır Aleyhisselam 21, 288
Hızır İlyas 7, 130, 210, 211, 359, 478, 492
Hızır-İlyas Kültü 283, 284, 500
Hilmi Ziya Ülken 119, 304
Hititoloji 316, 317, 321
Hurufîler 419

Hürriyet ve İtilaf Partisi 32
Hüseyin Gazi Yurdaydın 276
Hüznî (şâir) 50

I-İ ~

Ian Cameron 66
Irene Beldiceanu 219
Irene Mélikoff 10, 12, 290, 369, 453, 476
Isfahan 132
Işın Demirkent 335
İbn Arabî 374, 376, 377, 378, 399
İbn Battuta 114
İbn Haldun 114, 303
İbn Hazm 123
İbn Kemal 389, 416, 424, 425, 426, 430, 499
İbn Rüşd 375, 470, 471
İbrahim Kafesoğlu 141, 142, 301
İhsan Doğramacı 169
İlhad 125, 241, 257, 258, 494
İmam Birgivî 402, 430
İmam-Hatip Okulları 18, 28, 49, 62, 64, 70, 73-88, 92, 93, 98, 100, 110, 112, 118, 124, 146, 158, 160, 166-168, 170, 304, 471, 482, 483
İran 4, 122, 132, 153, 274, 275, 276, 299, 303, 332, 354, 358, 359, 362, 371, 372, 373, 383, 389, 393, 405, 408, 409, 421, 425, 427, 435, 443, 449, 456, 466, 496, 504, 506
İrlanda 130, 444
İskilipli Âtıf Hoca 113
İslam 8, 12, 13, 17, 45, 49, 50, 70, 73, 74, 77, 79, 80, 82, 84, 92, 94, 97, 98, 99, 100, 101, 104, 106-111, 113-115, 117-119, 122-124, 127-132, 134, 137-139, 142, 146, 148, 153, 158, 160, 161, 166-168, 171, 172, 182, 188, 189, 200, 202, 203, 208, 209, 215, 216, 224, 227, 228, 235, 243, 253, 254, 257, 258, 259, 264, 267-273, 275, 276, 278, 280-282, 284-286, 290-292, 296-304, 306, 307, 309, 310, 315-319, 322, 323, 334, 336, 341-344, 347, 350-355, 357, 358, 360, 361, 363, 365, 375, 378-380, 382, 383, 385, 388, 391-395, 397, 399, 400, 402-405, 407-409, 411, 413-417, 419-422, 424, 425, 427-429, 431-439, 443, 448-452, 454, 455, 459, 460-466, 468-472, 474, 476, 481-486, 489-491, 494, 496-501,503, 505
İslamiyet 8, 82, 147, 224, 253, 276, 291, 342, 344, 351, 352, 353, 385, 394, 395, 417, 419
İsmail E. Erünsal 125, 492
İsmail Hakkı Baltacıoğlu 448
İsmail Hakkı Uzunçarşılı 107
İsmail Hami Danişmend 107
İsmailîye 269, 403
İsrailiyyat 129
İstanbul Belediye Kütüphanesi 105
İstanbul Fetih Derneği 112, 120
İstanbul Üniversitesi 64, 89, 109, 110, 112, 128, 133, 144, 169, 170, 171, 174, 176, 186, 222, 254, 276, 309, 312, 317, 332, 335, 470, 474, 480, 483, 487, 488, 491, 510
İstiklal Harbi 41
İttihad-ı İslam 436, 437, 438

J ~

Journal Asiatique 214, 493

K ~

Kafkas Cephesi 46
Kalenderîlik 209, 267, 383, 489

Kâni Karaca 93, 94, 111, 480
Kanunî Sultan Süleyman 91, 387, 388, 414, 420, 424, 425, 427, 430
Karaca Ahmed 36, 397
Karakaşzâde 117
Kaygusuz Abdal 265, 506
Kayseri 21, 30, 44, 67, 74, 75, 127, 192, 355, 474, 476, 494
Kemalettin Tuğcu 60, 61
Kerbela 131, 132
Kesik Baş 287, 347, 478
Keykâvus Kalesi 20
Kılıç Ali (Kel Ali) 32
Kılıç Arslan (I) 362
Kızılbaş 155, 415, 423, 424, 443, 444, 502
Koca Nişancı Celalzâde Mustafa 20
Kûfe 132
Küçük Nefes köyü (Tavium) 19

L ~

Louis Bazin 248
Louvre Müzesi 258
Lucien Febvre 189, 246, 247, 249, 282
Lütfi Paşa (veziriazam) 353, 390, 398

M ~

Madeline Zilfi 277
Mahir İz 113, 114, 475
Mahmut Celaleddin Paşa 32
Mahmut Erol Kılıç 377
Mahmut Şevket Paşa 104
Malazgirt 192, 361
Mani 275
Maniheizm 271, 272, 354
Manuel (II) Bizans imparatoru 388
Maraş 21, 126
Markus Dressler 151
Martin Luther 247, 249
Maurice Duverger 248
Mehmed Fuad Köprülü 7, 12, 107, 112, 119, 120, 147, 148, 149, 155, 171, 194, 221, 248, 279, 303, 356, 361, 398, 446, 470, 477, 478, 483, 489, 499, 516
Mehmet Akif 113, 439
Mehmet Altay Köymen 301
Mehmet Hulûsi Akyol 68
Mehmet İpşirli 123, 138, 142, 143, 165, 506, 514
Mehmet Önder 194
Melamîler 155, 222, 257, 425, 426
Melamîlik 155, 222, 257, 260, 267, 405
Meşrutiyet 45, 279, 302, 303, 329, 376, 448, 464
Metin And 131, 132
Metin Gönen 66
Mevlana 215, 223, 245, 267, 293, 355, 363, 364, 369, 370, 371, 372, 374, 377, 387, 498, 505
Mevlevî 25, 117, 221, 255, 454
Mezopotamya 64, 129, 130, 131, 132, 224
Mısır 127, 129, 132, 224, 335, 378, 393, 394, 405, 421, 422, 423, 438, 466
Mikail Bayram 370, 373
Milel ve Nihal 129
Molla Hüsrev 402, 430
Molla Kâbız 389, 390
Mufassal Osmanlı Tarihi 89, 90, 103
Muhammed Arkoun 224

Muhammed Hamidullah 108
Murat Sertoğlu 88
Musa Çelebi 385
Mustafa Kemal Paşa 32
Mustafa Nuri Paşa 303
Mustafa Öz 101, 109, 110, 114, 122, 123, 124, 213
Muşalim Kalesi 20, 219
Muzaffer Ozak 134, 135, 137

N ~

Naima 128
Necmeddin Ömer Nesefî 404
Nejat Göyünç 9, 107, 142, 146, 156, 158, 169, 170, 175, 176, 177, 178, 184, 197, 225, 236, 238, 276, 476, 491, 510
Nihal Atsız 60, 88, 128, 222
Nihat Keklik 377
Nihat Sami Banarlı 76, 112, 119, 120, 148
Nizâmülmülk 407
Nutuk 47, 280

O-Ö ~

Oksidantalizm 319, 320
Orhan Şaik Gökyay 112
Oryantalizm 267
Osmanlı 4, 7, 8, 18, 20, 21, 30, 36, 39, 40, 45, 46, 54, 69, 77, 80, 84, 87, 89-91, 94, 102, 103, 105-107, 115-118, 120-123, 127-129, 132, 133, 135, 137, 139, 142-145, 148-150, 152, 155, 156, 158, 160, 171, 172, 175, 176, 182-184, 188, 191, 193, 198-200, 215, 216, 221, 227, 228, 234, 243, 245, 247-250, 257-261, 264, 265, 267, 277, 280, 281, 293, 296, 297, 300, 301-310, 314, 317, 318, 320, 321, 325-327, 329, 332, 333, 343, 345-348, 351, 353, 364, 368, 379, 383-389, 391-398, 400-403, 405, 410- 414, 416-420, 422-425, 427-439, 443, 447, 448, 459, 464, 468-470, 472-474, 476, 481, 485, 486, 493-501, 503-506
Osmanlı Devleti 4, 7, 30, 36, 46, 105, 145, 148, 150, 183, 265, 306, 318, 329, 368, 385, 391, 395, 403, 410, 412, 413, 414, 419, 423, 424, 425, 434, 435, 436, 437, 438, 439, 443, 448, 472, 495, 496, 497, 500, 504
Osmanpaşa Tekkesi 20, 192
Osman Pazarlı 117
Osman Turan 128, 150, 201, 216, 220, 221, 225, 272, 291, 342, 356, 420, 497, 503
Ömer Hayyam 122, 406, 407
Ömer Lütfi Barkan 146, 244, 246, 411
Ömer Nasuhi Bilmen 113
Ömer Rıza Doğrul 69
Ömer Seyfettin 88, 90, 105, 106

P ~

Papa II. Urbanus 258
Paskalya 25
Paul Stahl 258
Paul Wittek 176, 219
Peçevî 105, 128, 303, 390
Piri Reis 211

R ~

Raif Yelkenci 134
Ranke 245, 247
Raşit Erer 334
Reşat Ekrem Koçu 90, 103, 324
Rıza Tevfik 417
Robert Frager 136, 137

Roma 63, 64, 127, 129, 132, 413, 421, 471, 495, 515
Rum 21, 25, 27, 30, 31, 43, 51, 258, 355, 373, 395, 396, 411, 412, 421, 494
Rus 63, 88, 153, 304, 316
Rusya 68, 316, 319, 435, 436

S-Ş ~

Sâdeddin Taftazânî 404
Sahn-ı Seman 414
Said Nursi 439
Saint Patrick 130
Sait Faik 90
Salih Zeki 198
Salim Başol 18
Sarı Saltık 211, 255, 256, 426, 478, 492, 501, 504
Satuk Buğra Han 379
Selanikî 128
Semavi Eyice 107, 146, 210, 218
Seyyid Ali Sultan 265
Siyer 49, 73, 80, 81, 111
Société Asiatique 150, 201
Sorbonne 108, 109, 124, 190, 198, 200, 201, 204, 227
Strasbourg Üniversitesi 108, 184, 187, 189, 190, 192, 207, 244, 247, 248, 317, 491
Sungurlu 20
Suraiya Faroqhi 182, 194, 332, 421, 501, 505
Suriye 68, 393, 406, 408
Süleymaniye Camii 104
Süleyman Şah 362, 363
Süleyman Uludağ 100, 109, 110, 122, 123, 124, 226, 472, 481
Şah İsmail 408, 422, 423
Şah Kalender 426
Şamanizm 271, 272, 274
Şarkiyat 116, 152, 153, 204, 295
Şehabettin Tekindağ 141, 143, 156, 276
Şerefeddin İsmail (Emirci Sultan) 192, 193, 195
Şerif Mardin 150, 182, 309
Şeyh Alişir 219
Şeyh Bedreddin 275, 345, 348, 385, 386, 387, 417, 418, 452, 457, 459, 477, 478, 479, 503
Şeyh Edebalı 399, 495, 504
Şeyh Muhyiddin Karamanî 258
Şükrü Elçin 287

T ~

Taha Akyol 27, 28, 53, 54, 58, 60, 61, 64, 68, 69, 70, 71, 75, 87, 133, 145, 506
Tarih Enstitüsü Dergisi 194, 498, 499
Tayyip Gökbilgin 142, 143, 156, 170, 197
Tevfik İleri 77
Timur 90, 413, 518
Tokat 21, 355, 380
Topkapı Sarayı 102, 103, 104
Toufic Fahd 188, 189, 205, 219
Tuğrul Bey 408, 409
Turan Sevgili 92, 94, 108, 109, 110, 117, 119, 120, 121, 124, 473
Turcica 194, 198, 493
Turgut Alp 397
Türkiyat Enstitüsü (İstanbul) 148, 254, 494
Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi 180, 277
Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü 277, 287, 500
Türkmen 21, 29, 41, 210, 268, 355,

356, 361, 363, 370, 371, 398, 399, 410, 452
Türkoloji 126, 152, 153, 184, 188, 191, 192, 198, 201, 202, 224, 254, 255, 256, 257, 301, 316, 384, 494
Türkoloji Enstitüsü 184, 188, 191, 201, 224
Türk Petrol Vakfı 160, 243
Türk Yurdu 448, 497, 500, 502, 503, 504

U-Ü ~

Uzun Hasan 416, 421
Üveysîlik 7, 285, 349, 492, 500

V ~

Vahidî 116, 117
Vakıflar Dergisi 182, 498
Valéry Giscard d'Estaing 258, 259
Vâridât 385, 386, 387, 418, 478
Vefaî Tarikatı 396
Veysel Karenî 7, 135, 137, 286, 287, 344, 349, 350, 351, 492, 500
Vital Cuinet 30
Vladimir Barthold 153

Y ~

Yahya Galip Bey 32
Yahya Kemal 112, 119, 120
Yahya Kemal Enstitüsü 112, 120
Yakup Kadri (Karaosmanoğlu) 88
Yavuz Sultan Selim 54, 60, 414, 420, 422, 423
Yesevîlik 151, 291, 366, 367, 458
Yıldırım Bayezid 60, 90, 396, 411, 412, 418
Yıldız Sarayı 94, 438
Yozgat 17, 18, 19, 20, 21, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 38, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 56, 58, 59, 62, 63, 67, 68, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 78, 79, 80, 82, 83, 86, 87, 92, 93, 97, 98, 100, 108, 127, 165, 166, 168, 177, 181, 192, 193, 218, 219, 221, 284, 349, 469, 474, 480, 487, 491, 500, 509
Yozgat İmam-Hatip Okulu 17, 18, 49, 70, 73, 78, 83, 86, 97
Yunan 127, 129, 132
Yunus Emre 7, 148, 155, 215, 245, 278, 291, 293, 355, 356, 363, 364, 365, 374, 377, 386, 495, 496, 499, 501, 502, 503
Yusuf Karslıoğlu 18, 19
Yusuf Ziya Bey 31
Yüksek İslam Enstitüsü (İstanbul) 70, 74, 97, 98, 99, 100, 101, 114, 117, 119, 129, 137, 158, 160, 168, 286, 469, 470, 474, 487, 491

Z ~

Zekâi Konrapa 114
Zeki Velidi Togan 141, 142, 150, 174, 279
Zembilli Ali Efendi 430
Zendeka 241, 257, 494
Zerdüştîlik 354

Ahmet Yaşar Ocak Kitabı

Arı Kovanına Çomak Sokmak

Söyleşi: Haşim Şahin

"Ahmet Yaşar Ocak daha çocukken bile olgun, ağırbaşlı, okumayı çok seven biriydi. Ben şimdi daha iyi anlıyorum ki, o daha o yaşlarda bilim adamı damarına sahipti. Daha ilkokulda iken öğretmene en fazla soru soran öğrencilerdendi. Okula dergi gelirdi, pek çoğumuz dergiyi angarya kabul ederken o hemen derginin kapağını açar, okumaya başlardı."

Taha Akyol

"Ahmet Yaşar Ocak'ın araştırmaları Türkiye'nin bugünkü meseleleri üzerine düşünen ve yazan bütün aydınlar tarafından mutlaka okunmalı."

Beşir Ayvazoğlu

"Burada bir liste verecek değilim ancak ilk Türkçe eserini 1980'de yayımlayarak ezber bozan bir bilim insanından ve eserlerinin bende bıraktığı izlerden kısaca söz edeceğim: Batılı yöntemle yerli bir bakışın özdeşleştiği bu kişi Ahmet Yaşar Ocak..."

Sabri Koz

"Sevgili meslektaşımın çalışmalarını yürütürken arşiv belgelerine ve her türlü özgün tarihî vesikalara ve kayıtlara önem vermesi, bunları maharetle yorumlaması ve kullanması bir kültür tarihçisi olarak kendisini son derece önemli bir eşiğe ve aşamaya taşımıştır."

Süleyman Uludağ

Yozgat gibi küçük bir Orta Anadolu kasabasında doğup adını yaptığı birbirinden kıymetli çalışmalarla duyuran Ahmet Yaşar Ocak, yetiştiği kültür ortamını; her biri birbirinden değerli hocaları Ömer Nasuhi Bilmen, Nihat Sami Banarlı, Ali Nihat Tarlan, Mahir İz, M. Tayyip Gökbilgin, Nejat Göyünç, Ercüment Kuran, Claude Cahen ve Irene Mélikoff'u ve üzerinde yıllarca titizlikle çalıştığı konuları bu hatıratta anlatıyor. Tarih yazıcılığı alanında Türkiye'de mevcut bazı önyargılara karşı çıkan Ahmet Yaşar Ocak'ın hayat hikâyesi, tarihe meraklı herkesin başucu kitabı niteliğinde...

ISBN: 978-605-08-1672-3
9 786050 816723
₺26,50
timas.com.tr